PROF. DR. SIGMUND FREUD

PSYCHOANALYSE

VERTAALD EN INGELEID DOOR
DR. A. W. VAN RENTERGHEM

ENCYCLOPÆDIE VAN DE
WERELDBIBLIOTHEEK

A. Vrijer
21/12 34

PSYCHOANALYSE

WERELDBIBLIOTHEEK
IN 1905 GESTICHT DOOR DR. L. SIMONS
THANS ONDER LEIDING VAN DR. NICO
VAN SUCHTELEN EN DR. P. ENDT

PROF. DR. SIGMUND FREUD

INLEIDING TOT DE STUDIE DER PSYCHOANALYSE

(VORLESUNGEN ÜBER DIE PSYCHOANALYSE)

VERTAALD EN INGELEID DOOR

DR. A. W. VAN RENTERGHEM

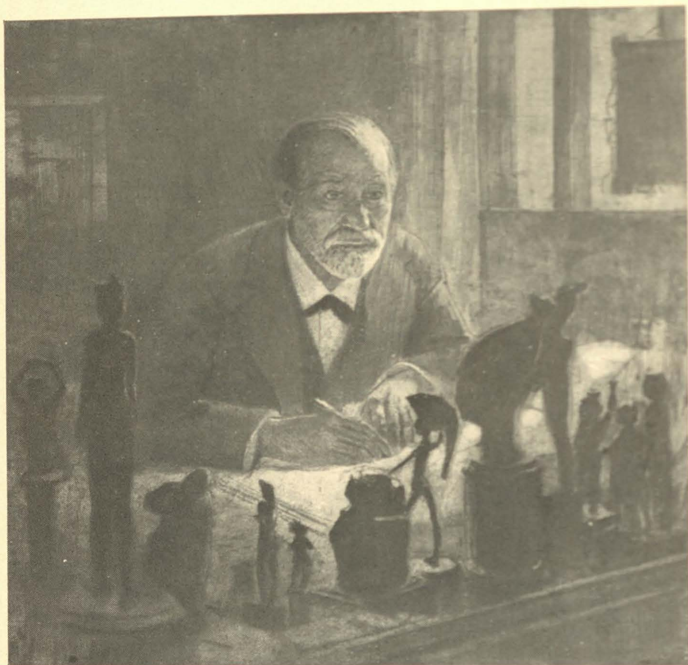
TWEEDE DRUK - DERDE DUIZEND

1933

WERELDBIBLIOTHEEK - AMSTERDAM-SLOTERDIJK

DRUKKERIJ EN BINDERIJ VAN DE WERELDBIBLIOTHEEK

PROF. DR. SIGMUND FREUD
NAAR EEN ETS VAN MAX POLLAK

VOORWOORD VAN DEN SCHRIJVER

Met de publicatie van deze „Inleiding tot de studie der Psycho-analyse" bedoel ik geenszins concurrentie aan te doen aan de reeds bestaande werken die een algemeen overzicht geven van dit gebied der wetenschap. (Pfister, Die psychoanalytische Methode, 1913; Leo Kaplan, Grundzüge der Psychoanalyse, 1914; Régis et Hesnard, La Psychoanalyse des névroses et des psychoses, Paris 1914; Adolph F. Meijer, De behandeling van zenuwzieken door Psychoanalyse, Amsterdam 1915). Zij is de trouwe teruggave van voorlezingen, die ik in de twee winter-semesters 1915/16 en 1916/17 heb gehouden voor een auditorium van artsen en leeken van beiderlei geslacht.

Alle eigenaardigheden, welke dezen arbeid aankleven en die den lezers mogelijk zullen opvallen, laten zich gereedelijk verklaren uit de wijze van ontstaan van dit boek.

Het mist de rustige bezonkenheid van een wetenschappelijke verhandeling; de woordvoerder toch had als taak de aandacht zijner toehoorders gespannen te houden tijdens een voordracht van bijna twee uren lang. De behoefte van het oogenblik maakte het onvermijdelijk dat eenzelfde onderwerp meer dan eens behandeld werd; den eenen keer bijvoorbeeld kwam het in verband met de droomduiding ter sprake, om dan later weer in samenhang met de vraagstukken der neurosen aan de orde te komen.

De rangschikking van de stof bracht met zich mede dat vele gewichtige onderwerpen — zooals b.v. het onbewuste — niet ineens en afdoende konden behandeld worden, maar herhaaldelijk ter sprake kwamen en weder ter zijde werden geschoven, tot andermaal een gelegenheid zich aanbood om de kennis van het onderwerp uit te breiden.

Voor iemand, die met de psychoanalytische litteratuur vertrouwd is, zal er in deze Inleiding weinig te vinden zijn dat hij niet reeds zou kunnen geleerd hebben uit veel meer uitvoerige publicaties.

Maar de behoefte naar bijeenbrenging en afronding van de stof heeft er den schrijver toe gebracht om in enkele hoofdstukken (handelende over de leer der oorzaken, den angst, de hysterische fantasieën) materiaal te behandelen dat tot dusverre niet gepubliceerd is geworden.

Weenen. In 't voorjaar 1917.

FREUD

VOORWOORD VAN DEN VERTALER

In den laatsten tijd is de naam van Freud in veler mond en wordt zijne schepping, de psycho-analyse, te pas en te onpas besproken en aangehaald, gelijk nu meer dan dertig jaren geleden met de hypnose en suggestie het geval was

Eenerzijds gewaardeerd en met voordeel toegepast door den deskundigen geneesheer, wordt zij anderzijds versmaad en gewantrouwd door hoog- en zeergeleerde medici, die slechts oppervlakkig met haar hebben kennis gemaakt en onvoldoende, vaak zelfs geen de minste ervaring hebben van hare toepassing in de praktijk.

Waar ik, in de drie laatste decennia werkdadig de geleidelijke ontwikkeling der psycho-therapie heb medegemaakt en mij thans mag verheugen in de steeds toenemende waardeering die zij ondervindt zoowel van medische zijde als van den kant van het groote publiek, ben ik getroffen geworden door den weerstand die de jongst geborene der methodes, om langs psychischen weg zenuwlijders te behandelen, moest ondervinden. Ook hier herhaalt zich weder eene zelfde geschiedenis van tegenweer en bekamping van de zijde der orthodoxe geneeskunde, die zich verzet tegen de Freud'sche innovatie, zooals zij dat deed in het 8e en 9e decennium van de vorige eeuw tegen de leeringen van Charcot en Liebeault, die de geneeskunde poogden te verrijken met de waarheden en de voordeelen van het therapeutisch hypnotisme.

Ik ben overtuigd dat het met de Freud'sche leerstellingen gaan zal zooals het met de suggestie-leer is gegaan. Zij zullen hare plaats onder de zon weten te veroveren in weerwil van den tegenstand dien zij moeten ondervinden van de nog zeer groote meerderheid der geneeskundige wereld. Na ernstige theoretische studie

en voorzichtige toetsing van de theorie aan de geneeskundige praktijk ben ik tot de erkenning gekomen, dat de zenuwarts met de F r e u d'sche analyse een machtig en alleszins vertrouwbaar wapen rijker is geworden in den strijd tegen de neurosen.

Het boek van F r e u d, waarvan ik mijne landgenooten hier de vertaling aanbied, bedoelt eenvoudig eene inleiding te zijn in de analyse, eene inwijding in hare beginselen voor den geneesheer.

Ik meende geen onnut werk te doen door den lezer, alvorens hij tot de studie er van overgaat, een overzicht te geven van het leven van den schrijver, van de ontwikkeling zijner nieuwe leerstellingen en den strijd dien hij gevoerd heeft en nog voert om die ingang te doen vinden.

Sigmund F r e u d werd 6 Mei 1856, uit Joodsche ouders, geboren in het stadje Freiberg in Mähren. Hij is de oudste van zeven kinderen, die uit zijn vaders tweeden echt zijn voortgesproten. Deze, een gegoed koopman, had nog twee zonen uit zijn eerste huwelijk, die in Manchester woonden en bij wie Sigmund, toen hij op zijn 19e jaar zijn eerste reis naar het buitenland maakte, langen tijd doorbracht.

Toen vader's zaken minder voorspoedig werden, voelde deze zich genoopt (1860) om zich metterwoon in Weenen te vestigen. Hier bezocht de jonge F r e u d eene bijzondere lagere school, liep vervolgens het gymnasium af om in den herfst van 1873, op zijn 19e jaar, zich aan de universiteit van zijn vaderstad te laten inschrijven als student in de geneeskunde.

Een tijd lang had hij plan gehad om in de rechten te studeeren, maar de kennismaking met Darwin's werken en de bekoring die hij van de hiermede samenhangende natuurwetenschappelijke beweging onderging, brachten hem tot andere inzichten. Aanvankelijk voelde hij zich sterk aangetrokken door de collegies in dierkunde van C l a u s, door die in philosophie van Frans B r e n t a n o en voelde hij ook veel voor chemie, totdat speciaal physiologie zijn aandacht trok en hij zich een lan-

gen tijd verbond aan het physiologisch instituut van prof. E. Brücke.

Tijdens zijn praktisch werken aan dit laboratorium schreef hij eenige artikelen over biologische onderwerpen. Daarop verrichtte hij wetenschappelijken arbeid op verschillend gebied en was zoo een tijd lang ontrouw aan de geneeskunde, zoodat hij eerst in Maart 1881, dus op zijn 25e jaar, gepromoveerd is in de geneeskunde. Als demonstrator aan het psysiologisch instituut streefde hij naar het assistentschap bij prof. Brücke, maar deze ontried hem die richting in te slaan, daar er voor hem — die weinig bemiddeld was — geen uitzicht bestond om binnen afzienbaren tijd het tot eene geschikte — ook finantiëel gunstige — positie te kunnen brengen.

Hij dong toen naar en verkreeg een assistentsplaats in het Algemeen Ziekenhuis te Weenen. Als zoodanig heeft hij daar op verschillende afdeelingen dienst gedaan. Vervolgens kreeg hij eene aanstelling als „Secundair-arts" (interne) op de klinische afdeeling van prof. Nothnagel en ging eerst later zich toeleggen op de studie van zenuwziekten en van hersen-anatomie. Bij dezen tak van studie oefende het onderricht van prof. Th. Meijnert grooten invloed op hem uit. Hier ontwikkelde hij bizonder veel ijver en publiceerde verscheidene artikelen op casuistisch- en hersen-anatomisch gebied. In 1885 werd hij toegelaten als privaat-docent voor neuro-pathologie aan de Weener universiteit. Dank zij Brücke's bemiddeling werd hem toen een studiebeurs verleend, die hem de gelegenheid gaf om een half jaar te Parijs de lessen van Charcot te volgen.

Het was tijdens zijn assistentschap aan het algemeen ziekenhuis, dat hij Joseph Breuer leerde kennen, den man die later zoo'n grooten invloed op zijn leven en handelen zou uitoefenen, en dat hij een artikel publiceerde over de coca-bladeren, de physiologische werking van haar alcaloïed, de locaal-anaesthetische werking der cocaine en hare toepassing in de geneeskunde.

Hij bracht het winter-semester 1885-86 in Parijs door als trouw bezoeker van de Salpétrière en ernstig leer-

ling, zoomede vurig bewonderaar van Charcot. Onder meer maakte hij zich verdienstelijk door diens „Nouvelles Leçons", en later ook de „Leçons du Mardi", van den wereldberoemden grootmeester der neurologie, in het Duitsch te vertalen.

Op zijn thuisreis van Parijs bracht hij een kort bezoek aan Berlijn, om zich tegen den zomer van 1886 als zenuwarts in Weenen te vestigen en kort daarop in het huwelijk te treden.

Kassowitz stelde hem weldra aan als assistent in zijne polikliniek, waar hij een afdeeling voor zenuwzieken voor zijne rekening nam. Deze betrekking heeft hij met den grootsten ijver tot 1895 toe vervuld. Hij schreef gedurende die jaren eenige artikelen over organische zenuwziekten, die de aandacht van Nothnagel op den schrijver vestigden en dezen geleerde aanleiding gaven om Freud te verzoeken het hoofdstuk „Infantiele hersenverlamming" te schrijven, dat dienen moest als onderdeel van zijn groot „Handboek der geneeskunde".

Het jaar 1889 zag Freud op bezoek in Nancy bij Liébeault en Bernheim, waar hij zich praktisch op de hoogte kwam stellen van hypnose en suggestie, zooals deze wetenschap door genoemde geleerden werd onderwezen.

In Weenen teruggekeerd bezorgde hij eene Duitsche bewerking van Bernheim's boek „De la Suggestion", en nam nog datzelfde jaar deel aan het eerste Internationaal Congres voor experimenteel- en therapeutisch hypnotisme, dat in Parijs plaats had in het Hôtel-Dieu, onder het voorzitterschap van Dumontpallier.

In 1902 had zijne benoeming plaats tot buitengewoon hoogleeraar in de neuropathologie aan de Weener-universiteit; terwijl hij zeven jaren later het eeredoctoraat in de Rechten verwierf, hem verleend door den Senaat van de Clark-University te Worcester Mass. in Noord-Amerika, na het houden van eenige voorlezingen over Psycho-analyse, waartoe hij door voornoemd geleerd college was aangezocht geworden bij

gelegenheid der feestelijke viering van het 20-jarig bestaan van genoemde universiteit.

Een kort overzicht te geven van de levenstaak die Freud zich heeft gekozen staat vrijwel gelijk met in groote trekken den gang der psycho-analytische beweging te schetsen. De psycho-analyse toch is zijne schepping, die hem in staat heeft gesteld een nieuw licht te werpen op het ontstaan van zenuwziekten en de bewijzen bij te brengen voor het feit, dat niet alleen in de wereld der stoffelijke verschijnselen, maar ook in die van het geestelijk gebeuren, de zelfde wetten gelden van oorzaak en gevolg. Meer speciaal heeft hij ontdekt hoe een hysterisch systeem in het zieleleven zijn oorsprong vindt. Dit toch wisten we niet, al was het ook in de tijden van Charcot en Liébeault geen geheim meer dat de verschijnselen der neurose hun oorsprong vinden in het zieleleven en geen verband behoeven te houden met anatomische stoornissen van de hersenen.

En het is nu deze ontdekking die blijken zal de verststrekkende gevolgen te hebben zoo voor de wetenschap der psychiatrie als voor de behandeling van zenuwziekten.

De eerste aanstoot tot de wording der psychoanalyse werd gegeven door eene toevallige ervaring, opgedaan door Dr. Joseph Breuer, waarvan deze Freud welwillend deelgenoot maakte in 1881. Freud stond toen op het punt van te promoveeren en luisterde met de grootste belangstelling naar een ziekteverhaal, dat de veel oudere practicus hem deed. Dit goldt de eigenaardige genezing van eene aan hysterische symptomen lijdende jonge dame, welke verkregen was door haar, als zij in auto-hypnose verkeerde of door Breuer in hypnose was gebracht, te laten vertellen wat zich van herinneringen of fantasieën aan haar opdrong, waarna zij zich dan vaak eenige uren aaneen verlicht gevoelde. Patiënte zelf gaf aan deze behandeling den naam van talking-cure, of schertsenderwijze ook

wel van chimney-sweeping. Deze ontdekking heeft geleid tot het ontwerpen eener nieuwe theorie van het wezen der hysterie en in aansluiting hieraan tot de rationeele behandeling der ziekte, de cathartische geneeswijze. Naar Breuer's meening zouden de hysterische verschijnselen hunne oorzaak vinden in met sterke gevoelstoon beladen voorvallen uit het leven der patiënten, uit in vergetelheid geraakte scènes, die psychische traumata hadden veroorzaakt. De therapie moest dan bestaan in het doen terugroepen in 's lijders memorie en het doen reproduceeren van die doorleefde scènes (door hem catharsis = purgatie genoemd). Als theorie voegde hij, met instemming van Freud, hieraan toe, dat het niet tot uiting (normale ontlading) gekomen affect zich zou omgezet (geconverteerd) hebben in het hysterisch symptoom.

Breuer liet na 1882 voorloopig de kwestie rusten en nam ze eerst weder op toen Freud, in 1886 uit Parijs teruggekeerd, er zijn aandacht andermaal op vestigde. Laatstgenoemde, doordrongen van het feit, dat de electro-therapie zoo bitter weinig goede resultaten bij de behandeling van zenuwzieken opleverde, had zich aanvankelijk gewonnen gevoeld door de zooveel grooter succes belovende hypnotische suggestie, maar vond ten slotte meer bevrediging voor zijn wetenschappelijken geest toen hij deze inwisselde voor de cathartische methode.

In den aanvang hunner samenwerking op dat gebied leidden beide onderzoekers de aandacht hunner patiënten in de allereerste plaats op de traumatische scène die het verschijnsel had doen ontstaan; zij zochten naar het psychisch conflict en trachtten het onderdrukte affect vrij te maken.

Al doende kwamen zij tot de ontdekking van een merkwaardig gebeuren dat kenmerkend is voor de zich bij de neurosen voordoende psychische processen, waaraan Freud later den naam regressie heeft gegeven. Als men de traumatische scène tot opheldering trachtte te brengen, associeerde patient daaraan vroeger

doorgemaakte ervaringen en bracht er den analyticus toe om dat verleden te doorvorschen en met de hierdoor verkregen kennis de actueele scène toegelicht te krijgen. De regressie deed den onderzoeker steeds verder in dat verleden doordringen, voerde eerst naar de puberteitsjaren, dan naar die der prille jeugd. Het bleek dat de psycho-analyse niet tot de oplossing van het actueele vraagstuk kon geraken zonder zich tevens met het verleden vertrouwd te hebben gemaakt, ja zelfs dat elke pathogene gebeurtenis eene voorgangster moet gehad hebben, die — zij moge zelve niet pathogeen zijn — toch de later doorleefde hare ziekte-vormende eigenschappen verleent.

Tusschen beide onderzoekers ontstond een eerste verschil van opvatting bij de beoordeeling van het intieme mechanisme der hysterie. Breuer huldigde eene theorie die om zoo te zeggen nog op physiologischen grondslag berustte en wilde de splijting, die de psyche bij hysterischen vertoont, verklaren door het niet communiceeren van verschillende psychische toestanden (bewustzijns-toestanden); hij schiep de theorie der „hypnoïde toestanden", wier producten als niet geassimileerde vreemde lichamen indringen zouden in het „wakend bewustzijn". Freud stelde zich de zaak minder wetenschappelijk voor; hij vermoedde overal het spel van tendensen en neigingen, zooals dat ook in het dagelijksch leven zich voordoet.

Het splitsings-proces van de psyche stelde hij zich voor als een afstooting, door hem aanvankelijk „afweer", later „verdringing" genoemd.

Dit verschil in opvatting heeft niet geleid tot de scheiding dezer beide vorschers. Toch vond deze weldra plaats maar had een dieperen grond.

Breuer had verklaard dat bij zijne vermaarde eerste patiënte, die hem tot de ontdekking der kathartische methode had gebracht, het sexueele element geen aandeel in de vorming van haar zoo rijk ziektebeeld had gehad. De ervaring der latere jaren, intusschen, die de symbolische beteekenis van slangen leerde kennen,

in verband gebracht met het stijf worden, met het paralyseeren van den arm en met de situatie van dit meisje aan vader's ziekbed, brengt tot eene andere, tot de ware verklaring der symptoomvorming. Zij wijst op eene beduidende rol, die de sexualiteit in het zieleleven van deze patiënte heeft vervuld. De sterke suggestieve invloed door Breuer op zijne patiënte uitgeoefend, waardoor hij hare genezing vermocht te bewerken, is het beste voorbeeld van wat later door Freud „overdracht" is genoemd.

Freud is overtuigd dat Breuer, toen alle ziekteverschijnselen geweken waren, aan nieuwe aanduidingen moet ontdekt hebben, dat die overdraging sexueel gemotiveerd was, doch dat hem de algemeene natuur van dit onverwacht verschijnsel kan ontgaan zijn, waardoor hij nooit dieper op de feiten is ingegaan en het als een „hinderlijk toeval" heeft beschouwd. Breuer heeft dat niet rechtstreeks aan Freud gezegd, maar deze kon aan allerlei merken, dat de zaak zich als gezegd verhield.

Toen nu Freud met meerder klem en groote overtuiging wees op de beteekenis der sexualiteit in de oorzakenleer der neurosen, was Breuer de eerste die zijn onwil toonde om deze opvatting te aanvaarden.

„Het feit van de grof sexueel-getinte vriendschappelijke of vijandige overdracht, die zich vertoont bij elke neurose-behandeling — niettegenstaande zij noch door de eene noch door de andere partij gewenscht of bedoeld wordt — is, zegt Freud, voor mij steeds het onomstootbaar bewijs gebleken, dat de drijfkrachten der neurose in het geslachtsleven haar oorsprong vinden."

Hij meent, dat dat argument nog bij lange na niet genoeg tot zijn recht is gekomen. Volgens zijne overtuiging houdt het naast en boven de bizondere uitkomsten van den arbeid der analyse zijne beslissende kracht.

De sexueele aetiologie der neurosen, door Freud opgesteld, vond een kwalijk gehoor; men meed hem en

negeerde zijn leer. Alleen de overtuiging, dat hij als kampvechter van een nieuw oorspronkelijk idee optrad, staalde zijn moed en steunde hem in zijn isolement.

Daarbij was het eigenaardige van de situatie, waarin onze groote ontdekker verkeerde — zooals hij zelf aangeeft — dat het denkbeeld, waarvoor hij verantwoordelijk werd gesteld, niet eens in hem zelf ontstaan was. Hij ontleende het aan persoonlijke inzichten van drie geleerden, aan wie hij wetenschappelijk veel verschuldigd was en voor wie hij het grootste respect had, aan Breuer zelf, aan Charcot en aan den Weener gynäkoloog Chrobak. De zaak is deze. Toen Freud pas geneesheer aan het Algemeen Ziekenhuis was, wandelde hij eens een eindweegs samen op met Breuer, die zijne ziekenbezoeken in de stad aflegde, als iemand laatstgenoemde naderde en dringend wenschte te spreken. Wellevendheidshalve verwijderde zich Freud, om zich na afloop van het gesprek weer bij zijn ouderen vriend en leermeester te voegen. Deze deelde hem mede, dat de persoon, die hem zoo juist had aangesproken, hem verzocht had zijne vrouw onder behandeling te willen nemen, en wel omdat deze zich in gezelschap zoo opvallend gedroeg, dat men hare manier van optreden alleen vergeven kon door ze aan nerveusheid toe te schrijven. „Dat zijn, liet hij er op volgen, steeds geheimen van het huwelijksbed."

Eenige jaren later was Freud ongewild toehoorder van een fragment samenspraak tusschen Charcot en Brouardel. Laatstgenoemde vroeg Charcot's raad in een geval betreffende een jong echtpaar, waarvan de vrouw erg ziek en de man impotent was. Charcot wees zijn collega op de ware oorzaak van het ziekworden der vrouw: „dans des cas pareils c'est toujours la chose génitale, toujours! . . . ."

Toen Freud pas als privaat-docent in de neurologie in Weenen debuteerde, (1885) vertrouwde Chrobak hem eene zijner patiënten toe. Deze leed aan angst-aanvallen, die alleen bezworen konden worden als de zieke zorgvuldig op de hoogte werd gehouden van

de plaats waar zij op elk oogenblik van den dag haar arts — indien zij hem noodig mocht hebben — zou kunnen vinden. Hem ter zijde nemende, deelde Chrobak zijn collega mede, dat patiënte's angst zijn oorzaak vond in het feit, dat zij — alhoewel reeds 18 jaren getrouwd — nog een ongerepte maagd was. De man was namelijk impotent. Het eenige recept voor dergelijk lijden, voegde hij er aan toe, is een welbekend, maar moeielijk voor te schrijven middel.

Het is eene verdienste van Freud, dat hij het niet bij het eenvoudig aanhooren dier denkbeelden heeft gelaten, maar ze ernstig opgevat en in alle hunne consequenties doorvorscht en doorgevoerd heeft.

Andere momenten, die als uitkomsten van Freud's verdere nasporingen zich toevoegden aan de kathartische geneeswijze, waren de leer der verdringing en van den weêrstand, het vaststellen van de infantieele sexualiteit en het nuttig partijtrekken van de droomen om tot de kennis te geraken van het onbewuste. De leer der verdringing is een zelfstandige vinding van Freud en vormt het fundament waarop de psychoanalyse rust. Zij drukt theoretisch uit wat men telkens waarneemt, als men een zenuwlijder — zonder zich daarbij van hypnose te bedienen — analyseert. Men neemt dan namelijk een weerstand waar, die zich verzet tegen de pogingen om te analyseeren en een defect in de herinnering bezorgt met het doel, dien arbeid te verijdelen. Toen aanvankelijk bij den analysearbeid de hypnose nog een rol speelde, bleef die weerstand verborgen. Daarom doet de eigenlijke analyse pas haar intrede van af het oogenblik dat haar techniek gewijzigd werd door het opgeven der hypnose.

Het samenvallen van dezen weerstand met eene amnésie voert onvermijdelijk tot de psychoanalytische opvatting der onbewuste zielwerkdadigheid, die zich zoo opvallend onderscheidt van de philosophische bespiegelingen over het onbewuste.

De psychoanalytische theorie is eene poging om twee feiten, ons door de ervaring aangetoond, dat der over-

dracht en dat van den weerstand, begrijpelijk te maken. Zij vertoonen zich op treffende wijze en onverwacht, als men de symptomen van den zenuwlijder terug tracht te voeren tot hunne oorzaken, die in het verleden der geschiedenis van patiënt's leven schuilen.

Elk onderzoek, dat deze beide ervaringsfeiten erkent en als punt van uitgang gebruikt, mag psychoanalyse worden genoemd, zegt Freud, al zouden zijne uitkomsten andere zijn dan die door hem verkregen.

De vaststelling der infantiele sexualiteit is eveneens een door de ervaring verworven goed, maar dagteekent uit veel lateren tijd. Aanvankelijk wist men slechts dat de inwerking van indrukken van het tegenwoordige moest terugvoeren tot verleden zaken. Men vond dat die sporen veel verder leidden dan tot de puberteit en zelfs terug gingen tot de heele prille jeugd. Deze bleken zich niet te bepalen tot passieve sexueele feiten, waarvan het kind door verleiding het slachtoffer zou geweest zijn, want meestal bleken deze onwaar te zijn. Het kwam uit dat de hysterischen, die hunne symptomen terugvoeren tot ondergane sexueele beleedigingen, zulke tooneelen fantaseeren en dat deze fantasieën tot dekmantel dienen om de auto-erotische handelingen door het zeer jonge kind bedreven te verbloemen. Aldus kwam het geslachtsleven van het kind van achter deze fantasieën in vollen omvang te voorschijn en werd ook licht geworpen op de aangeboren constitutie. De aanleg en het doorleefde knoopten zich hier tot eene onscheidbare aetiologische eenheid samen. Indrukken toch, die anders zonder inwerking zouden gebleven zijn, groeiden, als de aanleg bestond, tot prikkelende en blijvende traumata aan, en doorleefde voorvallen maakten in de aangeboren constitutie factoren wakker, die anders voortgesluimerd zouden hebben en niet tot ontwikkeling zijn gekomen.

Toen Freud de hypnose opzij gezet had en in hare plaats van de methode der vrije associatie gebruik was gaan maken, viel hem door deze wijziging in de techniek der analyse de droomduiding als eerste vrucht in den schoot.

Eerst vele jaren later werd hij gewaar, hoe eng zich de psychoanalytische droomduiding aan het droomuitleggen der Ouden aansloot. Door eigen onderzoek leerde hij de symbolen kennen en vaststellen; eerst later vond hij bevestiging daarvan in het werk van Scherner.

Om de proef op de som te krijgen in zake zijner veronderstelling, dat eene neurose door analyse van den patiënt begrijpelijk kan worden gemaakt, had Freud vaak eindeloos geduld noodig; bij de duiding van droomen, die men als de analoga der nerveuse verschijnselen kon opvatten, vond hij zijne veronderstelling vrijwel geregeld bevestigd.

Met behulp van eene serie van eigen droomen heeft hij zichzelf geanalyseerd. Hij deed dat uit innige overtuiging der noodzakelijkheid van dezen arbeid.

Aldus heeft hij zijn weg weten te vinden in alle de voorvallen en herinneringen uit zijne kinderjaren.

De stelselmatige doorvoering van het onderzoek naar de sexueele aetiologie der neurosen leidde Freud tot uitkomsten, die zijne overtuiging van de practische beteekenis van het sexueele moment rotsvast vestigden.

Herhaaldelijk hield hij voordrachten in de ,,Wiener Fach-Vereinigung", onder presidium van prof. Krafft-Ebing. Men nam echter zoo goed als geen notitie van zijn arbeid. Zijn persoon en de door hem verkondigde nieuwe leer werden geboycot. Hij liet zich echter niet afschrikken, maar ging in zijn splendid isolation voort zijn onderzoek te vervolgen, gesterkt door zijne overtuiging, dat hij een stuk wetenschappelijke waarheid had veroverd, die de groote meerderheid der medische wereld weigerde te leeren kennen, eenerzijds wegens eene misplaatste pruderie, anderzijds wegens een hardnekkig vasthouden aan verouderde begrippen.

In 1895 verscheen zijn eerste werk ,,Studien ueber Hysterie", uitgegeven in samenwerking met Breuer. Dit vond weinig lezers. Men wilde niet weten van zijne révolutionaire ideeën op het gebied der Hysterie; men liet de zaak bij het oude.

Zijne volgende publicatie ,,Sammlung kleiner Ge-

Schrifte zur Neurosenlehre" (1893—1906), waarin waarnemingen zijn geboekt die van verstrekkende beteekenis zijn voor de Psychiatrie, zweeg men dood.

Om zijne „Traumdeutung" (1900), die eene eerste werkelijke psychologie van den droom levert, werd hij uitgelachen, terwijl een storm van verontwaardiging over zijn hoofd losbrak toen zijne „Drei Abhandlungen zur Sexualtheorie" een nieuw licht wierpen op de psychologie van het geslachtsleven. In plaats van den schrijver met grondige tegenwerpingen te bestrijden, wist de medische pers niets beter te doen dan hem met schimpen en smalen te lijf te gaan, eene wijze van strijden die minder wetenschappelijken zin verraadt, dan wel armoede aan tegen-argumenten.

Ondanks alle tegenwerking gelukte het Freud, dank zij zijn onverdroten ijver, zijn algeheele toewijding aan de verdediging en de toepassing van de gevonden waarheid, dank zij ook zijne niet te loochenen goede uitkomsten op therapeutisch gebied, eene kleine schaar van leerlingen en aanhangers te winnen en om zich te vereenigen. Toen hem in 1902 het buitengewoon hoogleeraarschap in de neurologie aan de Weener Hoogeschool ten deel viel, breidde zich deze kring spoedig aanmerkelijk uit en omvatte weldra ook kunstenaars en andere lieden van ontwikkeling, die, aangespoord door den inhoud van Freud's werken: „Der Witz und seine Bedeutung zum Unbewussten" (1905), „Zur Psychopathologie des Alltagslebens" (1901), „Zur Traumdeutung" (1900), zich aangetrokken gevoelden de leerstellingen der Psychoanalyse ook op verschillende andere geesteswetenschappen uit te breiden en toe te passen.

In 1907 ontving de jonge Weener School een grooten steun van eenige Zwitsersche geleerden, die als met één slag de situatie veranderde.

Prof. Bleuler, hoogleeraar in de psychiatrie aan de universiteit te Zürich en geneesheer-directeur van het Kantonnale Gesticht voor Krankzinnigen „Burghölzli", nam deel aan de beweging ten gunste der Psychoanalyse.

Op zijne aansporing werden Freud's werken door de gestichtsartsen bestudeerd en de analyse in geschikte gevallen toegepast. Het was vooral Dr. G. C. Jung, die zich in dat opzicht speciaal verdienstelijk heeft gemaakt. Terecht mag hij beschouwd worden als het hoofd van de Züricher School, die jaren lang zijde aan zijde met de Weener School er naar gestreefd heeft om Freud's ideeën aan de praktijk te toetsen, om te trachten leemten aan te vullen en nieuwe bouwstoffen aan te dragen tot voltooiïng van diens schepping. Jung was van 1902—'11 aan het Gesticht Burghölzli als geneesheer verbonden. Hij doceerde sedert 1906 als privaat-docent der psychiatrie aan de Züricher universiteit capita selecta der psychoanalyse.

In navolging van de Weener Psychoanalytische Vereeniging werd in den zomer van 1907 in Zürich eene Vrije Vereeniging gesticht, met het doel om in geregelde bijeenkomsten de vraagstukken der psychoanalyse te bespreken. Eenige maanden tevoren had zich tusschen beide scholen de unie voltrokken en in het voorjaar van 1908 had te Salzburg het eerste congres plaats dat de aanhangers der Freud'sche leerstellingen vereenigde. Daar werd toen tot de uitgave besloten van een tijdschrift, onder leiding van Freud en Bleuler, waarvan Jung de redactie op zich zou nemen, en dat als naam voeren zou: „Jahrbuch für Psychoanalytische und Psychopathologische Forschungen". Het eerste deel van dit Jahrbuch zag in 1909 het licht.

Onafhankelijk van Freud heeft de Züricher School (Bleuler, Jung) het door Wundt aangegeven associatie-experiment aangepast aan de psychoanalyse en eene associatie-methode ontworpen, die ten doel heeft door te dringen tot het onbewuste van den patiënt. Zij heeft hoofdzakelijk eene theoretisch-experimenteele waarde en leidt tot eene omvangrijke maar oppervlakkige oriënteering ten aanzien van het onbewuste conflict (complex). Freud vergelijkt hare beteekenis voor den psychoanalyticus, met die der qualitatieve analyse voor den chemicus. Met de Züricher associatie-methode was

een eerste brug geslagen tusschen de experimenteele psychologie en de psychoanalyse.

Bleuler toonde voorts aan, dat een zeer groot aantal zuiver psychiatrische gevallen door dezelfde mechanismen konden verklaard worden welke door Freud waren bevonden dienstig te zijn om den droom en de neurose te verklaren, terwijl Jung[1]) met succes de psychoanalyse wist toe te passen op de meest vreemde en duistere verschijnselen der Dementia praecox en den oorsprong dezer ziekte vermocht op te sporen in den levensloop van de lijders en de omstandigheden waarin zij verkeerd hadden.[1])

Van toen af aan was het den psychiaters niet meer mogelijk om de psycho-analyse te ignoreeren. In 1911 zette Bleuer de kroon op het werk, door in zijn groot werk „Ueber die Schizophrenie" aan de psychoanalytische ideeën een zelfde recht toe te kennen als aan de klinisch systematische beschouwingswijze.

Sinds de samensmelting der Weener en Züricher scholen, die in 1907 heeft plaats gegrepen, nam de belangstelling voor de Psycho-analyse steeds meer en meer toe. Het aantal artsen die haar wilden leeren kennen, met het doel haar in de praktijk toe te passen, werd belangrijk grooter en het getal van publicaties en tijdschriften, aan haar gewijd, groeide steeds meer aan in weerwil van de aanvallen en de vijandige houding van medische zijde, die de nieuwere leerstellingen op congressen en in geleerde gezelschappen moest doorstaan. Zij baande zich een weg in alle landen, schrikte de psychiaters op en deed de geleerden op andere gebieden der wetenschap versteld staan.

In 1909 hielden Freud en Jung beide, daartoe aangezocht door het college van professoren der „Clark-University" te Worcester (Mass.) bij Boston, ter gelegenheid van de viering van het 20-jarig bestaan dier hoogeschool, voordrachten over psycho-analyse, welke groote waardeering vonden en haar veel nieuwe aanhan-

[1]) „Ueber die Psychologie der Dementia präcox" (1907).

gers bezorgden. Onder dezen schaarde zich James Putnam, hoogleeraar in de neuro-pathologie aan de Harvard-University, die van aanvankelijk tegenstander, een overtuigd bekeerling werd.

Wat de Europeesche landen aangaat, heeft Frankrijk tot heden het minst belangstelling getoond in de Freud'sche leer. Daar is de meening gangbaar, dat wat er goed mocht zijn in de Psycho-analyse, reeds vroeger door Janet was verkondigd, ja slechts eene herhaling met onbeduidende veranderingen zou zijn van diens opvattingen en dat, wat van deze ideeën afwijkt, uit den booze is. Het was Janet zelf die op het congres te Londen in 1913 zich in dien zin uitliet, doch toen duchtig is terecht gezet door Dr. E. Jones, die hem zijn gebrek aan kennis van zaken, zijn onwetendheid in de bestaande litteratuur over het onderwerp onder het oog bracht.

In Holland heeft al vroegtijdig Freud's leer ernstige aanhangers gewonnen en sedert April 1917 constitueerde zich te Amsterdam eene Afdeeling van het „International Verein für Psycho-analyse", dat onder hare leden twee hoogleeraren in de psychiatrie, K. Bouman van de Amsterdamsche- en G. Jelgersma van de Leidsche Universiteit, telt. De eerste officiëele erkenning, die de droomduiding en de psycho-analyse in Europa deelachtig is geworden, werd haar gebracht door laatstgenoemden hoogleeraar in zijn inaugureele rede als Rector magnificus van de Leidsche Universiteit, den 9en Februari 1915 gehouden.

In Zweden heeft Paul Bjerre, die den bekenden psycho-therapeut Otto Wetterstrand opvolgde, de analytische behandeling in zijne praktijk ingevoerd. In Noorwegen werd door R. Vogt te Christiania met waardeering gewaagd over de psycho-analyse, in zijn leerboek der Psychiatrie „Psykiatriens grundtrack".

Wat Rusland betreft, hier werden bijna alle werken van Freud in de landstaal overgezet. K. Wulff te Odessa vertegenwoordigt daar op waardige wijze Freud's school.

In Hongarije vond de analyse tot dusverre weinig aanhangers, maar daar te lande vergoedt de welbekende Dr. Ferenczi, een van Freud's trouwste discipelen, door hoedanigheid ruimschoots het gemis aan hoeveelheid.

In Duitschland wordt sedert jaren de psycho-analyse veel besproken, maar ondervindt zij veel tegenwerking van officieele zijde; slechts enkele leiders van sanatoria voor zenuwlijders hebben zich openlijk voorstanders verklaard van de Freud'sche leer, o.a. Binswanger in Kreuzlingen, Marcinowsky in Holstein, terwijl Dr. Abraham, vroeger assistent van prof. Breuler, sedert jaren in Berlijn psycho-analyse toepast en een waardig vertegenwoordiger van den meester is.

In den loop der jaren is de analyse rijker van inhoud geworden en heeft toepassing gevonden op andere domeinen der neurosenleer en der psychiatrie. Ook hebben eenige geleerden — niet geneeskundigen — haar toegepast op andere geestes-wetenschappen. Aldus bracht de analyse ons niet alleen de duiding van pathologisch gebeuren, maar toonde zij ook verband te hebben met het zieleleven van den normalen mensch en wees op het bestaan van tot dusverre niet vermoede betrekkingen tusschen de psychiatrie en zeer uiteenloopende andere wetenschappen die met psychologie in verband staan. Zoo konden vele mythen en sprookjes, dank zij hunne analogie met droomen, als deze geduid worden. Op dat gebied hebben Riklin, Abraham en vooral ook Rank zich verdienstelijk gemaakt. Jones en Storfer pasten de droom-symboliek met vrucht toe op vraagstukken der mythologie en der folklore. Een zeer belangrijke arbeid, die een compromis beoogde te zijn tusschen godsdienstige en mythologische fantasieën en de neurose, werd door Jung gepubliceerd. Freud zelf wees den weg die van de droomduiding leidde tot de analyse van dichterlijke scheppingen.

In zijn „Gradiva" toonde hij aan, hoe de door dichters gevonden droomen zich vaak ten overstaan van de analyse als echte droomen verhouden. De theorie van het

onbewuste zieleleven maakte het mogelijk, zich eene eerste voorstelling van het wezen van den dichterlijken scheppingsarbeid te vormen; de waardeschatting van het spel der instinkten, waartoe het onderzoek der neurosen ons bracht, deed de bronnen ontdekken der scheppingen van den kunstenaar en bracht vraagstukken aan de orde, als op welke wijze de artisten op deze prikkels reageeren en hoe zij die reacties inkleeden (Rank, Der Künstler; Sadger, Reik, Dichter-analysen; Freud, Kindheitserinnerungen des Leonardo da Vinci; Abraham, Analyse von Segantini).

Op het gebied der wetenschappelijke letterkunde, in verband beschouwd met de psycho-analyse, verscheen het degelijk werk van Rank „Ueber das Inzest-motiv".

Freud schreef in 1910 een arbeid, waarin hij de analogie aantoont die er bestaat tusschen het ceremonieel van den godsdienst met dat van den neuroselijder.

In zijn arbeid „Die Frömmigkeit des Grafen von Zinzendorf" heeft de predikant Dr. Pfister te Zürich op het verband gewezen dat bestaat tusschen dweperij op godsdienstig gebied en perverse erotiek. De vraagstukken der ethnologische psychologie werden door Freud aan de analyse getoetst in zijn vier opstellen „Ueber Totem und Tabu". In zijn boek „Der Witz und Seine Beziehung zum Unbewussten" gaf hij een eerste voorbeeld hoe men onderwerpen van aesthetischen aard langs analytischen weg behandelen en belichten kan. Hitchmann en Von Winterstein maakten een begin met door middel der analyse licht te werpen op philosophische persoonlijkheden en hunne stelstels. Het tijdschrift „Imago", in 1912 opgericht door Hans Sachs en Rank, opende zijne kolommen voor artikelen en studies van de verschillende vakwetenschappen in verband met de analyse. In zijn boek „Die psychoanalytische methode" (1913), wijst pastor Pfister op de groote waarde der analyse in hare toepassing op de paedagogie. Talloos zijn de relaties, die bestaan tusschen de verschillende wetenschappelijke gebieden en

de medische psycho-analyse, en zoodra de wederstanden tegen laatst genoemde wetenschap van medische zijde zullen overwonnen zijn, bieden die betrekkingen een vruchtbaar veld van onderzoek aan, aan een generatie van vorschers. Even zoomin als welke revolutionaire beweging ook op wetenschappelijk gebied, heeft de Freud'sche analyse zich haar weg weten te banen zonder heftigen wederstand.

De poging om haar dood te zwijgen in het isolement van haar ontdekker heeft niet te min korter geduurd dan „la guerre du silence", gericht tegen het werk „Du sommeil et des états analogues" en de boycotting van medische zijde, door zijn maker Liébeault ondervonden, toen deze pionier der wetenschappelijke psycho-therapie de leer der hypnose en suggestie openbaarde.

Zeer opmerkelijk was het, dat men destijds de goede uitkomsten door de toepassing der hypnotische suggestie van Duitsche zijde poogde verdacht te maken door deze toe te schrijven aan het veelvuldig voorkomen van hysterie bij de Franschen en speciaal bij de Parijzenaars. Men kon er uit afleiden dat volkeren-haat en afgunst meer dan wetenschappelijke overweging bij die veroordeeling voorzat. Dat die vijandige instelling niet specifiek Duitsch maar algemeen menschelijk schijnt te zijn, leert ons de in 1913 op het internationaal geneeskundig congres in Londen door den Franschen neuroloog P. Janet geuite bewering, dat het ontstaan eener leer als die der psycho-analyse, alleen mogelijk was in een stad als Weenen. Alleen in een atmosfeer van zinnelijkheid en onzedelijkheid, gelijk in die stad heerscht en in geen enkele andere plaats haar weêrga vindt, meende hij, kon de leer geboren worden dat de neurosen haar ontstaan vinden in stoornissen van het geslachtsleven; de psycho-analyse zou een afbeeldsel, anders gezegd, eene projectie zijn van deze speciale Weener verhoudingen. Dat niet alleen nationale wangunst en nijd, maar bepaald ook onkunde bij bovengenoemde hoonende, den man van wetenschap, die ze uitsprak, onwaardige

en déclineerende uitlating, voorzaten, bewijst het al zeer naïef votum door dienzelfden Parijzer geleerde op het hier in Amsterdam gehouden Internationaal Congres voor Psychiatrie in 1907 uitgebracht: „Je n'ai pas lu, il est vrai, les oeuvres de M. Freud mais, pour ce qui regarde ses théories, il ne s'agit que de mauvaise plaisanterie!"

Maar ook in het Duitsche land zijn de beoefenaars der wetenschap niet al te kieskeurig in hunne uitlatingen tegen andersdenkende collega's. Het was toch de hoogleeraar Hoche van de Universiteit Freiburg i/B., die in 1911 op het congres der Z.-W. Duitsche psychiaters de Freud'sche beweging „eine epidemische Geistesstörung unter Aerzte" noemde.

Deze banvloek zal even weinig afbreuk doen aan Freud's leer als destijds de hooghartige veroordeeling in 1889 van het therapeutisch hypnotisme bij monde van Prof. Ewald in eene vergadering van de Berliner medizinische Gesellschaft uitgebracht, aan de leer der hypnose en suggestie, schade heeft kunnen te weeg brengen.

Een waardig verdediger van de leerstellingen van Freud heeft Bleuler zich getoond in zijn arbeid „Die Psycho-analyse Freud's" (1911). In ons land was het de bekende psychiater Aug. Stärcke, die in 1912 in de Neurologische en Psychiatrische bladen een duidelijk overzicht publiceerde van den toenmaligen stand van het vraagstuk der psycho-analyse, dat getuigde van schrijver's groote waardeering voor het werk van den grondlegger der nieuwe leer.

Toen Bleuler in zijn twee jaren later verschenen boek over Schizophrénie hare toekomende plaats aan de psycho-analyse inruimde, werd hij deswege scherp over den hekel gehaald, maar in zijn jongste geschrift (1914), Die Kritiken der Schizophrénie), dat een verweer tegen die kritieken inhoudt, schrijft hij onder meer:

„Ich meine, dass die verschiedene bisherigen Psychologieën zür Erklärung der Zusammenhänge psycho-

genetischer Symptome und Krankheiten arg wenig geleistet haben, dass aber die Tiefen-psychologie (lees de Psycho-analyse) ein Stück derjenigen erst noch zu schaffende Psychologie gibt, welcher der Arzt bedarf um seine Kranken zu verstehen und rationell zu heilen."

Hier boven gewaagden wij reeds van een eerste samenkomst van beoefenaren der psycho-analyse, die, na de unie tusschen de Züricher en Weener scholen, plaats heeft gehad te Salzburg in het voorjaar 1908. Deze werd in Maart 1910 door een tweede congres gevolgd, ditmaal te Neurenberg. Bij die gelegenheid werd op initiatief van Freud eene officeele Internationale Psychoanalytische Vereeniging gesticht, onder presidium van Dr. G. C. Jung. Deze vereeniging zou ten doel hebben de bevordering der psycho-analytische wetenschap, zoowel uit het oogpunt der zuivere psychologie, als uit dat van hare toepassing in de geneeskunde en op de psychische wetenschappen, mitsgaders moeten dienen tot onderlingen steun der leden in al hunne strevingen naar het verwerven en verbreiden van de kennis der nieuwe wetenschap.

Er vormden zich vier locale afdeelingen: Berlijn, Zürich, Weenen en Buda-Pesth, respectievelijk voorgezeten door de doctoren Abraham, Jung, Adler en Ferenczy. Een eigen orgaan Correspondenz-Blatt zou het Centraal-bestuur in staat stellen voeling te houden met de plaatselijke groepen. Bovendien werd besloten tot de uitgave van het Zentrall-Blatt für Psychoanalyse, waarvan Freud de hoofdleiding op zich nam, terwijl aan Adler en Stekel de redactie werd toevertrouwd. De eerste aflevering van dit blad verscheen in September 1910.

Andermaal kwamen Freud's getrouwen bijeen in September 1911, ditmaal in Weimar. Dat congres overtrof nog zijne voorgangers door wetenschappelijk belang en welgezinde stemming. Maar de twee jaren later gehouden samenkomst, September 1913, in München, werd tot een onverkwikkelijk tooneel van tweedracht en liep

uit op eene scheuring in twee partijen toen Jung zich eene herkiezing tot president liet welgevallen, niettegenstaande het twee vijfde deel der aanwezige leden hem hun vertrouwen onthielden.

Intusschen had zich, onder voorzitterschap van Dr. L. Seif, in München eene nieuwe locale groep van het Internat. Verein für Psycho-analyse in Mei 1911 geconstitueerd. Dat zelfde jaar volgde de stichting der eerste Amerikaansche afdeeling „The New-York Psychoanalytic Society", voorgezeten door Dr. A. Brill en weldra eene tweede „The American Psycho-analytic Association", onder presidium van Prof. Dr. Putnam. Engeland bleef niet achter, waar Dr. E. Jones de leiding op zich nam van eene in Londen zich gevormd hebbende groep. De laatst aangekomene onder hare zusteren was de Nederlandsche afdeeling, van welker samenstelling in April 1917 wij reeds hierboven gewaagden.

Met enkele woorden willen wij nog wijzen op de reeds zeer omvangrijke literatuur, die de psycho-analyse bezit, en op een reeks tijdschriften, die uitsluitend aan hare verspreiding gewijd zijn. Als eerste periodische publicatie melden wij de „Schriften zur angewandten Seelenkunde", die een vijftiental belangrijke bijdragen leveren van Freud (1—7), Riklin, Jung, Abraham (4—11), Rank (5—13), Sadger, Pfister, M. Graf, Jones (10—14), Storferen Von Hug-Helmuth.

Van af 1908 verscheen onder Jung's redactie het Jahrbuch für Psycho-analytische und Psycho-pathologische Forschungen en beleefde vijf jaargangen. Onder persoonlijke leiding van Freud en de redactie van Abraham en Hitchmann, met eenigszins veranderden titel: Jahrbuch der Psycho-analyse, verschijnt het opnieuw. Het Zentralblatt für Psycho-analyse beleefde drie jaargangen. Wetenschappelijke geschillen en veranderde inzichten noopten eerst Adler uit de redactie te treden, terwijl Freud wegens persoonlijke geschillen met den anderen redacteur Stekel in 1912

zich onttrok aan de leiding van dit blad. Inplaats hiervan verscheen in 1913 als nieuw orgaan der Vereeniging, het „Internationale Zeitschrift für aerztliche Psycho-analyse". Aanvang 1912 zag een ander tijdschrift het licht: „Imago", geredigeerd door Dr. Hans Sachs en Dr. Otto Rank, uitsluitend gewijd aan de toepassingen der analyse op geestes-wetenschappen.

Eindelijk verdienen nog bizondere vermelding het in Boston (Noord-Amerika) uitgegeven Journal of abnormal psychology, dat vele goede bijdragen op 't gebied van psycho-analyse inhoudt en The Psycho-analytic Review, dat sedert 1913 in New-York verschijnt onder redactie van White en Jelliffe.

Dat zich onder de aanhangers eener nieuwe leer straks afvalligen vertoonen, die denkbeelden voorstaan welke indruischen tegen de aanvankelijk gelegde grondslagen dier nieuwe begrippen, is eene gebeurtenis die ons stellig niet behoeft te verbazen. Herhaaldelijk toch wordt daarvan gewag gemaakt in de annalen van de geschiedenis der geneeskunde.

Wij behoeven ons slechts een oogenblik terug te denken in het 7e en 8e decennium van de vorige eeuw, om te zien hoe de aanhangers van het Grand-hypnotisme van Charcot te vuur en te zwaard te keer gingen tegen de school van Liébeault en hoe laatstgenoemde Nancy'er geleerde de treurige ondervinding moest opdoen, dat zijn beroemde leerling Bernheim, hem in zijn leer in zeker opzicht aan de kaak stelde toen deze samen met Delboeuf de paradoxe verdedigden: „comme quoi il n'y a pas d'hypnotisme"! En moesten wij het in 1903 op het congres te Brussel niet aanhooren, dat de Berner hoogleeraar Dubois met voorname geringschatting over hypnose en suggestie sprak, deze „uit den booze" verklaarde, zijn collega's die zich van de therapeutische suggestie bedienen, voor Thaumaturges schold, de pose aannam van een hervormer te zijn op het gebied der psychische therapie en er zich op verhief slechts door (eerlijke) overtuiging

zijne zenuwpatiënten te genezen en dàt, terwijl men in zijn boek „Les psycho-névroses et leur traitement moral" geen bladzijde kan lezen zonder te stooten op de meest overtuigende bewijzen, dat zijne beste successen te danken zijn aan directe en verkapte suggestie.

Het bevreemdt ons dan ook niet dat er onder de leerlingen en aanvankelijke aanhangers van Freud en zijne leer dissidenten voorkomen. Zij vormen twee onderscheiden groepen, wier voormannen Alfred Adler en C. G. Jung zijn. De eerste heeft zich vrijwel geheel en al afgescheiden en verkondigt eene leer, door hem Individual-psychologie genoemd, die eene der psychoanalyse volstrekt vijandige richting heeft ingeslagen.

De wijziging, door Jung in de Freud'sche leer aangebracht, veronachtzaamt de leer der verdringing, vestigt de aandacht tijdens de behandeling hoofdzakelijk tot de recente gebeurtenis, met verwaarloozing van het in het verleden voorgevallene, verwart de droomfaçade met de aan haar te gronde liggende latente droomgedachte, kent aan het incest-complex slechts symbolische beteekenis toe, doet haar verworden tot eene oppervlakkige analyse, die veel gelijkenis heeft met de zoogenaamde rationeele psycho-therapie van Dubois. Beide methodes streven er naar om neurosen te genezen door ethische leering. De daarbij door Dubois gevolgde weg schijnt van milderen zin en meer mededoogen voor den patiënt te getuigen dan die door Jung wordt voorgeslagen. De nieuw-Zürichsche School, meent Freud, had niet den langen omweg over Weenen behoeven te maken om ten leste te land te komen in het zoo nabij gelegen Bern. Naar zijn oordeel levert de z.g.n. wijziging, door Jung in zijne analyse aangebracht, een pendant van het beroemde Lichtenberg'sche mes. Hij heeft het heft veranderd en een nieuw lemmet ingezet; en omdat dit nu hetzelfde fabrieksmerk draagt, zouden wij het instrument voor het vorige in de plaats moeten aannemen.

De psycho-analyse, zooals de Weener hoogleeraar die ontdekt en voortgebouwd heeft, is de jongste der vier

onderscheidene vormen der psycho-therapie. Theoretisch verleent zij ons het beste inzicht in de ziekte-wording van de neurose. Zij graaft door tot aan de wortels van het kwaad, beschikt over eene meer volledige techniek dan hare zusters. Hare middelen tot diagnostiek dienen gelijktijdig hare therapie. Terecht gaf Bleuler haar den naam Tiefen-psychologie.

Zij kan niet toegepast worden op alle gevallen van psychogene ziekten en onder alle omstandigheden. Eene nauwkeurige selectie dient verricht te worden. In vele gevallen verdient het aanbeveling om vermoedelijk voor de kuur geschikte gevallen aan eene provisoire behandeling van eenige dagen te onderwerpen en van den uitslag dezer af te laten hangen of deze zal voortgezet worden.

Feitelijk komt slechts de groote minderheid der gevallen van zenuwlijden in aanmerking om analytisch behandeld te worden. Eene dusdanige behandeling vereischt van den kant der patiënten veel zelfverloochening en oprecht verlangen om te genezen; van dien van den geneesheer geduld, groote toewijding en diep psychologisch inzicht.

Zoo maakt zij dus in geenendeele de andere vormen der psychische geneeswijze overbodig.

In verreweg de meeste gevallen zal men bij de behandeling van zenuwlijders tot zijn doel geraken door de aanwending van palliatieve hulp, die ons de moreele psycho-therapie biedt, welke tot het gemoed spreekt van den patiënt, hem sust, troost, moed inspreekt, lichamelijk en zedelijk verzorgt; daar nevens kan men partij trekken van de suggestie-therapie, die een wissel trekt op patiënt's geloof en vertrouwen in de genezing; of eindelijk zal men, zich tot de intelligentie van den lijder richtende, dezen door leering, overtuiging, rééducatie pogen te genezen. Door aldus te handelen brengt men in vele gevallen groote verbetering aan en niet zelden bereikt men uitkomsten, als tijd en omstandigheden mede dienen, welke duurzame genezing vrijwel nabij komen.

Aan den geschoolden arts, die in elk zich aanbiedend ziektegeval zoowel de psychologische zijde als den anatomisch-psychologischen kant van het hem voorgelegd vraagstuk weet te belichten, blijve de beslissing welken weg men te bewandelen heeft om genezing, zoo deze mogelijk is, te verkrijgen.

Amsterdam, December 1917.
Februari 1933.

Dr. A. W. VAN RENTERGHEM

EERSTE DEEL I-XV

VERGISSINGEN — DE DROOM

EERSTE VOORLEZING

INLEIDING

Dames en Heeren!

Het is mij niet bekend of eenigen onder u, hetzij door hooren-zeggen of door eigen studie, meer of minder afweten van Psychoanalyse, maar ik voel mij verplicht tot u te spreken alsof u er geheel onbekend mede waart, en dat wel krachtens den naam, dien ik gekozen heb als aankondiging van deze lessen, welke eene elementaire inleiding tot de studie der psychoanalyse beoogen.

Toch mag ik wel aannemen dat u bekend zijt met de omstandigheid dat de psychoanalyse een methode is, die tot doel heeft het geneeskundig behandelen van zenuwzieken.

Met voorbeelden wil ik verder toelichten hoe op het gebied dezer nieuwe therapie wetten gelden, die vaak geheel en al indruischen tegen die, welke tot dusverre in de geneeskunst werden gevolgd.

Tot nu toe waren we meestal gewoon om, als wij eene nieuwe geneeswijze op een patiënt wilden gaan toepassen, hem de daarmede verbonden bezwaren zoo licht mogelijk voor te stellen en zijn vertrouwen op de goede resultaten der behandeling aan te wakkeren.

Dat wij, door aldus te handelen, de kansen op een goeden uitslag van de kuur meenen te bevorderen, ligt voor de hand.

Heel anders gaan wij te werk, als wij ons voornemen een zenuwlijder met psychoanalyse te be-

handelen. Wij verbergen hem dan niet dat de methode moeilijkheden met zich mee brengt, langen tijd vereischt, inspanning en offers kost; dat we niet zeker kunnen zijn van het succes, aangezien dat afhankelijk zal zijn van zijn gedrag, zijn opvatting, zijn handelbaarheid, zijn volharding.

Natuurlijk hebben wij gegronde redenen voor een oogenschijnlijk zoo verkeerde wijze van optreden, die gij misschien later zult leeren begrijpen.

Duidt het mij niet euvel als ik met u vrijwel op gelijke wijze handel als met bedoelden zenuwlijder. Want eigenlijk kom ik tot u met den raad: blijf weg van mijn volgende les! Het onderwijs der psychoanalyse toch is zeer onvolkomen en kan ook uiteraard nog niet anders zijn; en de moeilijkheden, die ons in den weg staan bij het vormen van een eigen oordeel over haar, zijn legio.

Ik zal u aantoonen hoe het niet anders kan of de gansche richting uwer voorafgegane studie en uwe gewone wijze van denken moeten u onvermijdelijk doemen om tegenstanders der psychoanalyse te zijn en u moet zeer veel in u zelf overwinnen als u dien instinctmatigen tegenstand meester zoudt willen worden. Natuurlijk kan ik u niet voorspellen welk denkbeeld u zich van de psychoanalyse vormen zult op grond van mijne mededeelingen. Wel kan ik u zeggen dat u door het aanhooren ervan, niet zult leeren hoe gij een psychologisch onderzoek moet instellen of eene behandeling van dien aard leiden.

Als er iemand onder u is, die, niet tevreden met eene oppervlakkige kennismaking der Psychoanalyse, zich geheel aan haar studie zou willen wijden, zou ik hem dat niet alleen afraden, maar hem bepaald aanraden er van af te zien. Zooals de zaken

nu staan, kan hij er zeker van zijn dat een dergelijke beroepskeus hem tijdens zijne studiën aan de universiteit vele moeilijkheden zal baren, en als hij als geneesheer in de praktijk komt, zal hij ondervinden dat de maatschappij zijn streven niet begrijpt, dat ze hem niet vertrouwt, hem vijandig is en dat ze al de booze geesten, die in haar binnenste op den loer liggen, op hem zal loslaten.

Hoeveel legioenen deze booze geesten vormen kunnen, is zoo ongeveer op te maken uit de gruwelen die de thans in Europa woedende oorlog met zich medebrengt.

Er zijn stellig nog personen genoeg, die, — trots de vele moeilijkheden welke zich daarbij voordoen, — zich toch tot het verkrijgen van nieuwe kennis voelen aangetrokken. Mochten er intusschen onder u enkelen zijn die zulke gedachten koesteren en, niettegenstaande mijne waarschuwingen, toch een volgenden keer weer hier verschijnen, dan zullen zij mij natuurlijk oprecht welkom zijn.

Het is hun goed recht te vernemen welke de bezwaren zijn die de psychoanalyse met zich mede brengt.

Ziet hier b.v. de moeielijkheden die zich bij het aanleeren van en het onderricht in de psychoanalyse voordoen. Bij het ontvangen van elk geneeskundig onderwijs is u steeds gewoon geweest dat alles aanschouwelijk voorgesteld werd, dat u alles zelf mocht zien. U ziet het ontleedkundig preparaat, het praecipitaat bij de scheikundige reactie, de samentrekking van de spier als gevolg van de prikkeling van haar zenuw. Later maken uwe zintuigen kennis met den patiënt, met de verschijnselen zijner ziekte, met de producten van het ziekte-pro-

ces en in vele gevallen zelfs met den veroorzaker der ziekte in geïsoleerden toestand.

Bij het chirurgisch onderwijs ziet u opereeren en moogt u zelf medehelpen. Bij psychiatrische gevallen worden u patiënten voorgesteld die door hunne veranderde gelaatstrekken en gezichtsuitdrukking, hunne manier van spreken en zich te gedragen, u waarnemingen in overvloed geven, die een diepen indruk bij u achterlaten.

Zoodoende vervult de medische voorganger als 't ware de rol van den gids en uitlegger, die den bezoeker door een museum rondleidt, terwijl gij, als de bezoeker, in onmiddellijke betrekking komt tot de voorwerpen en meent de overtuiging van het bestaan der nieuwe feiten door eigen waarneming te hebben verkregen.

In de Psychoanalyse gaat het nu helaas geheel anders. Het eenige wat bij de analytische behandeling geschiedt is, dat er tusschen patiënt en geneesheer eene wisseling van gedachten plaats heeft. De patiënt vertelt van dingen, die gebeurd zijn, praat over de indrukken van den dag, klaagt zijn nood, uit zijne wenschen en gevoelsaandoeningen. De geneesheer hoort toe, tracht richting te geven aan den gedachtengang van zijn patiënt, hem aan te zetten tot herinnering, zijn aandacht in bepaalde banen te leiden; hij geeft hem verklaringen en bestudeert de reacties van begrijpen en van afweer, die hij aldus bij den patiënt verwekt.

De onontwikkelde vrienden en verwanten onzer patiënten hechten louter aan wat zicht- en tastbaar is, het meest aan handelingen zooals zij die zien gebeuren in een cinematograaf-voorstelling. Zij steken het dan ook niet onder stoelen en banken dat zij geen geloof hechten aan het genezen

eener ziekte door eenvoudig over en weer praten. Dit nu getuigt zoowel voor hun bekrompenheid als voor hun inconsequentie. Diezelfde bekenden en verwanten toch zijn er ook van overtuigd dat de verschijnselen, die de patiënten vertoonen, enkel producten hunner verbeelding zijn. Oorspronkelijk golden woorden voor toovenarij en nog heden ten dage heeft het woord veel van zijn tooverkracht behouden. Door woorden kan de eene mensch den anderen gelukkig maken, maar hem ook tot vertwijfeling brengen. Door woorden deelt de leeraar zijn kennis mede aan den leerling, brengt de redenaar zijne toehoorders in vervoering en geeft richting aan hun oordeel en hunne besluiten. Woorden wekken gemoedsaandoeningen en zijn het gebruikelijke middel van de menschen om over en weer op elkander invloed uit te oefenen. Wel verre van geringschatting te koesteren voor het aanwenden van woorden in de Psychothérapie, zouden wij gaarne toehoorders willen zijn bij het woordenspel dat plaats heeft tusschen den analyseerenden geneesheer en zijn patiënt.

Maar zelfs dat is ons niet gegund.

De dialoog, die bij de psychoanalytische behandeling gevoerd wordt, duldt geen toehoorders, kan geen demonstratie velen.

Het is natuurlijk mogelijk om tijdens een psychiatrische les een lijder aan neurasthenie of aan hysterie aan de studenten voor te stellen. Hij kan dan zijne klachten uiten, zijne verschijnselen meêdeelen, maar daarbij blijft het. De mededeelingen, die de analyse hem ontlokken zal, zal hij slechts voorwaardelijk doen, onder den invloed van een gevoelsverhouding tot den arts. Zijn woord zou verstommen zoodra een enkele hem onverschillige

persoon daarvan getuige ware. Die mededeelingen toch houden verband met alles wat hij als maatschappelijk zelfstandig persoon juist voor anderen dient te verbergen en voorts met alles wat hij ook voor zichzelf verzwijgen wil.

Gij kunt dus geen toehoorder zijn bij eene psychoanalytische behandeling. Gij kunt er slechts over hooren spreken en in den waren zin des woords kunt gij met de psychoanalyse slechts kennis maken door hooren-zeggen.

Door dit onderricht uit de tweede hand komt gij, waar u zich een oordeel over psychoanalyse wilt vormen, in zeer ongewone verhoudingen; kennelijk zal het hoofdzakelijk afhangen van het vertrouwen dat gij stellen kunt in uw zegsman.

Laat ons eens veronderstellen dat gij in plaats van eene psychiatrische, eene historische les bijwoont en dat de leeraar mededeelingen ten beste geeft omtrent het leven en de oorlogsdaden van Alexander den Groote. Welke gronden zoudt gij dan hebben om aan de waarheid zijner mededeelingen te gelooven? Op het eerste gezicht schijnt de toestand in dit geval nog ongunstiger dan in dat van de Psychoanalyse; daar de leeraar in de geschiedenis evenmin tegenwoordig geweest is bij de krijgstochten van Alexander als gij. De Psychoanalyticus bericht ten minste nog over zaken, waarbij hij zelf een rol heeft gespeeld. Laat ons nu eens nagaan op welken grond wij geloof hechten aan de mededeelingen van den geschiedenisleeraar. Hij put zijne motieven uit de berichten van schrijvers der oudheid die tijdgenooten van Alexander waren of in een tijd leefden, toen genoemde gebeurtenissen nog niet tot het verre verleden behoorden. Zoo b.v. uit de werken van Diodorus, Plutarchus,

Arrianus en anderen. Hij kan u afbeeldingen laten zien van munten en standbeelden van den koning en u eene photographie toonen van het mozaïek dat den veldslag bij Issus voorstelt. Op den keper beschouwd, kunnen deze documenten hoogstens bewijzen dat vroegere generaties reeds de daden, door Alexander verricht, als werkelijkheid aanvaard hebben, en dan zoudt u ook deze aanvaarding aan een critiek moeten onderwerpen. Deze zou uitmaken dat niet alles in die berichten omtrent Alexander geloofwaardig of als zeker aan te nemen is, maar toch betwijfel ik of u de collegezaal zoudt verlaten zonder te gelooven aan de realiteit van Alexander den Groote.

Uw oordeel zou in hoofdzaak zich baseeren op twee overwegingen: primo hierop dat de leeraar geen denkbare reden hebben kan om te beweren dat iets werkelijk heeft plaats gehad als hij zelf niet aan die werkelijkheid zou gelooven, en secundo dat alle historische werken, die ons ter beschikking staan, de gebeurtenissen op ongeveer dezelfde wijze vermelden. Als gij vervolgens de oudere bronnen onderzoekt, zult gij letten op dezelfde tijdstippen, op de mogelijke beweegredenen der zegsmannen en op de overeenstemming der getuigen onderling. De uitkomst van het onderzoek zal, in dit geval van Alexander, stellig bevredigend zijn, doch zou zeer waarschijnlijk anders uitvallen als er sprake geweest was van Mozes of Nimrod. Maar duidelijk genoeg zal het u bij verdere gelegenheden blijken welken twijfel gij inbrengen kunt aan de geloofwaardigheid van den psychoanalytischen verslaggever.

Nu verwacht ik van u, en gij hebt er het volste recht toe, deze vraag: Wanneer wij ons op objec-

tieve wijze niet kunnen overtuigen van de waarde der psychoanalyse en er geen mogelijkheid bestaat om haar te zien demonstreeren, hoe is er dan gelegenheid om psychoanalyse te leeren en zich te overtuigen van de waarheid harer beweringen?

Dat leeren is inderdaad niet gemakkelijk en er zijn dan ook weinig menschen, die de psychoanalyse behoorlijk geleerd hebben; maar natuurlijk bestaat er toch een bruikbare weg om tot de kennis ervan te geraken.

Men leert psychoanalyse vooreerst door de eigen persoonlijkheid als onderwerp van studie te nemen. Dit is wel niet hetzelfde als wat men verstaat onder zelfbeschouwing, maar desnoods zou men het onder die rubriek kunnen rangschikken.

Er doet zich een reeks voor van algemeen bekende en zich veelvuldig vertoonende psychische verschijnselen, die als onderwerp kunnen dienen voor eene dergelijke analyse van zichzelf, als men slechts eenig onderricht heeft gehad in de daartoe noodige techniek. Zij kan ons de overtuiging bijbrengen die we zoeken, n.l. die van de realiteit der feiten, die de Psychoanalyse beweert dat bestaan en ons het bewijs leveren dat de opvattingen betreffende die analyse juist zijn.

Zeker zijn er aan den aangegeven weg bepaalde grenzen gesteld, en komt men ongetwijfeld verder als men zich onderwerpt aan de analyse van een op dit punt degelijk onderlegd geneesheer, waardoor men de inwerking der analyse op zichzelf gewaar wordt en in de gelegenheid komt de techniek, die door genoemden geneesheer wordt aangewend, aldus te leeren (af te zien). Deze bizondere en zoo geschikte weg is natuurlijk alleen te benut-

ten door den enkeling en niet door een geheel college van studenten.

Eene tweede moeilijkheid, welke zich in uwe verhouding tegenover de psychoanalyse voordoet, komt niet op rekening van deze als zoodanig, maar moet gezocht worden in het feit, dat gij een tijd lang in de geneeskunde hebt gestudeerd.

De door u gemaakte studiën hebben aan uw denken eene bepaalde richting gegeven, welke totaal verschilt van den koers, die door de pychoanalyse gevolgd wordt. Men heeft u geleerd een anatomischen grondslag te zoeken voor de functies en de stoornissen in de functies van het organisme, deze chemisch en physisch te verklaren en biologisch op te vatten; maar men verzuimde er u op te wijzen welk een groot aandeel het psychisch element heeft in de verrichtingen van dit wonderbaar samengesteld organisme. Daarom is het psychologisch denken u vreemd gebleven en zijt ge er toe gekomen eene dergelijke opvatting te wantrouwen, deze, als niet-wetenschappelijk, op zij te schuiven en haar over te laten aan de fantasie van leeken, dichters, natuurphilosofen en mystici. Deze beperking strekt ten nadeele van uw medisch kunnen, want de patiënt zal niet verzuimen u den ziele-kant van zijn lijden te toonen — zooals dat elken mensch eigen is — en tot uw straf zult ge ondervinden, dat ge, door dien niet te begrijpen, minder invloed op zijn lijden zult kunnen uitoefenen dan de door u zoo geminachte leeken-geneesheeren, natuurartsen, mystici.

Ik weet wel, dat men voor dit te-kort in uwe voorbereiding tot geneesheer verontschuldigingen kan aanvoeren. De philosophische hulp-wetenschap, die de leemte in uw medisch weten zou kun-

nen aanvullen, wordt u niet bijgebracht. Noch de beschouwende, noch de beschrijvende en evenmin de zich aan de physiologie der zintuigs-organen aansluitende, z.g.n. proefondervindelijke psychologie — die alle in de scholen geleerd worden — zijn bij machte u iets bruikbaars bij te brengen ten opzichte van de betrekking die er bestaat tusschen geest en lichaam, of u een begrip te geven van eene mogelijke stoornis in de psychische functies.

Wel is waar behoort het tot het onderricht der psychiatrie, den aanstaanden geneesheer een beschrijving te geven van de waargenomen stoornissen in het zieleleven en deze verschijnselen te rangschikken in klinische ziektebeelden; maar als men 't goed nagaat twijfelt zij op gegeven oogenblikken zelf aan de wetenschappelijkheid van een dusdanig optreden.

De verschijnselen, die deze ziektebeelden samenstellen, zijn ten opzichte van hun oorsprong, mechanisme en onderlinge associaties onbekenden; zij worden niet gedekt door aantoonbare wijzigingen in het anatomische substraat van het zielsorgaan of in laesies, die hun optreden zouden kunnen verklaren.

Deze stoornissen in het zieleleven zijn alleen dàn vatbaar voor genezing, wanneer zij zich ontpoppen als nevenwerkingen van een organisch lijden.

Deze leemte nu poogt de Psychoanalyse aan te vullen. Zij stelt zich ten doel een psychologischen grond te vormen voor de psychiatrie; zij wenscht de gemeenschappelijke basis te vinden, welke ons begrijpelijk zal weten te maken waar organische en psychische stoornissen samen komen.

Om dat doel te bereiken dient men elke vooropgezette meening, die verband houdt met anato-

mie, chemie of physiologie, te laten varen, moet men zich louter bedienen van zuiver psychologische hulp-hypothesen en ik vrees dat juist dàt u aanvankelijk vreemd zal voorkomen.

Aan de tweede moeilijkheid hebt u geen schuld; ook heeft uwe voorafgegane studie, noch uwe positie er iets mede uit te staan.

De psychoanalyse zelve verkondigt twee meeningen, waarmede ze de gansche wereld in 't harnas jaagt en zich den algemeenen afkeer op den hals haalt; de eene bewering geeft aanstoot aan een intellectueel, de andere aan een aesthetisch-moreel vooroordeel, door de wereld gekoesterd. En deze vooroordeelen zijn lang niet gering; zij beschikken over een groote macht, waar zij toch haar ontstaan danken aan nuttige en noodzakelijke evoluties van het menschdom.

Met affect beladen krachten bevestigen die vooroordeelen en het is dan ook zeer moeielijk om er zich tegen te verweren.

De eerste dier onwelgevallige veronderstellingen der psychoanalyse luidt: dat de psychische gebeurtenissen als zoodanig onbewust zijn en dat slechts enkele handelingen en brokstukken van het gansche zieleleven bewust verloopen. Herinnert gij u, dat wij tot nu toe gewoon waren om psychisch en bewust voor een en hetzelfde te houden? Het bewustzijn, heeft men ons juist geleerd, is de karakteristieke eigenschap van het psychische in ons, en psychologie geldt als de leer van den inhoud der psyche.

Ja, zoo vanzelf sprekend komt ons die gelijkstelling voor, dat wij een twijfel aan de waarheid dezer theorie als volslagen onzin meenen te moeten beschouwen en toch kan de psychoanalyse niet

nalaten dien twijfel te opperen en staande te houden; zij blijft er bij dat de begrippen „bewust" en „psychisch" niet identiek zijn, elkander niet dekken. Volgens de definitie, die de psychoanalyse van het begrip psychisch geeft, vallen hieronder gebeurtenissen op het gebied van ons voelen, denken, willen; en beweert zij dat er ook onbewust denken en willen voorkomt. Door deze bewering verspeelt zij al dadelijk alle sympathie van de vrienden der nuchtere wetenschap en laadt zij de verdenking op zich, dat zij eene fantastische geheime leer verkondigt, die in het duister werkt en in troebel water vischt.

Maar, waarde toehoorders, gij kunt natuurlijk nog niet begrijpen met welk recht ik een phrase van zoo abstracten aard als: „het psychisch gebeuren is bewust gebeuren" als een vooroordeel durf te brandmerken. U kunt ook niet raden welke evolutie aanleiding gegeven hebben kan tot de verloochening van het onbewuste, als men het bestaan van zulk een zielstoestand mag aanemen, en wat voor belang het kan hebben om aldus te handelen. Het lijkt louter een woordenstrijd of men al medegaat met het denkbeeld dat het begrip psychisch identiek is met bewust of wel dat het verder reikt in zijn beteekenis, en toch kan ik u verzekeren dat de hypothese van het bestaan van onbewuste zielsgebeurtenissen tot het zich vormen eener nieuwe richting in de wereld en in de wetenschap heeft geleid.

U zult u ook evenmin kunnen voorstellen hoe deze eerste koene zet, door de psychoanalyse gedaan, innigen samenhang vertoont met de tweede stelling, die ik nu ga meedeelen.

Die tweede stelling, door de psychoanalyse ver-

kondigd als een der uitkomsten van haar onderzoek, houdt in dat natuurlijke aandriften, die men slechts als sexueele — in engeren zoowel als in ruimeren zin — kan opvatten, een zeer groote en tot heden niet voldoend erkende rol spelen in de oorzakenleer der neurosen en psychosen, der zenuw- en zielsziekten.

En, sterker nog, dat diezelfde sexueele roerselen van niet weinig invloed zijn op de scheppingen van den menschelijken geest op het gebied van de hoogere beschaving, van de kunst, van maatschappelijke verhoudingen. Het groote struikelblok voor de wetenschappelijke wereld bij hare waardeering van de psychoanalytische beweging, moet, naar mijn ervaring, gezocht worden in den weerzin, door bovengenoemde stelling gewekt. Weet gij welke verklaring wij voor dit feit hebben gevonden? Wij zijn de meening toegedaan dat de beschaving gewrocht werd onder den drang van de noodzakelijkheid om in het leven te blijven ten koste van de bevrediging van het instinct; en datzelfde spel (proces) herhaalt zich voortdurend doordat de enkeling, die zijn intreê maakt in de menschelijke gemeenschap, telkens weer de bevrediging zijner lusten ten offer brengt ten gerieve van het algemeen. Onder de aldus verbruikte natuurdriften spelen de sexueele hartstochten eene belangrijke rol. Zij worden bij dat offer gesublimeerd, d.w.z. zij verlaten den hun door de natuur aangewezen weg, die het sexueele doel beoogde, en worden geleid naar maatschappelijk hooger staande, niet meer geslachtelijke doeleinden.

Dit gebouw is echter labiel, de geslachtsneigingen zijn moeielijk in toom te houden en vaak loopt de enkeling, die zich aan de eischen der beschaving

wil aanpassen, gevaar dat zijn geslachtsdrang weigert te gehoorzamen aan de poging om dezen te sublimeeren.

De maatschappij kent geen grootere bedreiging voor hare beschaving, dan die, welke haar te wachten staat van de bevrijding van de sexueele neigingen en den terugkeer van deze tot hare oorspronkelijke doeleinden. Daarom wordt zij niet gaarne herinnerd aan het bestaan van dit onbetrouwbaar element harer grondvesten; zij zou het liefst de macht van het sexueele instinct willen negeeren en voorkomen dat de beteekenis van het geslachtsleven den enkeling verklaard wordt. Zij heeft verkozen langs paedagogischen weg de aandacht van dit gebied in zijn geheel af te leiden. Daarom staat zij niet toe dat de Psychoanalyse zich met dit onderzoekingsveld bezig houdt en laat zij niet na het als kwetsend voor het gevoel, verderfelijk voor de moraal of als gevaarlijk voor de zeden te brandmerken. Maar dergelijke tegenwerpingen snijden geen hout, waar het gaat om het goed recht van een wetenschappelijk objectief gegeven. De tegenwerping zal, wil zij gehoor vinden, gegrond moeten zijn op verstandsmotieven. Nu is het een eigenschap van 's menschen natuur om iets, waar men niet van houdt als „niet-goed" te beschouwen en dan zijn er altijd gemakkelijk tegen-argumenten te vinden. Daarom veroordeelt de maatschappij hetgeen haar tegenstaat, bestrijdt zij met logische en zakelijke argumenten de Psychoanalyse. Maar zij put hare argumenten uit gevoelsbronnen en klampt er zich aan vast als aan een vooroordeel, waardoor alle pogingen tot tegenspraak met onmacht geslagen worden.

Van onzen kant, dames en heeren, verstouten wij

ons te verzekeren dat wij bij het opstellen van de zoo aangevochten bewering geen vooropgezette meening hebben gehuldigd. Ons doel was eenvoudig op een feit te wijzen, waarvan wij het bestaan door naarstig arbeiden hebben mogen ontdekken. Wij behouden ons het recht voor om eene inmenging van overwegingen van practischen aard, als bovenbedoelde, in wetenschappelijke zaken volstrekt buiten te sluiten, zelfs zonder een voorafgaand onderzoek onzerzijds of de vrees, die ons deze overwegingen wil voorschrijven, al of niet recht van bestaan heeft.

Slechts op enkele der vele moeilijkheden, die het gebruik maken van de psychoanalyse met zich medebrengt, heb ik tot dusverre uw aandacht gevestigd. Zij zijn voor een begin reeds meer dan genoeg.

Als u den indruk, dien zij op u maken, voldoende kunt verwerken, zullen wij verder gaan.

TWEEDE VOORLEZING

DE VERGISSINGEN

Dames en Heeren!

Wij willen dezen keer niet met vooropstellingen beginnen, maar met een onderzoek.

Als onderwerp van dat onderzoek kiezen wij eenige verschijnselen, die zich vaak voordoen, zeer bekend zijn en waaraan men gewoonlijk toch weinig aandacht schenkt.

Met ziekte hebben ze niets gemeen, daar men ze bij elk gezond mensch kan waarnemen. Ik bedoel de zoogenaamde vergissingen, die de mensch begaat. Men wil iets zeggen en zegt daarvoor een ander woord; men wil iets opschrijven en schrijft een ander woord. Soms merkt men het, soms ook ontgaat het ons. Men noemt dat zich-verspreken, verschrijven; of wel bij het lezen van gedrukt of geschreven schrift, leest men iets anders dan er staat, wat men verlezen noemt; zoo ook kan het oor verkeerd opvangen wat er gesproken wordt, verkeerd hooren. Bij de beoordeeling van deze vergissingen wordt natuurlijk aangenomen dat een organisch lijden van het gehoor hier buitengesloten is.

Een andere reeks van dergelijke verschijnselen heeft tot grondslag een vergeten; dat wil niet zeggen een voor-goed-vergeten-zijn, maar een tijdelijk vergeten, zooals b.v. wanneer iemand zich een naam niet te binnen kan brengen, dien hij toch kent en, als hij genoemd wordt, ook dadelijk her-

kent; of wel als hij vergeet iets uit te voeren, wat hij zich had voorgenomen te doen en zich later van dit feit rekenschap geeft; het dus slechts op een bepaald tijdstip heeft vergeten.

Bij een derde reeks van verschijnselen ontbreekt het kenmerk van het slechts tijdelijke, bijvoorbeeld, bij het verleggen of bij het analoge verschijnsel van het verliezen van een voorwerp. Men heeft iets weggelegd, maar weet niet meer waar. Hier geldt het een vergeten; dat men geheel anders opvat dan een ander soort van vergeten; iets waarover men zich verwondert, waar men zich aan ergert in plaats van het heel natuurlijk te vinden.

In aansluiting hiermee noemen we nog zekere vergissingen, waarbij het karakter van tijdelijkheid zich weer wel vertoont: men gelooft b.v. een tijdlang iets, terwijl men voor en na weet dat het anders is. En zoo zijn er tal van overeenkomstige verschijnselen, onder verschillende namen u allen bekend. De innige verwantschap tusschen al deze verschillende gebeurtenissen wordt hierdoor uitgedrukt dat alles als voorste lettergreep van haar naam het woordje ver gekregen hebben. De gebeurtenissen zijn niet gewichtig, van korten duur, van weinig belang in 's menschen leven. Slechts zelden heeft er een, zooals b.v. het verliezen van voorwerpen, eenige praktische beteekenis. Daarom trekken ze niet zoo de aandacht en maken geen diepen indruk op het gemoedsleven.

Het zijn dan deze verschijnselen, waarvoor ik uwe belangstelling vraag. Wellicht zult U mij toevoegen: „Wij staan voor zoovele ernstige raadselen in de wijde wereld om ons heen zoowel als in den engeren kring van ons ziele-leven; er zijn zooveel wonderen op het gebied der stoornissen van

het zieleleven, die opheldering eischen en ook waard zijn, dat het werkelijk tijdverspilling lijkt om onzen arbeid en onze aandacht aan dergelijke nietigheden te verspillen." „Als u ons zoudt kunnen verklaren hoe het komt dat iemand met gezonde oogen en ooren bij klaarlichten dag soms dingen ziet en hoort, die er niet zijn; waarom een ander plotseling gelooft dat hij vervolgd wordt door personen, die hem tot dusverre het liefst waren in de wereld; of met de grootste scherpzinnigheid het bestaan verdedigt van waanvoorstellingen, die zich aan hem opdringen en waarvan zelfs een kind den onzin inziet, dàn zouden wij wat aan uwe psycho-analyse hebben; maar als ze ons met niet anders weet bezig te houden dan met de kwestie waarom een feestredenaar zich vergist in het bezigen van een woord, of waarom een huisvrouw haar sleutels verlegd heeft en soortgelijke bagatellen meer, dan kunnen we onzen tijd beter besteden en onze aandacht op betere wijze benutten".

Daarop zou ik willen antwoorden: „Geduld! Dames en heeren! Ik ben er zeker van dat uwe kritiek het spoor bijster is". Ik geef toe dat de psychoanalyse er zich niet op kan beroemen zich nimmer met kleinigheden in te laten. Integendeel: gewoonlijk bezigt zij als waarnemingsmateriaal juist die onbeduidende voorvallen, die door de andere wetenschappen als al te nietig op zij worden geschoven, den afval dus als 't ware van de verschijnselenwereld. Maar verwart u in uwe kritiek de belangrijkheid der problemen niet met de vreemdheid der gegevens? Bestaan er geen dingen van groote beteekenis, die zich onder zekere voorwaarden en op bepaalde tijden, slechts verraden

door zeer vage aanduidingen? Het zou mij niet moeielijk vallen u hiervan verscheidene voorbeelden te noemen.

Ik stel aan u, jonge mannen, die zich onder mijn gehoor bevinden, de vraag, uit welke schijnbaar nietige aanduidingen ge de gevolgtrekking maakt, dat ge de genegenheid van een dame hebt gewonnen; hebt gij daarvoor een vurige liefdesverklaring noodig of is voor u een voor een ander onmerkbare blik niet voldoende geweest of wel een vluchtige beweging, een iets langere handdruk dan gewoonlijk?

En als u als rechter van instructie in een strafzaak optreedt, zult u dan om den dader van een moord als zoodanig aan te klagen, wachten totdat u het photographisch portret van den moordenaar met zijn daaraan toegevoegd adres — dat hij op de plaats van het misdrijf heeft laten liggen — zult gevonden hebben; of zult ge noodzakelijkerwijze tevreden zijn met vagere gegevens en minder duidelijke aanwijzingen omtrent den gezochten dader? Laat ons daarom de zwakke aanduidingen niet geringschatten. Allicht helpen zij ons om de duidelijker gegevens op het spoor te komen. Overigens ben ik het met u eens dat de groote wereldwonderen en de wetenschappelijke vraagstukken in de eerste plaats aanspraak maken op onze belangstelling. Maar het helpt ons meestal al heel weinig of men zich al ernstig voorneemt om al zijn kracht in te spannen aan de oplossing van een of ander groot probleem. Men weet dan dikwijls niet eens hoe men zal aanvangen. Waar het wetenschappelijk werk geldt heeft men meer kans van slagen als men dàt aanpakt wat voor de hand ligt en waartoe men een weg voor zich geopend ziet. En doet men

dien arbeid grondig, zonder vooropgezette meening en te stoute verwachtingen en dient het geluk ons eenigszins, dan kan — als gevolg van het verband waardoor alles onderling samenhangt — zulk een arbeid zonder pretentie de intreepoort worden die tot de studie van de groote vraagstukken toegang geeft.

Zoo zou ik dan spreken om uwe belangstelling wakker te houden bij de studie van de oogenschijnlijk zoo onbeduidende vergissingen van gezonde personen.

Wat zou iemand, die niets van psychoanalyse afweet, ons antwoorden op de vraag: hoe verklaart ge dergelijke vergissingen?

Eerst zou hij zeker zeggen: „Wel, dat behoeft heelemaal niet verklaard te worden; dat is alles louter toeval". Wat bedoelt hij hier eigenlijk mede? Wil hij beweren dat er voorvallen plaats hebben — zij mogen dan nòg zou nietig zijn — die buiten den samenhang van het wereldgebeuren vallen, die evengoed niet zouden kunnen plaats hebben, evengoed als dat ze zijn zooals ze zijn?

Als iemand aldus het natuurlijke determinisme op een enkele plaats afbreekt, dan heeft hij de geheele wetenschappelijke wereldbeschouwing over hoop gegooid. Men zou hem dan onder het oog kunnen brengen dat zelfs de godsdienstige wereldbeschouwing dan nog veel consequenter is, waar zij ernstig verzekert dat zonder God's wil ook geen muschje ter aarde valt.

Vermoedelijk zal onze vriend de consequentie uit zijn eerste antwoord niet willen aanvaarden, zich bedenken en zeggen dat als hij zulke vergissingen onderzoekt, hij er stellig een reden voor zal kunnen vinden. Het zijn geringe verrichtingsstoornissen,

onjuistheden in de psychische prestaties, die gemakkelijk te verklaren zijn. Iemand, die overigens goed spreken kan, kan zich verspreken: 1°. als hij zich wat onwel voelt en vermoeid is; 2°. als hij geprikkeld is; 3°. als hij door andere dingen afgeleid wordt.

Het is niet moeielijk om deze beweringen waar te maken. Het verspreken treedt inderdaad zeer vaak op, als men vermoeid is, hoofdpijn, migraine heeft. Onder diezelfde omstandigheden vergeet men ook licht eigennamen. Vele personen, die aan migraine lijden, weten aan het vergeten van eigennamen dat hun een aanval te wachten staat.

Ook als men opgewonden is, vergist men zich licht in het gebruik van woorden en niet alleen hierin maar ook in andere dingen, „men vergrijpt zich" b.v.; en het vergeten van voornemens zoowel als het verrichten van een massa van andere niet-bedoelde handelingen neemt toe als men verstrooid, dat wil eigenlijk zeggen, met zijn gedachten elders is.

Een zeer bekend voorbeeld is de professor uit de „Fliegende Blätter" die zijn parapluie laat staan en een verkeerden hoed opzet, terwijl hij in gedachten een vraagstuk oplost voor zijn boek dat straks verschijnen zal. Ieder kent zulke voorbeelden en beseft uit eigen ondervinding de mogelijkheid dat men voornemens, of afspraken die men gemaakt heeft, vergeet als men in dien tusschentijd door een of ander voorval sterk wordt bezig gehouden.

Dat alles klinkt zoo begrijpelijk dat tegenspraak vrijwel buitengesloten schijnt. Misschien is het dus wel niet zoo belangwekkend als we dachten. Laat ons intusschen de verklaringen, die men voor zulke vergissingen geeft, eens nader beschouwen. De om-

standigheden, waaronder deze verschijnselen — naar men beweert — tot stand komen, zijn onderling niet van gelijken aard. De normale functie wordt, physiologisch gesproken, door onwel-zijn en storing in den bloedsomloop belemmerd; prikkeling, vermoeienis, afleiding, zijn invloeden van anderen aard, die men als psycho-physiologische bestempelen mag. De beide laatste zijn theoretisch zeer bruikbaar. Door vermoeienis zoowel als door afleiding, misschien ook door opwinding in 't algemeen, komt het tot een verdeeling van de aandacht, waarvan het gevolg zijn kan, dat aan de een of andere handeling te weinig aandacht wordt geschonken, waardoor zij allicht onjuist verricht wordt. Een lichte stoornis in het algemeen-welzijn, wijzigingen van de circulatie in de hersenen; kunnen dezelfde uitwerkingen hebben, zoodat zij eveneens op de verdeeling van de aandacht invloed uitoefenen.

Dus zou er in al die gevallen slechts sprake zijn van een afleiding-van-de-aandacht, teweeggebracht door organische of psychische oorzaken.

Daarbij zou er voor de psychoanalyse dan niets overschieten als beweegreden om zich met de verschijnselen in te laten; en zouden we dus in de verleiding kunnen komen de zaak maar verder te laten rusten.

Toch, als we die waarnemingen nader onderzoeken, blijkt het dat de aandachtstheorie geen voldoende verklaring geeft voor het ontstaan dier vergissingen, dat die uitleg te wenschen overlaat. De ervaring leert toch dat zulke vergissingen ook voorkomen bij personen, die niet vermoeid zijn, noch verstrooid of geprikkeld, maar die volkomen normaal zijn; tenzij men den persoon, die zich vergist,

eene geprikkeldheid of opwinding zou willen toedichten, waarvan hij zichzelf in 't geheel niet bewust is.

Zoo eenvoudig is de zaak ook niet, dat een handeling per se juist zal verricht worden als wij er met onze aandacht geheel en al bij zijn, en minder juist als deze gedeeltelijk afgeleid is. Er zijn een massa dingen, die we vrijwel automatisch doen, met weinig aandacht maar toch met groote zekerheid. De wandelaar, die nauwelijks weet waar hij heen gaat, volgt toch den juisten weg, houdt op als hij aan zijn doel is, zonder zich vergist, zich verloopen, te hebben.

Tenminste zoo is het gewoonlijk.

Iemand, in 't pianospel bedreven, slaat, zonder erbij te denken, de juiste toetsen op het klavier aan. Hij kan zich natuurlijk wel eens vergrijpen, maar indien het automatisch-spelen het gevaar van mistasten verhoogen zou, dan zou juist voor den virtuoos — wiens spel door veel oefenen een automatisme geworden is — het gevaar het grootst moeten zijn. We zien evenwel dat menige verrichting dikwijls veel zekerder uitgevoerd wordt, als we ze niet met zoo groote aandacht volgen en dat het ongeval van de vergissing zich juist dàn voordoet als een accurate uitvoering er erg op aankomt en de noodige aandacht er dus zeker niet aan onttrokken wordt. Men zou het vergrijpen dan kunnen toeschrijven aan opwinding, maar dan rijst weer de vraag waarom de opwinding niet juist de aandacht op het met zooveel spanning gewenschte resultaat veeleer zou ten goede komen.

Als iemand bij het houden van een belangrijke toespraak of bij een mondelinge mededeeling door verspreken het tegendeel zegt van wat hij be-

doelde te zeggen, dan kan dat noch door de psychophysiologische- noch door de aandachtstheorie genoegzaam verklaard worden.

Ook ontmoet men bij de vergissingen zoo vele kleine nevenverschijnselen, die ons onbegrijpelijk voorkomen en waarvan de tot nu toe gegeven verklaringen ons niet voldoen. Als b.v. op een gegeven oogenblik een naam ons ontschoten is, dan ergert dat ons, wij pogen ons dien te binnen te brengen en zetten ons met allen ernst daartoe. Waarom gelukt het dan, in dergelijke omstandigheden, aan den persoon zoo zelden — waar hij het zoo innig gaarne zou willen — zijn aandacht op dat woord te richten, terwijl het hem toch, zooals men zegt, op de tong ligt en hij het dadelijk, wanneer het genoemd wordt, als het juiste erkent? Soms ook doen zich gevallen voor, waarin de vergissingen zich vermenigvuldigen, zich aan elkander rijgen, elkander afwisselen. Een keer heeft men b.v. een afspraak vergeten; den volgenden keer neemt men zich voor die nu toch vooral goed te onthouden, maar nu blijkt het dat men zich vergist in het uur, of wel, men poogt langs een omweg op het vergeten woord te komen, onderwijl vergeet men een tweeden naam, die ons had kunnen helpen om den eersten op te diepen; dan ontvalt ons eveneens een derde enz.

Hetzelfde speelt zich ook wel af bij drukfouten, die men moet opvatten als vergissingen van den zetter. Zoo'n hardnekkige drukfout moet eens ingeslopen zijn in een sociaal-democratische courant. Er stond te lezen in een verslag over een zeker feest: „Onder de aanwezigen werd ook opgemerkt Zijne Hoogheid de K o r e n prins". Die ingeslopen drukfout werd den volgenden dag verbeterd. Het blad

verontschuldigde zich en schreef: „natuurlijk werd bedoeld de Knorprins". In dergelijke gevallen spreekt men van den drukfout-duivel, van den zetkast-kobold enz., uitdrukkingen, die de grenzen overschrijden eener psycho-physiologische theorie van de drukfout.

Ik weet niet of het u bekend is dat men het verspreken uitlokken, als 't ware door suggestie oproepen kan. Een illustratie hiervan geeft de volgende anekdote: Eens toen een nieuweling op het gebied der tooneelspeelkunst belast was met de gewichtige rol in „de Maagd van Orleans", waar den koning moet worden medegedeeld dat de Connétable zijn zwaard terugzendt, haalde de acteur, die de heldenrol vervulde, de grap uit om tijdens de repetitie den verlegen kunstbroeder bij herhaling inplaats van den juisten tekst, voor te zeggen: „De confortabel zendt zijn paard terug" met het gevolg dat de ongelukkige debutant bij de opvoering van het stuk inderdaad dien verminkten volzin uitsprak, alhoewel — of misschien juist omdat — hij er genoeg voor gewaarschuwd was.

Deze verschillende kleine trekken kunnen door de theorie der afleiding-van-de-aandacht niet voldoende verklaard worden. Daarom behoeft die theorie nog niet verkeerd te zijn. Maar om te voldoen heeft ze een aanvulling noodig. Intusschen kan menige vergissing nog van een anderen kant beschouwd worden.

Als het meest geschikt voor ons doel zullen wij onder de vergissingen het verspreken tot voorbeeld nemen. We hadden echter evengoed het verschrijven of verlezen kunnen kiezen.

Tot dusverre hebben we ons slechts de vraag gesteld, wanneer en onder welke omstandigheden men

zich verspreekt; en dan ook alleen daarop antwoord gekregen. Men kan zijn belangstelling echter ook verder uitstrekken en nieuwsgierig zijn waarom men zich juist op deze en niet op een andere manier verspreekt; men kan precies dat willen overwegen, wat bij het verspreken tot uitdrukking komt.

Ge begrijpt dat, zoolang als deze vraag onbeantwoord blijft, zoolang men het effekt door het verspreken teweeggebracht, niet opheldert, het verschijnsel — al kan men er een physiologische verklaring voor vinden — psychologisch beschouwd, een toeval blijft. Als ik mij verspreek, zou ik dat kunnen doen op de meest verschillende wijzen, ik zou, inplaats van het eenige goede woord, duizend andere kunnen zeggen, afgezien nog hiervan, dat ik op allerlei manieren het geschikte woord zou kunnen verminken.

Bestaat er nu iets, dat mij in een bepaald geval dwingt juist die ééne manier van verspreken te volgen en niet een der tallooze andere, die mogelijk zijn; of moeten wij het aan het toeval, aan willekeur toeschrijven en is er ter beantwoording van deze vraag niets aannemelijks in 't midden te brengen?

Twee schrijvers, Meringer en Mayer (een philoloog en een psychiater) hebben in het jaar 1895 pogingen gedaan om de kwestie van het verspreken van dit gezichtspunt uit te bestudeeren. Daartoe werden voorbeelden bijeengezocht en deze, van een zuiver beschrijvend standpunt uit, uiteengezet. Dat kan natuurlijk niet als een verklaring gelden, maar er toch misschien den weg toe wijzen.

Zij onderscheidden verschillende vormen van verminking, die een zin ten gevolge van het verspreken

ondergaat, als: verwisselingen — vervroegingen of anticipaties — post-posities — verdichtingen, samenvoegingen van niet bijeen behoorende deelen (contaminaties) en plaatsverwisselingen van letters of lettergrepen (substituties).

Ziethier enkele voorbeelden van deze hoofdgroepen, door beide schrijvers ontworpen:

Eene verwisseling in de volgorde der woorden is b.v. als iemand zegt: De Milo van Venus inplaats van de Venus van Milo; eene anticipatie: „Es war mir auf der Schwest.... auf der Brust so schwer"; eene post-positie: de bekende, verongelukte toast „Ich fordere Sie auf, auf das Wohl unseres Chefs aufzustossen".

Deze drie vormen van verspreken komen niet vaak voor. Talrijker zijn de voorbeelden van verspreken door contaminatie en substitutie, o.a. waar een heer eene dame op straat als volgt aanspreekt: „indien gij het mij veroorloven wilt, zou ik u gaarne begeleid-digen".

In het woord-mengsel schuilt nevens het woord begeleiden duidelijk dat van beleedigen. (Men mag aannemen dat de jonge man niet veel succes op zijn aanbod zal gehad hebben.)

Als voorbeeld van substitutie noemen Meringer en Mayer het geval dat iemand zegt: „Ich gebe die Präparate in den Briefkasten", inplaats van „Brütkasten" enz.

De verklaring, die beide schrijvers geven, van de door hen verstrekte voorbeelden, is geheel ontoereikend. Zij zijn van oordeel dat de klank en de lettergrepen van een woord verschillende waarde hebben en dat de kracht, gelegd in het meerwaardige element, die in het minderwaardige storen kan. Zij

doelen hierbij stellig op het, overigens niet zoo veelvuldig voorkomende, voor- en naklinken; in vele gevallen van verspreken komen bovengenoemde invloeden, al vertoonen zij zich ook, niet in aanmerking. Meestal verspreekt men zich door, in de plaats van het juiste woord, een ander dat er veel op lijkt te stellen, en voor velen kan die analogie het verspreken genoegzaam verklaren.

De volgende voorbeelden mogen dienen ter illustratie:

Een professor zegt in zijn intreê-rede:

„Ich bin nicht geneigt (werd bedoeld geeignet) die Verdienste meines sehr geschätzten Vorgängers zu würdigen"; of dit verspreken van een anderen hoogleeraar: „Beim weiblichen Genitale hat man trotz vieler Versuchungen.... Pardon: Versuche...."

De meest voorkomende en meest opvallende wijze van verspreken is die, waarbij men juist het tegendeel zegt van wat men voornemens was te zeggen.

Hier komen dus klankverschillen noch overeenkomstigheden in aanmerking en zou men den uitleg eerder hièrin moeten zoeken, dat tegenstellingen begrijpelijkerwijze zeer na aan elkaar verwant zijn en als psychologische associatie elkander zeer nabij komen. Historische voorbeelden van dergelijke vergissingen zijn er bij de vleet: Een president van het Huis van Afgevaardigden opende eens de zitting met de woorden: Mijne heeren, ik constateer dat er.... leden tegenwoordig zijn en verklaar daarom de zitting voor gesloten.

Eene andere veel voorkomende associatie, die, evenals de antagonistische, een gereede aanleiding tot ontsporen kan worden, geef ik u in het vol-

gende voorbeeld: Men zegt, dat op een feest ter eere van het huwelijk van een kind van Prof. H. Helmholtz met een kind van den bekenden uitvinder en groot-industrieel W. Siemens, de beroemde hoogleeraar in de psysiologie Dubois-Reymond, die de feestrede zou houden, zijn stellig zeer mooien en gloedvollen toast met deze woorden besloot: Leve dus de nieuwe firma: Siemens en — Halske. Wat natuurlijk de naam van de oude bekende firma was. Het verband van die beide namen is voor een inwoner van Berlijn stellig even bekend als dat van Riedel en Bentel voor een geboren Weener.

Zoo voegt zich de invloed der woordaankoppelingen bij dien van de klankbetrekkingen en woordovereenkomsten.

Toch is dit alles nog niet voldoende.

Bij een reeks van gevallen blijkt het een onmogelijkheid de verklaring voor het verspreken te vinden tenzij men er dàt bij in aanmerking neemt, wat in een vorigen zin gesproken of ook slechts gedacht werd. Dus ook hier een geval van naklinken, postpositie, zooals Meringer beweerde; alleen maar van meer veraf.

Ik moet bekennen dat een en ander mij den indruk geeft dat we nu nog verder van de oplossing van het vraagstuk af zijn dan bij het begin van ons onderzoek.

Intusschen meen ik mij niet te bedriegen als ik beweer dat wij allen bij het bespreken van een en ander, door de voorbeelden van verspreken, een nieuwen indruk hebben verkregen, en het lijkt me wel de moeite waard daar een oogenblik bij stil te staan.

We hebben de voorwaarden bestudeerd, onder

welke het verspreken tot stand komt; vervolgens de invloeden nagegaan die de wijze van verminking — door het verspreken veroorzaakt — bestemmen; maar we hebben nog niet onderzocht het effekt, dat het verspreken op zichzelf maakt, afgescheiden van de wijze van zijn ontstaan. Als we dàt doen, dan moeten we wel tot de slotsom komen: dat datgene wat, in sommige der voorbeelden, tot uiting komt, stellig ook zin, beteekenis heeft. Wat wil dat zeggen: het heeft zin? Het beteekent eenvoudig dat het effekt van het verspreken misschien wel het recht heeft beschouwd te moeten worden als een echte psychische handeling, die eveneens haar eigen doel nastreeft; als een uiting, die inhoud en beteekenis heeft. Tot nog toe spraken we steeds van vergissingen, maar nu schijnt het wel alsof de vergissing vaak een volkomen juiste handeling zou zijn, die alleen maar de plaats heeft ingenomen van de verwachte, bedoelde handeling.

In enkele gevallen heeft het er den schijn van dat de eigen beteekenis van de vergissing voelbaar en tastbaar is. Als de president van het Huis van Afgevaardigden de zitting bij de eerste woorden sluit inplaats van die te openen, dan zijn wij — op grond van onze kennis van de omstandigheden, waaronder dat verspreken plaats heeft — geneigd aan deze vergissing een beteekenis toe te schrijven. Hij stelt zich niets goeds voor van de zitting en zou zich gelukkig achten die dadelijk maar weer te kunnen opheffen. Deze beteekenis als waar aan te nemen, het verspreken op deze wijze te verklaren, kost ons in dit geval geen moeite.

Of als eene dame, schijnbaar lieftallig, aan eene andere vraagt: „dien prachtigen, nieuwen hoed hebt ge zeker zelf a u f g e p a t z t? (in plaats van

„aufge p u t z t" = opgemaakt, versierd), dan zal geen wetenschappelijk mensch ter wereld mij kunnen weerhouden van in dit verspreken deze uiting te veronderstellen: die hoed is een „P a t z e r e i" (d.w.z. staat patserig, poenig). Of als een dame, die bekend staat haar man onder den pantoffel te hebben, vertelt: „Mijn man heeft aan den dokter gevraagd wat hij voor een diëet moet volgen; maar de dokter heeft gezegd, hij behoeft geen diëet te volgen, hij kan eten en drinken wat i k wil", dan kan men toch moeielijk anders denken of dit verspreken is de uitdrukking van een consequent program.

Dames en Heeren, als de ondervinding nu leert dat het niet slechts enkele gevallen zijn, waarbij dit zich-verspreken en -vergissen toont een beteekenis te hebben, maar dat zulks in zeer vele gevallen voorkomt, dan zult u moeten toegeven dat de beteekenis, de zin van de vergissing — waarop tot dusverre geen acht werd geslagen — voor ons zoo belangwekkend wordt dat zij alle andere gezichtspunten met recht naar den achtergrond dringt. Wij kunnen dan alle physiologische en psycho-physiologische momenten ter zijde schuiven en mogen ons bepalen tot de zuiver psychologische studie van den zin, d.i. van de beteekenis, de bedoeling van de vergissing.

Daarom willen wij er ons nu toe zetten en een rijker waarnemings-materiaal rustig aan een onderzoek onderwerpen.

Alvorens daartoe over te gaan, zou ik u echter willen verzoeken mij eerst nog op een ander spoor te volgen.

Het is een en andermaal gebeurd dat een dichter een verspreking of een vergissing als hulpmiddel ge-

bruikt heeft bij zijn dichterlijke prestatie. Dit feit op zichzelf bewijst genoeg dat hij de vergissing — het verspreken b.v. — als een handeling beschouwt die zin heeft, aangezien hij haar met opzet doet. Want het komt toch niet voor dat een dichter zich toevallig verschrijft en dit verschrijven dan handhaaft als een zich-verspreken van een der figuren uit zijn werk. Hij wil ons door het verspreken iets doen begrijpen en wij kunnen dan nagaan wat dat wel zijn mag: of hij ons wil te kennen geven dat de bedoelde persoon verstrooid, of misschien moede is, of wel straks aan migraine zal gaan lijden.

Natuurlijk willen wij er geen overdreven waarde aan hechten, als de dichter — waar hij zich van het verspreken bedient — in deze handeling beteekenis legt. In werkelijkheid zou de vergissing slechts in zeer zeldzame gevallen — of zelfs in 't geheel geen — zin kunnen hebben, een psychisch toeval kunnen zijn, en dan zou de dichter toch het recht behouden er door omschrijving zin in te brengen om ze zoodoende voor zijn doel bruikbaar te maken. Maar ook zou het niet te verwonderen zijn als we wat het verspreken betreft, meer van den dichter dan van den philoloog of den psychiater konden leeren.

Zoo'n voorbeeld van verspreken vindt men in Schiller's Wallenstein (Piccolomini, eerste bedrijf, 5e tooneel). Max Piccolomini heeft in het vorige tooneel op hartstochtelijke wijze partij gekozen voor den hertog, en daarbij gedweept met de zegeningen van den vrede, welke hij op zijn reis had aanschouwd toen hij de dochter van Wallenstein naar de legerplaats van haar vader vergezelde. Hij laat zijn vader en den gezant van het hof, Questen-

berg, in groote ontsteltenis achter. En nu volgt het vijfde tooneel:

QUESTENBERG:
O wee ons! Staat het zoo?
Vriend, en wij laten hem in dezen waan
Van hier gaan, roepen niet onmiddellijk
Hem terug, dat wij hier aanstonds hem
De oogen openen?

OCTAVIO (uit een diep gepeins ontwakend):
Mij heeft hij die geopend
En 'k aanschouw meer dan mij lief is.

QUESTENBERG: Wat is er vriend?

OCTAVIO: Vervloekt zij deze reis!

QUESTENBERG: Hoezoo? Wat is er dan?

OCTAVIO: Komt! Ik moet
Terstond het ongeluksspoor vervolgen,
Moet met mijn oogen zien — kom —
(Wil hem meenemen.)

QUESTENBERG: Wat dan? Waarheen?

OCTAVIO: (gehaast) Naar h a a r toe!

QUESTENBERG: Naar —

OCTAVIO (herstelt zijn vergissing):
Naar den hertog! Laat ons gaan! etc.

Octavio had willen zeggen: Naar hem, naar den hertog, maar verspreekt zich en verraadt — ons ten minste — door zijn woorden: „Naar h a a r toe" dat hij de reden zeer goed begrijpt, die den jongen krijgsheld zoo naar vrede doet verlangen.

Een nog treffender heeft O. R a n k ontleend

aan Shakespeare. Hij vond het in „De koopman van Venetië" en wel in de bekende scène waar de gelukkige minnaar de keus doet tusschen de drie kastjes. Het lijkt mij het beste, de korte beschrijving van Rank hier woordelijk weer te geven:

„Een dichterlijk bizonder fijn gemotiveerd en technisch glansrijk aangebracht verspreken — dat evenals het door Freud in Wallenstein gevonden voorbeeld[1]), bewijst dat de dichters niet onkundig zijn van het mechanisme van den zin die er schuilt in de vergissing, en het begrip ervan ook bij den toehoorder veronderstellen, — is te vinden in Shakespeare's „De koopman van Venetië" (3e Bedrijf, 2e tooneel). Portia, die door den wil van haar vader wordt gedwongen een echtgenoot te kiezen, die haar door het lot zal worden toegewezen, is tot nog toe aan alle ongewenschte vrijers door een gelukkig toeval ontkomen. Daar zij eindelijk in Bassiano den aanbidder heeft gevonden, dien zij werkelijk lief heeft, moet zij wel vreezen dat ook hij een verkeerd lot zal trekken. Zij zou niets liever doen dan hem zeggen, dat hij ook in dit geval zeker van haar liefde kan zijn, maar haar gelofte staat haar hierbij in den weg. Bij dezen inwendigen strijd laat de dichter haar tot den vrijer, aan wien zij de voorkeur geeft, zeggen:

Ik bid u, wacht nog! toef een dag of twee,
Aleer gij 't waagt; kiest gij verkeerd, dan moet
Ik ook uw bijzijn derven; stel 't nog uit;
Een stem spreekt in mij, — neen, het is geen
[liefde —

[1]) Zur Psycho-Pathologie des Alltagslebens. 2e Aufl. S. 48.

Dat ik u niet wil missen, en gij weet
Het zelf wel, dat geen hart deez' raad u geeft;
Maar hoor; — ik wensch, dat gij mij goed be-
[grijpt, —
Een maagd mag enkel met gedachten spreken, —
Zoo gaarne hield ik u een maand of twee
Terug, aleer gij 't waagt. Ik kon u wijzen,
Welk kastjen 't is, maar dan ware ik meineedig —
Dat word ik nooit! En zoo kunt gij mij missen.
Doch doet gij dit, dan wekt ge een boozen wensch
Dat ik meineedig waar' geweest. Uw oogen, —
O, toovermacht! — zij hebben mij gedeeld,
En de eene helft is de uwe, de andere
[de uwe, —
De mijne, meende ik, maar het mijne is 't uwe,
En zoo is alles 't uwe."
(Vertaling van Burgersdijk.)

Dus juist datgene, wat zij hem slechts lichtelijk beduiden wou, omdat zij het hem eigenlijk nog geheel moest verzwijgen, — namelijk, dat zij reeds vóór de keuze geheel de zijne was en hem liefhad —, dat laat de dichter, met bewonderenswaardig fijn psychologisch gevoel, in het verspreken duidelijk uitkomen, en door dezen kunstgreep weet hij de ondragelijke onzekerheid van de gelieven en tevens de, ook bij den lezer of toeschouwer bestaande, spanning en onzekerheid te doen bedaren."

Mag ik er u nog op wijzen hoe fijn Portia op het laatst een schikking teweegbrengt tusschen de beide getuigenissen, die in het verspreken besloten zijn; hoe zij de tusschen beide bestaande tegenspraak opheft en ten slotte toch recht laat wedervaren aan het verspreken:

Maar het mijne is 't uwe,
En zoo is alles 't uwe.

Een denker, buiten de geneeskunde staande, heeft toevalligerwijze de beteekenis, die in een vergissing ligt, door een opmerking aan den dag gebracht en ons de moeite, om deze te verklaren, bespaard. Gij kent allen den geestigen satyricus Lichtenberg (1742-1799) van wien Goethe gezegd heeft: „als hij een grap ten beste geeft, ligt er een vraagstuk in verborgen".

Welnu, toevalligerwijze sluit de grap tevens de oplossing van het vraagstuk in zich. Lichtenberg teekent in zijn luimige en satirische invallen dezen regel aan: Hij las steeds Agamemnon in plaats van „angenommen", zóó vlijtig had hij Homerus gelezen!

Hierin ligt werkelijk de theorie van het verlezen. In de volgende les zullen wij nagaan of wij de opvatting der dichters betreffende de vergissingen kunnen deelen.

DERDE VOORLEZING

DE VERGISSINGEN
(VERVOLG)

Dames en Heeren!

In de vorige les zijn we op den inval gekomen, de vergissing niet te beschouwen in haar betrekking tot de door haar gestoorde, bedoelde prestatie, maar op-zichzelve, zooals ze reilt en zeilt. Wij hebben den indruk gekregen, dat zij in enkele gevallen haar eigen beteekenis schijnt te verraden en waren de meening toegedaan dat, wanneer nòg stelliger kon worden uitgemaakt dat de vergissing een beteekenis inhield, wij dan meer geneigd zouden zijn die beteekenis na te gaan dan wel de voorwaarden te bestudeeren, waaronder de vergissing tot stand kwam.

Laat ons nog eens vastleggen wat wij te verstaan hebben onder den „zin" van een psychisch gebeuren. Niets anders dan: het doel, waartoe het zijn diensten verleent en zijn plaats in een psychische reeks. Bij de meeste van onze onderzoekingen, kunnen we „zin" ook door „doel", „strekking" vervangen. Was het slechts een bedriegelijke schijn of een dichterlijke exaltatie van de vergissing toen wij in haar het aanwezig-zijn van een doel meenden te mogen erkennen?

Laten we ons houden aan de voorbeelden van verspreken en een groot aantal van die gevallen aan een onderzoek onderwerpen. Wij vinden dan gansche categorieën van gevallen, waarin het doel,

de zin van het verspreken voor de hand ligt. Vooral daar, waar het tegendeel gezegd wordt, van wat bedoeld werd. De president zegt in zijn openingsrede: Ik verklaar de zitting voor gesloten. Hier is geen twijfel mogelijk. Zin en doel van zijn verspreken zijn, dat hij de zitting sluiten wil. „Hij zegt het toch zelf", zou men er bij willen voegen; wij behoeven slechts woordelijk aan te nemen wat hij zegt. En komt nu niet aan met het praatje, dat dat niet mogelijk is, dat we toch weten dat hij de vergadering niet sluiten maar openen wilde, en dat hijzelf — dien wij erkend hebben als de hoogste instantie in deze — bevestigen kan, dat hij de vergadering wilde openen. Ge schijnt daarbij heelemaal te vergeten dat we samen hebben afgesproken de vergissing in de eerste plaats „op zichzelve" te beschouwen; hare verhouding tot de aanvankelijke bedoeling, die door haar gestoord is, moet eerst later te berde komen. Anders zoudt gij ophouden logisch te werk te gaan en het te bestudeeren vraagstuk eenvoudig weggoochelen, wat men in Engeland „begging the question" zou noemen.

In andere gevallen, waar men niet juist het tegenovergestelde heeft gezegd van wat bedoeld werd, toen men zich versprak, kan het toch zijn dat een tegenstelling bij het verspreken tot uiting komt.

„Ich bin nicht geneigt, die Verdienste meines Vorgängers zu wurdigen". Geneigt is niet het tegenovergestelde van geeignet, maar het is zoo goed als een openlijke bekentenis, die een krasse tegenstelling vormt met de omstandigheden, waaronder en het oogenblik waarop de redenaar spreekt.

In weer andere gevallen voegt het verspreken

eenvoudig een tweeden zin toe aan den eerstbedoelden. De volzin vormt dan als 't ware een samentrekking, verkorting, verdichting van meerdere volzinnen. Zoo zegt de vrouw van den pantoffelheld: „Hij mag eten en drinken wat ik wil". Het is juist alsof ze zou gezegd hebben: „Hij mag eten en drinken wat hij wil; maar wat heeft hij eigenlijk te willen? In plaats van hem, wil ik". Versprekingen geven vaak den indruk van zulke verkortingen.

Zoo vraagt b.v. een professor in de ontleedkunde, na een demonstratie van de neusholte, of zijn toehoorders zijn uiteenzetting goed begrepen hebben en laat, na van allen een bevestigend antwoord gekregen te hebben, er op volgen: „dat kan ik haast niet gelooven, want, zelfs in een wereldstad als Weenen, kan men de menschen, die den bouw van de neusholte goed begrijpen, aan één vinger, pardon, ik bedoel aan de vingers van één hand, optellen. Deze verkorte zinsnede heeft ook haar beteekenis; ze drukt de meening uit: er is maar één mensch die dat begrijpt.

Tegenover deze groepen van gevallen, in welke de vergissing zelve haar beteekenis doet uitkomen, staan er weer andere, waarin het verspreken als zoodanig, niets zinrijks vertoont en die dus onze verwachtingen erg teleurstellen. Als iemand door verspreken een eigennaam verdraait of een ongewone klanken-reeks uitbrengt, — en zoo iets komt toch vaak voor — dan lijkt het wel of wij de vraag: hebben alle vergissingen een zin? op negatieve wijze zouden moeten beantwoorden. Maar bestudeert men die voorbeelden nader dan blijkt het dat men heel goed tot die verminkingen komen kan en dat zelfs het onderscheid tusschen deze

moeielijkere en de voorafgaande gemakkelijkere gevallen niet eens zoo groot is.

Een heer, wien men naar den toestand van zijn paard vraagt, geeft ten antwoord: „Ja, das draut . . . das dauert vielleicht noch einen Monat". Op de vraag wat hij eigenlijk zeggen wou, beweert hij nu dat hij gedacht had „das sei eine traurige Geschichte". Het samenvallen van dauert en traurig heeft het gemengde woord draut voortgebracht. (Meringer en Mayer.)

Iemand anders doet een verhaal van gebeurtenissen, die hem onaangenaam zijn en vervolgt: „voorts zijn er feiten te voorzwijn (zum Vorschwein) gekomen. . . Bij navragen hieromtrent verklaart hij dat hij die feiten in zichzelf „zwijnerijen" (Schweinereien) noemt. Door middel van een mengvorm is uit de woorden voorschijn (Vorschein) en zwijnerij (het zonderlinge voorzwijn (Vorschwein) ontstaan (Meringer en Mayer).

Laat ik u nog even het geval in herinnering mogen brengen van het jongmensch dat een hem onbekende dame wilde begleitdigen. Wij veroorloofden ons de vrijheid deze woordvorming te splitsen in begleiten en beleidigen en meenden zoo zeker van onze zaak te zijn dat wij een bevestiging van de waarheid dier duiding onnoodig achtten. Uit deze beide voorbeelden moogt u de gevolgtrekking maken dat ook deze duistere gevallen van verspreken zich laten verklaren door het samenvallen, het interfereeren van twee verschillende bedoelingen van ons spreken; de verschillen ontstaan alleen hierdoor dat den eenen keer de eene bedoeling zich ten volle in de plaats stelt (substitutie) van de andere — zooals bij het

verspreken in tegenovergestelden zin — terwijl zij het een andermaal voor lief moet nemen zich te verminken of te wijzigen zoodat gemengde vormen ontstaan, die op zichzelf meer of minder zin hebben.

Wij gelooven nu achter het geheim van een groot aantal versprekingen te zijn gekomen; en willen nu verder gaan en trachten nog andere groepen, die ons tot dusverre raadselachtig voorkwamen, te leeren begrijpen. Wij kunnen b.v. niet gelooven dat er bij het verminken van namen steeds kwestie is van een concurrentie van twee op elkaar gelijkende en toch verschillende namen. Maar de tweede beteekenis is toch niet moeilijk te raden. Ook wanneer er van verspreken geen kwestie is wordt een naam vaak verminkt met de bedoeling er een slechten klank aan te geven of er iets vernederends in te leggen. — Dit is een bekende wijze van beschimpen, waarvan de welopgevoede mensch zich al spoedig zal onthouden, maar waar hij toch niet gaarne geheel van afziet. Het wordt vaak nog ingekleed in den vorm van „een grap", van overigens gering allooi. Als scherp geteekend, hatelijk voorbeeld van zoo'n naamverminking herinner ik eraan dat men van den naam van den president der Fransche republiek Poincarré in den laatsten tijd heeft gemaakt „Schweinskarré". De veronderstelling ligt dus voor de hand dat bij het verspreken door verminken van den naam, de bedoeling om te schimpen vaststaat.

Overeenkomstige verklaringen zijn van toepassing op zekere gevallen van verspreken, die een komische of absurde uitwerking hebben. „Ich fordere Sie auf, auf das Wohl unseres Chefs auf (inplaats van an) zustossen" (oprispen inplaats

van klinken). Hier wordt de feestelijke stemming op onverwachte wijze bedorven door het uitspreken van een woord dat een walgingwekkende voorstelling oproept; en met het oog op het voorbeeld van sommige scheld- en twistredenen kunnen we moeielijk iets anders veronderstellen dan dat hier een neiging voorzit om een gehuicheld eerbetoon krachtdadig te weerspreken en de vergissing dus zooveel zeggen wil als: Gelooft toch niet wat ik zeg, ik meen er niets van, ik lach om den kerel, enz. Volkomen hetzelfde geldt voor de manier van verspreken, waarbij onschuldige woorden in onfatsoenlijke en gemeene veranderd worden, zooals à propos in apopos (popos = billen) of Eiweissscheibchen in Eischeissweibchen. (M. en M.)

Wij weten dat vele menschen geneigd zijn, er een genoegen in scheppen, om opzettelijk onschuldige woorden tot vieze te verdraaien; deze wijze van doen moet voor grappig, geestig doorgaan, en we dienen waarlijk, alvorens wij een oordeel vellen over den persoon, die zoo iets doet, wel goed na te gaan of hij opzettelijk grappig heeft willen zijn of zich werkelijk heeft versproken.

Zoo zouden wij dus met betrekkelijk geringe moeite het raadsel der vergissingen hebben opgelost! Het zijn geen vergissingen maar werkelijk psychische handelingen; zij hebben een eigen zin, zij ontstaan door het samenwerken — of liever gezegd — door de contrast-werking van twee uiteenloopende bedoelingen.

Doch ik begrijp best dat gij nu met tal van vragen zult komen aandragen en uw twijfel omtrent een en ander zult willen uitspreken. En ik dien die vragen te beantwoorden, uw twijfel

op te lossen alvorens wij ons tevreden zouden mogen achten over het bereiken van dit eerste resultaat van onzen arbeid. Ik wil u niet pressen tot een overhaast besluit. Laat ons alles veeleer, het eene voor, het andere na, nog eens rustig wikken en wegen.

Welke vragen zoudt ge mij willen stellen?

Of deze verklaring, naar mijn meening, geldig is voor alle of slechts voor een bepaald aantal gevallen van verspreken?

Of men volgens denzelfden maatstaf ook de verschillende andere vormen van vergissingen meten mag, namelijk verlezen, verschrijven, vergeten, vergrijpen, verleggen enz.?

Welke beteekenis men dan nog mag toekennen aan de faktoren vermoeienis, opwinding, verstrooidheid, het afgeleid-zijn van de aandacht, gezien den psychischen aard van de vergissingen?

Voorts, nu gebleken is dat van de beide concurreerende bedoelingen der vergissingen de eene steeds volkomen bekend, maar de andere dat niet altijd is, wat doet men dan om de laatste te raden (te weten te komen), en als men meent ze ontdekt te hebben, hoe kan men dan het bewijs leveren, dat ze niet alleen waarschijnlijk maar de eenig juiste is?

Hebt u nog andere vragen te stellen?

Zoo niet, dan ga ik zelf met vragen voort. Ik herinner u er even aan dat ons aan de vergissingen als zoodanig eigenlijk weinig gelegen is, maar dat wij — door ze aan een onderzoek te onderwerpen — er wellicht iets uit kunnen leeren, dat ons behulpzaam kan zijn bij de studie der Psychoanalyse. Daarom stel ik deze vraag: Wat zijn het voor bedoelingen of neigingen, die zoo storend op andere

kunnen inwerken en wat voor betrekking bestaat er tusschen de storende neigingen en de bedoelingen die gestoord worden?

Eerst na de oplossing van deze vraagstukken, zetten we onzen arbeid opnieuw voort.

Dus ten eerste vragen we ons af of deze duiding past op alle gevallen van verspreken.

Ik voor mij geloof dat dit inderdaad zoo is en wel hierom, omdat men bij het onderzoek van een dergelijk geval telkens zulk eene oplossing vindt. Maar omgekeerd kan men niet bewijzen dat een verspreken zonder zulk een mechanisme niet kan voorkomen. Hoe dit ook zij, voor ons doet het theoretisch weinig tot de zaak af, want de slotsom, die wij er uit trekken en die ons dienen moet bij de inleiding in de psychoanalyse, blijft bestaan, zelfs wanneer — en dat is stellig niet zoo — ook maar in de minderheid van de gevallen van verspreken onze stelling juist zou blijken te zijn.

De volgende vraag, of men met denzelfden maatstaf ook de verschillende andere vormen van vergissingen mag meten, kan ik al dadelijk met ja beantwoorden. Bij de behandeling van die andere vormen als: verschrijven, vergrijpen enz. zult u zich daar zelf van kunnen overtuigen. Voor wij daartoe overgaan wil ik echter om redenen van technischen aard eerst het verspreken nog grondiger met u behandelen.

De vraag, welke beteekenis men nog mag toekennen aan die, door zekere schrijvers op den voorgrond geplaatste, faktoren als stoornis in den bloedsomloop, vermoeienis, opwinding, verstrooidheid, wanneer wij het beschreven psychisch mechanisme van het verspreken aanvaarden, komt een nadere beantwoording toe.

Verstaat mij wel, dat ik het goed recht dier faktoren niet in twijfel trek. Het komt over het algemeen zelden voor dat de psychoanalyse iets bestrijdt wat van andere zijde beweerd wordt; in den regel voegt zij slechts iets nieuws toe aan het bestaande, en soms gebeurt het wel dat juist dit tot dusverre over het hoofd geziene en nieuw-toegevoegde datgene blijkt te zijn waar het op aankomt.

Ik wil gaarne toegeven dat zich-onbehagelijkvoelen, stoornissen in den bloedsomloop, uitputtingstoestanden, iemand — physiologisch beschouwd — voorbeschikt maken tot het zich-verspreken; ieder kan dat dagelijks ervaren. Maar wat verklaart men daar bitter weinig mede! Noodzakelijk zijn deze omstandigheden stellig niet om versprekingen te doen ontstaan. Deze vertoonen zich even goed bij volmaakt gezonde en normale personen. Alleen als begunstigende voorwaarden kunnen die lichamelijke verhoudingen in aanmerking komen om het eigenaardig psychisch mechanisme van het verspreken te begrijpen.

Om deze relatie duidelijk te maken zou men een vergelijking kunnen gebruiken, die reeds eerder dienst gedaan heeft, maar die ik toch nog eens herhalen wil, omdat ik er op 't oogenblik geen betere voor in de plaats kan geven. Veronderstelt eens dat ik midden in den duisteren nacht op een eenzame plaats word overrompeld door een dief, die er met mijn horloge en mijn beurs van doorgaat en dat ik dan aan den naastbijgelegen politie-post een klacht in dezer voege indien: De eenzaamheid en de duistere nacht hebben mij zooeven mijn kostbaarheden ontstolen. Met recht zou de commissaris van politie mij dan toevoegen: „U schijnt al een overdreven mechanistische opvatting te huldigen omtrent het

onrecht dat u geschied is. Laat ons de zaak liever anders bekijken. Met behulp van de duisternis en partij trekkend van de omstandigheid, dat gij alleen waart, heeft een onbekende schelm u van uw kostbaarheden beroofd. Het beste wat we in uw geval kunnen doen is, dunkt me, te trachten den dief op te sporen. Mogelijk kunnen we hem dan het gestolene weer afhandig maken".

De psychophysiologische faktoren als opwinding, verstrooidheid, afgeleid-zijn-van-de-aandacht helpen ons, zooals we zien, bitter weinig bij het verklaren van het verspreken. Zij zijn louter praatjes voor de vaak, doen denzelfden dienst als kamerschutten, die ons ook niet van ons doel afbrengen, noch beletten, dat we onderzoeken wat er wel achter hen verscholen mag zijn.

Het loont meer de moeite als wij nagaan, waardoor de opwinding veroorzaakt is, waarom de aandacht in een gegeven geval, zoo sterk werd afgeleid. De gelijkenis in klank, de overeenkomstigheid van woorden en de voor de hand liggende associaties, die van de woorden uitgaan, hebben hier weer beteekenis. Zij maken het verspreken gemakkelijker; wijzen het den weg, dien het volgen kan. Maar als ik een weg vóór mij heb liggen, spreekt het dan vanzelf dat ik dien ook zal inslaan? Ik moet bovendien een reden, een aanleiding hebben om tot het volgen van dien weg te besluiten en daarbij een kracht die er mij langs voert.

Dus zijn die klank- en woordbetrekkingen evenals de lichamelijke disposities slechts als voorwaarden te beschouwen, die het verspreken in de hand werken maar dit proces niet voldoende verklaren kunnen.

Ook dienen wij indachtig te zijn aan het feit

dat in een overgroot aantal gevallen het spreken niet gestoord wordt door analogieën in klank van de gebruikte woorden met andere niet-gebezigde, noch door de innige associaties dier woorden met hunne antagonisten, en evenmin door de omstandigheid dat voor de hand liggende associaties eruit voortspruiten.

Tegenover W u n d t's bewering, dat het verspreken zijn verklaring vinden kan in de omstandigheid dat — als gevolg van lichamelijke uitputting of vermoeienis — de neiging tot het ontstaan van associaties de overhand krijgt op de anders bedoelde zinswending, leert ons de ervaring echter dat in een reeks van gevallen van versprekingen van lichamelijk vermoeid-zijn van den persoon geen sprake is, en dat in een ander aantal gevallen de associaties het verspreken niet in de hand werken.

U kunt u misschien niet voorstellen van hoeveel gewicht die kwestie in hare gevolgen is.

Aan het bestaan van de bedoeling die storing ondervindt, is natuurlijk geen twijfel mogelijk; de persoon, die zich vergist kent en erkent die bedoeling. Alleen de bedoeling-tot-storen kan aanleiding tot twijfel aan haar bestaan geven.

Nu hebben we reeds vernomen, en stellig herinnert u zich dat nog, dat in een reeks van gevallen het bestaan van die andere bedoeling evenmin betwijfeld worden kan. Het effect, door het verspreken teweeggebracht, is er het bewijs van; als we maar den moed hebben om dat effect als geldig te willen aannemen.

De president, die, door zich te verspreken, het tegendeel zegt van wat hij voornemens was te zeggen, wil stellig de zitting openen maar even stellig

zou hij die ook willen sluiten. Dat is zoo helder als glas, hier blijft niets te verklaren over. Maar in de andere gevallen, in welke de storende bedoeling de oorspronkelijke slechts verminkt, zonder zichzelve daarbij volledig te uiten, hoe kan men daar de storende bedoeling raden uit de teweeggebrachte verminking?

Om te beginnen is er een reeks van gevallen, waarbij dat op heel zekere en eenvoudige manier kan gebeuren, namelijk op dezelfde wijze waarop men de gestoorde bedoeling erkent. De spreker zelf deelt ze u mede; na het verspreken toch herstelt hij onmiddellijk zijn fout door het oorspronkelijk bedoelde woord te zeggen. „Das draut, nein, das dauert vielleicht noch einen Monat". Men laat hem dan meteen de storende bedoeling uitspreken, door hem de vraag te stellen: „Waarom hebt u toch eerst draut gezegd?" Zijn antwoord luidt: „ik wilde zeggen: das ist eine traurige Geschichte"; en in 't andere geval, bij het verspreken van „Vorschwein", zal hij eveneens verzekeren dat hij eerst zeggen wilde: „Das ist eine Schweinerei", maar zich matigen wilde en tot een andere uitdrukking kwam.

Het bestaan van de verminkende bedoeling is dus hier evenmin aan twijfel onderhevig als dat van de gestoorde bedoeling.

Niet zonder opzet heb ik voorbeelden gekozen die noch van mij, noch van mijne aanhangers afkomstig zijn of waarvan de duiding ons werk is. Toch was in beide gevallen nog een hulpmiddel noodig om tot die duiding te kunnen geraken. Men moest den spreker vragen, waarom hij zich zoo had versproken, hoe hij zich zijn verspreken verklaren kon. Anders zou hij mogelijk over zijn ver-

spreken heengeglipt zijn, zonder het te willen duiden. Toen men het hem vroeg, gaf hij de verklaring door middel van den eersten inval, dien hij kreeg. En hierop nu wil ik neerkomen, dit gebruikmaken van een eenvoudig hulpmiddel en de inval die er op volgde is reeds een psychoanalyse in den dop, die als voorbeeld dienen kan voor elk volgend analytisch onderzoek, dat we ons voorstellen te ondernemen.

Is het een blijk van wantrouwen als ik veronderstel dat op 't zelfde oogenblik, waarop de psychoanalyse voor u opduikt, ook de weerstand tegen haar bij u het hoofd opsteekt? Komt de lust niet bij u op mij te verzekeren dat het antwoord — door den persoon die zich versproken heeft op de vraag, waarom hij zich versprak — u niet bevredigt, geen voldoende bewijskracht voor u heeft? Ge denkt natuurlijk dat de persoon, aangezocht zijn fout te verklaren, maar het eerste het beste zegt wat hem voor den mond komt en dat naar zijn meening dienen kan om de verklaring te geven. Daarmede is het bewijs niet geleverd dat het verspreken op die wijze ontstaan is. Het is mogelijk, maar het kan evengoed niet zoo zijn. Iets anders had hem als verklaring kunnen invallen dat in deze evengoed, zoo niet beter zou gepast hebben.

Het is merkwaardig hoe weinig eerbied gij van huis uit koestert voor een psychisch feit! Stelt eens dat iemand een zekere stof scheikundig heeft ontleed en van een der samenstellende lichamen een bepaald gewicht — zoo en zooveel milligram — heeft verkregen. Uit die hoeveelheid der gewonnen stof is hij in staat bepaalde conclusies te trekken. Denkt u nu dat het één scheikundige in zijn hoofd zou komen deze conclusies weg te praten door te

beweren dat de geïsoleerde stof ook een ander gewicht had kunnen hebben? Iedereen zal zich neerleggen bij het feit, dat het dit gewicht is en geen ander en zal er met vertrouwen zijn verdere gevolgtrekkingen uit maken. Alleen waar het gaat om het psychisch feit dat iemand op een vraag een bepaalden inval krijgt, daar laat u dezen regel niet gelden en zegt: hij had ook wel een anderen inval kunnen krijgen! U meent psychisch vrij te zijn en wilt die illusie niet prijsgeven. Het spijt mij u te moeten zeggen dat ik uwe meening niet kan deelen en mijn overtuiging lijnrecht tegenover de uwe staat.

Nu zult gij misschien hier den strijd verder opgeven om mogelijk op een ander punt opnieuw met een weerstand aan te komen. Zoo zult gij wellicht opwerpen: aangenomen dat de speciale techniek der psychoanalyse medebrengt dat de vraagstukken, die zij behandelt, door den geanalyseerd-wordenden-persoon zelf gevonden en uitgesproken worden, welnu, laat ons dan eens een ander voorbeeld kiezen, dat van den feestredenaar b.v., die de gasten uitnoodigt op het welzijn van hun chef „a u f-zustossen". U zegt dat in dit geval de storende bedoeling zetelt in het gevoel van minachting; het is dit gevoel dat den spreker weerhoudt een uitdrukking van vereering uit te spreken. Maar dit is dan toch alleen een duiding uwerzijds, die op waarnemingen berust, welke met het verspreken niets hebben uit te staan. Als u in dit gegeven geval den persoon, die zich heeft versproken, vraagt of hij de bedoeling heeft gehad om te beleedigen, dan zal hij u daar niet bevestigend op antwoorden, integendeel, hij zal die veronderstelling met kracht afwijzen. Waarom laat u uw duiding, die u niet

kunt bewijzen, maar niet los en ruilt haar in tegen deze nuchtere tegenspraak?

Ik moet zeggen, u hebt mij nu in een lastig parket gebracht. Ik tracht mij in te denken in het geval van dien onbekenden feestredenaar; laat mij veronderstellen dat hij assistent is van den gevierden chef; misschien is hij wel privaat-docent en heeft groote kans om het verder te brengen. Ik wil van hem weten of hij in zichzelf niet iets gevoeld heeft dat er hem bezwaar tegen deed hebben om in zijn toast zijn chef loftuigingen toe te zwaaien. Maar daar krijg ik den wind van voren! Hij wordt boos en begint opeens tegen me uit te varen: „Schei nu dadelijk uit met dat gevraag of ik word nijdig. Ge zoudt me kunnen benadeelen in mijn carrière door die gemeene verdachtmakingen! Ik heb eenvoudig aufstossen inplaats van anstossen gezegd, omdat ik in denzelfden zin al tweemaal auf had gebruikt. Het is wat Meringer zijn nagalmen (post-posities) genoemd heeft en verder is daar niets bizonders achter te zoeken. Hebt u begrepen? En daarmee, basta!"

Hm, waarom die booze uitval, die zoo energieke zelfverdediging?

Ik zie wel in dat ik met dezen jongen man niet verder zal opschieten maar denk tevens bij mezelf, hij schijnt er toch persoonlijk wel veel belang bij te hebben dat men geen kwade vermoedens uit zijn vergissing zal distilleeren.

U zult het toch wellicht met me eens zijn dat het geen pas geeft om dadelijk zoo op te stuiven bij een eenvoudige vraag, hem uit wetenschappelijk belang gesteld; maar ten slotte helt u over tot de meening dat hij zelf wel het beste zal weten wat of hij zeggen wilde en wat niet.

Is dat heusch zoo? Misschien is dat nog de vraag.

Nu denkt u me vastgezet te hebben. Ik hoor u al zeggen:

,,O zoo! dat is dus uwe techniek! Als de persoon, die zich heeft versproken een verklaring van zijn vergissing geeft, die in uw kraam te pas komt, dan is hij naar uw meening de persoon van gezag, wiens uitspraak men vertrouwen kan. ,,Hij zegt het toch zelf"! Maar als gij merkt dat zijn uitspraak niet strookt met uw inzichten, dan keert gij het blaadje om en beweert: die uitspraak geldt niet, daar heeft men geen waarde aan toe te kennen".

Gij hebt gelijk. Maar ik kan u een analoog geval citeeren waarin niet minder vreemd met iemand's zeggen en beweren wordt omgesprongen. Als een beklaagde, voor den rechter gebracht, schuld bekent, gelooft deze hem; als hij loochent schuldig te zijn, gelooft hij hem niet. Zoo het anders toeging zou er geen rechtspraak bestaan, en hoewel er af en toe gerechtelijke vergissingen voorkomen, zijn wij verplicht ons met dit systeem tevreden te stellen.

Maar is u een rechter, en is hij, die zich versproken heeft een beklaagde, die voor uw rechterstoel gedaagd is? Is het verspreken dan een misdrijf?

Misschien behoeven wij zelfs voor de analogie van die twee toestanden niet terug te schrikken. Maar ziet nu eens tot welke diepgaande verschillen wij, bij een nadere bestudeering van die oogenschijnlijk zoo onnoozele vraagstukken der vergissingen, gekomen zijn. Vraagstukken, waar we het tot dusverre nog volstrekt niet over eens kunnen worden. Ik stel u voor een voorloopig compromis,

dat op het beeld van den rechter en den aangeklaagde gegrond is, te willen aanvaarden. U moet me toegeven, dat als de geanalyseerde persoon zelf den zin, die in een vergissing ligt, toegeeft, alle twijfel aan de waarde hiervan ophoudt. Daarentegen wil ik toegeven dat als de geanalyseerde weigert uitsluitsel te geven, een direct bewijs dat ons vermoeden omtrent de verborgen beteekenis juist was, niet te verkrijgen is; en, zooals vanzelf spreekt, als de verspreker niet bij de hand is om ons tekst en uitleg te geven, is dit eveneens het geval.

Wij zijn dan — evenals in het voorbeeld van de rechtspleging — verplicht ons met aanwijzingen te behelpen, die den eenen keer meer, den anderen keer minder dienen kunnen om een op waarschijnlijkheidsgronden steunende oplossing te vinden. In de gerechtzaal moet men zich — om practische overwegingen — wel eens met waarschijnlijkheids-gronden tevreden stellen om het schuldig uit te spreken. Die noodzakelijkheid bestaat voor ons niet; maar dat sluit nog de verplichting niet in om van het gebruik van dergelijke aanwijzingen af te zien. De meening dat een wetenschap alleen is opgebouwd uit grondig bewezen leerstellingen, is een verkeerde meening en het zou onrechtvaardig zijn dat te eischen. Slechts een op autoriteits-geloof steunend gemoed kan dat vergen; een gemoed dat de behoefte voelt om zijn godsdienstig vragenboek door een ander — zij het dan een wetenschappelijk — te vervangen.

De wetenschap geeft in haar catechismus slechts enkele apodiktische stellingen, voor het overige werkt zij met vermoedens, die zij tot een bepaalden graad van waarschijnlijkheid heeft opgevoerd. Het kenmerkt juist den wetenschappelijken denker,

dat hij zich tevreden weet te stellen met zulke benaderingen van de zekerheid en dat hij zijn opbouwenden arbeid kan voortzetten niettegenstaande hem de stellige bevestiging van die zekerheid ontbreekt.

Hoe komen we echter in 't bezit van de steunpunten voor onze verklaringen, van de bewijsgronden voor het geval dat de uitspraak van den geanalyseerden persoon den zin van de vergissing niet zelf verklaart? Op allerlei manieren. Ten eerste ontleenen we ze aan de analogie met verschijnselen die niets met de vergissingen hebben uit te staan; zoo b.v. waar we in 't verminken van namen bij 't verspreken, denzelfden smadenden zin veronderstellen, dien we bij het opzettelijk verdraaien van namen aantreffen. Dan komt de psychische situatie, waarin de vergissing zich afspeelt, ons te hulp, zoowel als onze bekendheid met het karakter van den persoon die zich vergist en de indrukken, door hem ontvangen, waarop hij mogelijk met deze vergissing reageert. In den regel is de gang van zaken aldus: Wij doen een poging om volgens algemeene grondstellingen de vergissing te verklaren; deze verklaring berust dan aanvankelijk slechts op vermoedens, zij is een mogelijkheid; daarna krijgen deze hun bevestiging, waartoe de bestudeering van de psychische situatie ons brengt.

Om tot die bevestiging van onze vermoedens te geraken, moeten we vaak eerst de komende gebeurtenissen afwachten, die als 't ware door de vergissing zijn aangekondigd.

De bewijsgronden hiervoor kan ik u niet gemakkelijk geven, als ik me beperken moet tot het gebied van het verspreken, hoewel dit toch ook enkele goede voorbeelden rijk is.

De jonge man, die een dame zou willen begeleiden, is stellig een zeer verlegen iemand; de dame, wier echtgenoot mag eten en drinken wat zij wil, is een voorbeeld van die pootige vrouwen, die het verstaan om de orde in het huishouden te handhaven.

Ook het volgende geval kan als voorbeeld dienen: In een algemeene vergadering van „Concordia" wordt door een jeugdig medelid een krasse oppositie-rede gevoerd, in het verloop waarvan hij de leden van het Bestuur toespreekt als de heeren: Vorschuss[1])-Mitglieder, een benaming, die schijnt samengesteld te zijn uit Vorstand[2]) en Ausschuss[3]). Wij hebben het vermoeden dat er zich in zijn diepste wezen een storende macht tegen die oppositie openbaarde, die haar punt van uitgang vond in iets dat wat te maken had met een voorschot. Bij nadere informatie vernemen wij inderdaad dat de redenaar voortdurend in geldverlegenheid verkeerde en juist toen een poging gedaan had om geld te leenen. Als storende bedoeling mogen wij dus werkelijk de gedachte inschakelen: kalmeer je wat in je oppositie; de menschen, tegen wie je zoo optreedt, zijn toch ook dezelfde die je het voorschot moeten toestaan.

Indien ik ook van de andere vormen van vergissingen gebruik mag maken, dan kan ik u een zeer rijke keus voorzetten van bewijskrachtige voorbeelden.

Als iemand een eigennaam, die hem tot dusverre zeer bekend was, vergeet, en zich dien — niettegenstaande hij er zich veel moeite voor geeft — maar

---

[1]) Voorschot, leening.
[2]) Bestuur.
[3]) Uitschot-Commissie uit een vergadering.

steeds weer niet te binnen kan brengen, dan is het meer dan waarschijnlijk dat hij iets tegen den drager van dien naam heeft en daarom niet gaarne aan hem denkt.

Als bewijs hiervan mogen de volgende uiteenzettingen van de psychische situatie, tijdens welke de vergissing plaats vond, dienen:

De heer Y. is hopeloos verliefd op een dame die spoedig daarna met den heer X. in 't huwelijk treedt. Alhoewel nu mijnheer Y. den heer X. reeds langen tijd kent en zelfs zaken met hem doet, vergeet hij telkens en telkens weer diens naam, zoodat hij menigmaal anderen ernaar heeft moeten vragen als hij met X. wilde correspondeeren. (C. G. Jung). Klaarblijkelijk wil Y. niets weten van zijn mededinger, „hij denkt hem weg".

Ander voorbeeld: Een dame informeert bij haar dokter naar eene gemeenschappelijke bekende, maar noemt haar bij haar meisjesnaam. Den naam, dien deze bij haar trouwen heeft aangenomen, is zij vergeten. Zij geeft toe dat dat huwelijk heelemaal niet naar haar zin was en ze den man van haar vriendin niet mocht lijden. (A. A. Brill).

Wij hebben in verband met het vergeten van namen ook in andere opzichten nog wat te zeggen; maar op 't oogenblik is voor ons vooral de psychische situatie, tijdens welke het vergeten voorkomt, van belang.

Het vergeten van voornemens moet in 't algemeen geheel en al worden toegeschreven aan een antagonistische tendens, die zich tegen het voornemen kant. Niet alleen de psychoanalytici zijn deze meening toegedaan, maar eigenlijk iedereen. Al zou men het er in theorie ook niet mee eens zijn, zoo is dat practisch wel het geval. De wel-

doener, die zich bij zijn beschermeling verontschuldigen wil door te zeggen dat hij diens bede om hulp vergeten heeft, vindt bij dezen geen geloof; de gedupeerde denkt dadelijk: Het kan hem niet schelen, hij heeft het wel beloofd maar hij komt liever zijn belofte niet na.

In zekeren zin mag men dan ook in het dagelijksch leven niets vergeten; er schijnt dus wel geen verschil te bestaan tusschen de algemeene maatschappelijke en de psychoanalytische opvatting dezer vergissingen.

Verbeeldt u zich eens dat een huisvrouw haar gast met deze woorden ontvangt: „Wat? Komt u vandaag! Ik heb het heelemaal vergeten dat ik u voor vandaag uitgenoodigd had". Of wel, dat een minnaar aan zijn meisje zou zeggen dat hij hun afspraak om samen te komen heelemaal vergeten had. Nooit zou hij dat durven doen. Liever zou hij de onmogelijkste redenen bedenken om aan te toonen dat hij werkelijk verhinderd was op het rendez-vous te komen en het hem niet doenlijk geweest was haar tijdig te waarschuwen. Wij weten allen en vinden het ook volkomen gerechtvaardigd, dat „iets-vergeten-hebben" in het militaire leven nooit als een verontschuldiging geldt, noch voor straf vrijwaart. Hierover zijn dus alle menschen het eens dat een bepaald soort van vergissingen beteekenis heeft; en ook hierover wat voor een beteekenis dat is. Waarom zijn ze niet consequent genoeg om deze meening uit te breiden en voor alle vergissingen als waar aan te nemen en te doen gelden? Natuurlijk is ook hier wel een antwoord op te geven.

Waar ook de leek gereedelijk toegeeft dat het vergeten van voornemens een zin heeft, zal het u

zeker niet verbazen te hooren dat dichters van deze vergissing in dienzelfden zin gebruik maken. Degene onder u die „Cesar en Cleopatra" van B. Shaw gezien of gelezen heeft, zal zich het laatste tooneel herinneren waar Cesar — op het punt van vertrekken — geplaagd wordt door de gedachte dat hij zich nog iets had voorgenomen om te doen, wat hem maar niet te binnen wil schieten. Eindelijk komt het uit wat het is: hij moet afscheid nemen van Cleopatra. Deze kleine schikking van den dichter beoogt den grooten Cesar een opzet toe te kennen dat niet bij hem bestond en waarnaar hij niet streefde. De geschiedenis leert u dat Cesar Cleopatra tot zich liet komen in Rome en dat zij daar met haar kleinen Cesarion verblijf hield toen Cesar vermoord werd, waarop zij de vlucht uit de stad nam.

De gevallen van het vergeten van voornemens zijn over 't algemeen zoo duidelijk, dat zij voor ons doel — beweeggronden voor den zin der vergissing uit de psychische situatie af te leiden — niet goed bruikbaar zijn.

Laten we ons daarom liever bezighouden met een vergissing die voor bizonder veel uitleggingen vatbaar en niet doorzichtig is, namelijk met het verliezen en verleggen. U zult stellig niet willen gelooven dat als wij iets verliezen, iets toevalligs dus zooals we meenen, en dat ons zoo pijnlijk zijn kan, wij daarmee een bedoeling kunnen hebben? Toch zijn er tal van waarnemingen die dit duidelijk bewijzen:

Een jongmensch verliest zijn potlood, waar hij erg aan gehecht was. Een dag te voren had hij van zijn zwager een brief ontvangen, die met deze woorden eindigde: „Voorloopig heb ik lust noch

tijd om je lichtzinnigheid en je luiheid te steunen." (B. Dattner.) Het potlood nu was een geschenk van dien zwager.

Zonder dit samentreffen van omstandigheden zouden we natuurlijk niet kunnen veronderstellen dat bij het verliezen de bedoeling om het voorwerp kwijt te raken had voorgezeten. Dergelijke gevallen zijn geen zeldzaamheid. Men verliest voorwerpen als men in onmin geraakt is met den gever ervan en liefst niet meer aan hem herinnerd wil worden, of wel, als men 't land aan de voorwerpen gekregen heeft en zich een voorwendsel wil verschaffen om ze door andere en betere te vervangen. Iets laten vallen, iets breken, iets stukslaan, kan natuurlijk hetzelfde doel dienen. Zou het wel toeval zijn als een schoolkind kort voor zijn verjaardag dingen, die het dagelijks gebruikt, verliest, verknoeit, breekt, zooals b.v. zijn schooltasch, zijn horloge?

Wie uit eigen ervaring weet wat een last het veroorzaakt als men iets niet terug kan vinden wat men zelf weggelegd heeft, zal niet zoo licht geneigd zijn te gelooven dat het verleggen met een bedoeling geschied is. En toch zijn de voorbeelden heusch zoo zeldzaam niet, waarbij het blijkt dat de omstandigheden, waaronder het verleggen plaats vond, op de tendens wijzen het voorwerp tijdelijk of voor goed weg te willen hebben.

Het mooiste voorbeeld van dezen aard is misschien wel dit:

Een nog jonge man vertelde mij het volgende: „Eenige jaren geleden had er in mijn huwelijk een misverstand plaats; ik vond mijn vrouw erg koel en hoewel ik niet blind was voor haar voortreffelijke eigenschappen, leefden wij naast elkander

zonder eenige hartelijkheid. Eens, van een wandeling thuis komend, bracht zij een boek voor mij mede dat ze zoo juist gekocht had, in de meening dat het mij belang zou inboezemen. Ik dankte haar voor deze „attentie", beloofde het te zullen lezen, lei het ergens neer en kon het niet terug vinden. Maanden gingen voorbij; onderwijl kwam het boek mij nu en dan in de gedachten en trachtte ik het, doch te vergeefs — terug te vinden. Een half jaar later werd mijn moeder, die op eenigen afstand van ons woonde en die ik zeer lief had, ziek. Mijn vrouw verliet het huis om zich geheel te wijden aan de verpleging harer schoonmoeder. De toestand van deze laatste werd zeer ernstig en bood mij de gelegenheid mijn vrouw van haar beste zijde te leeren kennen. Op een avond kom ik thuis, vervuld van dankbaarheid jegens mijn vrouw voor alles wat ze voor mijn moeder gedaan had. Staande voor mijn schrijftafel open ik, — zonder bepaalde bedoeling maar met de zekerheid van een somnambule — een bepaalde lade en bovenop vind ik het lang-geleden-verlegde boek".

Met het verdwijnen van de beweegreden tot het verleggen, kwam er ook een eind aan het verlegdzijn van het voorwerp.

Dames en Heeren! Ik zou deze verzameling van voorbeelden met nog verscheidene kunnen vermeerderen. Dat wil ik liever niet doen. In mijn, in 1901 voor het eerst verschenen „Psychopathologie des Alltagslebens" kunt u overigens een zeer rijke casuistiek bij de studie der vergissingen, vinden. [1])

---

1) Vertaald als: De invloed van ons onbewuste in ons dagelijksch leven. Wereldbibl. 3de druk. Eveneens kunt ge als bronnen hierbij raadplegen de Verzamelingen van A. Maeder, (Fransch) A. A. Brill (Eng.), E. Jones (Eng.), J. Stärcke (Holl.), enz.

Al die voorbeelden illustreeren steeds opnieuw hetzelfde; zij brengen u de waarschijnlijkheid voor oogen dat vergissingen zin hebben en toonen u aan hoe men uit de bij-omstandigheden dien zin kan raden of bevestigd krijgen. Ik dien mij voor heden hierbij te bepalen daar we ons een doel gesteld hebben, n.l. om uit het bestudeeren dezer verschijnselen voordeel te trekken ter voorbereiding voor de Psycho-analyse.

Slechts op twee groepen van waarnemingen moet ik nog uw aandacht vestigen: op de zich-op-elkander-stapelende en gecombineerde vergissingen en op de bevestiging van onze duidingen door gebeurtenissen die later plaats hebben.

De zich-opeenhoopende en gecombineerde vergissingen zijn stellig de schoonste bloesems van haar soort. Als het er slechts op aan kwam te bewijzen dat vergissingen zin kunnen hebben, dan zouden we van meet af aan met deze alleen hebben kunnen volstaan, want zelfs voor den minst ontwikkelden mensch is hier de zin te begrijpen en voldoet hij ook aan de eischen van de strengste kritiek.

De opeenstapeling der vergissingen is van een hardnekkigheid, die de gedachte aan toeval vrijwel buitensluit, maar zich goed laat rijmen met een opzet.

Het zich-afwisselen eindelijk van de verschillende soorten van vergissingen met elkander, toont ons, waar het gewichtige en het essentieele der vergissing eigenlijk in schuilt: niet in haar vorm, noch in de middelen, waarvan zij zich bedient, maar in het doel dat zij zelf beoogt en dat langs verschillende wegen kan worden bereikt. Ziet hier een geval van herhaaldelijk vergeten:

E. Jones verhaalt hoe hij eens, om hem niet

bekende redenen, een brief dagen lang op zijn schrijfbureau had laten liggen. Eindelijk kwam hij er toe hem te posten maar kreeg hem kort daarop van de post terug omdat hij vergeten had er een adres op te zetten. Hij schreef nu een behoorlijk adres en stak hem andermaal in de bus doch ditmaal zonder er een postzegel op te doen. En nu moest hij zich eindelijk wel gewonnen geven en bekennen dat hij er eigenlijk iets op tegen had om dien brief af te zenden.

In het volgende geval paart zich een vergrijpen aan een verleggen: Een dame gaat met haar zwager, een beroemd kunstenaar, op reis naar Rome. De in Rome gevestigde Duitschers vieren den kunstenaar zeer en bieden hem als geschenk o.a. een antieke gouden medaille aan.

De dame is verontwaardigd dat haar zwager het mooie kunststuk niet genoeg op prijs stelt. Intusschen komt haar zuster naar Rome om haar plaats in te nemen en keert zij naar huis terug; bij het uitpakken van haar koffers bemerkt ze tot haar verwondering dat zij — hoe en waarom weet ze niet — de medaille heeft meegenomen. Ze schrijft het feit dadelijk aan haar zwager, er bij voegend dat zij den volgenden dag het meegenomen kleinood naar Rome terug zal zenden. Maar den volgenden dag blijkt de medaille zoo handig verlegd te zijn dat ze nergens te vinden is, en dus niet opgestuurd kan worden; en nu komt de gedachte bij haar op dat de oorzaak van haar verstrooidheid wel eens hierin zou kunnen schuilen dat zij de medaille graag zelf zou willen houden. (R. Reitler.)

Reeds vroeger gaf ik u een voorbeeld van een combinatie van een vergeten en een dwaling n.l. hoe iemand een eersten keer een rendez-vous vergeet en de tweede maal — met de beste voornemens

bezield om er nu stellig aan te denken — op een ander uur verschijnt dan afgesproken was. Een geheel analoog verhaal deed mij een vriend, wien het avontuur zelf is overkomen. Hij, een man van wetenschap, die ook litteraire aspiraties voedt, verhaalt als volgt: eenige jaren geleden liet ik mij een benoeming welgevallen als bestuurslid van een zekere letterkundige vereeniging in de meening dat deze mij te eeniger tijd wellicht van dienst zou kunnen zijn om de kansen tot een opvoering van een door mij geschreven drama te bevorderen; zoodat ik — hoewel zonder veel belangstelling voor de zaak te voelen — geregeld elken Vrijdag aan de zittingen deelnam. Eenige maanden geleden ontving ik de verzekering dat mijn drama in het theater te F. zou worden opgevoerd en sindsdien gebeurde het geregeld dat ik de vergaderingen van de vereeniging v e r g a t. Ik schaamde mij over mijn nalatigheid, verweet mijzelf het minderwaardige van mijn gedrag, van weg te blijven nu ik meende de lui niet meer noodig te hebben en besloot nu toch stellig den volgenden Vrijdag op de vergadering aanwezig te zijn. Telkens en telkens bedacht en herdacht ik mijn voornemen tot ik het plan ook werkelijk ten uitvoer bracht; en zoo stond ik dan toch eindelijk met mijn neus voor de deur van het zittings-locaal. Tot mijn verbazing was deze echter gesloten; de vergadering had den dag te voren plaats gehad, ik had me n.l. in den dag vergist, het was al Zaterdag".

Het zou zeker de moeite overwaard zijn meer van dergelijke waarnemingen te verzamelen, maar ik moet verder gaan.

Ik wil u een blik gunnen in die gevallen, waarvan onze verklaring eerst later haar bevestiging

kan ontvangen. De hoofdvoorwaarde bij die gevallen is — zooals men begrijpen kan — deze, dat de tegenwoordige psychische situatie ons onbekend of voor ons onderzoek niet toegankelijk is. Wij moeten ons dan tevreden stellen met een op vermoedens berustende verklaring, die niet zooveel gewicht in de schaal zal kunnen leggen. Later doet er zich echter iets voor dat bewijst hoe gegrond onze verklaring destijds reeds was. Eens, dat ik te gast was bij een jong-gehuwd paar, hoorde ik het vrouwtje lachend haar jongste ervaring vertellen n.l. hoe zij den dag na den terugkeer van de huwelijksreis haar ongehuwde zuster weêr was gaan opzoeken — om met haar, evenals vroeger, te gaan winkelen — terwijl haar man naar zijn zaken ging. Eensklaps had zij aan den anderen kant van de straat een heer opgemerkt, waarop ze, haar zuster een duwtje gevend, uitriep: „Kijk, daar loopt mijnheer L." Zij was vergeten dat deze heer sinds eenige weken haar man was. Dit verhaal deed me onaangenaam aan maar ik durfde er geen gevolgtrekking uit te maken. Eerst jaren later kwam deze kleine geschiedenis mij weer te binnen, toen ik vernam dat dit huwelijk een ongelukkig einde had genomen.

A. Maeder verhaalt van een dame, die tot op den dag vóór haar huwelijk er niet aan gedacht had haar trouwjapon te passen en er, tot wanhoop van haar naaister, pas 's avonds laat aan kwam te denken. Hij combineert dit vergeten met het feit dat zij korten tijd daarna van haar man is gescheiden. Ook ken ik een vrouw, die, voor ze gescheiden was, reeds jarenlang — bij het beheeren van haar vermogen — vaak alleen met haar meisjesnaam onderteekende.

Van andere vrouwen weet ik dat zij op de

huwelijksreis haar trouwring hebben verloren en mede dat het tragisch verloop van die huwelijken aan dit toeval beteekenis verleend heeft.

Ten slotte nog een eigenaardig voorbeeld maar dat beter afliep.

Men verhaalt, dat het huwelijk van een beroemd Duitsch scheikundige niet tot stand kwam omdat deze het uur van de trouwplechtigheid had vergeten en inplaats van naar de kerk te gaan zich naar zijn laboratorium had begeven. Hij is zoo verstandig geweest de proefneming niet voor de tweede maal te wagen en stierf ongehuwd op hoogen leeftijd.

Misschien bent u ook op het denkbeeld gekomen dat bij deze voorbeelden de vergissingen wellicht als plaatsvervangers optreden van de omina of voorteekenen der Ouden. Nu, in werkelijkheid waren vele van die omina niets dan vergissingen, b.v. dat iemand struikelde of neerviel.

Een ander deel van zulke voorteekens droeg zonder twijfel den stempel van het objectief gebeuren, niet van het subjectieve doen. Maar u kunt niet gelooven hoe moeielijk het vaak is bij een bepaald voorval uit te maken of het tot deze of tot gene groep behoort. Zoo dikwijls is het handelen in staat den schijn te verspreiden van iets lijdelijk te ondergaan.

Ieder onzer die over een langere levenservaring kan beschikken, zal waarschijnlijk moeten erkennen dat hij zich vele ontgoochelingen en pijnlijke verrassingen had kunnen besparen, als hij moed en kracht had gehad om de kleine vergissingen in den omgang met menschen als voorteekenen uit te leggen en de aanduidingen van hare nog geheim gebleven bedoelingen te benutten. Men komt daar

meestal niet toe; men zou bevreesd zijn om langs een wetenschappelijken omweg weer bij het wondergeloof verzeild te raken. Ook komen alle voorteekenen niet uit en onze theorieën zullen u geleerd hebben dat ze ook niet alle behoeven uit te komen.

VIERDE VOORLEZING

DE VERGISSINGEN
(SLOT)

Dames en Heeren! Als resultaat van wat ik tot dusverre met u besproken heb en als basis voor ons verder onderzoek, mogen we nu wel als vastgesteld beschouwen dat vergissingen een zin hebben. Nogmaals leg ik er den nadruk op dat wij niet beweren — en voor ons doel behoeven wij dat ook niet te doen — dat elke vergissing zinrijk is, alhoewel ik de waarschijnlijkheid daarvan wel aanneem.

Voor ons is het volkomen voldoende te weten dat men in de verschillende vormen van vergissing betrekkelijk vaak zulk een zin aantreft.

Nu verhouden de onderscheidene vormen van vergissingen zich ten dezen opzichte zeer verschillend. Gevallen die men vanuit een zuiver physiologisch oogpunt verklaren kan mag men misschien bij verspreken, verschrijven enz. ontmoeten; bij het vergeten (vergeten van namen, van het voorste deel van een zin, verleggen enz.) kan ik die niet aannemen. Zeer waarscijnlijk vind ik het dat verliezen plaats kan hebben zonder dat daarbij een bedoeling behoeft te hebben voorgezeten; bovendien zijn de dagelijks voorkomende vergissingen slechts voor een bepaald deel schatplichtig aan onze zienswijzen. Met in-acht-neming van deze beperkingen mogen we dan als erkend aannemen dat v e r g i s s i n g e n psychische feiten zijn en dat zij haar ontstaan danken aan de interferentie van twee bedoelingen.

Dit is dan het eerste resultaat van de psychoanalyse. Tot nog toe was in de psychologie niets bekend van het bestaan van dergelijke interferenties en van de mogelijkheid dat deze dergelijke gevolgen zouden hebben.

Wij hebben het domein van de wereld der psychische verschijnselen aanzienlijk uitgebreid en phenomenen ontdekt die vroeger niet als onderhoorig aan de psychologie werden gerekend.

Laat ons nog een oogenblik stilstaan bij de bewering dat vergissingen ,,psychische handelingen" zijn.

Zit er in die meening meer dan wat we reeds beweerden, nl. dat zij een zin hebben? Ik geloof het niet. Zij is veel eerder minder stellig te noemen en kan aanleiding geven tot onjuiste opvattingen. Al wat men in het zieleleven vermag waar te nemen, kan men ten slotte als psychisch phenomeen beschouwen. Maar waar het op aankomt is dit: of de psychische uiting als zoodanig direct teweeggebracht is door lichamelijke, organische, materieele inwerkingen, in welk geval haar onderzoek niet ressorteert onder de psychologie, dan wel of zij veeleer haar ontstaan ontleent aan andere psychische gebeurtenissen, die op haar beurt weer voortvloeien uit een aan deze voorafgaande reeks van organische inwerkingen. Als wij nu een phenomeen als een psychisch gebeuren opvatten dan denken wij ons de zaak zoo als op de boven geschetste wijze werd aangenomen, en daarom is het meer doelmatig aan onze bewering dezen vorm te geven: het verschijnsel is zinrijk, heeft een zin. Onder zin verstaan wij: beteekenis, opzet, bedoeling en een plaats in een reeks van psychische complexen (samenhang).

Wij kennen nog een aantal verschijnselen van anderen aard die zeer verwant zijn aan de vergissingen maar toch niet met dien naam aangeduid worden. Wij noemen ze symptoom- en toevalshandelingen. Zij dragen eveneens den stempel van ongemotiveerdheid, onbeduidendheid, nietigheid, maar duidelijker nog daarenboven dien van overbodig-zijn. Bij de vergissingen weten wij dat twee bedoelingen samen stooten en de eene op de andere storend inwerkt; hier treft men echter geen storende bedoeling aan. Ongemerkt, zonder bepaalde grenzen, gaan deze verschijnselen over in gebaren en bewegingen die uitdrukking geven aan onze gemoedsaandoeningen. Alle spelenderwijs uitgevoerde, schijnbaar doellooze handelingen — met onze kleeding, onze lichaamsdeelen, met voorwerpen onder ons bereik, — zoowel als het nalaten daarvan, voorts het neuriën van melodieën, behooren tot die toevalssymptomen. Ik beweer dat al die phenomenen zinrijk zijn en vatbaar om op gelijke wijze als de vergissingen verklaard te worden; dat zij kleine aanduidingen geven van andere meer gewichtige psychische handelingen. Maar ik ben niet voornemens mij bezig te houden met dit ruimer gebied van psychische verschijnselen, en wil liever terugkomen op de vergissingen die meer geschikt zijn om de voor de psychoanalyse gewichtige kwesties te helpen oplossen.

De belangrijkste vragen die wij ons bij de vergissingen gesteld en nog niet beantwoord hebben, zijn wel de volgende: Wij hebben gezegd dat de vergissingen voortspruiten uit de interferentie van twee verschillende intenties, waarvan men de eene de storende en de andere de gestoorde noemen kan. De gestoorde intentie geeft geen aanleiding tot na-

dere vragen, maar van de storende willen wij weten: in de eerste plaats, wat is dat voor een intentie die optreedt als storend voor de andere? en in de tweede plaats: hoe verhouden de storende en de gestoorde zich tot elkaar?

Staat mij toe, dat ik andermaal het verspreken als vertegenwoordiger van de gansche soort bezig en dat ik de tweede vraag vóór de eerste beantwoord.

De storende intentie bij het verspreken kan op den inhoud van de gestoorde betrekking hebben, zij bevat dan een tegenspraak, een verbetering of een aanvulling van deze. Of, het duistere en meer interessante geval: de storende intentie heeft qua inhoud met de gestoorde niets uit te staan.

Het is niet moeielijk om bij de reeds bekende, soortgelijke voorbeelden illustraties te vinden voor die versprekingen, waar de storende bedoeling betrekking op de gestoorde heeft. In nagenoeg alle gevallen van verspreken, waar het tegendeel van wat aanvankelijk bedoeld werd, wordt gezegd, beweert de storende intentie het tegenovergestelde van wat de gestoorde van plan was te uiten; is de vergissing het vormen van het conflict tusschen twee niet vereenigbare bedoelingen.

„Ik verklaar de zitting voor geopend, zou haar echter liever reeds gesloten hebben", is de beteekenis van het verspreken van den president.

Een politiek dagblad, beschuldigd van omkoopbaarheid, verdedigt zich in een artikel als volgt: „Onze lezers kunnen getuigen dat wij steeds op o n b a a t z u c h t i g e wijze in den bres zijn gesprongen voor het algemeen welzijn". De met het schrijven van het artikel belaste redacteur schrijft echter „op b a a t z u c h t i g e wijze". Dat wil zeg-

gen, hij denkt: zoo ben ik wel verplicht om te schrijven maar ik weet best dat het andersom is.

Een volksvertegenwoordiger, die in den Duitschen Rijksdag (Nov. 1908) voorstelt om den Keizer rückhaltlos de waarheid te zeggen, slaat voor dien overmoed de angst om 't hart en verandert, door zich te verspreken, het „rückhaltlos" (zonder aanzien des persoons) in rückgratlos (slap).

Bij de u bekende voorbeelden, die den indruk maken van samentrekkingen en verkortingen te zijn, gaat het om verbeteringen, toevoegingen of voortzettingen, waardoor een tweede bedoeling zich naast de eerste doet gelden. „Es sind da Dinge zum Vorschein gekommen, aber sag' es lieber gerad' heraus, es waren Schweinereien; also: es sind Dinge zum Vorschwein gekommen". —

„De personen, die dat begrijpen, die kan men wel aan de vingers van één hand optellen; maar neen, eigenlijk is er maar één persoon, die dat begrijpt, dus: die kan men aan één vinger optellen". —

Of: „Mijn man mag eten en drinken wat hij wil. Maar u weet toch dat ik nu eenmaal niet kan dulden dat hij wat wil; dus: hij mag eten en drinken wat ik wil". —

In al deze gevallen dankt het verspreken zijn ontstaan aan den inhoud van de gestoorde intentie zelf, of knoopt er zich aan vast.

In het andere geval is de verhouding, waarin de beide interfereerende intenties tot elkander staan, opvallend vreemd. Als de storende intentie niets te maken heeft met den inhoud van de gestoorde, hoe verklaart men ze dan en hoe komt het dan dat zij juist op zulk een plaats storend optreedt?

De ondervinding, die hier alleen uitspraak doen kan, leert dat de stoornis te wijten is aan een gedachtengang, waarmede de persoon in kwestie zich te voren heeft bezig gehouden, en die nu op zulk een wijze nawerkt, onverschillig of ze reeds uitdrukking heeft gevonden in de rede, ja dan neen. Zij moet opgevat worden als een vorm van naklinken, maar niet noodzakelijk als naklinken van gesproken woorden. Ook hier ontbreekt evenmin een associatief verband tusschen het storende en het gestoorde element, doch het zetelt niet in den inhoud, maar is kunstmatig aangebracht en vaak langs verbindingswegen waartoe men gedwongen was.

Ik wil u dit met een eenvoudig voorbeeld, vrucht van eigen waarneming, toelichten: Op reis zijnde in de omgeving der Dolomieten, ontmoet ik eens twee dames uit Weenen, beide in reiscostuum. Ik blijf een poosje in haar gezelschap en het gesprek loopt over het genot, maar ook over de bezwaren van het reizen. Een van de dames stemt toe dat deze levenswijze veel ongemak met zich medebrengt. „Het is toch", zegt ze, „alles behalve aangenaam als men zoo den heelen dag in de zon heeft geloopen en blouse en hemd vochtig zijn van het transpireeren". Terwijl ze dezen zin uitbrengt, merk ik op dat ze tusschenin even hapert. Dan vervolgt ze: „Wenn man aber dann nach Hose kommt, und sich umkleiden kann"....

Wij hebben dit verspreken niet geanalyseerd, maar ik geloof dat u het gemakkelijk kunt begrijpen. De dame had de optelling der kleedingstukken vollediger willen maken en uitbreiden tot blouse, hemd en Hose (broek). Welvoegelijkheidshalve had ze het laatste kleedingstuk niet ge-

noemd, maar in het volgende deel van den volzin, dat qua inhoud geheel onafhankelijk van het vorige deel was, kwam het niet uitgesproken woord als verminking van het analoge woord „nach Hause" te voorschijn.

Als wij hierop een reeks van voorbeelden onderzoeken dan kunnen wij alras drie groepen onderscheiden. Tot de eerste groep behooren die gevallen, waarin de spreker de storende bedoeling kent maar deze bovendien reeds bemerkte vóórdat hij zich versprak. Bij het verspreken „Vorschwein" geeft de spreker niet alleen toe dat hij het oordeel „Schweinereien" over de bedoelde voorvallen heeft geveld, maar ook, dat hij van plan was geweest — een voornemen dat hij later weer liet varen — datzelfde woordelijk te zeggen.

Een tweede groep wordt gevormd door andere gevallen, waarin de storende tendens door den spreker eveneens erkend wordt als zijn bedoeling te vertolken, maar hier weet hij er niets van dat zij juist vóór het verspreken in hem werkzaam was. Hij aanvaardt dus onze verklaring van zijn verspreken maar is er toch in zekere mate verbluft over.

Voorbeelden, waarin deze verhouding zich vertoont, kan men misschien gemakkelijker geven van andere vergissingen dan van verspreken.

In de gevallen tot de derde groep behoorende, verzet de spreker zich ten eenenmale tegen de verklaring, die van de storende intentie gegeven wordt; niet alleen bestrijdt hij dat deze bedoeling vóór het verspreken in hem geageerd zou hebben, maar hij beweert bovendien dat zij hem geheel vreemd is.

Denkt u maar eens aan het voorbeeld van het „Aufstossen" en aan de waarlijk zeer onbeleefde

manier waarop de spreker mij behandelde toen ik hem wees op mijn duiding van de storende intentie. U weet dat wij het nog niet samen eens zijn geworden omtrent de opvatting van zulke gevallen. Ik zou mij niet uit het veld laten slaan door de tegenspraak van den feestredenaar en zeer stellig aan mijn uitlegging van het geval vasthouden, terwijl U, naar ik geloof, wel den indruk ondergaat van zijn tegensputteren en in overweging zoudt willen nemen of men maar niet liever zou afzien van het verklaren dier vergissingen en ze opvatten als zuiver physiologische handelingen zooals gebruikelijk was in den tijd, dat men geen analyse kende.

Ik weet wel wat u doet terugschrikken. Mijn duiding sluit in, dat we als vastgesteld aannemen, dat intenties, waarvan spreker zichzelf niet bewust is, — maar waarvan ik het bestaan uit aanwijzingen kan raden — door hem tot uiting kunnen worden gebracht.

U durft zulk een vreemdsoortige en in haar gevolgen zoo zwaar-wegende stelling niet te aanvaarden. Dat begrijp ik best en geef u in zoover gelijk. Maar laat ons dit eene vaststellen:

Als u de door zooveel voorbeelden gestaafde opvatting der vergissingen consequent wilt doorvoeren, dan moet u ook kunnen besluiten om de bovengenoemde, zoo vreemd-schijnende stelling aan te nemen; kunt u dat niet doen, dan moet u het zoo pas verworven begrip der vergissingen wederom prijsgeven.

Laat ons nu eens nagaan wat deze drie groepen vereenigt, wat die drie mechanismen van het verspreken samen gemeen hebben. Hier is gelukkig geen twijfel mogelijk. In de beide eerste groepen kent de spreker de storende bedoeling; in de eerste

groep kom daar nog bij dat deze zich onmiddellijk vóór het verspreken vertoond heeft. In beide gevallen is zij echter verdrongen geworden. De spreker heeft besloten ze niet onder woorden te brengen; daarna verspreekt hij zich, dat is, dan komt de verdrongen bedoeling tegen zijn wil tot uiting, doordien zij de expressie van de door hem toegelaten intentie verandert, zich met deze vermengt of zich heelemaal in haar plaats stelt.

Zoo is dus het mechanisme van het verspreken.

Van mijn standpunt uit kan ik ook den gang van zaken in onze derde groep in de beste overeenstemming met het hier beschreven mechanisme brengen. Ik behoef slechts aan te nemen dat die drie groepen zich onderscheiden door de meer of minder ver reikende verdringing van een intentie.

In de gevallen der eerste groep is de intentie aanwezig en wordt de spreker er zich bewust van voor dat hij het woord neemt; pas als hij zoo ver is, dringt hij de intentie terug, waarvoor deze hem straft met het verspreken. In de tweede groep grijpt de verdringing verder; de intentie is reeds voor den aanvang van het spreken niet meer te bespeuren. Merkwaardig is het dat zij hierdoor echter niet weerhouden wordt om deel te nemen aan het tot stand komen van het verspreken!

Het eigenaardige van die verhouding maakt het ons gemakkelijker de verklaring voor den gang van zaken in de derde groep te vinden.

Ik zal zoo vermetel zijn om aan te nemen dat nog een andere tendens zich in de vergissing kan uiten, die sinds langen — misschien zeer langen

— tijd verdrongen is geworden; een tendens, *die* niet in 't oog valt en daarom door den spreker onmiddellijk kan geloochend worden. Maar zelfs als wij het vraagstuk van de derde groep ongemoeid laten, dan kunt u door de waarnemingen betreffende de andere gevallen toch reeds tot de slotsom komen dat onderdrukking van het aanwezige opzet om iets te zeggen, de noodzakelijke voorwaarde is voor het tot-stand-komen van een verspreking.

Wij mogen nu wel aannemen dat wij de vergissingen beter begrijpen. Wij weten niet alleen dat zij psychische handelingen zijn, waarin men zin en opzet kan erkennen; dat zij door het-op-elkaar-inwerken van twee verschillende intenties ontstaan, maar bovendien ook nog dat een dezer intenties een zekere terugdringing van haar doel moet hebben ondergaan om door haar storen van de andere intentie tot uiting te kunnen komen. Zij moet zelf eerst gestoord zijn geworden, voor zij als verstoorster kan optreden.

Hiermede zijn wij natuurlijk nog niet gekomen tot een volledige verklaring van de verschijnselen, die wij vergissingen noemen. We zien al dadelijk weer andere vragen opduiken en begrijpen bovendien dat hoe verder we in de kennis van het onderwerp doordringen, des te meer aanleiding er steeds weer zijn zal tot het stellen van nieuwe vragen. Om te beginnen deze: waarom zijn de verhoudingen bij dit alles niet veel eenvoudiger? Als de opzet bestaat een bepaalde tendens terug te dringen inplaats van ze tot uiting te laten komen, dan moest dat terugdringen zóó in zijn werk gaan dat er ook hoegenaamd niets van haar tot uiting kwam, zoodat de teruggedrongen tendens tot volle uiting

komt. Maar de vergissingen zijn compromis-producten, die een half-gelukken of een half-mislukken voor elk der beide opzetten beteekenen; de bedreigde intentie wordt noch geheel onderdrukt, noch komt ze — uitzonderingen daargelaten — er heelhuids af. Wij kunnen ons voorstellen dat bizondere voorwaarden tot het tot-stand-komen van zulke interferentie- of compromis-producten aanwezig moeten zijn; van welken aard die kunnen zijn, daarvan hebben we echter geen flauw vermoeden.

Ik geloof ook niet dat wij deze ons onbekende verhoudingen zullen leeren begrijpen, door de studie der vergissingen nog intensiever te vervolgen. Doelmatiger schijnt het mij toe vooraf nog andere duistere gebieden van het zieleleven te doorvorschen; de analoge verhoudingen, die we daar zullen ontmoeten, geven ons misschien den moed ze te aanvaarden en ze te benutten om tot een vollediger begrip van de vergissingen te geraken. Op nog iets dienen we acht te geven! Het partij-trekken van kleine aanwijzingen — iets wat op dit gebied aldoor wordt toegepast — brengt gevaren met zich mede. Er bestaat een zielelijden, de combinatorische paranoia, waarin op onbeperkte wijze van dergelijke kleine aanwijzingen wordt gebruik gemaakt en natuurlijk kan ik er niet voor instaan dat meeningen, die op deze gronden opgebouwd worden, steeds juist zijn. De breede grondslag van onze waarnemingen, het telkens weder ontvangen van overeenkomstige indrukken bij het onderzoek der meest uiteenloopende gebieden van ons zieleleven alleen kunnen ons vrijwaren voor zulke gevaren.

De analyse der vergissingen zullen wij nu hiermede vaarwel zeggen. Laat ik u intusschen nog dit

op het hart drukken: tracht de wijze, waarop wij deze verschijnselen bestudeerd hebben, als voorbeeld te nemen en in uw geheugen te prenten. Uit dit voorbeeld kunt u opmaken welke bedoelingen het zijn die onze psychologie nastreeft. Niet alleen willen wij de verschijnselen beschrijven en classificeeren, maar ze als kenteekenen begrijpen van een spel van krachten in de psyche, als uiting van haar-doel-nastrevende tendensen die gelijkelijk of tegen elkander in ageeren.

Wij houden ons bezig met een dynamische theorie der psychische verschijnselen. Naar onze opvatting moeten de waargenomen verschijnselen plaats maken voor de slechts veronderstelde bedoelingen.

Wij zullen dus op het gebied der vergissingen maar niet dieper graven, maar willen het toch in den breede nog even nagaan of we wellicht nog bekende dingen terugvinden of nieuwe op het spoor kunnen komen. Hierbij bepalen we ons tot de aanvankelijk reeds onderscheiden drie groepen van versprekingen met de ondergeschikte vormen van verschrijvingen, verlezen, verhooren, het vergeten — met zijn onderafdeelingen die betrekking hebben op het vergeten object (eigennaam, vreemde woorden, voornemens, indrukken) — en het vergrijpen, verleggen, verliezen. De dwalingen, voor zoover ze ons belangstelling inboezemen, zijn deels onder het vergeten, deels onder het vergrijpen te rangschikken.

Hoewel we het verspreken zonder twijfel reeds zeer breedvoerig behandeld hebben, willen wij er toch nog iets aan toevoegen. Kleinere verschijnselen van affektieven aard, die niet van belang ontbloot zijn, hangen met het verspreken samen. Niemand vindt het aangenaam zich versproken te hebben;

dikwijls zou men zijn eigen verspreken liefst maar willen wegmoffelen, maar is gaarne bereid dat van een ander breed uit te meten. In zekere mate is het verspreken besmettelijk; het is niet gemakkelijk over verspreken te praten zonder zelf in die fout te vervallen.

De minstbeteekenende vormen van verspreken, die in 't geheel niet duiden op verdekte psychische voorvallen of deze verklappen, zijn toch, wat hunne motiveering betreft, niet moeielijk te begrijpen. Als iemand b.v. een lange vocaal kort heeft uitgesproken — tengevolge van een, op een of andere wijze gemotiveerde bij dat woord zich instellende storing, dan zal hij een spoedig daarop volgende korte vocaal daarvoor verlengen en verspreekt zich dus andermaal onderwijl hij het vorige verspreken compenseert.

Hetzelfde is het geval als hij een tweeklank onzuiver of slordig heeft uitgesproken b.v. een eu of oi als ei; hij tracht het dan goed te maken door een volgende ei in eu of oi te veranderen.

Hierbij schijnt de behoefte om den toehoorder te toonen dat het den spreker niet onverschillig is, hoe hij zijn moedertaal behandelt, een rol te spelen. De tweede compenseerende verminking heeft juist de bedoeling den toehoorder op de eerste fout opmerkzaam te maken en hem te verzekeren, dat deze den spreker zelf niet ontgaan is. De eenvoudigste en onbeduidendste gevallen van verspreken, die ook het meest voorkomen, bestaan in samentrekkingen en voorklinkingen, die zich vertoonen op weinig in het oog vallende deelen van een zin. Zoo zal men zich b.v. in een langeren volzin zoodanig verspreken dat het laatste woord van den zin, waar de nadruk op valt, anteponeert, te vroeg gezegd

wordt. Dat doet een zeker ongeduld om maar van den zin af te zijn veronderstellen en wijst in 't algemeen op het bestaan van eenigen tegenzin om den inhoud ervan — of de rede in 't algemeen — uit te spreken. Zoo naderen wij de grensgevallen waar de verschillen — die er bestaan tusschen de psychoanalytische- en de gewone physiologische opvatting van het verspreken — in elkander vloeien. Wij nemen aan dat er in deze gevallen een tendens aanwezig is, die storend inwerkt op de bedoeling van de rede; die tendens vermag echter alleen te toonen haar bestaan, niet wat ze zelf in haar schild voert. De storing, die ze teweegbrengt, is dan een gevolg van het ondergaan van een beïnvloeding door klanken of associaties en mag opgevat worden als een afleiden-van-de-aandacht van het doel dat de rede beoogt. Maar het wezen van het gebeuren wordt niet geraakt, noch de storing die de aandacht ondergaat, noch de in werking gebrachte associatie-neigingen. Dit blijft dus wijzen op het bestaan van een intentie die storend inwerkt op de bedoeling van de rede. Den aard van die intentie kunnen we ditmaal niet uit haar werkingen afleiden, wat wel het geval is bij al de meer duidelijke gevallen van verspreken.

Het verschrijven, waar ik nu toe over ga, komt in zooveel opzichten overeen met het verspreken, dat we hier geen nieuwe gezichtspunten mogen verwachten. Mogelijk wacht ons nog een kleine na-oogst. De zoo veelvuldig voorkomende verschrijvingen, samentrekkingen, weglatingen van latere, vooral van laatste woorden, wijzen weer op een tegenzin in 't algemeen om te schrijven, en op een ongeduld om er maar van af te zijn; meer geprononceerde gevolgen van verschrijven stellen ons

in staat den aard en het doel van de storende tendens te leeren kennen. Als men in een brief een verschrijven vindt, weet men over 't algemeen dat er met den schrijver iets niet in orde moet geweest zijn. Van welken aard dat iets was, kan men niet altijd zeggen. Iemand, die zich verschrijft, merkt dikwijls de zelf-begane fout evenmin op als de persoon die zich verspreekt. Dubbel merkwaardig is daarom deze waarneming: Er zijn menschen die gewoon zijn elken brief, dien zij geschreven hebben, nog eens na te lezen alvorens hem te verzenden. Anderen doen dat niet, maar als ze het bij uitzondering eens doen, dan bemerken ze steeds geen onnoodig werk te hebben verricht want ze vinden een opvallend verschrijven dat ze blij zijn te kunnen verbeteren. Hoe is dit te verklaren? Het lijkt wel alsof deze personen het te voren wisten dat ze zich verschreven hadden. Mogen wij dat werkelijk aannemen?

De practische beteekenis van het verschrijven hangt samen met een belangrijk vraagstuk. U hebt misschien wel gehoord van het geval van den moordenaar H., die zich had weten meester te maken van rein-culturen van zeer gevaarlijke ziekte-bacillen, betrokken van wetenschappelijke laboratoria; hij gaf zich uit voor bacterioloog, maar misbruikte de culturen om personen uit zijn omgeving op de meest moderne wijze uit den weg te ruimen. Deze man nu, klaagde eens bij de directie van een dergelijke inrichting over de onwerkzaamheid van de hem toegezonden culturen, maar verschreef zich in zijn brief zoodat er inplaats van de woorden „bij mijne proefnemingen op muizen of marmotten" duidelijk stond te lezen „bij mijne proefneming op menschen". Dit verschrijven viel ook den genees-

heeren van het instituut op; voor zoover ik weet lieten ze de zaak rusten. Wat is nu uwe meening hieromtrent? Zouden de geneesheeren niet beter gedaan hebben dat verschrijven als een bewijs van schuld op te vatten en hadden ze de zaak niet aan moeten geven opdat het den moordenaar te rechter tijd onmogelijk zou gemaakt worden zijn handwerk te vervolgen? Is in dit geval onbekendheid met onze theorie der vergissingen niet de oorzaak geworden van een in praktischen zin ernstig verzuim? Naar mijn overtuiging is een dergelijk verschrijven zeer verdacht; maar iets zeer gewichtigs belet ons toch het als bewijsmateriaal te gebruiken. De zaak is niet zoo eenvoudig.

Stellig is het verschrijven een aanwijzing, maar het feit op zichzelf is niet voldoende om de zaak gerechtelijk te vervolgen. Dat de man met de gedachte rondloopt menschen te infecteeren blijkt wel is waar uit het verschrijven; maar het is niet met zekerheid te zeggen of men aan deze gedachte de waarde mag toekennen van het duidelijk voornemen om te schaden dan wel van een fantasie zonder practisch belang. Het is zelfs mogelijk dat de man die zich zoo heeft verschreven, met het volste recht zijnerzijds loochent die fantasie gehad te hebben, en ze afwijst als iets dat hem geheel vreemd is. Later als wij het onderscheid zullen bestudeeren dat er tusschen geestelijke en stoffelijke werkelijkheid bestaat, zult u deze mogelijkheden nog beter kunnen begrijpen. Intusschen is dit wederom een geval, waarin een vergissing ten slotte een beteekenis gekregen heeft, die men er niet in vermoed had.

De psychische verhoudingen, die zich bij het verlezen voordoen, zijn ten eenenmale verschillend

van die bij het verspreken en verschrijven voorkomen. Een der beide met elkander wedijverende tendensen is hier vervangen door een van het sensorium uitgaanden prikkel en heeft daarom misschien minder weerstandbiedend vermogen. Wat men zich voorstelt te schrijven is meer een voortbrengsel van ons eigen zieleleven, en dat kan men niet zeggen van hetgeen men voorleest. In het meerendeel der gevallen bestaat daarom het verlezen uit een volkomen substitutie. Men vervangt het te lezen woord door een ander, zonder dat er qua inhoud verband behoeft te bestaan tusschen den tekst en het effect door het verlezen teweeggebracht; gewoonlijk geldt het een woord-overeenkomst. Het beste voorbeeld uit die groep is wel „Lichtenberg's vergissing Agamemnon in plaats van angenommen". Als men de storende tendens, die de oorzaak van het verlezen is, wil leeren kennen, dan kan men gerust den verlezenen tekst buiten beschouwing laten en de analyse met het stellen van de beide volgende vragen inleiden: welke inval vertoont zich onmiddellijk na het teweeggebrachte effect en hoe was de situatie tijdens het verlezen.

Somtijds is de kennis van den toestand van het oogenblik alleen reeds voldoende om het verlezen te kunnen verklaren, b.v. als iemand door een vreemde stad loopend en in hoogen nood verkeerend om aan zekere behoefte te voldoen, een reclamebord ter hoogte van een eerste verdieping ziet, waarop te lezen staat: Closet-Haus. Getroffen door de omstandigheid dat het bord met die aanwijzing zoo hoog geplaatst is, komt hij na een oogenblik tot het besef dat hij verkeerd gelezen heeft en dat er Corset-Haus staat. In andere gevallen moet het verlezen, dat geen verband houdt

met den inhoud van den tekst, zeer nauwkeurig worden geanalyseerd en vereischt deze ontleding groote bedrevenheid in de psychoanalytische techniek en vertrouwen in hare uitkomsten.

Veelal echter is het niet moeielijk een verklaring van het verlezen te vinden. Het plaatsvervangende woord verraadt, zooals het voorbeeld Agamemnon bewijst, gemakkelijk den gedachtengang waaruit de stoornis voortspruit. In den tegenwoordigen oorlogstijd is het b.v. zeer gewoon dat men de namen van steden en veldheeren en militaire uitdrukkingen, die iedereen voortdurend voor den geest staan, overal afleest waar men een overeenkomstig woordbeeld tegenkomt. Wat ons belang inboezemt en bezighoudt grift zich aldus in onze memorie en neemt de plaats in van het vreemde en tot nog toe onbelangrijke. De nabeelden der gedachten doen afbreuk aan de juistheid van de nieuwe waarneming.

Bij het verlezen doen zich ook gevallen voor van anderen aard, waarin de tekst van het gelezene zelf de storende tendens wakker roept en daardoor dan meestal in zijn tegendeel wordt omgezet. Men is verplicht iets wat ons onaangenaam is te lezen en de analyse van het verleden leert ons dat de innige wensch tot afwijzing van het gelezene verantwoordelijk blijkt te zijn voor de verandering die we er in brachten.

Bij de eerstgenoemde gevallen van verlezen — die het veelvuldigst optreden — ontbraken twee momenten, die zooals wij beweerden een gewichtige rol in het mechanisme der vergissingen vervullen: te weten het conflict van twee tendensen en het verdringen van een van beide, die zich schadeloos stelt bij de uitwerking van de vergissing.

Niet dat bij het verlezen iets te bespeuren is van het tegenovergestelde, maar het naar-voren-komen van den gedachten-inhoud, die tot het verlezen voert, is veel opvallender dan de verdringing die hij vooraf mag hebben ondergaan.

Bij de verschillende toestanden, waaronder de vergissing in den vorm van vergeten voorkomt, komen deze beide momenten het duidelijkste uit.

Het vergeten van voornemens is vrij eenvoudig; ook door leeken wordt zijn beteekenis, zooals wij weten, grif toegegeven. De tendens, die het voornemen in den weg treedt, sluit steeds een tegengesteld doel in zich, een niet-willen; en nu komt het er maar op aan te weten waarom dit niet-willen zich niet anders en niet openlijker uitdrukt. Maar aan het bestaan van dien tegen-wil is geen twijfel mogelijk. Vaak gelukt het ook iets te raden van de motieven die dezen tegenwil noodzaken zich te verbergen en hoe hij er steeds door middel van de vergissing in slaagt vanuit zijn schuilhoek zijn doel te bereiken, terwijl hij zijn zin stellig niet gekregen zou hebben, als hij openlijk in tegenspraak gekomen ware.

Als tusschen de beraming van het voornemen en zijn uitvoering zich een ernstige verandering in de situatie heeft voorgedaan, en er dientengevolge geen sprake meer is van het tot-uitvoering-komen van het voornemen, dan kan men het vergeten van laatstgenoemde niet meer in het licht bezien van een vergissing. Men verwondert er zich niet meer over en begrijpt dat het zich-herinneren van het voornemen overbodig zou geweest zijn; het zou dan voor goed of tijdelijk verdwenen zijn. Het vergeten van een voornemen kan slechts dan een vergissing worden genoemd, als wij aan zulk een onderbre-

king van het voornemen geloof kunnen hechten.

De gevallen van het vergeten van voornemens zijn in 't algemeen zoo eenvoudig en doorzichtig, dat zij juist daarom voor ons onderzoek weinig belangrijk zijn.

Toch kan het bestudeeren van deze vergissing ons in twee opzichten wat nieuws leeren. Wij hebben gezegd dat vergeten, dus het niet tot-uitvoering-brengen van een voornemen, wijst op de aanwezigheid van een daartoe vijandigen tegenwil. Dat is wel zoo, maar de tegenwil kan op grond van onze onderzoekingen van tweeërlei aard zijn, een directe en een indirecte. Wat wij met een indirecten tegenwil bedoelen, kunnen we het best duidelijk maken door een of twee voorbeelden. Als de weldoener vergeet om bij een derden persoon een voorspraak te wezen voor zijn beschermeling, dan kan dat zijn omdat hij eigenlijk niet zóóveel belang in hem stelt om lust te gevoelen een goed woord voor hem te doen. In elk geval zal de beschermeling zulk vergeten in dien zin opvatten. Maar het geval kan ingewikkelder wezen. De tegenwil tot het uitvoeren van zijn voornemen kan bij den beschermheer van een anderen kant komen en de zaak aan een heel andere zijde aanpakken. Deze tegenwil behoeft niet iets met den beschermeling te maken te hebben maar kan zich richten tot den derden persoon bij wien de voorspraak moet geschieden. U ziet dus hoeveel bedenkingen er rijzen als wij er toe overgaan onze verklaringen in praktische toepassing te brengen. De beschermeling loopt gevaar, in weerwil van onze juiste verklaring van het vergeten, al te wantrouwend te worden en zijn beschermer zeer onrechtvaardig te beoordeelen.

Of, wanneer iemand, die een rendez-vous heeft

afgesproken, zijn afspraak — die hij zichzelf beloofd had te houden — vergeet, dan zal wel in 't meerendeel der gevallen uit dit feit de gevolgtrekking gemaakt worden, dat hij een bepaalden tegenzin had om met den anderen persoon samen te komen. Toch zou de analyse kunnen aantoonen dat de storende tendens niet den persoon geldt maar veeleer de plaats van samenkomst, welke, wegens een daarmee geassocieerde herinnering, liefst gemeden werd.

Of wel, iemand vergeet een brief op de post te doen; het is dan denkbaar dat de storende tendens uitgaat van den brief-inhoud; maar het zou ook kunnen zijn dat die inhoud als zoodanig niet storend werkt, doch dat iets in den brief herinnert aan een andere eertijds geschreven missive, waardoor de contraire tendens in 't leven werd geroepen. Men kan dan zeggen: de tegenwil, die zijn reden van bestaan had in een vroegeren brief, is overgedragen op den tegenwoordigen, die er op zichzelf geen aanleiding toe geeft. Zoo leeren wij dat er een zekere terughouding en voorzichtigheid noodig is bij het toekennen van waarde aan verklaringen, tot het doen waarvan wij ons gerechtigd voelen; wat psychologisch gelijkwaardig is kan in de praktijk blijken meerderlei beteekenis te hebben.

Dergelijke verschijnselen zult u bizonder, ongewoon vinden. Misschien bent u wel geneigd aan te nemen dat het optreden van een „indirecten" tegenwil het geval reeds als pathologisch stempelt. Toch verzeker ik u dat die gang van zaken zich ook bij den normalen gezonden mensch voordoet. Nu moet u mij niet verkeerd begrijpen en denken dat ik zelf beweer dat onze analytische verklaringen niet vertrouwbaar zijn. Zoolang wij het geval niet geanaly-

seerd hebben en onze duiding slechts baseeren op onze algemeene veronderstellingen, kunnen wij zeggen dat het vergeten van voornemens velerlei beteekenis kan hebben. Als we den persoon analyseeren dan verschaffen we ons telkens voldoende zekerheid of er een onmiddellijke tegenwil in 't spel is of dat er iets anders achter zit.

Een tweede punt is het volgende: Wanneer wij bij het meerendeel der gevallen bevestigd vinden dat het vergeten van een voornemen berust op het bestaan van een tegenwil, dan is het voor ons bemoedigend te bemerken dat deze oplossing ook geldt voor een andere reeks van gevallen waarin de geanalyseerde persoon het bestaan van den door ons veronderstelden tegenwil niet toegeeft maar loochent. Laat ons als voorbeelden hiervoor de zoo vaak voorkomende gevallen kiezen dat men vergeet geleende boeken terug te geven, rekeningen of schulden te betalen. Wij vermeten ons den schuldige te verwijten dat bij hem het plan bestaat de boeken te houden en de schulden niet te betalen, terwijl hij dat voornemen ontkent maar toch niet bij machte is een andere verklaring voor zijn gedrag te geven. Voorts beweren wij dat hij dat voornemen heeft maar er zelf onkundig van is; het is ons echter voldoende dat de opzet zichzelf aan hem verraadt door den uitslag bij de verzekering dat hij 't werkelijk vergeten heeft.

U erkent nu de situatie als eene, waarin wij ons vroeger ook al eens bevonden hebben. Als wij ons consequent willen houden aan onze, reeds herhaaldelijk als juist erkende verklaringen der vergissingen, dan worden we onomstootelijk gedwongen aan te nemen dat er bij den mensch tendensen bestaan, die in hem werkzaam zijn, zonder dat hij er

zich van bewust is. Door die stelling komen we echter in botsing met alle opvattingen die in het dagelijksch leven en in de psychologie kracht van wet hebben.

Het vergeten van eigennamen en vreemde namen kan op dezelfde wijze teruggebracht worden tot het bestaan van een tegenbedoeling, die middellijk of onmiddellijk gericht is tegen de bewuste namen. Reeds vroeger heb ik u verscheidene voorbeelden gegeven van dergelijke directe antipathie. Hier is de oorzaak echter zeer dikwijls een indirecte en voor haar duiding zijn meestal zeer nauwgezette analyses noodig. Zoo heeft b.v. in dezen oorlogstijd — die ons gedwongen heeft zoovele van onze vroegere neigingen op te geven — ook de beschikking over de herinnering van eigennamen zeer geleden ten gevolge van de vreemdste associaties. Korten tijd geleden overkwam het mij dat ik mij den naam van het eenvoudige stadje Bisenz maar niet kon te binnen brengen, en bij de analyse bleek het dat dit niet veroorzaakt werd doordat ik iets vijandigs tegen die plaats had, maar wel door de naamovereenkomst met het Bisensi-paleis te Orvieto waarin ik zoo vaak gehoopt had te mogen logeeren.

Als beweegreden der tendens, die zich kant tegen dit herinneren van namen, maken wij hier voor de eerste maal kennis met een grondbeginsel dat ons later zijn gansche verheven beteekenis zal onthullen bij de veroorzaking der neurotische verschijnselen: den tegenzin van het geheugen zich iets te herinneren dat geassocieerd is met onlustgevoelens en waardoor, als de herinnering andermaal werd opgehaald, die onlust opnieuw zou worden gevoeld. Deze bedoeling om een onlust te vermijden, — die door de

herinnering of door andere psychische handelingen zou opgeroepen worden — de psychische vlucht voor de onlust, mogen wij erkennen als het laatste werkzame motief, niet alleen voor het vergeten van namen, maar ook voor vele andere vergissingen, als het nalaten van iets, wanprestaties enz.

Psycho-physiologisch schijnt het namen-vergeten bizonder vergemakkelijkt te worden en vandaar dat het ook voorkomt bij gevallen, waarin de inmenging van een onlust-motief zich niet bevestigd vindt. Als iemand slecht namen kan onthouden, dan kunt u — door hem te analyseeren — uitmaken dat zijn memorie voor namen hem niet alleen ontrouw is, omdat hij zelf iets tegen de namen heeft of omdat zij hem aan iets onaangenaams herinneren, maar ook hierom, dat diezelfde naam in een andere zijner associatie-groepen, waarmee hij in innige betrekking staat, thuis behoort. Daar wordt de naam dan als 't ware gefixeerd en onttrokken aan andere oogenblikkelijk geactiveerde associaties. Als u dan rekening houdt met de kunststukjes van de mnemotechniek, kunt u tot uwe bevreemding constateeren, dat men namen, die men anders opzettelijk vasthoudt — om ze voor vergetelheid te bewaren — vergeet terwille van hun associaties. Het treffendste voorbeeld hiervan vindt men in de eigennamen van personen, die, zooals begrijpelijk is, voor verschillende lieden ook een geheel verschillende psychische waarde moeten bezitten.

Laat ons b.v. den naam Theodoor nemen. Voor den een zegt die naam niets, voor den ander kan het zijn eigen naam zijn of die van zijn vader, broer of vriend. De analyse zal u dan aantoonen dat de eerste geen gevaar loopt te vergeten dat een

zekere vreemde persoon zoo heet, terwijl de anderen steeds de neiging zullen hebben dien naam aan den vreemde te onthouden door hem te blijven reserveeren voor hunne intieme betrekkingen. Bedenkt nu eens dat deze belemmering door associatie met de werking van het onlustprincipe en bovendien met een indirect mechanisme kan samenvallen; dan zult u pas in staat zijn u een goede voorstelling te maken van de samengesteldheid der causaliteit van het zoo vaak voorkomend verschijnsel van het vergeten van namen. Een zakelijke analyse maakt u echter alle deze verwikkelingen volkomen duidelijk.

Nog veel duidelijker en meer uitsluitend dan het vergeten van namen, toont het vergeten van indrukken en ervaringen de werking van de tendens om onaangename dingen niet tot de herinnering toe te laten. Het valt natuurlijk niet geheel en al onder de rubriek der vergissingen, maar slechts in zooverre als het ons — volgens den maatstaf onzer dagelijksche ervaringen — opvallend en onjuist toeschijnt, zooals b.v. wanneer het het vergeten van te jonge of te gewichtige indrukken betreft, of van zulke, waarvan het wegvallen een gaping veroorzaakt in een complex van overigens goede herinneringen.

Waarom en hoe wij eigenlijk kunnen vergeten, en dat wel doorleefde gebeurtenissen, die ons zeker diep getroffen hebben, zooals de voorvallen uit de jaren onzer eerste kindsheid, is een geheel ander vraagstuk, waarin het afweren van onlustprikkels wel een zekere rol speelt, maar bij lange na niet alles verklaart. Een niet aan twijfel onderhevig feit is het dat onaangename indrukken licht vergeten worden. Verscheidene psychologen hebben dat ge-

observeerd en de groote D a r w i n was daar zoo van overtuigd dat hij het als gulden regel stelde nauwkeurig aanteekening te houden van die waarnemingen die niet ten voordeele van zijn theorie schenen te pleiten, zoo zeker was hij ervan dat ze zich anders aan zijn herinnering zouden onttrekken.

Als men voor het eerst van dit afweerprincipe tegen het door de herinnering gewekt onlust-gevoel kennis neemt, komt men gewoonlijk met het bezwaar voor den dag dat veeleer de ervaring leert dat juist dingen, die ons pijnlijk waren, moeielijk worden vergeten, daar deze, tegen den wil van den persoon steeds weer opdoemen om hem te plagen; zoo b.v. de herinneringen aan beleedigingen en krenkingen. Dit feit op zichzelf is juist, maar als tegenwerping is het hier niet van toepassing.

Het is van belang dat men tijdig met het feit rekening houdt, dat het zieleleven een strijdtooneel is van antagonistische tendensen of — niet-dynamisch uitgedrukt — dat het bestaat uit protesten en contrastparen.

Het aanwezig-zijn van een bepaalde tendens sluit het bestaan van de haar tegengestelde tendens niet uit, er is plaats voor beide. Waar het ten slotte op aankomt is de kwestie in welke verhouding de antagonisten tot elkaar staan, welke werkingen uitgaan van den eenen en welke van den anderen.

Het verliezen en het verleggen verdienen bizonder onze belangstelling, doordat zij voor velerlei uitlegging vatbaar zijn en wegens de veelvuldigheid der tendensen die zich van deze wanprestaties bedienen.

Al deze gevallen hebben dit gemeen, dat men iets wilde verliezen. Zij onderscheiden zich van elkaar

door de reden waarom en het doel waartoe iets verloren wordt.

Men verliest een voorwerp, als het ons hinderen kan, als wij plan hebben het voor een beter te verwisselen, als het iemand niet langer bevalt, als het van een persoon afkomstig is dien men niet meer liefheeft, als het ons werd geschonken door iemand met wien we niet meer op goeden voet zijn of als het in ons bezit kwam onder omstandigheden, aan welke we niet meer willen denken. Iets laten-vallen, beschadigen, breken kan hetzelfde doel nastreven. De ervaring leert ons dat in onze maatschappij kinderen die we tegen onzen zin verplicht zijn op te voeden, zoomede onechte kinderen, een brozer leven hebben dan de echte, ons rechtmatig toebehoorende. Om tot die broosheid bij te dragen behoeft men niet zijn toevlucht te nemen tot de ruwe taktiek van de engeltjes-maaksters; een beetje nalatigheid in de zorg bij de verpleging van kinderen is al voldoende.

Wat van toepassing is op de verzorging van kinderen kan evengoed van toepassing zijn op die van voorwerpen.

Uitkomsten, bij de analyse verkregen, wijzen erop dat verliezen soms voorkomt in den vorm van een vrijwillig offer brengen aan het noodlot en dat dergelijke bezweringen van het lot onder ons nog vrij vaak voorkomen. Zoo wordt een voorwerp, dat voor ons nog zijn volle waarde heeft, bestemd om verloren te gaan met het doel ons zoodoende te vrijwaren voor een ander verlies dat gevreesd wordt. Moedwilligheid en zelfbestraffing kunnen tot het verlies aanleiding geven. In het kort: de verwijderde aanleidingen, die voeren tot de tendens om een voorwerp te verliezen, zijn ontelbaar.

Van het vergrijpen wordt, evenals van andere vergissingen partij getrokken, om wenschen — waarvan men anders moet afzien — tot vervulling te brengen. De bedoeling vermomt zich hier en neemt den schijn aan van een gelukkig toeval.

Zoo had het volgende plaats met een mijner vrienden: Hij moest tegen zijn zin een bezoek afleggen in de omgeving van de stad en nam daartoe den trein; maar aan een station, waar hij moest overstappen, vergiste hij zich in den wagon en reed weer naar de plaats van vertrek terug.

Zoo kan het voorkomen dat men op een tusschenstation — waar men gaarne langer zou willen verwijlen, maar dit wegens andere verplichtingen niet doen kan — zich vergist in het uur of de aansluiting mist en zich hierdoor genoodzaakt ziet op de gewenschte plaats een langer oponthoud te hebben.

Een mijner patiënten. dien ik verboden had met zijn meisje telefonisch te praten, riep „bij vergissing", „in gedachten" een verkeerd nummer op; hij meende dat hij aansluiting had gevraagd met mij. toen hij plotseling bespeurde met zijn verloofde te zijn aangesloten.

Een aardig en practisch ook veel-beteekenend voorbeeld van onmiddellijke vergissing — die voorafging aan de beschadiging van een voorwerp, werd mij medegedeeld door een ingenieur.

„Een tijd geleden was ik met verscheidene collegae in het universiteits-laboratorium aan het werk; wij beoogden een reeks zeer ingewikkelde proefnemingen op 't gebied van elasticiteit te doen, een werk, dat wij vrijwillig op ons hadden genomen; maar weldra bleek het dat het meer tijd vereischte dan wij aanvankelijk gedacht hadden.

Op zekeren dag dat ik mij met collega F. weer naar het laboratorium begaf, liet deze zich ontvallen hoe slecht het hem juist dien dag schikte zooveel tijd te moeten offeren; hij had thuis nog zooveel ander dringend werk te verrichten. Ik kon hem niet anders dan gelijk geven en zei, half schertsend, zinspelend op een voorval dat de vorige week had plaats gehad: „ik hoop, dat de machine weer weigeren zal, zoodat we ons werk er aan moeten geven en dan weer vroeger naar huis kunnen gaan”. Bij de arbeidsverdeeling wil het toeval dat collega F. de veiligheidsklep van de pers onder zijn beheer krijgt, d.w.z. hem is de rol toebedeeld om de vloeistof, die de drukkracht vormt, door voorzichtig openen van de kraan, langzaam uit den accumulator in den cylinder van de hydraulische pers toe te laten; de leider van de proefneming staat bij den manometer en laat, als de juiste druk bereikt is, een luid „halt!” hooren. Op dit commando draait F. de kraan met volle kracht naar links (alle kranen worden zonder uitzondering naar rechts gesloten). Hierdoor komt plotseling de vloeistof met vollen druk in de pers, waar de buisleiding niet op berekend is, zoodat er dadelijk een buisverbinding springt — een vrij onschuldig machinedefect, maar dat ons toch dwingt voor vandaag het werk te staken en naar huis te gaan.

Overigens is het karakteristiek dat, toen wij eenigen tijd later dat voorval bespraken, mijn vriend F. bedoelde uitlating — die ik me zeer goed voor den geest kon halen — zich absoluut niet meer wilde herinneren”.

Uit dit voorbeeld mogen we opmaken dat we de vijandige gezindheid door ons dienstpersoneel vaak tegen ons huisraad betoond, niet altijd op rekening

mogen brengen van een ongelukkig toeval; en dat ook de vraag gewettigd is of het steeds toeval is als men zichzelf schade berokkent en zijn eigen leven in gevaar brengt.

Allicht vindt u hierin een aanleiding om aan de hand van de analyse de waarde dezer waarnemingen te toetsen.

Waarde toehoorders! Dit is bij lange na niet alles wat men omtrent vergissingen te berde kan brengen.

Veel is er nog te onderzoeken en te bespreken. Maar ik zal mij tevreden achten als het mij gelukt mocht zijn — door wat wij tot nu toe samen behandeld hebben — een wijziging teweeggebracht te hebben in de opvattingen, die u tot dusverre dienaangaande gehuldigd hebt, en als ik u een weinig heb mogen overreden om ze voor nieuwere ideeën te ruilen.

Overigens voel ik mij genoodzaakt het hierbij te laten niettegenstaande de kwestie die wij bestudeeren nog niet tot klaarheid is gebracht.

Wij zijn niet bij machte om door het bestudeeren van de vergissingen de deugdelijkheid van al onze leerstellingen te bewijzen en zijn ook niet verplicht om die bewijzen te ontleenen aan dat materiaal alleen. Voor ons doel is de groote waarde der vergissingen hierin gelegen dat zij veelvuldig voorkomende verschijnselen zijn die we ook aan onzen eigen persoon kunnen bestudeeren, en wier ontstaan hoegenaamd geen verband behoeft te houden met ziekte-toestanden.

Ten slotte dien ik nog een uwer onbeantwoorde vragen ter sprake te brengen: Vele voorbeelden wijzen er op, dat de menschen wel eenigszins begrip hebben van vergissingen en doen alsof zij den zin,

die er in schuilt, doorzien. Hoe is het dan mogelijk dat zij toch vrijwel algemeen voortgaan om ze aan het toeval toe te schrijven, er zin en beteekenis aan te ontzeggen en zich zoo energisch verzetten tegen de psycho-analytische verklaring dezer verschijnselen?

U hebt gelijk, die houding is een zeer opvallende en behoeft een verklaring. Ik zal u die echter niet geven, maar liever u geleidelijk inleiden in de verwikkelingen, uit welke de verklaring zich — zonder mijn toedoen — aan u zal opdringen.

VIJFDE VOORLEZING

DE DROOM

MOEIELIJKHEDEN DEN DROOM BETREFFENDE EN EEN EERSTE KENNISMAKING MET HET ONDERWERP

Dames en Heeren! Op zekeren dag kwam men tot de ontdekking dat de ziekteverschijnselen van sommige zenuwlijders een zin hebben. (*) Het is hieraan dat de psycho-analytische geneeswijze haar ontstaan te danken heeft. Bij de toepassing dezer methode bleek het dat de zieken als vervangmiddelen hunner verschijnselen ook droomen produceeren. En dit wekte het vermoeden dat ook die droomen een zin bevatten.

Wij zullen evenwel niet dien geschiedkundigen weg volgen en liever den tegenovergestelden inslaan. Wij willen den zin, dien de droomen hebben, trachten op te sporen als voorbereiding tot de studie der neurosen. Het volgen van dezen tegenovergestelden weg is daarom gerechtvaardigd omdat de studie van den droom niet alleen de beste voorbereiding is tot die der neurosen maar omdat de droom zelf ook een zenuwverschijnsel is en wel een symptoom dat ons het onschatbaar voordeel aanbiedt van bij alle gezonden voor te komen. Ja, als alle menschen gezond waren en maar droomden, dan zouden wij uit hunne droomen nagenoeg al de begrippen kunnen garen, welke de studie der neu-

(*) Joseph Breuer (in 1880—1882). Zie mijne in 1909 in Amerika gehouden Voorlezingen. Holl. Vert. van Dr. J. van Emden. (Leiden, S. C. van Doesburgh).

rosen ons hebben gebracht. Zoo is de droom dan tot een voorwerp van onderzoek geworden voor de psycho-analyse; andermaal dus een gewoon geminacht phenomeen, schijnbaar zonder eenige practische waarde, evenals de vergissingen, met welke het de eigenschap van ook bij gezonden voor te komen gemeen heeft.

Overigens zijn voor de studie van het onderwerp de omstandigheden hier vrij wat ongunstiger. Van de vergissingen kan men alleen zeggen dat zij door de wetenschap werden miskend, dat men zich niet met haar heeft bemoeid; maar het werd tenminste geen schande geacht als men er zich mede inliet. Men kon zóó redeneeren: er zijn stellig dingen die belangrijker zijn, maar wellicht kan men ook hieruit wat leeren. Het zich-bezighouden met den droom wordt echter niet alleen onpractisch en overbodig gevonden, maar bepaald afgekeurd; het staat in het teeken van niet-wetenschappelijk te zijn en laadt op hen, die er voor voelen de verdenking van mystische neigingen te hebben.

Wat moet men wel denken van een geneesheer die zich gaat afgeven met het droomvraagstuk, terwijl er zooveel ernstigere onderwerpen in de neuropathologie en de psychiatrie bestaan als: gezwellen — ter grootte van een appel — die de hersenen, het orgaan van het zieleleven, drukken, bloeduitstortingen, slepende ontstekingen, waarvan men de weefselveranderingen onder den microscoop kan aantoonen! Neen, de droom is een minderwaardig, een te onbeduidend object voor den onderzoeker.

Bovendien is het een object, welks eigenschappen indruischen tegen de eischen, die een exact wetenschappelijk onderzoek ons stelt. Men is bij het bestudeeren van den droom niet eens zeker van

zijn object. Een waandenkbeeld b.v. heeft dit op den droom voor dat het zich helder en met bepaalde omtrekken aan ons voordoet. „Ik ben de keizer van China", zegt u de patient duidelijk. Maar de droom? Die kan men dikwijls niet eens vertellen. En al gelukt dit iemand wel, kan men er dan beslist zeker van zijn dat hij hem juist heeft verteld en dat hij hem niet veeleer tijdens het verhaal heeft gewijzigd, er wat aan heeft toegevoegd, ten gevolge van de meer of mindere betrouwbaarheid van zijn memorie? De meeste droomen kunnen heelemaal niet meer tot herinnering gebracht worden, men heeft ze vergeten, tot op kleine brokstukken na. En zou nu de duiding van dit materiaal tot basis mogen dienen van eene wetenschappelijke psychologie of een behandelings-methode? Een zekere mate van overdrijving bij een beoordeeling wekt ons wantrouwen op. Men gaat kennelijk te ver in de bedenkingen die men oppert tegen den droom als onderwerp van studie. Wij hebben bij het bespreken van de vergissingen al geleerd hoe te oordeelen over het quasi beuzelachtige, de onbeduidendheid der phenomenen, en hebben toen als onze meening geuit dat groote dingen hun bestaan kunnen verraden door nietige aanduidingen.

Dat droomen onbestemd zijn ligt in hun karakter, en een karakter kan men aan de dingen niet opdringen. Overigens komen er ook droomen voor die klaar en afgerond zijn. Nog andere studie-objecten in de psychiatrie dragen eveneens het kenmerk van dwangvoorstellingen, waarmede toch alom-geachte en groot-aanzien-genietende psychiaters zich hebben beziggehouden.

In een geval, dat ik me herinner eenigen tijd

geleden geobserveerd te hebben, komt een patiente tot mij met de volgende woorden: „Ik heb een bepaald gevoel alsof ik een levend wezen — kan 't een kind zijn geweest!, — of neen, het had meer van een hond — kwaad gedaan zou hebben, of kwaad zou hebben willen doen, mogelijk het van een brug af in 't water had willen gooien, of iets anders".

We kunnen ons wapenen tegen de schade door de onzekere herinnering den droom toegebracht, door uit te gaan van de stelling dat wat de droomer ons als zijn droom vertelt, ook als zoodanig moet worden opgevat, zonder daarbij rekening te houden met wat hij mogelijk vergeten of in zijn herinering veranderd heeft. Overigens kan men maar niet zoo in 't algemeen beweren dat de droom een onbeduidend iets is. Uit eigen ervaring weten wij, dat de stemming, waarin wij verkeeren op het oogenblik dat we uit een droom ontwaken, den ganschen dag kan blijven nawerken; er zijn door geneesheeren gevallen waargenomen, waarin krankzinnigheid aanving met een droom en een in dien droom ontstaan waandenkbeeld dat krampachtig vastgehouden werd; men verhaalt van historische personen, hoe bij hen de aanleiding tot het verrichten van gewichtige daden in hunne droomen te vinden was. Daarom vragen wij ons af, wat is toch wel de reden dat men in wetenschappelijke kringen eigenlijk zoo'n verachting voor den droom aan den dag legt!?

Ik geloof dat men hierin vrijwel een reactie op de overschatting van vroegere tijden moet zien. Het is, zooals wij weten ,niet gemakkelijk om het verleden te reconstrueeren, maar dit kunnen wij toch wel met zekerheid aannemen — u wilt mij mijn

kortswijl, hoop ik, vergeven — dat reeds onze voorouders van vóór drie duizend en meer jaren, op overeenkomstige wijze als wij zullen gedroomd hebben. Voor zooveel wij weten, hechtten die oude volkeren groote beteekenis aan de droomen en werden zij geacht ook een practische waarde te bezitten. Zij voorspelden de toekomst, bevatten voorteekens. Destijds moeten de Grieken en de Oostersche volken het al even onmogelijk hebben gevonden om oorlog te voeren zonder de voorlichting van droomuitleggers als wij nu tegenwoordig zonder de éclaireurs-diensten onzer vliegeniers.

Toen Alexander de Groote zijn veroveringstocht ondernam, bevonden zich de meest beroemde droomuitleggers in zijn gevolg. De stad Syrus, die destijds nog op een eiland lag, bood den koning zoo'n heftigen tegenstand, dat hij van plan was het beleg op te heffen. Toen zag hij eens op een nacht in zijn droom een satyr, die een triomfdans uitvoerde. Hij gaf dezen droom aan zijn droomuitleggers ter duiding en deze antwoordden hem dat de droom de voorspelling inhield dat hij de stad zou innemen. Hij beval toen zijn troepen tot de bestorming over te gaan en nam de stad in.

Bij de Etruskers en Romeinen waren andere methodes in gebruik om de toekomst te voorspellen, maar gedurende het heele Grieksch-Romeinsche tijdperk werd van het droomuitleggen gebruik gemaakt en stond deze kunst hoog in aanzien. Van de zich hiermede bezighoudende literatuur is in hoofdzaak het boek van Artemidoros van Daldis, die tijdens de regeering van keizer Hadrianus zou geleefd hebben, bewaard gebleven.

Ik weet niet waar het aan toe te schrijven is dat de kunst van droom-uitleggen sedert in verval ge-

raakt en de droom in miskrediet gekomen is. Het is wel niet te wijten geweest aan de wijze van duiden, want de duistere middeleeuwen hebben wel veel absurdere dingen dan de antieke droom-uitleggerij voor de nazaten bewaard. Het is een feit dat de belangstelling voor den droom langzamerhand als bijgeloof is gebrandmerkt en nog slechts bij de ongeletterde menigte eenigszins gaande is gebleven. Tegenwoordig nog wordt de droomuitlegging misbruikt om uit den droom de getallen te weten te komen die in het kleine lotto-spel geluk zullen aanbrengen. De exacte wetenschap heeft zich in de laatste tijden ijverig met den droom bezig gehouden, maar steeds slechts met het doel om er haar physiologische theorieën op toe te passen. Natuurlijk zagen de geneesheeren in den droom niet een psychisch gebeuren, maar beschouwden hem als een reactie van de psyche op somatische prikkels.

Binz verklaart in 1876 „dat de droom een lichamelijk, in alle gevallen nutteloos, in vele gevallen zelfs ziekelijk gebeuren is, waar de wereldziel en de onsterfelijkheid zoo hoog boven verheven zijn, als de blauwe ether gespannen is boven de meest nederige, met onkruid begroeide zandvlakte. Maury vergelijkt den droom met de ongeordende spierbewegingen van den lijder aan St. Vitusdans, in tegenstelling met de geordende spierbewegingen van den normalen mensch; een oud-bekende vergelijking vindt overeenkomst tusschen den droominhoud en de geluiden, die voortgebracht worden door „de tien vingers van iemand, die geen verstand van muziek heeft, en deze over de snaren van een instrument laat glijden".

Verklaren beteekent het vinden van een verborgen zin; hiervan kan natuurlijk geen sprake zijn

als men de droom-prestaties op boven-gemelde wijze opvat.

Gaat u eens na de beschrijving die Wundt, Jodl en andere nieuwe philosophen van den droom geven; deze bepaalt zich tot het opsommen der verschillen die bestaan tusschen het droomleven en het denken in toestand van waken, met het doel om aan den droom zijn waarde te ontnemen; wijst op het uiteenvallen der associaties, op het opgeheven-zijn van de critiek, op het uitgeschakeld-zijn van al het weten en op andere kenteekenen van een verminderde prestatie. De eenige bijdrage van beteekenis tot de kennis van den droom, die wij aan de exacte wetenschap danken, heeft betrekking op den invloed, dien lichamelijke — tijdens den slaap werkende — prikkels op den droom-inhoud uitoefenen. De onlangs overleden Noorweegsche geleerde J. Mourly Vold heeft twee dikke deelen geschreven, gevuld met droom-experimenten (zij werden in 1910 en 1912, in het Duitsch vertaald, gepubliceerd), die nagenoeg uitsluitend handelen over den invloed, die liggings-veranderingen van de ledematen hebben op 's menschen droom. Zij worden geroemd als voorbeelden ter navolging van exacte droomvorsching.

Kunt u er zich nu een idée van maken wat de exacte wetenschap wel zou zeggen als ze vernam dat wij een poging willen doen om den zin, dien de droomen hebben, na te gaan? Misschien heeft ze er reeds het noodige van gezegd. Toch zullen we er ons niet door laten afschrikken.

Als de vergissingen een zin kunnen hebben, dan kan ook de droom er een hebben, en de vergissingen hebben in zeer vele gevallen een zin, die aan de exacte wetenschap ontgaan is. Laat ons met het

bijgeloof medegaan, door de Ouden en het volk voor den droom gekoesterd, en de voetstappen drukken van de oude droom-uitleggers. Daartoe is het in de eerste plaats noodig dat wij het ons voorgestelde doel goed voor oogen houden en eens rondzien in het gebied der droomen. Wat is eigenlijk een droom? Het is moeilijk om dat in enkele woorden te zeggen. We zullen niet trachten er een definitie van te geven, waar wij kunnen volstaan met te verwijzen naar het materiaal dat aan een ieder bekend is. We moeten het wezenlijke dat de droom bevat trachten te voorschijn te brengen. Waar is dat te vinden? Er zijn zoovele verscheidenheden binnen de omlijsting die ons gebied omvat, varieteiten in alle richtingen. Dat, wat aan alle droomen zonder onderscheid eigen is, zal wel het wezenlijke zijn. Alle droomen hebben in de eerste plaats dit gemeen, dat de droomer er bij slaapt. Kennelijk is het droomen het zieleleven tijdens den slaap, dat een zekere overeenkomst heeft met het zieleleven tijdens het waken, maar daarentegen daar ook groote verschillen mede vertoont. Deze definitie werd door Aristoteles gegeven. Maar nog op andere punten kan men een nauwe betrekking tusschen droom en slaap vinden. Men kan wakker worden door een droom; zeer dikwijls bespeurt men bij het spontaan ontwaken dat men droomt of is men aan het droomen wanneer de slaap plotseling onderbroken wordt. De droom schijnt derhalve een tusschentoestand te zijn tusschen slapen en waken. Zoo komt het er op aan zich een begrip te vormen van den slaap. Wat nu is de slaap?

Hier staan wij voor een physiologisch of biologisch vraagstuk dat nog veel pennen in beweging brengt. Van dergelijk standpunt uit kunnen wij het

niet oplossen, maar ik meen dat een poging om een psychologische karakteriseering van den slaap te wagen, kans van slagen heeft. De slaap is een toestand, waarin ik niet weten wil van de wereld buiten mij om; waarin ik haar mijn belangstelling onthoud. Ik kom in slaap door mij van de buitenwereld los te maken en haar prikkels te ontwijken. Ik kom ook in slaap als ik moe ben. Als ik ga slapen zeg ik dus tot de buitenwereld: laat mij met rust, want ik wil slapen. Omgekeerd zegt het kind: ik ga nog niet slapen, ik ben niet moe, ik wil nog wat opblijven. De biologische bedoeling van den slaap schijnt dus te zijn: het zoeken naar rust en ontspanning; zijn psychologisch karakter: onverschillig te worden voor de buitenwereld. Onze verhouding tot de wereld, wier gast wij ongevraagd geworden zijn, schijnt met zich mede te brengen dat wij het er niet in kunnen uithouden als we ons leven daarin niet eens onderbreken kunnen. Daarom trekken wij ons van tijd tot tijd terug in den voorwereldlijken toestand, dus in de periode van het binnen-baarmoederlijk leven. Wij probeeren tenminste ons omstandigheden te scheppen, gansch analoog aan dien tijd van voorheen: we zoeken warmte, duisternis en afwezigheid van prikkels. Sommigen onder ons rollen zich, als zij zich ter ruste leggen, als een pakje in elkaar en nemen een lichaamshouding aan die doet denken aan die, welke het kind in de baarmoeder aanneemt. Het lijkt wel alsof de wereld ons volwassenen maar voor twee derde deel in haar greep heeft en we voor een derde deel als 't ware nog niet geboren zijn. Elk ochtend-ontwaken is dan als een wedergeboorte. Van den gevoelstoestand, die op den nachtslaap volgt, spreken we dan ook met de woorden: „wij voelen ons als herboren”

en maken ons daarbij waarschijnlijk een zeer onjuiste voorstelling van het algemeen gevoel, dat de pasgeborene wel ontwaart. De veronderstelling dat die zich eerder zeer onbehagelijk moet voelen, is zeker gewettigd. Geboren-worden noemen we ook wel: het levenslicht aanschouwen.

Als dat de slaap is, dan komt de droom ten eenenmale niet op zijn program voor en lijkt deze veeleer een alles behalve welkom toevoegsel. Wij gelooven ook dat de eenige goede slaap de droomlooze is. Gedurende den slaap zou de psyche niet actief moeten zijn; is zij dat wel, dan is het den slaap niet gelukt den rust-toestand van het foetus binnen de baarmoeder te evenaren; kenteekenen van werkzaamheid der psyche, haar overblijfsels als het ware, zijn dan niet te miskennen. Die overblijfsels zijn de droomen.

Voorts heeft het er werkelijk alles van alsof de droom geen zin behoeft te hebben. Bij de vergissingen waren de omstandigheden anders; hier gold het een psychisch gebeuren tijdens den toestand van waken. Maar als ik slaap, als ik mijn zielewerkzaamheid geheel heb stopgezet en alleen maar zekere harer uitloopers en overblijfsels niet heb kunnen onderdrukken, dan is het nog niet noodzakelijk dat deze laatste een zin moet hebben. Ik weet zelfs — waar het overige van mijn zieleleven immers slaapt — met dien zin ook geen weg. Het kunnen werkelijk niets dan stuipachtige reacties zijn, slechts van die psychische verschijnselen, die antwoorden op een onmiddellijken, somatischen prikkel. Zoo zouden droomen dus de overblijfselen van de psychische werkzaamheid van het wakende leven zijn, die den slaap storen, en moesten we ons maar voornemen het thema, dat niet geschikt voor de psycho-

analyse blijkt te zijn, zoo spoedig mogelijk weer op te geven.

Intusschen, al zouden we den droom overbodig achten, aan zijn bestaan valt niet te twijfelen en we willen trachten ons rekenschap te geven van dit bestaan. Waarom slaapt het zieleleven niet in? Waarschijnlijk omdat iets de ziel niet met rust laat. Prikkels werken op haar in en zij moet daarop reageeren. De droom is dus de wijze waarop de ziel reageert op de tijdens de slaap op haar inwerkende prikkels. Hier zien we derhalve een poort die toegang verleent tot het begrijpen van den droom. Nu kunnen wij bij verschillende droomen er naar zoeken, welke de prikkels zijn, die den slaap verstoren en waarop deze met droomen reageert.

Het eerste wat aan alle droomen zonder onderscheid gemeen is hebben wij dan tot dusverre door ons onderzoek gevonden. Hebben zij nog andere dingen gemeen? Ja, dat is ontegenzeggelijk het geval, maar veel moeilijker te bevatten en te beschrijven. De psychische gebeurtenissen tijdens den slaap hebben ook zoo'n heel ander karakter dan die welke zich gedurende het waken afspelen. In den droom doorleeft men van allerlei en hecht er geloof aan, terwijl men ten slotte toch eigenlijk niets beleeft dan de inwerking van een storenden prikkel. In 't algemeen doorleeft men dien in gezichts-beelden; er kunnen zich ook wel gevoelens aan paren, gedachten er zich tusschen weven, ook kunnen de andere zintuigen wat beleven, maar beelden zijn het toch bovenal. De moeielijkheid die het inheeft om een droom mede te deelen, schuilt voor een deel in de omstandigheid dat we deze beelden in woorden moeten vertolken. Vaak zegt de droomer, ik zou het kunnen uitteekenen maar ik weet niet hoe

ik het moet zeggen. Er is hier geen sprake van een gereduceerde psychische werkzaamheid zooals die, welke men bij den zwakzinnige waarneemt als men zijne prestatie vergelijkt bij die van het genie; het is iets qualitatiefs anders, maar moeielijk te zeggen waarin het onderscheid bestaat.

G. Th. Fechner heeft eens het vermoeden geuit dat het tooneel, waarop (in de ziel) de droomen zich afspelen, een ander zou zijn dan dat wat door het wakend gedachtenleven bespeeld wordt. Dat begrijpen we weliswaar niet, wij weten niet wat wij daarvan moeten denken, maar de indruk van het vreemde, door de meeste droomen bij ons teweeggebracht, geeft aanleiding tot dat vermoeden.

Ook de vergelijking van de droom-werkdadigheid met de prestaties van een ongeschoolden klavierspeler, gaat hier niet op. Als toevallig de toetsen worden aangeraakt, beantwoordt het klavier deze aanraking steeds met de correspondeerende tonen, al vormen deze ook geen melodieën.

Al begrijpen wij voorshands deze tweede eigenschap — die alle droomen zonder onderscheid vertoonen — nog niet, zoo willen we toch zorgvuldig rekening houden met haar bestaan.

Zijn er nog andere gemeenschappelijke eigenschappen te vinden? Ik kan er geen meer ontdekken; wel zie ik overal verschillen, zelfs in alle opzichten; zoowel wat betreft den schijnbaren duur als de duidelijkheid, het bedeeld-zijn met gevoelstoon, de bestendigheid ervan enz. Dat alles is toch eigenlijk niet te rijmen met een noodzakelijke, schamele, krampachtige reactie op een prikkel.

Wat den omvang betreft, zijn de droomen zeer verschillend: er zijn er die zeer kort zijn, die slechts een beeld of enkele beelden, een denkbeeld, ja niets

dan een woord inhouden; andere zijn bizonder rijk van inhoud, vormen als het ware heele romans en lijken van ongekenden duur te zijn. Sommige droomen zijn zoo levendig, zoo helder, dat al zijn we al een tijd wakker, we nog maar niet kunnen gelooven dat we gedroomd hebben; andere zijn vaag, wazig, aan schaduwen gelijk. In een en dezelfden droom kunnen zeer scherp-geteekende deelen afwisselen met bijna onherkenbare flauw-aangegeven stukken. Droomen kunnen zinrijk zijn of tenminste samenhang vertoonen, ja men treft er zelfs aan vol geest en mooie phantasie; andere weer zijn verward, onzinnig, soms werkelijk mal. We kunnen droomen hebben, die ons ten eenenmale koud laten; andere die het gemoed heftig in beroering brengen, ons van pijn doen schreien, van angst doen ontwaken; die verwondering baren, ons tot geestvervoering brengen enz.

Droomen vergeet men meestal spoedig bij het ontwaken of men onthoudt ze den geheelen dag door, met dien verstande dat ze tegen den avond verbleeken; sommige blijven in ons geheugen gegrift; droomen uit de kinderjaren vermogen we zoo te onthouden dat ze dertig jaar later nog zoo helder als weleer in de memorie voortleven.

Evenals personen, kunnen ook droomen zich een enkele maal — en dan nooit meer — aan ons vertoonen; maar ook wel treden ze onveranderd of met kleine wijzigingen, bij eenzelfden persoon herhaaldelijk op.

Kortom, dit nietig brokstuk nachtelijk psychisch gebeuren beschikt over een reusachtig repertoire, is eigenlijk in staat tot alles wat de ziel overdag wrocht, maar daarom is het eene nog niet hetzelfde als het andere.

Men zou kunnen beproeven zich van deze verscheidenheid in de droomen rekenschap te geven door aan te nemen dat zij overeenkomen met de verschillende tusschentrappen tusschen slapen en waken, met verschillende stadiën van den onvolledigen slaap. Indien dit zoo ware, dan zou met de waarde, den inhoud en de duidelijkheid van de droomprestatie, ook de zekerheid dat het een droom is grooter worden, omdat toch bij zulke droomen de ziel het ontwaken nabij komt en dan zou het niet mogen voorkomen dat dadelijk na een duidelijk en begrijpelijk een onzinnig of verward droomstukje geplaatst wordt om dan weer door een goed stuk arbeid gevolgd te worden. De ziel zou toch niet bij machte zijn om zoo'n snelle afwisseling teweeg te brengen in de diepte van den slaap. Die verklaring brengt ons dus niets verder; zoo gauw vinden we er dan ook geen.

Voorloopig zullen we den „zin" van den droom laten rusten en probeeren in de plaats daarvan — uitgaande van dat wat de droomen gemeen hebben — ons een weg te zoeken tot een beter begrip van deze verschijnselen. Uit de verhouding, die er bestaat tusschen het droomen en den slaaptoestand hebben wij de gevolgtrekking gemaakt, dat de droom een reactie is op een prikkel, die storend op den slaap inwerkt. Zooals wij gezien hebben, is dit punt ook het eenige, waarmede de exacte experimenteele psychologie ons helpen kan; zij bewijst dat prikkels, die tijdens den slaap inwerken, zich in den droom vertolken. Reeds vóór Mourly Vold hebben anderen verscheidene experimenten van dien aard genomen; ieder onzer is ook wel zelf in de gelegenheid geweest deze ervaring door persoonlijk onderzoek bevestigd te zien. Ter uwer

voorlichting wil ik u enkele oudere experimenten, die hierop betrekking hebben, mededeelen: M a u r y heeft zichzelf tot object gekozen voor enkele dezer proefnemingen. Zoo liet men hem in zijn slaap eau-de-Cologne ruiken. Hij droomde daarop dat hij zich in Caïro bevond in den winkel van Johan Maria Farina en aan dit beeld koppelden zich allerlei vreemde avonturen vast.

Een ander maal kneep men hem in zijn nek en droomde hij dat hij daar een Spaansche-vlieg-pleister had en tevens over een dokter die hem in zijn kinderjaren had behandeld. Dan weer liet men een droppel water op zijn voorhoofd vallen en droomde hij in Italië te zijn, sterk te zweeten en een glas witte Orvieto-wijn te drinken.

Het opvallende dat deze experimenteel-veroorzaakte-droomen aanbieden, zullen we nog duidelijker kunnen begrijpen aan de hand van een andere reeks prikkel-droomen. De zeer geestige onderzoeker H i l d e b r a n d t deelt ons drie droomen mede die alle reacties zijn op het afloopen van een wekker:

1. Ik ben op een lente-morgen aan het wandelen, slenter langs groene velden en beemden en nader een dorp. Ik zie de dorpelingen in hun Zondagsche kleeren, met het gezangboek onder den arm, in dichte drommen zich begeven naar de kerk. Ja! het is Zondag en straks zal de ochtend-dienst beginnen. Ik denk erover om ook naar de kerk te gaan, maar daar ik me wat verhit voel van de wandeling, wil ik eerst op het aangrenzende kerkhof wat uitblazen om van de hitte te bekomen. Terwijl ik me onledig houd met het lezen van de opschriften van enkele graf-zerken, hoor ik de klokkenist de torentrap opgaan en zie heel boven-in den toren de kleine dorpsklok hangen, die zoo aanstonds ge-

luid zal worden. Een tijdje zie ik haar stil in rust, dan begint ze te bewegen — en eensklaps hoor ik doordringend hard haar gelui weerklinken, en wel zóó hard en schel dat ik er wakker van word. Nu wordt het mij bewust dat de klokketonen eigenlijk de tonen van mijn wekker zijn.

2. Tweede combinatie. Het is een mooie, heldere winterdag: de straten zijn dik-besneeuwd. Ik heb het plan gemaakt om met anderen mee te gaan arren, maar ze laten me wat lang wachten; eindelijk komt men mij roepen, de arreslede staat voor de deur. Nu worden de toebereidselen voor den tocht gemaakt — de pelsjas wordt aangeschoten, de voetzak gereed gelegd — eindelijk zit ik op mijn plaatsje. Nog wordt er getalmd, tot een laatste ruk aan den teugel het teeken van vertrek aan de paarden geeft. Deze zetten zich in beweging, de arrebellen laten hun welbekende Janitscharen-muziek hooren en dat wel met zóó'n geweld dat het teere droomweefsel vaneenscheurt en ik niets hoor dan het schelle geluid van mijn afloopenden wekker.

3. Derde voorbeeld. De keukenmeid zie ik, met een paar dozijn borden beladen, zich door den gang in de richting van de eetkamer begeven. Ik zie, dunkt mij, den stapel borden wankelen. „Pas toch op", schreeuw ik haar toe, „je zult den boel laten vallen!" Ik hoor haar nog zeggen: „neen, mijnheer, er is geen gevaar, ik ben 't zoo gewoon, daarmee om te gaan" enz. Intusschen volg ik met bezorgdheid de keukenprinses, tot ik ze vlak voor de deur zie struikelen, en de brekende waar, met een helsch lawaai, in duizend stukken op den grond zie vallen; dat lawaai doet me tegelijkertijd denken aan heftig bellen, waardoor ik wakker schrik, en me er dan

pas rekenschap van geef, dat het de wekker is die afloopt.

Deze droomen zijn echt mooi; zinrijk, lang niet zoo onsamenhangend als droomen wel plegen te zijn. Daar kunnen we niets tegen inbrengen. Dit hebben ze alle gemeen, dat de situatie telkens op het hooren van leven uitloopt, dat men bij het wakker-worden als het geluid erkent, door het afloopen van den wekker veroorzaakt. Hier zien we dus hoe een droom verwekt wordt; maar we leeren daarbij nog wat anders. De droom weet niets af van den wekker; hij reageert op den prikkel, die den slaap doet ophouden, maar duidt dien prikkel steeds op een andere manier. Waarom gebeurt dat? Daarop blijft men ons het antwoord schuldig; men zou hier geneigd zijn aan een toeval te denken. Den droom begrijpen, zou echter in zich sluiten: de reden kennen, waarom hij juist dit geluid (van klok, arrebel, het breken van borden) en geen ander heeft gekozen om op den prikkel, door den wekker voortgebracht, te reageeren. Op volkomen gelijke wijze kan men tegen de proefnemingen van Maury inbrengen, dat men wel ziet dat de prikkel in den droom tot uiting komt maar dat men niet weet waarom het juist op deze manier geschiedt en dat dit niet schijnt toegeschreven te mogen worden aan den aard van den prikkel, die den slaap onderbreekt.

Tevens leeren ons de proefnemingen van Maury dat er zich aan het directe gevolg van den prikkel meestal een groote massa ander droommateriaal toevoegt, b.v. de dwaze avonturen in den eau-de-Cologne-droom, waar men zich geen rekenschap van weet te geven. Nu moeten we wel bedenken dat deze wek-droomen ons nog het beste in staat

stellen om den invloed te bestudeeren, door uitwendige slaap-storende prikkels teweeggebracht. In de meeste andere gevallen is een dergelijk onderzoek moeielijker. Men wordt niet altijd tijdens een droom wakker en als men zich 's morgens herinnert 's nachts gedroomd te hebben, hoe kan men dan uitmaken wat voor prikkel het geweest is, die misschien 's nachts de aanleiding tot den droom werd?

Het is mij eens gelukt, na afloop van het geval, te constateeren dat een dergelijke geluidprikkel had ingewerkt; natuurlijk slechts ten gevolge van bizondere omstandigheden.

Eens, ergens in het Tyroler hooggebergte vertoevende, werd ik 's ochtends wakker met de wetenschap gedroomd te hebben dat de paus gestorven was. Ik kon me van de beteekenis van den droom geen rekenschap geven. In den loop van den dag vroeg mijn vrouw mij: „heb je heel in de vroegte dat geweldige klokkengelui gehoord van alle kerken en kapellen in de buurt?" Neen, ik had niets gehoord, maar deze mededeeling deed mij begrijpen wat de aanleiding tot mijn droom was geweest. Wat kan het nu niet dikwijls gebeuren dat dergelijke prikkels droomen verwekken, zonder dat dit later ooit ter kennis van den droomer komt. Misschien heel vaak, misschien ook niet. Als men den prikkel niet meer kan opsporen, kan men ook niet de overtuiging krijgen dat die heeft ingewerkt. Wij zijn buitendien vrij geworden van het ontzag dat ons de uitwendige prikkels als slaapverstoorders inboezemden, sedert wij er ons van hebben kunnen overtuigen dat zij slechts de verklaring geven van een klein fragment van de droom-reactie en niet van de reactie in haar geheel.

Wij behoeven daarom deze theorie niet geheel en

al op te geven. Zij is — afgezien van het hier betoogde — waard om behouden te worden. Klaarblijkelijk is het onverschillig waardoor de slaap gestoord en ons zieleleven tot droomen aangezet wordt. Wanneer het niet steeds een van buiten-af komende zintuigsprikkel wezen mag, dan kan het wel een zoogenaamde lichaamsprikkel zijn, die van de inwendige organen uitgaat. Dit vermoeden ligt zeer voor de hand en vindt steun in de meest-gehuldigde volksopvatting inzake het ontstaan van droomen. Droomen komen uit de maag voort, hoort men vaak beweren.

Het zal vermoedelijk helaas ook hier dikwijls het geval zijn dat een lichamelijke prikkel, die tijdens den nacht heeft ingewerkt, bij het ontwaken niet meer aan te toonen is en aldus zijn bewijskracht verloren heeft. Maar wij willen rekening houden met de ervaring die ons leert dat droomen dikwijls het gevolg zijn van prikkelings-toestanden der inwendige organen.

In het algemeen genomen, is het niet aan twijfel onderhevig dat de toestand der inwendige organen invloed op den droom uitoefent. Het verband dat er bestaat tusschen den inhoud van menigen droom en een overvuld zijn van de blaas of een prikkelings-toestand van de geslachts-organen, is zoo in 't oog loopend, dat dit niet te miskennen valt. Van deze niet-twijfelachtige gevallen, komt men op andere, waarbij de inhoud van de droomen het vermoeden wettigt, dat dergelijke lichamelijke prikkels in 't spel zijn, doordien men iets in den inhoud waarneemt dat opgevat kan worden als een verwerking, aanduiding of verklaring dier prikkels. De droomvorscher Scherner (1861) heeft bizonder den nadruk gelegd op het feit dat droomen hun

herkomst kunnen vinden in prikkels, die van de lichaamsorganen uitgaan, en deze bewering door menig mooi voorbeeld gesteund. In een droomstuk schetst hij „hoe twee rijen van mooie knapen met blond haar en teere gelaatskleur, strijdlustig tegenover elkander staan, op elkander ingaan, zich over-en-weer aanpakken, en weer loslaten, dan weer in den eersten stand terugkeeren om opnieuw dezelfde handeling te herhalen" en geeft als duiding van het symbool: de op elkaar inwerkende tanden-rijen van een gebit. En dat deze duiding juist moet zijn, mag men afleiden uit de omstandigheid dat als vervolg op bovengemelde scène de droomer „zich een langen tand uit de kaak trekt".

Dezelfde onderzoeker voert een droombeeld, voorstellende „lange, nauwe, kronkelgangen" terug op darmprikkels, wat steekhoudend schijnt te zijn. Het bevestigt Scherner's meening dat de droom een voorstelling tracht te geven van het orgaan dat den prikkel uitzendt en daartoe voorwerpen of dingen uitkiest, die op dat orgaan gelijken.

Wij moeten dus toegeven dat bij den droom inwendige prikkels dezelfde rol kunnen spelen als uitwendige. Maar helaas moet deze waardeering ook dezelfde tegenwerpingen ondervinden. In heel veel gevallen is de meening, dat een lichamelijke prikkel aanleiding tot den droom geweest is, aan twijfel onderhevig of niet te bewijzen; lang niet bij alle droomen — slechts bij een zeker aantal — is het vermoeden gewettigd dat zij ontstaan zijn als een gevolg van inwendige orgaan-prikkels, en ten slotte kan noch de inwendig-lichamelijke, noch de uitwendige zintuigs-prikkel in staat zijn iets meer van den droom te verklaren dan dat hij een onmiddellijke reactie was op den prikkel. Waar dan het ove-

rige van den droom vandaan komt, blijft duister. Bij het bestudeeren van de inwerkingen van de prikkels valt eene eigenaardigheid van het droomleven in het bizonder op. De droom bepaalt er zich niet toe den prikkel eenvoudig te reproduceeren, maar hij verwerkt, verbruikt dien, schakelt hem in een complex in, vervangt hem door wat anders. Dit is een kant van den droomarbeid, die onze belangstelling moet wekken, daar hij ons allicht het wezen van den droom nader leert kennen. Als iemand door een prikkel tot een handeling wordt gebracht dan wordt de samengestelde handeling niet voldoende uit dien prikkel verklaard.

De Macbeth van Shakespeare is b.v. een gelegenheidsstuk, gedicht naar aanleiding van de troonsbestijging van den koning, die voor de eerste maal de kronen van de drie landen op zijn hoofd vereenigd zag. Heeft nu die geschiedkundige aanleiding iets uit te staan met den inhoud van het drama; brengt ze ons een verklaring van het grootsche en van de raadselen die het bevat? Wellicht zijn de uit- en inwendige prikkels, die op den slapende inwerken, ook slechts de aanleidingen tot den droom, door welke ons niets van zijn wezen wordt verraden. Het andere, dat droomen gemeen hebben, de bizonderheid dat zij psychisch zijn, is aan den eenen kant moeilijk te begrijpen en geeft aan den anderen kant geen aanleiding om verder daarop in te gaan. Wat wij in den droom doorleven vertoont zich meestal in gezichtsbeelden. Kunnen de prikkels ons hier een verklaring voor geven? Waarom is het droomleven visueel, terwijl prikkeling van de oogen slechts zeer zelden aanleiding geeft tot het ontstaan van droomen? Of, als wij droomen van spreken, kunnen we dan aannemen

dat tijdens onzen slaap een gesprek of een geluid dat aan spreken doet denken, tot ons oor is doorgedrongen? Met beslistheid durf ik deze mogelijkheid verwerpen.

Als het navorschen van wat alle droomen gemeen hebben ons niet dieper kan doen doordringen in de kennis van den droom, dan willen wij het eens beproeven met de bestudeering van de verschillen die zij vertoonen. Droomen, het is waar, zijn vaak zinloos, verward, dwaas; maar er zijn ook zinrijke, nuchtere, verstandige droomen. Laat ons eens zien of de zinrijke droomen ons op den weg kunnen brengen om de onzinnige te begrijpen.

Ik schrijf hier den laatsten zinrijken droom op, die mij ter oore is gekomen, den droom van een jongen man: „Ik was gaan wandelen in de Kärntnerstrasse, ontmoette daar den heer X., met wien ik een eindje opliep, en ging daarna een restaurant binnen. Twee dames en een heer kwamen aan mijn tafeltje zitten. Aanvankelijk ergerde ik mij daarover en gunde hen geen blik. Later keek ik ze aan, en vond het heel geschikte menschen". De droomer laat er op volgen dat hij werkelijk gisteren door de Kärntnerstrasse, die in zijn weg ligt, heeft geloopen en daar den heer X. heeft ontmoet. Het andere deel van den droom houdt geen verband met een directe herinnering, maar komt eenigermate overeen met iets dat hem lang geleden is overkomen.

Een andere zeer eenvoudige droom, ditmaal van een dame, luidt als volgt: „Mijn man vraagt: moet de piano niet gestemd worden? Ik antwoord: dat is niet de moeite waard, want ze moet toch opnieuw worden besnaard".

Deze droom is een herhaling van een gesprek, dat vrijwel in dezelfde bewoordingen, den dag, die

aan den droom voorafging, gehouden is tusschen haar man en haarzelf. Wat leeren wij uit deze beide nuchtere droomen? Alleen dit: dat zij herhalingen bevatten van voorvallen uit het dagelijksch leven, of gedachten die zich daaraan vastknoopen. Dit zou reeds iets beteekenen als het op alle droomen van toepassing was. Maar daar is geen sprake van; de gevallen, waarbij dat voorkomt, zijn ver in de minderheid; de meeste onzer droomen hebben geen aanknoopingspunt met hetgeen we den vorigen dag beleefd hebben; en eenig licht brengt het ons bij het ontcijferen van de onzinnige en dwaze droomen niet. Alleen dit staat vast, dat nu een nieuwe taak voor ons ligt. Wij willen niet alleen weten wat een droom zegt, maar, waar hij het zelf — zooals dat in onze voorbeelden het geval is — duidelijk zegt, willen wij weten waarom en met welk doel dit bekende, pas kort-te-voren-doorleefde in den droom herhaald wordt.

Ik geloof dat u het evenzeer als ik vermoeiend moet vinden om experimenten, zooals de tot-nu-toe-verrichte voort te zetten. Men zal toch toegeven, dat de belangstelling in een vraagstuk verflauwen moet als men geen enkelen weg, die tot de oplossing voert, voor zich geopend ziet. De experimenteele psychologie heeft ons niets opgeleverd dan enkele waardevolle gegevens omtrent de beteekenis der prikkels als droomopwekkers. Het eenige wat de philosophie in haar hoogmoed brengt, is het ons onlangs toegevoegd verwijt harerzijds, dat ons object intellectueel minderwaardig is; bij de occulte wetenschappen willen wij geen steun zoeken. De geschiedenis en de openbare meening leeren ons dat de droom zin en beteekenis heeft, dat hij de toekomst voorspelt; dat is toch moeilijk te

gelooven en zeker niet te bewijzen. Zoo zijn we na onze eerste poging nog ten einde raad.

Onverwachts en van een kant, waarheen wij onzen blik nog niet hadden geslagen, krijgen wij een wenk. Het spraakgebruik, dat niet van het toeval afhangt, maar een bezinksel is van de kennis van eeuwen her — waar wij zeker niet zonder omzichtigheid gebruik van mogen maken —, onze taal dus, bevat iets, dat zij merkwaardig genoeg „dagdroomen" noemt. Dagdroomen zijn phantasieën (voortbrengselen der phantasie, zeer bekende verschijnselen, die zoowel bij gezonden als bij zieken worden waargenomen, en die men gemakkelijk op zijn eigen persoon bestudeeren kan. Wat ons bij deze producten van de phantasie het meeste opvalt, is wel, dat men ze „dagdroomen" genoemd heeft, aangezien zij van de beide eigenschappen, die alle droomen gemeen hebben, niets bezitten. Reeds hun naam weerspreekt de relatie tot slaaptoestanden; en wat de tweede algemeene droom-eigenschap betreft, zoo doorleeft, hallucineert men niets in dagdroomen, maar men verbeeldt zich alleen wat, stelt zich wat voor; men weet dat men phantaseert; men ziet niet iets, maar men denkt iets. Deze dagdroomen treden op in het tijdperk van het leven dat aan de geslachtsrijpheid voorafgaat, vaak reeds in de tweede helft van de kinderjaren; voorts gedurende de puberteitsjaren, om dan heelemaal op te houden of wel zich het gansche leven lang te blijven vertoonen.

Zeer doorzichtige beweegredenen beheerschen den inhoud dezer phantasieën. Het zijn tooneelen en voorvallen, waarin de persoon bevrediging vindt voor zijn egoïstische, eerzuchtige behoeften, zijn streven naar macht, voor zijn erotische wenschen. Bij jonge mannen nemen de eerzuchtige phanta-

sieën een eerste plaats in; bij de vrouwen, wier eerzucht zich heeft geworpen op het welslagen in de liefde, de erotische. Maar dikwijls genoeg speelt ook bij de mannen de erotische drang een groote rol; al hunne heldendaden en successen worden geïnspireerd door hun wensch om bewonderd te worden door de vrouwen en haar gunst te verwerven. Overigens zijn deze dagdroomen van zeer verschillenden aard en bieden veel verscheidenheid aan. Elk op zijn beurt verdwijnt na korten tijd en wordt door een andere vervangen, of ze leven voort, spinnen zich tot lange geschiedenissen uit en wijzigen zich naarmate de levensverhoudingen veranderen. Zij gaan, om zoo te zeggen, met hun tijd mede en krijgen een „tijd-stempel", die den invloed aangeeft, door de nieuwe situatie uitgeoefend. Zij vormen het ruwe materiaal voor de dichterlijke ontboezeming; want de dichter weet uit zijn dagdroomen, door zekere vervormingen, omkleedingen en weglatingen, de situatie te maken, die hij in zijn novellen, romans en tooneelstukken aanbrengt. Steeds is echter de persoon zelf, hetzij onmiddellijk, hetzij in een gemakkelijk te raden identificatie met een ander, de held van de dagdroomen. Evenals de gewone droomen bezitten de dagdroomen een inhoud die zich niet aan de werkelijkheid aanpast; het is wellicht de analogie van beider verhouding tot de realiteit, die tot den naam „dagd r o o m e n" heeft gevoerd. Maar misschien ook berust deze gemeenschappelijke benaming op een psychisch karakter van den droom, dat ons nog onbekend is en waarnaar wij zoeken. Het is ook mogelijk dat wij ons vergissen als wij eene beteekenis toekennen aan deze gelijkheid in benaming. Dat kan ons pas later opgehelderd worden.

ZESDE VOORLEZING

DE DROOM

VERONDERSTELLINGEN EN TECHNIEK VAN DE DROOM-DUIDING

Dames en Heeren! Als wij verder willen voortschrijden in het gebied van de droomvorsching, dan zullen wij dus een nieuwen weg moeten inslaan, dan hebben wij behoefte aan eene methode. Dit noopt mij u een voor de hand liggenden voorslag te doen. Laat ons vóór alles van de veronderstelling uitgaan, „dat de droom niet een somatisch doch een psychisch phenomeen is". Wat deze veronderstelling in zich sluit, weet u, maar wat geeft ons eigenlijk het recht om haar te wagen? De zaak is deze: Zoolang wij den droom als een psychisch phenomeen opvatten, gaat hij ons niets aan; alleen wanneer wij de onderstelling aanvaarden dat hij een zielkundig phenomeen is, kunnen wij belangstelling voor hem voelen. Met deze suppositie als uitgangspunt vangen wij dus onzen arbeid aan, en zullen zien hoever zij ons brengt. Aan het einde van onze taak gekomen, zullen wij dan kunnen beoordeelen of wij de onderstelling, waarvan we zijn uitgegaan, mogen handhaven en ze als het resultaat van onzen arbeid kunnen beschouwen. Wat is het doel van ons streven? Wat willen wij ten slotte bereiken? Wij stellen ons voor — en in dezen houden wij ons aan de eischen, die de wetenschap voorschrijft — ons een begrip te leeren vormen van de verschijnselen; een verband

te zoeken tusschen deze onderling, en, in laatste instantie, ze beter te leeren beheerschen.

Zoo zetten wij dus onzen arbeid voort, uitgaande van de veronderstelling dat de droom een phenomeen is van psychischen aard. Hij is dan een prestatie en een uiting van den droomer, maar een, die ons niets zegt, die wij niet begrijpen.

Veronderstelt u eens, dat ik op een onverstaanbare wijze tegen u sprak? Wat zoudt ge in dat geval doen? Mij vragen stellen, niet waar? Zouden wij dan niet goed doen met diezelfde handelwijze eens toe te passen op den droomer en hem af te vragen wat zijn droom beteekent?

Herinnert u zich nog dat we al eens eerder in zulk een situatie hebben verkeerd? Dat was bij gelegenheid van een onderzoek naar zekere vergissingen, in een geval van verspreken. Iemand had gezegd: „Da sind Dinge zum Vorschwein gekommen" en daarop vroegen wij — neen, gelukkig waren wij het niet die vroegen maar anderen, die heelemaal niets met de Psychoanalyse te maken hebben — deze anderen dan vroegen hem, wat hij met die onbegrijpelijke taal bedoelde. Dadelijk daarop antwoordde de spreker, dat hij voornemens was geweest te zeggen: „Das waren Schweinereien" maar dat hij dat plan niet uitgevoerd (verdrongen) had, en inplaats daarvan een milder-klinkenden zin had gesteld: „Da sind Dinge zum Vorschein gekommen".

Toen reeds heb ik u medegedeeld dat het instellen van dit onderzoek als voorbeeld kon dienen voor elk psychoanalytische onderzoek, en nu begrijpt u, dat de psycho-analyse de techniek volgt om zooveel doenlijk zich door den (de) analysandus (da) zelf (ve) de oplossing van zijn (haar)

raadselen te doen geven. Zoo moet ook de droomer zelf ons de duiding geven van zijn droom.

Maar dat gaat, zooals wij weten, bij den droom zoo gemakkelijk niet. Bij de vergisingen gelukte dat in een deel der gevallen; het gebeurde echter ook dat de ondervraagde niets zeggen wilde, ja, zelfs het antwoord, dat wij hem in den mond gaven, toornig van de hand wees. De gevallen van de eerste soort komen bij den droom in 't geheel niet voor; de droomer zegt steeds dat hij het niet weet. Hij kan onze duiding niet van de hand wijzen, daar wij hem er geen kunnen geven. Zouden we dan onze poging maar moeten staken? Als hij het niet weet en wij weten het evenmin, terwijl een derde het zeker niet weten kan, dan zal er wel geen kans zijn om er achter te komen. Ja, als u wilt, kunt u het opgeven. Maar als u anders wilt, kunt u met mij tezamen den weg verder vervolgen. Ik ben namelijk de meening toegedaan dat het heel goed mogelijk, ja, zelfs zeer waarschijnlijk is, dat de droomer toch wel weet wat zijn droom beduidt, *alleen hij weet niet dat hij het weet en gelooft daarom dat hij het niet weet.*

U zult er mij wellicht op wijzen dat ik daar andermaal een veronderstelling opper, de tweede reeds in dit korte zinsverband, en daarmede aan de geloofwaardigheid van mijn handeling sterk afbreuk doe. Bij het vernemen van de hypothese dat de droom een psychisch verschijnsel is, daarop van de volgende hypothese dat er psychische dingen bij den mensch voorkomen, die hij weet, zonder te weten dat hij ze weet enz., heeft men slechts rekenschap te houden met de innerlijke onwaarschijnlijkheid dezer beide veronderstellingen om met een ge-

rust hart aan de daaruit af te leiden conclusies alle waarde te ontzeggen.

Let wel, dames en heeren, dat ik u niet hier heb laten komen om u wat voor te spiegelen of iets te verhelen. Zeer zeker heb ik het houden van „elementaire voorlezingen ter inleiding in de psychoanalyse" aangekondigd, maar daarmede niet bedoeld u een gepolijste beschrijving „in usum delphini" te geven, waarin zorgvuldig alle bezwaren uit den weg geruimd, alle gapingen aangevuld, alle twijfelachtige plaatsen weggedoezeld zijn, opdat gij met een gerust geweten zoudt moeten gelooven dat gij iets nieuws geleerd hebt. Neen, juist omdat gij nieuwelingen zijt, wilde ik u onze wetenschap toonen zooals ze is, met al hare oneffenheden, en moeielijkheden, eischen en bedenkingen. Ik weet namelijk, dat het in geen enkele wetenschap anders gesteld is en dat het, vooral in haar aanvangstijden, ook volstrekt niet anders zijn kan. Ik weet ook dat het onderwijs er gewoonlijk op uit is deze bezwaren en onvolkomenheden zoo goed mogelijk voor zijn leerlingen te verbergen. Maar bij de psycho-analyse gaat dat nu eenmaal niet. Ik heb dus werkelijk twee hypothesen gesteld, waarvan de eene in de andere besloten ligt en als het geheel u te bezwaarlijk en te onzeker lijkt of als gij gewoon zijt aan meerdere zekerheid en keuriger deducties, dan behoeft ge niet verder met mij mede te gaan. Daarmede wil ik alleen dit zeggen, dat wie er zoo over denkt, zich maar in 't geheel niet moet inlaten met psychologische vraagstukken, want hij moet zich niet voorstellen hier de exacte en zekere wegen te zullen vinden, die hij verlangt te volgen. Het zou ook tot niets leiden als een wetenschap, die beloften in zich bergt, moeite deed om zich gehoor te verschaf-

fen of aanhangers te winnen. Haar prestaties moeten voor haar spreken en ze moet getroost den tijd afwachten dat deze belangstelling van het publiek zullen hebben weten af te dwingen.

Diegenen onder u, die de studie verder wenschen voort te zetten, wil ik wijzen op de omstandigheid dat mijn beide veronderstellingen ongelijkwaardig zijn. De eerste: „de droom is een psychisch verschijnsel", is de hypothese die wij bewezen willen zien door den uitslag van ons onderzoek; de andere hypothese vond reeds haar sanctie op een ander gebied en ik veroorloof mij de vrijheid haar vandaar op onze problemen over te dragen.

Waar, op welk gebied heeft men kunnen bewijzen dat er bij den mensch een „weten" voorkomt, waarvan hij toch zelf niets afweet, zooals wij dat hier bij den droomer aannemen?

Dat zou toch een merkwaardige, verrassende daadzaak zijn, die ons inzicht betreffende het zieleleven geheel veranderde, een feit, dat men niet onder stoelen of banken behoeft te steken. Een daadzaak tevens, die in tegenspraak komt met den naam dien ze voert en toch iets wezenlijks zijn wil, een contradictio in adjecto. Zij verstopt zichzelf ook volstrekt niet. Het is niet haar schuld als men niets van haar afweet of zich niet om haar bekommert. Net zoo min als dat het onze schuld is dat al deze zielkundige vraagstukken veroordeeld worden door personen die zich nimmer bemoeid hebben met al de waarnemingen en ervaringen die noodig zijn om er zich een oordeel over te kunnen vormen".

Welnu, dat bewijs is geleverd op het gebied der hypnose. Toen ik mij in 1889 te Nancy bevond en daar de zoo belangrijke en indrukwekkende

demonstraties van L i é b a u l t en B e r n h e i m bijwoonde, was ik getuige van de volgende proefneming: Men had een man in somnambulisme gebracht en hem in dien toestand allerlei hallucinaties door suggestie bezorgd, waarna men hem in wakenden toestand terugbracht. Wakker geworden, scheen hij van alles, wat gedurende de hypnose met hem was voorgevallen, niets te weten. B e r n h e i m noodigde nu den persoon uit hem rustig te vertellen wat hij doorleefd had. De persoon verzekerde dat hij zich niets te binnen kon brengen. Maar B e r n h e i m hield voet bij stuk, bleef aandringen, verzekerde hem dat hij het wel wist, dat de herinnering zou opdoemen; en waarlijk, de proefpersoon begon te twijfelen; na zich goed te hebben bezonnen, schaduwde zich eerst een brokstuk van het doorleefde af, dan weer een ander, de herinnering werd duidelijker, aldoor meer volkomen en eindelijk kwam zij in haar geheel voor den dag. Wij mogen uit het bovenvermelde besluiten, dat — waar de persoon alles later wist en in den tusschentijd van niemand anders inlichtingen had bekomen — hij ook tevoren reeds dat, wat zijne herinneringen uitbrachten, moet hebben geweten. Deze waren alleen maar tijdelijk ontoegankelijk voor hem geweest; hij wist niet dat hij ze wist, hij meende dat hij ze niet wist. Dit geval komt dus geheel overeen met hetgeen we veronderstellen dat bij den droomer plaats heeft.

Ik hoop dat het geleverde bewijs indruk op u zal gemaakt hebben en u aanleiding zal geven mij de vraag de stellen waarom ik mij niet reeds eerder op dit bewijs heb beroepen, n.l. toen wij de vergissingen behandelden en we ertoe kwamen om den man, die zich versproken had, te verdenken

van dingen te willen zeggen, waarvan hij zich niet bewust was en die hij loochende.

Als iemand meent dat hij niets weet van gebeurtenissen, waarvan de herinnering toch in hem woont, dan is het niet meer zoo onwaarschijnlijk dat hij ook van andere psychische zaken, die zich in zijn binnenste afspelen, niets weet. Dit argument zou zeker indruk op ons gemaakt en ons geholpen hebben om de vergissingen beter te begrijpen.

Ja, ik had mij inderdaad bij die gelegenheid reeds daarop kunnen beroepen, maar ik liet dat in de veronderstelling dat het hier noodzakelijker, meer op zijn plaats was. De vergissingen hebben voor een deel zich zelf opgehelderd, voor een ander deel brachten zij ons er toe om terwille van het verband, dat de verschijnselen samenhoudt, toch te gelooven aan het bestaan van psychische dingen, waarvan men niets weet. Bij den droom voelen we ons gedwongen onze ophelderingen van elders te betrekken en bovendien houd ik er rekening mede dat het ontleenen dier ophelderingen aan het gebied der hypnose, hier eerder uw goedkeuring zal wegdragen. De geestestoestand, waarin wij verkeeren tijdens het begaan van een vergissing, heeft geen overeenkomst met dien van hypnose en moet u wel als geheel normaal voorkomen. Maar er bestaat daarentegen een duidelijke verwantschap tusschen den slaap — die een voorwaarde is om tot droomen te geraken — en den toestand van hypnose. Deze laatste is een kunstmatige slaap; bij het inleiden der hypnose suggereeren wij iemand den slaap; en de verdere suggesties, die we hem geven, zijn analoog aan de droomen van den natuurlijken slaap. De psychische situaties gelijken in beide gevallen

werkelijk op elkaar. Tijdens den natuurlijken slaap hebben wij alle belangstelling voor de buitenwereld verloren; tijdens den toestand van hypnose zijn wij eveneens onverschillig geworden voor alles wat ons omringt met uitzondering van den persoon, die ons heeft gehypnotiseerd, met wien wij voeling blijven houden, in rapport blijven, zooals men dat noemt. Den slaap van den zuigeling — die met de zoogster in rapport blijft en slechts door haar kan gewekt worden — mag men eveneens beschouwen als een normalen slaap die veel overeenkomst heeft met den hypnotischen slaaptoestand.

Het mag dan ook geen koen waagstuk genoemd worden eene verhouding die bij de hypnose zich voordoet ook als bestaand te veronderstellen bij den natuurlijken slaap. De onderstelling dat ook de droomer van zijn droom afweet, maar den weg tot dat weten niet kent, zich er daarom niet van bewust is dat hij er iets van weet, is volstrekt niet uit de lucht gegrepen.

Zoodoende wordt ons dus van hieruit een derde toegang tot de studie van den droom geopend; de eerste wordt gevormd door de prikkels, die den slaap afbreken; de tweede bezorgen ons de dagdroomen en de derde de droomen, die den gehypnotiseerden door suggestie worden ingegeven.

Een en ander verhoogt ons vertrouwen in de goede uitkomst bij het verder voortzetten van onze taak.

Het is dus zeer waarschijnlijk dat de droomer van zijn droom afweet; nu komt het er maar op aan om het hem mogelijk te maken dat hij het zich herinnert en het ons mededeelt. Wij verwachten niet dat hij ons dadelijk de beteekenis van zijn droom geeft, maar dat hij er de herkomst van op-

diepe en ons tevens de gedachten-groep en daarmede samenhangende belangen kan meedeelen.

U herinnert zich dat bij een vroeger door ons besproken geval van vergissing, aan den spreker gevraagd werd, hoe hij aan het verkeerde woord „Vorschwein" gekomen was, en dat de inval dien hij daarop kreeg, ons toen de duiding bracht. Welnu, de techniek, door ons bij de droomduiding gevolgd, is eenvoudig een nabootsing van dit voorbeeld. Wij vragen den persoon hoe hij aan zijn droom is gekomen en de inval, dien hij geeft, moet als de duiding worden aanvaard. Of hij heelemaal niets of toch wel wat van zijn droom meent te weten, maakt voor ons geen verschil; wij handelen in beide gevallen alsof er geen onderscheid bestond. Deze techniek is wel zeer eenvoudig maar ik vrees voor een krachtige oppositie uwerzijds.

U zult mij toevoegen: „dat is weer een nieuwe hypothese, en wel de derde! en daarbij de onwaarschijnlijkste van alle. Moeten wij zoo maar grifweg aannemen, dat, als u iemand een inval vraagt op den droom dien hij gehad heeft, hij ons de juiste verklaring ervan geeft? Maar het is toch best mogelijk dat hij heelemaal geen invallen krijgt en ook, er kan hem wel God-weet-wat invallen. Wij kunnen niet inzien waarop een dergelijke verwachting steunt. Dat is nu toch een beetje al te veel op God vertrouwen in een omstandigheid, waarin wat meer kritiek beter op zijn plaats zou zijn. Bovendien is een droom heel iets anders dan een enkel verkeerd woord dat bij vergissing geuit wordt; de droom bestaat uit vele elementen, de verspreking maar uit een enkel. Aan welken van de invallen, die ons worden gegeven, moet men zich houden?"

Wat de nevenzaken aangaat, geef ik u in alles

volkomen gelijk. Een droom verschilt van het zichverspreken onder anderen ook door zijn meerdere elementen. Daar moet de techniek rekening mede houden. Daarom stel ik u voor, dat we den droom in zijn elementen verdeelen en elk element afzonderlijk aan een onderzoek onderwerpen; daarmede komt dan de overeenkomst, die hij met het verspreken heeft, meestal tot haar recht. Dan geef ik u ook hierin gelijk dat de persoon, die om invallen op de elementen van zijn droom gevraagd wordt, antwoorden kan dat hij geen invallen heeft.

Er komen gevallen voor, waarbij wij in dat antwoord berusten; ik zal u later zeggen wanneer dat geschiedt. Opmerkelijk is het dat het gevallen zijn, waarin wij zelf bepaalde invallen kunnen hebben. Maar meestal leggen wij ons bij de bewering van den droomer dat hij geen invallen heeft, niet neer; wij blijven aandringen, verzekeren hem dat hij ze hebben moet en — dan stelt de uitslag ons in het gelijk. Hij zal dan den een of anderen inval krijgen, wat voor een, is ons onverschillig. Met sommige aanduidingen, men zou ze geschiedkundige kunnen noemen, is hij vooral zeer mild. Zoo zal hij b.v. zeggen: „er valt me iets in wat me gisteren overkomen is" (dat was immers ook het geval met de aanwijzingen bij de beide diep eenvoudige droomen, waarvan ik hierboven gewag maakte), of: „dat herinnert mij aan iets, dat niet lang geleden voorgevallen is", en op deze wijze zullen wij bespeuren dat de in de droomen voorkomende associaties met indrukken, in de laatst verloopen dagen ontvangen, veel menigvuldiger zijn dan we eerst gedacht hadden. Maar ook zal het blijken dat dingen en voorvallen van minder recenten datum, ja zelfs zulke die tijden geleden plaats

grepen, zich aan het droombeeld vastknoopen.

Maar wat de hoofdzaak betreft, hebt u geen gelijk. Als u meent dat het mijnerzijds willekeur is om te gelooven, dat de naaste inval van den droomer ons de gezochte duiding of den weg daartoe zal brengen, — terwijl u van opinie bent dat de inval veeleer toevallig is en niet samenhangt met het verlangde — en dat mijne met de uwe in strijd zijnde verwachting slechts een uiting van misplaatste goedgeloovigheid is, dan dwaalt u heel sterk.

Reeds eenmaal ben ik zoo vrij geweest u onder het oog te brengen dat het geloof aan den vrijen en onafhankelijken wil diep in uw binnenste wortelt, een geloof dat zich niet laat rijmen met wat de wetenschap ons leert en onderdoen moet voor de leer van het, ook ons zieleleven beheerschende, determinismus. Ik noodig u uit om het als een feit te willen eerbiedigen, dat de analysandus dezen en geen anderen inval heeft gekregen. Maar ik wil de twee meeningen niet tegen elkaar uitspelen. Men kan het bewijs leveren dat bij den geproduceerden inval willekeur is buitengesloten, dat hij gedetermineerd is en verband houdt met wat wij zoeken. Onlangs mocht ik zelf constateeren — zonder nochtans te veel waarde aan dat feit te hechten — dat ook de experimenteele psychologie bewijzen van dien aard heeft geleverd.

Met aandrang wijs ik er u op dat de beteekenis die het onderwerp heeft bizonder uwe aandacht verdient.

Als ik iemand uitnoodig mij te zeggen wat hem bij een bepaald onderdeel van het droomstuk invalt, dan verlang ik van hem dat, terwijl zijn geest aan deze voorstelling, waarvan wij uitgaan, vast-

houdt, hij zijn gedachten daaraan vrij laat associeeren. Dit vereischt het geven van een bizondere richting aan de aandacht, een, die gansch anders is dan wanneer we gewoon over iets nadenken, en die het nadenken buitensluit. Enkele personen vermogen dat goed te doen, voor anderen schijnt het heel moeielijk te realiseeren.

Nu kan men nog op veel vrijere manier laten associeeren, door n.l. de voorstelling, van welke men uitging, buiten spel te laten, en slechts soort en aard van inval aan te geven, door b.v. te bepalen dat men bij een eigennaam of een getal vrije associaties vrage. Men zou zoo denken dat de invallen aldus verkregen nog minder berekenbaar, nog meer van willekeur afhankelijk moeten zijn dan die, waarvan we ons bij onze techniek bedienen. Toch kan men bewijzen dat die invallen steeds streng gedetermineerd worden door belangrijke inwendige mechanismen, die ons op het oogenblik, dat zij in ons werken, even onbekend zijn als de storende tendensen bij de vergissingen en de provoceerende tendensen bij de toevallige handelingen.

Ik en vele anderen na mij hebben herhaalde malen dergelijke proefnemingen met getallen en namen, die ons zoo voor den geest kwamen, verricht en enkele daarvan ook gepubliceerd. Men handelt daarbij zoo, dat men op den opgedoken naam doorloopende associaties uitlokt — die derhalve niet meer geheel vrij, doch, evenals de invallen op de droomelementen, eenmaal geassocieerd zijn — en dat wel zoo lang tot de prikkel, die de opvolgende reeks deed ontstaan, heeft uitgewerkt. Daarmede is dan ook de aanleiding en beteekenis van den vrijen inval op den naam opgehelderd.

Die proefnemingen komen steeds op hetzelfde

neer, hare uitkomsten strekken zich vaak over een zeer rijk materiaal uit en vereischen wijdloopige uiteenzettingen. Het meest overtuigend zijn wel de associaties die men krijgt op willekeurig genoemde getallen; hier is het verloop zoo snel en ze gaan met zoo'n onbegrijpelijke zekerheid op een verborgen doel af, dat de werking inderdaad verbluffend is.

Een voorbeeld slechts wil ik u geven van zulk een naamanalyse, omdat deze toevalligerwijze met weinig omhaal van gegevens duidelijk gemaakt kan worden. Tijdens de behandeling van een jongmensch werd dit thema besproken en beweerde ik dat men geen naam kon uitspreken — hoe schijnbaar willekeurig dit ook geschiedde — of deze zou blijken streng gedetermineerd te zijn, door voor-de-hand-liggende verhoudingen, eigenaardigheden van den proefpersoon en de oogenblikkelijke situatie. Hij gaf zijn twijfel dienaangaande te kennen, waarop ik hem voorsloeg dadelijk de proef met hemzelf te nemen. Ik wist dat hij veel omgang van allerlei aard met vrouwen en meisjes had en proponeerde hem dus dat hij den een of anderen willekeurigen vrouwennaam zou noemen met het oog op de groote keuze die hem ten dienste stond. Hij vond dat goed. Tot mijn, of liever, tot zijn verbazing — want allicht zou men verwacht hebben dat hij als 't ware een lawine van vrouwennamen over mij zou uitstorten — blijft hij een tijdje zonder iets te zeggen en bekent dan, dat hem slechts een enkele naam en geen andere voor den geest komt: Albine. —

Hoe merkwaardig, maar wat valt u bij dien naam in? Hoeveel Albine's kent u wel? —

Vreemd toch, hij kende geen Albine en hij had ook geen enkelen inval op dien naam.

Men had dus kunnen denken dat de analyse op niets uitliep; toch was dat niet zoo, zij was reeds volbracht, verdere invallen waren onnoodig. De persoon zelf was opvallend blank van huid en herhaaldelijk had ik hem schertsenderwijs den naam van Albino gegeven; wij waren juist bezig het vrouwelijk element zijner constitutie te bespreken. Hij zelf was die Albine, de vrouw die hem op dat oogenblik het meeste belang inboezemde.

Zoo is het ook gebleken dat melodieën, die ons onwillekeurig invallen, gedetermineerd worden en betrekking hebben op een gedachtenreeks die ons rechtens bezighoudt zonder dat wij hiervan afweten. Het is dan niet moeielijk om aan te toonen dat de betrekking tot de melodie bestaat in een associatie aan haar tekst of aan haar oorsprong; ik moet hier, onder voorbehoud — omdat mij toevallig op dit punt geen ervaring ten dienste staat — de meening inlasschen dat ik deze stelling niet toepasselijk acht op werkelijk muzikale menschen. Mogelijk is het dat het bij hen het muzikale gehalte van de melodie is die tot het opduiken ervan den doorslag geeft. Het eerste geval doet zich intusschen stellig het meest voor.

Zoo herinner ik mij hoe een jongmensch een tijdlang als 't ware vervolgd werd door de overigens lieve melodie van Paris uit „La belle Hélène", tot hij, gelukkig voor hem, door de analyse gewaar werd dat er in zijn geest een kamp gevoerd werd tusschen een Ida en een Hélène.

Welnu, als dus de volkomen vrije invallen op zulk een wijze veroorzaakt worden en in een bepaald verband gerangschikt zijn, dan hebben wij toch wel het recht tot de gevolgtrekking dat invallen met een enkele associatie — die wij hun door

middel van een uitgangs-voorstelling hebben medegegeven — niet minder zeker gedetermineerd kunnen zijn.

Het onderzoek toont inderdaad aan dat zij — buiten en behalve de associatie, die wij hun door de uitgangs-voorstelling medegaven, — nog een afhankelijkheid van met-affekt-beladen gedachten- en belangen-gebieden, complexen, vertoonen, waarvan de medewerking op het oogenblik niet bekend, dus onbewust is.

Aldus geassocieerde invallen zijn het onderwerp geweest van zeer leerrijke experimenteele onderzoekingen, die een merkwaardige rol gespeeld hebben in de geschiedenis der psychoanalyse. De school van Wundt heeft het zoogenaamde associatie-experiment uitgedacht, waarbij de proefpersoon verzocht wordt op een hem gegeven prikkelwoord zoo snel mogelijk met een reactie naar verkiezing te antwoorden. Men heeft daarbij te letten op den tijd, die verloopt tusschen het aanbrengen van den prikkel en de reactie die daarop volgt; op den aard van het antwoord, waarmee de proefpersoon reageert; op mogelijke fouten bij een latere herhaling van hetzelfde experiment, enz.

De Zürich'sche School onder leiding van Bleuler en Jung heeft de reacties, die op het associatie-experiment volgen, weten te verklaren, door aan de proefpersonen invallen te vragen op de door hen vertoonde reacties, als deze iets opvallends hadden. Hieruit bleek toen dat die opvallende reacties zeer stellig door de complexen van den proefpersoon gedetermineerd waren. Bleuler en Jung hebben hiermede de eerste brug gelegd tusschen de experimentele psychologie en de psychoanalyse.

Na kennismaking met het pas-gehoorde, zult u

nu wel willen gelooven dat vrije invallen gedetermineerd en niet willekeurig zijn zooals u eerst gedacht hebt en ook zult u dit voor de invallen op de droomelementen toe willen geven; maar allicht zult u zeggen: „Dat is eigenlijk niet de zaak waar het om gaat. U beweert dat de inval, dien men op het droom-element geeft, gedetermineerd wordt door den ons niet bekenden achtergrond van juist dat droomstuk. Dat komt ons voor niet bewezen te zijn. Wij willen wel aannemen dat het blijken zal dat de inval bij het droom-element gedetermineerd wordt door een van de complexen van den droomer, maar wat hebben wij daaraan? Dat brengt ons niet tot het begrip van den droom, maar — zooals dat ook bij het associatie-experiment het geval was — tot de kennismaking met die zoogenaamde complexen. Wat hebben die echter met den droom uit te staan?"

U hebt gelijk, maar u vergeet een gewichtig iets. En wel juist dat wat mij aanleiding heeft gegeven om, als punt van uitgang, voor deze uiteenzetting niet het associatie-experiment te nemen. Bij dit experiment wordt de eene determinante van de reactie, het prikkelwoord n.l. door ons willekeurig gekozen. De reactie is dan de bemiddelaarster tusschen dit prikkelwoord en het juist wakker-gemaakte complex van den proefpersoon. Bij den droom is het prikkelwoord door iets vervangen dat uit het zieleleven van den droomer zelf afkomstig is, maar uit voor hem onbekende bronnen stamt, zoodat dit allicht zelf een nakomeling van het complex zou kunnen zijn. Daarom is de verwachting niet bepaald fantastisch te noemen dat ook de verdere aan de droomelementen geassocieerde invallen door geen ander complex dan dat van het droomstuk zelf

gedetermineerd zijn en tot het begrijpen van den droom kunnen leiden.

Met behulp van een ander geval wil ik u het bewijs leveren dat wat wij in ons geval verwachten ook werkelijk zoo is. Voor dat van de droomanalyse is het vergeten-zijn van namen een uitstekend voorbeeld; alleen gelieve men dit onderscheid in acht te nemen dat wat bij de droomduiding over twee personen is verdeeld, hier in een persoon vereend aanwezig is. Als ik tijdelijk een naam vergeten heb, dan draag ik toch de zekerheid in mij om, dat ik den naam weet; een zekerheid die we, wat het al of niet weten van den droomer aangaat, ons pas konden bijbrengen langs den weg van het experiment van Bernheim. Den naam, dien ik vergeten heb maar toch weet, is echter niet toegankelijk voor mij. De ervaring leert mij spoedig dat, al span ik me nog zoo in om hem mij door nadenken weer in 't geheugen te roepen, mij dit niets helpt. Wel kan het gebeuren dat telkens een andere of meer andere namen in plaats van den vergeten naam voor den geest komen. Valt mij nu zoo'n plaatsvervangende naam spontaan in, dan blijkt eerst duidelijk de analogie die deze situatie met de droomanalyse vertoont. Het droomelement is ook niet het juiste, alleen maar een plaatsvervanger voor iets anders, voor het eigenlijke dat ik niet ken en door de analyse moet leeren kennen. Slechts hierin onderscheiden zich weer de beide toestanden, dat ik, bij het vergeten van namen, zonder mij een oogenblik te bedenken, de plaatsvervangende namen erken als de verkeerde, terwijl wij, wat het droomelement betreft, die overtuiging pas met veel moeite kunnen verkrijgen. Nu mogen we ook, bij het vergeten van namen, gebruik maken van een weg, die ons van

den plaatsvervangenden naam tot den onbewust wezenlijken, tot den vergeten naam brengt. Als ik mijn aandacht op die plaatsvervangende namen richt, en daarbij verdere invallen laat komen, dan kom ik langs een korteren of langeren omweg op den vergeten naam en kan er mij tevens van overtuigen dat de spontane plaatsvervangende, zoowel als de mij door gevraagde invallen bezorgde namen, betrekking hadden op den vergeten naam, door dezen gedetermineerd waren.

Ik zal u een dergelijke analyse meedeelen: Eens was mij de naam van het kleine land aan de Rivièra, waarvan Monte Carlo de hoofdplaats is, ontschoten. Het is inderdaad om er zich over te ergeren, maar het was zoo. Ik verdiepte me zoo goed mogelijk in alles wat ik van dat land afwist: ik dacht aan den naam van zijn vorst, Albert, die uit het huis Lusignan stamt, aan diens huwelijken en zijn voorliefde voor diepzee-onderzoekingen, over alles wat ik mij maar bedenken kon, maar het hielp mij niets. Toen gaf ik het zoeken op en trachtte, inplaats van op den gewenschten naam, op invallen van plaatsvervangende namen te komen. Spoedig doken die op. Eerst Monte Carlo zelf, toen Piémont, Albanië, Monte-video, Colico. In die eerste reeks viel mij al dadelijk Albanië op dat spoedig de plaats inruimde voor Montenegro, vermoedelijk door het contrast van wit en zwart. Dan kwam ik tot de ontdekking dat vier van de plaatsvervangende namen de lettergreep m o n bevatten en plotseling viel mij het gezochte woord in en zei ik hardop: Monaco.

De vervangnamen zijn dus werkelijk aan den vergeten naam gekoppeld; vier hunner door het woordje m o n, de laatste door de opeenvolging van

lettergrepen en de geheele eindlettergreep. Daarbij viel het mij niet moeielijk om te begrijpen wat de oorzaak was geweest van het tijdelijk voor mij verborgen-zijn van den naam. M o n a c o is de Italiaansche naam voor München; deze stad heeft den remmenden invloed uitgeoefend.

Dit voorbeeld is stellig mooi, maar te eenvoudig. Om de analogie met de droomanalyse beter te doen uitkomen, zou men een grootere reeks van invallen bij den eersten vervangnaam moeten hebben. Dergelijke ervaringen heb ik ook opgedaan.

Eens noodigde een vreemdeling mij uit om een glas Italiaanschen wijn te gaan drinken. Toen we in het wijnhuis kwamen, kon hij zich den naam van den wijn, waar hij zoo'n goede herinnering van had, niet meer te binnen brengen. Uit een verscheidenheid van vervangnamen, die hem, in plaats van den gezochten naam, invielen, kon ik opmaken dat de relatie, die er tusschen eene H e d w i g en den wijnnaam bestond, de oorzaak was van het vergeten; en werkelijk bleek het niet alleen, dat hij die wijnsoort het eerst had geproefd in gezelschap van eene H e d w i g, maar tevens kwam hem met die herinnering ook de naam van de wijnsoort weer voor den geest. Hij was nu gelukkig getrouwd en de bedoelde Hedwig behoorde thuis in een voormalig tijdperk van zijn leven, dat hij maar liever vergeten wilde.

Welnu, wat mogelijk is bij het vergeten van namen, moet ook bij de droomduiding mogelijk kunnen zijn, namelijk om van het vervangmiddel uit langs associatieven weg tot het verborgen reëele te geraken. Het voorbeeld van het vergeten van namen wettigt de veronderstelling dat de associaties, die zich aan het droomstuk aansluiten, zoowel door

het droomelement als door het onbewuste reëele daarvan, gedetermineerd worden.

Hiermede hebben wij iets aangevoerd tot rechtvaardiging van onze techniek.

ZEVENDE VOORLEZING

DE DROOM

MANIFESTE DROOMINHOUD EN LATENTE DROOMGEDACHTEN

Dames en Heeren! Gij ziet dat de studie die wij van de vergissingen gemaakt hebben ons tot voordeel is geweest. Aan haar hebben wij — aan de hand van de u bekende veronderstellingen — tweeërlei te danken: een begrip van het droomelement en een techniek van de droom-uitlegging. Het begrip van het droom-element komt hierop neer dat het iets oneigenlijks is, een vervangmiddel voor wat anders, voor iets dat den droomer onbekend is, zooals dat ook met de tendens bij de vergissing het geval is; een vervangmiddel voor iets dat de droomer weet, maar waar hij niet bij kan. Wij hopen die opvatting op den geheelen droom — die uit zulke elementen is samengesteld — te kunnen overbrengen. Onze techniek bestaat hierin, dat wij, door middel van vrije invallen op die elementen, andere plaats-vervangende beelden doen opduiken, waaruit wij het verborgene kunnen raden.

Nu stel ik u voor om onze nomenclatuur in dier voege te wijzigen dat wij ons gemakkelijker kunnen verstaan. In plaats van te spreken van verborgen, ontoegankelijk, oneigenlijk, willen wij ons voortaan juister uitdrukken en zeggen: voor het bewustzijn van den droomer ontoegankelijk of o n b e w u s t. Wij bedoelen hiermede niet anders dan wat u de betrekking tot het vergeten woord of tot de storende

tendens der vergissing te verstaan geeft, namelijk op 't oogenblik onbewust.

In tegenstelling hiermede, mogen wij natuurlijk de droomelementen zelve en de door associatie verkregen vervangende voorstellingen bewuste noemen. Met deze benaming gaat nog volstrekt geen theoretische constructie gepaard. Men kan op het bezigen van het woord onbewust, als een geschikte en gemakkelijk te begrijpen definitie, geen aanmerking maken.

Passen wij onze opvatting van het droomelement toe op den droom in zijn geheel, dan volgt daaruit dat wij den droom in zijn geheel moeten beschouwen als het gebrekkig vervangmiddel van iets anders, iets onbewusts, en dat het doel van de droomuitlegging is om dit onbewuste te vinden.

Drie gewichtige regels, die wij te volgen hebben bij het verrichten van den arbeid, die tot de droomduiding voert, zijn daaruit af te leiden:

1. Men bekommere zich niet om hetgeen de droom ons schijnt te willen zeggen, onverschillig of hij verstandig of absurd, duidelijk of verward is; aangezien hij toch in geen geval het onbewuste is wat wij zoeken; (een voor de hand liggende uitzondering op dezen regel zullen wij later leeren kennen).

2. Men beperke den duidings-arbeid hiertoe dat men bij elk droomelement plaatsvervangende voorstellingen zoekt te verwekken; men denke niet over deze na, onderzoeke niet of ze er bij passen, bekommere er zich niet om hoever ze van het droomelement afwijken.

3. Men wachte af, totdat het verborgene, het onbewuste dat men zoekt, zich vanzelf vertoone, precies zooals het mij gegaan is met het vergeten woord

Monaco, waarover ik u in de vorige lezing sprak. Wij begrijpen nu ook, in hoeverre het er al of niet toe afdoet hoeveel of hoe weinig men zich van den droom herinnert, vooral echter ook of men zich dezen duidelijk of vaag voor den geest weet te brengen.

De droom, die herinnerd wordt, is toch niet het wezenlijke, maar slechts zijn misvormde plaatsvervanger, die alleen dienen moet om door het verwekken van andere vervangende beelden, het eigenlijke, waar het op aan komt, te benaderen, om het onbewuste van den droom bewust te maken. Mocht dus onze herinnering den droom niet getrouw weergeven, dan heeft ze eenvoudig een verminking temeer aangebracht aan het vervangmiddel, waarvoor overigens ook redenen kunnen bestaan.

Men kan zoowel zijn eigen droomen als die van anderen trachten te duiden. Van zijn eigen droomen leert men zelfs 't best; het duidings-proces heeft hier grooter bewijskracht. Als men den duidingsarbeid onderneemt, bespeurt men al gauw dat er iets is, dat er zich tegen verzet. Men krijgt wel invallen, maar men laat ze niet alle toe. Men schift ze, heeft voorkeur of afkeur. Bij den eenen inval zegt men tot zichzelf: „neen, dat hoort er niet bij, dat past hier niet", bij een anderen: „wat een onzin", bij een derden: „dat is maar bijzaak", en men bespeurt hoe men — door aldus te handelen — de invallen, voor ze nog goed klaar en duidelijk zijn opgekomen, reeds verstikt en verdrijft. Aan den eenen kant houdt men zich dus te ijverig vast aan de uitgangsvoorstelling, aan het droomelement zelf; aan den anderen kant werkt men door dat kiezen en schiften het proces der vrije invallen

tegen. Als men zijn eigen droomen niet zelf duidt, maar die handeling opdraagt aan een ander, dan bemerkt men zeer duidelijk den invloed van een ander motief, dat die verboden schifting veroorzaakt. Men komt er dan toe om tot zich zelf te zeggen: „Neen, deze inval is mij te onaangenaam, dien wil ik, of dien kan ik, niet zeggen".

Deze tegenwerpingen dreigen natuurlijkerwijze aan het succes van onzen arbeid afbreuk te doen. Men moet zich daartegen wapenen, en als we onze eigen droomen duiden, doet men dat door zich vast voor te nemen om aan elken inval, welken ook, recht te laten wedervaren; als men den droom van een ander poogt te duiden, dan eische men als vaste regel van den droomer, dat hij geen enkelen inval verzwijge, ook niet, als een van de vier bezwaren zich mochten voordoen: dat hij onbelangrijk, onzinnig is, er niet bij behoort, of te pijnlijk is om mede te deelen. Hij moet beloven zich aan dien regel te houden, en men heeft maar al te vaak reden er zich over te moeten ergeren hoe slecht hij bij wijlen die belofte nakomt. Men meent aanvankelijk de reden van het niet nakomen dier belofte te moeten toeschrijven aan het feit dat de analysandus mogelijk niet goed begrijpt hoe noodzakelijk het is dat hij zijn invallen grif zooals zij opdoken uitspreekt, en men denkt dan misschien goed te doen door hem een en ander te laten lezen en hem zoodoende een beter begrip bij te brengen van onze inzichten omtrent vrije associatie. Van die onnoodige handeling houdt de ervaring ons echter terug, die ons leert dat ook wijzelf — die toch wel geacht mogen worden overtuigd te zijn van de noodzakelijkheid der eischen die de vrije associatie stelt — bij het duiden onzer eigen droomen zulke

kritische tegenwerpingen op sommige invallen produceeren, tegenwerpingen die pas later, in zekeren zin in tweede instantie, worden ter zijde gesteld.

In plaats van zich aan de ongehoorzaamheid van den droomer te ergeren, handelt men beter door van deze ervaringen gebruik te maken om er iets nieuws uit te leeren, iets dat te gewichtiger schijnt naar mate men er minder op voorbereid was. Men leert eruit dat de arbeid van de droomduiding een weerstand te overwinnen heeft, die tegen hem stelling neemt en dat de uiting ervan die kritische tegenwerpingen zijn.

Die weerstand is niet afhankelijk van de theoretische overtuiging van den droomer. Men leert er nog meer uit. De ervaring toont aan dat een dergelijke kritische tegenwerping nooit een gerechtvaardigde is; men ondervindt integendeel, dat de invallen, die men aldus wil onderdrukken, zonder uitzondering van het grootste gewicht zijn en de meest beslissende voor het vinden van het onbewuste. Als een inval van zoo'n tegenwerping vergezeld gaat, wil dat zeggen dat hij een bizondere beteekenis heeft. Die weerstand is een geheel nieuw iets, een verschijnsel dat wij op grond van onze veronderstellingen hebben gevonden, zonder dat het in deze bevat is geweest. Het is nu juist geen aangename verrassing om onze rekening met dezen nieuwen faktor bezwaard te zien. Wij vermoeden dat hierdoor onze arbeid niet vergemakkelijkt zal worden. Men zou er haast toe komen om zich maar niet verder met de droomstudie in te laten. Iets van zoo gering belang als de droom en dan met al zulke bezwaren inplaats van een gemakkelijke techniek! Maar van den anderen kant bezien, moeten juist die moeielijkheden onzen ijver

aanvuren en het vermoeden doen ontstaan dat het werk de moeite zal loonen. Geregeld stooten wij op weerstanden als wij van het vervangmiddel, dat het droomelement is, pogen door te dringen tot zijn verborgen onbewuste. Daarom is de onderstelling gewettigd dat er achter het vervangmiddel iets van beteekenis verborgen is. Wat zouden anders die moeielijkheden beteekenen, als ze niet dienden om het verborgene verborgen te houden? Als een kind de gebalde vuist niet wil open doen en ons toonen wat het erin verbergt, dan is het verborgene stellig iets dat niet in den haak is, dat het niet hebben mag.

Op het oogenblik dat wij in onze zakelijke verhouding de dynamische voorstelling van een weerstand invoeren, moeten wij er ook aan denken dat dit moment een quantitatief variabel iets is. Er kunnen zich grootere en kleinere weerstanden vertoonen en wij zijn er op voorbereid, dat deze verscheidenheden zich ook gedurende onzen arbeid zullen voordoen. Vaak hebben wij namelijk maar een enkelen inval of slechts weinig invallen noodig om van het droomstuk tot zijn onbewust element te geraken, terwijl andere keeren lange ketens van associaties en het overwinnen van vele kritische tegenwerpingen noodig zijn.

De veronderstelling dat deze verscheidenheden met de wisselende grootte van den weerstand samenhangen, is waarschijnlijk juist. Als de weerstand klein is dan is het vervangend element ook niet ver van het onbewuste verwijderd; een groote weerstand brengt echter groote verminkingen van het onbewuste en tegelijk een lange regressie van het vervangend element tot het onbewuste met zich mede.

Nu is misschien de tijd gekomen om eens een droom te nemen waaraan wij onze techniek kunnen toetsen, en om te zien of de verwachtingen, die we van die proefneming hebben, zich verwezenlijken.

Goed, maar welken droom zullen wij daarvoor uitkiezen? U kunt niet gelooven hoe moeielijk mij deze keuze valt en ik kan het u ook niet duidelijk maken, waarin die moeielijkheden liggen. Er zijn stellig droomen die over 't geheel weinig verminkt zijn en misschien is het het beste met zoo'n droom te beginnen. Maar welke droomen zijn het minst verminkt? Zijn het de nuchtere, verstandige, nietverwarde droomen, waarvan ik u reeds twee voorbeelden heb gegeven? Als we dat mochten denken, zouden we al heel erg de plank mis slaan. De ervaring leert dat die soort droomen een belangrijke verminking hebben ondergaan. Indien ik echter — zonder rekening te houden met welke voorwaarde ook — maar in 't wilde weg een droom uit de massa, die mij ten dienste staat, zou nemen, dan zoudt u zich waarschijnlijk zeer ontgoocheld voelen. Het kan voorkomen dat men zoo'n massa invallen op de enkele droomelementen krijgt, dat men alle overzicht op den arbeid verliest. Als wij den droom op schrift brengen en daarnevens alle daarop verkregen invallen neerschrijven, dan kunnen deze al zeer licht een veelvoud vormen van den droomtekst. Het doelmatigst schijnt het ons toe verscheidene korte droomen uit te zoeken ter analyseering, van welke elk ons tenminste iets zeggen of leeren kan. Wij zullen daartoe dan ook overgaan als de ervaring ons behulpzaam mocht kunnen zijn om de weinig-verminkte droomen op het spoor te komen. Ik weet echter nog iets anders dat ons de

zaak gemakkelijker kan maken en wat op onzen weg ligt bovendien. Inplaats van de duiding van volledige droomen te beproeven, willen we ons tot die van enkele droomstukken bepalen en door middel van een reeks van voorbeelden nagaan hoe die door toepassing van onze techniek kunnen geduid worden.

a. Een dame vertelt dat ze als kind dikwijls heeft gedroomd, de lieve God heeft een puntige papieren muts op het hoofd. Hoe wilt u dat wij zonder behulp van de droomster dit droomstuk begrijpen? Het lijkt toch de reinste onzin. Toch houdt het op onzin te zijn zoodra de dame ons meedeelt dat men haar, toen zij een kind was, als ze aan tafel zat, zoo'n muts opzette, omdat ze het niet laten kon om met een scheel oog naar het bord van haar zusjes en broertjes te kijken of die misschien een grootere portie hadden gekregen hadden dan zij. De muts moest als oogklep dienst doen. Dit is een historische toelichting, die zij zonder eenige terughouding ten beste gaf. De duiding van dit droomstuk, en daarmede van den geheelen korten droom, wordt zeer vergemakkelijkt door deze nadere toelichting van de droomster: „daar men mij gezegd had dat onze lieve Heer alwetend is en alles ziet, kan de droom alleen maar beduiden, dat ik alles weet en alles zie net als onze lieve Heer, ook als men mij dat zou willen beletten".

Wellicht is dit een al te gemakkelijk voorbeeld.

b. Een sceptische patiente heeft een langen droom, waarin voorkomt, dat verscheidene personen haar vertellen uit mijn boek: „Der Witz" en er met lof over spreken. Dan komt er nog iets in voor van een „kanaal", misschien een

ander boek, waarin kanaal voorkomt, of iets anders met kanaal.... ze weet het niet.... — het is heelemaal onduidelijk.

Nu zult u stellig geneigd zijn te gelooven dat het element „kanaal", omdat het zelf zoo onbestemd is, zich aan de duiding wil onttrekken. In zooverre hebt u gelijk dat u een weerstand veronderstelt maar de moeielijkheid zit hem niet in het feit dat het element zoo onduidelijk is; het is onduidelijk om een andere reden, om dezelfde reden die ook de duiding moeielijk maakt. De droomster krijgt geen inval bij „kanaal"; ik weet er natuurlijk ook niets op te zeggen. Een tijd later, het was pas den volgenden dag, om u de waarheid te zeggen, vertelt ze mij dat haar iets ingevallen is wat er *misschien* toe behoort. Ook een grap (Witz) namelijk, die zij heeft hooren vertellen: Een bekend schrijver heeft — bij den overtocht tusschen Calais en Dover — op de boot een onderhoud met een Engelschman. In den loop van hun gesprek citeert laatstgenoemde het bekende: Du sublime au ridicule il n'y a qu'un pas. De schrijver antwoordt: Oui, le pas de Calais, waarmede hij zeggen wil dat hij Frankrijk grootsch en Engeland belachelijk vindt. Het *Pas* de Calais toch is een *kanaal*, namelijk het mouwkanaal, Canal la Manche.

Zij vraagt mij of ik denk dat deze inval iets te maken heeft met den droom?

„Stellig", geef ik ten antwoord, „hij brengt de oplossing van het raadselachtige droomstuk. Of twijfelt u eraan dat deze grap reeds vóór uw droomen, als het onbewuste van het element „kanaal" voorhanden was? De inval getuigt van den twijfel die zich verschuilt achter de warme bewondering,

en de weerstand is stellig de gemeenschappelijke grond voor twee dingen n.l. voor de omstandigheid dat de inval zoo haperend is gekomen en voor de onbestemdheid die het bedoelde droomelement aankleefde. Let hier eens op de verhouding waarin het droomstuk staat tot zijn onbewuste. Het is net alsof het een stukje van dat onbewuste is, als 't ware een zinspeling erop; door zijn isoleering is het geheel onbegrijpelijk geworden.

c. Een patient droomt, onder meer, dat: verscheidene leden van zijn familie om een tafel zitten, die een bizonderen vorm heeft, enz. Op „tafel" valt hem in dat hij zoo'n meubelstuk tijdens een bezoek bij een bepaalde familie heeft gezien. Dan, verder denkende, vervolgt hij: „in die familie bestond er een bizondere verhouding tusschen vader en zoon", en spoedig laat hij er op volgen dat een dergelijke relatie ook bestaat tusschen zijn vader en hem. Dus is de tafel in den droom opgenomen om deze parallel aan te duiden.

Deze droomer was reeds langeren tijd vertrouwd met de eischen die de droomduiding stelt. Een ander zou het wellicht mal hebben gevonden dat men zoo'n nietig détail als de vorm van een tafel tot onderwerp van een onderzoek had gebezigd.

Naar onze overtuiging komt er niets in den droom bij toeval voor, niets dat men onbeduidend noemen mag, terwijl elk détail, al is het nog zoo nietig en schijnbaar ongemotiveerd, er toe bij kan dragen om het droomstuk begrijpelijk te maken. Misschien verwondert u zich ook wel over het feit dat de droomarbeid juist de tafel uitkiest om de gedachte: „bij ons gaat het al evenzoo toe als bij hen" tot expressie te brengen. Maar dat heldert

zich dadelijk op als u verneemt dat de bedoelde familie Tischler (Tisch = tafel) heet. Mededeelingen, als het noemen van dien naam, doen u meteen zien hoe men, bij het bespreken van droomen, door den nood gedwongen, tot indiscredities kan komen. Hiermede leert u een van de bezwaren kennen, waarmee men bij het kiezen van voorbeelden te kampen heeft. Misschien had ik, in plaats van dit voorbeeld een ander kunnen uitzoeken; daardoor had ik deze indiscretie kunnen vermijden doch zou allicht de kans geloopen hebben, daarvoor een andere te begaan.

Twee uitdrukkingen die we al lang goed hadden kunnen gebruiken, wil ik nu in onze terminologie opnemen. Wij zullen dan datgene, wat de droom ons vertelt, den manifesten droominhoud, en het verborgene, wat ons door het uitspinnen van de invallen onthuld wordt, de latente droomgedachten noemen. Wij hebben dan te letten op de relaties, die er bestaan tusschen den manifesten droom-inhoud en de latente droomgedachten, zooals ze zich in deze voorbeelden vertoonen. Dergelijke verhoudingen kunnen zeer verschillend zijn. In de voorbeelden a. en b. is het manifeste element tegelijk een bestanddeel van de latente gedachte maar alleen een klein deel ervan. Van een groot samengesteld psychisch beeld in de onbewuste droomgedachte is een stukje ook in den manifesten droom terecht gekomen, als een fragment ervan, of in andere gevallen, als een zinspeling erop, zooiets als een herkenningswoord, een afkorting in telegramstijl. Het is de taak van den duidingsarbeid om dit brokstuk of deze aanduiding volledig te maken, wat zoo bizonder goed in voorbeeld b. gelukt is. Eene manier van verminking,

waaruit de droomarbeid bestaat, is dus de vervanging door een fragment of een zinspeling. In c. vertoont zich bovendien nog een andere verhouding, die in de volgende voorbeelden zuiverder en duidelijker voor den dag komt.

d. De droomer z i e h t e i n e bepaalde, hem bekende „D a m e h i n t e r d e m B e t t h e r v o r". De eerste inval doet hemzelf de beteekenis van dit droom-element kennen. Het wil zeggen: hij geeft aan deze dame de voorkeur (den V o r z u g).

e. Een ander droomt: s e i n B r u d e r s t e c k e i n e i n e m K a s t e n. De eerste inval vervangt „Kasten" door „Schrank" en de tweede brengt daarop de duiding: „der Bruder schränkt sich ein".

f. De droomer k l i m t o p e e n b e r g, v a n-w a a r h ij e e n b u i t e n g e w o o n r u i m UIT-ZICHT h e e f t.

Dit droomstuk ziet er nu zoo volmaakt rationeel uit, daar valt wel niets aan te duiden, misschien alleen maar er in na te gaan met welke herinnering de droom samenhangt, en welke beweegredenen haar hier doet opdoemen. Toch vergist u zich; het blijkt dat deze droom evengoed duiding noodig heeft als welke verwarde droom ook. Er valt den droomer niets in dat met bergklimmerij zijnerzijds verband houdt, maar wel komt bij hem op dat een van zijn kennissen een „Rundschau" (revue, overzicht) publiceert, waarin hij zich onledig houdt met de bestudeering van onze betrekkingen tot de verst-afgelegen werelddeelen. De latente droomgedachte is dus hier een identificatie van den droomer met den „Rundschauer" (den om-zich-heen ziener).

Hier vindt u een nieuw type van de betrekking

die er tusschen het manifeste en het latente droomelement bestaat. Het eerste is niet zoozeer een verminking van het laatste als wel een afbeelding, een plastisch, concreet in-beeld-brengen ervan, dat zijn punt van uitgang vindt in den letterlijken zin van het woord. Doch juist daardoor ook weer wel een verminking, want bij zulk een woord hebben wij al lang vergeten uit welk concreet beeld het is voortgekomen en herkennen het daarom in zijn vervanging door het beeld niet weer. Als u in aanmerking neemt dat de manifeste droom hoofdzakelijk uit visueele beelden, zeldzamer uit gedachten en woorden, bestaat, dan kunt u begrijpen dat deze vorm van de onderlinge betrekking een bizondere beteekenis voor de droomvorming inhoudt. U ziet ook dat het langs dezen weg mogelijk wordt om in den manifesten droom plaatsvervangende beelden voor een groote reeks van abstracte gedachten te brengen, die dan dienstplichtig zijn aan het doel om te verbergen. Dit is de techniek van onze beeldraadsels. Waar de schijn van grappigheid vandaan komt die zulke afbeeldingen vertoonen, is een andere kwestie die we hier niet behoeven aan te roeren.

Een vierde type van de betrekking tusschen het manifest en latente element moet ik vooralsnog in petto houden, tot tijd en wijle wij haar van pas in de techniek zullen aantreffen. Ook dan zal ik u nog geen volledige opsomming van de verschillende verhoudingen hebben gegeven, maar toch een die voor ons doel voldoende is.

Hebt u nu den moed om u aan de duiding van een volledigen droom te wagen?

Laat ons dan eens zien of wij voldoende uitgerust zijn voor die taak. Ik zal natuurlijk niet een der meest ingewikkelde droomen daarvoor uitkie-

zen, maar toch een, waarbij de eigenschappen van een droom duidelijk uitgedrukt zijn.

Zoo droomt dan een jonge, maar sinds jaren gehuwde dame het volgende:

Zij zit met haar man in het theater; één kant van het parket is geheel onbezet. Haar man vertelt haar dat Elise L. en haar aanstaande man ook hadden willen gaan; die hadden echter alleen maar slechte plaatsen kunnen krijgen, 3 voor 1 fl. 50 kr., en die konden ze toch niet nemen. Zij meent dat dat nu niet zoo'n groot ongeluk zou geweest zijn.

Het eerste wat de droomster ons mededeelt is dat de aanleiding tot den droom in den manifesten inhoud ervan behandeld wordt. Haar man heeft haar werkelijk verteld dat Elise L., een kennis van ongeveer haar eigen leeftijd, zich pas geëngageerd heeft. De droom is een reactie op die mededeeling.

Wij weten al dat het niet moeilijk is om te bewijzen dat dergelijke voorvallen van recenten datum vaak het punt van uitgang vormen van vele droomen en dat de droomer geen bezwaren toont om die aanleiding tot zijn droom aan te geven. De droomster geeft ons ook soortgelijke ophelderingen ter verklaring van andere elementen van den manifesten droom. Wat zou b.v. de omstandigheid dat één kant van het parket onbezet is, wel te beduiden hebben? Het blijkt eene toespeling te zijn op een voorval dat in werkelijkheid een week van te voren heeft plaats gehad. Zij was voornemens om een zekere tooneelvoorstelling bij te wonen en had daartoe vroegtijdig kaartjes genomen, zóó vroeg

dat ze plaatsbesprekingsgeld had moeten betalen. Toen de echtgenooten in den schouwburg kwamen, bleek het, dat die voorzorg onnoodig geweest was, want één kant van het parket was zoo goed als leeg. Het zou tijdig genoeg geweest zijn als ze de kaartjes op den dag-zelf van de voorstelling had genomen. Haar man liet niet na haar te plagen met die voorbarigheid.

Wat hebben die 1 fl. 50 kr. hier te maken? Dat feit houdt met heel iets anders verband, met iets dat met het voorgaande niets te maken heeft maar toch ook zinspeelt op een nieuwtje dat ze kort geleden gehoord heeft. Haar schoonzuster heeft 150 fl. van haar man cadeau gekregen en die domme gans heeft niets beters weten te doen dan naar een juwelier te gaan en er zich een juweelen opschik voor te koopen. — Wat zou die 3 moeten beteekenen? Hier weet ze niets op te zeggen, tenzij de inval — dat de verloofde Elise L., slechts drie maanden jonger is dan zij zelve die al 10 jaar gehuwde vrouw is — hier een rol speelt. En wat beduidt die onzin dat men 3 entréekaartjes koopt terwijl men toch maar met zijn tweeën is? Daar weet ze niets op te antwoorden en weigert bovendien verder invallen of nadere inlichtingen te geven.

Zij heeft ons echter met haar weinige invallen zooveel materiaal bezorgd dat het raden der latente droomgedachten daardoor mogelijk wordt gemaakt. Het moet ons wel opvallen dat er op verschillende plaatsen in haar toelichtingen tot den droom, bepalingen van tijd voorkomen die het aannemelijk maken dat er tusschen verschillende deelen van dit materiaal iets gemeenschappelijks bestaat. Zij heeft te vroeg werk gemaakt van de entrée-kaartjes, ze overijld genomen, zoodat ze te duur heeft

moeten betalen; de schoonzuster heeft op overeenkomstig wijze o v e r ij l d gehandeld door haar geld bij den juwelier te brengen om daar een sieraad te koopen, alsof haar anders d e g e l e g e n h e i d z o u k u n n e n o n t g l i p p e n. Wij leggen dus den nadruk op dit t e v r o e g, te o v e r ij l d; voegen wij nu de aanleiding tot den droom hieraan toe, zoomede de tijding dat nu de slechts 3 maanden j o n g e r e vriendin toch een flinken man heeft gekregen, en nemen wij in aanmerking de minachting, die ze legt, in haar critiek over haar schoonzuster: ,,dat het onzinnig is zich zoo te overhaasten", dan komt als vanzelf de volgende opbouw van de latente droomgedachte bij ons tot stand, waarvan de manifeste droom wel een zeer verminkte vervanger is:

,,Het was toch o n z i n van mij om met trouwen zoo'n haast te maken! Elize kan mij als voorbeeld dienen, dat ik later ook best een man had kunnen krijgen".

(Het overijld handelen, gesymboliseerd door haar optreden bij het nemen van kaartjes, en dat van de schoonzuster bij het koopen van juweelen sieraden). Dat was wel de hoofdgedachte; misschien kunnen we verder gaan, alhoewel met minder zekerheid, daar de analyse — wat de verdere droomelementen aangaat — het niet kan stellen zonder nadere aanwijzingen van de droomster: ,,En ik had er voor dat geld een kunnen krijgen die honderd maal beter was". 150 fl. is honderd maal 1 fl. 50 kr.) Als wij mochten aannemen dat dat geld den bruidschat voorstelt, dan zou dit beteekenen dat men zich met een bruidschat een man koopt; dan vervangen in het droomstuk de misprezen entrée-kaartjes, zoowel als de sieraden, den echt-

genoot. Nog waarschijnlijker zou de duiding ons voorkomen als juist het element „3 kaartjes" iets te maken had met een man. Maar zoover reikt ons weten nog niet. Wij waren alleen in staat te raden dat de droom haar geringschatting voor haar eigen man uitdrukt en de spijt dat ze zoo vroeg getrouwd is.

Naar mijn opvatting zijn we door de uitkomst van deze eerste droomduiding eerder verrast en in de war gebracht dan wel bevredigd geworden. Er is ons te veel ineens geopenbaard, meer dan wij vooralsnog vermogen te verwerken. Wij zien wel in dat wij alles wat er te leeren valt uit deze droomduiding niet geheel kunnen begrijpen. Toch heeft ze ons nieuwe inzichten bezorgd, die stevig gefundeerd zijn; laat ons er die zoo spoedig mogelijk uithalen.

Primo: mag het merkwaardig heeten dat in de latente gedachte de hoofdnadruk wordt gelegd op het element der overijling; terwijl daarvan in den manifesten droom niets te bespeuren is. Zonder behulp van de analyse hadden wij niet kunnen vermoeden dat aan dit moment hier een rol toekomt. Het schijnt dus mogelijk te zijn dat juist de hoofdzaak — dat wat het middelpunt van het onbewuste denken uitmaakt — zich in den manifesten droom niet vertoont. Daardoor ondergaat de indruk, door den ganschen droom gewekt, een fundamenteele verandering.

Secundo: in den droom komt een onzinnige groepeering voor n.l. „3 voor 1 fl. 50 kr.". In de droomgedachte raden wij den volzin: het was onzinnig (zoo spoedig te trouwen). Kan men de waarschijnlijkheid loochenen dat deze gedachte: „Het was onzinnig" juist door het inschakelen van

een absurd element in den manifesten droom aanschouwelijk werd gemaakt?

Tertio: een vergelijkend overzicht leert ons dat de betrekking tusschen manifeste en latente elementen niet van eenvoudigen aard is, in geen geval zoodanig dat steeds een manifest droomstuk in de plaats komt van een latent element.

Voor alles moet er een massa-betrekking tusschen beide posities bestaan die in zich heeft dat één manifest element in de plaats van meerdere latente kan treden of wel één latent door meerdere manifeste vervangen kan worden.

Er zou eveneens nog veel verrassends te zeggen zijn betreffende de beteekenis van den droom en de relatie waarin de droomster tot haar droom staat. Zij neemt de duiding wel aan, maar is er toch verwonderd over. Zij had niet gedacht dat ze haar man zoo geringschatte; zij begrijpt ook niet waarom ze hem zoo geringschatte; zij begrijpt ook niet waarom ze hem zoo moet minachten. Daar zit dus nog veel in dat onbegrepen blijft.

Ik geloof werkelijk dat we nog niet voldoende op de hoogte zijn om ons met vertrouwen op een goeden uitslag aan een droomduiding te wagen. We dienen er ons eerst nog beter toe voor te bereiden en meer kennis op te garen.

ACHTSTE VOORLEZING

DE DROOM

KINDERDROOMEN

Dames en Heeren! Wij hebben den indruk gekregen van te overhaast in onzen arbeid geweest te zijn. Laat ons daarom een eind weegs teruggaan. Voor wij de laatste poging deden om de moeielijkheid, die de droom-verminking met zich medebrengt, te ondervangen, hebben wij ons afgevraagd of het niet het beste zou zijn, haar maar uit den weg te gaan en zulke droomen te kiezen die geen of weinig verminking ondergaan hadden, verondersteld dan altijd, dat er zulke bestaan.

Aldus handelende, wijken wij weer van de ontwikkelingsgeschiedenis van onze kennis af, want in werkelijkheid is men pas, na consequente toepassing van de duidingstechniek en na voltrokken analyse van de verminkte droomen, tot het besef gekomen dat zulke niet-verminkte droomvormen voorkomen.

Dergelijke droomen vindt men bij kinderen. Ze zijn bondig, duidelijk, samenhangend, gemakkelijk te begrijpen, ondubbelzinnig; toch zijn het ongetwijfeld droomen.

Edoch niet alle kinderdroomen zijn zoo. De droomverminking vertoont zich ook op den kinderlijken leeftijd al vrij spoedig; er zijn droomen van kinderen van vijf- tot achtjarigen leeftijd bekend, die reeds alle kenmerken bezitten van die van oudere personen. Als men zich echter beperken wil tot die welke gedroomd worden vanaf het moment

dat het zieleleven bij het kind zich ontpopt, tot en met het 4e of 5e levensjaar, dan kan men kennis maken met een reeks van droomen, die een zoogenaamd infantiel karakter dragen. Enkele van dien aard treft men ook nog wel in de latere kinderjaren aan; zelfs door volwassen personen worden onder zekere omstandigheden droomen geproduceerd die geheel en al het infantiele type vertoonen.

Deze kinderdroomen stellen ons in de gelegenheid om gemakkelijk en zeker, op afdoende en vertrouwbare gronden, het wezen van den droom te leeren kennen.

1. Om ze te begrijpen, hebben wij noch analyse noch techniek van noode. Men behoeft het kind, dat zijn droom vertelt, geen vragen te stellen. Wel moeten wij een deel van de levensgeschiedenis van het kind kennen. Het is altijd eenig voorval van den voorafgaanden dag, dat ons de droomduiding mogelijk maakt. De droom is de reactie van het zieleleven tijdens den slaap op dit voorval van den dag.

Wij zullen eenige voorbeelden geven waaruit wij onze verdere gevolgtrekkingen kunnen maken.

a. Een knaapje van 22 maanden moet iemand gelukwenschen en daarbij een mandje kersen aanbieden. Hij doet dat kennelijk erg tegen zijn zin, niettegenstaande men hem belooft dat hij er ook eenige van krijgen zal. Den volgenden ochtend hooren wij dat hij gedroomd heeft: He(r)man alle kersen opgeten.

b. Een meisje van $3^1/_4$ jaar heeft voor het eerst een watertochtje meegemaakt. Bij afloop van de reis wil ze de boot niet af en schreit van verdriet. Het tochtje schijnt haar te kort van duur te zijn geweest. Den volgenden ochtend vertelt ze als haar droom:

Vannacht heb ik heerlijk gevaren. We kunnen er zeker van zijn dat de droomreis langer geduurd zal hebben dan de dagvaart.

c. Een jongen van 5¼ jaar wordt meegenomen op een uitstapje naar het Eschern-dal bij Hallstatt, men had hem verteld dat Hallstadt aan den voet van den Dachstein-berg ligt. Hij toonde erg veel belangstelling voor dien berg. Vanuit het huis, in Aussee, was de Dachstein heel goed te zien, en met den verrekijker kon men zelfs de Simony-hut, die erop lag, waarnemen. Herhaalde malen had het kind door den verrekijker naar de hut gekeken; men bleef echter in onzekerheid of hij dat al of niet met vrucht gedaan had. Het uitstapje werd in de vroolijkste stemming begonnen. Telkens als een nieuwe berg in 't zicht kwam, vroeg het ventje: „is dat nu de Dachstein?" Zijn ontevredenheid groeide meer en meer aan als men hem telkens en telkens moest zeggen dat het de verlangde berg nog niet was; hij werd stiller, sprak geen woord meer en weigerde een klein eindje te klimmen om den waterval te gaan zien. Men dacht dat hij oververmoeid was. Maar den volgenden ochtend, bij zijn ontwaken, vertelde hij met een stralend gezicht: „ik heb vannacht gedroomd dat we in de Simonyhut waren". Dat was dus zijn doel geweest toen hij deel nam aan het uitstapje. Als bizonderheid vertelde hij slechts wat hij van anderen gehoord had: men moet zes uur lang klimmen om zoo ver te komen.

Deze drie droomen zijn geschikt om alle ophelderingen te geven die men wenscht.

2. Wij zien dat deze kinderdroomen een zin hebben; het zijn begrijpelijke, waardevolle psychische handelingen. Herin-

nert u zich nog wat ik heb verteld omtrent het van medische zijde uitgesproken oordeel over den droom: waar deze vergeleken werd bij het resultaat dat men verkrijgt als niet-muzikale vingers zich in 't wilde over de toetsen van de piano bewegen? Het zal u nu duidelijk zijn hoe de kinderdroomen deze opvatting ten eenenmale logenstraffen.

Het zou ook al te vreemd zijn als juist het slapend kind volkomene psychische prestaties zou leveren, waar de in analogen toestand verkeerende volwassene zich met bijlang niet volkomene reacties tevreden moet stellen.

Wij zijn ook overtuigd dat het kind beter en vaster slaapt.

Deze droomen zijn niet verminkt; behoeven daarom ook niet geduid te worden. Hier zijn de manifeste en de latente droom aan elkander gelijk. Derhalve *behoort de droom-verminking niet tot het wezen van den droom.* Ik vermoed dat ik hiermede een groot bezwaar van u heb weggenomen. Toch zullen wij bij nader inzien bespeuren dat ook bij deze droomen een ietsje droom-verminking voorkomt, dat er een zeker verschil bestaat tusschen den manifesten droom-inhoud en de latente droomgedachte.

4. De kinderdroom is de reactie op hetgeen overdag voorgevallen is, waardoor spijt over iets, een of ander verlangen, een onvervulde wensch is ontstaan. *De droom brengt de direkte, onverholen vervulling van dien wensch.*

Herinnert u zich nu eens wat wij gezegd hebben over de rol die lichamelijke prikkels van buiten-af of van binnen-uit spelen als verstoorders van den slaap en als slaapbezorgers. Hoe zeker wij ook zijn

van het feit dat zij die rol spelen, zoo is het niettemin waar dat toch maar een klein aantal droomen zich hierdoor laat verklaren. Bij deze kinderdroomen merken wij niets van de inwerking van dergelijke lichamelijke prikkels; hierin kunnen we ons niet vergissen, want die droomen zijn geheel en al te begrijpen en gemakkelijk te overzien.

Maar dat sluit niet in dat we geen waarde hechten aan prikkels als aetiologisch moment bij droomen. Alleen stellen we ons de vraag, waarom hebben wij er van stonde af aan niet aan gedacht dat er behalve lichamelijke ook psychische slaap-verstorende prikkels bestaan? Wij weten toch dat het meestal deze prikkels zijn die aanleiding geven tot het slecht-slapen van den volwassen mensch; zij beletten hem aan de psychische voorwaarde te voldoen benoodigd om in te slapen, om onverschillig te worden voor de omgeving. Hij slaapt niet omdat hij liever met zijn werk, dat hem bezighoudt, wil voortgaan. Een dergelijke psychische, den slaap storende, prikkel is dus voor het kind de onvervulde wensch waarvan de droom de reactie daarstelt.

5. De droomfunctie kunnen we langs den kortsten weg van hieruit verklaren. Den droom als een reactie op den psychischen prikkel te beschouwen, sluit in dat aan dien prikkel voldaan, deze opgeheven is en de slaap dus kan voortgezet worden. We weten nog niet hoe die voldoening dynamisch door den droom mogelijk wordt gemaakt, maar wij merken al dat *de droom niet de slaapverstoorder* is, waarvoor men hem uitmaakt, maar integendeel *de hoeder van den slaap, de factor die de slaap-stoornissen uit den weg ruimt.*

Wij meenen, wel is waar, dat we beter zouden geslapen hebben, indien we niet hadden gedroomd, maar dat is niet juist; in werkelijkheid zouden we zonder hulp van den droom in 't geheel niet geslapen hebben. De droom heeft gemaakt dat wij zoo goed hebben kunnen slapen. Hij kon het niet helpen dat hij ons een beetje stoornis aandeed, evenmin als de nachtwacht het helpen kan dat hij wat leven maakt als hij de rustverstoorders verjaagt, die ons door het leven dat zij veroorzaken, wakker kunnen maken.

6. Een van de hoofdkenmerken van den droom is dat een wensch de opwekker, de wenschvervulling de inhoud van den droom is. Het andere, even zoo constante, kenmerk is dat de droom niet alleen een gedachte tot uitdrukking brengt, maar de vervulling van dien wensch in den vorm van een doorleefde hallucinatie voorstelt. De wensch, die de aanleiding tot den droom is, luidt: *Ik zou gaarne op het meer varen*; de inhoud van den droom is: *ik vaar op het meer*. In deze eenvoudige kinderdroomen blijft dus ook een onderscheid tusschen den latenten en den manifesten droom — een verminking van de bekende droomgedachte — bestaan; *het omzetten van de gedachte in een gebeurtenis*. Bij het duiden van den droom moet vooral deze omzetting teruggebracht worden tot haar punt van uitgang.

Als het blijken mocht dat dit een der meest voorkomende kenmerken van den droom is, dan mag men het hierboven meegedeelde droomfragment: *Ich sehe meinen Bruder in einem Kasten*, niet aldus vertalen: mein Bruder schränkt sich ein, maar: ik zou gaarne zien dass

mein Bruder sich einschränke, mein Bruder soll sich einschränken. Het is duidelijk dat van de beide hier opgenoemde algemeene kenmerken van den droom, het tweede meer kans heeft om zonder tegenspraak als reëel aangenomen te worden. Eerst door een nader en meer uitgebreid onderzoek zullen we met zekerheid kunnen uitmaken of steeds een wensch de aanleiding tot den droom moet zijn, dan wel of die aanleiding kan gezocht worden in een bezorgdheid, een voornemen of een verwijt; intusschen heeft die kwestie niets te maken met het andere kenmerk, dat de droom zich niet enkel bepaalt tot het reproduceeren van dezen prikkel, maar den prikkel opheft door hem als 't ware te doorleven, hem aldus neutraliseert.

7. Deze kenmerken van den droom bieden een geschikte gelegenheid aan om de bestaande analogie, die de droom en de vergissing vertoonen, nader te behandelen. Bij de vergissing merken we een storende en een gestoorde tendens op, terwijl de vergissing zelve een compromis is tusschen deze beide. Hetzelfde schema mogen we ook toepassen op den droom. Bij den droom kan geen ander streven gestoord zijn dan dat om te slapen. De psychische prikkel, dus de wensch die naar vervulling haakt, komt in de plaats van de storende tendens, aangezien we tot nog toe geen anderen slaapstorenden psychischen prikkel hebben leeren kennen. De droom is ook hier een compromis-product. Men slaapt, maar men beleeft toch de opheffing van een wensch; men bevredigt een wensch maar zet tevens den slaap voort. Een en ander wordt ten deele doorgezet en ten deele opgegeven.

8. Herinnert u zich nog dat wij aan den naam

van „dag-droomen", dien men aan zekere voor ons zeer begrijpelijke fantasieën heeft gegeven, de verwachting hebben vastgeknoopt dat zij ons den weg zouden wijzen tot de oplossing van de droomvraagstukken?

Deze dagdroomen nu zijn werkelijk wenschvervullingen van ons welbekende eerzuchtige en erotische wenschen; maar ze zijn denkbeeldig, weliswaar levendig voorgesteld, nimmer hallucinatorisch doorleefd.

Hier wordt dus van de beide hoofdkenmerken van den droom het minst vaste behouden, terwijl het andere — afhankelijk zijnde van den slaaptoestand en zich niet kunnende realiseeren — in den waak-toestand geheel wegvalt.

In het spraakgebruik ligt dus een vermoeden vervat dat de wenschvervulling een hoofdkenmerk van den droom is. Als daarnevens hetgeen men in den droom doorleeft, slechts een zich-iets-voorstellen is, dat mogelijk gemaakt, omgevormd werd door de eischen die de slaaptoestand stelt, dus een „nachtelijk dag-droomen", dan kunnen we best begrijpen dat het proces van droomvorming den nachtelijken prikkel kan opheffen en bevrediging verschaffen; want ook het dagdroomen is een handeling die bevrediging brengt en slechts daarom voorkomt.

Niet alleen dit maar ook nog een ander spraakgebruik uit zich in denzelfden zin. Een bekend spreekwoord luidt: „het varken droomt over eikels, de gans over maïs"; of wel er worden vragen als deze gesteld en beantwoord: Waarover droomt de kip? Over gierst.

Het spreekwoord gaat dus nog verder dan wij en daalt van het kind af tot het dier, waar het

beweert dat de inhoud van den droom de bevrediging van een behoefte is.

Er zijn vele gezegden die in een zelfde richting wijzen: „Zoo mooi, als in een droom"; „das wäre mir im Traum nicht eingefallen" (daar heb ik in de verste verte niet om gedacht"), „dat heb ik in mijn stoutste droomen niet kunnen denken", „dat had ik nooit kunnen droomen". Het spraakgebruik heeft klaarblijkelijk in deze partij gekozen voor de droomwensch-bevrediging.

Er komen ook angstdroomen voor en droomen met pijnlijken of onverschilligen inhoud, maar tot deze heeft het spraakgebruik zich niet aangetrokken gevoeld. Het kent wel „booze droomen", maar de droom in 't algemeen is voor hem slechts een mooie wenschvervulling. Er bestaat geen spreekwoord dat reden geeft tot de veronderstelling dat het varken of de gans zouden droomen van geslacht te worden.

Het is natuurlijk niet aannemelijk dat de geleerden, die zich den droom tot onderwerp kozen, niet bespeurd zouden hebben dat hem het karakter van wenschvervulling eigen is. Veeleer zal hun dat wel vaak opgevallen zijn, maar geen van allen is het in den zin gekomen dit voor een algemeen kenmerk te houden, het tot hoeksteen te kiezen voor het gebouw der droomduiding.

Wij begrijpen dat best en willen eens samen nagaan wat hen daarvan heeft afgehouden.

Is het niet opmerkelijk wat een schat van ervaringen wij rijker zijn geworden door het bestudeeren van de kinderdroomen; en dat die ons bijna zonder moeite in den schoot zijn gevallen? Wij hebben geleerd dat de droom fungeert als wachter van den slaap, dat hij ontstaat uit twee met elkaar concurrentie voerende tendensen, waarvan de eene,

het slaapverlangen, steeds voortleeft terwijl de andere een psychischen prikkel tracht te bevredigen; wij hebben aangetoond dat de droom een psychische zinvolle handeling is, waarvan de hoofdkenmerken een wenschvervulling en een hallucinatorisch gebeuren zijn.

Wij zouden onderwijl waarlijk kunnen vergeten dat we ons met psychoanalyse bezighouden. Behalve het feit dat onze arbeid een aanknoopingspunt vindt in de vergissingen, draagt hij geen bizonder kenmerk. Elke psycholoog die niets van de veronderstellingen van de psychoanalyse afweet, zou deze duiding kunnen geven. Waarom heeft niemand hunner dat gedaan?

Indien er alleen kinderdroomen bestonden dan zou het vraagstuk opgelost, onze taak volbracht zijn, en dat wel zonder dat wij den droomer vragen behoeven te stellen, zonder het onbewuste er in te betrekken of de vrije associatie in den arm te nemen.

Dat is nu eenmaal niet zoo en daarom is het duidelijk dat het vraagstuk nog niet opgelost is en wij verder gaan moeten om tot die oplossing te geraken. Herhaaldelijk is het ons gebleken dat kenmerken die men meende dat voor alle droomen konden gelden, slechts bij een bepaalde soort en een zeker aantal droomen pasten.

Wij moeten dus zien uit te maken of de algemeene kenmerken, die wij bij de kinderdroomen ontdekt hebben, nog verder houdbaar zijn, of ze ook gelden voor die droomen die niet doorzichtig zijn, waarvan de manifeste inhoud niet in betrekking staat tot een nog overgebleven dag-wensch. Wij zijn van oordeel dat die andere droomen sterk verminkt en daarom ternauwernood vatbaar zijn

om begrepen te worden. Wij vermoeden ook dat we de psychoanalytische techniek noodig zullen hebben om die verminking aanschouwelijk te kunnen maken; terwijl we haar niet behoeven bij het leeren begrijpen van de kinderdroomen.

In elk geval bestaat er nog een klasse van droomen die niet verminkt zijn en die men evenals kinderdroomen als wenschvervullingen erkent. Het zijn die, welke hun oorzaak vinden in de imperatieve prikkels die de uiting zijn van zekere lichaamsbehoeften, als honger, dorst, geslachtelijk begeeren; wenschvervullingen derhalve, die even zoovele reacties op inwendige lichamelijke prikkels zijn. Zoo hoorde ik uit den mond van een meisje van 19 maanden dit droompje: „Anna F...., aarbei, moerbei, eierkoek, pap". Zij werd daarmee wakker den ochtend volgend op een dag dat ze had moeten vasten wegens darmstoornis, die veroorzaakt was juist door het eten van de in den droom genoemde vruchten.

Gelijktijdig droomde de 70 jarige grootmoeder van deze kleine meid, die mede een dag gevast had — tengevolge van door een wandelende nier veroorzaakte darm-ontstemming — dat ze ten eten gevraagd en op de lekkerste spijzen onthaald was geworden.

Waarnemingen bij hongerende gevangenen en bij personen die als deelnemers aan expedities of op reis ontberingen ondergaan, leeren ons dat de in zulke omstandigheden verkeerenden geregeld droomen van een bevrediging hunner behoeften. Zoo lazen wij in Otto Nordenskjöld's boek „Antarctic" 1904 (1e deel p. 336) over de mannen die met hem mede overwinterden: „Onze droomen, destijds niet levendiger noch talrijker dan thans, waren ken-

schetsend voor de richting, die onze meest geheime gedachten volgden. Zelfs die kameraden die slechts zeer zelden droomden, hadden lange geschiedenissen mede te deelen omtrent hunne ervaringen uit die wereld der fantasie. Al de droomen hadden die zoo ver van ons verwijderde wereld tot onderwerp, maar hielden tevens verband met de verhoudingen van het oogenblik .... Eten en drinken vooral vormden meestal het onderwerp onzer droomen. Een onzer, die bijzonder den slag had om op die wijze in zijn nachtelijke fantasieën aan slemppartijen deel te nemen, vond het heerlijk als hij 's morgens bij het ontwaken ons kon vertellen van een diner van drie gangen, dat hij in zijn droom had meegemaakt; anderen droomden van tabak, van heele bergen tabak, of wel dat ons schip met volle vaart het ijsvrije, open water naderde.

Nog een andere droom is de vermelding waard: „De brievenbesteller brengt de post en geeft een lange verklaring waarom die zoo lang is uitgebleven: hij had de brieven aan een verkeerd adres bezorgd en eerst na veel moeite is het hem gelukt ze weer terug te krijgen".

Natuurlijk houdt men zich gedurende den slaap met nog veel onmogelijker dingen bezig, maar het is opvallend hoe weinig fantastisch bijna alle droomen zijn, waarvan ik hoorde of die ik zelf droomde. Stellig zou het, uit een psychologisch oogpunt beschouwd, van groot belang zijn geweest als al deze droomen waren opgeteekend geworden. Men zal zich echter best kunnen voorstellen, hoe welkom ons de slaap was, die ons immers alles bieden kon, waar we het meest naar verlangden. —

Aan Du Prel ontleen ik nog het volgende citaat: „Mungo Park, die op een reis in Afrika

van dorst versmachtte, droomde maar steeds weer van de waterrijke dalen en landouwen van zijn geboorteland. De door honger geplaagde F r e n c k, die in de S t e r r e n s c h a n s te Maagdenburg gekerkerd zat, nam in den droom deel aan overvloedige maaltijden, waaraan hij zich te goed deed en ook G e o r g B a c k, toen hij als deelnemer aan de eerste expeditie van F r a n k l i n eens den hongerdood nabij was, droomde steeds dat hij aanzat aan rijke maaltijden".

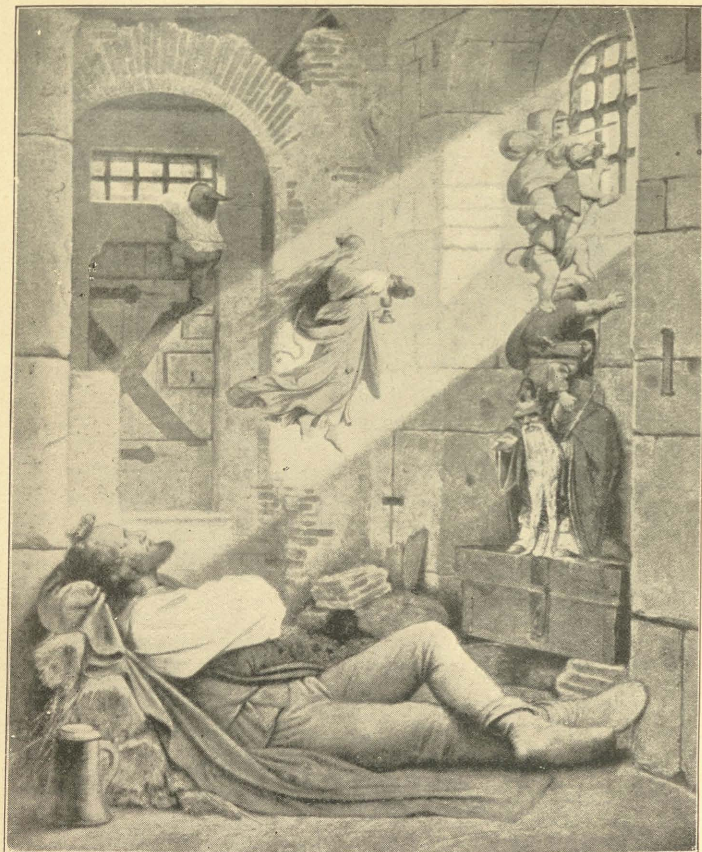
De persoon, die na een gepeperden avondmaaltijd, 's nachts dorst heeft, droomt allicht dat hij zijn dorst stilt. Men kan natuurlijk bij geen mogelijkheid zijn honger of dorst al droomende stillen; men wordt uit zoo'n droom dorstig wakker en moet dien dorst dan in werkelijkheid door heuschelijk water-drinken lesschen. De prestatie van den droom is in deze practisch zeer gering; maar niet minder zeker is het feit dat hij verwekt wordt met het doel den slaap te beschermen tegen den prikkel die ernaar streeft om den droomer te doen ontwaken en tot handeling aan te zetten. Deze bevredigingswenschen slagen er vaak in om aan natuurlijke behoeften — als ze niet al te sterk geaccentueerd zijn — te voldoen.

De droom, die door geslachtelijke prikkels opgewekt wordt, geeft eveneens bevredigingen, welke echter bizonderheden vertoonen, die vermeldenswaard zijn. Daar de geslachtsdrift minder afhankelijk is van het object harer wenschen dan het geval is met honger en dorst, zoo kan de droomer door een pollutie zich werkelijk bevredigd voelen. Tengevolge van zekere, later te vermelden bezwaren in de relatie tot het verlangde object, ontwaart men vaak, dat de reëele bevrediging begeleid wordt door

een onduidelijken of verminkten droominhoud. Deze eigenaardigheid der pollutie-droomen stempelt hen, zooals O. Rank heeft opgemerkt, tot geschikte onderwerpen bij de studie van de droomverminking.

Overigens plegen alle droomen van volwassenen, die door den drang tot het voldoen aan natuurlijke behoeften ontstaan, behalve de bevrediging van deze, nog andere dingen te bevatten, die door psychische prikkels veroorzaakt worden en die, om begrepen te worden, droom-duiding behoeven.

Voor het overige willen wij niet beweren dat de op kinderlijke wijze gevormde wenschvervullingsdroomen van volwassenen louter als reacties op de genoemde imperatieve behoeften voorkomen. Ons zijn evengoed korte en duidelijke droomen van deze soort bekend, ontstaan onder den invloed van zekere overheerschende situaties, die ongetwijfeld veroorzaakt werden door psychische prikkels. Zoo bijvoorbeeld de ongeduldsdroomen: als iemand de voorbereidingen heeft getroffen om een reis te maken, om een voor hem interessante komedie-voorstelling bij te wonen, om een voordracht te houden, om een bezoek te brengen, en nu in zijn droom bij anticipatie zijn verwachting vervuld ziet; waar hij dus tijdens den aan de gebeurtenis voorafgaanden nacht meent zijn doel bereikt te hebben, zich in den schouwburg waant, zijn bezoek denkt afgelegd te hebben; of wel de, zoo terecht betitelde, gemakzuchtsdroomen: als iemand, die graag wat langer blijft slapen, droomt dat hij al opgestaan is, zich aan het wasschen is, of zich reeds in de school bevindt, terwijl hij in werkelijkheid doorslaapt, en dus liever in den droom dan in de realiteit opstaat.

DE DROOM VAN DEN GEVANGENE (MORITZ v. SCHWIND)

De wensch om te slapen, die, zooals wij gezien hebben, regelmatig aandeel heeft in de droomvorming, drukt zich in deze droomen uit en treedt er als de werkelijke droomvormer in op. De behoefte om te slapen doet zich met volle recht gelden naast de andere groote lichamelijke behoeften.

Ik vertoon u hier de reproductie van een schilderij van Schwind, dat zich in de Schackgalerie in München bevindt, en maak er u opmerkzaam op hoe juist de schilder het ontstaan van een droom uit een overheerschende situatie heeft begrepen.*) Zij stelt voor: „De droom van een gevangene, die als inhoud niets anders kan bevatten dan zijn bevrijding. Het is mooi gezien dat de ontsnapping door het venster moet plaats hebben, want door het venster valt de lichtprikkel die een einde maken moet aan den slaap van den gevangene. Die bovenop-elkander staande gnomen stellen zeer zeker de opeenvolgende hoogtestellingen voor, die de slaper moet innemen, wil hij, door naar boven te klauteren het venster bereiken; en als ik me niet vergis, en niet te veel opzet toeschrijf aan den kunstenaar, dan heeft de gnoom, die het hoogste standpunt inneemt en de ijzeren spijlen doorzaagt (derhalve dàt verricht wat de gevangene zelf zoo gaarne doen zou) dezelfde gelaatstrekken als deze. Behalve dan bij de kinderdroomen en die welke van een infantiel type zijn, komt de droomverminking bij alle andere droomen voor. Wij kunnen niet met zekerheid zeggen, alhoewel wij het vermoeden, dat ook deze wenschvervullingen zijn; uit hun manifesten inhoud kunnen wij niet opmaken welke psychische prikkel hen deed ontstaan en wij kunnen niet bewijzen dat zij eveneens dienen om dezen prikkel

*) Zie de reproductie opgenomen in dit deel.

werkeloos te maken, of wel eraan te voldoen. Zij hebben duiding noodig, dat wil zeggen, zij moeten vertaald, hun verminking moet begrepen, hun manifeste inhoud door den latenten vervangen worden, vóór wij er een oordeel over kunnen vellen of dàt, wat we bij de infantiele droomen hebben gevonden, voor alle droomen gelden mag.

NEGENDE VOORLEZING

DE DROOM

DE DROOMCENSUUR

Dames en Heeren!

Het bestudeeren van de kinderdroomen heeft ons het ontstaan, het wezen en de functie van den droom leeren kennen. De droomen ruimen psychische prikkels, die den slaap storen, uit den weg door aan deze een denkbeeldige bevrediging te verschaffen. Van de droomen van volwassenen hebben wij intusschen slechts een groep leeren begrijpen, die wij „droomen met een infantiel karakter" hebben genoemd. Hoe het met de andere droomen gesteld is weten wij nog niet, maar begrijpen doen we ze ook niet. Voorloopig zijn we tot een resultaat gekomen waarvan we de beteekenis niet mogen onderschatten. Telkens als een droom volkomen begrijpelijk is, blijkt het dat hij een denkbeeldige wenschvervulling daarstelt. Zulk een samentreffen kan niet toevallig, noch onbeteekenend zijn.

Op grond van allerlei overwegingen en van de overeenkomst in opvatting ten opzichte van den droom en de vergissingen nemen wij aan dat een droom van anderen aard een verminkt surrogaat is voor een inhoud die ons onbekend blijft en hetwelk tot dien inhoud herleid moet worden. Het onderzoek naar, het begrijpen van die droomverminking, moet nu onze eerste taak zijn.

Het is de droomverminking die ons den droom zoo vreemd en onbegrijpelijk doet toeschijnen. Wij willen allerlei dingen aangaande die verminking weten: in de eerste plaats, waar zij vandaan komt, haar dynamisme; in de tweede plaats, wat zij uitwerkt en hoe zij dat doet.

Wij zouden ook kunnen zeggen: de droomverminking is het werk van den droomarbeid. Wij willen dan van dien droomarbeid een beschrijving geven en dien reduceeren tot de krachten die in hem werkzaam zijn.

Luistert nu eens naar den volgenden droom, dien ik dank aan een lid van onze Psychoanalytische Vereeniging, mevrouw Dr. v. Hug-Helmuth. Hij werd haar mondeling meegedeeld door een voorname, welopgevoede oudere dame. De droom is niet geanalyseerd geworden. Mevrouw Dr. v. H.-H. is overtuigd dat hij voor psychoanalitici geen uitlegging behoeft. De droomster zelve heeft haar droom ook niet geduid, maar hem beoordeeld en veroordeeld alsof de beteekenis ervan haar zeer duidelijk was.

Zij sprak er n.l. als volgt over: „En zulke akelige malle dingen droomt een vijftigjarige vrouw, die dag en nacht geen andere gedachten heeft dan die het welzijn van haar kind betreffen".

En nu de droom van de „l i e f d e d i e n s t e n".

„Zij begeeft zich naar het garnizoens-hospitaal No. 1 en zegt aan den wacht aan de poort dat ze den dirigeerenden officier van gezondheid .... (zij noemt een haar onbekenden naam) moet spreken, daar zij in het hospitaal dienst wil doen. Daarbij spreekt ze het woord „dienst" op zulk een toon uit dat de onderofficier dadelijk merkt dat ze „liefdes"diensten bedoelt. Aangezien zij een bejaarde

vrouw is, laat hij haar passeeren. Maar inplaats van bij den dirigeerenden officier van gezondheid aan te landen, komt ze terecht in een groote, donkere kamer waar verscheidene officieren en militaire geneesheeren aan een lange tafel zitten en staan. Zij wendt zich met haar verzoek tot een officier van gezondheid, die na enkele woorden reeds begrijpt wat zij wil. Zij zei in haar droom letterlijk het volgende: „Ik en vele andere vrouwen en jonge meisjes in Weenen zijn bereid om de soldaten, manschappen en officieren zonder onderscheid. . . ."

Hier volgt in den droom een gemurmel van woorden. Maar dat die woorden heel goed begrepen worden, kan men opmaken uit de deels verlegene, deels hoonende gelaatstrekken der officieren. De dame vervolgt dan: „Ik begrijp dat ons besluit u vreemd moet voorkomen maar het is ons bittere ernst. Het wordt den soldaat te velde ook niet gevraagd of hij al dan niet sterven wil". Nu volgt een pijnlijk stilzwijgen minuten lang. De aangesproken oudere geneesheer slaat zijn arm om haar middel en zegt: „Mevrouw, onderstelt u eens dat het werkelijk zoo ver zou komen. . . . (gemurmel)". Zij maakt zich uit zijn arm los met de gedachte: zij zijn toch allemaal hetzelfde, en antwoordt: „Mijn God, ik ben een oude vrouw en zal misschien heelemaal niet in die omstandigheid komen. Bovendien moet er aan één voorwaarde voldaan worden,, n.l. dat er op den leeftijd gelet worde; dat niet een oudere vrouw met een heel jongen man. . . . (gemurmel); dat zou toch verschrikkelijk wezen". — De oudere dokter zegt daarop: „Dat is natuurlijk". Eenige officieren, onder wie er een is die jaren geleden aanzoek om haar heeft gedaan, beginnen hardop te lachen en de dame verzoekt bij

den haar bekenden dirigeerenden officier van gezondheid toegelaten te worden opdat alles in het reine kunne komen. Daar bemerkt ze ineens tot haar schrik dat ze zijn naam is vergeten. Niettemin wijst de oudere dokter haar beleefd en hoffelijk den weg; zij moet een smalle wenteltrap op die van uit de kamer, waar ze zich bevindt, naar de bovenverdiepingen voert; ze moet op de tweede verdieping wezen. Terwijl ze de trap opklimt, hoort ze een officier zeggen: „Dat is een enorm besluit, hoe het dan ook zij, ze moge jong of oud zijn, daar heb ik respect voor!" In de overtuiging van eenvoudig gevolg te geven aan haar gevoel van plicht, klimt ze een eindelooze trap op. —

In den loop van enkele weken heeft ze, naar de dame ons meedeelt, nog tweemaal — hoewel dan met onbeduidende wijzigingen en veranderingen van geen verdere beteekenis — dezen zelfden droom gedroomd".

Zooals hij hier gegeven wordt, gelijkt hij op een dagdroom. Hij vertoont slechts geringe gapingen en menig onderdeel van zijn inhoud zou door navragen hebben kunnen opgehelderd worden, wat intusschen, zooals u weet, niet geschied is. Het opvallende en voor ons het meest interessante echter is dat de droom verschillende leemten vertoont; geen herinnerings-fouten maar inhouds-hiaten. Op drie plaatsen is de inhoud als 't ware weggevaagd; de zinsneden, die in deze vakken thuis behooren, zijn door gemurmel vervangen. Daar er geen analyse is ingesteld, hebben we niet het recht ons een oordeel aan te matigen over den zin van dezen droom. Maar er zijn aanduidingen, die het maken van gevolgtrekkingen wettigen, zooals b.v. in het woord „liefde-diensten"; en vooral noodigen ons de

brokstukken volzin, die aan 't gemurmel als 't ware voorafgaan, uit om ze op een wijze aan te vullen die geen twijfel toelaat. Als we die aanvulling toevoegen aan het droomverhaal, dan zou de inhoud luiden, dat de droomster zich bereid verklaart, om uit zuivere vaderlandsliefde haar persoon aan te bieden, zoodat de militairen — zoowel officieren als manschappen — ervan gebruik zouden mogen maken om op haar hun geslachtsdrift te voldoen. Zeker zal ieder aanstoot nemen aan een dergelijke proeve van brutaal libidineuse fantasie, maar in den droom blijkt hiervan niets. Juist op de plaatsen, waar de samenhang van het verhaal deze bekentenis zou moeten inhouden, komt in het manifeste droomstuk slechts een gemurmel voor, iets wat verloren gegaan of onderdrukt geworden is.

Ik hoop dat u het als voor-de-hand-liggend aanneemt dat juist het aanstootelijke van die plaatsen, het motief daarstelt voor het door het gemurmel wegdoezelen van de woorden.

Waar kan men iets vinden, dat met deze handeling overeenkomt? In de tijden, die we thans beleven, behoeven we daar niet ver naar te zoeken! In de eerste de beste courant, die men in handen krijgt, kunnen we immers talrijke plaatsen vinden, die wit, onbedrukt gebleven zijn, waar de tekst geschrapt werd door den oorlogs-censor. Op deze ledige plaatsen stond een en ander dat de hooge censuur niet beviel en daarom door haar verwijderd werd. Terecht denkt u daarbij dat het wel jammer was dat dat geschrapt werd, dat het zeker iets belangwekkends moet geweest zijn, „wel het beste stukje". Op andere plaatsen liet de censuur den volzin staan zooals hij was. De schrijver, die voorzag welke plaatsen het potlood van den censor te duch-

ten hadden, heeft daar bij voorbaat den tekst eenigszins gewijzigd, minder vrijmoedig geschreven, zich met woorden beholpen die het bedoelde nabij kwamen, of wel zich bepaald tot het maken van zinspelingen op wat hij eigenlijk had willen zeggen. In die gevallen blijft de courant dan vrij van zulke onbedrukte plaatsen, maar zekere omschrijvingen en vage uitdrukkingen, die gebezigd worden, verraden dat men rekening heeft gehouden met de eischen van de censuur.

Op grond van deze analogie zeggen wij dan ook dat de uitgevallen, door gemurmel verborgen droom-volzinnen aan de censuur ten offer zijn gebracht. Wij drukken dat dan aldus uit, dat de droom-censuur voor een deel schuld heeft aan de droomverminking. Overal, waar wij in den manifesten droom leemten aantreffen, is de droom-censuur aan het werk geweest. Wij zouden nog verder moeten gaan en ook den invloed van de censuur erkennen op die plaatsen waar een droomelement bizonder vaag, onbestemd en twijfelachtig staat opgesteld in tegenstelling met andere duidelijker uitgebeelde stukken. Slechts zelden uit de censuur zich op zoo'n vrije, men zou kunnen zeggen op zulk een naïeve wijze als in ons voorbeeld van de „liefdediensten". Veelvuldiger volgt ze den anderen weg, namelijk door in de plaats van de eigenlijk bedoelde zinsneden, vage aanduidingen, omschrijvingen en toespelingen te stellen.

De droomcensuur heeft nog een derde manier van inwerking, maar deze laat zich langs den weg der analogie met de dagblad-censuur niet ophelderen.

Beter dienst kan ons in deze het voorbeeld van den eenigen tot dusverre geanalyseerden droom be-

wijzen. U herinnert zich nog wel dien van „de drie ondeugdelijke theaterbiljetten voor een gulden vijftig". In de latente droomgedachte kwam het element „voorbarig", „te vroeg" op den voorgrond. Het beteekende: het was onzin om zoo vroeg te trouwen; het was ook onzinnig om zoo vroeg biljetten voor den schouwburg te nemen — het was ook belachelijk van de schoonzuster haar geld zoo schielijk uit te geven om zich daarvoor een sieraad te koopen. Van dit kern-element van de droomgedachte is niets overgegaan in den manifesten droom; hier is het naar-den-schouwburg-gaan en het biljetten-nemen in het centrum geraakt. Door deze verschuiving van het accent, deze andere groepeering van de inhouds-elementen, wijkt de manifeste droom zoo van de latente droomgedachte af, dat niemand vermoeden kan dat laatstgenoemde zich achter den manifesten inhoud verschuilt. Deze verschuiving van het accent is een hoofdmiddel, waarvan de droomverminking gebruik maakt en geeft juist dat vreemde aan den droom waardoor de droomer zelf zijn eigen maaksel niet meer herkent.

De werkingen van de droomcensuur en de middelen tot verminking van den droom komen dus op weglaten, wijzigen en anders-groepeeren van het materiaal neer. De droomcensuur zelf is de grondoorzaak of een der grondoorzaken van de droomverminking die nu het onderwerp vormt dat ons bezighoudt.

Wijzigen en anders-groepeeren worden gezamenlijk opgevat als „verschuiving".

Nadat we ons nu hebben beziggehouden met de werking van de droomcensuur, willen wij ook haar dynamisme nader beschouwen. Ik hoop dat u zich

geen al te anthropomorphe voorstelling gaat maken van die uitdrukking en u zich den droom-censor voorstelt als een kleinen, strengen man of als een geest die in een klein hersenkamertje woont en daar zijn ambt vervult; maar ook, dat u zich die censuur niet als gelocaliseerd gaat indenken, als een „hersencentrum", vanwaar een censureerende invloed uitgaat en die door verwijdering of door beschadiging van het centrum uitgeschakeld zou kunnen worden. Voorloopig is „censuur" niets meer dan een goedbruikbare uitdrukking voor een dynamische verhouding. Dit woord staat ons niet in den weg bij het stellen van de vraag door welke strevingen zulk een invloed wordt uitgeoefend en op welke zij influenceeren; wij zullen ook niet vreemd opkijken als we gewaar worden vroeger ook reeds, en misschien wel zonder het te weten, met de droomcensuur in aanraking te zijn geweest. Dat toch is inderdaad het geval.

Herinnert u zich niet dat we een zeer verrassend iets hebben ervaren toen wij een begin maakten met de toepassing van onze vrije associatie-techniek? Wij kwamen toen tot het besef van een weerstand te ontmoeten als we een poging deden om van het manifeste droomelement door te dringen tot het onbewuste, waarvan het de plaatsvervanger is. Zooals wij toen zeiden kan die weerstand van verschillende afmeting zijn, den eenen keer reusachtig groot, den anderen keer zeer gering. In het laatste geval behoeft onze duidingsarbeid slechts enkele tusschengeledingen te passeeren; maar is hij groot, dan moeten we lange associatie-ketenen, van het element af gerekend, doorloopen; dan worden wij ver van het punt van uitgang weggevoerd en moeten onderweg al de bezwaren overwinnen die zich in den

vorm van kritische processen tegen den inval voordoen.

De weerstand nu, dien wij bij den duidingsarbeid ontmoeten, is gelijk te stellen met de droomcensuur bij den droomarbeid. De weerstand, dien de duiding ondervindt, is slechts het objectiveeren van de droomcensuur. Hij levert ons ook het bewijs dat de macht der censuur zich niet bepaalt tot het verminken van den droom en daarna zich verliest, maar dat deze censuur blijft doorleven als voortdurende instelling die tot doel heeft de verminking te onderhouden. Trouwens, evenals bij de duiding de weerstand voor elk droomelement in grootte verschillend bleek te zijn, zoo is ook in een en denzelfden droom de door de censuur aangebrachte verminking voor elk element meer of minder aanzienlijk. Als men den manifesten en den latenten droom met elkaar vergelijkt, dan ziet men dat enkele latente elementen volkomen geëlimineerd werden, terwijl andere meer of minder gewijzigd of wel onveranderd, ja misschien zelfs versterkt in den manifesten droominhoud overgebracht zijn.

Welke zijn nu de tendensen die de censuur uitoefenen en waartegen treden ze censureerend op? Deze voor het begrip van den droom, mogelijk zelfs voor het begrijpen van het menschelijk leven fundamenteele vraag is, als we een blik slaan op de reeks der geduide droomen, zeer gemakkelijk te beantwoorden.

De tendensen, die de censuur uitoefenen, zijn die, welke door het oordeel van den droomer, als hij wakker is, erkend worden; die, met welke hij zich kan vereenigen. Gij kunt ervan verzekerd zijn dat als gij eene correct verrichte duiding van een eigen droom afwijst, gij dat om dezelfde beweegreden

doet die de droomcensuur aanleiding gaf in te grijpen, waardoor droomverminking teweeggebracht en duiding noodzakelijk gemaakt werd. Denkt u maar eens aan den droom van de 50-jarige dame.

Zij vindt den droom, zonder hem geduid te hebben, afschuwelijk — en zou er nog meer door ontsteld geweest zijn als mevrouw Dr. von Hug haar iets meegedeeld had van de noodzakelijke duiding — en juist om reden van die veroordeeling zijn in haar droom de het meest aanstoot-gevende plaatsen door een gemurmel vervangen.

De tendensen echter, tegen welke de droomcensuur zich richt, moet men vooral van het standpunt van dezen eisch zelf beschrijven. Men kan dan slechts zeggen dat zij van verwerpelijken aard zijn, aanstoot geven in ethisch, aesthetisch, sociaal opzicht; dat het dingen zijn die men niet waagt in zijn gedachten op te nemen, of waar men met afschuw aan denkt.

Deze door de censuur besnoeide en verminkte wenschen zijn vooral uitingen van een onbegrensd en onverbiddelijk egoïsme. Het eigen-ik komt in elken droom voor en speelt daar vast de hoofdrol ook zelfs wanneer het zich in het manifeste droombeeld nog zoo goed tracht te verschuilen. Dit „heilig egoïsme" van den droom houdt zeker voeling met het optreden van den slaap, die een resultaat is van het onttrekken van onze belangstelling aan de gansche wereld buiten ons. De ikheid, die zich van alle ethische banden heeft bevrijd, voelt zich één met alle aanspraken die het geslachtsleven durft te stellen, met verlangens die sedert lang veroordeeld zijn geworden door onze aesthetische opvoeding en in schrille tegenspraak komen met alle beperkingseischen die de moraal ons stelt. Het streven naar

lust — de libido, zooals wij zeggen — is in de keus harer objekten onbeperkt en kiest nog wel het liefst de verbodene. Niet alleen een anderman's vrouw, maar vooral de incestueuse, door de menschelijke conventie geheiligde objekten: de moeder en de zuster, waar het een man geldt, den vader en den broer als het een vrouw betreft. (De droom van onze 50 jarige dame is er ook een van incestueusen aard, waar de libido zonder twijfel op den zoon gericht is.) Lusten, die men denkt dat met 's menschen natuur onvereenigbaar zijn, toonen genoeg kracht te hebben om droomen te vormen. Ook de haat kent in zijne uitingen geene grenzen. Wraak- en doodwenschen onze naaste verwanten betreffende, die dus de meest geliefde personen uit ons dagelijksch leven als doelwit hebben: de ouders, broers en zusters, den echtgenoot, de eigen kinderen, zijn niets ongewoons. De gecensureerde wenschen lijken wel van uit een ware hel op te stijgen; als we, wakker geworden, den droom duiden, schijnt het ons of geen censuur hen zwaar genoeg kan treffen.

Maar u moogt den droom-zelf van zijn boozen inhoud geen verwijt maken, ook niet vergeten dat hem de onschuldige, neen, de heilzame taak is toevertrouwd om den slaap voor storing te vrijwaren. Die boosheid ligt niet in het wezen van den droom. U weet toch ook dat er droomen zijn die tegemoet komen aan rechtmatige wenschen en bevrediging geven aan dringende lichaamsbehoeften. Bij deze komt geen verminking voor; die hebben ze ook niet noodig; ze kunnen aan hun functie voldoen zonder de ethische en aesthetische tendensen van de ikheid te beleedigen. Ook moet u in gedachten houden dat de droomverminking in onevenredige verhouding

staat tot twee faktoren. Eenerzijds wordt de verminking erger naarmate de wensch, die gecensureerd moet worden, kwaadwilliger is; anderzijds neemt ze echter ook in evenredigheid toe met de strengheid waarmede de censuur op het oogenblik haar aanspraken doet gelden. Zoo zal een jong, strengopgevoed, preutsch meisje, door onverbiddelijk censureeren droombeelden verminken, die wij geneesheeren b.v. als veroorloofde, onschadelijk libidineuse wenschen zouden opvatten en die de droomster, als ze een tiental jaren ouder is, eveneens als zoodanig zal beschouwen.

Wij zijn overigens nog niet ver genoeg gevorderd in de kennis van den duidingsarbeid om ons over deze uitkomst boos te maken. Vóór alles is het onze plicht om haar te verdedigen tegen zekere verdachtmakingen, waaraan ze is blootgesteld. Immers, als men er bepaald op uit is, kan men hier en daar altijd wel iets vinden dat niet in den haak zou lijken.

Bij de studie van onze droomduiding zijn wij uitgegaan van de bekende stellingen: dat de droom op zichzelf een zin heeft, dat men het bestaan van tijdelijk onbewuste gebeurtenissen in den hypnotischen toestand ook van toepassing mag achten op den normalen slaap en dat alle invallen gedetermineerd zijn. Als we nu op grond van die veronderstellingen tot plausibele resultaten waren gekomen met de droomduiding, dan zouden we met recht de gevolgtrekking mogen maken dat die veronderstellingen juist waren. Maar tot welk besluit moeten we nu wel komen, waar deze gegevens zich zóó voordoen als ik ze u daar juist afmaalde? Dan zou men toch veeleer tot de slotsom moeten komen: de resultaten zijn onmogelijk, onzinnig, en op zijn

minst genomen zeer onwaarschijnlijk; derhalve moeten ook de veronderstellingen onjuist zijn; òf de droom is geen psychisch verschijnsel, òf in den normalen toestand is er geen sprake van het bestaan van iets onbewusts; òf onze techniek is fout. Is dat niet veel aannemelijker, eenvoudiger en meer bevredigend dan al die afschuwelijke dingen, die wij meenen op grond onzer veronderstellingen ontdekt te hebben? Het is het een zoowel als het ander! Het is eenvoudiger, het is ook bevredigender, maar daarom niet noodzakelijk juister.

Maar laten wij ons den noodigen tijd gunnen; de zaak toch is nog niet voldoende toegelicht. Vóór alles moeten wij pogen om op onze droomduidingen een kritiek toe te passen die nog beter doel treft. Dat haar uitkomsten ons nog zoo weinig reden tot verblijding geven en nog zoo'n weerzin wekken, zou misschien nog niet zooveel gewicht in de schaal leggen. Een grondiger argument levert ons de omstandigheid dat de droomers, die wij — krachtens de duiding hunner droomen — zulke wenschbedoelingen toedichten, deze met grooten nadruk en op goede gronden van zich afwijzen. „Wat!" zegt de eene, „u wilt mij uit mijn droom bewijzen dat ik spijt zou voelen over het feit, gelden te hebben besteed om mijn zuster aan een bruidschat te helpen en de opvoeding van mijn broer te bekostigen? Maar dat is onmogelijk; ik werk alleen voor mijn broers en zusters, heb geen ander levensbelang dan mijn plicht jegens hen te vervullen, zooals ik dat als oudste zoon plechtig aan mijn stervende moeder beloofd heb".

Of wel, een droomster zegt mij: „Zou ik wenschen dat mijn man stierf? Kan het onzinniger?! Wij leiden samen een gelukkig huwelijksleven, en

zijn dood zou mij van alles berooven wat ik in de wereld bezit".

Een andere weer zou mij toevoegen: „Uwe bewering dat ik zinnelijke lusten koesteren zou ten opzichte van mijn zuster, is eenvoudig belachelijk; ik geef inderdaad niets om haar; we zijn met elkaar gebrouilleerd en ik heb haar in geen jaren gesproken".

Wij zullen er misschien niet veel waarde aan hechten als deze droomers de tendensen, die wij hun toedichten, niet bevestigen of wel verloochenen; we zouden dan kunnen zeggen: dat zijn nu dingen, die zij van zichzelven niet kunnen weten. Maar dat ze juist precies het tegenovergestelde van zulk een geduiden wenschdroom in zichzelf waarnemen en dat ze ons — door op hun levensomstandigheden te wijzen — kunnen aantoonen dat de tegenstelling van den droominhoud bij hen de overhand heeft — kan niet anders dan onze verbazing wekken. Wordt het nu toch heusch geen tijd om de heele studie van die droomduiding er maar aan te geven, daar ze tot zulke absurde uitkomsten leidt?

Neen, stellig niet. Ook dit krachtiger argument verliest zijn waarde, als we het aan de noodige kritiek onderwerpen.

Aangenomen de veronderstelling dat er in het zieleleven onbewuste strevingen voorkomen, heeft bedoeld argument geen bewijskracht als we kunnen aantoonen dat in het bewuste leven tendensen den voorrang hebben die aan de onbewuste antagonist zijn.

Wellicht is in het zieleleven ook plaats voor antagonistische strevingen, voor dingen die elk op zichzelf staan en met elkaar in tegenspraak zijn; het zou zelfs niet onmogelijk zijn dat juist het overheer-

schen van de eene aandoening een voorwaarde zou zijn voor het onbewust-blijven van haar antagonist.

De bij het begin gemaakte tegenwerpingen blijven dus van kracht, te weten: dat de uitkomsten van de droomduiding niet eenvoudig en zeer onverkwikkelijk zijn.

Wat de eerste tegenwerping aangaat, dient gij er op gewezen te worden dat, al mag men er nog zooveel mee op hebben om op eenvoudige wijze een doel te bereiken, deze zelfde eenvoud u hier niet dienen kan en u niet zal brengen tot de oplossing van welk droomvraagstuk ook; integendeel, moet gij u voorbereiden op het vinden van zeer samengestelde verhoudingen. Op de tweede tegenwerping valt te antwoorden dat gij, eerlijk gesproken, onheusch doet als gij als motief voor een wetenschappelijk oordeel, voorliefde of tegenzin wilt aannemen. Wat doet het er toe of de uitkomsten der droomduiding u onbevredigend, beschamend of afkeerwekkend toeschijnen? In dergelijke gevallen placht mijn leermeester Charcot te zeggen: celà n'empêche pas d'exister. Men moet deemoedig zijn, niet gehoorzamen aan zijn sympathieën en antipathieën, wanneer men er achter wil komen wat in deze wereld werkelijkheid is. Als een natuurkundige u het bewijs kan leveren dat het organisch leven op onze aarde binnen korten tijd geheel zal uitsterven, antwoordt u hem dan: „dat kan niet waar zijn, dat vooruitzicht zou toch al te akelig wezen?" Ik denk veeleer dat u er het zwijgen toe doen zult, totdat een andere natuurkundige komt en aantoont dat zijn voorganger een fout heeft begaan in het opmaken zijner onderstellingen en berekeningen. Als gij van u afwijst, wat u onaangenaam is, dan herhaalt gij eigenlijk het mechanisme van de droom-

vorming, inplaats van het te begrijpen en te beheerschen.

Gij belieft dan misschien geen geloof te hechten aan het afschuwwekkend karakter van de gecensureerde droomwenschen en bezigt daartoe het argument dat het toch onwaarschijnlijk is dat men zoo'n groote plaats aan het kwaad in 's menschen constitutie zou moeten inruimen. Maar geven uw eigen ervaringen u het recht om dat te zeggen? Ik wil zwijgen over de kwestie van wat gij van uzelf moogt denken, maar hebt gij zooveel welwillendheid ondervonden van uw (leer)meesters en uw concurrenten, zooveel ridderlijkheid bespeurd bij uwe vijanden en zoo weinig afgunst in hun omgang opgemerkt, dat gij u verplicht gevoelt op te komen tegen de bewering dat een boos egoïsme aan de menschelijke natuur eigen is? Is het u niet bekend hoe weinig zelf-heerschappij de mensch in 't algemeen heeft en hoe weinig betrouwbaar hij is in alle aanrandingen en buitensporigheden, waarvan wij 's nachts droomen, en die in werkelijkheid dagelijks als misdaden worden gepleegd door menschen in wakenden toestand? Wat doet de psychoanalyse anders dan het oude woord van Plato bevestigen, dat de goeden diegenen zijn die zich tevreden stellen met te droomen van wat de anderen, de boozen, werkelijk doen!

En laat ons nu den blik eens van het individueele in ons afwenden en richten naar den grooten oorlog die steeds nog in Europa heerscht; denkt eens aan de matelooze gewelddadigheid, den gruwel en de leugen, die zich ruim baan maken in de wereld der beschaving. Glooft u werkelijk dat het aan een handvol gewetenlooze drijvers en verleiders gelukt zou zijn om al die booze geesten te ontketenen, als

de millioenen van geleid-wordenden niet mede schuldig waren? Blijft gij, als gij deze verhoudingen ernstig onder het oog ziet, nog denken dat het booze in 's menschen psyche niet aanwezig is?

Ge zult me verwijten dat ik in mijn oordeel over den oorlog eenzijdig ben; het schoonste en edelste dat de mensch in zich draagt, zijn heldenmoed, zijn zelfopoffering, zijn sociaal gevoel, heeft de oorlog ook naar voren gebracht. Dat is zoo; maar gaat u nu niet schuldig maken aan een zelfde onrechtvaardigheid als die welke zoo vaak begaan is ten opzichte van de psychoanalyse, waar haar voor de voeten geworpen wordt dat ze het eene loochent terwijl ze het andere beweert. Wij denken er niet aan om te loochenen dat 's menschen natuur streeft naar alles wat edel is, en hebben nimmer aan de waarde daarvan afbreuk willen doen. Het tegendeel is waar. Ik wijs u niet alleen op de gecensureerde booze droomwenschen, maar ook op de censuur, die de wenschen onderdrukt en onkenbaar maakt. Op het bestaan van dat booze in den mensch leggen wij alleen daarom een sterken nadruk, omdat anderen de aanwezigheid daarvan loochenen, waardoor het menschelijk zieleleven wel niet beter maar onbegrijpelijk wordt. Maken wij ons los van die eenzijdig ethische beoordeeling, dan zullen we zeker eerder kunnen geraken tot de meer juiste formule voor de verhouding die in 's menschen natuur bestaat tusschen het kwade en het goede.

Wij behoeven dus de uitkomsten van ons droomduidingsonderzoek niet prijs te geven al vinden we ze dan ook bevreemdend. Wellicht gelukt het ons later ze langs een anderen weg beter te leeren begrijpen. Voorloopig mogen we dit vaststellen: De droomverminking is een gevolg van de censuur die

door bekende tendensen van de ikheid wordt toegepast op deze of gene aanstoot-gevende droomwenschen, die 's nachts tijdens den slaap bij ons opwellen. Waarom die wenschen zich juist 's nachts aanmelden en waar die verwerpelijke verlangens vandaan komen is een vraag die voorloopig nog onbeantwoord moet blijven, die nog een nader onderzoek vereischt.

Intusschen mogen wij niet verzuimen nog van een andere uitkomst, die deze onderzoekingen ons brachten, te gewagen. De droomwenschen, die onzen slaap trachten te verstoren, zijn ons onbekend; eerst de droomduiding brengt ze onder onze aandacht; wij mogen dus aannemen dat zij voor 't oogenblik onbewust waren, in den zin dien wij daaraan verleend hebben. Maar wij moeten toegeven dat ze ook nog iets meer zijn dan dat. De droomer loochent die wenschen toch ook, zooals we zoo vaak ervaren hebben, nadat ze door de droomduiding tot zijn kennis zijn gebracht. Dan herhaalt zich het geval dat wij voor de eerste maal hebben leeren kennen bij de duiding van de verspreking: „Aufstossen", toen de persoon, die den toast hield, boos werd en verzekerde dat hij noch op het oogenblik zelf, noch te voren er zich van bewust was geweest een oneerbiedig gevoel te koesteren jegens zijn chef. Reeds toen hebben wij twijfel te kennen gegeven omtrent de waarde van een dergelijke verzekering en als onze meening uitgesproken dat de redenaar voortdurend onwetend blijft van de in hem levende gemoedsbeweging.

Bij elke duiding van een sterk-verminkten droom herhaalt zich datzelfde proces en geeft daardoor steeds ruimer beteekenis aan onze opvatting. Wij mogen nu als vastgesteld beschouwen dat er in het

zieleleven gebeurtenissen plaats hebben, tendensen voorkomen, waarvan men heelemaal niets afweet, die men sinds langen tijd niet meer weet, waarvan men zelfs nooit iets geweten heeft.

Hiermede krijgt het onbewuste voor ons een nieuwe beteekenis; het „oogenblikkelijk" of „tegenwoordig" verdwijnt uit zijn wezen; het kan ook voortdurend onbewust beteekenen, niet alleen oogenblikkelijk latent. Natuurlijk zullen we een ander maal hier nog nader op terug moeten komen.

TIENDE VOORLEZING

DE DROOM

DE SYMBOLIEK IN DEN DROOM

Dames en Heeren! Wij hebben gezien dat de droomverminking, die ons, bij onze pogingen om den droom te begrijpen, hinderpalen in den weg legt, het gevolg is van de censuur, een handeling die zich tegen de onaannemelijke, onbewuste wenschaandoeningen richt. Wij hebben echter natuurlijk niet geloofd dat de censuur de eenige factor zijn zoude die de droomverminking teweeg brengt; een nader bestudeeren van den droom leidt dan ook tot de ontdekking dat nog andere krachten hiertoe medewerken, hier de hand in hebben. Met andere woorden: ook dan, wanneer er geen droomcensuur bestond, zou het ons nog niet mogelijk zijn om de droomen te begrijpen en zouden wij zien dat de manifeste droom niet identiek is met de latente droomgedachte.

Die andere oorzaak, die den droom in nevelen hult, komen wij op het spoor als we onze aandacht vestigen op een leemte in onze techniek. Ik maakte er u al opmerkzaam op dat de analysandus soms werkelijk op enkele elementen van den droom geen invallen krijgt. Dit is wel is waar niet zoo vaak het geval als hij het wil doen voorkomen, en zeer dikwijls doemt dan ook nog wel een inval op als we er maar genoeg op aandringen. Maar toch zijn er gevallen te over, waar elke associatie uitblijft, of, zoo zij al gedwongen in zekeren zin

opkomt, toch niet beantwoordt aan de verwachting. Doet zich deze omstandigheid voor tijdens een psycho-analytische behandeling, dan heeft zij een bizondere beteekenis, waar wij vooralsnog niet op willen ingaan. Die omstandigheid doet zich echter ook voor als men den droom van normale personen of zijn eigen droomen duidt. Zijn we er ten volle van overtuigd dat in zulke gevallen het aandringen ons niet verder brengt, dan komen we eindelijk tot de overtuiging dat die ongewenschte toevalligheid zich geregeld voordoet en ontdekken we een nieuwe wettelijkheid daar, waar men aanvankelijk te doen meende te hebben met een uitzonderingsgeval, een in-gebreke-blijven van de techniek.

Men komt aldus in de verzoeking deze ,,nietszeggende'' droomelementen zelf te duiden, te beproeven om hun beteekenis met eigen middelen te raden. Het blijkt dat als men zich aan die gedachten-vertaling waagt, men telkenmale een bevredigenden zin vindt, terwijl de droom zinloos, in zijn samenhang onderbroken blijft, zoolang men niet tot een dergelijk ingrijpen besluit. Als dat ons telkens en telkens weer in vele overeenkomstige gevallen gelukt, dan verkrijgt onze, aanvankelijk op schuchtere wijze gewaagde poging weldra de noodige zekerheid.

Bij den opzet van dit alles ga ik een beetje schematisch te werk, maar, waar het doel hier leering beoogt, is deze wijze van handelen veroorloofd; zij vervalscht de voorstelling niet, vereenvoudigt haar slechts.

Voor een reeks van droomelementen, verkrijgt men op die manier constante gedachtenvertalingen, geheel analoog dus aan wat men in de populaire

droomboeken voor alle droombeelden opgeteekend vindt.

U moogt niet vergeten dat er bij onze associatietechniek nooit constante plaatsvervangende beelden voor de droomelementen voor den dag komen.

Nu hoor ik u, dunkt mij, zeggen: deze wijze van duiding schijnt mij nog vrij wat minder zeker en nog meer aanvechtbaar dan de vroegere door vrije invallen. Maar er komt hier toch nog iets anders bij in aanmerking.

Als men namelijk meer ervaring heeft opgedaan en genoeg van die standvastig-terugkeerende, plaatsvervangende beelden heeft bijeengebracht, dan komt men tot de overtuiging dat men die elementen van de droomduiding heusch maar verwerken moest met eigen middelen, dat zij werkelijk geduid kunnen worden zonder behulp van de invallen van den droomer. In de tweede helft van ons betoog zullen wij uiteenzetten hoe wij hun beteekenis kunnen leeren kennen.

Zulk een constante betrekking tusschen een droomelement en zijne vertolking noemt men een s y m b o l i s c h e relatie; het droomelement zelf een s y m b o o l van de onbewuste droomgedachte.

U herinnert zich wel dat ik vroeger, toen ik gesproken heb over de betrekkingen die er bestaan tusschen droomelementen en hun wezen, drie zulke relaties heb onderscheiden: die van het deel voor het geheel, die van de toespeling en die van de zinnebeeldige voorstelling. Ik heb u destijds gezegd dat er nog een vierde bestond maar die toen niet nader aangeduid. Die vierde dan, die ik bedoelde, is de hier genoemde symbolische betrekking. Aan de opsomming dier relaties knoopen zich zeer belangwekkende strijdvragen vast, waar wij ons mede

bezig zullen houden alvorens er toe over te gaan onze bepaalde waarnemingen over symboliek mede te deelen.

De symboliek is misschien wel het merkwaardigste hoofdstuk van de droomleer.

Voor alles dient er op gewezen te worden, dat — aangezien de symbolen vaststaande vertolkingen zijn — zij in zekeren zin het ideaal realiseeren van de antieke zoowel als van de populaire droom-uitleggings-kunst, waarvan wij ons met onze techniek ver verwijderd hebben gehouden. Zij stellen ons in staat om in bizondere gevallen een droom te verklaren, zonder daartoe om invallen te vragen aan den droomer, die trouwens op het gegeven symbool geen associatie weet te geven. Is men van de meest voorkomende droomsymbolen op de hoogte, kent men tevens de persoonlijkheid van den droomer, zijn levensverhoudingen en de indrukken die aan den droom voorafgingen, dan is men dikwijls zonder meer in staat den droom uit te leggen, hem om zoo te zeggen van het blad-af te vertolken. Een dergelijk kunststuk is streelend voor den droom-uitlegger en geeft den droomer een grooten dunk van diens kunde; het biedt een weldadige afwisseling aan en vormt een schril contrast met den vermoeienden arbeid dien het werken langs den weg der invallen met zich medebrengt. Maar laat u door een en ander niet verlokken.

Het is niet onze taak om kunststukjes uit te voeren. De op symbolen-kennis berustende droomduiding is geen techniek, die men in de plaats stellen mag van de werkwijze door invallen, of die zich met deze kan meten. Zij vult laatstgenoemde aan en alleen in samenhang met haar levert zij bruikbare uitkomsten.

Ten opzichte van de bekendheid met de psychische gesteldheid van den droomer, dient men wel in aanmerking te nemen dat men niet alleen droomen ter duiding krijgt van ons goed-bekende personen; dat men meestal de voorvallen van den dag, die aanleiding tot droomen kunnen zijn, niet kent en dat de invallen van den analysandus ons juist den weg banen tot de kennis van zijn psychische gesteldheid.

Voorts is het zeer opmerkenswaardig, ook in verband met later te bespreken daartoe behoorende zaken, dat weer de heftigste weerstanden zijn gerezen tegen het erkennen eener relatie van symbolischen aard, die tusschen den droom en het onbewuste zou bestaan.

Personen van aanzien en van gezond oordeel zelfs, die overigens veel met psychoanalyse op hebben, weigeren aan die relatie te gelooven. Dit is daarom des te merkwaardiger, wijl in de eerste plaats de psychoanalyse, alhoewel zij overigens niet arm mag genoemd worden aan verrassende ontdekkingen, de droom-symboliek niet ontdekt heeft.

Indien men zich wil bepalen tot den hedendaagschen tijd, dan mag men in den philosoof K. A. Scherner (1861) den ontdekker begroeten van de droom-symboliek. De psychoanalyse heeft de bevindingen van Scherner bevestigd en in bepaalden zin gewijzigd.

Nu zult u verlangend zijn om iets te vernemen omtrent het wezen van de droom-symboliek en kennis willen maken met voorbeelden ervan. Gaarne wil ik u mededeelen wat ik ervan weet, maar moet u bekennen dat ons weten hieromtrent niet zoo ver reikt als wij dat wel wenschen zouden.

Het wezen van de symbool-betrekking is een gelijkenis, maar niet een naar welgevallen gekozene. Men moet veronderstellen dat deze gelijkenis aan een speciale voorwaarde dient te voldoen, maar men kan niet zeggen waarin die bestaat. Wij zien ook in den droom niet alles, waarmede men een of ander voorwerp of eene andere gebeurtenis vergelijken kan, als symbool daarvoor optreden. Aan den anderen kant moet gezegd worden dat de droom ook maar niet alles naar welgevallen symboliseert, maar zich tot enkele bizondere elementen van de droomgedachte bepaalt. Beiderzijds zijn er dus beperkingen. Men moet ook toegeven dat het begrip symbool voorshands niet scherp te omlijnen is; dat het vervaagt als men er wat anders voor in de plaats wil stellen, het wil uitbeelden enz., dat het ook wel gelijkt op een toespeling. Bij een reeks van symbolen is de gelijkenis, die er aan ten grondslag ligt, zeer begrijpelijk. Maar er zijn ook andere symbolen, waarbij wij ons moeten afvragen waar nu het gemeenschappelijke, het tertium comparationis van deze vermoedelijke gelijkenis te zoeken is. Soms kan het ons gelukken dit gemeenschappelijke bij nader onderzoek te vinden, soms blijft het ons werkelijk verborgen.

Voorts lijkt het zonderling, als het symbool een gelijkenis is, dat deze zich niet door de associatie openbaart; maar ook, dat de droomer de gelijkenis niet kent, en er zich van bedient zonder haar te kennen. Sterker nog, dat de droomer er niet voor te vinden is om die gelijkenis als waar te erkennen, wanneer men hem er op attent heeft gemaakt. Zoo ziet u dat een symbool-betrekking een gelijkenis van zeer bizonderen aard is, waarvan de grondslagen ons nog niet duidelijk zijn. Misschien dat

wij later meer licht op dit ons onbekende gebied ontstoken zullen zien.

De dingen, die we in symbolischen vorm in den droom terugvinden, zijn niet zoo groot in aantal. Het menschelijk lichaam als geheel, de ouders, kinderen, broers en zusters, de geboorte, de dood, naaktheid en verder nog een en ander. De eenig typische, d.i. geregeld terugkeerende uitbeelding van de persoon van den mensch in haar geheel is die als huis, zooals Scherner dat heeft gevonden. Deze wilde aan dit symbool zelf, evenwel ten onrechte, een overdreven beteekenis toekennen. Het komt voor dat men in den droom, nu eens vroolijk en opgewekt, dan weer angstig, langs den voorgevel van een huis naar beneden daalt. De huizen met gladde muren stellen mannen voor; façaden, welke vooruitspringende gedeelten of balcons vertoonen, waaraan men zich kan vasthouden, zijn vrouwen. De ouders figureeren in den droom als keizer en keizerin, koning en koningin of andere personen van gezag; de droom is in dit opzicht dus vol piëteit. Hij treedt minder aardig op tegenover kinderen, broers en zusters, die als kleine dieren of als ongedierte worden gesymboliseerd.

De geboorte wordt geregeld voorgesteld in verband met water; òf men stort zich in het water òf men komt er uit; men redt een persoon uit het water of wordt door iemand er uit gered, d.i. men staat tot die persoon in de relatie als moeder.

Het sterven wordt in den droom vervangen door vertrekken, een reis met de spoor maken; het dood-zijn door verschillende aanduidingen die vrees uitdrukken; de naaktheid door kleeren en uniformen.

U ziet uit een en ander hoe de grenzen tusschen symbolische en op-zinspeling-berustende uitbeeldingen hier in elkander vervloeien.

Vergeleken bij de armoede die deze opsomming kenmerkt, moet het ons opvallen dat objecten en inhouden behoorende tot een anderen kring van voorstellingen uitgebeeld worden door een buitengewoon rijke symboliek. De voorstellingen, die ik bedoel, zijn die van het geslachtsleven, van de genitaliën, van de geslachtsverrichtingen, van het geslachtsverkeer. De overgroote meerderheid der symbolen, die in den droom voorkomen, zijn sexueele symbolen. Hierbij vertoont zich een opvallende wanverhouding. De inhoud der droomen bepaalt zich slechts tot een kleine verscheidenheid maar de symbolen zijn talrijk en van nagenoeg gelijkwaardige beteekenis.

Bij de droomduiding doet zich dan ook iets voor dat algemeen aanstoot geeft. De symbool-uitleggingen zijn, in tegenstelling met de rijke schakeering, die de droom-vormingen vertoonen, zeer monotoon. Ieder die daar kennis mee maakt, vindt dat stuitend; maar wat kan men daaraan doen?

Daar dit de eerste maal is dat er in deze voorlezing gesproken wordt van een inhoud der droomen die tot het geslachtsleven in betrekking staat, hebt u het recht om te weten hoe ik mij voorstel dat onderwerp te bespreken. De psychoanalyse voelt er niets voor zich, in deze kwestie, van omhullingen en toespelingen te bedienen, vindt het niet noodig zich te verontschuldigen dat zij dit gewichtig onderwerp onderzoekt, meent correct werk te verrichten door alles bij zijn waren naam te noemen, en is overtuigd dat juist door aldus te handelen hinderlijke bijgedachten het gemakkelijkst

buitengesloten kunnen worden. De omstandigheid dat mijn auditorium uit vrouwen en mannen bestaat mag in deze geen verandering brengen. Evenals er geen wetenschap bestaat „in usum delphini" zoo bestaat er ook geen die uitsluitend voor bakvischjes bestemd is, en de dames hebben door haar aanwezigheid in deze collegekamer getoond dat zij zich gelijkgesteld willen zien met de mannen.

De droom heeft dan voor het mannelijk geslachtsdeel een aantal voorstellingen die wij symbolisch mogen noemen, die in hare analogieën zeer duidelijk gemeenschappelijke kenmerken dragen.

In de eerste plaats heeft voor het mannelijk geslachtsorgaan in zijn geheel het heilige getal 3 een symbolische beteekenis. Het meer opvallende en voor beide geslachten het meest belangrijke deel van het geslachtsorgaan, het mannelijk lid, wordt symbolisch vervangen door dingen die een analogen vorm vertoonen, die dus lang zijn, hoog uitsteken, als: stokken, parapluies, stangen, boomen en meer dergelijke. Verder door voorwerpen die met het bedoelde orgaan het vermogen gemeen hebben van in het lichaam te kunnen dringen en dit te verwonden, zooals puntige wapens van allerlei soort, messen, dolken, lansen, sabels, maar ook schietwapens: geweren, pistolen en de door zijn vorm hier zoo geschikte revolver. In de angst-droomen van meisjes speelt een rol: het vervolgd-worden-door-een-man, die met een mes of een schietwapen dreigt. Dit is wel een van de in de droomsymboliek het veelvuldigst voorkomende gevallen en een dat door u nu gemakkelijk kan vertolkt worden. Zonder naderen uitleg begrijpt men nu ook de vervanging van het mannelijk lid door voorwerpen waar water uit vloeit; water-

kranen, gieters, fonteinen, of door andere voorwerpen die verlengd kunnen worden als hanglampen, inschuifbare potlooden enz. Dat potlooden, pennehouders, nagelvijltjes, hamers en andere instrumenten onmiskenbaar mannelijke geslachtssymbolen zijn, verklaart zich eveneens uit de niet vergezochte beteekenis die het mannelijk orgaan heeft.

De merkwaardige eigenschap van het mannelijk lid om zich, tegen de wetten van de zwaartekracht in, te kunnen oprichten, het verschijnsel van de erectie, leidt tot een symboolvorming die haar oorsprong vindt in het analoog vermogen tot stijgen van luchtballons, vliegmachines, zeppelin's, luchtschepen.

Nog op een andere zeer indrukwekkende wijze weet de droom de erectie te symboliseeren. Hij identificeert dan het mannelijk lid met den ganschen persoon en laat deze zelf vliegen. Laat het u niet verdrieten dat we die mooie vlieg-droomen, waar wij allen zoo'n behagen in hebben geschept, als droomen van algemeene sexueele opgewektheid, als erectie-droomen, moeten duiden.

Paul Federn heeft bij zijn psycho-analytische onderzoekingen duidelijk bewezen hoe bovengenoemde droomduiding boven allen twijfel verheven is; terwijl de zoo nuchtere Mourly Vold, die geheel en al buiten de psychoanalytische beweging staat en waarschijnlijk zelfs onwetend was van haar bestaan, door zijn speciale proefnemingen op slapende personen — die hij kunstmatig houdingen van hun armen en beenen bijbracht en naging hoe deze invloed uitoefenden op hun droomleven — tot dezelfde slotsom is gekomen. De ervaring dat vrouwen ook dergelijke vliegdroomen hebben komt

hiermede niet in tegenspraak. Bedenkt maar eens hoe onze droomen wenschvervullingen inhouden en hoe bij de vrouw de wensch om man te zijn, vaak bewust of onbewust, levendig is.

Niemand die voldoende anatomische kennis bezit, zal er bovendien aan twijfelen dat bij de vrouw het verwezenlijken van dien wensch, met dezelfde sensaties, die de man gewaar wordt, kan gepaard gaan. In hare genitaliën heeft ook de vrouw een klein orgaan dat aan het mannelijk lid analoog is, de clitoris, dat zelfs in de kinder- en voor-puberteitsjaren dezelfde rol vervult als die aan het mannelijk lid eigen is.

Tot de minder goed begrijpelijke mannelijke geslachtssymbolen behooren zekere reptiliën en visschen, vooral ook het beroemde slangensymbool. Het is niet zoo gemakkelijk te begrijpen waarom hoed en mantel als mannelijk symbool gebezigd worden, maar dat zij als zoodanig beteekenis hebben, is niet aan twijfel onderhevig. Dan is nog de vraag gewettigd of men symbolische waarde mag toekennen aan de vervanging van het mannelijk lid door een ander lidmaat, de hand of de voet. Naar mijn meening noodigt ons de samenhang van den droom tot de bevestiging van die opvatting; ook de vrouwelijke tegenhangers brengen ons daartoe.

Het vrouwelijk geslachtswerktuig wordt symbolisch uitgebeeld door al die voorwerpen welke met baarmoeder en scheede de eigenschap gemeen hebben eene holte in zich te bevatten, die iets in zich opnemen kan. Derhalve figureeren putten, groeven, holten, vaten, flesschen, doozen, koffers, bussen, kisten, zakken enz. als vrouwelijke symbolen. Ook het schip behoort

in deze reeks genoemd te worden. Vele symbolen hebben meer tot de baarmoeder betrekking dan tot het uitwendig geslachtsorgaan van de vrouw, zooals: kasten, ovens en vooral kamers. De kamer-symboliek sluit zich hier aan bij de huissymboliek, deuren en poort worden dan symbolen van de geslachtsopening. Maar ook materialen als het hout, het papier en voorwerpen daaruit vervaardigd, zooals de tafel, het boek zijn symbolen voor de vrouw. Uit de dierenwereld zijn de huisjes-slakken en mossels onmiskenbare vrouwelijke symbolen; onder de lichaamsdeelen dient de mond in de symboliek als plaatsvervanger van de geslachtsopening; onder de bouwwerken de kerk en de kapel. Zooals u ziet zijn al deze symbolen niet dadelijk even goed te begrijpen.

De borsten, die gerekend worden een deel uit te maken van de genitaliën, vinden, evenals de grootere halfronden, de billen, hare symbolische uitbeelding in appelen, perziken of vruchten in 't algemeen. In den droom wordt de behaardheid van de genitaliën van beide seksen beschreven als bosch en woud. De samengestelde plaatsbeschrijving van de vrouwelijke geslachtdeelen maakt het begrijpelijk dat ze vaak uitgebeeld worden als landschap met rots, bosch en waterpartij, terwijl het indrukwekkende mechanisme van het mannelijk geslachts-toestel ertoe leidt dat alle soorten van moeilijk te beschrijven, ingewikkelde machines hiervoor als symbolen dienst moeten doen.

Een symbool voor het vrouwelijk geslachtsdeel dat de vermelding waard is, is nog het kleinoodiënkistje; kleinood, juweel, schat zijn namen die ook in den droom aan geliefde personen gegeven

worden; *lekkers* wordt vaak gebezigd om het geslachtsgenot af te beelden. De sexueele zelfbevrediging wordt aangeduid door allerlei soort van *spelen*, ook door *pianospel*. Uitverkoren symbolische voorstellingen voor onanie zijn het *glijden* en *sullen*, ook het *afbreken van een tak*.

Een opvallend merkwaardig droomsymbool is het *uitvallen* of *uittrekken van tanden*. Het beteekent in de eerste plaats voorzeker de castratie als straf voor de onanie. Voor het geslachtelijk verkeer vindt men in den droom niet zoo talrijke uitbeeldingen als men, op grond van de tot dusverre gegeven mededeelingen, wel zou verwachten. Rhythmische handelingen als *dansen*, *rijden*, *klimmen*, verdienen hier als zoodanig genoemd te worden. zoo ook het ondergaan van gewelddaden als b.v. het *overreden-worden*. Dan nog de *arbeidsverrichtingen van handwerkslieden* en natuurlijk ook het *dreigen met wapenen*.

Nu moet u niet meenen dat het gebruik zoowel als de vertolking van deze symbolen zoo heel eenvoudig is; allerlei dingen, waarop we niet verdacht waren, doen zich hierbij voor. Zoo bijvoorbeeld blijkt het — en dat lijkt wellicht ongelooflijk — dat in deze symbolische uitbeeldingen de geslachtsverschillen vaak niet scherp uiteen gehouden worden. Veel symbolen gelden voor een geslachtsdeel in 't algemeen, onverschillig of het een mannelijk of vrouwelijk deel beduiden moet, b.v. het *kleine kind*, de *kleine zoon* of de *kleine dochter*. Een andermaal kan een symbool dat overwegend mannelijk is voor een vrouwelijk geslachtsdeel gebezigd worden of omgekeerd. Dat begrijpt men niet zoo-

lang men zich nog geen behoorlijk inzicht heeft kunnen verschaffen in de ontwikkeling der voorstellingen die de menschen zich maken omtrent sexueele zaken. In vele gevallen zal die dubbele beteekenis der symbolen maar schijnbaar zijn; een uitzondering op zulk een toepassing op beide geslachten maken vooral de symbolen: *wapens*, *zakken*, *kisten*.

Ik wil nu niet van het afgebeelde object maar van het symbool uitgaande, een overzicht geven uit welke gebieden de sexueele symbolen meestal genomen zijn, en daar eenige beschouwingen aan toevoegen die in het bizonder betrekking hebben op de symbolen die samen iets dat onbegrepen blijft gemeen hebben. Zulk een duister symbool is de *hoed* — misschien wel het hoofddeksel in 't algemeen — dat in den regel een mannelijke beteekenis heeft doch ook wel vrouwelijk geduid wordt. Zoo beteekent *de mantel* ook een man, hoewel misschien niet altijd in sexueelen zin. Naar het waarom hiervan te vragen staat u vrij. De van voren neerhangende en door de vrouw niet gedragen wordende *das* is een duidelijk mannelijk symbool. *Wit ondergoed*, *linnengoed* in 't algemeen, is vrouwelijk; *kleeren*, *uniformen* zijn — zooals we hierboven reeds vernamen — vervangende beelden voor naaktheid, lichaamsvormen; de *schoen*, *pantoffel*, beteekent een vrouwelijk sexueel orgaan. Reeds werd gesproken van *tafel* en *hout* als raadselachtige, maar stellig vrouwelijke symbolen. *Ladders*, *trappen*, *verdiepingen*, respectievelijk het beklimmen daarvan, zijn vaste symbolen van de geslachtsgemeenschap. Bij nader inzien valt ons hierbij op als gemeenschappelijke eigenaardigheid, het rhythmische van het klim-

men en misschien ook het toenemen van de opwinding, de ademhalingsversnelling naarmate men hooger klimt.

Wij hebben reeds het landschap als afbeelding van het vrouwelijk geslachtsdeel vermeld. Berg en rots zijn symbolen van het mannelijk lid; de tuin is een veel voorkomend symbool van het vrouwelijk geslachtsdeel. De vrucht beeldt niet het kind uit, maar de borsten.

Wilde dieren stellen voor zinnelijk opgewonden menschen, bij extensie, booze lusten, hartstochten. Bloesem en bloemen beelden het vrouwelijk sexueel orgaan of meer bepaald de maagdelijkheid uit. Hierbij doet men wel zich te herinneren dat de bloesems werkelijk de geslachtsorganen van de planten zijn.

De kamer hebben we reeds als symbool leeren kennen.

Deze uitbeelding is voor uitbreiding vatbaar, door aan de vensters, de uit- en ingangen van de kamer de beteekenis te verleenen van de lichaamsopeningen. Ook het open- en gesloten-zijn van de kamer sluit zich aan deze symboliek aan, en de sleutel die opent is een onaanvechtbaar mannelijk symbool.

Een en ander nu is materiaal voor de droomsymboliek. Het is niet volledig en zou in diepte en breedte uitgebreid kunnen worden. Maar ik vermoed dat u er meer dan genoeg aan zult hebben en het bij u misschien eerder afkeer wekt in de zaak. U zult vragen: breng ik mijn leven dus werkelijk te midden van sexueele symbolen door? Zijn al de voorwerpen om mij heen, alle kleeren die ik draag, alle dingen die ik in de hand neem, steeds weer geslachts-symbolen en niets anders! Er bestaat in-

derdaad aanleiding genoeg tot het stellen van vragen die uiting geven aan onze verwondering en de eerste van die vragen is wel: hoe moeten we nu eigenlijk achter de beteekenis van de droomsymbolen komen als de droomer zelf er geen of ontoereikende opheldering van geven kan?

Mijn antwoord is: wij moeten die kennis zoeken te ontleenen aan verschillende bronnen, aan de sprookjes en mythen, aan grappen, kluchten, aardigheden, aan de folklore, d.i. aan de kennis van zeden, gewoonten, spreuken en zangen der volkeren, aan de taal der dichters en de volkstaal. Daar vindt men overal diezelfde symboliek weer en veelal begrijpen wij die zonder er ooit onderricht in te hebben gehad. Als we deze bronnen in het bizonder onderzoeken, treffen we zoovele overeenkomsten met de droomsymboliek aan, dat wij aan de zekerheid van onze duidingen niet behoeven te twijfelen.

Zooals wij reeds zeiden, heeft Scherner ons al geleerd dat het menschelijk lichaam in den droom gesymboliseerd wordt als een huis. Van deze voorstelling uitgaande, zouden dan de vensters, deuren en poorten de ingangen tot de lichaamsholten verbeelden; de gevels zijn glad of van balkons en uitsteeksels voorzien, die handvatten voorstellen. In onze dagelijksche spreektaal vinden wij diezelfde symboliek terug, als wij een goeden bekende vertrouwelijk begroeten met „altes Haus" (in ons land spreekt men eer van oude kraak, oud fregat. Vert.); waar we spreken van iemand op zijn dak geven, of van een die niet goed bij zijn hoofd is, zeggen: het scheelt hem in zijn bovenkamer.

In de taal der ontleedkunde wordt van

lichaamspoorten gesproken als men de lichaamsopeningen bedoelt.

Verrassend lijkt het ons de ouders in den droom als keizerlijke en koninklijke echtparen voorgesteld te zien. Maar in de sprookjes heeft hetzelfde plaats. Ligt het niet voor de hand dat de aanhef van vele sprookjes: „er waren eens een koning en eene koningin" eigenlijk niets anders zeggen wil dan: „er waren eens een vader en een moeder"? Spreken we in 't huisgezin ook niet schertsenderwijze van de jongens als van prinsen en van den oudsten als van den kroonprins? De koning noemt zich landsvader.

Bij wijze van scherts worden kinderen wurmen genoemd en in medelijdenden zin wordt gesproken van „dat arme wurm".

Laat ons nu terugkeeren tot de huissymboliek. Als we de vooruitstekende deelen van de huizen in den droom als aangrijpingspunten benutten, herinnert dat ons niet aan de bekende volksuitdrukking voor een welgevormden boezem: „die heeft flinke houvast, die pakt goed uit?" Het echte volk heeft nog een andere uitdrukking daarvoor, en zegt: Die heeft veel hout voor haar woning, als wilde het onze duiding steun geven dat hout een vrouwelijk, moederlijk symbool is. Bij dit gebruik van het woord hout dienen we nog even stil te staan. Wij begrijpen allicht niet hoe men ertoe gekomen is deze stof als vervangster te bezigen voor het moederlijke, het vrouwelijke element. Wij willen hier de vergelijkende taalkunde eens te hulp roepen. Het Duitsche woord „Holz" is van denzelfden stam afgeleid als het Grieksche *υλη*, dat in 't algemeen stof waaruit iets gemaakt wordt beteekent. Zoo zouden we hier staan voor

het niet zoo zeldzaam voorkomend geval dat een algemeene stofnaam eenvoudig gebezigd wordt om een bizondere stof aan te duiden.

Nu ligt er een eiland in den Oceaan dat den naam voert van Madeira. De Portugeezen, die dit eiland ontdekt hebben, gaven het dien naam omdat het destijds met dichte bosschen begroeid was. In het Portugeesch beteekent madeira hout. Nu is dit Portugeesche woord „Madeira" afgeleid van het er veel mee overeenkomende Latijnsche woord materia, dat wederom stof in 't algemeen beteekent. En materia is weer afgeleid van mater, moeder. De stof, waaruit iets bestaat is om zoo te zeggen zijn moederlijk deel.

Deze oude opvatting blijft men dus huldigen, waar hout als symbool gebruikt wordt voor vrouw, moeder.

De geboorte vindt in den droom geregeld haar uitbeelding in iets dat verband houdt met water: men valt in het water of komt uit het water, d.w.z. men baart of wordt geboren. Nu moeten we niet vergeten dat dit symbool zich op tweeërlei wijze beroepen kan op feiten uit de ontwikkelingsgeschiedenis. Niet alleen dat alle landzoogdieren, ook de voorouders van den mensch, voortgesproten zijn uit in-het-water-levende-dieren (dat zou de verder verwijderde daadzaak zijn), maar ook: elk zoogdier, ieder mensch, heeft de eerste phase van zijn bestaan in het water doorgebracht; als embryo heeft hij namelijk verkeerd in het vruchtwater in de baarmoeder en is bij de geboorte uit het water gekomen. Ik wil niet beweren dat de droomer dit weet, integendeel, hij behoeft het heelemaal niet te weten. Hij weet iets anders, waarschijnlijk omdat men het hem in zijn kinderjaren

heeft gezegd en ik beweer zelfs dat die kennis, wat dat aangaat, hem bij de symbolen-vorming niet gediend heeft. Men heeft hem in de kinderkamer verteld dat de ooievaar de kindertjes brengt; maar waar haalt die ze vandaan? Uit den vijver, uit de beek, dus ook hier weer uit het water. Een mijner patiënten — wien men dat verhaal ook gedaan had — destijds een klein graafje, was een ganschen achtermiddag zoek geweest; eindelijk vond men het kind aan den rand van den kasteel-vijver op den grond liggen met het gezicht naar den waterspiegel gebogen en ingespannen speurend of hij de kindertjes op den bodem van het water zien kon.

In de Mythen over de geboorte der helden, waarover O. Rank eene vergelijkende studie heeft gemaakt — de oudste dier mythen heeft tot onderwerp den koning Sargon van Agade, ongeveer 2800 v. C. — spelen het in-'t-water-te-vondeling-zetten, en de-redding-uit-het-water een voorname rol. Rank houdt zich overtuigd dat dit uitbeeldingen zijn van de geboorte, geheel analoog aan de in den droom voorkomende symbolen.

Als men in den droom iemand redt uit het water, dan duidt men zichzelve daarmee aan als moeder van den geredde of in 't algemeen als moeder; in de mythe verklaart een persoon die een kind uit het water redt dat zij de echte moeder van het kind is. Toen eens schertsenderwijze aan een intelligent jodenjongetje de vraag gesteld werd, wie toch de moeder van Mozes geweest was, gaf hij kortweg ten antwoord: „Pharao's dochter". „Wel neen" zei men „die heeft hem toch maar uit het water gehaald!" „Dat zegt zij" was het antwoord, en daarmee leverde hij het bewijs dat hij de juiste duiding van de mythe gevonden had.

Het op-reis-gaan in den droom beteekent sterven. In de kinderkamer is het ook gebruikelijk om aan het kind dat navraag doet naar een overledene dien het mist, te antwoorden dat deze op reis is. De vulgaire meening dat als een kind dit symbool in zijn droom aanbrengt, dit zijn oorzaak zou vinden in het hem bijgebrachte verdichtsel, vermag ik niet te deelen. De dichter bezigt dezelfde symbool-relatie, waar hij „aan gene zijde van het graf" aanduidt als „het niet-ontdekte land, vanwaar nog nimmer een reiziger is wedergekeerd". Het is een algemeen gebruik om van den dood als van „de laatste reis" te spreken. Ieder kenner van den ouden ritus weet, hoe het oud-Egyptische geloof zich in vollen ernst een voorstelling maakte van een reis in het land der dooden. Verscheidene exemplaren van het boek der dooden zijn bewaard gebleven; van het boek dat als een Baedeker aan de mummie op haar reis werd medegegeven. Sedert de begraafplaatsen werden afgescheiden van de woonsteden, is de laatste reis van den afgestorvene ook tot een werkelijkheid geworden.

De geslachts-symboliek is evenmin uitsluitend aan den droom eigen. Wie uwer is wel niet eens zoo onbeleefd geweest om een vrouw een „oude doos" te noemen, wellicht zonder zich bewust te zijn daarmede gebruik te maken van een sexueel symbool.

In het nieuwe testament staat geschreven: De vrouw is een broos vat. De heilige schriften van de Joden zijn in haar zoo poëtischen zinsbouw vol van uitdrukkingen, ontleend aan de geslachts-symboliek, die niet altijd juist begrepen zijn en waarvan de duiding — in het Hooglied bijvoorbeeld — tot menig misverstand geleid heeft.

De uitbeelding van de vrouw als huis, terwijl de deur de geslachtsopening voorstelt, is in de Hebreeuwsche letterkunde der latere tijden veel gebezigd. Zoo beklaagt zich b.v. de man — na de ontdekking dat bij zijn vrouw het maagddom ontbreekt — dat hij *de deur geopend* heeft gevonden. Ook het symbool tafel voor vrouw is in die litteratuur een bekend iets. De vrouw, van haar man sprekende, zegt: „ik maakte voor hem de tafel gereed, *maar hij keerde haar om*". De oorzaak van het ontstaan van gebrekkige kinderen is in het feit gelegen dat de man *de tafel omdraait*. Deze citaten zijn ontleend aan een geschrift van L. *Levy* uit *Brünn*: „De geslachtssymboliek in den Bijbel en den Talmud."

De etymologen leeren ons dat in den droom schepen de beteekenis hebben van vrouwen. Zij beweren dat schip oorspronkelijk de naam was dien men gaf aan een stuk leemen vaatwerk en hetzelfde woord is als het duitsche *Schaff* (*nap*). De Grieksche sage van *Periander* van *Corinthe* en zijn vrouw *Melissa* bevestigt dat *Kachel* een symbool is voor vrouw en voor baarmoeder. *Herodotus* bericht toch dat toen de tyran de schim opriep van zijn vurig geliefde gemalin — die hij, door jaloesie geprikkeld, vermoord had — om van haar te vernemen hoe het haar in de geesteswereld ging, deze hem van de waarachtigheid van haar verschijning wist te overtuigen door de mededeeling, dat hij, *Periander*, *zijn brood in een kouden oven geschoven had*; daarmede een handeling verhullende, die niemand dan hij weten kon.

In de voor alles wat het geslachtsleven der volkeren betreft door geen andere vervangbare, bizon-

der rijk gedocumenteerde bronnen-studie Anthropophyteia van F. S. Kraus, lezen wij dat men in een bepaalde streek van Duitschland van een vrouw die bevallen is, zegt: Der Ofen ist bei ihr zusammengebrochen (bij haar is de kachel in elkaar gevallen).

Het vuur-aanmaken en alles wat daarmede samenhangt, is als doorvlochten met geslachts-symboliek. De vlam symboliseert steeds een mannelijk geslachtsdeel en de vuurhaard de schoot eener vrouw.

Mocht het uw verwondering gewekt hebben hoe vaak in den droom landschappen gebezigd worden om het vrouwelijk geslachtsdeel uit te beelden, dan moet gij eens bij de mythologen in de leer gaan, van wie gij vernemen kunt welke rol of moeder Aarde gespeeld heeft in de voorstellingen en eerediensten der oude tijden en hoe de opvattingen omtrent den akkerbouw door deze symboliek beheerscht werden.

Dat in den droom een (Zimmer) kamer een (Frauenzimmer) vrouw voorstelt, zult u allicht geneigd zijn af te leiden van ons spraakgebruik dat Frauenzimmer in de plaats van Frau bezigt en dus de menschelijke persoon vervangt door de voor haar bestemde woongelegenheid. Op diezelfde wijze spreken wij van de Verheven Porte (Hohen Porte) en bedoelen daarmede den Sultan en zijne regeering; ook de naam van den Oud-Egyptischen heerscher Pharao beteekende niets anders dan Binnenhof (groszer Hofraum). [In het antieke Oosten zijn de pleinen, tusschen de dubbelpoorten der stad gelegen, plaatsen van bijeenkomst evenals in de klassieke wereld het marktplein.] Toch is mijns inziens die afleiding een te

oppervlakkige. Het komt mij waarschijnlijker voor dat de kamer hierom tot symbool voor de vrouw is geworden omdat ze een ruimte is die den mensch in zich sluit.

Reeds vaker hebben wij het huis in deze beteekenis leeren kennen; de mythologie en de dichterlijke taal verleenen ons het recht om als verdere symbolen voor de vrouw stad, burcht, kasteel, vesting, aan de overige toe te voegen. Droomen van personen die een andere taal spreken en het Duitsch niet machtig zijn, zouden in deze kwestie waarschijnlijk licht kunnen ontsteken. In de laatste jaren heb ik hoofdzakelijk patiënten uit het buitenland behandeld en meen mij te herinneren dat in hunne droomen Zimmer (kamer) eveneens een vrouw (Frauenzimmer) analoog is. Nog andere bewijzen kunnen bijgebracht worden dat de symbool-relatie zich niet aan taalgrenzen schijnt te storen, iets wat de oude droomvorscher Schubert (1862) reeds beweerd heeft. Nu waren geen van mijn droomers geheel vreemdeling op het gebied van de Duitsche taal, zoodat ik de beslissing in deze moet overlaten aan die psychoanalytici die in andere landen bij personen, welke uitsluitend hun landstaal spreken, ervaring kunnen opdoen.

Onder de symbolische uitbeeldingen van het mannelijk geslachtsdeel is er bijna geen enkele die in de spreekwijzen niet in schertsenden, vulgairen of poëtischen zin gebezigd werd, vooral bij de oude, klassieke dichters. Hiervoor komen niet alleen de in den droom zich vertoonende symbolen in aanmerking, maar ook andere, b.v. werktuigen die voor allerlei soort van arbeid gebruikt worden, zooals in de eerste plaats de ploeg.

De symbolische uitbeelding van de mannelijkheid brengt ons overigens in nauwe aanraking met een zeer uitgebreid gebied dat veel aanleiding tot strijd heeft gegeven, waar wij ons echter om beweegredenen van economischen aard niet op kunnen begeven. Eén symbool nochtans, het getal 3 dat daar als 't ware buiten ligt, willen we even bespreken. Wij laten daar of dit getal zijn heiligheid al of niet te danken heeft aan zijn hoedanigheid van symbool. Eén zaak schijnt echter zeker, namelijk dat vele uit drie deelen samengestelde dingen die in de natuur voorkomen, zooals b.v. het klaverblad, bij het ontwerpen van wapens en zinnebeelden hun waarde ontleenen aan zulk een symbolieke beteekenis. Ook de driedeelige z.g.n. Fransche lelie en het zonderlinge wapen van twee zoo ver van elkaar verwijderde eilanden als Sicilië en het eiland Man, het Triskeles (drie halfgebogen van één middenpunt uitgaande beenen) zijn slechts versluierde aanduidingen van het mannelijk geslachtsorgaan.

In de oudheid werden afbeeldsels van het mannelijk lid gewaardeerd als krachtige afweermiddelen (Apotropaea) tegen booze geesten; niet te verwonderen is het dan ook dat alle geluk-brengende amuletten van den tegenwoordigen tijd de duidelijk symbolistische kenteekenen dragen van het geslachtsorgaan of van de sexualiteit.

Dergelijke verzameling die wel in den vorm van kleine zilveren snuisterijen (breloques, aan de horlogeketting) wordt gedragen, vertoont vaak een klaverblad van vier, een varken, een paddestoel, een hoefijzer, een ladder, een schoorsteenveger. Wij mogen wel aannemen dat het klaverblad van vier in de plaats komt van een driebladerig klaverblad,

dat eigenlijk als symbool figureeren moet, en bedenken dat het varken een oud vruchtbaarheidssymbool is, dat de paddestoel stellig den penis symboliseert; [er komen paddestoelen voor die aan haar opvallende gelijkenis met het mannelijk lid haar botanischen naam (Phallus impudicus) ontleenen]; dat het hoefijzer den omtrek van de vrouwelijke geslachtsopening aangeeft, en de schoorsteenveger, die de ladder draagt, in deze verzameling behoort, omdat hij die bezigheden volvoert waarmede vulgariter de geslachtsgemeenschap wordt vergeleken. (Zie: Die Anthropophyteia.) In de droomen hebben we reeds met zijn ladder kennis gemaakt als sexueel symbool; hierbij komt het Duitsche taalgebruik ons te hulp dat leert hoe het woord „steigen" (klimmen, stijgen, naar de hoogte gaan) in bij uitstek sexueelen zin wordt gebezigd. Men zegt; den Frauen nachsteigen*) en spreekt van „ein alter Steiger"*). In het Fransch heet de trede van een trap la marche en wordt ter aanduiding van een ouden doordraaier, de uitdrukking „un vieux marcheur" gebezigd. In samenhang met het voorgaande zal het wel niet zoo vreemd klinken dat de geslachtshandeling van groote dieren een (be)klimmen veronderstelt, een bespringen van het wijfje.

Het afrukken, aftrekken van een tak als symbolische uitbeelding van de zelfbevlekking, komt niet alleen overeen met de vulgaire benamingen aan de onanistische daad gegeven, maar heeft ook verstrekkende mythologische parallellen. Bizonder merkwaardig is het wel dat de onanie of liever de straf daarvoor, de castratio, gesymboliseerd wordt

*) Uitdrukkingen, waar geen Hollandsch equivalent voor te geven is. V.

door het uitvallen of uittrekken van een tand, terwijl in de volkenkunde een pendant daarvan voorkomt dat den meesten droomers wel onbekend zijn zal.

Het komt mij als aan geen twijfel onderhevig voor dat de besnijdenis, die bij zoo vele volkeren toegepast wordt, moet worden beschouwd als een equivalent en een strafverzachting (commutatie) van de castratie. Nog is ons ter oore gekomen dat in Australië zekere wilde stammen de besnijdenis als godsdienst-plechtigheid bij de puberteit uitvoeren (bij het feest der manbaarheid van de jeugd); terwijl andere naburige stammen deze ritueele handeling hebben vervangen door het uitslaan van een tand.

Met deze enkele staaltjes besluit ik mijn uiteenzetting der symbolen. Het zijn werkelijk slechts staaltjes; onze kennis hieromtrent reikt verder en gij kunt u voorstellen hoe veel rijker en belangrijker van inhoud een dergelijke verzameling van voorbeelden zou uitvallen als zij, inplaats van door dilettanten zooals wij, door werkelijke vakmenschen, die zich geheel thuis voelen in de mythologie, anthropologie, taalwetenschappen en folklore ware bijeengebracht. Het geeft ons aanleiding tot het maken van eenige gevolgtrekkingen die ons wel niet de volledige oplossing van de vraag kunnen brengen, maar die ons toch veel te denken kunnen geven.

In de eerste plaats treft ons het feit dat de droomer in staat is zich in symbolen uit te drukken die hem in wakenden toestand onbekend zijn en waarvan hij de beteekenis niet begrijpt. Dat is minstens even wonderlijk als tot de overtuiging te komen dat uw dienstmeisje Sanskriet kent, terwijl u weet dat

ze in een plattelands-dorp geboren, die oude taal niet geleerd heeft.

Het valt moeilijk dit feit te rijmen met onze psychologische opvattingen. Alleen dit kunnen wij zeggen: de kennis der symboliek is den droomer onbewust, zij behoort in zijn onbewust zieleleven thuis. Maar de waarheid hiervan als zoodanig te erkennen brengt ons nog niet verder. Tot nu toe behoefden we slechts onbewuste tendensen aan te nemen, waarvan men een tijdlang of voortdurend niets afweet. Nu moeten we echter veel verder gaan en wel regelrecht het bestaan van onbewust weten aannemen, aan denkrelaties, vergelijkingen tusschen verschillende objecten die ertoe leiden dat steeds het eene object in de plaats van het andere kan gesteld worden. Deze vergelijkingen worden niet telkenmale opnieuw gemaakt, maar zij liggen steeds kant en klaar gereed; de eenstemmigheid, waarmede ze bij verschillende personen voorkomen, bewijst een overeenstemming die zich wellicht zelfs in weerwil van het verschil in taal doet gelden.

Hoe komt men aan de kennis dier symbool-verhoudingen? Het spraakgebruik verklaart slechts voor een klein deel deze relaties. De veelvuldige parallellen op ander gebied zijn meestal den droomer niet bekend; ook wij moesten ze aanvankelijk met veel moeite bij elkaar zoeken.

In de tweede plaats zijn deze symboolrelaties niet speciaal eigen aan den droomer of aan den droom-arbeid door welken zij tot uitdrukking komen. We hebben reeds vernomen dat van dezelfde symboliek gebruik wordt gemaakt in mythen en sprookjes; dat het volk ze bezigt in zijn zinspreuken en zangen; en dat ook de dagelijksche spreekwijze en de dichterlijke fantasie er zich van bedient.

Het gebied der symboliek is buitengewoon groot; de droomsymboliek neemt er slechts een klein deel van in. Het zou zelfs niet doelmatig zijn een poging te doen om het gansche vraagstuk van den droom uit, tot oplossing te brengen. Vele van de symbolen die elders gebruikelijk zijn, komen niet of hoogst zelden in den droom voor; menig droomsymbool daarentegen ontbreekt op elk ander gebied of vertoont zich daar sporadisch, zooals we gezien hebben. Men krijgt den indruk dat we hier te doen hebben met een oude maar in vergetelheid geraakte wijze van zich uit te drukken, waarvan op verschillend gebied verschillende brokstukken zijn bewaard gebleven, het éene alleen hier, het andere slechts daar, een derde fragment wellicht in eenigszins veranderden vorm op meer dan een gebied. Dit doet me terugdenken aan de fantasie van een interessante persoonlijkheid, die, gekrenkt in haar geestelijke vermogens, een grondtaal had uitgedacht, waarvan al deze symbool-relaties de overblijfsels waren.

In de derde plaats moet het u opvallen dat de symboliek op ander gebied geenszins alleen sexueele symboliek is, terwijl in de droomen de symbolen bijna uitsluitend worden gebezigd om sexueele objecten en betrekkingen uit te beelden. Ook dat is moeielijk te verklaren. Zouden oorspronkelijk gewichtige geslachtelijke symbolen daarna een andere bestemming verkregen hebben en zou daarmede wellicht nog samenhangen de commutatie van de symbolieke uitbeelding in eene van anderen aard? Het is duidelijk dat men deze vragen niet beantwoorden kan als men zich alleen met de droomsymboliek heeft beziggehouden. Intusschen is het vermoeden gewettigd dat er een nauwe betrekking

bestaat tusschen het juiste symbool en de sexualiteit.

Een taalvorscher, H. Sperber te Upsala, wiens onderzoekingen onafhankelijk van de psychoanalyse zijn, heeft in de laatste jaren ten opzichte van deze kwestie een belangrijke vingerwijzing gegeven. Hij is van meening dat sexueele behoeften aanzienlijk medegewerkt hebben tot het ontstaan van de taal en haar verdere vorming. De eerst geuite klanken dienden om onderling mededeelingen te doen en den sexueelen partner aan te roepen; de verdere ontwikkeling van de taalwortels heeft den gang der arbeidsverrichtingen, van den oermensch gevolgd. Deze verrichtingen hadden gemeenzaam plaats en werden door rhythmisch herhaalde spraakgeluiden begeleid. Zoo doende is een sexueele belangstelling overgebracht op den arbeid. De oermensch is den arbeid aangenamer gaan vinden naarmate hij er een equivalent en vervangmiddel in ging aantreffen van de geslachtsdaad. Zoo heeft de bij den gemeenschappelijken arbeid uitgestooten klank of het uitgebrachte woord twee beteekenissen gehad, d.i. het bedoelde zoowel de geslachts-daad als de daarmee gelijkgestelde arbeidsprestatie. In den loop der tijden heeft het woord zich van de geslachtelijke beteekenis losgemaakt en zich aan deze arbeidshandeling gefixeerd. Bij latere generaties is het met een nieuw woord, dat nu sexueele beteekenis had en bij een nieuwe soort van arbeid gebruikt werd, evenzoo gegaan. Op die wijze hebben zich een aantal taalwortels gevormd die alle van sexueelen oorsprong waren, doch hunne sexueele beteekenis hebben laten vallen. Als de hier geschetste opvatting de juiste is, opent zich daarmede tenminste een mogelijkheid om de droomsymboliek

te leeren begrijpen. Het zou ons dan duidelijk worden waarom er in den droom — die van die verhoudingen uit de oudste tijden iets heeft bewaard — zoo buitengewoon vele symbolen voorkomen van sexueelen aard; waarom in 't algemeen wapens en werktuigen steeds het mannelijk geslacht voorstellen, terwijl het vrouwelijke wordt uitgebeeld door stoffen en het bewerkte materiaal.

De symbool-relatie zou dan het overblijfsel van de oude woord-identiteit zijn; dingen die eenmaal met het geslachtslid een gemeenschappelijken naam hebben gevoerd, zouden nu in den droom als symbolen voor het membrum genitale kunnen fungeeren.

De verwantschap die bestaat tusschen de droomsymboliek en de symboliek der mythen, sprookjes, folklore enz., doet u ook de psychoanalyse waardeeren, die veel meer het algemeen belang dient dan de psychologie of de psychiatrie dat ooit vermochten te doen. De psychoanalyse vindt zeer veel aanknoopingspunten met andere geestes-wetenschappen als mythologie, taalkunde, folklore, ethnologische psychologie en godsdienstleer, waarvan de bestudeering veel voor de wetenschap belooft. Daarom zult u het begrijpelijk vinden dat een tijdschrift op psychoanalytischen grondslag is opgericht dat speciaal aan bovengenoemde studiën gewijd is, n.l. Imago, sinds 1912 door Hans Sachs en Otto Rank geredigeerd.

In al hare relaties is de psychoanalyse meer het gevende dan wel het ontvangende deel. Zij plukt er wel is waar het voordeel van dat hare bevreemdende uitkomsten meer natuurlijk gaan schijnen nu wij diezelfde vondsten ook op ander gebied terugvinden, maar over het geheel genomen, is het

de psychoanalyse die de gezichtspunten aangeeft en de technische methoden levert die blijken ook op dat ander gebied vruchtbaar aangewend te kunnen worden. Het zieleleven van den mensch als enkeling schenkt ons bij het psychoanalytisch onderzoek verklaringen die ons in staat stellen menig raadsel in het leven van de menschen-collectiviteit tot oplossing of ten minste onder het juiste licht te brengen.

Ik heb nog verzuimd u te spreken over de meest geschikte wijze om den diepsten blik te kunnen verkrijgen in die veronderstelde „fundamenteele taal" en u te zeggen op welk gebied hiervan nog het meest is bewaard gebleven. Zoolang u dit niet weet, kunt u de volle beteekenis van het onderwerp niet vatten.

Dat gebied is de zenuwpathologie, zijn materiaal zijn de verschijnselen en andere uitingen der zenuwlijders, voor wier duiding en behandeling de psychoanalyse in 't leven is geroepen.

Mijn vierde gezichtspunt voert nu weer terug tot ons punt van uitgang en stuurt ons in de richting van den ons voorgeschreven weg. Wij zeiden dat, al bestond er ook geen droomcensuur, de droom door ons toch niet zoo gemakkelijk zou begrepen worden, want wij zouden dan voor de taak staan om de symbolistische taal van den droom te vertolken in die van ons wakende denken. Dus is de symboliek, naast de droom-censuur, een tweede moment dat onafhankelijk is van de droomverminking. Dat het gebruik-maken van de symboliek door de droomcensuur voor deze een gemakkelijk hulpmiddel is om haar doel — den droom vreemd en onbegrijpelijk te maken — te bereiken, ligt voor de hand.

Weldra zullen we kunnen uitmaken of wij bij onze verdere bestudeering van den droom niet nog een nieuw moment ontdekken zullen dat tot de droom-verminking bijdraagt. Ik kan echter het thema van de droom-symboliek niet vaarwel zeggen alvorens er u nogmaals op gewezen te hebben hoe raadselachtig die heftige weerstand van de zijde der geleerden en ontwikkelden is, nu zij toch in staat zijn zich te overtuigen dat de symboliek in de mythus, den godsdienst, de kunst en de taal zoo'n groote rol speelt. Zou ook in deze de relatie tot het geslachtsleven weer niet de oorzaak zijn?

ELFDE VOORLEZING

DE DROOM

DE DROOM-ARBEID

Dames en Heeren!

Als u zich een goed begrip van de droomcensuur en van de symbool-vorming hebt gemaakt, dan bent u nog wel niet geheel en al op de hoogte van de droomverminking, maar toch reeds in staat om de meeste droomen te begrijpen. Hiertoe dienen u de twee elkander aanvullende werkwijzen: gij vraagt namelijk den droomer zijn invallen tot gij van de plaatsvervangende droomelementen uwen weg hebt gevonden tot de latente, de wezenlijke droomgedachte en u zet uit eigen wetenschap in de plaats van de symbolen de beelden die zij voorstellen. Later bespreken wij nog wel sommige onjuistheden die zich daarbij kunnen voordoen.

Wij kunnen nu weer een arbeid opnemen dien wij destijds met ontoereikende middelen ondernamen, toen wij n.l. de betrekking bestudeerden die tusschen de droomelementen en de gedachten, die er aan ten grondslag liggen, bestaat en daarbij vaststelden dat er vierderlei van die hoofd-relaties zijn n.l. die van het deel voor het geheel, die der benadering of toespeling, de symbolische relatie en de plastische woord-voorstelling. Wij willen nu op grootere schaal dien arbeid vervolgen door den manifesten droominhoud in zijn geheel te vergelijken met den, door de duiding gevonden, latenten droom.

Deze beide mogen niet met elkander verwisseld worden. Wanneer gij zoover zijt gekomen dan zijt gij nader tot het begrip van wat de droom wil zeggen doorgedrongen dan wellicht de meeste lezers van mijne „Droomduiding". Laat ik er u ook nog eens aan mogen herinneren dat de arbeid, die den latenten in den manifesten droom omzet, d r o o m-a r b e i d genoemd wordt. De arbeid, die in een lijnrecht tegenovergestelde richting werkzaam is, die van den manifesten droom tot den verborgenen tracht te geraken, is onze duidingsarbeid.

De duidingsarbeid heeft ten doel den droomarbeid als ongedaan te maken. De droomen van een infantiele typus, die klaarblijkelijk wenschvervullingen inhouden, zijn toch onderworpen geweest aan een zekeren droomarbeid, in dien zin dat de wenschvorm ervan in de werkelijkheid wordt omgezet en daarbij de gedachten meestal in visueele beelden geuit worden. Eene duiding is hier overbodig; het is alleen noodig deze beide omzettingen terug te brengen tot de oorspronkelijke idée. Wat zich aan den droom-arbeid in andere droomen nog heeft toegevoegd, noemen wij d r o o m-v e r m i n-k i n g, en deze moet door onzen duidings-arbeid opgeruimd worden.

Door vele droomduidingen aan een vergelijkend onderzoek te onderwerpen, ben ik in staat u een algemeen overzicht te geven van wat de droomarbeid met het materiaal der latente droomgedachte uitricht.

Hiervan moet u zich niet te veel voorstellen. Het is een stuk beschrijving waar men rustig en oplettend zijn gedachten bij houden moet.

De eerste prestatie van den droomarbeid is de v e r d i c h t i n g. Daaronder verstaan wij het feit

dat de manifeste droom kleiner van inhoud is dan de latente; hij is dus als 't ware een verkorte vertolking van laatstgenoemde. De verdichting kan wel eens ontbreken maar in den regel bestaat zij en zeer dikwijls in bizonder groote mate. Het tegenovergestelde doet zich niet voor, namelijk dat de manifeste droom in omvang en inhoud den latenten overtreft. De verdichting ontstaat doordien 1° zekere latente elementen er geheel en al uit weggelaten worden, 2° slechts een brokstuk van menig complex uit den latenten in den manifesten droominhoud overgaat en 3° dat latente elementen die iets gemeen hebben, in den manifesten droom saâmgeplooid tot een eenheid versmolten worden.

Indien het u lust, kunt u den naam „verdichting" uitsluitend reserveeren voor laatstgenoemd proces.

De gevolgen der verdichting zijn zeer gemakkelijk aan te toonen. Het zal u niet moeielijk vallen om in uw eigen droomen persoonlijkheden te herkennen die een verdichting zijn van verscheidenen tot een enkele persoon.

Een dergelijke gemengde persoon kan er uitzien als A., gekleed zijn als B. en een handeling verrichten die u aan C. doet denken, terwijl u bovendien weet dat eigenlijk D. bedoeld wordt. Door deze gemengde persoonlijkheid wil iets bizonders zich uitdrukken, dat deze vier personen gemeen hebben. Een dergelijk gemengd beeld kan zoowel als dat het uit personen gevormd wordt, ook evengoed uit voorwerpen of plaatsen worden samengesteld mits aan de voorwaarde voldaan zij dat de voorwerpen of de plaatsen iets met elkander gemeen hebben, hetgeen de droom aldus aanduiden wil. Dit is als 't ware een nieuwe en vluchtige be-

gripsvorm met als kern dit gemeenschappelijke. Door het op elkander vallen van de met elkaâr verdichte eenheden, ontstaat dan gemeenlijk een onduidelijk, wazig beeld dat doet denken aan den afdruk van een photografische plaat, waarop verschillende opnamen over elkaar heen zijn verricht.

De droomarbeid schijnt groote behoefte te hebben aan het daarstellen van dergelijke samengestelde beelden, want men kan aantoonen dat als hetgeen wat de samenstellende elementen gemeen moeten bezitten ontbreekt, dit opzettelijk aangebracht wordt door een gedachte in juist gekozen woorden uit te drukken.

Wij hebben reeds kennis gemaakt met zulke verdichtingen en gemengde beelden; zij speelden menigmaal een rol bij het ontstaan van versprekingen. U herinnert zich wel dien jongen man die een dame begleitdigen (begeleiden maar ook beleedigen) wilde. Ook komen er kwinkslagen voor, waarvan de techniek op zulk een verdichting berust. Al laten wij dit buiten beschouwing, zoo mag men toch aannemen dat bedoeld proces zeer ongewoon en vreemd is. Het vormen van gemengde persoonlijkheden in den droom vindt wel is waar zijn tegenhanger in menige schepping onzer fantasie, die zoo gemakkelijk voorwerpen, waarvan de ervaring ons leert dat ze niet bij elkaar behooren, tot een eenheid zamen weet te voegen; zoo b.v. in de centauren en fabeldieren der oude mythologie of in de figuren van Böcklin. Bovendien kan de scheppende fantasie niets uitdenken, maar enkel bestanddeelen, die elkander vreemd zijn, te zamen voegen. Doch het eigenaardige in de verrichting van den droomarbeid is het volgende: het materiaal, dat de droomarbeid verwerkt, bestaat uit gedachten, ideeën die voor een

deel aanstoot kunnen geven en misschien onaannemelijk lijken, maar toch zijn ze juist gevormd en uitgedrukt. Door den droomarbeid worden die gedachten in een anderen vorm overgebracht en het is merkwaardig en onbegrijpelijk dat bij dat overbrengen — een vertolken als in een andere soort van schrift of taal — de versmelting en combinatie als middelen gebezigd worden. Anders streeft een vertaling er toch naar om op de in den tekst voorkomende schriftteekens te letten en analogieën juist uit elkaar te houden. In lijnrechte tegenstelling hiermede, tracht de droomarbeid twee gedachten te verdichten door — evenals dat bij den kwinkslag geschiedt — een woord uit te zoeken dat meerderlei beteekenis heeft en waarin die beide gedachten elkaar kunnen ontmoeten. Deze eigenaardige trek moge men niet zoo dadelijk kunnen begrijpen toch kan zij beteekenisvol worden voor de opvatting van den droomarbeid.

Hoewel de verdichting den droom vertroebelt, wekt ze toch niet de gedachte op dat zij een werking is van de droomcensuur. Veeleer verwekt zij den indruk dat mechanische of economische momenten hier de hand in hebben; toch komt zij in ieder geval der censuur ten goede.

De prestaties der verdichting zijn soms buitengemeen. Zoo is het, dank zij haar hulp, mogelijk dat twee totaal verschillende latente gedachtenreeksen in een manifesten droom vereenigd voorkomen, zoodat men bij een oogenschijnlijk afdoende duiding van een droom, intusschen een mogelijke nevenduiding (Ueberdeutung) over het hoofd kan zien.

Ook voor de verhouding tusschen den latenten en den manifesten inhoud van den droom heeft

de verdichting dit gevolg dat er tusschen de elementen hier en daar geen enkelvoudige relatie blijft bestaan. Een manifest element geldt gelijktijdig voor meer dan een latent, en omgekeerd kan een latent element deel hebben aan verschillende manifeste elementen in den vorm van een ineenvlechting. Bij de verklaring van een droom bespeurt men ook dat de invallen, die men op een enkel manifest element krijgt, niet geregeld de een na den ander behoeven te komen. Men moet dikwijls wachten tot de gansche droom geduid is.

De droomarbeid bestaat dus uit een ongewone wijze van vertolking der droomgedachten; niet uit een vertolking woord voor woord of teeken voor teeken; ook niet uit een uitzoeken volgens vasten regel, zooals men b.v. alleen de consonanten van een woord teruggeeft maar de vocalen weglaat; ook niet uit wat men een vervanging zou kunnen noemen, zoodat steeds een element in de plaats van verscheidene elementen er uitgegrepen wordt; maar uit iets van anderen en meer ingewikkelden aard.

De tweede prestatie van den droomarbeid is de verschuiving. Gelukkig hebben wij met dit begrip reeds kennis gemaakt; wij weten toch dat zij geheel en al het werk is van de droomcensuur. Zij toont zich op tweeërlei manier: in de eerste plaats zóó dat een latent element niet vervangen wordt door een eigen bestanddeel maar door iets dat er wat verder van afstaat, dat als een toespeling er op is en in de tweede plaats door het psychisch accent van een gewichtig op een ander niet-gewichtig element over te brengen zoodat de droom anders gecentreerd en vreemd lijkt.

Ook in ons wakend denken komt die vervanging van een element door een toespeling erop voor,

maar de verhoudingen zijn hier anders. In ons wakend denken moet de toespeling gemakkelijk te begrijpen zijn en dient het vervangmiddel, wat zijn inhoud aangaat, verband te houden met het essentieele dat het voorstelt. Ook bij den kwinkslag wordt dikwijls van de toespeling gebruik gemaakt; hier vervalt de voorwaarde dat de associatie op den inhoud moet slaan en wordt deze door ongewone uiterlijke associaties — zooals overeenkomst in klank en meervoudige beteekenis van woorden enz. — vervangen. Maar aan de voorwaarde van begrijpelijkheid moet voldaan worden; de kwinkslag zou niet tot zijn recht komen, als de terugweg van de toespeling tot het eigenlijke waar het om gaat, niet zonder moeite werd afgelegd. De verschuivingstoespeling van den droom heeft zich echter van beide beperkingen vrijgemaakt.

De aperte droom hangt met het latente element, waarvoor hij in de plaats treedt, door uiterlijkheden en vergezochtheden samen; is daarom onbegrijpelijk, en wanneer hij tot regressie gebracht wordt, geeft de duiding den indruk van een nietbegrepen grap of van een uitlegging die er bij de haren bij gesleept is. Maar juist dàn heeft de droomcensuur pas haar doel bereikt als het haar gelukt is den terugweg van de toespeling tot het eigenlijke wat bedoeld wordt, onvindbaar te maken.

De accent-verschuiving is een prachtig middel om uitdrukking aan de gedachten te geven. Om een komisch effect te bereiken passen wij dat middel vaak in ons wakend denken toe. Ik kan u licht een staaltje geven van de verwarring die zij teweeg brengt, door u aan de anecdote te herinneren van dien dorpssmid die zich schuldig had gemaakt aan een misdrijf waar de doodstraf op stond. De uit-

spraak van de rechtbank luidde dat de schuld geboet moest worden; maar, in aanmerking nemende dat de boosdoener de eenige smid in het dorp en dus onontbeerlijk was, terwijl er daarentegen drie kleermakers woonden, oordeelde zij dat een van deze drie in zijn plaats zou worden gehangen.

De derde prestatie van den droomarbeid is psychologisch wel de meest belangrijke. Zij bestaat in het vertolken der gedachten door gezichtsbeelden. Niet alle droomgedachten wel is waar ondergaan die metamorphose; veel blijft zijn vorm behouden en verschijnt in den droom als gedachte of als weten; de visueele beelden zijn ook niet de eenige vorm, waarin de gedachten worden omgezet. Maar zij zijn toch het essentieele bij de droomvorming. Dit deel van den droomarbeid is, zooals we reeds weten, op één na het meest constante en voor enkele droom-elementen hebben we de „plastische woordschildering" ook reeds leeren kennen.

Het is duidelijk dat dit geen gemakkelijke prestatie is. Om u eenigszins een idée te geven van de moeielijkheden die zij met zich medebrengt, moet gij u eens verbeelden verplicht te zijn een politiek hoofdartikel voor een tijdschrift in stede van met woorden met behulp van teekeningen op te stellen; dus, dat ge genoodzaakt zijt om u, in plaats van in letters, in beelden uit te drukken.

Wat de personen en concrete voorwerpen in dat artikel betreft, die kunt gij gemakkelijk en wellicht geschikt door beelden vervangen, maar waar het gaat om abstracte woorden en alle rededeelen, die denkrelaties aanduiden, als: tusschenzetsels, koppelwoorden enz., daar wachten u moeielijkheden. Om de abstracte woorden uit te drukken, dient gij dan uw toevlucht tot allerlei kunstgrepen te nemen.

Zoo zult u den tekst van het artikel trachten te vertolken door minder-gebruikelijke woorden, die misschien vreemd klinken doch meer concrete en voor de uitbeelding meer geschikte bestanddeelen bevatten. Dan zal het u invallen dat de meeste abstracte woorden, afspiegelingen, verzwakte edities van de concrete zijn, en zult gij daarom zooveel mogelijk, tot de oorspronkelijke concrete beteekenis van die woorden terugkeeren. Gij zult dan blijde zijn dat gij het bezit van een voorwerp kunt uitbeelden door een werkelijk-met-het-lichaam-daaropzitten. Dit nu is ook de wijze waarvan de droomarbeid zich bedient. Een arbeid die onder zulke omstandigheden tot stand komt, kan nauwelijks aanspraak maken op juistheid en nauwkeurigheid van het gevormde beeld. Daarom zult gij het den droomarbeid wel niet kwalijk nemen als hij een element dat zoo moeilijk in beeld te brengen is als b.v. een echtscheiding, door een andere breuk, een beenbreuk, vervangt. *)

*) Het toeval wil, dat mij tijdens de correctie van dit vel een dagblad artikel onder de oogen komt, dat ik hieronder laat afdrukken, daar het dienen kan als onverwachte illustratie van het hierboven geschrevene:

DE STRAFFE GODS.

Armbreuk in plaats van echtbreuk.

Mevrouw Anna M., getrouwd met een bij den landstorm dienend militair, klaagde mevrouw Clementine K. aan wegens echtbreuk. De aanklacht houdt in dat laatstgenoemde met Karel M. in ongeoorloofde betrekking heeft gestaan, terwijl haar eigen man in den oorlog is en haar elke maand zelfs 70 kronen toezendt. Mevrouw K. zou van den man van aanklaagster reeds tamelijk veel geld hebben gekregen, terwijl zij (aanklaagster) met haar kind honger en ellende lijdt. Kameraden van haar man hebben verteld, dat mevrouw K. met M. in wijnhuizen gezien is en dat zij daar tot laat in den nacht hun tijd doorbrengen met drinken. Eens zou beklaagde in tegenwoordigheid van verscheidene infanteristen, zelf aan den man van aanklaagster gevraagd hebben of hij nog geen plan had zich nu maar van zijn vrouw te laten scheiden en bij haar in te trekken. De huishoudster van mevrouw K. zou den man van aanklaagster her-

Op zulk een wijze zal het u gelukken aan de bezwaren die het schrijven in beelden oplevert, als men het in de plaats van het schrijven met letterteekens wil aanwenden, eenigermate tegemoet te komen.

Dergelijke hulpmiddelen staan u niet ten dienste als gij rededeelen, die denk-relaties aantoonen, wilt uitbeelden; deze bestanddeelen van den tekst zullen dus verloren gaan bij zijn vertolking in beelden. Zoo wordt door den droomarbeid eveneens de inhoud der droomgedachten in zijn ruw materiaal van objecten en handelingen opgelost. U moogt al tevreden zijn als het u gelukt zekere, op zichzelf niet voor uitbeelding vatbare relaties, op de een of andere wijze aan te duiden, waarbij het op de fijnere uitdrukking der beelden aankomt, op een zelfde wijze gelukt het ook den droomarbeid om veel

---

haalde malen „en profond négligé" in de woning van haar meesteres hebben gezien.

Mevrouw K., gisteren voor den magistraat van Leopoldstadt gedagvaard, loochende M. te kennen, zoodat er dus ook geen sprake zijn kon van intieme relaties tusschen hen beiden.

Albertine M., als getuige ondervraagd, verzekerde echter, dat mevrouw K. den man van aanklaagster had gekust en dat ze hen bij die handeling verrast had.

M., die reeds in een voorafgaand verhoor ondervraagd was, heeft toen al ontkend, dat hij in intieme betrekking zou gestaan hebben tot beklaagde.

Gisteren ontving de rechter een brief, waarin deze getuige zijn bij het eerste verhoor gegeven getuigenis herroept en toegeeft een liefdesverhouding gehad te hebben met mevrouw K. tot Juni van het vorige jaar. In zijn vroegere verklaring heeft hij alleen dáárom de betrekking, waarin hij tot de beschuldigde heeft gestaan, geloochend, omdat deze vóór het verhoor bij hem gekomen is en op haar knieën gesmeekt heeft, dat hij haar toch redden zou en niets verklappen. „Heden", schrijft getuige, „voel ik mij gedrongen om voor de rechtbank de volle waarheid te zeggen, daar ik mijn linker arm gebroken heb en geloof, dat dit een straffe Gods is voor mijn misdaad."

De uitspraak van den rechter luidde, dat de strafbare handeling reeds verjaard is, waarna de aanklaagster haar aanklacht introk en vrijspraak voor de beklaagde volgde.

van den inhoud der verborgen droomgedachten uit te drukken in formeele eigendommelijkheden van den manifesten droom, door deze op te helderen of te verdoezelen, door ze in onderdeelen te verdeelen enz.

Het aantal elementen, waarin een droom verdeeld is, komt in den regel overeen met het aantal hoofd-thema's van de gedachten-reeksen die in den latenten droom voorkomen; een korte voordroom vervult ten opzichte van den daaropvolgenden uitgebreiden hoofddroom vaak de rol van een inleiding of een motiveering; een nevenzin in de droomgedachten wordt dikwijls vervangen door het inschakelen van een tooneelwisseling in den manifesten droom enz. De vorm der droomen is dus op zichzelve volstrekt niet zonder beteekenis en heeft ook duiding noodig. Verschillende droomen tijdens een zelfden nacht hebben vaak dezelfde beteekenis en wijzen op het bestaande streven om een zich steeds met grootere intensiteit aanmeldenden prikkel, hoe langer hoe beter meester te worden. In een alleenstaanden droom vindt men vaak verschillende symbolen, „doublures" voor het uitbeelden van een bizonder moeielijk onderdeel.

Als wij dieper doordringen in de studie der analogieën der droomgedachten met de in haar plaats gesteld wordende manifeste droomen, dan stooten wij op veel, waarop we niet voorbereid konden zijn, zoo b.v. hierop: dat ook de onzin, het absurde in den droom zijn beteekenis heeft. Ja, op dit punt is de tegenstelling tusschen de medische en de psychoanalytische beschouwing omtrent den droom al zeer sterk. Van medisch standpunt uit beschouwd, zou de droom onzin zijn omdat het der psyche tijdens den droom aan elke kritiek zou ontbreken;

volgens onze meening daarentegen wordt de droom dàn onzinnig, wanneer een in de droomgedachte vervatte kritiek het oordeel: „het is onzinnig", moet uitgebeeld worden. Een goed voorbeeld daarvan levert ons de u bekende droom van den gang naar de komedie. (3 entréekaartjes voor 1 gulden 50.) Het in de droomgedachte voorkomend oordeel luidde hier: het was onzin, om zoo vroeg te trouwen. Bij den duidingsarbeid worden we eveneens gewaar of een bepaald element in den droom voorgekomen is en of het dit of mogelijk ook iets anders is geweest dat met den twijfel en de onzekerheid waarvan de droomer blijk gaf, verband houdt. In den regel heeft die twijfel en onzekerheid niets met de latente droomgedachte te maken. Zij zijn uitingen van de droom-censuur en te vergelijken met een poging tot eliminatie, die niet ten volle tot haar recht is gekomen.

Tot de meest verrassende vondsten behoort wel de manier waarop de droomarbeid tegenstellingen, die zich in den latenten droom vertoonen, behandelt. Het is ons reeds bekend dat overeenstemmingen die in het latente materiaal voorkomen, in den manifesten droom door verdichtingen worden vervangen. Welnu, tegenstellingen worden juist zoo als overeenstemmingen behandeld en met een bepaalde voorliefde door middel van hetzelfde manifeste element tot uiting gebracht. Een element in den manifesten droom, waarvoor een geschikte tegenstelling mogelijk is, kan aldus zichzelf zoowel als zijn tegenstelling of beide tegelijk beduiden; pas uit den zin valt op te maken welke vertolking de juiste is. Deze omstandigheid verklaart het feit dat we in den droom geen uitbeelding van het „neen" aantreffen, tenminste geen die boven elken

twijfel verheven is. In de historische ontwikkeling van de taalwetenschap vinden wij analogieën voor dit bevreemdend optreden van den droomarbeid, die ons hier kunnen dienen. Vele taalgeleerden hebben de meening geuit dat in de oudste talen tegenstellingen als sterk — zwak, licht — donker, groot — klein, uitgedrukt worden door eenzelfde wortelwoord. („De tegenstelling der wortel-woorden".) Zoo werd oorspronkelijk in het oud-Egyptisch sterk en zwak uitgedrukt door k e n. Bij het spreken voorkwam men misverstanden bij zulke ambivalente woorden door middel van den toon en het daarbij gevoegd gebaar; bij het schrijven door de toevoeging van een zoogenaamd determinatief, dat wil zeggen door een beeld, dat niet bestemd was om te worden uitgesproken. Zoo schreef men k e n, wanneer het als sterk bedoeld werd door achter het letterteeken de afbeelding van een rechtopstaand mannetje toe te voegen; werd het z w a k bedoeld dan was het mannetje gebukt geteekend. Eerst later werden door kleine wijzigingen van het wortelwoord twee beteekenissen verkregen voor de in het woord bevatte tegenstellingen. Zoo ontstond uit k e n sterk — zwak, een k e n sterk en een k a n zwak. Die oude tegenstelling vindt men niet alleen terug in de latere ontwikkelings-stadiën van de oudste talen maar ook in die van de veel jongere, en zelfs treft men ze in de nu nog levende talen in sterke mate aan.

Aan de hand van C. A b e l (1884) wil ik u hiervan eenige bewijsstukken leveren.

In het Latijn kennen wij nog steeds zulke ambivalente woorden:

a lt u s (hoog — laag) en s a c e r (heilig — door en door slecht).

Als voorbeelden van wijzigingen van denzelfden wortel herinner ik u aan:

clamare (schreeuwen), clam (zacht, stil, geheim);

siccus (droog), succes (sap).

In het Duitsch nog Stimme (stem) — stumm (stom).

Vele voorbeelden kan men bijeenbrengen als men de relaties bestudeert die tusschen verwante talen voorkomen:

Engelsch: lock = sluiten; Duitsch: Loch = gat, Lücke = opening, leemte.

Engelsch: cleave = splijten; Duitsch: kleben — plakken, lijmen, hechten.

Het Engelsche without eigenlijk „met-zonder" wordt nu gebruikt voor „zonder"; dat with behalve zijn toevoegende ook een onttrekkende beteekenis heeft, blijkt nog uit de samenstellingen: withdraw, withhold. Overeenkomstig daarmee is het Duitsche woord wieder.

Nog een andere eigenaardigheid van den droomarbeid vindt in de evolutie van de taal haar tegenhanger. In het oud-Egypisch kwam het voor, evenals het ook in andere latere talen voorkwam, dat de volgorde van de letters der woorden werd omgekeerd, terwijl toch het woord dezelfde beteekenis behield. Zulke voorbeelden tusschen Engelsche en Duitsche woorden zijn:

Topf — pot; boat — tub; hurry (haasten) — Ruhe; Balken — Kloben, club; wait (wachten) täuwen.

Tusschen Latijnsche en Duitsche woorden:

Capere — packen; ren — Niere.

Dergelijke omkeeringen, zoowls u ze hier bij het enkele woord vindt, worden ook op verschillende

wijze door den droomarbeid teweeggebracht. De omkeering van den zin, de vervanging door het tegendeel, kennen wij reeds.

Bovendien zien wij in den droom de gansche situatie, die verhouding tusschen twee personen, omgekeerd worden, evenals in de ,,wereld op zijn kop''. Dikwijls genoeg schiet in den droom de haas den jager dood.

Ook komt nog een omkeering voor in de volgorde der gebeurtenissen, zoodat de staart van den droom zich openbaart nog vóórdat het verdere gedeelte gedroomd werd. Dat doet ons denken aan de opvoering in een vierde rangs schouwburg, waar eerst de held sneuvelt en daarna pas, van achter de coulissen, het doodelijk schot wordt afgevuurd.

Soms ook komen er droomen voor, waarin de elementen juist in tegenovergestelde volgorde zijn geplaatst, zoodat men, bij de duiding van het gedroomde, het laatste element het eerst en het eerste het laatst dient te behandelen.

U herinnert zich uit onze studiën over de droomsymboliek, dat te-water-gaan of in-'t-water-vallen hetzelfde beteekent als uit-het-water-komen, namelijk baren of geboren-worden, en dat een trap, een ladder opklimmen, hetzelfde is als deze afdalen. Het is begrijpelijk, welk voordeel de droomverminking trekken kan van zulk een vrijheid van uitbeelden.

Deze trekken van den droom-arbeid mag men als archaïsche opvatten. Zij vertoonen zich op dezelfde manier in de oude wijzen van zich uit te drukken in taal en schrift en brengen dezelfde bezwaren met zich mede, waarover wij in een kritisch verband nog nader zullen uitwijden.

Wij willen de zaak nu nog vanuit eenige andere gezichtspunten beschouwen. Bij den droom-arbeid

komt het er klaarblijkelijk op aan om de latente, in woorden gevatte gedachten in zintuiglijke beelden, vooral in gezichtsbeelden te vertolken. Nu zijn onze gedachten uit zulke zintuiglijke beelden voortgekomen; haar eerste materiaal en haar aanvangsvormen waren zintuigs-indrukken of, beter gezegd, herinneringsbeelden van zulke indrukken. Eerst later associeerden zich hieraan woorden die dan tot gedachten werden verbonden. De droom-arbeid laat dus de gedachten een r e g r e s s i e v e werking ondergaan, doet hare ontwikkeling terugschrijden en bij dezen teruggang moet alles wegvallen wat, bij de evolutie van herinneringsbeelden tot gedachten, zich als nieuwe aanwinst daaraan heeft toegevoegd. Men zou zich derhalve den droom-arbeid aldus moeten denken. De belangstelling voor den manifesten droom neemt belangrijk af en richt zich meer op de gebeurtenissen die zich tijdens den droom-arbeid afspelen. Toch wil ik aan den manifesten, die toch de eenige, ons onmiddellijk bekende droom is, nog eenige opmerkingen wijden.

Het is natuurlijk dat in ons oog de manifeste droom aan beteekenis verliest. Het moet ons vrijwel onverschillig laten of hij goed samengesteld is of zich oplost in een reeks van op zichzelf staande beelden zonder samenhang. Zelfs wanneer hij voor het uiterlijk den indruk maakt van zin-vol te zijn, weten wij toch dat dit vertoon door droom-verminking is ontstaan, en even weinig organische relatie hebben kan tot den innerlijken inhoud van den droom als de façade van een Italiaansche kerk tot haar bouw en fundament.

In andere gevallen heeft ook deze voor-gevel van den droom haar beteekenis, doordien zij van den latenten droom een waardevol bestanddeel voor een

deel of in zijn geheel onverminkt teruggeeft. Maar dat kunnen wij niet weten vóór wij den droom geduid hebben en ons een oordeel hebben kunnen vormen hoe ver de verminking gaat. Een zelfde twijfel is ook gewettigd dààr, waar twee elementen in den droom in nauwe betrekking tot elkander schijnen te staan. Hierin kan men een waardevollen wenk zien dat men ook hetgeen met deze elementen in den latenten droom verband houdt samen mag voegen; maar bij andere gelegenheden kan men zich overtuigen dat wat in de gedachten bij elkander hoort, in den droom uit elkaar gescheurd is.

In 't algemeen moet men er zich van onthouden een deel van den manifesten droom uit een ander deel ervan te willen verklaren uitgaande van de meening dat de droom als samenhangend geconcipieerd zou zijn en een handelend geheel uitmaken. Veeleer lijkt de droom op een Brecciasteen, die, door middel van een kleefstof, uit verschillende steenbrokjes is samengesteld, zoodat de teekeningen, die zich daarbij vertoonen, niets uit te staan hebben met de oorspronkelijke, ingesloten steentjes. Een deel van den droomarbeid, de zoogenaamde secundaire bewerking, legt er zich werkelijk op toe om uit de naaste gegevens van den droomarbeid een vrijwel passend geheel samen te stellen. Hierbij wordt het materiaal naar een vaak geheel onbegrijpelijken zin geordend en, waar het noodig schijnt, worden er inlasschingen aan toegevoegd.

Aan den anderen kant mag men den droomarbeid ook niet overschatten, hem niet te hoog aanslaan. Zijn kunnen bepaalt zich tot de reeds genoemde prestaties; meer dan verdichten, verschuiven, plastisch uitbeelden en dan het geheel aan een secundaire bewerking onderwerpen vermag hij niet.

Hetgeen men in den droom aantreft qua oordeelvellingen, kritiek, kenteekenen van verwondering, gevolgtrekkingen, zijn geen prestaties van den droom-arbeid, slechts zeer zelden uitingen van het nadenken over den droom, maar meestal brokstukken van de latente droom-gedachten, die — meer of minder gewijzigd en aangepast aan den samenhang van het geheel — overgegaan zijn in den manifesten droom. De droomarbeid kan ook geen redevoeringen samenstellen. Op zeer zeldzame uitzonderingen na, zijn redevoeringen in den droom copieën en samenstellingen van redevoeringen, die men den dag te voren gehoord of zelf gehouden heeft en die als materiaal of als droom-prikkel in het latente droomstuk zijn ingelascht. Rekeningen opmaken vermag de droom-arbeid evenmin; wat men van dien aard in den manifesten droom vindt zijn meestal samenstellingen van getallen, schijnrekeningen, die qua rekeningen geen zin hebben en alweer slechts copieën zijn van rekeningen in de latende droomgedachten. Bij zulke verhoudingen is het ook niet te verwonderen dat de belangstelling, die aanvankelijk voor den droom-arbeid gekoesterd werd, spoedig van richting veranderde en zich op de latente droomgedachten vestigde, die, meer of minder verminkt, in den manifesten droom tot uiting komen.

Deze ommekeer in belangstelling mag zich echter niet zóó ver uitstrekken dat men, van een theoretisch standpunt uitgaande, de verborgen droomgedachten steeds in de plaats stelt van den manifesten droom en aan laatstgenoemd element iets toeschrijft, waarop slechts het eerste aanspraak heeft.

Men moet er zich over verwonderen dat de uit-

komsten der psychoanalyse voor een dergelijke verwarring misbruikt konden worden. Het product van den droom-arbeid alleen mag men met den naam „droom" bestempelen, de vorm dus waarin door den droom-arbeid de latende droomgedachten zijn overgebracht.

De droom-arbeid is een zeer eigenaardige handeling, wier gelijke tot dusverre in het zieleleven niet bekend was. Dergelijke verdichtingen, verschuivingen, regressieve omzettingen van gedachten in beelden, zijn nieuwigheden waarvan de bekendheid er mede, alleen reeds, rijkelijk de moeite loont die men zich geeft om de psyche te analyseeren. Zij trekken op haar beurt een wissel op de met den droomarbeid evenwijdig loopende domeinen; zij wijzen op den samenhang, die er bestaat tusschen de psychoanalytische studiën en zoo menig ander gebied, zooals dat van de ontwikkeling van de taal en van het denken. De ver-strekkende beteekenis van deze begrippen kunt u eerst dán vatten, als de ondervinding u geleerd heeft dat de wijzen, waarop de zenuwverschijnselen ontstaan, afspiegelingen zijn der mechanismen van de droomvorming.

Ik weet ook dat wij nog niet in staat zijn ons goed rekenschap te geven van den ganschen nieuwen rijkdom dien de psychologie te danken heeft aan de uitkomsten van deze studiën.

Slechts hierop willen wij de aandacht vestigen, dat wij nieuwe bewijzen hebben gevonden van het bestaan van onbewust zielegebeuren — zoo toch mogen wij de verborgen droomgedachten betitelen — en dat de droomduiding ons een ongekend ruimen toegang verschaft tot de kennis van het onbewuste zieleleven.

Nu acht ik het geschikte oogenblik gekomen om

een en ander met u te bespreken, waarop ik u gaandeweg heb voorbereid en wil dat doen aan de hand van verschillende kleine droom-voorbeelden.

TWAALFDE VOORLEZING

DE DROOM

ANALYSES VAN DROOM-VOORBEELDEN

Dames en Heeren. Laat het u niet tegenvallen dat ik andermaal met brokstukken van droom-verklaringen aankom inplaats van u uit te noodigen met mij aan de duiding van een mooien, langen droom deel te nemen. Gij zult zeggen: „na al die voorbereidingen hebben wij daar eigenlijk recht op", en gij meent dat ik, die zoo duizenden droomen heb geduid, wel de beschikking hebben moet over een verzameling van voortreffelijke droom-voorbeelden, met behulp waarvan ik al mijn beweringen omtrent den droom-arbeid en de droom-gedachten zou vermogen te staven. Zoo zou het moeten zijn; maar te veel bezwaren staan aan de vervulling uwer wenschen in den weg.

Vóór alles moet ik u belijden dat er niemand bestaat die zich van de droom-duiding een hoofdtaak maakt. Wanneer komt men er dan toe om droomen uit te leggen? Men kan zich bij gelegenheid, zonder daarmede een bepaald doel op 't oog te hebben, bezig houden met de droomen van een bevriend persoon te duiden, of men werkt zich een tijdlang in zijn eigen droomen in, teneinde zich voor psycho-analyse te bekwamen; maar meestal toch duidt men de droomen van nerveuse personen, die analytisch behandeld worden. Deze laatste droomen zijn uitstekend materiaal en staan in geen enkel opzicht achter bij die van gezonden; maar de

techniek der behandeling noopt er ons toe de droomduiding ondergeschikt te maken aan het therapeutisch doel en een gansche reeks van droomen verder ongebruikt te laten, als men er iets aan heeft ontleend dat bruikbaar is voor de behandeling. Bovendien is het niet mogelijk van menigen droom, die tijdens de behandeling gebracht wordt, de volledige duiding te geven. Daar de droomen gegroeid zijn uit de gezamenlijke hoeveelheid van het ons nog onbekende psychisch materiaal, wordt het begrijpen ervan pas mogelijk na afloop van de kuur. Dan zou de mededeeling van zoo'n droom ook noodzakelijk het verklappen van al de geheimenissen eener neurose met zich medebrengen, dat mogen wij dus niet doen als wij ons van den droom bedienen willen als voorbereiding voor de studie der neurosen.

Nu zoudt gij gaarne van het neurotisch materiaal afzien en liever droomen van gezonde menschen of uw eigen droomen willen verklaard hebben; maar dat gaat nu eenmaal niet wegens den inhoud dien deze droomen hebben. Men kan noch zichzelf, noch een ander, wiens vertrouwen men geniet, blootstellen aan de onaangenaamheden, die onverbiddelijk zouden voortvloeien uit de juiste verklaring van de droomen, die — zooals gij reeds weet — het intiemste der persoonlijkheid openbaren.

Behalve deze moeielijkheid — om ons van aanwezig droommateriaal te bedienen — staat nog een ander bezwaar het openbaren van droomen in den weg. Gij weet dat de droom den droomer-zelf vreemd toeschijnt; hoeveel te vreemder indruk moet hij dan niet maken op iemand, die den persoon, die droomt, niet kent.

Onze literatuur is niet arm aan goede en uitvoerige droom-analysen; ik zelf heb er enkele in den vorm van ziekte-geschiedenissen gepubliceerd; het mooiste voorbeeld van een droomverklaring is misschien wel dat, hetwelk door O. Rank in 't licht gegeven werd. Het handelt over twee op elkaar betrekking hebbende droomen van een jong meisje, waarvan de uiteenzetting zoowat twee pagina's druk beslaat; de analyse ervan omvat echter 76 bladzijden. Ik zou dan ook zoo wat een heel semester noodig hebben om met u de studie van zulk een arbeid ten einde te brengen. Als men een langeren en sterk-verminkten droom als onderwerp kiest, dan moet men zooveel verklaringen daarbij geven, zooveel materiaal van invallen en herinneringen daarin betrekken, zooveel zijpaadjes inslaan, dat een voordracht daarover geen bevrediging zou schenken en geen overzicht zou kunnen geven van de massa. Daarom moet ik u verzoeken genoegen te willen nemen met wat gemakkelijker te bereiken is, met de mededeeling namelijk van kleine stukken uit droomen van nerveuse personen, waar men een en ander geïsoleerd uit leeren kan. Het gemakkelijkst valt de demonstratie van de droom-symbolen en verder nog van zekere eigenaardigheden van de regressieve droom-vorming.

Van elk der droomen die ik nu laat volgen, zal ik u zeggen waarom ik ze de moeite waard achtte om medegedeeld te worden.

1. Dit droompje bestaat slechts uit twee korte beelden: Zijn oom rookt een cigarette niettegenstaande het Zaterdag is. — Een vrouw streelt en liefkoost hem als haar kind.

Bij het eerste beeld maakt de droomer (een Jood)

de opmerking dat zijn oom een vroom man is, die nooit zoo iets zondigs heeft gedaan en dat ook nooit doen zou. Bij „vrouw" in het tweede beeld valt hem niet anders in dan zijn moeder. Beide beelden of gedachten staan klaarblijkelijk in betrekking tot elkaar. Maar hoe? Daar hij uitdrukkelijk verzekert dat zijn oom zich onmogelijk aan rooken zou kunnen bezondigen, zoo ligt het voor de hand hier eens een „als" in te voegen: „A l s mijn oom, de heilige man, op sabbath een cigarette zou rooken, dan zou ik mij ook door mijn moeder mogen laten liefkoozen." Dat beteekent dus, met andere woorden, het-geliefkoosd-worden door de moeder is evenmin geoorloofd als voor den vromen jood het rooken op Zaterdag.

Ik breng u mijn gezegde in herinnering dat bij den droom-arbeid alle betrekkingen tusschen de droomgedachten wegvallen, dat alleen het ruwe materiaal overblijft en dat de duiding tot taak heeft de weggevallen relaties weder te herstellen.

2. Door mijn publicaties over den droom, ben ik in zekere mate openbare raadgever in droomzaken geworden en ontvang reeds vele jaren van verschillende zijden brieven, waarin men mij droomen mededeelt of ter beoordeeling voorlegt. Ik ben natuurlijk alle diegenen zeer dankbaar die mij de duiding mogelijk maken door aan den droom voldoende materiaal toe te voegen, of die zelf een duiding er bij geven. Tot die categorie behoort de volgende droom van een medicus uit München dateerend van het jaar 1910. Ik geef hem u hier omdat hij u het bewijs leveren kan hoe onbegrijpelijk een droom in 't algemeen is, als de droomer ons daarbij zijn invallen nog niet heeft gegeven. Ik verdenk er u namelijk van de meening toegedaan

te zijn dat het ideaal van een droom-duiding bestaat in het begrijpen en omzetten der symbolen en dat men de techniek der associaties slechts als ondergeschikt werk heeft te beschouwen; van die verkeerde opvatting nu wil ik u doen terugkomen.

13 Juli 1910: In den vroegen ochtend droom ik: *op mijn fiets rijd ik door een straat in Tübingen, als een bruine dashond me achterna zit en me in mijn hiel pakt. Een eind verder stap ik af, ga op een stoep zitten en probeer me vrij te maken van het dier, dat me flink vast hield* (onaangename gevoelens van het bijten heb ik gedurende de gansche scène niet). *Tegenover mij zitten een paar oudere dames, die grijnzend naar mij kijken. Dan word ik wakker en, zooals zoo vaak te voren, wordt de droom op dat oogenblik van overgang tusschen slapen en waken, mij klaar.*

Met symbolen is hier weinig aan te vangen. Maar de droomer teekent hierbij aan:

„Ik ben, sedert een tijdje — enkel door haar op straat af en toe te zien — op een meisje verliefd geworden, maar heb geen gelegenheid kunnen vinden tot eenige toenadering. Daar ik een groot dierenvriend ben en voel dat het meisje eveneens veel van dieren houdt, had de dashond een prachtig aanknoopingspunt voor mij kunnen leveren." Hij voegt hier nog aan toe dat hij vaak met groote gemakkelijkheid en tot verbazing der toeschouwers, ingegrepen heeft bij het vechten van nijdige honden. Dan vernemen wij nog, dat als het meisje, voor wie hij zooveel voelt, uitging, zij steeds door zulk een dashond vergezeld werd. In den ma-

nifesten droom nu, is het meisje verdonkeremaand terwijl de haar vergezellende hond gebleven is. Misschien zijn de hem aangrijnzende oudere dames wel in de plaats getreden van het jonge meisje. Wat hij verder meedeelt, maakt dit punt niet duidelijker. Dat hij in den droom fietst is een onmiddellijke herhaling van de situatie die in zijn herinnering opdoemt. Hij had het meisje nooit anders ontmoet dan wanneer hij op zijn fiets zat.

3. Als iemand een dierbaar familielid verloren heeft, dan droomt hij langeren tijd aaneen eigenaardige droomen, waarin de merkwaardigste compromissen voorkomen tusschen de wetenschap dat de persoon gestorven is en de behoefte om die weer in het leven teruggeroepen te zien. Soms is de overledene dood en leeft desalniettemin toch voort, terwijl hij niet weet dat hij dood is en als hij het zou weten dan zou hij juist heelemaal doodgaan; soms is hij half-dood en half-levend, en elk van deze toestanden heeft zijn eigen kenteekenen. Deze droomen mag men maar niet eenvoudig-weg onzinnig noemen, want voor den droom is het weder-levend-worden niet onaannemelijker dan b.v. voor het sprookje, waarin de verrijzenis-uit-den-dood als een heel gewone gebeurtenis plaats grijpt. Voor zoover ik in de gelegenheid geweest ben dergelijke droomen te analyseeren, bleek het mij dat zij voor een verstandige duiding toegankelijk zijn, maar tevens dat de vrome wensch, om de dooden in het leven terug te roepen, de kunst verstaat zich te bedienen van de zonderlingste middelen. Ik laat liever zoo'n zonderlingen en onzinnigen droom volgen. In de analyse daarvan zult u veel aantreffen en bevestigd zien wat u reeds bekend was uit onze theoretische beschouwingen. Het is de droom van

een man, die zijn vader reeds jaren geleden verloren heeft:

„V a d e r i s g e s t o r v e n, m a a r m e n h e e f t h e m o p g e g r a v e n; h ij z i e t e r s l e c h t u i t. S e d e r t l e e f t h ij v o o r t e n i k d o e a l l e s w a t m a a r m o g e l ij k i s o p d a t h ij h e t n i e t m e r k e n z a l". (Dan handelt de droom verder over andere, schijnbaar zeer veraf liggende dingen.)

De vader is overleden, dat weten wij. Dat hij opgegraven is, strookt niet met de werkelijkheid, en ook al het verdere is niet reëel. Maar de droomer deelt ons het volgende mede: Nadat hij van zijn vader's begrafenis was teruggekeerd, kreeg hij tandpijn. Hij wilde den zieken tand behandelen volgens de Joodsche leer: „als uw tand u ergert, trekt hem uit" en daarom ging hij naar den tandarts. Deze echter zei: „men trekt geen tand, hebt geduld. Ik zal er wat indoen om de zenuw te dooden; over drie dagen moet u terugkomen, dan zal ik het er uit nemen".

„Dat eruit-nemen", zegt de droomer plotseling, „dat is het opgraven."

Zou de droomer gelijk hebben? Het klopt wel niet heelemaal, ten deele slechts, want de tand wordt er niet uitgenomen, maar iets, het gedoode, wordt uit den tand gehaald. Maar dergelijke onjuistheden mag men op grond van andere ervaringen niet te hoog aanslaan.

Zoo zou de droomer dus den overleden vader verdicht hebben, tot een eenheid hebben samengesmolten met den gedooden en toch behouden tand. Dan is 't ook geen wonder dat er zich iets in den manifesten droom vertoont dat den indruk van zinloos maakt. Want wat er van den tand gezegd wordt, kan toch in zijn geheel niet op den

vader van toepassing zijn. Waar zou bovendien het tertium comparationis tusschen tand en vader zijn, dat de verdichting mogelijk maakt?

Toch moet het wel zoo wezen, want de droomer verkondigt verder dat wie droomt van een uitgevallen tand het verlies van een lid van zijn familie staat te wachten.

Wij weten dat deze populaire droomduiding onjuist, tenminste slechts in vulgairen zin juist is. Des te meer valt het ons op, het aldus door den droomer begrepen thema toch achter de andere deelen van den droom-inhoud te ontdekken.

Zonder verder daartoe aangezocht te zijn, gaat de droomer nu vertellen van vader's ziekte, van diens dood en geeft ook toelichting omtrent zijn verhouding tot hem. Vader is lang ziek geweest en de behandeling van den zieken man kostte den zoon veel geld. Toch was dat dezen niet te veel, werd hij niet ongeduldig, wenschte hij niet naar vader's einde. Hij geeft hoog op van zijn eigen echtjoodsche vroomheid, de aanhankelijkheid aan zijn vader en roemt op zijn strenge naleving van de joodsche wet.

Valt het ons hierbij niet op dat dit in tegenspraak is met de gedachten die tot den droom behooren? Hij heeft vader en tand geïdentificeerd. Wat den tand aangaat, wilde hij trouw zijn aan de joodsche wet, die oordeelt den tand uit te trekken als deze pijn en ergernis bezorgt. Ook ten opzichte van zijn vader wilde hij het voorschrift van de wet in acht genomen zien, wat hier echter zeggen wil, opoffering en ergernis niet in aanmerking te nemen, alle bezwaren te dragen en tegen het object, dat smart veroorzaakt, geen vijandige voornemens te dulden.

Zou de analogie niet veel treffender zijn geweest, als hij werkelijk ten opzichte van den zieken vader gevoelens had getoond overeenkomend met die, welke hij koesterde voor den zieken tand, dat is, als hij gewenscht had dat een spoedige dood een eind mocht maken aan vader's noodeloos pijnvol en zooveel kosten eischend leven?

Ik twijfel er niet aan of dit laatste was zijn ware gevoel voor zijn vader tijdens diens langdurige ziekte; en de snorkende grootspraak over zijn vrome toewijding was bestemd om zijn minderwaardige gevoelens te verbergen. Onder zulke omstandigheden pleegt de wensch naar den dood van den vader boven te komen, doch zich schuil te houden achter het masker van een mededoogen huichelend komediespel dat zich uit in phrases als: „de dood zou voor hem een ware verlossing zijn". Let echter wel op, dat we hier in de latente droomgedachte zelve een grens hebben overschreden.

Het eerste deel van den latenten droom was zeker slechts tijdelijk — dat is gedurende de droomvorming — onbewust, doch de vijandige gevoelens tegen den vader zullen doorloopend onbewust geweest zijn, mogelijk wel stammen uit den kindertijd en dan gedurende de langdurige ziekte van den vader ongemerkt en vermomd in het bewustzijn binnengeslopen zijn. Met nog meer zekerheid kunnen we dat veronderstellen van andere latente gedachten, die ongetwijfeld aan den droom-inhoud bijdragen hebben geleverd. In den droom is geen spoor te ontdekken van vijandige gezindheid jegens den vader. Als wij echter bij den droomer den wortel van de vijandige stelling die hij tegenover zijn vader inneemt gaan opsporen in zijn kinderjaren, dan vinden wij dat daar vrees voor den vader ont-

stond, toen de vader bij den zoon in zijn prilste jeugd diens sexueele verkeerdheden tegenging en zich genoodzaakt zag zijn vermaningen tijdens de puberteit, om sociale redenen, te herhalen. Deze verhouding tot den vader is hier aanwezig. De liefde, die hij voor zijn vader voelde, was sterk vermengd met ontzag en vrees, die hun oorsprong vonden in de omstandigheid dat de vader hem angstig had gemaakt over de gevolgen die vroegtijdig geslachtsgenot na zich sleept.

De verdere elementen van den manifesten droom nu, laten zich verklaren uit het onanie-complex. Hij ziet er slecht uit, zal wel slaan op een nader gezegde van den tandarts, dat het er slecht uitziet, als men op die plaats een tand heeft moeten missen; maar tevens slaat het op het slecht-uitzien, dat den jongen man tijdens de puberteit in verdenking brengt zich schuldig te maken aan onmatig geslachtsgenot, of op zijn vrees dat men het hem kan aanzien dat hij zich aan sexueele uitspattingen overgeeft. In den manifesten droom heeft de droomer dat slechte-uitzien van zich op den vader geschoven — niet zonder groote verlichting voor zijn eigen gevoel — een der u bekende omkeeringen door den droom-arbeid teweeggebracht.

„Sedert leeft hij voort" verklaart zich uit den herlevingswensch zoowel als uit de belofte van den tandarts dat de tand zal behouden blijven. Zeer geraffineerd is echter de zinssnede: de droomer doet alles, opdat hij (de vader) het niet merken zal, welke bedoelt ons tot de aanvulling te brengen „dat hij gestorven is". Die eenige aanvulling vol beteekenis laat zich echter weer door het onanie-complex verklaren, daar het

vanzelfsprekend is dat de jongeman alles doet om zijn geslachtsleven voor zijn vader geheim te houden.

Ten slotte herinner ik u eraan dat wij het droomen over tandtrekken steeds hebben te duiden als onanie en de daarvoor gevreesde straf.

U ziet nu hoe die onbegrijpelijke droom is ontstaan: Door het aanbrengen van een zonderlinge en misleidende verdichting, door geen notitie te nemen van alle gedachten die in het midden van de gedachten-reeks voorkwamen en door het stellen van beelden als surrogaat, die voor velerlei duiding vatbaar zijn, en als vervangmiddel voor de diepste en voor 't oogenblik meest verwijderde van deze gedachten, dienen.

4. Reeds herhaalde malen hebben wij gepoogd om die nuchtere en banale droomen te bespreken, die op zichzelf niets onzinnigs of bevreemdends in zich hebben, maar die ons de vraag doen stellen: Waarom droomt men zulk een nietsbeduidende wartaal? Een nieuw voorbeeld van dergelijken aard laat ik hier volgen. Het zijn drie bij elkaar behoorende droomen, die in een zelfden nacht door een jonge dame gedroomd zijn.

(a) Zij wandelt door de hall van haar huis en stoot zich zoo aan een laaghangende lamp, dat ze een bloedende hoofdwonde bekomt.

Geen herinneringen knoopen zich aan het droombeeld vast. In werkelijkheid is niets dergelijks gebeurd. De toelichtingen, welke ze erbij geeft, leiden naar geheel andere wegen:

,,Gij weet hoe mijn haar uitvalt. ,,Kind", zei moeder gister tegen mij, ,,als dat zoo voortgaat, krijg je een hoofd als een Popo"."

Het hoofd staat hier dus in de plaats voor het tegenovergestelde lichaamseinde.

Gerust kunnen wij de hanglamp symbolisch duiden; alle voorwerpen, die men langer en korter kan maken, kunnen als symbool dienen voor het mannelijk lid.

Dus gaat het hier om een bloeding aan het onderste lichaamseind, die door een stoot van den penis veroorzaakt wordt. Dat zou nog andere beteekenissen kunnen hebben; haar verdere invallen wijzen erop dat de theorie — door vele nog niet geslachtsrijpe meisjes gehuldigd — dat de menstruatie zou veroorzaakt worden door het geslachtsverkeer met den man, hier een rol speelt.

(b) *Zij ziet in den wijngaard een diepen kuil; zij weet dat deze ontstaan is door het uitrukken van een boom.* Hierbij maakt zij de opmerking dat in dien droom de boom *haar ontbreekt*. Zij meent in den droom den boom niet gezien te hebben; maar dezelfde zin dient tot het uitdrukken van een andere gedachte, waarvan de symbolische verklaring ons duidelijk het bewijs brengt. De droom heeft betrekking op een ander deel der kinderlijke theorieën over het geslachtsleven, op het geloof dat oorspronkelijk de meisjes hetzelfde geslachtsdeel hebben als de jongens, en dat de latere gedaante van het sexueel orgaan door castratie (uitrukken van een boom) is veroorzaakt.

(c) *Zij staat voor een lade van haar schrijftafel, en is daar zoo goed in thuis, dat zij dadelijk weet of iemand daaraan geweest is.*

De lade van de schrijftafel is evenals elke lade, kist, doos, een vrouwelijk geslachtsdeel. Zij ver-

keert in de meening dat men het aan het sexueel orgaan bespeuren kan als geslachtelijk verkeer (naar ze gelooft ook aanraking) heeft plaats gehad en is lang bevreesd geweest voor een dergelijke ontdekking.

Naar mijn overtuiging moet in elk van deze drie droomen het accent worden gelegd op het w e t e n. Zij denkt terug aan den tijd toen zij als kind haar weetgierigheid naar geslachtszaken trachtte te bevredigen en dan heel trotsch was op eventueele aanwinsten dienomtrent.

5. Nog weer een stukje symboliek. Ditmaal moet ik de psychische situatie vooraf in een kort voorbericht uiteenzetten. Een heer, die een nacht intiem met een vrouw heeft verkeerd, schildert haar af als een van die moederlijke naturen die, tijdens het sexueele verkeer met den man, vervuld zijn van den onweerstaanbaren wensch om een kind te mogen krijgen. De omstandigheden noopten echter beide partners in deze materie voorzichtigheid in acht te nemen, zoodat zij bevruchting trachtten te voorkomen. Bij het ontwaken na dien avontuurlijken nacht, droomde de vrouw het volgende:

E e n o f f i c i e r m e t e e n r o o d e m u t s l o o p t h a a r o p s t r a a t a c h t e r n a; z i j v l u c h t v o o r h e m, l o o p t t r a p p e n o p, h i j v o l g t h a a r s t e e d s. A d e m l o o s b e r e i k t z e h a a r w o n i n g e n g o o i t d e d e u r a c h t e r z i c h i n h e t s l o t. H i j b l i j f t b u i t e n e n, a l s z e d o o r h e t s l e u t e l g a t k i j k t, z i e t z e h e m d a a r b u i t e n o p e e n b a n k z i t t e n w e e n e n.

In de vervolging van den officier met de roode muts en het ademloos trappen-opklimmen, herkent u wel de uitbeelding van de geslachtshandeling. Dat

de droomster zich door het sluiten van de deur verweert tegen den vervolger, mag u beschouwen als een voorbeeld van de in den droom zoo vaak gebruikte omkeeringen; want in realiteit was het de man die zich onttrokken heeft aan het ten-eindebrengen van de geslachtsdaad. Zij schuift ook het verdriet dat zij daarover heeft op rekening van haar partner; in den droom toch weent hij en hiermede is tegelijkertijd de zaad-uitstorting aangeduid.

U zult zeker wel eens hebben hooren beweren dat in de psycho-analyse alle droomen een sexueele beteekenis zouden hebben. Nu bent u zelf in de gelegenheid geweest om u een oordeel te vormen over de onjuistheid van dit verwijt. U hebt kennis gemaakt met de wenschdroomen die betrekking hebben op de bevrediging van de meest voorkomende behoeften, van honger, dorst, van behoefte tot vrijheid, ook met de gemakzuchts- en ongedulds-droomen, zoomede met de zuiver hebzuchtige en egoïstische droomen. Dat de sterk verminkte droomen overwegend — maar ook weer niet uitsluitend — uitdrukking geven aan sexueele verlangens moogt u echter in elk geval boeken als een resultaat, door de psychoanalytische onderzoekingen aan den dag gebracht.

6. Als ik wat kwistig gebruik maak van voorbeelden omtrent toepassing van symbolen in den droom, heb ik daar een bizondere reden voor.

Bij onze eerste samenkomst heb ik er mij over beklaagd hoe moeielijk het demonstreeren en het hierdoor overtuiging wekken is als men psychoanalyse doceeren wil, en sedert zult u dienomtrent stellig wel mijn meening deelen. Nu hangen evenwel de afzonderlijke gegevens van de psycho-analyse zoo innig samen, dat een op een punt verwekte

overtuiging zich gemakkelijk van dat punt uit op een grooter deel van 't geheel voortzetten kan.

Men zou van de pyscho-analyse kunnen zeggen: wie haar een vinger geeft, die reikt haar de heele hand. Heeft men van het mechanisme der vergissingen reeds een goed inzicht verkregen dan wordt men, als men logisch te werk gaat, er vanzelf toe gedwongen om ook aan al het andere te gelooven. Een tweede, tot het begrip der psycho-analyse even toegankelijke weg is te vinden in de droom-symboliek. Ik wil u als proeve hiervan kennis doen nemen van den reeds gepubliceerden droom van een nachtwaker's vrouw, van iemand dus uit het volk, die stellig nooit iets van droom-symboliek of psycho-analyse gehoord heeft. En nu moet u eens zelf oordeelen of de duiding, met behulp van sexueele symbolen, een willekeurige en gedwongene mag genoemd worden.

„....dan heeft iemand in de woning ingebroken en zij heeft in haar angst om een nachtwaker geroepen. Maar deze is met twee „Pülchern" eensgezind langs eenige trappen een kerk ingegaan. Achter de kerk was een dicht bosch. De nachtwaker was voorzien van een helm, een ringkraag en een mantel. Hij droeg een bruinen, vollen baard. De beide vagebonden, die vredig met den nachtwacht meegegaan waren, hadden om de lenden schorten, die als een zak omgeslagen hingen. Van de kerk leidde een weg naar den berg; deze was aan weerszijden met gras en kreupelhout begroeid, dat steeds dichter werd en op de kruin

van den berg aangegroeid was tot een volslagen bosch."

Het kost u wel geen moeite de gebezigde symbolen te herkennen. Het mannelijk geslachtsdeel wordt voorgesteld door een drie-eenheid van personen; het vrouwelijke door een landschap met kerkje, berg en bosch. De trappen treft u hier andermaal aan; zij dienen als symbool voor de geslachtsdaad. Wat in den droom betiteld wordt met „berg", heet ook zoo in de ontleedkunde, namelijk Mons Veneris, schaamberg.

7. Hiernevens nog een droom, die men door symbool-omzetting verklaren kan en die vooral merkwaardig is en bewijskracht heeft, omdat de droomer zelf alle symbolen wist te duiden, alhoewel hij geen voorafgaande theoretische kennis van de droomduiding bezat.

Zoo iets komt zelden voor, en de omstandigheden, die dat mogelijk gemaakt hebben, zijn niet juist bekend.

Hij gaat met zijn vader ergens wandelen, zeker in het Prater[1], want men ziet de Rotonde; daarvóór een klein balcon, waaraan een kabelballon is bevestigd, die echter tamelijk slap schijnt te zijn. Zijn vader vraagt hem waartoe dat alles dient; hij is daar verwonderd over, legt het hem evenwel uit. Dan komen zij in een tuin, waar een groote blikken plaat ligt. Zijn vader wil er voor zichzelf een groot stuk van aftrekken, kijkt eerst om zich heen of niemand het merken kan. Hij zegt hem dat hij het

[1]) Bekende wandelgelegenheid te Weenen.

alleen maar aan den opzichter hoeft te zeggen, dan kan hij zonder verdere bezwaren daar wat van meenemen. Uit dezen tuin voert een trap naar een gang, waarvan de wanden zacht bekleed zijn, zooals een lederen armstoel. Aan het eind van die gang is een lang platform en dan begint weer een nieuwe gang.

De droomer geeft zelf deze verklaring: De rotonde is mijn geslachtsdeel, de kabelballon daarvoor is mijn penis, over de slapheid waarvan ik te klagen heb. — Men mag dus, om meer volledig te zijn, de zaak zich aldus voorstellen: de rotonde is het zitvlak, dat door een kind steeds gerekend wordt tot de schaamdeelen te hooren; de kleine vooruitspringende bouw, het balcon, is de balzak. In den droom vraagt de vader hem wat alles is, namelijk naar het doel en de verrichting van de geslachtsdeelen. Het ligt voor de hand dat men den toestand omgekeerd moet opvatten, zoodat de zoon als vrager optreedt. Daar in werkelijkheid die vragen niet door den vader gesteld zijn, moet men de droomgedachten opvatten als een wensch, of ze een beetje als voorwaardelijk opnemen: ,,Als ik mijn vader zou gevraagd hebben mij de sexueele zaken op te helderen." De voortzetting van deze gedachte vinden we spoedig elders.

De tuin, waar het blik ligt, moet hier niet symbolisch opgevat worden, maar houdt verder verband met het lokaal, waarin de vader zijn handel drijft. Uit descretie heb ik het woord ,,blik" gebruikt voor het andere materiaal, waarin vader handelde, zonder overigens iets aan den zin van den droom te veranderen. De droomer is deelgenoot ge-

worden in vader's zaak en heeft zich zeer geërgerd over de kwade praktijken die toegepast worden en waardoor voor een groot deel de winst verkregen wordt. Daarom zou men het vervolg van de droomgedachten aldus mogen vertolken: ,,(Als ik hem gevraagd zou hebben), zou hij mij bedrogen hebben, zooals hij zijn klanten bedriegt."

Voor het ,,aftrekken", dat dienen moet om de verkeerde praktijken die in zaken gevolgd worden uit te beelden, geeft de droomer zelf de tweede duiding: het beteekent de onanie: Dit is ons niet alleen al lang bekend, maar strookt ook zeer goed met de omstandigheid dat het heimelijke van de onanie uitgedrukt wordt door de tegenstelling (men mag het ook openlijk doen).

Het beantwoordt dan ook aan alle verwachtingen dat het doen aan onanie weder op rekening van den vader wordt geschoven, evenals met het stellen-van-vragen in de eerste scène van den droom het geval was.

De gang duidt hij dadelijk — wegens de zachte bekleeding van de wanden — als de scheede. Dat het afdalen, zooals anders het opstijgen, op de coïtus-verrichting in de vagina doelt, voeg ik hier eigenmachtig aan toe.

Zelf verklaart hij biographisch de bizonderheden dat op de eerste gang een langer platform volgt en dan pas een nieuwe gang: Hij heeft een tijdlang coïtus uitgeoefend, daarop, tengevolge van bezwaren daarbij ondervonden, die handeling nagelaten en nu hoopt hij, dank zij de kuur, het sexueel verkeer weer te kunnen hervatten.

8. De beide volgende droomen van een vreemdeling die erg polygaam is aangelegd, kunnen als bewijs dienen voor de stelling dat het-eigen-ik in

elken droom een rol speelt, ook al mocht het zich in den manifesten inhoud schuil houden. Koffers komen in de droomen voor als symbolen voor de vrouw.

a. Hij gaat op reis, zijn bagage wordt op een wagen naar de spoor gebracht, veel koffers op elkaar, waaronder twee groote zwarte monsterkoffers. Bij wijze van troost zegt hij tot iemand: „Nu, die gaan maar mee tot aan het station."

In realiteit reist hij met zeer veel bagage, maar in de behandeling doet hij ook veel verhalen over vrouwen. De twee zwarte koffers stellen twee zwarte vrouwen voor die voor 't oogenblik in zijn leven de hoofdrol spelen. Een van beiden wilde hem naar Weenen volgen; op mijn raad heeft hij haar telegraphisch afbesteld.

b. Een tooneeltje zich afspelend bij de douanen: Een medereiziger maakt zijn koffer open en zegt, terwijl hij onverschilligweg een cigarette rookt: „daar is niets in". De douanier schijnt te gelooven wat hij zegt, onderzoekt echter nog eens den inhoud en vindt iets dat uitdrukkelijk verboden is. De reiziger zegt dan met gelatenheid: „Daar is niets aan te doen."

Hij is zelf de reiziger, ik de douane-ambtenaar. Hij is gewoonlijk zeer oprecht in zijn bekentenissen, maar had zich voorgenomen een nieuwe verhouding met een dame voor mij te verzwijgen daar hij wel wist dat die dame mij niet onbekend was. De pijnlijke situatie van in-gebreke-te-zijn-gebleven verschuift hij op een vreemden persoon, zoodat

hijzelf schijnbaar niet in dezen droom voorkomt.

9. Hier geef ik u een voorbeeld van een nog niet vermeld symbool: „Hij ontmoet zijn zuster in gezelschap van twee vriendinnen, die zelve zusters zijn. Hij geeft deze laatsten de hand, doch aan zijn zuster niet.

Hier is geen associatie met een werkelijke gebeurtenis. Zijn gedachten voeren hem terug tot een tijdstip waarop hij ontdekte dat bij meisjes de boezem zoo laat tot ontwikkeling komt. De beide zusters zijn dus hier de borsten, die hij gaarne met de hand betasten zou als ze maar niet van zijn zuster waren.

10. Het volgende is een voorbeeld van doodsymboliek in den droom:

Hij loopt met twee personen — van wie hij de namen kent, doch die hij bij het ontwaken is vergeten — over een hoog, steil, ijzeren bruggetje. Eensklaps zijn beiden weg en ziet hij een spookachtigen man met een muts op en in een linnen kleed gehuld. Hij vraagt hem of hij de telegrambesteller is. Neen. Dan wellicht de voerman? Neen. Dan loopt hij door, is in den droom erg angstig en fantaseert na het wakkerworden nog door dat de ijzeren brug plotseling stuk gaat en in den afgrond stort.

Personen, van wie men verklaart dat men ze niet kent, dat men hun namen vergeten is, zijn ons meestal zeer na verwant. De droomer heeft een broer en een zuster; had hij hun beider dood gewenscht, dan zou het slechts rechtvaardig zijn geweest als hij deswege angst voor den dood zou gevoeld hebben.

Bij „telegram-besteller" associeert hij, dat dergelijke lieden steeds onheilsberichten brengen. De „spookachtige man" in den droom kon ook, zijn kleeding in aanmerking genomen, een lantaarnopsteker geweest zijn, maar deze bluscht tevens ook de lantaarns evenals de genius van den dood de levens-fakkel bluscht. Bij „voerman" geeft hij als inval het gedicht van Uhland: „König Karl's Meerfahrt" en denkt aan een gevaarlijke zeereis met twee reisgenooten, waarbij door hem de rol vervuld wordt van den koning in het gedicht. Bij „ijzeren brug" denkt hij aan een ongeluk dat onlangs voorgevallen is en aan het malle gezegde: het leven is een kettingbrug.

11. Een ander voorbeeld, waarin de dood uitgebeeld wordt, is:

Een onbekende heer overhandigt hem een visitekaartje met een rouwrand.

12. In meer dan een opzicht zult u in den volgenden droom belang stellen; maar u dient daarbij rekening te houden met de omstandigheid dat de droomer zenuwlijder is.

Hij rijdt in een spoorwagen. De trein stopt midden in het open veld. Hij denkt dat er onraad is en men op vluchten bedacht dient te zijn. Hij gaat door al de afdeelingen van den trein en slaat alles neer wat hem in den weg staat, conducteurs, machinisten enz.

Hierbij valt den droomer het verhaal in van een vriend: Op een baanvak in Italië had men een krankzinnige overgebracht in een besproken halve coupé, toen door een misverstand een reiziger bij

den ijlhoofdige binnengelaten werd. De krankzinnige doodde den medereiziger.

Hij identificeert zich dus met den waanzinnige en grondt zijn aanspraken op die rol op de dwangidée, die hem nu en dan beheerscht, dat hij allen „die dat weten" uit den weg moet ruimen. Dan vindt hij nog een beter motief dat aanleiding tot het ontstaan van dien droom kan gegeven hebben. Gisteren heeft hij in den schouwburg het meisje weêrgezien met wie hij had zullen trouwen. De verloving had hij verbroken omdat ze hem aanleiding had gegeven tot jaloezie. Daar de jaloezie hem bizonder erg kan opwinden, zou hij werkelijk krankzinnig zijn als hij haar trouwde. Dat wil zeggen: hij houdt haar voor zoo weinig betrouwbaar dat hij iedereen die hem in den weg zou komen, uit jaloezie zou moeten doodslaan.

Het gaan door een reeks van kamers, hier van trein-afdeelingen, hebben we reeds leeren kennen als een symbool van gehuwd-zijn.

Bij het stoppen van den trein op het open veld en het vreezen voor een ongeluk, associeert hij: Toen hij eens, tijdens een spoorreis zulk een plotseling stilstaan van den trein medemaakte, zei een medereizigster, een jonge dame, dat er wellicht een botsing met een anderen trein ging plaats hebben en het dan voorzichtig was en het doelmatigst om de beenen hoog op te trekken. Maar dat „de beenen in de hoogte houden" had ook een rol gespeeld bij de vele uitstapjes en de wandelingen in de vrije natuur, die hij met zijn verloofde in de eerste tijden van hun engagement had gemaakt. Hierin vond hij een nieuw argument voor de stelling dat hij wel gek zou moeten wezen als hij haar nu trouwde. Dat een wensch, om zoo gek te zijn, desniettegen-

staande toch nog bij hem bestond, dorst ik, op grond van mijn kennis van de situatie, als zeker aannemen.

DERTIENDE VOORLEZING

DE DROOM

ARCHAÏSCHE TREKKEN EN INFANTILISME VAN DEN DROOM

Dames en Heeren, bij onze laatste bijeenkomst kwamen wij tot het resultaat dat de droomarbeid, onder den invloed der droomcensuur, een andere wijze van uitdrukking inbrengt in de latente droomgedachten. De latente gedachten zijn niet anders dan de ons bekende, bewuste gedachten van ons wakend leven; de nieuwe uitdrukkingswijze, waarin ze zijn overgebracht, is ons door veelvuldige eigenaardigheden onbegrijpelijk. Wij hebben er op gewezen dat zij terugvoert tot toestanden onzer verstandelijke ontwikkeling die wij reeds lang achter den rug hebben, op de beeldspraak, de symboolrelatie, misschien op verhoudingen die bestaan hebben vóór de ontwikkeling van onze denktaal. Daarom noemden wij de wijze waarop de droom-arbeid zich uitdrukt, een archaïsche of regressieve.

Gij kunt derhalve daaruit afleiden dat, door dieper in het wezen van den droom-arbeid door te dringen, het gelukken moet waardevolle ontdekkingen te doen in de niet-goed-bekende aanvangsstadia onzer verstandelijke ontwikkeling. Ik hoop dat dit zoo moge zijn maar tot nu toe is er met dat werk nog geen aanvang gemaakt.

Die primitieve tijd, waartoe de droom-arbeid ons terugvoert, is een tweeslachtige: in de eerste plaats

de individueele, de kindsheid; in de tweede plaats — voor zoover elk individu in zijn kindsheid de gansche ontwikkeling van de menschensoort eenigzins afgekort nog eens doormaakt, ook dezen oertijd — de phylogenetische. Of het zal gelukken om uit te maken welk deel der latente psychische gebeurtenissen uit den individueelen en welk deel uit den phylogenetischen voortijd afstamt, weet ik niet, maar ik houd het niet voor onmogelijk. Zoo schijnt het mij bij voorbeeld toe dat de symboliek, — die het enkel wezen nooit geleerd heeft — er aanspraak op kan maken als phylogenetisch erfstuk te mogen worden opgevat. Dit is intusschen niet het eenige archaïsche kenmerk van den droom. Bij ervaring kent gij allen de merkwaardige amnésie die der kindsheid eigen is. Ik bedoel het feit dat wij in ons geheugen geen sporen terugvinden van de indrukken die wij in onze eerste levensjaren tot het vijfde, zesde, tot het achtste jaar hebben ontvangen, terwijl wij de indrukken die we later ontvingen wel onthielden. Wel is waar komt het voor dat iemand zich mag beroemen op een ononderbroken goede memorie vanaf de prilste jeugd tot den tegenwoordigen leeftijd toe, maar bij het meerendeel der menschen bestaan herinneringsleemten.

Ik geloof dat men aan deze feiten tot op heden te weinig aandacht heeft geschonken.

Op den leeftijd van twee jaren kan het kind goed spreken en geeft spoedig blijk begrip te hebben van gecompliceerde levens-omstandigheden en geeft daar bewijzen van, waarvan men de herinnering in latere jaren kan opfrisschen, maar die het zelf vergeten was. In de prille jeugd kan de memorie meer presteeren dan in latere jaren daar zij in dien eersten tijd minder overladen is.

Ook is er geen enkele reden om aan te nemen dat de functie van het geheugen een bizonder verhevene of moeilijke psychische prestatie zou zijn, integendeel, men kan toch bij personen, die op een zeer lagen trap staan wat inteligentie betreft, soms nog een goed geheugen aantreffen.

Aan deze eerste merkwaardigheid moet ik een tweede toevoegen, het feit namelijk dat de memorieloosheid, welke zich over de eerste levensjaren uitstrekt, niet belet dat bijwijlen eenige goed-onthouden meest plastisch-doorleefde herinneringen opdoemen, waarvan men zich niet begrijpen kan dat zij onthouden zijn gebleven.

Uit het materiaal van impressies die ons in het latere leven treffen, doet onze memorie eene keus. Het geheugen onthoudt dat wat gewichtig en vergeet wat niet belangrijk is.

Met de herinneringen uit de kinderjaren gaat dat niet zoo. Hier zijn het niet bepaald gewichtige voorvallen uit dien tijd die onthouden worden, zelfs niet gebeurtenissen die vanuit het kinderlijk standpunt beschouwd gewichtig hadden kunnen schijnen. Vaak zijn ze zóó banaal en op zichzelf zoo van alle beteekenis ontbloot, dat we ons verwonderd afvragen waarom juist dat eene aan de vergetelheid ontrukt is. Ik heb destijds gepoogd om het raadsel der infantiele amnésie en dat van de brokstukken memorie die gespaard zijn gebleven, met behulp der analyse op te lossen en ben tot het resultaat gekomen dat toch ook bij het kind alleen het gewichtige in de herinnering blijkt voort te leven. Alleen maar is dat gewichtige door iets anders — dat minder gewichtig schijnt — in de herinnering vervangen, langs den weg van de u reeds bekende processen der verdichting en vooral der ver-

schuiving. Ik heb daarom deze infantiele herinneringen den naam gegeven van dek-herinneringen; door grondig te analyseeren kan men er al het vergetene uit te voorschijn halen.

Bij de behandeling door psychoanalyse stellen wij ons geregeld tot doel die infantiele herinneringsleemten aan te vullen en voor zoover de kuur eenigermate gelukt, vaak dus, slagen wij er in de gebeurtenissen uit de kinderjaren die vergeten waren, weer aan het licht te brengen. Die indrukken zijn nooit werkelijk vergeten geweest, zij waren alleen maar ontoegankelijk, bleven latent, in het onbewuste bewaard. Het gebeurt ook dat ze spontaan uit het onbewuste opduiken en dat geschiedt dan juist in verband met droomen. Het blijkt dat het droomleven den toegang weet te vinden tot deze verborgen, infantiele gebeurtenissen. In de literatuur bestaan hier mooie voorbeelden van en ik heb persoonlijk hiertoe een bijdrage kunnen leveren.

Eens droomde ik — in verband met iets anders — over een persoon die mij een dienst zou hebben bewezen en dien ik duidelijk voor mij zag. Het was een kleine, dikke man, die maar één oog had en wiens hoofd diep in de schouders gedrongen was. Uit hetgeen ik er bij droomde leidde ik af dat hij een dokter was. Gelukkig leefde mijn moeder nog en kon ik haar vragen hoe de dokter uit mijn geboorteplaats — vanwaar ik op mijn derde jaar vertrokken was — er had uitgezien. Zij deelde mij mede dat die dokter een korte dikkert was, maar één oog had en wat hoog in de schouders stak, en tevens vertelde zij mij bij welke gelegenheid — n.l. bij een ongeluk dat me was overkomen en dat ik vergeten was — hij mij zijn hulp had verleend. Deze beschikking over het vergeten materiaal van

de eerste kinderjaren is dus een verdere archaïsche eigenschap van den droom.

Datzelfde hulpmiddel kan ons dienstig zijn bij de oplossing van een ander raadsel dat ons tot hiertoe duister bleef. U herinnert zich welk een verbazing onze bewering heeft gewekt dat de prikkels, die tot droomen aanleiding geven zeer leelijke en ontuchtige sexueele wenschen zijn, die de droomcensuur en droom-verminking tot een noodzakelijken eisch hebben gemaakt. Als wij den droomer zulk een droom hebben uitgelegd en hij in het gunstigste geval de duiding zelve niet betwist, dan stelt hij toch geregeld de vraag, hoe hij aan zoo'n wensch kan komen, daar die hem toch vreemd is en daar hij bewust het tegendeel gevoelt. Wij behoeven niet in gebreke te blijven om de herkomst van dien wensch aan te toonen. Die slechte wenschneigingen stammen uit het verleden, uit een verleden, dat niet al te ver achter ons ligt. Men kan aantoonen dat die wenschen eenmaal bekend en bewust zijn geweest, al zijn ze het ook op het oogenblik niet meer. De vrouw, die mij een droom brengt, waarvan de duiding den wensch inhoudt dat zij haar eenige, nu 17 jarige dochter, dood voor zich mocht zien, komt door onze analyse tot de herinnering dat zij eenmaal volkomen bewust dien wensch gekoesterd heeft. Het kind is de vrucht van een ongelukkig, spoedig door echtscheiding ontbonden huwelijk. Zwanger van dit kind, heeft zij zich eens, na een hevige scène met haar man, met de vuisten op den buik geslagen om zoo de vrucht te dooden.

Hoevele moeders, die nu hare kinderen hartelijk, misschien overdreven liefhebben, hebben niet met tegenzin haar naderend moederschap tegemoet ge-

zien, wellicht gewenscht dat zij haar zwangerschap ongedaan mochten kunnen maken, en handelingen verricht, die gelukkig haar doel hebben gemist?

De dood-wensch, dien de moeder van zoo even tegen haar dochter had geuit en die haar zoo raadselachtig leek, vindt dus zijn reden in de verhouding van jaren geleden tusschen moeder en kind.

Een andere droom, waarvan de duiding er op wees dat een vader den dood wenschte van zijn oudste kind, — dat hij boven de anderen voortrok — bezorgde den droomer invallen die het bewijs leverden dat er werkelijk een tijd geweest was, waarin hij dien wensch had geuit. Toen dit kind nog een zuigeling was, dacht de man — die toen berouw voelde over zijn keuze van echtgenoote — als dat kleine wichtje, waarvoor ik nog niets voel, maar stierf, dan zou ik weer vrij zijn en een beter gebruik weten te maken van die vrijheid. Voor een groot aantal van soortgelijke gevoelens van haat kan men diezelfde oorzaak aantoonen; het zijn herinneringen aan iets dat tot het verleden behoort, dat eenmaal bewust is geweest en een rol in het leven heeft gespeeld. Hieruit zult u de gevolgtrekking willen maken dat dergelijke wenschen en soortgelijke droomen niet kunnen voorkomen, wanneer zulk een ommekeer in de verhouding tot een persoon niet heeft plaats gehad; wanneer die verhouding van meet af aan goed geweest is. Die gevolgtrekking moogt ge vrij maken, maar ik wijs u er op dat u in deze niet moogt afgaan op den woordelijken droominhoud, maar te letten hebt op den zin van den droom die door de duiding aan het licht is gebracht. Het kan gebeuren dat de manifeste droom, die over den dood van een geliefden persoon handelt, zich slechts van een schrik-aanjagende ver-

momming bediend heeft en iets geheel anders beteekent; of dat de geliefde persoon bestemd is om als bedriegelijk vervangmiddel voor een ander dienst te doen.

Deze zelfde zakelijke verhouding kan u echter brengen tot het stellen van een andere, veel ernstiger vraag. U zult zeggen: als deze dood-wensch eens heeft bestaan en dit door de herinnering wordt bevestigd, dan is dat toch geen verklaring. Die wensch heeft toch al lang opgehouden te bestaan en kan op 't oogenblik nog alleen als een eenvoudige affect-vrije herinnering in het onbewuste voortleven, maar niet als een krachtige gevoelsprikkel. Voor het laatste toch pleit niets. Om welke reden moet die herinnering in 't geheel in den droom opduiken? Men heeft werkelijk het recht om die vraag te stellen; de poging om haar te beantwoorden zou ons ver van ons onderwerp weg voeren en ons nopen tot partij-kiezen in een van de belangrijkste punten van de droom-leer. Maar daar ik genoodzaakt ben mij te beperken en binnen de grenzen te blijven van mijn uiteenzettingen, laat ik dan ook voorloopig deze kwestie rusten. Laten we ons vergenoegen met het feit bewezen te achten dat deze niet-meer-bestaande wensch als droomprikkel aantoonbaar is en ons onderzoek vervolgen en trachten na te gaan of de oorzaken van andere booze wenschen eveneens in het verleden schuilen.

Houden wij ons dan bij de wenschen, die een uit-den-weg-ruimen ten doel hebben en meestal op rekening van het grenzenlooze egoïsme van den droomer mogen gesteld worden. Een dergelijke wensch is vaak aanleiding tot het vormen van droomen. Zoo dikwijls ons in het leven de een of andere persoon in den weg staat — en hoe menig-

maal is dat bij de bestaande verwikkelingen, die het leven medebrengt, niet het geval — zoo vaak is ook de droom bereid dezen persoon, onverschillig of het vader, moeder, broer, zuster of echtgenoot is, dood te maken. Wij hebben ons genoeg verwonderd over deze boosheid van 's menschen natuur en waren stellig niet geneigd de juistheid van deze uitkomst, ons door de droomduiding gebracht, zonder meer te aanvaarden.

Maar als wij eenmaal weten dat de oorsprong van die wenschen in het verleden te zoeken is, dan vinden wij dien alras in die periode van het individueel verleden waarin een dergelijk egoïsme en zulke wensch-neigingen, zelfs tegen de naaste familieleden, heelemaal niet vreemd zijn. Juist op den leeftijd dier eerste jaren — die later door de amnésie versluierd worden — toont het kind dat egoïsme vaak in de hoogste mate; duidelijke aanwijzingen hiervan, of juister gezegd overblijfselen daarvan, zijn geregeld bij hem te vinden.

Het kind heeft immers in de eerste plaats zichzelf lief en leert pas later anderen liefhebben en iets van zichzelf aan anderen ten offer te brengen. Zelfs de personen, die het van den beginne af aan schijnt lief te hebben, heeft het aanvankelijk slechts lief omdat het ze noodig heeft, ze niet kan ontberen; andermaal dus om beweegredenen van egoïstischen aard. Eerst later maakt het liefde-gevoel zich van het egoïsme onafhankelijk. Feitelijk heeft h e t e g o ï s m e h e m g e l e e r d l i e f t e h e b b e n.

In verband hiermede is het wel leerrijk eens de positie na te gaan die het kind tegenover zijn zusters en broers inneemt en deze te vergelijken met die tegenover zijn ouders. Zijn broers en zusters behoeft het kind niet lief te hebben en soms doet het

dat dan blijkbaar ook niet. Het is niet aan twijfel onderhevig dat hij hen als concurrenten beschouwt en het is bekend dat daardoor vaak een gevoel van haat ontstaat dat jarenlang — tot aan de puberteit en zelfs nog later — zonder ophouden voortduren kan. Dikwijls genoeg gebeurt het dat die gevoelens door meer teedere vervangen, of laat ons liever zeggen: overdekt worden; maar geregeld schijnt de vijandige verhouding wel de primaire te zijn. Het best kan men haar bij kinderen van 2½ tot 4 à 5 jaren oud bestudeeren, als er een nieuw broertje of zusje bijkomt. Meestal wordt dat onvriendelijk ontvangen. Uitingen als: ik houd niet van broer, de ooievaar moet hem maar weer meenemen, zijn dan zeer gewoon. Later wordt gebruik gemaakt van elke gelegenheid om het nieuwe kindje in de schaduw te stellen, zelfs om het kwaad te doen; directe pogingen daartoe zijn niets ongewoons. Is het verschil in leeftijd kleiner dan treedt het mededingerschap zeer sterk op den voorgrond. Als het verschil grooter wordt dan kan het laatstaangekomen kind door het oudere beschouwd worden als een belangwekkend voorwerp, als een soort van levende pop en in die hoedanigheid zekere sympathie verwekken; en groeit het verschil aan tot een jaar of acht en meer, dan ziet men reeds, vooral bij meisjes, neigingen ontstaan om het kleintje te verzorgen, om de moederrol te vervullen.

Maar, eerlijk gezegd, als men bij het duiden van een droom den wensch naar den dood van een broer of zuster tegenkomt, dan behoeft ons dat heusch niet raadselachtig toe te schijnen en kan men zonder moeite de reden daarvoor in de eerste kinderjaren vinden en dikwijls genoeg ook in de latere jaren die de kinderen samen doorleefden.

Waarschijnlijk zal er wel niet één kinderkamer bestaan waar zich tusschen de bewoners geen heftige conflicten afspelen. De aanleidingen daartoe zijn: concurrentie om de liefde van de ouders, om het gemeenschappelijk bezit, om de plaatsruimte. De vijandelijke gevoelens richten zich zoowel tegen oudere als tegen jongere broers en zusters. Naar ik meen is het Bernard Shaw die gezegd heeft: als er iemand bestaat die een jonge Engelsche vrouw meer haat dan haar moeder, dan is het haar oudere zuster. In deze woorden schuilt iets dat ons bevreemdt. Slechts noode konden we ons het bestaan indenken van concurrentie en vijandschap tusschen broers en zusters, maar hoe is het mogelijk om gevoelens van haat te moeten veronderstellen in de verhouding tusschen moeder en dochter, ouders en kinderen?

Laatstgenoemde verhouding is zonder twijfel ook van het standpunt van het kind uit beschouwd, de gunstigste. Dat verwachten wij ook; wij vinden het veel erger als de liefde tusschen ouders en kinderen te wenschen overlaat dan wanneer dat gevoel tusschen broers en zusters ver te zoeken is. In het eerste geval hebben wij, om zoo te zeggen, iets met een stralenkrans van heiligheid omgeven, wat wij in het andere geval onheilig hebben gelaten. Maar de ervaring van iederen dag toont ons aan hoe vaak de gevoels-betrekkingen tusschen ouders en volwassen kinderen beneden het maatschappelijk ideale peil, dat we ons hadden voorgesteld, blijven; hoeveel vijandschap daar schuilt en tot uiting zou komen als die niet door bijkomstige eerbieds- en teederheidsgevoelens werd bezworen. De beweegredenen daartoe zijn algemeen bekend en toonen een streven om de gelijksoortige geslachten van

elkander te scheiden, de dochter van de moeder, den vader van den zoon. De dochter ziet in de moeder de autoriteit die haar wil beperkt en die in last heeft om de door de maatschappij gevorderde onthouding op het gebied van de vrijheid in geslachtszaken, bij haar te controleeren; in enkele gevallen ook nog de concurrente, die zich niet laat verdringen. Op nog drastischer wijze speelt zich datzelfde af tusschen vader en zoon. Voor den zoon belichaamt zich in den vader elke maatschappelijke dwang, dien hij tegen zijn zin ondergaan heeft; de vader belet hem de uitoefening van zijn wil, voortijdig geslachtsgenot en de beschikking over gemeenschappelijke goederen, zoo deze bestaan. Het verlangen naar den dood des vaders groeit tot een aan het tragische grenzende hoogte als de zoon troonopvolger is. De verhouding tusschen vader en dochter, moeder en zoon, schijnt minder met gevaar bedreigd. Laatstgenoemde verhouding levert de schoonste voorbeelden van een onveranderlijke teederheid die door geen egoïstische beweegreden van welken aard ook, verdacht gemaakt worden kan.

Waarom roer ik deze dingen aan, die toch vanzelfsprekend en algemeen bekend zijn? Omdat er ontegenzeggelijk een neiging bestaat, om de beteekenis, die zij in het leven hebben, te loochenen en om het maatschappelijk ideaal, dat wij nastreven, veel vaker als vervuld te beschouwen dan het inderdaad is; het is evenwel beter dat de psycholoog de waarheid spreekt, dan dat men den cynicus die taak toevertrouwt. Stellig heeft dat loochenen alleen betrekking op het werkelijke leven. Aan de kunst der epische en dramatische poëzie staat het vrij zich te bedienen van de motieven die haar ontstaan danken aan het verstoren van dat ideaal.

Wij behoeven ons dus niet te verwonderen als wij bij een groot aantal menschen een bevestiging vinden van de stelling dat de droom vaak den wensch inhoudt de ouders weggenomen te zien en wel speciaal dat de dochter haar moeder, de zoon zijn vader uit den weg geruimd wil hebben. Wij mogen aannemen dat die wensch ook in ons wakend leven voorkomt — en ons zelfs menigmaal bewust wordt — als hij zich kan verschuilen achter een anderen beweeggrond, zooals voorkomt in geval 3, waar onze droomer zijn mededoogen toont met den vader wegens diens noodeloos lijden. Het komt zelden voor dat de vijandelijke gezindheid alleen de verhouding kenteekent, veelvuldiger verbergt zij zich achter aandoeningen van meer teederen aard, waardoor zij onderdrukt wordt, en moet wachten tot een droom haar als 't ware isoleert. Wat de droom ons, ten gevolge van een dergelijk isoleeren, sterk vergroot aantoont, dat schrompelt dan weer samen als het, na de duiding die wij ervan geven, zijn plaats weer inneemt in het verband des levens. (H. Sachs.)

Maar wij vinden dezen droomwensch ook dàn, wanneer hij in het leven geen reden van bestaan kan hebben en als de volwassene in wakenden toestand hem niet als waar kan erkennen. De reden hiervoor is gelegen in het feit dat het diepst-verscholen en het meest-voorkomend motief tot vervreemding — in 't bizonder tusschen personen van hetzelfde geslacht — zich reeds in de prilste jeugd heeft vertoond. Ik bedoel de concurrentie op het gebied der liefde, waarbij het onderscheid van geslacht de hoofdrol speelt. Reeds als heel klein kind begint de zoon een overdreven teeder gevoel te toonen voor de moeder, die hij als zijn eigendom be-

schouwt, en waarbij hij in den vader den concurrent ziet die hem dat alleen-bezit betwist; en eveneens ziet het kleine meisje in de moeder een persoon die haar in haar teedere verhouding tot den vader in den weg staat, en een plaats inneemt die zij heel goed zelf zou kunnen vervullen.

De waarnemingen bij geanalyseerden leeren ons hoe reeds in de vroegste kinderjaren de verhoudingen ontstaan, waaraan de naam is gegeven van Oedipus-complex, omdat deze sage de beide uiterste wenschen, welke uit de situatie van den zoon voortvloeien, — n.l. den vader te dooden en de moeder tot vrouw te nemen, — zij het onder eenigszins verzachtende omstandigheden verwezenlijkt.

Ik wil niet beweren dat het Oedipus-complex ten volle de verhouding, waarin de kinderen tot de ouders staan, in zich belichaamt; deze relatie kan allicht veel ingewikkelder zijn. Het Oedipus-complex is ook meer of wel minder sterk ontwikkeld; het kan zelfs eene omkeering ondergaan, maar het stelt een regelmatig voorkomenden en zeer aanzienlijken factor daar in het ziele-leven van het kind en men loopt eerder gevaar om zijn invloed en de evoluties die er uit voortkomen, te onder- dan wel te overschatten. In hun stellingname tegenover het Oedipus-complex reageeren de kinderen bovendien op een van de ouders uitgaanden prikkel. Bij de ouders speelt het geslachtsverschil vaak genoeg een rol in zake hun liefde-gevoel voor den zoon of de dochter, zoodat de vader de dochter voortrekt, de moeder een voorliefde heeft voor den zoon; of, als de liefde van de ouders onderling verslapt, de zoon den vader, de dochter de moeder vervangt in de affectie respectievelijk van moeder of vader.

Men kan niet beweren dat de wereld zich dankbaar getoond heeft voor de ontdekking van het Oedipus-complex. Integendeel, dit heeft de heftigste tegenkantingen moeten ondervinden en personen, die verzuimd hebben deze bij straffe verboden en t a b o e-verklaarde gevoelsrelatie te verloochenen, hebben later hun verzuim ingehaald, door alle waarde aan genoemd complex te ontnemen door er onjuiste verklaringen van te geven. Naar mijn onwrikbare overtuiging valt hieraan niets te verloochenen, noch te vergoelijken. Men aanvaarde eenvoudig het feit, dat als onafwendbaar noodlot door de Grieksche sage zelf erkend wordt. Het is wel merkwaardig dat het uit het reëele leven verstooten Oedipus-complex aan de dichtkunst gelaten, aan haar eigenlijk ter vrije beschikking afgestaan is.

In een wel-doorwrochte studie heeft O. R a n k aangetoond hoe juist het Oedipus-complex aan de dramatische poëzie rijke motieven in eindelooze wijzigingen, verdoezelingen en verhullingen geleverd heeft, dus in verminkte vormen, zooals de censuur die weet aan te brengen. Wij mogen aannemen dat het Oedipus-complex eveneens voorkomt bij die droomers die zoo gelukkig zijn geweest in hun later leven het conflict met hun ouders te kunnen ontgaan; en bij hen vinden wij dan het — in nauw verband hiermede staande — c a s t r a t i e-c o m p l e x. Dit laatste is een reactie op de vrees, die het jonge kind door den vader zou zijn ingeboezemd voor het zich-bemoeien met sexueele dingen en voor het verrichten van voortijdige geslachtelijke handelingen.

Nu wij, door de tot-nu-toe-verkregen uitkomsten er toe gebracht zijn de psyche van het kind tot onderwerp van ons onderzoek te maken, wagen

wij ook de veronderstelling op analoge wijze de oplossing te kunnen vinden van de vraag vanwaar de overmatige sexueele opwekkingen stammen, die het andere deel uitmaken van de verboden droomwenschen. Wij voelen ons dus gedrongen ook de evolutie van het geslachtsleven bij het kind te bestudeeren en leeren uit verscheidene bronnen hieromtrent het volgende: Het is een dwaling te meenen dat bij het jonge kind alle geslachtsleven ontbreekt en dat pas bij de puberteit, als de geslachtsorganen rijpen, het sexueele leven een aanvang neemt. Het kind vertoont integendeel van meet af aan een sterk-uitgedrukt geslachtsleven dat zich in vele opzichten onderscheidt van wat wij op lateren leeftijd het normale sexueele leven noemen.

Wat wij — in tegenstelling met hetgeen men als geslachtelijk normaal beschouwt — in het leven van den volwassene „pervers" noemen, kan in de navolgende rubrieken worden gerangschikt:

1°. Opheffing van de scheiding tusschen de soorten; eene verdwijning van de kloof bestaande tusschen mensch en dier;

2°. Ontbreken van walging, het wegvallen van afkeer voor excrementen;

3°. overschrijding der incest-beperking (opheffing van het verbod van geslachtsbevrediging met bloedverwanten);

4°. het zijn niet alleen de normale geslachtsorganen die de rol van geslachtsdeel vervullen, maar deze functie wordt ook door andere organen of lichaamsdeelen waargenomen.

Alle deze beperkingen hebben niet van meet af aan bestaan, maar werden eerst langzamerhand in den loop der ontwikkeling en der opvoeding aangebracht. Het kleine kind kent deze beperkingen nog

niet. Het kent nog niet de groote kloof, die den mensch van het dier scheidt; de hoogmoed, waarmee de mensch zich van het dier onderscheiden acht, wordt pas later zijn deel. In den beginne voelt het geen afkeer, geen walg voor excrementen; eerst later brengt de opvoeding hem die geleidelijk bij; aanvankelijk hecht het geen bizondere waarde aan het verschil tusschen beide geslachten, meent veeleer dat man en vrouw sexueel hetzelfde aangelegd zijn; het richt zijn eerste sexueele lusten en zijn nieuwsgierigheid op die personen die hem het naast staan en hem om andere redenen het liefst zijn: ouders, broeders, zusters, dienstpersoneel; en ten slotte blijkt — wat in het latere leven, als hij tot een liefdesverhouding komt, opnieuw door hem gevoeld wordt — dat hij niet alleen bevrediging ontwaart in en van de eigen geslachtsdeelen, maar analoge wellustgevoelens ontleent aan de beroering van andere lichaamsdeelen die aldus de rol van genitaliën spelen kunnen. Het kind kan dus „polymorph pervers" genoemd worden en als het op deze opkomende gewaarwordingen slechts in geringe mate reageert, dan is dat eenerzijds hieraan toe te schrijven dat deze gewaarwordingen — vergeleken bij die welke op latere leeftijd op hem inwerken — minder intens zijn; anderzijds is het toe te schrijven aan de omstandigheid dat de opvoeding alle geslachtsuitingen van het kind dadelijk met kracht onderdrukt. De onderdrukking wordt om zoo te zeggen in theorie voortgezet doordien de volwassenen eenvoudig een deel van die infantiele geslachtsuitingen negeeren en voor een ander deel trachten haar sexueele natuur weg te moffelen, door deze anders uit te leggen, totdat zij ze geheel en al loochenen kunnen. Dikwijls zijn dat dezelfde lieden

die eerst erg te keer gaan tegen al de sexueele verkeerdheden die zich in de kinderkamer afspelen en die straks, aan de schrijftafel gezeten, een artikel samenstellen, waarin zij de reinheid op sexueel gebied van diezelfde kinderen roemen. Als kinderen aan zichzelf worden overgelaten, of aan verleiding blootstaan, kunnen zij zich aan zeer ernstige sexueel perverse handelingen schuldig maken. Natuurlijk hebben de volwassenen gelijk dit dan als kinderspel te beschouwen en het niet te zwaar opnemen, want het kind is noch voor den zedenrechter, noch voor de wet als verantwoordelijk of toerekenbaar te achten; maar desniettegenstaande komen die dingen toch voor, zij hebben hun beteekenis zoowel als kenteeken eener erfelijke constitutie, dan als oorzaken en vooruitloopers van latere ontwikkelingen; zij geven ons inzichten in het kinderlijk geslachtsleven alsmede in dat van den mensch in 't algemeen. Als wij dus achter onze verminkte droomen alle deze perverse wensch-neigingen terugvinden, dan beduidt dat slechts dat de droom ook op dit gebied den terugweg naar den infantielen toestand heeft afgelegd.

Onder deze verboden wenschen verdienen de incestueuse in 't bizonder de aandacht, dat wil zeggen die welke gericht zijn op het geslachtelijk verkeer met ouders, broeders en zusters. Gij weet hoeveel afschuw de menschelijke maatschappij aan den dag legt of tenminste voorgeeft aan den dag te leggen tegen een dergelijk verkeer en hoe scherp het verbod luidt dat daar tegen gericht is. Men heeft zich bizonder veel moeite gegeven om voor dezen afkeer van bloedschande een verklaring te vinden. Sommigen hebben beweerd dat het teeltkeusbelangen van de natuur zijn die zich psychisch in dit

verbod belichaamd zien, omdat voortplanting, door paring van naaste bloedverwanten verkregen, de raskenmerken schaden zou; anderen zijn de meening toegedaan dat het samenleven van verwanten vanaf de prilste jeugd de sexueele begeerte van deze personen voor elkander tegenwerkt. Zoowel in het eene als in het andere geval zou dan incestueus geslachtsverkeer als het ware automatisch uitgesloten blijven en dan zulk een streng verbod vrijwel overbodig zijn; dat het evenwel bestaat wijst veeleer op het aanwezig-zijn van een sterke begeerte. De psychoanalytische onderzoekingen hebben ongetwijfeld bewezen dat de incestueuse liefde-keus degene is die zich het eerst en het meest geregeld voordoet en dat zich pas later een weerstand tegen haar instelt waarvan het ontstaan niet in de psychologie van het individu te vinden is.

Laat ons nu eens nagaan wat het dieper ingaan in de psychologie van het kind ons opgeleverd heeft tot een beter begrijpen van den droom. Niet alleen vonden wij dat de droom toegang geeft tot het materiaal van de vergeten voorvallen uit den kindertijd, maar wij zagen ook dat het zieleleven van het kind met al zijn eigenaardigheden, zijn egoïsme, zijn incestueuse liefdes-voorkeur enz. nog in het droomleven, dus in het onbewuste, voortbestaat, en dat de droom ons elken nacht terugvoert tot dien infantielen toestand. Zoo komen wij tot de slotsom, dat het onbewuste zieleleven het infantiele is. Nu gaan we het niet meer zoo vreemd vinden, dat er in den mensch zooveel slechts schuilt. Dat erge slechte is eenvoudig het aanvankelijke, primitieve, infantiele van het zieleleven, dat wij bij het kind in actie kunnen vinden en wegens zijn geringe afmetingen voor een deel bij hem over

't hoofd zien, het hem ten deele ook niet zoo zwaar aanrekenen, aangezien wij van het kind geen hoog begrip van het ethische verwachten. Omdat de droom ons tot dezen stap terugvoert, wekt hij den schijn als zou hij het booze in ons te voorschijn hebben geroepen. Die schijn is echter bedriegelijk en heeft ons aan het schrikken gebracht. Wij zijn niet zoo slecht als wij op grond van de droomuitlegging wel dachten. Als de slechte gevoelens, die in de droomen leven, alleen maar kinderlijkheden zijn, een terugkeer tot den aanvangstijd onzer ethische ontwikkeling, en als de droom ons eenvoudig weer in denken en voelen tot den kinderstaat terugvoert, dan behoeven wij ons als verstandige menschen niet over die leelijke droomen te schamen. Wij moeten echter bedenken dat het verstandige slechts een deel van het zieleleven is; buitendien gaat er in de psyche nog een boel om dat niet verstandig is, en zoo gebeurt het dat we ons, al heel onverstandig, toch over zulke droomen schamen. Wij onderwerpen ze aan de droomcensuur, schamen ons en ergeren ons er aan, als het aan een van die wenschen eens bij uitzondering is mogen gelukken in zulk een onverminkten vorm tot het bewustzijn door te dringen, dat we hem wel moeten erkennen; ja, somtijds schamen wij ons voor de verminkte droomen net zoo, alsof we ze begrepen hadden. Denkt maar eens aan het oordeel van die goede, oude dame, die zich zoo boos maakte over haar nietgeduiden droom van de „liefdediensten". Zoo is het vraagstuk nog niet opgelost en blijft het mogelijk dat wij, als wij nader het booze in den droom gaan bestudeeren, tot een ander oordeel en tot een andere opvatting van de menschelijke natuur zullen komen.

De uitkomst van het gansche onderzoek kunnen wij samenvatten in twee begrippen, die evenwel slechts nieuwe raadselen doen ontstaan, tot nieuwe twijfelingen leiden.

Ten eerste: is de regressie, door den droom-arbeid gemaakt, niet alleen van formeelen maar ook van materieelen aard. Niet alleen zet zij onze gedachten om in een primitieve wijze van uitdrukking, maar zij maakt in ons ook de eigenaardigheden weder wakker die aan ons primitieve zieleleven toebehooren, de oude oppermacht van de ikheid, de eerste ontroeringen van ons geslachtsleven, ja zelfs alles wat van oudsher ons intellectueel bezit was, als wij de symboolrelatie als zoodanig mogen opvatten. En ten tweede: al het oude, infantiele, wat eenmaal heerschappij en alleenheerschappij voerde, moeten wij nu opvatten als deel-uitmakend van het onbewuste, waarvan wij nu een ander en ruimer begrip krijgen. Onbewust is niet meer een naam voor het oogenblikkelijk verborgene, het onbewuste is een afzonderlijk psychisch domein met eigen wensch-opwekkingen, eigen wijzen van zich uit te drukken en eigen psychische mechanismen die anders niet in actie zijn. Maar toch behooren de latente droomgedachten, die we door de droomduiding hebben ontraadseld, niet tot dat domein; het zijn eigenlijk gedachten die we ook wakend hadden kunnen denken. En toch zijn zij onbewust; hoe vinden wij de oplossing van deze tegenspraak? Wij beginnen te vermoeden dat we hier een onderscheid moeten maken. Iets dat uit ons bewuste leven voortkomen en er de sporen van draagt — wij noemen het: de dag-overblijfselen — komt samen met iets anders uit dat rijk van het onbewuste en vormt den droom. Tusschen deze beide componenten komt de droom-

arbeid tot stand. Om de regressie tot stand te brengen is het noodig dat de dag-overblijfselen den invloed ondergaan van het zich daaraan toevoegende onbewuste. Tot volledig begrip van het wezen van den droom, kunnen wij niet geraken zoolang wij verdere psychische gebieden nog niet hebben doorvorscht. Maar nu wordt het weldra tijd om een anderen naam te geven aan het onbewuste dat de latente droomgedachte kenmerkt, ten einde verwarring te voorkomen met het onbewuste dat tot het domein van het infantiele behoort.

Wij kunnen natuurlijk ook de vraag stellen: wat noopt de werkdadigheid van het zieleleven tijdens den slaap tot zulke regressie? Waarom beantwoordt zij de slaapstorende psychische prikkels niet zonder deze? En als zij terwille van de droomcensuur zich moet bedienen van de vermomming door die oude, nu onbegrepen wijze van uitdrukking, waartoe dient haar dan het weder-opwekken der oude, nu geen zin meer hebbende psychische beroeringen, wenschen en karaktertrekken, de materieele regressie dus, die zich bij de formeele voegt? Het eenige antwoord dat ons zou kunnen bevredigen, zou zijn, dat slechts op die wijze een droom tot stand kon komen, dat de opheffing van den droom-prikkel niet op andere wijze mogelijk is. Maar voorloopig zijn wij niet gerechtigd zulk een antwoord te geven.

VEERTIENDE VOORLEZING

DE DROOM

DE WENSCHVERVULLING

Dames en Heeren. Mag ik nog eens met u terugblikken op den weg dien wij tot nu toe samen hebben afgelegd? Wij zijn bij de toepassing van onze techniek gestooten op de droomverminking, besloten daarop deze vooreerst buiten beschouwing te laten en hebben dan uit de infantiele droomen de noodige ophelderingen over het wezen van den droom geput. Ten slotte, verrijkt met de uitkomsten, door dit onderzoek verkregen, hebben wij de droomverminking rechtstreeks bestudeerd en haar, naar ik hoop, ook geleidelijk begrepen. Toch moeten wij toegeven dat wat wij langs den eenen zoowel als langs den anderen weg gevonden hebben, niet geheel en al met elkander overeenstemt. We willen nu beide uitkomsten met elkaar vergelijken en pogen de verschillen onderling te vereffenen. Langs beide wegen hebben wij de overtuiging gekregen dat de droomarbeid in zijn wezen een omzetting is van gedachten in een hallucinatorisch doorleven. Hoe dat kan gebeuren is raadselachtig genoeg, maar dat is een vraagstuk der algemeene psychologie, waarop wij hier niet kunnen ingaan. Uit de kinderdroomen hebben we geleerd dat de droomarbeid ten doel heeft het uit den weg ruimen van een den slaap storenden psychischen prikkel door middel van een wensch-vervulling. Voordat wij in staat waren om verminkte droomen te dui-

den, konden wij van deze niets overeenkomstigs zeggen. Maar van meet af aan hebben wij getracht de verminkte droomen van uit hetzelfde standpunt te beschouwen als de infantiele. De eerste poging daartoe bracht ons tot het inzicht dat eigenlijk alle droomen — droomen van kinderen zijn; dat zij werken met infantiel materiaal, met kinderlijke gemoedsaffecten en mechanismen. Nu we goed begrepen hebben wat droomverminking is, dienen wij te onderzoeken of de meening dat droomen wenschvervullingen zijn, ook voor verminkte droomen gelden mag.

Pas kort geleden hebben wij een reeks van droomen aan droomduiding onderworpen, doch de kwestie van wenschvervulling toen buiten beschouwing gelaten. Ik ben overtuigd dat gij u toen herhaaldelijk moet hebben afgevraagd: waar blijft nu de wensch-vervulling die, naar men voorgeeft, het doel is van den droom-arbeid? Deze vraag nu is een zeer ernstige, het is namelijk de vraag geworden die de leeken-critici ons stellen.

Zooals u weet, heeft de menschheid een instinctmatigen afkeer van nieuwigheden op intellectueel gebied. Tot de uitingen van dien afkeer behoort, dat men de nieuwigheid dadelijk zooveel mogelijk tracht te verkleinen en, als het kan, tot een slagwoord samenperst. Voor de nieuwe droomleer is de wensch-vervulling tot slagwoord geworden. Zoo gauw de leek maar vernomen heeft dat de droom een wenschvervulling zijn moet, vraagt hij: „waar is de wenschvervulling?" en terwijl hij de vraag stelt, ontkent hij 't bestaan dier vervulling. Onmiddellijk komen hem tallooze eigen herinneringen te binnen van droomen, waarin hij een gevoel van onbehagelijkheid, zelfs van angst ontwaard heeft,

zoodat hem die bewering van de psychoanalytische droomleer al heel onwaarschijnlijk voorkomt. Ons antwoord daarop is niet moeielijk te geven; de wenschvervulling ligt bij de verminkte droomen maar niet zoo open en bloot; zij treedt pas bij de duiding van den droom aan 't licht. Het is ons ook bekend dat de droomwenschen, die in verminkte droomen voorkomen, verboden wenschen zijn, die door de censuur van de hand werden gewezen; wenschen, wier bestaan juist aanleiding gaf tot de verminking, het motief werd voor de censuur om in te grijpen.

Maar het is moeielijk om het den niet-ingewijden criticus aan het verstand te brengen, dat men vóórdat de droom geduid is niet mag vragen naar de wenschvervulling die hij inhoudt. Dat wordt altijd weer vergeten. Zijn afwijzende houding ten opzichte van de theorie van de wenschvervulling is eigenlijk niets dan een gevolg van de droomcensuur, een vervangmiddel en een uitvloeisel van de negatie van deze gecensureerde droomwenschen.

Natuurlijk voelen ook wij ons gedrongen om te verklaren dat zeer veel droomen een pijnlijken inhoud hebben en dat er vooral veel angstdroomen zijn. Daarbij komen wij voor de eerste maal in aanraking met het vraagstuk der gevoelsverhoudingen in den droom, dat op zichzelf de moeite loonen zou van bestudeerd te worden, maar waar we ons helaas niet mede bezig kunnen houden. Als de droom een wenschvervulling is, dan moesten pijnlijke gewaarwordingen in den droom eigenlijk onmogelijk zijn; wat dat betreft lijkt het dus wel alsof de leeken-critici het aan het rechte eind hebben. Zij hebben echter over het hoofd gezien dat er verwikkelingen in het spel zijn van drieërlei aard.

In de eerste plaats kan het zijn dat het den droom-arbeid niet ten volle gelukt is om een wensch tot vervulling te brengen, zoodat een deel van het pijnlijke affect der droomgedachte teruggehouden wordt in den manifesten droom. De analyse zou dan moeten aantoonen dat deze droomgedachten nog veel pijnlijker waren dan de uit haar gevormde droom. Dat kan men dan ook telkens aantoonen. Wij zeggen dan dat de droom-arbeid zijn doel niet bereikt heeft, net zoo min als het in den dorstdroom gelukt om den dorst door de gedachte aan drinken alleen gelescht te voelen. Men blijft dorstig en moet ontwaken om te drinken. Maar toch was het een echte droom die niets van zijn wezen heeft prijsgegegeven. Wij moeten zeggen: Ut desint vires, tamen est laudenda voluntas.

De duidelijk aan te toonen bedoeling blijft ten minste lofwaardig. Dergelijke gevallen van mislukking komen niet zelden voor. Daartoe werkt de omstandigheid mede dat het voor den droomarbeid een zooveel moeielijker taak is om affecten dan wel den inhoud in hun beteekenis te veranderen; vaak zijn de affecten zeer weerspannig. Zoo kan het gebeuren dat de droom-arbeid den pijnlijken inhoud van de droomgedachte heeft omgewerkt in een wenschvervulling, terwijl het pijnlijke affect zich nog steeds ongewijzigd doet gevoelen. In dergelijke droomen past het affect dan in het geheel niet bij den inhoud, en onze critici kunnen zeggen dat de droom zoo weinig lijkt op een wenschvervulling dat zelfs de onschuldige inhoud, dien hij heeft, pijnlijk kan aandoen. Tegen deze onverstandige opmerking hebben wij dit in te brengen, dat het streven naar wenschvervulling, dat den droomarbeid eigen is, juist omdat het op

zichzelf staat, het duidelijkste bij zulke droomen te voorschijn komt. De dwaling is hieraan te wijten, dat, wie geen kennis heeft van neurosen zich de associatie van inhoud en affect veel te nauw verbonden voorstelt, en daarom niet kan begrijpen dat een inhoud verandering ondergaat zonder dat tevens de daarbij-behoorende affect-uiting mede behoeft te veranderen.

Een tweede moment, dat veel meer gewicht in de schaal legt, ook verder reikt en door den leek eveneens verwaarloosd wordt, is het volgende: een wenschvervulling moet zeker lust met zich meebrengen, de vraag is slechts, aan wien komt die lust ten goede? Natuurlijk aan hem die den wensch doet. Nu weten wij dat de droomer in een bizondere verhouding staat tot zijn wenschen. Hij wijst ze af, censureert ze, kortom, hij wil er niet van weten. Derhalve kan een vervulling van zijne wenschen hem dan ook niet aangenaam, eer het tegenovergestelde van aangenaam zijn. De ervaring toont aan dat dit tegenovergestelde zich uit in den vorm van angst, wat nog een verklaring behoeft. De droomer kan dus, wat zijn verhouding tegenover zijne droomwenschen betreft, slechts vergeleken worden bij een summatie van twee personen, die toch, door iets wat zij sterk met elkander gemeen hebben, verbonden zijn.

In plaats van verdere uiteenzettingen hierover te geven, wil ik u aan een bekend sprookje herinneren, waarin u diezelfde relaties zult terugvinden: Een goede fee belooft aan een arm echtpaar dat zij hun drie eerste wenschen in vervulling zal brengen. De menschjes zijn verrukt over die belofte en nemen zich voor met veel overleg die drie wenschen uit te kiezen. Intusschen laat de vrouw door

den geur van braadworst, die uit de aangrenzende woning tot haar doordringt en heur reukorgaan streelt, zich verleiden tot den wensch, zoo'n paar worsten te mogen hebben. Ineens ziet ze zich in het bezit gesteld van de worsten; waarmede dus de eerste wensch in vervulling komt. De man, dit ziende, wordt zoo kwaad dat hij wenscht dat de worsten aan haar neus mochten blijven hangen. Ook dat gebeurt, en de worsten zijn niet van den neus los te krijgen. De tweede wenschvervulling heeft zich dus verwezenlijkt, en ditmaal was het de wensch van den man; de beurt is nu aan de vrouw om met die wenschvervulling niet accoord te gaan. U weet hoe het sprookje verder luidt. Daar het tweetal ten slotte toch één stel vormen, man en vrouw, moet de derde wensch wel zijn dat de neus weer van de worsten bevrijd worde.

Wij zouden van dit sprookje ook in menig ander verband nut kunnen trekken; hier dient het ons slechts als illustratie van de mogelijkheid dat de wenschvervulling van den een onaangenaam kan zijn voor den ander, als die beiden het met elkaar niet eens zijn.

Het zal ons nu niet moeilijk vallen om de angstdroomen nog beter te leeren begrijpen. Wij zullen alleen nog, aan de hand van een waarneming, een meening formuleeren, voor welke velerlei pleit. Die waarneming is deze, dat de angstdroomen vaak een inhoud hebben die in het geheel niet verminkt is en die, om zoo te zeggen, aan de censuur onsnapt schijnt te zijn. Vaak is de angstdroom een onverholen wenschvervulling, natuurlijk niet van een wensch die ons welgevallig is, maar van een, dien wij afwijzen. Het optreden van den angst neemt dan de plaats in van de censuur.

Terwijl men van den infantielen droom kan zeggen dat hij de openlijke vervulling is van een veroorloofden wensch; van den gewonen verminkten droom, dat hij de vermomde vervulling is van een verdrongen wensch; is voor den angstdroom slechts de formule van toepassing, dat hij de openlijke vervulling is van een verdrongen wensch. De angst beteekent hier dat de verdrongen wensch getoond heeft krachtiger te zijn dan de censuur, dat hij zijn wenschvervulling heeft doorgezet of bezig was die door te zetten tegen de censuur in.

Wij begrijpen dat wat wenschvervulling is voor den verdrongen wensch, voor ons, die de partij kiezen van de censuur, slechts aanleiding geven kan tot pijnlijke gewaarwordingen en tot afweer. De angst, die zich daarbij in den droom vertoont, is, indien gij wilt, angst voor de kracht van deze anders onderdrukte wenschen.

Waarom deze afweer optreedt in den vorm van angst, kan men niet begrijpen uit het bestudeeren van den droom alleen; klaarblijkelijk moet men dien angst elders bestudeeren.

Hetzelfde wat wij aannemen voor de niet-verminkte angstdroomen, mogen wij ook laten gelden voor die droomen, die gedeeltelijk verminkt zijn en voor zekere onaangename droomen, waarvan de pijnlijke gewaarwordingen waarschijnlijk overeenkomen met naderend angstgevoel. De angstdroom is gewoonlijk ook een wek-droom; meestal ontwaken wij vóórdat de verdrongen wensch, dien de droom inhoudt tegen de censuur, in zijn volledige vervulling heeft kunnen verkrijgen. In dat geval mislukte de droomprestatie, maar daarom is het wezen van den droom niet veranderd. Wij hebben den droom vergeleken bij den nachtwacht

of den wachter van den slaap, die zorgt dat onze slaap niet gestoord worde. Maar ook den nachtwacht kan het gebeuren dat hij den slaper wekken moet, namelijk dàn, wanneer hij zich niet krachtig genoeg voelt om alleen de stoornis op te ruimen of het gevaar af te wenden. Desniettegenstaande gelukt het ons vaak den slaap voort te zetten, zelfs in 't geval dat de droom een verdachte wending neemt en angstig dreigt te worden. Wij zeggen dan in den slaap tot onszelf: „het is maar een droom", en slapen door.

In welk geval kan men verwachten dat de droomwensch er toe komt om de censuur te overmannen? De aanleiding daartoe kan komen zoowel van de zijde van den droomwensch als van die van de droomcensuur. Onbekende motieven kunnen den wensch een overgroote kracht verleenen; toch lijkt het wel dat in de meeste gevallen de wijze waarop de droomcensuur optreedt schuld heeft aan deze verschuiving der krachtsverhoudingen. We hebben reeds vernomen dat de censuur op elk op-zichzelf-staand geval met verschillende intensiteit inwerkt, elk element met een anderen graad van strengheid behandelt; nog kunnen we hier aan toevoegen dat de censuur zeer variabel is en niet steeds met gelijke strengheid optreedt tegen eenzelfde aanstoot-gevend element. Voelt zij zich onmachtig tegenover een droomwensch, die haar tracht te overrompelen, dan maakt zij — in plaats van zich van de verminking te bedienen — gebruik van het laatste middel, dat haar overblijft, d.i. zij onderbreekt den slaaptoestand door angst op te wekken.

Nu weten wij nog in 't geheel niet waarom deze booze, afgewezen wenschen zich juist in den nacht

roeren en onzen slaap bederven. De reden kan moeielijk ergens anders schuilen dan in het wezen van den slaaptoestand. Tijdens ons dag-bewustzijn staan deze wenschen onder den druk eener zware censuur, waardoor het hun in den regel onmogelijk gemaakt wordt om zich, door welke werking ook, te uiten. Gedurende den slaap wordt de censuur waarschijnlijk opgeheven, evenals dat met alle andere belangen van het zieleleven het geval is, of tenminste sterk verzwakt, ten voordeele van den eenigen wensch: om te slapen. Aan deze verslapping van de censuur tijdens den nacht is het dan toe te schrijven dat de verboden wenschen zich wederom vermogen te roeren. Er zijn nerveuse, aan-slapeloosheid-lijdende personen, die erkennen dat zij in den beginne willens en wetens slapeloos waren. Zij durfden niet in te slapen, omdat zij bang waren voor hun droomen; zij vreesden dus de gevolgen van deze censuur-verslapping. Het zal u wel niet moeielijk vallen in te zien dat deze opheffing van de censuur daarom toch geen grove onvoorzichtigheid beteekent. De toestand van slapen verlamt onze beweegkracht; onze booze bedoelingen kunnen, zelfs als zij zich gaan roeren, toch niet anders produceeren dan juist een practisch-onschadelijken droom en de zeer verstandige opmerking van den slaper — die wel tijdens den slaap wordt uitgebracht, maar niet tot het droomleven behoort: het is maar een droom — wijst ons op dien geruststellenden stand van zaken. Daarom laten wij den droom zijn gang gaan en slapen rustig door.

Als u zich in de derde plaats wilt herinneren dat de droomer, die zich tegen zijn eigen wenschen verzet, gelijk te stellen is met een summatie van

twee afzonderlijke, maar op de een of andere wijze innig verbonden personen, dan zult u zich het bestaan van een andere mogelijkheid kunnen indenken, n.l. hoe iets wat erg onaangenaam is, een bestraffing namelijk, tot stand kan komen door een wenschvervulling. Hier kan andermaal het sprookje van de drie wenschen ons opheldering geven: de braadworsten op het bord zijn de onmiddellijke wenschvervulling van de eerste persoon, de vrouw. Het hangen van de worsten aan haar neus is de wenschvervulling van den tweeden persoon, van den man, maar dient tegelijk ook als straf voor den dwazen wensch van de vrouw. Eerst bij de neurosen zullen wij de motiveering van den derden wensch, die in het sprookje nog onverklaard bleef, leeren kennen. In 's menschen zieleleven ontmoet men veel van zulke straf-tendensen; deze zijn zeer krachtig en men kan voor een deel aan hen het ontstaan van pijnlijke droomen toeschrijven. Misschien zegt gij nu, dat er op zoo'n manier weinig overblijft van de veelgeroemde wenschvervulling. Maar als gij de zaak op den keper beschouwt, zult gij toch moeten toegeven dat gij het mis hebt. In tegenstelling met het vele dat de droom, zooals wij later zulen aantoonen, zou kunnen zijn — en volgens vele schrijvers ook is — is de oplossing: wensch-, angst-, straf-vervulling, toch een zeer beperkte. Daarbij komt dat de angst de zuivere tegenstelling van den wensch is, dat in een associatie de tegenstellingen elkander zeer na staan en, zooals wij geleerd hebben, in het onbewuste samenvallen. Voorts, dat de straf ook een wenschvervulling is: die van den andere, van den de censuur-uitoefenenden persoon.

Alles wel-beschouwd, heb ik dus geen concessie

gedaan aan het door u onderschreven protest tegen de theorie van de wenschvervulling. Maar we zijn verplicht om bij elken verminkten droom aan te toonen waar de wenschvervulling blijft, en denken er niet aan ons aan die verplichting te onttrekken. Laat ons nog eens dien reeds geduiden droom van de drie onbruikbare theaterbilletten voor *f* 1.50 ons voor den geest roepen, dien droom die ons reeds zooveel heeft geleerd. U zult zich dien droom hoop ik, nog wel herinneren. Het betrof een dame, — aan wie haar man daags te voren verteld had dat haar, slechts 3 maanden jongere vriendin zich verloofd heeft —, en nu droomt dat ze met haar man in de komedie zit. Een kant van het parket is nagenoeg leeg. Haar man vertelt haar dat Elize met haar verloofde ook naar de komedie had willen gaan, maar dat niet konden omdat ze onbruikbare kaartjes hadden gekregen en wel drie voor een gulden vijftig. Daarop antwoordt zij dat dàt nog zoo'n ongeluk niet geweest is. Wij meenden hieruit te mogen afleiden dat de droomgedachte betrekking had op de ergernis van zoo vroeg getrouwd te zijn en dat wel met zóó'n man! Nu zal het ons benieuwen hoe deze troebele gedachten tot een wenschvervulling zijn omgewerkt en hoe men het spoor hiervan in den manifesten inhoud kan vinden. Het is ons reeds bekend dat het element „te vroeg, voorbarig" door de censuur uit den droom verwijderd is geworden. Het leege parket zinspeelt daarop. Het raadselachtige „drie voor één gulden vijftig" zal ons duidelijker worden nu wij meer van de symboliek hebben leeren begrijpen.*)

*) Een andere voor de hand liggende verklaring van deze drie, bij de kinderlooze vrouw, laat ik rusten, daar deze analyse geen materiaal daarvoor levert.

Die 3 beduidt werkelijk een man, en het manifeste element is gemakkelijk te vertolken: met een bruidschat zich een man koopen. („Ik had mij met mijn bruidschat een tienmaal beteren man kunnen koopen.") Het trouwen staat hier klaarblijkelijk in de plaats voor naar-de-komedie-gaan. Het te vroeg kaartjes voor den schouwburg nemen, komt wel onmiddellijk in de plaats van het te vroeg trouwen. Deze vervanging nu is het werk van de wenschvervulling. Onze droomster is niet steeds zoo ontevreden met haar huwelijk geweest als juist dien dag toen zij vernam dat haar vriendin verloofd was. Tevoren was ze er trotsch op getrouwd te zijn en vond zich hierdoor boven haar vriendin bevoorrecht. Naïeve meisjes geven vaak, als zij verloofd zijn, haar vreugde te kennen dat zij nu voortaan naar den schouwburg zullen mogen gaan zelfs wanneer er stukken worden opgevoerd die vroeger als „niet geschikt voor haar" beschouwd werden. Het deel kijk-begeerte of nieuwsgierigheid, dat zich hier vertoont, was stellig aanvankelijk geslachtelijke kijk-begeerte, gericht op het geslachtsleven, speciaal op dat van de ouders en werd daarna tot een krachtig motief, dat het meisje den drang oplegde om vroeg te trouwen. Op die manier is het komedie-bezoek op te vatten als een voor de hand liggend vervangmiddel, zinspelend op het gehuwdzijn. Bij haar ergernis van het oogenblik over haar vroegtijdig trouwen, komt ze in haar regressie tot den tijd terug, toen het vroegtijdig trouwen haar een wenschvervulling was, aangezien zij hiermede haar nieuwsgierigheid, haar kijk-begeerte kan bevredigen, en stelt zich, aan de hand van deze vroegere wensch-aandoening, het naar-de-komedie-gaan in de plaats van het trouwen.

Het moet gezegd worden dat wij niet het gemakkelijkste voorbeeld hebben uitgezocht om een verborgen wenschvervulling aan het licht te brengen. Wij zouden op overeenkomstige wijze moeten te werk gaan om het toe te passen op andere verminkte droomen. Ik kan dat niet voor u doen, maar geef u de verzekering dat zulks overal zou gelukken. Maar ik wil nog wat langer stilstaan bij dit theoretisch vraagpunt. De ervaring heeft mij geleerd dat het tot de vraagpunten van de droomleer behoort die het meest aan bedenkingen onderhevig zijn, en dat het menige tegenspraak heeft uitgelokt en tot veel misverstand aanleiding gegeven. Bovendien hebt gij misschien nog wel den indruk gekregen dat ik reeds een deel van mijn bewering zou hebben prijsgegeven, door te zeggen dat de droom een wenschvervulling zou zijn of het tegendeel ervan, een in realisatie overgegane angst of bestraffing; en schijnt het u gepast om mij tot nog verder strekkende besnoeiïngen van mijn meening aan te manen.

Men heeft mij ook verweten dat ik dingen, die mij als-vanzelf-sprekend voorkwamen, te weinig breedvoerig en daarom niet overtuigend genoeg heb uiteengezet.

Als iemand in zake de droom-verklaring tot zoover met ons mede is gegaan en alles aangenomen heeft wat deze tot dusver inhield, dan staat hij vaak bij de wenschvervulling stil en vraagt: aangenomen dat de droom steeds zin heeft en dat die zin door de techniek der psychoanalyse kan worden verklaard, waarom moet hij dan tegen alle klaarblijkelijkheid in steeds weer geperst worden in de vastgestelde formule eener wenschvervulling? Waarom zou dit nachtelijk denken niet evengoed

een meervoudigen zin kunnen hebben als het dagdenken, waarbij de droom den eenen keer een vervulden wensch zou inhouden, een andermaal, zooals gij zelf zegt, het tegendeel daarvan — een angst, die in werkelijkheid in een straf overgegaan is — kunnen beteekenen; of waarom niet een voornemen kunnen uitdrukken, een waarschuwing, een overweging met het voor en tegen ervan; of een verwijt, een gewetensbezwaar, een voorbereiding voor een aanstaande prestatie kunnen inhouden enz.? Waarom steeds alleen maar een wensch of hoogstens zijn tegendeel?

Men zou kunnen denken dat een verschil van meening in deze kwestie er niet zoo op aankomt, mits men het voor de rest in alle andere opzichten maar eens is; dat we tevreden kunnen wezen met den zin van den droom te hebben ontdekt en daarbij de wegen om dien zin te vinden; dat het er minder toe doet als we dien zin wat bekrompen hebben opgevat. Dat is echter niet zoo. Een misverstand in deze tast het wezen aan van onze opvatting van den droom en doet afbreuk aan de waarde die hij heeft om de neurose te leeren begrijpen. Ook is deze manier van tegemoet-komen, die men in koopmanstermen „coulant-zijn" zou noemen, in de wetenschap niet op haar plaats, zij schaadt zelfs.

Mijn eerste antwoord op de vraag, waarom de droom in bedoelden zin niet een meervoudige beteekenis hebben kan, luidt als gewoonlijk in zulke gevallen: ik weet niet waarom het niet zoo zijn kan; ik heb er niets op tegen. Wat mij betreft mag het best zoo zijn. Slechts een kleinigheid is in tegenspraak met die ruimere en gemakkelijkere opvatting van den droom, n.l. dat het in werkelijkheid niet zoo is.

Mijn tweede antwoord luidt: de meening dat de droom overeenkomst vertoont met velerlei denkvormen en intellectueele operaties, is mij zelfs niet vreemd. Ik heb eens in een ziektegeschiedenis melding gemaakt van een droom, die drie nachten achter elkaar gedroomd werd en daarna niet meer en heb dat gebeuren hiermede verklaard dat het in den droom ging om een p l a n, en hij zich dus niet nogmaals behoefde te herhalen toen dat plan tot uitvoering was gekomen. Later heb ik een droom gepubliceerd die een bekentenis inhield. Hoe kan ik dan in tegenspraak met mij zelf komen en blijven beweren dat de droom steeds slechts een wenschvervulling is? Ik doe dat, omdat ik het voortbestaan van een dwaas misverstand niet mag toelaten, een misverstand dat ons de vrucht van onze droomstudie zou kunnen ontrooven, een verkeerd begrip dat den droom met de latente droomgedachte verwart en iets van dezen duidt wat alleen en uitsluitend aan de verborgen droomgedachte toebehoort. Het is namelijk volkomen juist dat de droom alles wat wij daareven hebben opgenoemd kan voorstellen en door dat alles kan vervangen worden: een plan, een waarschuwing, een beraad, een voorbereiding, een poging om een vraagstuk op te lossen enz. Maar als u de zaak uit het juiste oogpunt beschouwt, dan zult u zien dat dit alles slechts de latente droomgedachte betreft die in den droom gemetamorphoseerd is geworden. De droomduidingen staven de bewering dat het onbewuste denken van de menschen zich bezighoudt met zulke plannen, voorbereidingen, overleggingen enz., waaruit de droom-arbeid dan de droomen maakt.

Als u voor het oogenblik geen belang stelt in

den droom-arbeid, maar veel interesse hebt voor den onbewusten denkarbeid van den mensch, dan sluit u den droom-arbeid uit en komt practisch tot de volkomen juiste duiding van den droom, n.l. dat deze een waarschuwing, een voornemen enz. beteekent. Dit geval doet zich vaak voor in de psychoanalytische praktijk. Er bestaat meestal een streven om de droom-façade weder af te breken, uiteen te halen, en de latente gedachte, die aan den droom ten gronde lag, op haar plaats in den samenhang in te voegen.

Zoo, alsof het maar een bijkomende omstandigheid is, worden wij dus — door de waardeering van de latente droomgedachten — gewaar dat al die zeer samengestelde psychische handelingen, waarvan wij gewag hebben gemaakt, onbewust kunnen verloopen, een resultaat dat even grootsch als verbijsterend is!

Maar om terug te keeren tot ons punt van uitgang, moet ik u opmerken, dat gij alleen dan gelijk hebt als gij goed begrijpt gebruik gemaakt te hebben van een verkorte manier van spreken en niet meent dat de bedoelde menigvuldigheid van zin van den droom betrekking heeft op zijne essentie. Als gij van „d r o o m" spreekt, dan moet gij daarmede bedoelen òf wel den manifesten droom, de droom-façade, dat is het product van den droomarbeid, òf hoogstens den droom-arbeid zelf, dat is dat psychisch gebeuren dat uit de latente droomgedachten den manifesten droom vormt. Elk ander gebruik van het woord is begrips-verwarring, die slechts kwaad kan stichten. Als uwe beweringen op de latente gedachten die achter den droom schuilen betrekking hebben, zegt het dan dadelijk en maakt het droomvraagstuk niet duisterder door de onbe-

stemde wijze van uitdrukking, die gij bezigt. De latente droomgedachten vormen het materiaal, dat door den droom-arbeid verwerkt wordt tot den manifesten droom.

Waarom wilt u volstrekt de stof verwisselen met den arbeid, die haar een vorm geeft? Staat u dan op een verhevener standpunt dan zij die slechts het product van dezen arbeid kenden en maar niet konden begrijpen waar die uit voortkwam en hoe die gevormd werd?

Het eenige essentieele van den droom is de droomarbeid, die ingewerkt heeft op het gedachten-materiaal. Wij hebben geen recht om ons in de theorie niet aan haar te storen, al is 't waar dat wij bij zekere practische gelegenheden haar wel eens verwaarloozen. De analytische waarneming wijst dan ook uit, dat de droom-arbeid zich niet bepaalt tot het overbrengen van deze gedachten in de u bekende archaïsche of regressieve wijze van uitdrukking. Neen, zij neemt er geregeld wat bij, dat niet tot de verborgen gedachte van den dag behoort, doch wat de eigenlijke beweegkracht van de droom-vorming is. Dit onontbeerlijk bijvoegsel is de eveneens onbewuste wensch, ter vervulling waarvan de droominhoud wordt omgevormd.

Dus kan de droom alles zijn wat maar mogelijk is, — zoolang u er slechts de latente gedachte mee bedoelt die aan hem ten gronde ligt, — n.l. waarschuwing voornemen, voorbereiding enz.; hij is zoo steeds de vervulling van een onbewusten wensch, maar hij is dat alleen dan, als u hem beschouwt als product van den droom-arbeid. Een droom is dus ook nooit alleen een voornemen, een waarschuwing, zonder meer, maar steeds een voornemen enz., dat, met behulp van een onbewusten wensch, is ver-

tolkt in de archaïsche wijze van expressie en omgevormd om dien wensch te vervullen. Het eene kenmerk, de wenschvervulling, is het constante; het andere kan varieeren; het kan zijnerzijds ook een wensch zijn, zoodat de droom een latenten wensch van den dag, met behulp van een onbewusten wensch, als in vervulling gebracht, voorstelt.

Dat alles begrijp ik zeer goed, maar ik weet niet of het mij gelukt is het ook voor u begrijpelijk te maken. Tevens valt het mij moeielijk het u te bewijzen. Eenerzijds kan dat niet zonder zorgvuldige analyse van vele droomen en aan den anderen kant is dit zoo moeielijke en zoo belangrijke vraagpunt onzer opvatting van den droom niet overtuigend uiteen te zetten, zonder van een leerstof gebruik te maken die ons pas later ter beschikking zal staan. Kunt u zich indenken dat het mogelijk zou kunnen zijn, daar waar alle dingen innig samenhangen, om diep in het wezen van het eene door te dringen, zonder zich bekommerd te hebben om andere dingen van overeenkomstigen aard?

Waar wij van de naaste verwanten van den droom, van de verschijnselen der neurosen, nog niets afweten, moeten wij ons ook tevreden stellen met wat wij hebben bereikt.

Slechts een voorbeeld wil ik u nog als opheldering geven, en een nieuwe beschouwings-wijze leveren.

Laat ons andermaal onze toevlucht nemen tot den droom die ons reeds zoo menigmaal heeft gediend, den droom van de drie kaartjes voor de komedie tegen *f* 1.50. Ik geef u de verzekering dat toen deze droom door mij als voorbeeld werd genomen, ik dit zonder voorop-gezette bedoeling heb gedaan. De latente droomgedachte, die aan den

droom ten grondslag ligt, kent u. Ergernis — over de haast, die zij zelf gemaakt heeft om in 't huwelijk te treden — toen zij vernam dat haar vriendin zich nu pas heeft verloofd; geringschatting voor haar man, de idee dat ze een beteren man zou hebben kunnen krijgen als ze maar wat gewacht had. Wij kennen ook reeds den wensch, die uit deze gedachten een droom gewrocht heeft: het is de kijkbegeerte, „naar-de-komedie-te-kunnen-gaan", zeer waarschijnlijk een uitlooper van de oude nieuwsgierigheid om eindelijk eens te ondervinden wat er gebeurt als men getrouwd is. Bij kinderen richt zich die nieuwsgierigheid, zooals bekend is, geregeld op het geslachtsleven van de ouders; is dus een infantiele uiting en, voor zoover zij later nog aanwezig is, een uiting van de diep in de kindsheid wortelende natuurdrift.

Het bericht, in den loop van den dag ontvangen, gaf geen aanleiding om die kijk-begeerte wakker te schudden, maar alleen om ergernis en spijt te wekken. Deze wenschbeweging behoorde niet onmiddellijk tot de latente droomgedachten, en wij zouden de uitkomst van de droomduiding in de analyse kunnen inschakelen, zonder nota van haar te nemen. De ergernis, op zichzelf genomen, was niet bij machte om een droom te vormen; uit de gedachte: het was onzin zoo vroeg te trouwen, kon niet eer een droom voortkomen, voor dat de oude wensch — eindelijk eens te zien hoe het in het trouwen toeging — opgewekt geworden was. Dan vormde deze wensch den droom-inhoud — doordien hij het trouwen verving door het naar-de-komedie-gaan — en gaf hem den vorm van een vroegere wenschvervulling: ik mag naar de komedie gaan en alles wat verboden is gaan zien, en dat moogt gij

niet. Ik ben getrouwd en gij moet uw tijd afwachten. Op die manier werd de situatie van het oogenblik omgezet in haar tegenovergestelde; werd een vroegere overwinning in de plaats gesteld van een pas geleden nederlaag. Tevens werd een bevrediging van de kijkbegeerte verbonden met een egoïstische bevrediging van mededinging. Deze bevrediging bepaalt nu den manifesten droom-inhoud doordien in werkelijkheid gezegd wordt, dat zij in de komedie zit terwijl de vriendin geen toegang kon krijgen. Die elementen van den droom-inhoud, achter welke zich de latente droomgedachten nog verschuilen, zijn als misplaatste en onbegrijpelijke modificaties in deze bevredigings-situatie aangebracht.

De droomduiding mag zich niet bemoeien met alles wat dient om de wenschvervulling samen te stellen en moet uit die aanwijzingen de pijnlijke latente droomgedachten weder opbouwen.

De beschouwings-wijze, waarmede ik u in kennis wil brengen zal uw aandacht vestigen op de nu op den voorgrond getredene latente droomgedachten. Gij moogt in de eerste plaats niet vergeten dat zij den droomer onbewust zijn, en ten tweede, dat zij volkomen verstaanbaar en samenhangend zijn, zoodat zij opgevat mogen worden als goed te begrijpen reacties op de factoren die tot den droom aanleiding gaven; ten derde, dat zij gelijkwaardig kunnen zijn met den een of anderen psychischen prikkel of met een intellectueele prestatie.

Aan deze gedachten geef ik nu meer bepaald dan vroeger den naam van „dagresten", onverschillig of de droomer deze als zoodanig herkent of niet. Ik maak nu een onderscheid tusschen dag-resten en latente droomgedachten, doordien ik, in overeen-

stemming met wat wij vroeger hebben gedaan, alles, wat bij de droomduiding tot onze kennis komt, als latente droomgedachte aanneem, terwijl de dagresten maar een deel uitmaken van de latente droom gedachten. Dan heeft zich, naar onze opvatting, iets aan de dag-resten toegevoegd dat ook van het onbewuste deel uitmaakte, een sterke, maar verdrongen wenschprikkel, en het is deze alleen die de droom-vorming mogelijk heeft gemaakt. De inwerking van dezen wensch-prikkel op de dagresten brengt het verdere aandeel van de latente droomgedachten aan, dat deel dat niet meer rationeel moet schijnen en van het wakend leven uit begrijpelijk moet voorkomen.

Om de verhouding te schetsen van de dag-resten tot den bewusten wensch, heb ik mij bediend van een vergelijking die ik hier slechts herhalen zal. Bij elke onderneming heeft men een kapitalist noodig die de onkosten bestrijdt en een ondernemer die verstand heeft van de zaak en deze tot verwezenlijking kan brengen. De rol van den kapitalist wordt bij de droomvorming steeds gespeeld door den onbewusten wensch; deze levert de psychische energie voor de droomvorming; de ondernemer is de dagrest die beschikt over het gebruik van de verstrekte gelden. Nu kan het gebeuren dat de kapitalist tevens in het bezit is van de idee en van de zaakkennis, maar ook, dat de ondernemer tegelijk het kapitaal bezit. Dat vereenvoudigt de practische situatie, maar bemoeilijkt het theoretisch begrip. In de volkshuishoudkunde zal men steeds weer dien eenen persoon splitsen in zijn beide componenten van kapitalist en van ondernemer, en zoo de fundamenteele situatie, waarvan onze vergelijking uitgegaan is, weder herstellen. Diezelfde variaties doen zich voor

bij de droomvorming, waarvan ik de bestudeering nu aan u zelf overlaat.

Verder kunnen wij hier niet gaan; waarschijnlijk toch is er reeds lang een bedenking bij u gerezen die de moeite waard is om geuit te worden. Zijn de dag-resten, vraagt u zich af, werkelijk in denzelfden zin onbewust als de onbewuste wensch, die er bij moet komen om hen geschikt te maken tot opname in den droom? Gij hebt volkomen gelijk om die vraag te stellen. Hier toch ligt het kernpunt van de gansche zaak. Zij zijn niet in denzelfden zin onbewust. De droomwensch behoort tot een ander onbewuste, n.l. tot dat, wat wij hebben leeren kennen als stammend uit het infantiele tijdperk en dat bizondere mechanismen bezit.

Het zou voor de hand liggen om deze beide soorten van onbewust afzonderlijk te onderscheiden door de verschillende kenmerken, die ze hebben, op te noemen. Maar wij willen liever daarmede wachten tot wij ons vertrouwd zullen hebben gemaakt met het verschijnselen-gebied der neurosen. Als men het eene onbewuste reeds als een product beschouwt onzer phantasie, wat zal men dan wel zeggen, wanneer wij beweren pas tevreden te zijn als men het bestaan van tweeërlei soort van onbewusten wil erkennen?

Wij zullen hier afbreken. Andermaal hebt gij slechts iets onvolledigs te hooren gekregen; maar is het niet heerlijk om te mogen denken dat die onvolledigheid op een aanvulling wacht, welke òf door onszelf òf door anderen, die na ons komen, zal gebracht worden? En hebben wij al niet veel nieuws en verrassends genoeg geleerd?

VIJFTIENDE VOORLEZING

DE DROOM

ONZEKERHEDEN EN KRITIEKEN

Dames en Heeren!

Wij mogen van het domein van den droom niet afstappen zonder ernstig eenige aandacht te hebben gewijd aan de meest voorkomende redenen van twijfel, die geopperd zijn, inzake de nieuwe meeningen en opvattingen, tot dusver door mij verkondigd, en aan de onzekerheden die deze aankleven.

Ik vermoed dat menigeen mijner aandachtige toehoorders allicht voor zichzelf materiaal hiertoe verzameld zal hebben.

1. U zult misschien den indruk hebben gekregen dat, niettegenstaande men zich stipt aan de regels der droomduidings-techniek houdt, zich in de uitkomsten zooveel onbestemds vertoont, dat daardoor een zekere vertrouwbare vertolking van den manifesten droom in de eraan ten grondslag liggende latente droomgedachten, toch verijdeld wordt. Als bewijs hiervoor zult u aanvoeren dat men ten eerste niet weet of een bepaald element van den droom opgevat moet worden in den eigenlijken dan wel in symbolischen zin, want de dingen, die als symbool worden gebruikt, blijven toch tevens ook een eigen beteekenis behouden. Als men om dit uit te maken nu geen objectief houvast heeft, dan blijft de uitlegging in deze overgelaten aan de willekeur van den droomduider. Ook blijft

het steeds de vraag of een bepaald droom-element in positieven dan wel in negatieven zin, als zichzelf of als zijn tegendeel, moet opgevat worden, daar zooals wij weten de antagonisten door eenzelfde woord of beeld vertolkt worden. Ook hier is de uitspraak aan de willekeur van den duider overgelaten. In de derde plaats staat het den droomduider vrij, waar hij weet dat in den droom omkeeringen van allerlei soort zoo vaak voorkomen, om op de een of andere hem welgevallige plaats van een dergelijke omkeering gebruik te maken. Eindelijk zoudt u mij nog kunnen zeggen gehoord te hebben dat men zelden zeker kan zijn of de duiding, die men aan den droom heeft gegeven, ook de eenig mogelijke is. Men loopt steeds gevaar een zeer goed aannemelijke nevenduiding over het hoofd te zien.

Uit een en ander besluit u allicht dat aan de willekeur van den duider een zoo groote speelruimte gegeven wordt dat deze niet geacht kan worden in overeenstemming te zijn met de objectieve zekerheid der uitkomsten. Nog zoudt u kunnen meenen dat de fout niet ligt in den droom maar dat de tekortkomingen in onze droomduidingen haar oorzaken vinden in de onjuistheden van onze opvattingen en veronderstellingen.

Op het materiaal, dat u mij aanbrengt, heb ik, wat zijn deugdelijkheid aangaat, niets af te dingen, maar ik geloof dat de gevolgtrekkingen die u er uit maakt, naar geen van beide richtingen te rechtvaardigen zijn, n.l. dat de droomduiding, zooals wij die geven, een aan willekeur onderhevige zijn zou, en dat het gebrek aan resultaten twijfel aan het goed recht van onze methode zou kunnen billijken.

Als u inplaats van de willekeur van den duider

te vreezen, in bepaalde gevallen zijn geschiktheid, ervaring en kennis op 't gebied van de duidingstechniek in twijfel trekt, dan deel ik uw meening. Deze eigenschappen kunnen we in den droomduider niet missen, vooral niet waar het moeielijke vraagpunten betreft. Maar deze opmerking is evenzeer toepasselijk op alle andere wetenschappelijke bedrijven. We kunnen er nu eenmaal niets aan doen dat de eene persoon niet even geschikt is in het beheerschen van een bepaalde techniek, of even goed partij weet te trekken van het voorhanden materiaal, als de andere. De schijn van willekeur b.v. bij de duiding van symbolen, wordt hièrdoor vermeden dat in den regel de samenhang der droomgedachten onderling, die van den droom met het leven van den droomer, en de gansche situatie, waarin de droom verloopt, een van de gegeven verklarings-mogelijkheden uitkiest en de andere als onbruikbaar ter zijde schuift.

De gevolgtrekking dat onze onderstellingen onjuist zijn omdat de droomduidingen aan onvolmaaktheid lijden, wordt ontzenuwd door de opmerking dat het onbestemde van den droom en zijn vatbaarheid om in meer dan één zin geduid te kunnen worden, veeleer een eigenschap is die men noodzakelijk bij hem kan verwachten.

Mag ik er u op wijzen dat wij gezegd hebben dat de droom-arbeid tot taak heeft de droomgedachten in een primitieve — op het hieroglyphenschrift gelijkende — uitdrukkingswijze te vertolken. Al deze primitieve uitdrukkingswijzen zijn intusschen vol van dergelijke onbestemdheden en voor verschillende uitlegging vatbaar, wat ons evenwel niet het recht geeft om de bruikbaarheid ervan in twijfel te trekken.

Zooals u weet vindt het samenvallen der tegenstellingen bij den droomarbeid zijn analogie in den zoogenaamden „tegengestelden zin" der stamwoorden in de oudste talen.

De taalgeleerde, R. Abel, die deze meening verkondigd heeft (1884), verzekert dat de mededeeling, die men een ander met behulp van zulke ambivalente woorden deed, daarom geenszins aan dubbelzinnigheid behoefde te lijden. Toon en gebaar hebben veeleer, in samenhang met het gesprokene, allen twijfel onmogelijk gemaakt omtrent de kwestie welke der beide tegenstellingen de spreker in zijn mededeeling bedoelde. In de schrijftaal, waar het gebaar wegvalt, werd dit vervangen door de toevoeging van een teekenfiguurtje, dat niet bestemd was om uitgesproken te worden, bijvoorbeeld door de afbeelding van een achteloos-gebukt of een stram rechtop-staand mannetje, naar gelang het dubbelzinnige „ken" van het hieroglyphen-schrift „zwak" of „sterk" moest beduiden. Zoo werd misverstand voorkomen in weerwil van de voor-meerdere-verklaringen-vatbare klanken en teekens.

De oude systemen om zich uit te drukken, de schrijfwijzen van die oudste talen, zijn vol van onduidelijkheden, die wij in onze tegenwoordige schrijfwijze niet zouden dulden. Zoo worden in vele Semitische geschriften slechts de consonanten der woorden aangegeven. De weggelaten vocalen moet de lezer, naar zijn eigen weten en naar mate van den samenhang, invoegen. Niet geheel en al op deze maar op tamelijk analoge wijze ging men bij het hieroglyphen-schrift te werk, ten gevolge waarvan de uitspraak van het oud-Egyptisch ons dan ook onbekend is gebleven. In de heilige Schrift der Egyptenaren stoot men nog op andere onduide-

lijkheden. Zoo blijft het daar aan de willekeur van den schrijver overgelaten of de teekens van rechts naar links, dan wel van links naar rechts zullen gelezen worden. Om het te kunnen lezen is men gebonden aan het voorschrift om van de gezichten der figuren en dergelijke af te lezen. De schrijver mocht echter zijn figuurteekens opstellen in verticale reeksen, en bij inschriften of kleinere voorwerpen nieuwe veranderingen brengen in de volgorde der teekens, wanneer dat met de ruimte beter uitkwam, of wanneer hem dat gemakkelijker viel. Wat bij het hieroglyphenschrift de meeste moeilijkheden baart is wel het ontbreken van elke woordscheiding. De figuren staan op gelijke afstanden op het blad, en men kan over 't algemeen niet weten of een teeken nog tot het voorafgaande woord behoort of het begin vormt van een nieuw. Bij het Perzische spijkerschrift bediende men zich daarentegen van een dwars-geplaatsten spijker als „woord-deeler".

Een overoude, maar heden ten dage nog door 400 millioen menschen gesproken en geschreven taal is het Chineesch. Meent niet dat ik deze taal ken; ik heb slechts getracht er een en ander van te weten te komen in de hoop er analogieën met de onduidelijkheden van den droom in te vinden. Mijn verwachting is dan ook niet beschaamd geworden. De Chineesche taal wemelt zóó van onduidelijkheden, dat ze ons den schrik op 't lijf zou kunnen jagen. Zij bestaat, zooals bekend is, uit een aantal letterklanken, die elk op zichzelf of twee aan twee gezamenlijk uitgesproken worden. Een der hoofddialecten bestaat uit ongeveer 400 van zulke letterklanken. Daar nu de woordenschat van dit dialect berekend wordt uit ongeveer 4000 woorden te be-

staan, mag men hieruit afleiden dat elke letterklank gemiddeld tien verschillende beteekenissen heeft; enkele hebben er iets minder, andere derhalve des te meer. Nu bestaat er een groot aantal middelen om hun meervoudige beteekenis uit te schakelen; men kon toch uit den inhoud alleen niet opmaken welke van de tien beteekenissen van den woordklank de spreker zijn toehoorder wil bijbrengen. Een dier middelen is de verbinding van twee letterklanken tot een samengesteld woord en het aangeven van vier verschillende ,,tonen'' waarop deze woorden uitgesproken worden.

Voor de vergelijking die wij maken is de omstandigheid, dat er zoo goed als geen spraakkunst voor deze taal bestaat, des te belangwekkender. Van geen der éénlettergrepige woorden kan men zeggen dat het een zelfstandig naamwoord, werkwoord, bijvoegelijk naamwoord is, en woordveranderingen, waardoor men geslacht, getal, slot, tijd of wijs herkennen kan, komen er niet in voor. Die taal bestaat, om zoo te zeggen slechts uit het ruwe materiaal, evenals onze denktaal, door middel van den droom-arbeid, door het weglaten van de aanduiding der betrekkingen, in haar ruw materiaal wordt opgelost. In het Chineesch wordt in alle gevallen van twijfel, de beslissing overgelaten aan de opvatting van den toehoorder, die zich in deze kwestie laat leiden door den inhoud. Als voorbeeld moge een Chineesch spreekwoord dienen dat woordelijk vertaald aldus luidt: ,,Weinig wat zien veel wat wonderbaar''.

Dat is niet moeielijk te begrijpen. Het zal moeten beduiden: ,,hoe minder iemand gezien heeft, des te meer zal hem te bewonderen overblijven'', of: ,,Er is veel wonderbaarlijks voor hem die weinig heeft

gezien". Welke men kieze van deze twee slechts in grammaticaal opzicht verschillende vertalingen, doet natuurlijk niets ter zake. Naar men ons verzekert is de Chineesche taal, in weerwil van deze onduidelijkheden, een uitstekend voermiddel der gedachten. De onduidelijkheid heeft dus niet noodzakelijk dubbelzinnigheid ten gevolge.

Nu willen we gaarne toegeven dat wat het door den droom gevolgde systeem om zich uit te drukken betreft, de zaak veel ongunstiger staat dan voor al die oude talen en schrifturen. Deze toch zijn er wel beschouwd toe bestemd om dienst te doen als voermiddel der gedachten, dat wil zeggen, ze zijn er op berekend om, langs zekeren weg en met zekere hulpmiddelen, steeds begrepen te worden. Dat kenmerk nu, draagt de droom niet. De droom wil niemand wat zeggen; hij is geen vervoermiddel der mededeeling, integendeel, hij is er op ingericht om onbegrepen te blijven. Daarom moet het ons niet verwonderen en mag het ons niet van het spoor brengen als het zou blijken dat een aantal dubbelzinnigheden en onbepaaldheden, die in den droom voorkomen, onbegrepen blijven.

Met zekerheid kunnen wij zeggen dat de vergelijking van de Chineesche- met de droomtaal ons heeft geleid tot de overtuiging, dat het voorkomen van onduidelijkheden in onze droomduidingen, de deugdelijkheid dezer laatste niet in twijfel brengt, en dat die onduidelijkheden veeleer vaste kenmerken zijn, eigen aan alle primitieve uitdrukkingsvormen.

Slechts door oefening en ervaring kan men te weten komen hoever de verstaanbaarheid in werkelijkheid reikt. Ik geloof dat die zeer ver reikt en mijn meening wordt bevestigd door de resultaten

verkregen door goed-geschoolde psycho-analytici. Het leeken-publiek, ook het wetenschappelijke leeken-publiek, houdt ervan, zooals u weet, om — gezien de bezwaren en de onzekerheden, die een wetenschappelijke prestatie met zich medebrengt — te pronken met een bedachtzame scepsis. Naar ik meen ten onrechte. Misschien is het u niet allen bekend dat zich een overeenkomstige situatie heeft voorgedaan in de geschiedenis van de ontcijfering der Babylonisch-Assyrische opschriften.

Er is een tijd geweest dat de openbare meening hen, die zich met het ontcijferen van het spijkerschrift bezighielden, van phantasterij beschuldigde en dit gansche onderzoek voor bedriegerij hield. In 1857 besloot de Royal Asiatic Society om door het instellen van een ernstig onderzoek deze kwestie uit te maken. Zij gaf aan vier van de voornaamste onderzoekers op het gebied van het spijkerschrift, Rawlinson, Hicks, Fox-Talbot en Oppert de opdracht om ieder voor zich afzonderlijk een vertaling te maken van een pasgevonden opschrift, en deze in verzegeld couvert op te zenden aan de maatschappij. De vergelijking der vier antwoorden had plaats en uit dit onderzoek bleek, dat de vertalingen zoo goed overeenstemden dat men hetgeen tot dusver in deze wetenschap bereikt was, betrouwbaar mocht achten, en het voortzetten van die studie derhalve aanbevelenswaard werd bevonden. Daarop verstomde geleidelijk de spot van de geleerde leeken-wereld en sedert is de juistheid in het ontcijferen van de spijkerschrift-documenten aldoor grooter geworden.

2. Een tweede reeks van bedenkingen geeft uiting aan den indruk dien u wellicht zelf ook zult gekregen hebben, dat een aantal onzer droomduidin-

gen gedwongen, kunstmatig, aan de haren erbij gesleept, dus gewild en zelfs komisch en gemaakt-geestig schijnen.

Deze veroordeelingen zijn zoo veelvuldig dat ik op goed geluk af de laatste, die mij ter oore kwam, eruit grijp en met u bespreek:

In 't vrije Zwitserland is onlangs een directeur van een Seminarium uit zijn betrekking ontslagen omdat hij zich met psychoanalyse bezig hield. Hij had hiertegen geprotesteerd en een Bernsch dagblad heeft het advies van het schoolbestuur betreffende die zaak gepubliceerd. Ik haal uit dat geschrift enkele zinsneden aan die betrekking hebben op de psychoanalyse: „Voorts staan wij verbaasd over het gezochte en gekunstelde in vele voorbeelden uit het bedoelde boek van Dr. Pfister uit Zürich ... eigenlijk moest men verwonderd zijn, dat de directeur van een seminarium al deze beweringen en schijnbewijzen zonder eenige kritiek overneemt."

Deze zinsneden worden neergezet als de beslissende uitspraak van een „bezadigd, kalm, beoordeelaar". Ik voor mij vind deze „kalmte" eene „kunstmatige".

Laat ons deze uitlatingen eens aan eene nadere beschouwing onderwerpen, in de verwachting dat een weinig nadenken en een weinig kennis van zaken ook aan een kalm oordeel geen afbreuk zal doen.

Men moet werkelijk verbaasd staan als men ziet hoe overijld en ondoordacht iemand, op zijn eerste indrukken afgaande, een oordeel vellen kan over een zeer ingewikkelde vraag der Tiefen-psychologie. De verklaringen schijnen hem gezocht, komen hem gedwongen voor, zij bevallen hem niet, dus zijn

zij valsch en de heele wijze van verklaring deugt niet; geen oogenblik komt zelfs ook maar de gedachte bij hem op aan een andere mogelijkheid n.l. dat die verklaringen zoo moeten schijnen op goede gronden, waaraan zich dan de volgende vraag zou aansluiten, welke die goede gronden zijn.

De zaak waarom het gaat, houdt essentieel verband met de resultaten van de verschuiving, van een factor dus die, zooals u weet, het krachtigste middel is waarover de droomcensuur beschikt. Met behulp van de verschuiving schept de droom-censuur plaatsvervangende beelden, die wij als toespelingen hebben leeren kennen. Het zijn echter toespelingen, die als zoodanig niet licht te herkennen zijn, waarvan men de herleiding tot het eigenlijke wat ze bedoelen niet gemakkelijk kan vinden en die met dit essentieele in verbinding staan door middel van de meest zonderlinge, meest ongebruikelijke uitwendige associaties. In al deze gevallen betreft het dingen die verborgen moeten blijven, die bestemd zijn om geheim te worden gehouden; de droomcensuur nu poogt dit te realiseeren. Iets, dat verstopt is, verwacht men toch niet te vinden op de plaats waar het thuis behoort. De grenswacht-commissies die in de tegenwoordige tijden diensten presteeren, zijn, wat dat betreft, slimmer dan de Zwitsersche schoolbesturen. Bij het zoeken naar documenten of aanteekeningen vergenoegen ze zich niet met eenvoudig de schrijfmappen of brieventasschen na te zien, maar ze denken aan de mogelijkheid dat smokkelaars en spionnen zulke verboden dingen op de meest verborgen plaatsen tusschen hun kleeren, op plaatsen, waar ze stellig niet thuis behooren, kunnen herbergen, b.v. tusschen de leerlagen van hun schoenzolen. Worden ze daar ontdekt, dan

waren ze stellig erg gezocht, maar ook erg — gevonden.

Als we de meest-gezochte, vreemdste, nu eens komische dan weer geestige associaties, tusschen een latent droom-element en zijn manifest vervangmiddel, als mogelijk aannemen, dan doen wij dat op grond van een rijke ervaring van voorbeelden, waarvan wij de oplossing in den regel niet zelf hebben gevonden. Het is dikwijls niet mogelijk zulke duidingen op eigen gezag te geven; geen verstandig mensch zou bij machte zijn zulk een associatie te raden. De droomer brengt ons de oplossing, hetzij op slag door zijn direct-gegeven inval — hij kan dat daar het vervangingsbeeld door hemzelf gevormd werd — of wel door zooveel materiaal te leveren dat het weinig scherpzinnigheid vereischt om de oplossing te vinden, daar deze zich dan als 't ware aan ons opdringt. Als de droomer ons op geen van deze twee manieren helpt, dan blijkt het bedoelde manifeste element ons ook voor goed onbegrijpelijk. Een voorbeeld, waarmee ik niet lang geleden kennis maakte, wil ik u hier even mededeelen: Een mijner vrouwelijke patiënten had in den tijd dat ze onder mijne behandeling was, haar vader door den dood verloren. Sindsdien voerde zij hem, als de gelegenheid er zich maar even toe leende, in haar droomen in. In een van die droomen komt de vader voor — in samenhang met iets dat verder tot de zaak niets afdoet — en zegt: „Het is kwart over elven, het is half twaalf, het is kwart voor twaalf".

Ter duiding van dit zonderlinge gezegde had ze alleen dezen inval: dat vader er steeds erg op gesteld was dat de volwassen kinderen prompt op tijd aan den gemeenschappelijken disch verschenen. Zeker sloeg die inval op bedoeld droom-element

maar dit feit is niet voldoende, geeft ons niet het recht om daaruit alleen zijn afkomst af te leiden.

De voorgeschiedenis van patiënte, voorzoover die mij op dat oogenblik bekend was, rechtvaardigde de verdenking, dat een zorgvuldig onderdrukt, kritisch verzet tegen den zoo geliefden en geachten vader, zijn aandeel had aan dezen droom.

In aansluiting aan haar verdere invallen — die schijnbaar met den droom niets hadden uit te staan — vertelt de droomster dat er den vorigen dag in haar bijzijn veel gesproken was over psychologische onderwerpen, en dat een familielid gezegd had: de oermensch leeft in ons allen voort. Toen meenden wij haar te begrijpen. Hier toch vond ze een uitgezochte gelegenheid om den overleden vader te doen voortleven. In haar droom maakte zij van hem den „Uhrmensch" (uurwerk-mensch) door hem de kwartier-uren vóór den middags-tijd te laten opsommen.

In dit voorbeeld is de analogie met een scherts niet te loochenen, en het is werkelijk vaak genoeg voorgekomen, dat men de grap van den droomer op rekening bracht van den droomduider. Er zijn voorbeelden te over, waarin het moeielijk valt uit te maken of men met een grap of met een droom te doen heeft. U zult zich nog wel herinneren hoe bij vele gevallen van versprekingen bij ons dezelfde twijfel is gerezen. Een man vertelt gedroomd te hebben dat zijn oom hem een kus heeft gegeven toen hij met hem in zijn auto (mobiel) zat. Onmiddellijk geeft hij zelf de verklaring van het droombeeld. Het beteekent: Autoerotismus (een term die in de libido-leer gebruikt wordt en bevrediging zonder vreemd object bedoelt). Heeft de man ons nu voor de mal willen houden, en ons

een laffe aardigheid, die hem inviel, als droom willen opdisschen? Ik geloof het niet; hij heeft werkelijk zoo gedroomd. Waar komt nu die verbluffende overeenkomst vandaan? Die vraag heeft mij destijds lang bezig gehouden; ze heeft mij toch tot de noodzakelijkheid gedwongen om een ernstige studie te gaan maken van de kortswijl. Ik heb toen gevonden dat bij het ontstaan van een grappig gezegde, een voorbewuste gedachtengang voor een oogenblik in het onbewuste wordt bewerkt en vandaar als geestigheid opduikt. Onder den invloed van het onbewuste, ondergaat hij de inwerking der daar heerschende mechanismen, van de verdichting en de verschuiving, dezelfde werkingen die ook in den droom-arbeid ageeren; en aan dit gemeenschappelijke is de overeenkomst van de geestigheid en den droom, waarin ze voorkomt, toe te schrijven. Maar de argelooze „geestigheid in den droom" verwekt niet de vroolijkheid die aan de bewuste geestigheid ten deel valt. Waarom dat zoo is, kan de ernstige bestudeering van de grap u leeren. De „droom-geestigheid" doet ons aan een geforceerde grap denken; men kan er niet om lachen, zij laat ons koud.

Hier volgen wij echter de antieke droomduiding die ons, naast veel onbruikbaars, menig goed voorbeeld van droomuitlegging heeft gelegateerd, ook op den voet; droom-uitleggingen, die we niet zouden kunnen verbeteren. Ik wil u nu één historischberoemden droom vertellen, dien Alexander de Groote gedroomd heeft en die ons bekend geworden is door de geschriften van Plutarchus en Artemidorus van Daldis. Tijdens Alexander's belegering van de stad Tyrus, die hem hardnekkig weerstand bood, droomde hij eens, een dansenden Satyr te zien. De tot zijn gevolg be-

hoorende droomuitlegger Aristandros verklaarde hem den droom aldus: het woord: „Satyros" moet gesplitst gelezen worden: *σὰ Τυρος* (Tyrus is u) en voorspelt u de inneming van de stad. Alexander, die op het punt stond het beleg op te breken, volhardde, dank zij deze duiding, in de belegering van de stad en slaagde er in haar te nemen.

Deze droomuitlegging, hoe gekunsteld zij ook moge schijnen, was stellig de juiste.

3. Ik kan mij begrijpen dat u het vreemd moet hebben gevonden dat bedenkingen tegen onze opvatting van den droom geopperd zijn ook door personen, die zich als psycho-analytici langen tijd zelf met het uitleggen van droomen hebben beziggehouden. Het zou al te vreemd geweest zijn dat een zoo uitgezochte gelegenheid om nieuwe verwarringen te stichten onbenut ware gebleven; en zoo zijn door begrijpelijke verwisselingen en niet-gerechtvaardigde generalisaties meeningen ontstaan, die, wat onjuistheid aangaat, niet veel onderdoen voor de geneeskundige opvatting van den droom. Een van deze meeningen is u reeds bekend. Zij luidt, dat de droom zich bezighoudt met pogingen tot aanpassing aan het tegenwoordige en met pogingen om de oplossing te vinden van de toekomstproblemen; dat hij dus een „prospectieven tendens" inhoudt (A. Maeder). Wij hebben reeds gezegd dat deze bewering berust op de verwisseling van den droom met de latente droomgedachte, dus geen rekening houdt met den droomarbeid. Als kenmerk van de onbewuste geesteswerking, die deel uitmaakt van de latente droomgedachten, is zij eenerzijds niets nieuws, maar anderzijds niet afdoende, want de onbewuste geestes-werking houdt zich, naast de

voorbereiding van de toekomst, nog met vele andere dingen bezig. Een verwisseling van nog veel erger aard schijnt ten gronde te liggen aan de verzekering dat men achter elken droom de „doods-clausule" vindt. Ik weet niet juist wat deze formule behelzen moet, maar ik vermoed dat er achter steekt: de verwisseling van den droom met de gansche persoonlijkheid van den droomer.

Een niet-gerechtvaardigde generalisatie, uit enkele goede voorbeelden afgeleid, is uitgedrukt in de stelling dat elke droom twee duidingen hebben kan; een, die wij u hebben leeren kennen, en de zoogenaamde anagogische, die geen rekening houdt met de uitingen der natuurdriften maar doelt op een vorming van hoogere ziele-prestaties (Silberer). Zulke droomen komen voor, maar in verreweg de meeste droomen zult u deze opvatting niet bevestigd zien. Geheel onbegrijpelijk moet u — na alles wat u gehoord hebt — wel de bewering toeschijnen dat men alle droomen tweeslachtig duiden kan, als gevolg van een ontmoeting van een mannelijke met een vrouwelijke strooming (A. Adler).

Natuurlijk worden er soms wel dergelijke droomen gedroomd en later zult u gewaar worden dat deze in bouw gelijk zijn aan zekere hysterische verschijnselen. Ik vermeld al deze ontdekkingen van nieuwe algemeene kenmerken, als een waarschuwing voor u om ervoor op uw hoede te zijn en ook om u tenminste niet in twijfel te laten hoe ik daarover denk.

4. Het is voorgekomen dat men de objectieve waarde van het droom-onderzoek in twijfel is gaan trekken op grond van de waarneming, dat patienten, die analytisch behandeld worden, den inhoud hunner droomen inrichten naar de lievelings-theo-

rieën van hun geneesheeren, zoodat sommigen hoofdzakelijk van sexueele verlangens, anderen van het streven naar macht en nog anderen zelfs van wedergeboorte droomen (W. Stekel).

Het gewicht dat deze waarneming in de schaal zou kunnen leggen wordt verkleind door de overweging dat die menschen reeds droomen hebben gedroomd alvorens er een psychoanalytische behandeling bestond, die aan hun droomen richting verleenen kon; en door die andere, dat zij, die nu analytisch worden behandeld, ook plachten te droomen vóór zij met die behandeling aanvingen.

Men ziet spoedig in dat het daadzakelijke dat in deze nieuwheid steekt, iets vanzelf-sprekends is en iets dat voor de theorie van den droom geen beteekenis heeft.

De sterke belangen, die ons bezighielden in het dag-leven, laten dag-resten na die den droom tot prikkel dienen.

Als het spreken van den geneesheer, en de aansporingen die van hem uitgaan, de belangstelling hebben gewekt van den door analyse behandeld wordenden patient, dan gaan zij deel uitmaken van die dag-resten en kunnen zij de psychische prikkels leveren voor de droomvorming, zoo goed als de andere met affect-beladen, niet afgehandelde belangen van den dag zulks doen, en werken dan op dezelfde wijze in als de somatische prikkels, die tijdens den slaap, op den slaper inwerken. Evenals deze andere droom-prikkels, kan ook de gedachtengang, die van den geneesheer uitgaat, in den manifesten droom-inhoud worden aangetoond. Wij weten toch dat we langs experimenteelen weg droomen kunnen vormen, of juister gezegd, een deel van het droom-materiaal in den droom kunnen in-

brengen? De analyseerende geneesheer speelt dus — als hij op een dergelijke wijze zijn patienten beïnvloedt — geen andere rol dan de proefnemer die, zooals Mourly Vold, de ledematen zijner patienten bepaalde houdingen deed aannemen. Vaak kunnen wij door onzen invloed bepalen waarover de droomer moet droomen maar niet wat hij zal droomen.

Het mechanisme van den droom-arbeid en dat van den onbewusten droomwensch onttrekken zich aan elken vreemden invloed. Bij de behandeling van de droomen, die door somatische prikkels ontstaan, hebben wij reeds gezien dat de eigenaardigheid en zelfstandigheid van het droomleven zich vertoonen in de wijze, waarop de droom reageert op somatische of psychische prikkels.

Aan de hier besproken meening — die de objectiviteit van het droom-onderzoek in twijfel wil trekken — ligt dus wederom een verwisseling van den droom met het droom-materiaal ten grondslag.

Dames en Heeren, bij het vele dat ik u omtrent de problemen van den droom verteld heb, is er ook nog heel wat onbesproken gebleven, en zelf hebt u bespeurd dat ik op nagenoeg alle punten onvolledig heb moeten zijn. Dat ligt echter aan den samenhang van de phenomenen van den droom met de verschijnselen der neurosen. Wij hebben den droom bestudeerd als inleiding tot de studie der neurosen, en het is zeker beter geweest aldus te handelen dan wanneer wij den tegenovergestelden weg hadden gevolgd, het omgekeerde hadden gedaan.

Doch zoowel als de kennis van den droom ons beter de neurosen doet begrijpen, zoo kan, van den anderen kant beschouwd, de kennis van de symp-

tomen der neurosen ons pas in staat stellen een goed inzicht in den droom te krijgen.

Ik weet niet hoe u er over denkt, maar mij spijt het niet dat ik, bij het samen-bespreken van de droom-problemen zooveel van uwe belangstelling en van den ons ten dienste staanden tijd gevergd heb. Geen ander object is bij machte ons zoo spoedig de overtuiging bij te brengen van de juistheid der stellingen, waarmee de psychoanalyse staat en valt. Om aan te toonen dat de verschijnselen van een geval van neurose een zin hebben, een doel nastreven, voortspruiten uit de lotgevallen van den patiënt, heeft men soms den ingespannen arbeid van vele maanden en zelfs van jaren noodig.

Een behandeling langs analytischen weg van enkele uren daarentegen, kan voldoende zijn om te bewijzen dat eenzelfde verloop van zaken plaats vindt in een bijna-onbegrijpelijk verwarde droom-prestatie en kan daarmee al de veronderstellingen der psychoanalyse rechtvaardigen, als daar zijn: de onbewustheid der psychische gebeurtenissen, de bizondere mechanismen, waar deze aan gehoorzamen, en de drijfkrachten, die zich in haar uiten. En als wij dan de treffende analogie in den bouw van droom en zenuwverschijnsel vergelijken met de snelheid van den ommekeer, die uit den droomer een wakker en verstandig mensch maakt, dan krijgen wij de overtuiging dat ook de neurose slechts berust op een verandering in het spel van krachten tusschen de machten die in het zieleleven heerschen.

TWEEDE DEEL XVI-XXVII

ALGEMEENE LEER DER NEUROSEN

ZESTIENDE VOORLEZING

ALGEMEENE LEER DER NEUROSEN

PSYCHOANALYSE EN PSYCHIATRIE

Het verheugt mij na de beëindiging van het akademie-jaar u weder onder mijn gehoor te zien en onze besprekingen te mogen voortzetten. Het vorige jaar heb ik de psychoanalytische behandeling der vergissingen en van den droom met u bestudeerd; nu stel ik mij voor u een begrip te geven van de verschijnselen der neurose, die, zooals u spoedig zult bespeuren, veel overeenkomstigs met beide aanbiedt. Vooraf moet ik echter opmerken, dat ik u nu niet dezelfde positie tegenover mij kan inruimen als in het vorige jaar. Toen streefde ik ernaar om geen stap te doen zonder vooraf met uw oordeel te rade te gaan; ik wisselde veel met u van gedachten, luisterde naar uwe opmerkingen en onderwierp mij eigenlijk aan de eindbeslissing van u en uw „gezond menschenverstand".
Dat mag niet langer zoo voortgaan en wel om een zeer eenvoudige reden. Vergissingen en droomen waren voor u geen vreemde verschijnselen; men zou kunnen zeggen, gij hadt er evenveel ervaring van als ik, of ge kondt er u althans gemakkelijk evenveel ervaring van eigen maken. De verschijnselen-leer der neurosen is voor u echter een gesloten boek, waarin ge niet lezen kunt, tenminste voor zoover gij niet zelf arts zijt, dan juist door mijn oogen; en wien is het gegeven juist te kunnen

oordeelen, als hij niet zelf vertrouwd is met het materiaal dat beoordeeld moet worden?

Toch moogt gij mijn gezegde niet zóó opnemen, alsof ik mij voornam dogmatische voordrachten te gaan houden en van u een blind geloof te eischen. Dan zoudt gij mij verkeerd begrijpen en mij groot onrecht aandoen. Het is niet mijn doel om overtuigingen te wekken — ik wil slechts tot onderzoek aansporen en vooroordeelen ontzenuwen. Als gij ten gevolge van onbekendheid met de stof, niet tot oordeelen in staat zijt, dan moogt gij noch gelooven noch verwerpen. Gij moet luisteren naar wat ik u ga zeggen en het op u laten inwerken.

Overtuigingen worden niet zoo gemakkelijk verworven; werden ze inderdaad zoo licht gewekt, dan zou het alras blijken dat ze waardeloos zijn en geen ruggegraat bezitten. Eerst hij kan aanspraak maken op het bezit van een werkelijke overtuiging, die, evenals ik, jarenlang in dit materiaal heeft gearbeid en daarin en daarbij diezelfde nieuwe en verrassende uitkomsten persoonlijk heeft mede beleefd. Wat is er doorgaans te verwachten van die snel gevormde overtuigingen, die bliksemsnelle bekeeringen, die plotselinge omzwenkingen op verstandelijk gebied? Begrijpt u niet dat de „coup de foudre", de liefde op het eerste gezicht, op een geheel ander gevoelsgebied thuis behoort?

Wij verlangen niet eens van onze patiënten, dat zij van huis uit een overtuiging medebrengen omtrent of zich aanhangers verklaren van de Psychoanalyse. Die houding zou ons verdacht voorkomen. Een welwillende scepsis lijkt ons het meest gewenscht. Wilt daarom ook uw best doen om de psychoanalytische opvatting rustig in u te laten opgroeien naast de populaire of de psychiatrische, tot

bij tijd en wijle de gelegenheden zich voordoen, waarbij deze beide elkander wederkeerig beïnvloeden, zich meten en zich ten slotte vereenigen kunnen.

Aan den anderen kant moet u echter ook geen oogenblik denken dat datgene wat ik u als psychoanalytische opvatting voorstel, een bespiegelend leerstelsel is. Het is integendeel een stuk ervaring en is, of wel onmiddellijk aan de waarneming ontleend of het product eener verwerking van deze. Of deze verwerking voldoende of richtig geschied is, zullen de verdere vorderingen der wetenschap ons leeren. Wel mag ik, op vrij gevorderden leeftijd gekomen en terugblikkend op de bijna vijf en twintig jaren van inspanning die deze waarnemingen geëischt hebben, zonder grootspraak beweren dat zij de vruchten zijn van zeer zwaren, ingespannen en grondigen arbeid. Vaak heb ik den indruk gekregen dat onze tegenstanders geen rekening hielden met deze wijze van wording onzer stellingen en deden, alsof zij slechts te maken hadden met louter subjectief-vastgestelde invallen, die een ander naar eigen welgevallen kon tegenspreken. Ik begrijp dit optreden van mijn tegenstanders niet goed. Misschien ligt de oorzaak hierin dat de arts zich zoo weinig met den zenuwlijder bemoeit, zich zoo weinig laat gelegen liggen aan wat hij te zeggen heeft, dat men zich gewend heeft alle waarde aan patiënt's mededeelingen te ontzeggen, dus ook meent geen geschikte waarnemingen bij hem te kunnen doen. Ik wil er u bij deze gelegenheid op wijzen dat ik mij in mijne voorlezingen weinig denk in te laten met polemiek en allerminst met enkele personen in twistgesprek wensch te treden. De spreuk, dat de strijd de vader aller dingen is, kan ik niet als waar-

heid aanvaarden. Ik geloof dat zij haar oorsprong heeft in de Grieksche Sophisten-leer en evenals deze den bal misslaat door overschatting van de dialectiek. Mijns inziens is de zoogenaamde wetenschappelijke polemiek over 't algemeen zeer onvruchtbaar, afgezien nog van de omstandigheid dat zij nagenoeg steeds een sterk persoonlijk cachet draagt. Tot voor enkele jaren kon ik er mij op beroemen dat ik slechts met een enkelen onderzoeker (Löwenfeld uit München) in lijnrechten wetenschappelijken strijd ben gewikkeld geweest. Het einde van dien strijd was dat wij vrienden geworden en tot heden vrienden gebleven zijn. Maar ik heb die proef in langen tijd niet weer genomen omdat ik niet zeker was tot hetzelfde resultaat te zullen geraken.

Misschien zult u meenen dat een dergelijke vermijding van litteraire discussie getuigt van een groote mate van ongenaakbaarheid voor tegenwerpingen, van eigenzinnigheid of, zooals men het in de liefelijke wetenschappelijke omgangstaal uitdrukt, van „koppigheid". Ik zou hierop willen antwoorden, dat als men eenmaal ten koste van zoo veel inspanning zich een overtuiging verschaft heeft, men ook wel eenigszins gerechtigd is deze overtuiging met een zekere hardnekkigheid vast te houden.

Voorts kan ik er op wijzen dat ik al voortwerkende gaandeweg mijn meening op eenige gewichtige punten veranderd, gewijzigd heb, door eene andere heb vervangen, en daarvan natuurlijk telkens in 't openbaar getuigd heb. En wat is het gevolg geweest van die oprechtheid? Sommigen hebben van die door mij zelf aangebrachte verbeteringen volstrekt geen notitie genomen en oefenen nog kri-

tiek uit op meeningen, die ik zelf heb laten varen. Anderen maken er mij juist een verwijt van die wijzigingen te hebben aangebracht en verklaren mij daarom voor onbetrouwbaar. Nietwaar, men kan toch iemand die een en andermaal van meening wisselt, geen vertrouwen schenken; van hem mag men allicht verwachten dat hij het met zijn jongste opvattingen wel weer niet eens zal zijn. Maar wie stokstijf vasthoudt aan wat hij eenmaal heeft verkondigd of niet spoedig daarvan terugkomt, wordt koppig en eigenzinnig geschat.

Wat kan men nu, rekening houdend met deze elkaar lijnrecht weersprekende uitingen der critiek, anders doen dan blijven die men is en zich houden aan zijn eigen oordeel? Dat ben ik dan ook van plan en ik zal mij niet laten weerhouden om in al mijn leerstellingen wijzigingen en verbeteringen aan te brengen als mijn toenemende ervaring mij die als noodzakelijk aanwijst. Aan de grondstellingen mijner leer heb ik tot nog toe niets behoeven te veranderen en ik hoop dat dat in de toekomst ook niet noodig zal blijken te zijn.

Mijn doel is dus u de psychoanalytische opvatting te leeren kennen van de verschijnselen der neurose. Om hiertoe te geraken, doen wij het best uit te gaan van de verschijnselen die we reeds hebben behandeld, zoowel wegens de analogie als wegens het contrast dat zij vertoonen. Een symptoomhandeling, die ik op mijn spreekuur door vele personen zag verrichten, wil ik hiertoe uitkiezen. Ook de analyticus kan maar weinig doen voor de lieden die hem komen consulteeren en hem in den korten tijd van hun samenzijn den kommer en het leed meedeelen van hun dikwijls jarenlang lijden. Zijn meerder weten maakt het voor hem moeilijk om,

evenals een andere dokter dat doet, hun te zeggen: „Gij mankeert niets" en te raden eens een lichte waterkuur te beproeven.

Een onzer collegae trok, bij de vraag die hem gesteld werd wat hij deed met de patiënten die hem op zijn spreekuur consulteerden, zijn schouders op en gaf ten antwoord: ik leg hun een vrijwillige belasting op van zoo en zooveel kronen.

Het zal u dan ook niet verwonderen als u hoort dat zelfs bij analytici die het heel druk hebben, het spreek-uur gewoonlijk slecht bezocht is. Ik heb een goed-gecapitonneerde dubbele deur laten maken die de wachtkamer afsluit van mijn spreek- en behandelingskamer. Wat ik daarmede op het oog heb is niet moeielijk te begrijpen. Nu gebeurt het elk oogenblik dat personen, die uit de wachtkamer bij mij binnentreden, verzuimen de deuren achter zich te sluiten; ja, zelfs laten ze bijna altijd beide deuren wijd open staan. Als ik dat bemerk, verzoek ik hun met vrij norsche stem dit verzuim te herstellen, onverschillig of het hier ook nog zoo'n eleganten heer of keurig-gekleede dame geldt. Zulk een handelwijze mijnerzijds maakt den indruk of ik den schoolmeester wil uithangen. Het is wel eens voorgekomen dat ik met dien eisch te stellen bepaald verkeerd heb gedaan, als ik b.v. met personen te doen had die geen deurkruk durven aanraken. Maar in het meerendeel der gevallen had ik gelijk, want de persoon die de deur die van de wachtkamer naar de spreekkamer van den dokter leidt, open laat staan, is ongemanierd en verdient onheusch bejegend te worden. Wilt nu over mij geen oordeel vellen, voordat gij ook zult hebben aangehoord wat nu volgen gaat. De patiënt zal zich namelijk slechts dàn aan deze nalatigheid schuldig maken als hij zich in de

wachtkamer alleen heeft bevonden en dus een ledige kamer achter zich weet; nooit doet hij het als anderen, vreemden, tegelijk met hem gewacht hebben. Als het laatste het geval is dan weet hij heel goed, dat het in zijn belang is om niet beluisterd te kunnen worden terwijl hij met den dokter spreekt, en zal hij stellig niet verzuimen om zorgvuldig beide deuren te sluiten.

Aldus gedetermineerd is het verzuim van den patiënt noch toevallig, noch zonder zin, zelfs niet onbeduidend, want zooals we zullen zien doet het een licht vallen op de verhouding waarin de binnentredende staat tot den arts. De patiënt behoort tot die groote catégorie van menschen die prijs stellen op wereldlijke autoriteit, die verlangen overbluft, vulgariter overduveld, te worden. Wellicht heeft hij telephonisch geïnformeerd om hoe laat hij het best terecht kan; heeft hij zich voorgesteld zich een weg te moeten banen door een drom van andere hulp-zoekenden; in plaats daarvan komt hij in een leege en daarbij zeer bescheiden-gestoffeerde wachtkamer, wat hem versteld doet staan. Hierover wil hij zich wreken op den arts; deze moet het ontgelden dat hij hem met een blijkbaar zoo overbodig respect had willen tegemoet gaan, en daarom — verzuimt hij de verbindingsdeur tusschen wacht- en spreekkamer te sluiten. Hij wil daarmee den arts zeggen: och! hier is toch geen schepsel, — en waarschijnlijk zal er ook wel, zoolang ik hier ben, niemand komen. Hij zou in staat zijn zich tijdens het onderhoud ook ongemanierd en onhoffelijk te gedragen, als men niet dadelijk door een scherpe terechtwijzing paal en perk zou stellen aan zijn verwatenheid.

U vindt in de analyse van deze kleine symptoom-

handeling niets wat u niet reeds bekend was: de meening, dat zij niet toevallig is, maar een beweegreden, een zin en een doel heeft; dat ze deel uitmaakt van een aantoonbaar psychisch complex en als een kleine aanduiding dienst doet die wijst op de aanwezigheid van een meer gewichtig psychisch gebeuren. Vóór alles echter dat dit aldus aangekondigde gebeuren voor het bewustzijn van den betrokken persoon onbekend blijft, want van alle patiënten, die de beide deuren achter zich open lieten, zou geen enkele willen toegeven dat hij door dat verzuim mij van zijn geringschatting had willen doen blijken. Menig patiënt zou waarschijnlijk wel willen erkennen dat hij bij het binnenkomen in de leege wachtkamer een gevoel van ontgoocheling heeft ontwaard, maar de samenhang tusschen den aldus verkregen indruk en de daarop volgende symptoomhandeling is hem stellig niet bewust geworden.

Nu zullen wij op deze kleine analyse eener symptoom-handeling, eene waarneming laten volgen, verricht bij een patiënt. Ik kies er eene uit die pas kort geleden gedaan is en doe die keuze vooral daarom omdat zij zich relatief in weinig woorden laat meedeelen. Intusschen kan men bij zulk een mededeeling uitvoerigheid niet geheel en al vermijden.

Een jong officier, met klein verlof thuis, verzoekt mij zijne schoonmoeder onder behandeling te nemen. Haar leven zou niets te wenschen overlaten indien zij niet gekweld werd door een onzinnige gedachte, die haar eigen leven en dat van haar huisgenooten vergalt. Hij stelt me een eenvoudige, vriendelijke, voor haar 53 jarigen leeftijd zeer goed geconserveerde dame voor, die mij onbevangen het volgende mededeelt: Zij is gelukkig getrouwd en woont ergens buiten met haar man die aan het

hoofd staat van een groote fabriek. Zij is niet uitgepraat over de toewijding en goede zorgen waarmee hij haar omringt; zij trouwden uit liefde nu 30 jaar geleden en geen wolkje heeft zich sindsdien aan hun huwelijkshemel vertoond, geen onmin kwam voor, geen reden tot jalouzie werd ooit gegeven. Hunne beide kinderen zijn getrouwd; de man en vader had zich best uit zijn zaken kunnen terugtrekken maar bleef uit plichtgevoel den arbeid voortzetten. Voor een jaar nu had er iets ongeloofelijks, iets, ook voor haar, onbegrijpelijks plaats; zij sloeg namelijk onmiddellijk geloof aan den inhoud van een anoniemen brief, waarin haar man beschuldigd werd van een ongeoorloofde liefdesbetrekking te onderhouden met een jong meisje; en sedert is door die onzalige gedachte haar geluk verstoord. Ik vernam verder nog deze bizonderheden: patiënte had een kamermeisje, met wie zij misschien te vaak intieme zaken besprak. Dit meisje was een ander meisje zeer vijandig gezind, omdat deze — hoewel van dezelfde afkomst — het in het leven zooveel verder had gebracht dan zij. Inplaats van, zooals haar kameraad, dienstbode bij een familie te worden, had zij zich handelskundigheden eigen gemaakt, was in een fabriek gekomen en had het — wegens gebrek aan personeel tengevolge van de algemeene mobilisatie — spoedig tot een goede betrekking gebracht. Zij woonde nu in de fabriek zelve, ging om met al de heeren daar en werd als juffrouw behandeld. De in het leven achteraf-gezette was natuurlijk maar al te bereid om van haar vroegere schoolkameraad alles kwaads te denken. Onze dame nu had het eens met haar kamermeisje over een ouden heer die kort te voren haar gast was geweest en van wien het praatje ging dat hij niet in harmonie met zijn vrouw leefde,

en het met een ander hield. Hoe het kwam weet zij niet maar eensklaps ontviel haar: „dat zou voor mij nu wel het schrikkelijkste zijn wat er gebeuren kon, als mijn goede man er ooit zoo'n liefdesbetrekking op nahield". Den dag daarop bracht de post een anoniemen brief, waarin met een onbekende hand geschreven stond dat haar man in een ongeoorloofde betrekking tot een andere vrouw stond. Uit de onmiddellijke opeenvolging dier twee feiten maakte zij de gevolgtrekking — en waarschijnlijk terecht — dat die brief door haar ondeugend kamermeisje geschreven was; daarin toch werd als het liefje van den man juist het meisje aangeduid dat door de kamenier zoo gehaat werd. Alhoewel patiënte nu het booze spel dadelijk doorzag en voorbeelden genoeg kende die het feit illustreeren hoe weinig geloof men mag hechten aan dergelijke laffe verdachtmakingen, werd zij door dien brief toch hevig getroffen. Zij geraakte in een toestand van vreeselijke opwinding, stuurde onmiddellijk om haar man en overlaadde hem met de heftigste verwijten. De man nam de zaak verstandig op, lachte om de malle beschuldiging en deed hiermede het beste wat er te doen viel. Hij ontbood den huis- en fabrieksarts die zijnerzijds alles deed wat mogelijk was om de ongelukkige vrouw te kalmeeren. Ook de verdere maatregelen, door beiden genomen, waren verstandig. Het kamermeisje werd uit haar dienst weggezonden, maar de als boeleerster betichte behield haar betrekking. Sindsdien is de patiënte zeer gekalmeerd; zij gelooft zoogenaamd niet meer aan den inhoud van den anoniemen brief, maar dit geloof blijkt toch erg wankel, haar wantrouwen wordt door het minste weer opgewekt. Den naam van het meisje te hooren uitspreken of

haar op straat tegen te komen is al voldoende om haar opnieuw in opwinding te brengen en haar een nieuwe crisis van wantrouwen, leed en verwijtingen te bezorgen.

Tot zoover de ziektegeschiedenis van deze brave vrouw. Men behoeft niet veel ondervinding te hebben op psychiatrisch gebied om te begrijpen dat patiënte, wel verre van te overdrijven, zooals andere zenuwlijders wel plegen te doen, haar ziektegeval eigenlijk in te lichte kleuren schilderde, met andere woorden, dat zij dissimuleerde en aan de beschuldiging in den anoniemen brief vervat, eigenlijk steeds geloof was blijven hechten.

Hoe is nu de houding die de psychiater inneemt bij een dergelijk ziektegeval? Wij weten reeds hoe hij denken zou over de symptoom-handeling van den patiënt die de deuren van de wachtkamer openlaat. Die schrijft hij n.l. op rekening van het toeval; hij kent haar geen psychologische waarde toe en bemoeit er zich verder niet mee. Maar een dergelijk standpunt kan hij in het ziektegeval van de jaloersche vrouw niet innemen. De symptoom-handeling maakte den indruk van iets onbeteekenends, maar het ziekte-symptoom dringt zich aan hem op als iets dat wel degelijk beteekenis heeft. Er gaat intens subjectief lijden mede gepaard; objectief bedreigt het het samenleven van een gezin; de psychiater moet er dus wel notitie van nemen, er belang in stellen. Allereerst zal hij pogen het symptoom, door een essentieele eigenschap die het heeft, te karakteriseeren. De ideé, waarover deze vrouw tobt, is opzichzelf geen zinneloos denkbeeld; het komt immers meer voor dat oudere gehuwde mannen liefdesbetrekkingen met jonge meisjes hebben. Maar iets anders is onzinnig

en onbegrijpelijk in de idée. De patiënte heeft behalve den inhoud van den anoniemen brief geen enkele reden om haar hartelijken en trouwen man ervan te verdenken dat hij behoort tot die categorie van bedoelde slechte echtgenooten. Ze weet dat die brief geen bewijs bevat, zij kan zich de wording en de afkomst van dit schotschrift best verklaren; dus moest zij ook zichzelf aan het verstand kunnen brengen dat zij volstrekt geen reden heeft om jaloersch te zijn; zij zegt dat ook tot zichzelve maar desniettegenstaande lijdt ze even erg als wanneer ze het volste recht had om jaloersch te zijn. Ideeën van dezen aard, die niet toegankelijk zijn voor logische en op de werkelijkheid steunende bewijsgronden, heeft men met den naam bestempeld van w a a n d e n k b e e l d e n. Dus lijdt die goede vrouw aan ij v e r z u c h t s w a a n. Dat is wel het essentieele kenmerk van dit ziektegeval.

Na het vaststellen van dit eerste punt gaat onze psychiatrische belangstelling nog grooter worden. Als een waandenkbeeld zich door een beroep op de werkelijkheid niet laat verstoren, dan zal het ook wel niet op de werkelijkheid gegrond zijn. Waar vindt het dan zijn oorsprong? Er zijn waanideeën van allerlei aard; waarom is in ons geval nu juist jaloerschheid de inhoud van den waan? Bij welke personen vormen zich waanideeën en wel speciaal die van jaloerschheid? Gaarne zouden wij in deze het oordeel vernemen van den psychiater, maar hier laat hij ons in den steek. Hij gaat over het algemeen slechts in op een enkele van onze vragen. Hij zal de familiegeschiedenis van de vrouw navorschen en ons m i s s c h i e n antwoorden: waanideeën komen bij personen voor die in hun familie leden tellen die aan overeenkomstige of andere psy-

chische stoornissen lijden of hehhen geleden. Met andere woorden, als deze vrouw een waanidée heeft gekregen dan was zij er door erfelijkheid toe voorbeschikt. Dit nu is inderdaad al iets, maar is het alles wat wij wenschen te weten? Alles, wat als oorzaak kan meegewerkt hebben om dit ziektegeval te doen ontstaan? Moeten wij er maar genoegen mee nemen en als waarheid aanvaarden dat het een onverschillig iets is, een willekeurige zaak of een onverklaarbaar feit als een ijverzuchtswaan — of in stede daarvan een ander soort van waandenkbeeld — zich heeft gevormd? En mogen wij de stelling die in deze den voorrang aan den erfelijken invloed verleent, ook in negatieven zin zóó opnemen dat het er niets toe af zou doen welke gebeurtenissen deze psyche ook in beroering gebracht mochten hebben, dat zij eenvoudig er toe bestemd was om eenmaal een waandenkbeeld voort te brengen? U zoudt gaarne willen weten waarom de wetenschappelijke psychiatrie ons in deze geen verdere verklaringgen wil geven. Wel, ik antwoord u hierop: la plus belle fille du monde ne peut donner que ce qu'elle a. De psychiater staat hier verlegen, hij kent geen weg die hem verder voert in het verklaren van zulk een geval. Hij moet zich met de diagnose tevreden stellen en, trots zijn rijke ervaring, ook met de onzekere prognose van het verder verloop.

Maar zou nu de psychoanalyse hier meer kunnen presteeren? Ja zeker; ik hoop u aan te toonen dat zij zelfs in een zoo moeilijk toegankelijk geval iets aan den dag kan brengen dat een dieper inzicht mogelijk maakt.

In de eerste plaats wijs ik u op het schijnbaar luttele détail, dat de patiënte den anoniemen brief,

waarop haar waanidée zich grondvest, zelf geprovoceerd heeft, doordien zij zich den vorigen dag tegen het intrigante kamermeisje liet ontvallen dat het haar vreeselijk ongelukkig maken zou als haar man ooit in zoo'n liefdesverhouding tot een jong meisje zou staan. Hierdoor juist bracht zij het meisje op het denkbeeld haar den anoniemen brief te zenden. Zoo wordt de waanideé eenigszins onafhankelijk van dien brief; de idée was reeds in patiënte aanwezig voor dien tijd als vrees — of als wensch? — Verder moet u hierbij in aanmerking nemen de toelichtingen die slechts twee uren analyse ons bezorgd hebben. De patiënte toonde zich, het is waar, weinig geneigd om gevolg te geven aan het verzoek om ons, na het beëindigen van het ziekte-verhaal, haar verdere gedachten, invallen en herinneringen mede te deelen. Zij zeide dat haar niets inviel, dat zij reeds alles had verteld, en na twee uren moest ik wel van verdere pogingen afzien, toen zij beweerde zich reeds heelemaal beter te voelen en verzekerd te zijn dat de ziekelijke idée niet meer terug zou komen. Zij zei dat natuurlijk maar als uiting van weerstand en uit vrees dat de analyse voortgezet zou worden. Maar in die twee uren heeft ze zich enkele toelichtingen laten ontvallen die een bepaalde duiding mogelijk, ja onbetwistbaar zeker maakten, en deze duiding werpt een helder licht op de wording van haar ijverzuchtswaan.

Zij zelf was erg verliefd op een jongen man, op dienzelfden schoonzoon, op wiens aandrang zij tot mij als patiënte gekomen was. Zij was zich van deze verliefdheid niet, of tenminste zeer weinig, bewust: deze verliefde neiging toch kon zich, bij de bestaande verwantschap, gemakkelijk als on-

schuldige, hartelijke genegenheid maskeeren. Op grond van al onze vroegere ervaringen, is het niet moeielijk om ons in te denken in het zieleleven van deze 53 jarige fatsoenlijke vrouw en brave moeder. Een verliefdheid van dien aard kon en mocht als iets gedrochtelijks, iets onmogelijks niet bewust worden; toch bleef zij bestaan en oefende als iets onbewusts een zwaren druk uit. Iets moest er met patiënte gebeuren, ze moest ergens een uitvlucht zoeken, en het meest voor de hand liggende dat leniging brengen kon, was wel het mechanisme der verschuiving dat zoo geregeld een rol speelt bij het ontstaan van den ijverzuchtswaan.

Van den druk, die haar geweten wegens ontrouw bezwaarde, kon zij ontlast worden als niet alleen zij, oude vrouw, verliefd was op een jongen man, maar als ook haar oude man er een liefdesrelatie op na zou houden met een jong meisje. Zoo werd de fantasie van de ontrouw van den man haar tot een verkoelende pleister op haar brandende wond. Haar eigen liefde was haar niet bewust geworden, maar de weerspiegeling ervan — die haar zulke voordeelen aanbracht — werd nu bewust in den vorm van dwang, van waan. Natuurlijk mochten hier tegenargumenten niets baten, want deze richtten zich slechts tegen het spiegelbeeld, niet tegen het oorspronkelijke, dat aan het andere zijn kracht ontleende en dat onaantastbaar in het onbewuste verborgen lag.

Laat ons nu eens nagaan in hoeverre een kort, en onder moeielijke omstandigheden verricht, psycho-analytisch onderzoek ons nader gebracht heeft tot het begrijpen van dit ziektegeval. Voorop stellen wij natuurlijk dat onze uitkomsten op correcte

wijze verkregen zijn, wat ik hier niet door u kan laten beoordeelen.

In de eerste plaats, heeft het waandenkbeeld voor ons niets onzinnigs of onbegrijpelijks meer, het is integendeel vol beteekenis, goed gemotiveerd, behoort in het verband van een met-affect-beladen, door de patiënte doorleefde gebeurtenis.

In de tweede plaats is de waan-idée een noodzakelijke reactie op een, door middel van andere aanduidingen geraden, onbewust psychisch voorval en dankt juist aan deze relatie haar kenmerk van waan, haar weerstand tegen logische en wezenlijke aanvallen. Zij is zelfs een gewenscht iets, een soort van troost.

Ten derde is het wel niet aan twijfel onderhevig, dat het achter het ziekworden schuilend doorleefde oorzaak was dat juist op den dag voor het uitbreken van de neurose patiënte die uitlating deed tegen het intrigante meisje; beide omstandigheden vormen sterke analogieën met de door ons geanalyseerde symptoomhandeling in den zin van de verklaring van beteekenis en doel en met betrekking tot een in de situatie gegeven onbewust iets.

Natuurlijk zijn daarmede niet alle vragen, die wij naar aanleiding van dit geval zouden kunnen stellen, beantwoord. Het ziektegeval houdt verder nog een overvloed van problemen in, waaronder zoodanige die over 't algemeen nog niet voor oplossing vatbaar zijn, en andere die niet konden opgelost worden omdat de omstandigheden daartoe niet gunstig waren. Zoo b.v. vraagt men zich af: waarom wordt deze, in gelukkige huwelijksomstandigheden levende vrouw verliefd op haar schoonzoon en waarom neemt de verlichting (van de ge-

moedsbezwaren), die ook op andere wijze tot stand had kunnen komen, den vorm aan van zulk een weerspiegeling, van een projectie van haar eigen toestand op haar man? Denkt niet dat het geen nut heeft en niet loont om zulke vragen te stellen. Een massa materiaal staat ons reeds ten dienste, waardoor een beantwoording mogelijk wordt. De vrouw heeft den kritieken leeftijd bereikt, waarop een ongewenschte, plotselinge opleving van het sexueel begeeren voorkomt; dat kan op zichzelf voldoende zijn. Ook is het mogelijk dat haar goede, trouwe echtgenoot reeds sinds jaren niet meer die geslachtelijke potentie bezit, welke vereischt wordt om de goed geconserveerde vrouw te kunnen bevredigen. De ondervinding heeft ons geleerd dat juist zulke mannen, aan wier trouw men dan, zooals vanzelf spreekt, niet behoeft te twijfelen, een toonbeeld zijn van teederheid in den omgang met hunne vrouwen en al het mogelijke doen om hare nerveuse bezwaren te verlichten. Dan zou de ziekelijke verliefdheid ook nog wel een ander object hebben kunnen kiezen dan juist den jongen echtgenoot van de eigen dochter.

Een sterk erotisch gebonden zijn aan, een medevoelen met de dochter, dat in laatste instantie wortelt in de geslachtelijke constitutie van de moeder, uit zich vaak in zulk een gewijzigden vorm.

In verband hiermede mag ik u misschien in herinnering brengen dat van oudsher de verhouding tusschen schoonmoeder en schoonzoon voor een netelige gegolden heeft en bij de natuurvolken geleid heeft tot zeer strenge Taboe-voorschriften en tot „verbod". *)

Vaak wordt er zoowel in de positieve als in de

*) Vergel. S. *Freud* „Totem und Tabu" 1912.

negatieve richting gezondigd tegen de regels door de beschaving gesteld.

Welke van deze drie oorzaken in ons geval hebben ingewerkt — mogelijk waren het er twee, misschien ook alle drie — is voor mij ondoenlijk om uit te maken; maar dan is het ook alleen hierom, omdat ik de analyse van het geval na het tweede uur niet heb kunnen voortzetten.

Ik zie nu, mijne heeren, dat ik louter van dingen gesproken heb die door gemis aan voorbereiding nog niet door u begrepen kunnen worden. Ik deed het om een vergelijking te kunnen maken tusschen de psychiatrie en de psychoanalyse. Eén ding mag ik u nu wel vragen: is het u ook opgevallen dat deze beide leeren hier en daar met elkaar in tegenspraak zijn? De psychiatrie maakt geen gebruik van de technische methoden der psychoanalyse, zij zoekt geen waangedachte en geeft ons — door aan de herediteit een plaats in te ruimen — een zeer algemeene en verwijderde aetiologie, in stede van het in de eerste plaats in de meer bizondere en voor-de-hand-liggende oorzaken te zoeken. Maar houdt dat een tegenspraak, een tegenstelling in? Ligt daar niet veeleer een aanvulling in van de aetiologie? Men kan toch niet aannemen dat het hereditaire moment de beteekenis zou opheffen van de doorleefde gebeurtenis; geeft het samenvallen van die beide niet de krachtigste summatie van oorzaken?

U zult mij toegeven dat er in het wezen van den psychiatrischen arbeid niets ligt dat indruischen moet tegen de psychoanalytische wijze van onderzoek, niets wat daar niet meê zou kunnen samengaan. Dus zijn het de psychiaters die zich verzetten tegen de psychoanalyse en is het niet de psychiatrie zelve. De psychoanalyse staat tot de psy-

chiatrie in ongeveer dezelfde verhouding als de histologie tot de anatomie; de ontleedkunde bestudeert de uitwendige vormen der organen, de weefselleer het samenstel dier werktuigen uit weefsels en elementaire deeltjes. Deze beide wijzen van bestudeering vloeien uit elkander voort, een tegenstelling tusschen deze beide is niet goed denkbaar. U weet dat de ontleedkunde heden ten dage als de grondslag eener wetenschappelijke geneeskunde wordt beschouwd, maar er is een tijd geweest waarin het verboden was de lijken van menschen te ontleden, verboden om den inwendigen bouw van het lichaam te leeren kennen. Nu schijnt het wel verboden te zijn om psychoanalyse te beoefenen, die zich de studie van het inwendig bedrijf van het zieleleven ten doel stelt. En toch is het te verwachten dat men binnen afzienbaren tijd tot het inzicht zal zijn gekomen, dat een grondig wetenschappelijke psychiatrie een onmogelijkheid is alvorens de dieper liggende, onbewuste gebeurtenissen in het zieleleven goed bekend zijn.

Wellicht heeft nu de veel bestreden psychoanalyse ook vrienden onder ulieden en zoudt gij het gaarne zien dat zij niet alleen in psychologisch maar ook in therapeutisch opzicht als een waardevolle aanwinst voor de wetenschap mocht worden erkend. Gij weet dat de tegenwoordige psychiatrische therapie niets vermag tegen waanideeën. Mag men van de psychoanalyse, dank zij haar inzicht in het mechanisme van deze verschijnselen, meer verwachten? Neen, mijne heeren, ten opzichte van dit lijden is zij — althans voorloopig — even onmachtig als welke andere therapie ook. Wij kunnen ons, wel is waar, een begrip vormen van wat in den patiënt is omgegaan, maar wij bezitten het

middel niet om het den patiënt zelf te doen begrijpen. U hebt goed gehoord dat ik de analyse van deze waanidée niet verder heb kunnen doorvorschen dan tot in haar eersten aanleg. Maar zoudt u daaruit willen afleiden dat het afkeuring verdient om dergelijke gevallen, wegens hun onvruchtbaarheid voor de therapie, aan analyse te onderwerpen? Dat geloof ik niet. Wij hebben het recht, ja we zijn verplicht te volharden in dit onderzoek zonder rekening te houden met het feit dat onmiddellijk nut hiervan niet te verwachten is. Ten slotte zal — wij weten niet waar en wanneer — toch elk stukje van ons weten zich omzetten in kunnen, ook in therapeutisch kunnen.

Indien de psychoanalyse zich bij alle andere vormen van zenuw- of zielsziekten even onmachtig mocht toonen als zij dat blijkt te zijn bij waanideeën, dan nog zou zij als middel van wetenschappelijk onderzoek volkomen gerechtvaardigd en door geen ander te vervangen zijn. Wij zouden dan echter wel niet in de gelegenheid komen haar in praktijk te brengen. Het menschen-materiaal, waarop wij ons zouden willen oefenen — n.l. levend materiaal, dat een eigen wil heeft en motieven behoeft om er zijn medewerking toe te verleenen — zou aan ons verlangen geen gehoor geven. Laat ik dan vandaag van u afscheid nemen met de mededeeling dat bij een groot aantal zenuwstoornissen ons beter begrip van zulke toestanden ook geleid heeft tot therapeutisch kunnen en dat wij bij deze moeielijk te genezen ziekten op successen mogen bogen, die door geen andere op het gebied der interne therapie in de schaduw kunnen gesteld worden.

ZEVENTIENDE VOORLEZING

ALGEMEENE LEER DER NEUROSEN

DE VERSCHIJNSELEN HEBBEN EEN ZIN

Dames en Heeren!

In mijn laatste voordracht deelde ik u mede dat de klinische psychiatrie zich weinig gelegen laat liggen aan vorm en inhoud van het verschijnsel als zoodanig, terwijl de psychoanalyse zich daar juist wel mee bemoeit en zelfs mocht constateeren dat het een zin heeft en samenhang vertoont met wat de patiënt heeft doorgemaakt.

Dat zenuwverschijnselen een zin hebben is het eerst ontdekt door J. Breuer bij de behandeling en de genezing van een sedert dien beroemd geworden geval van hysterie. (1880-82.) Het dient gezegd dat P. Janet onafhankelijk van hem tot dezelfde ontdekking is gekomen; aan dien Franschen vorscher komt dus de littéraire prioriteit toe, aangezien Breuer zijn waarneming pas meer dan tien jaren later (1893-'95) met mijn collaboratie heeft gepubliceerd.

Het doet er trouwens bitter weinig toe aan wien de eer der ontdekking toekomt, daar, zooals men weet, elke ontdekking meer dan eenmaal en nooit een enkele opeens volledig gedaan wordt, en het gevolg bovendien niet evenredig is aan de verdienste ervan. Amerika ontleent zijn naam niet aan Columbus. Vóór Breuer en Janet heeft reeds de groote psychiater Leuret de meening uitgesproken dat, als men maar de kunst verstond

om ze te begrijpen, het zou blijken dat zelfs de deliria der krankzinnigen een zin hebben. Langen tijd heb ik Pierre Janet's verdienste omtrent de verklaring van de verschijnselen der neurose hoog aangeslagen, doordien hij ze opvatte als „idées inconscientes", waardoor de zieken beheerscht werden. Maar later heeft hij dat onderwerp met zooveel achterhoudendheid besproken, als het ware willen toonen dat het onbewuste voor hem geen andere beteekenis gehad heeft dan een wijze van uitdrukking, een behulp, „une façon de parler", waarbij hij aan niets werkelijks dacht. Sindsdien begrijp ik zijn uiteenzettingen niet meer, maar ben meteen overtuigd dat hij zoodoende groote schade heeft toegebracht aan zijn eigen verdiensten.

De symptomen der neurosen hebben dus een zin, evenals de vergissingen en ook de droomen er een hebben, en evenals deze beide laatste houden zij verband met het leven der personen, die de zenuwverschijnselen vertoonen. Met eenige voorbeelden wil ik dit belangrijk begrip nader toelichten. Dat het steeds en in elk geval zoo is, kan ik slechts vermoeden, maar niet bewijzen. Wie zelf onderzoekt, kan zich hiervan overtuigen.

Om bepaalde redenen zal ik mijn voorbeelden niet ontleenen aan gevallen van hysterie maar ze kiezen uit gevallen van een andere, zeer belangwekkende neurose, een die in den grond der zaak zeer verwant is aan de hysterie en waarover ik u vooraf eenige woorden ter inleiding zeggen wil. Deze, de zoogenaamde dwangneurose, is niet zoo algemeen bekend als de hysterie; zij is, als ik mij van die uitdrukking bedienen mag, niet zoo druk en lawaaierig, gedraagt zich stemmiger, vertoont bijna geen lichamelijke verschijnselen en bepaalt er zich

toe haar symptomen op psychisch gebied tot uiting te brengen. De psycho-analyse is vrijwel opgebouwd uit materiaal, daartoe geleverd door de studie van de dwangneurose en van de hysterie, en haar therapie viert haar schoonste triomfen in de behandeling van die vormen van neurosen.

De dwangneurose vertoont niet dien raadselachtigen sprong van het psychische in het somatische, die de hysterie kenmerkt, en is ons bij psychoanalytisch onderzoek begrijpelijker en meer vertrouwd geworden dan laatstgenoemde; ook hebben wij ons kunnen overtuigen dat zij bepaalde extreme kenmerken der neurose veel scherper tot uitdrukking brengt.

De leiders aan dwangneurose houden zich bezig met gedachten die hun eigenlijk niet interesseeren; zij staan onder den invloed van vreemde impulsen, worden tot handelingen gedreven, waarvan het ten-uitvoer-brengen hun wel geen genoegen verschaft, maar die zij met geen mogelijkheid kunnen nalaten. De gedachten (dwangvoorstellingen) kunnen op zichzelf van zin ontbloot of voor den persoon alleen onverschillig zijn, soms zijn ze bepaald zonderling, flauw, in alle gevallen zijn ze het product van een ingespannen denken, dat den patient vermoeit, en waar hij ongaarne aan toegeeft. Hij wordt tegen zijn wil gedwongen om te tobben en te peinzen alsof zijn heele leven ervan afhangt.

De impulsen, die bij den patient opkomen, maken soms een kinderachtigen en onzinnigen indruk, maar meestal is hun inhoud schrikwekkend als van aansporingen tot het verrichten van zware misdaden, zoodat de lijder ze niet alleen verloochent, als niet tot hem behoorend, maar zich met ontzetting aan de uitvoering ervan poogt te onttrek-

ken door zich allerlei dingen te verbieden, andere te verzaken en zijn vrijheid aan banden te leggen. Daarbij komt het in werkelijkheid nooit tot een uitvoering van de impulsen. Het eind is steeds, dat de vlucht en de voorzichtigheid zegevieren. Hetgeen de patient werkelijk verricht — de zoogenaamde dwanghandelingen — zijn heel onschadelijke, op zichzelf nietige dingen, veelal herhalingen of wel een ceremonieuze omhaal bij verrichtingen van het dagelijksch leven, die echter van deze noodzakelijke handelingen — als, het naar bed gaan, zich wasschen, zijn toilet-maken, het-uit-wandelen-gaan, — hoogst tijdroovende en bijna niet op te volgen procedures maken.

De ziekelijke voorstellingen, impulsen en handelingen komen lang niet in gelijke verhoudingen voor in de afzonderlijke vormen en gevallen van de dwang-neurosen; vrijwel als regel ziet men het een of het andere van deze eigenaardige gegevens het ziektebeeld beheerschen en den naam aan de ziekte verleenen, maar iets gemeen hebben alle deze vormen zeer stellig. Dat is toch wel een heel vreemd lijden Ik geloof niet. dat de meest buitensporige psychiatrische fantasie in staat zou geweest zijn iets dergelijks te construeeren, en als men niet dagelijks in de gelegenheid kwam dergelijke patienten te observeeren, dan zou men niet kunnen gelooven dat ze bestaan.

Nu moet gij echter niet denken dat gij bij den patient iets kunt bereiken door hem te zeggen dat hij afleiding moet zoeken, zich niet meer met die malle gedachten bezighouden, en inplaats van zulke kinderachtigheden te doen eens wat verstandig werk dient aan te pakken. Hij zou zelf toch niets liever willen dan uw raad opvolgen; hij is het met u

eens dat het dwangverschijnselen zijn, ja, hij zegt het u zelf. Maar hij kan onmogelijk anders doen; de handeling, waartoe de dwangneurose voert, wordt voortgebracht door een energie, waarvan het analogon waarschijnlijk in het normale verstandsleven niet bestaat. Hij kan maar één ding: verschuiven, vervangen; voor de eene dwaze gedachte, een andere, minder erge in de plaats stellen; van de eene voorzichtigheid of het eene verbod in een ander vervallen; inplaats van het eene ceremonieel een ander vervullen. Hij is wel in staat den dwang te verschuiven, maar kan dien niet opheffen. Een hoofdkenmerk van zijn ziekte is die verschuifbaarheid van alle symptomen, zoodat deze niets meer hebben van hun voormaligen vorm; daarenboven is het opvallend hoe de tegenstellingen (polariteiten), waarvan het zieleleven vol is, zich in dezen toestand bizonder scherp afgescheiden voordoen. Naast den dwang met positieven en negatieven inhoud doet zich op intellectueel gebied de twijfel gelden, die geleidelijk ook datgene, wat anders voor volkomen zeker werd gehouden, aanvreet. Het geheel loopt uit op een steeds toenemende wankelmoedigheid, op een aldoor grooter gebrek aan energie, op steeds voortschrijdende vrijheidsbeperking enz. Daarbij zij opgemerkt dat de lijder aan dwangneurose van huis uit een persoon van energie en karakter is geweest, die in den regel bizonder eigenzinnig was en intellectueel zeer begaafd. Meestal staat hij vrij hoog op ethisch gebied, is bovenmate conscientieus en in meer dan gewonen zin correct. U kunt u voorstellen dat het geen gemakkelijke taak moet zijn om zich een weg te banen in dat samenstel van karakter-eigenschappen en ziekte-verschijnselen, waarvan het een vaak in schrille tegenstelling

staat tot het andere. Ons doel bepaalt zich voorloopig dan ook slechts tot de taak om eenige verschijnselen dezer ziekte te leeren begrijpen en te leeren duiden.

Misschien interesseert het u, in verband met onze vroegere besprekingen, om eerst eens te weten hoe de tegenwoordige psychiatrie tegenover de problemen van de dwangvoorstellingen staat. Nu, dat valt niet in haar voordeel uit. De psychiatrie geeft namen aan de verschillende vormen van dwang, maar spreekt verder niet over hen. In stede daarvan verzekert ze met nadruk dat personen, die dergelijke verschijnselen vertoonen, „gedegenereerden" zijn. Zoo'n uiting biedt ons weinig bevrediging, zij geeft eigenlijk een waardeschatting, houdt in zich een veroordeeling inplaats van een verklaring te geven.

Nu zou men wellicht denken, dat lieden, die zoo heel anders dan de gewone soort menschen zijn, alle mogelijke zonderlinge dingen zouden vertoonen. Gaarne willen we toegeven dat personen met zulke verschijnselen van huis uit ook eenigszins anders moeten zijn dan andere menschen. „Maar", zouden we willen vragen: „zijn zij erger „gedegenereerd" dan andere nerveuse lieden, b.v. dan zij die aan hysterie of aan andere psychosen lijden?"

Klaarblijkelijk is een dergelijke karakteriseering te algemeen. Men mag het zelfs in twijfel trekken of zij gerechtvaardigd is, als men ziet dat zulke verschijnselen ook voorkomen bij verdienstelijke menschen die heel wat presteeren voor de algemeene zaak. In de meeste gevallen kennen wij, dank zij hun eigen discretie en de leugenachtigheid hunner biografen weinig van het intieme leven van onze bij uitstek groote mannen; als eene uitzon-

dering op dezen regel weten wij bij monde van E. Toulouse (Enquête médico-psychologique) hoe Emile Zola, de beroemde schrijver en waarheidsdweper, tal van vreemde dwanggewoonten vertoonde.

De psychiatrie heeft daar iets op gevonden, en spreekt van „Dégénérés supérieurs". Dat klinkt nu wel heel fraai, maar de psychoanalyse heeft ons geleerd dat men deze zonderlinge dwangverschijnselen voor goed kan doen ophouden, evenals dat ook geschiedt met ander soort lijden, en bij menschen die niet gedegenereerd zijn. Mij zelf is dat een en andermaal gelukt.

Ik zal u slechts twee voorbeelden van analyse van een dwangverschijnsel mededeelen: één dat reeds voor eenigen tijd door mij is waargenomen en waarvoor ik geen mooier in de plaats zou weten te stellen, en één dat ik pas kort geleden heb geobserveerd. Ik bepaal mij slechts tot een zoo gering aantal omdat men bij een mededeeling van dien aard zoo uitvoerig zijn moet en op alle bizonderheden dient in te gaan.

Een dame van bijna 30 jarigen leeftijd, die zeer ernstige dwangverschijnselen vertoonde, en die misschien door mij zou genezen zijn, ware het niet dat een verraderlijk toeval mijn pogingen om haar te helpen had verijdeld — misschien vertel ik u daar later nog wel wat van — volvoerde onder meer herhaalde malen daags de volgende merkwaardige dwanghandeling. Zij begaf zich vanuit haar kamer naar de kamer daarnaast, waar ze zich posteerde op een bepaalde plaats achter de tafel, die in 't midden van dit vertrek stond; daarop belde ze het kamermeisje dat ze dan met een onverschillige boodschap belastte of wel zonder meer liet gaan,

om ten slotte weer naar haar kamer terug te keeren.

Dat was nu wel geen ziekteverschijnsel dat men ernstig kon noemen, maar het prikkelde toch de nieuwsgierigheid. De verklaring ervan kwam onverwacht en zonder moeite, ook zonder eenige inmenging van den kant van den geneesheer. Ik weet ook heelemaal niet hoe ik achter den zin van de dwanghandeling zou hebben kunnen komen. Zoo vaak ik patënte vroeg: „waarom doet u dat, wat beteekent dat alles?", antwoordde ze mij: „dat weet ik niet". Maar op zekeren dag, nadat het mij gelukt was een ernstig principiëel bezwaar, dat haar drukte, te overwinnen, viel haar plotseling de oplossing van het raadsel in en vertelde ze mij wat met de dwanghandeling samenhing.

Het was meer dan 10 jaar geleden dat zij in 't huwelijk trad met een veel ouderen man, die in den huwelijksnacht impotent bleek te zijn. Ontelbare malen was hij dien nacht uit zijn kamer in de hare gekomen, om de proef weer eens te herhalen, maar telkenmale vruchteloos. Den volgenden ochtend zei hij met ergernis in zijn stem dat hij zich schaamde voor het kamermeisje, want als dat het bed zou opmaken, zou zij uit de afwezigheid van bloedvlekken op het bedlinnen zijn invaliditeit kunnen vermoeden. Hij nam toen een fleschje met rooden inkt, dat toevallig in de kamer stond en goot den inhoud uit over het laken, maar deed dat niet op de juiste plaats.

Eerst begreep ik niet wat deze herinnering had uit te staan met de bedoelde dwanghandeling, daar ik tot zooverre slechts in het telkens heen-en-weerloopen van de eene kamer naar de andere eenige overeenstemming vond met de dwanghandeling en eenigszins ook in het optreden van het kamermeisje.

Daarop nam patiënte mij mede naar de andere kamer, bracht mij bij de tafel, en toonde mij een groote vlek op het tafelkleed. Daarbij vertelde ze mij dat ze zóó ging staan dat het binnentredende meisje de vlek wel zien moest.

Nu kon ik niet meer twijfelen aan den innigen samenhang tusschen die scène na den bruiloftsnacht en de dwanghandeling van nu, maar toch bleef veel daarin mij nog duister.

Het zal dadelijk opvallen hoe patiënte zich in deze zaak met haar man identificeert; zij vervult toch zijn rol, waar ze zijn loopen van de eene kamer naar de andere nabootst. Dan moeten wij wel toegeven, als wij de analogie trouw willen blijven, dat zij tafel en tafelkleed in de plaats stelt van bed en beddelaken. Dat lijkt willekeurig handelen, maar u dient te bedenken dat we toch niet voor niemendal van de droom-symboliek een studie hebben gemaakt. In den droom komt het vaak voor dat men een tafel ziet en bij de duiding er een bed voor in de plaats denkt. Tafel en bed beteekenen tezamen genomen het huwelijk; zoo kan men allicht het eene in de plaats van het andere stellen.

Hiermede is dus wel reeds het bewijs geleverd dat de dwanghandeling een zin heeft; zij schijnt hier een uitbeelding, een reproductie te zijn van die beteekenisvolle scène. Maar we behoeven ons niet tevreden te stellen met dezen schijn. Wanneer wij de betrekking, die tusschen die beiden bestaat, meer nauwkeurig onderzoeken, dan zullen wij waarschijnlijk uitsluitsel verkrijgen over iets van veel verdere strekking, over het doel van de dwanghandeling. De kern hiervan is klaarblijkelijk het binnenroepen van het kamermeisje, aan wie

patiënte de vlek laat zien, in tegenstelling met de opmerking van den man: dat men zich voor het meisje zou moeten schamen.

Hij, wiens rol zij speelt — schaamt zich dus niet voor het meisje, derhalve is de vlek op de juiste plaats aanwezig. Wij zien dus dat zij die scène niet maar eenvoudig herhaald heeft, maar ze verder heeft voortgezet en in de goede richting gestuurd. Daarmede corrigeert ze echter ook het andere dat in dien bewusten nacht zoo pijnlijk was en het uitstorten van den rooden inkt noodzakelijk maakte, de impotentie. De dwanghandeling zegt dus: Neen, het is niet waar, hij behoefde zich voor het kamermeisje niet te schamen, hij was niet impotent; zij stelt, evenals dat ook in den droom gebeurt, dezen wensch als vervuld voor door een handeling van het oogenblik; zij dient het streven om den man over zijn toenmalige invaliditeit heen te helpen, hem te troosten.

Nu komt daar nog al het andere wat ik u van deze vrouw zou kunnen vertellen bij; juister gezegd: alles wat we verder van haar weten wijst ons den weg om tot de duiding van deze op zichzelf onbegrijpelijke dwanghandeling te geraken. De dame leeft sedert eenige jaren gescheiden van haar man en is met zichzelf in tweestrijd of ze zich al of niet gerechtelijk van hem zal laten scheiden. Er is echter geen sprake van dat ze zich niet langer aan hem gebonden zou beschouwen; ze voelt zich gedwongen om hem trouw te blijven, zij trekt zich van de buitenwereld terug om niet in verzoeking te komen, zij verontschuldigt hem en hemelt hem in hare fantasie op. Het diepste geheim van haar ziekte schuilt hierin dat zij door deze dwanghandeling haar man tegen kwaadsprekerij beschermt,

hare vrijwillige scheiding van hem rechtvaardigt en hem een behaaglijk jonggezellen-leven mogelijk maakt. Zoo voert ons de analyse van een onschuldige dwanghandeling linea recta tot de diepste kern van een ziektegeval, maar ontsluiert ons tevens een niet onaanzienlijk stuk van de geheimenissen der dwangneurose in het algemeen. Met opzet sta ik een oogenblik bij dit voorbeeld stil, daar het voorwaarden samenbrengt die niet zoo licht in alle gevallen terug verwacht kunnen worden.

De duiding van het symptoom werd in dit geval eensklaps gevonden — zonder dat de analyticus hieraan part of deel had — en was te danken aan de relatie tot iets dat doorleefd werd, niet, zooals dat gewoonlijk het geval is, in een vergeten periode der kinderjaren, maar tijdens het volle, rijpe leven van de patiënte en dat ongerept in de herinnering bewaard was gebleven. Al de tegenwerpingen, die de critiek anders gereed is te voorschijn te brengen, hebben geen vat op dit bizonder geval. Zoo goed zullen wij het stellig niet altijd treffen.

Er is nog iets! Is het u niet opgevallen hoe die onbeduidende dwanghandeling ons ingewijd heeft in het intieme leven van deze patiënte? Kan er iets intiemer zijn dan dat een vrouw u de geheimenissen komt mededeelen van haar eersten huwelijksnacht; en zou het als een toeval moeten aangezien worden en verder van geen belang zijn dat wij juist zijn gestooten op vertrouwelijke mededeelingen betreffende het geslachtsleven? Misschien kan het aan het voorbeeld liggen, waarop ditmaal mijn keuze gevallen is. Laten we daarom niet te haastig oordeelen maar eerst nog een tweede voorbeeld nagaan, een van geheel anderen aard, van een soort die veel voorkomt, n.l. van een slaap-cérémonieel.

Een 19 jarig, knap, begaafd meisje, eenig kind, in beschaving en verstand de meerdere van haar ouders, is, na als kind wild en overmoedig te zijn geweest, in de laatste jaren nerveus geworden. Aanleidende oorzaken hiertoe, die van buitenaf op haar zouden hebben ingewerkt, waren niet bekend. Zij is prikkelbaar, vooral tegenover haar moeder, steeds ontevreden, gedeprimeerd, besluiteloos, lijdt aan twijfelzucht en durft niet alleen over een plein of door een groote straat te loopen. We zullen ons niet te veel verdiepen in haar gecompliceerden ziektetoestand, waarmede minstens twee diagnoses gemoeid zijn — die eener agoraphobie en eener dwangneurose —, maar alleen de aandacht vestigen op de omstandigheid dat dit meisje een slaapceremonieel volgt, waarvan de ouders erg veel last hebben. Men kan aannemen dat elk normaal mensch in zekere mate er zijn slaapceremonieel op nahoudt, of bij het naar-bed-gaan bepaalde gewoonten volgt, waarvan het niet-nakomen hem het inslapen bemoeielijkt; hij heeft aan de manier, waarop hij van den toestand van waken in dien van slapen wenscht over te gaan, een zekeren vorm gegeven, waaraan hij zich elken avond stipt houdt. Alles nu wat den gezonden mensch bij het slapen-gaan tot gewoonte is geworden, heeft zijn reden van bestaan en als omstandigheden hem noodzaken daarin een wijziging te brengen dan voegt hij zich daar dadelijk en zeer gemakkelijk in.

Het pathologische ceremonieel echter geeft in niets toe, het legt zich de grootste offers op om in de aangenomen gewoonten te kunnen volharden en deze hardnekkig door te zetten, het weet zijn handelingen zelfs te rationaliseeren en schijnt, oppervlakkig beschouwd, van het normale alleen te ver-

schillen door een zekere overdreven nauwgezetheid. Bekijkt men de zaak echter nauwkeuriger, dan bespeurt men dat het een en het ander elkaar niet dekken, dat het ceremonieel bedoelingen in zich bevat, die met het gezonde verstand zich niet meer laten rijmen en andere die tegen alle rede indruischen. Het motief, door onze patiënte aangevoerd, om haar voorzichtigheidsmaatregelen voor den nacht goed te praten, houdt in dat zij rust noodig heeft om te kunnen slapen en alles wat die rust verstoren kan moet voorkomen worden. Om dit doel te bereiken neemt ze de volgende maatregelen: de groote pendule in haar kamer wordt stilgezet; alle andere uurwerken worden uit de kamer verwijderd, zelfs het onschuldig armband-horlogetje mag niet in haar nachttafeltje opgeborgen blijven. Bloempotten en bloemvazen worden zóó op de schrijftafel geplaatst dat ze omvallen noch breken kunnen en haar dus in den slaap ook niet kunnen hinderen. Zij weet dat deze maatregelen al zeer weinig kunnen bijdragen tot het bereiken van het doel, n.l. haar rust te verzekeren; het tikken van het horloge zou men niet kunnen hooren, ook al bleef het boven op het nachttafeltje liggen, en ieder weet trouwens bij ervaring dat het regelmatig getik van een uurwerk, wel verre van den slaap te storen, iemand juist slaperig maakt. Zij geeft ook toe dat er al heel weinig reden is om bevreesd te zijn dat bloempotten en bloemvazen — ook al laat men ze 's nachts stil op hun plaats staan — vanzelf naar beneden zullen vallen en breken. Dat andere bedoelingen van het ceremonieel niets hebben uit te staan met het verlangen naar rust, wordt toegegeven. En de eisch, dat de deuren tusschen haar slaapkamer en die harer ouders half open moe-

ten blijven staan, een maatregel door haar bewerkstelligd door voorwerpen tusschen deur en deurpost te schuiven, schijnt juist eer een bron van hinderlijke geluiden te vormen. De onderdeelen van het ceremoniëel, die het meest gewicht in de schaal schijnen te leggen, hebben betrekking op het bed zelf. De peluw aan het hoofdeinde van het bed mag den houten wand van het ledikant niet raken. Het hoofdkussen moet schuin, in den vorm van een ruit op de peluw liggen; zij legt haar hoofd dan precies in de lengte-diagonaal van de ruit. Het donzen dekbed moet, vóór zij er zich mee toedekt, zóó geschud worden, dat het aan het voeteneinde erg dik wordt; ten slotte verzuimt ze nooit om die dikte door zacht-neerdrukken weer plat te maken. De andere, meerendeels kleine bizonderheden van het ceremonieel zal ik maar overslaan; wij zouden er niet wijzer door worden en ons te ver van ons doel verwijderen.

Maar begrijpt nu goed dat al die dingen maar niet zoo glad van stapel loopen. Er wordt de grootste zorg aan besteed dat alles in de puntjes geschiedt; telkens opnieuw wordt een en ander nagekeken en verbeterd; de twijfel of alles wel ligt zooals 't behoort is zóó groot, dat vaak één à twee uren met al die handelingen gemoeid zijn, waarvan 't gevolg is dat het meisje niet alleen al dien tijd zelf niet slapen kan, maar dat ook aan hare continueel in spanning verkeerende ouders het slapen ondoenlijk gemaakt wordt.

De analyse van deze kwellingen had niet zoo'n vlot en eenvoudig verloop als die van de dwanghandeling onzer vorige patiënte. Ik was genoodzaakt het meisje aanwijzingen te geven en voorstellen tot duiding te doen die evenwel telkens met

een beslist „neen” door haar werden beantwoord of met minachtenden twijfel aangehoord. Doch op deze eerste afwerende reactie volgde een tijd, waarop zij zichzelf met de mogelijkheden, om tot een begrip van haar vreemd gedoe te komen, ging bezighouden, invallen verzamelde, verband daartusschen zocht, zoolang totdat zij alle duidingen door eigen inspanning gevonden had. Naar gelang dat gelukte liet zij ook de eene dwanghandeling na de andere varen, en nog vóór het einde van de behandeling had zij het gansche ceremonieel vaarwel gezegd. U dient nog te weten dat de analytische behandeling, zooals wij die tegenwoordig leiden, ten eenenmale een consequent zich-bezighouden met een enkel symptoom, totdat men geheel en al tot verklaring en begrip ervan geraakt is, uitsluit. Men is integendeel genoodzaakt een thema telkens weer los te laten, maar kan er ook zeker van zijn dat men langs een omweg toch weer opnieuw op datzelfde thema terugkomt. De symptoom-verklaring, die ik u nu ga mededeelen, moet gij derhalve opvatten als een synthese van gegevens, die verkregen is na een arbeid van weken en maanden, een arbeid dien ik tevens met andere bezigheden afwisselde.

Onze patiënte leerde aldus geleidelijk begrijpen dat zij uurwerken gedurende den nacht uit haar kamer verbannen hield omdat deze in haar idée het vrouwelijk geslachtsdeel symboliseerden. De klok, voor welke wij overigens ook andere symboolverklaringen kennen, figureerde hier als geslachtsdeel wegens de relatie waarin zij staat tot periodiciteit en gelijke intervallen. Een vrouw kan er zich b.v. in verheugen dat haar menstruatie de regelmaat vertoont van den gang van een klok. Maar vooral maakte patiënte zich bezorgd dat het

tikken van de klok haar beletten zou om te slapen. In het tikken van de klok vindt zij een overeenkomst met het kloppen van de clitoris bij sexueele opwinding. In werkelijkheid was zij door die pijnlijke gewaarwording herhaaldelijk uit den slaap gewekt en nu drukte zij haar vrees voor die erectie uit door 's nachts geen in gang zijnde uurwerken in hare nabijheid te kunnen dulden. Bloempotten en vazen zijn evenals ander vaatwerk vrouwelijke symbolen. Het heeft dus een goeden zin als men de voorzichtigheid betracht en voorzorgen neemt om deze niet te laten vallen en breken. Niet onbekend is ook de veel verspreide gewoonte om bij een verloving een glas of een bord stuk te slaan. Elk der aanwezigen eigent er zich dan een scherf van toe, waarmede hij symbolisch uitdrukt dat hij, krachtens zijn achting voor de monogamische instelling van het huwelijk, van zijn rechten op de bruid afstand doet. Het meisje deelde mij bij dit stuk van haar ceremonieel een herinnering mede en produceerde daarbij verscheidene invallen. Als kind was ze eens met een glas of porceleinen vaas in de hand gevallen en had toen een snede in den vinger gekregen, die hevig gebloed had. Toen ze, ouder geworden, vernam hoe het in den bijslaap toeging, dacht zij met angst aan de mogelijkheid dat ze tijdens den eersten huwelijksnacht geen bloeding vertoonen zou en men dan haar maagdelijkheid in twijfel zou kunnen trekken. De voorzorgen die zij neemt opdat vazen en bloempotten niet breken zullen, beteekenen dus het protesteeren tegen het gansche complex dat met de virginiteit en het bloedverlies bij het eerste geslachtelijk verkeer samenhangt, een protest zoowel tegen de vrees voor bloedverlies als tegen het tegenovergestelde n.l. dat

zij niet zou bloeden. Het verband tusschen haar maatregelen om gedruisch te voorkomen en boven genoemde angsten was dus slechts een verwijderde relatie. De kern van den zin, die in haar ceremonieel besloten lag, kwam ineens op een dag tot openbaring: zij had betrekking op de beteekenis van het voorschrift dat de peluw den wand van het ledikant niet mocht raken. De peluw had altijd een vrouw voorgesteld, zei ze, en de loodrechtstaande houten wand een man. Zij wilde dus — op magische wijze mogen we hier wel zeggen — man en vrouw van elkander gescheiden houden; dat wil zeggen: de ouders van elkander houden, hun echtelijk verkeer beletten. Jaren te voren, voordat zij tot den opbouw van het ceremonieel was gekomen, had zij gepoogd datzelfde doel op meer directe wijze te bereiken. Zij had angst voorgewend of partij getrokken van een bestaanden angst om gedaan te krijgen dat de deur tusschen de kinderkamer en de slaapkamer harer ouders open zou blijven staan. Nog in haar tegenwoordig ceremonieel bleef dit gebod van kracht. Op die wijze had zij zich de gelegenheid verschaft haar ouders te beluisteren, maar had ze zich, ten gevolge daarvan, een slapeloosheid op den hals gehaald, die drie maanden had geduurd. Niet tevreden met het haar ouders op die manier lastig te maken, wist zij het nu en dan gedaan te krijgen dat men haar in het ouderlijk bed opnam, waar zij dan tusschen moeder en vader slapen mocht. Dan konden „peluw" en „bedwand" zeker niet bij elkaar komen. Toen zij ten laatste zoo groot werd dat het bed geen ruimte meer bood om met zijn drieën daarin te rusten, wist zij, door angst voor te wenden, moeder te bewegen met haar van slaapstede te verwis-

selen, zoodat zij zelf naast vader kwam te liggen. Deze situatie nu was stellig het punt van uitgang geworden van fantasieën, waarvan men de nawerking in het ceremonieel kon terugvinden.

Als de peluw een vrouw voorstellen moest, dan had ook het schudden van het donzen dekbed totdat alle veertjes naar onder gedrongen waren, en er een zwelling ontstond, een zin. Het beteekende de vrouw zwanger maken; maar zij zorgde er wel voor die zwelling weer weg te strijken, want jaren aaneen was zij bevreesd geweest dat het sexueel verkeer van de ouders de geboorte van een ander kind ten gevolge zou hebben en haar dus een concurrentie zou bezorgen.

Als nu de groote hoofdpeluw een vrouw, de moeder, voorstelde dan moest het kleinere hoofdkussen wel niet anders dan de dochter beteekenen. Wat was de reden dat het kleine kussen in den vorm van een ruit moest gelegd worden en waarom moest haar hoofd precies in de middellijn komen te liggen?

Gemakkelijk werd bij haar de herinnering gewekt dat in alle muren de ruitvorm als in runenschrift het gapende vrouwelijke geslachtsdeel symboliseert. Zij acteerde dan voor man, voor den vader en haar hoofd stelde het mannelijk lid voor. (Vergel.: Die Symbolik des Köpfens für Kastration.)

Wat zijn dat nu voor rare dingen, zult u zeggen, die daar in het hoofd van dat jonge meisje omspoken?

Ik geef u dat grif toe, maar gij moogt niet vergeten dat ik deze dingen niet bedacht maar eenvoudig geduid heb. Zoo'n slaap-ceremonieel is ook iets vreemds en u zult de overeenkomst die er bestaat

tusschen het ceremonieel en de fantasieën, die de duiding ons ontvouwt, niet kunnen ontkennen. Van meer gewicht schijnt het mij toe dat u er zich van overtuigen kunt dat het ceremonieel niet slechts een enkele fantasie in zich besloten houdt, maar verscheidene, die in elk geval hier of daar haar knooppunt hebben. Opmerkelijk is het ook dat de voorschriften van het ceremonieel de sexueele wenschen nu eens positief, dan weer negatief teruggeven, voor een deel de wenschen steunen en voor een deel ze verloochenen.

Men zou uit de analyse van dit ceremonieel nog meer kunnen halen als men het met de andere verschijnselen, die patiënte vertoont, in verband wist te brengen. Dit ligt echter niet op onzen weg. Laten we ons met de aanwijzing tevreden stellen dat dit meisje vervallen is tot een erotisch gehecht zijn aan den vader, waarvan de kiemen reeds in de vroege jeugd te vinden waren. Dat is wellicht ook de reden waarom ze zich zoo onvriendelijk tegenover haar moeder gedraagt.

Wij mogen het ons ook hier niet verhelen dat de analyse van dit verschijnsel ons andermaal gevoerd heeft tot het sexueele leven van de patiënte. Hoe meer wij begrip krijgen van den zin en het doel van de verschijnselen der neurose, des te minder kunnen wij daarover verwonderd zijn.

Zoo heb ik dan, aan de hand van de beide voorbeelden, die ik daartoe heb gekozen, u duidelijk gemaakt dat de verschijnselen der neurose een zin hebben, even goed als de vergissingen en de droomen er een hebben, en dat ze in zeer nauwe betrekking staan tot alles wat de patiënten doorleven.

Mag ik verwachten dat u deze belangrijke bewe-

ring maar voetstoots zult aannemen op grond van deze twee voorbeelden? Neen. Maar moogt u van mij verlangen dat ik maar steeds voort zal gaan u zóólang voorbeelden te citeeren totdat u verklaren zult overtuigd te zijn? Dat ook niet; want men moet reeds zóó uitvoerig worden bij de mededeeling van een enkel geval dat ik wel een gansch semester al mijn college-uren zou dienen te wijden aan de behandeling van dit punt van de neurosen-leer alleen. Ik vergenoeg er mij dus mede, u een bewijs te hebben geleverd voor mijn bewering, en verwijs u verder naar de mededeelingen die in de litteratuur verspreid zijn, naar de classieke symptoom-verklaringen in het eerste geval van Breuer (Hysterie), naar de frappante duidingen van de zoo duistere verschijnselen bij de zgn. Dementia praecox door C. G. Jung, die nog stammen uit den tijd dat deze onderzoeker eenvoudig psychoanalyticus was en nog geen profeet wilde zijn, en naar al de artikelen die sedert onze tijdschriften hebben gevuld.

Aan zulke studies en observaties hebben we nu juist geen gebrek. De analyse, verklaring, vertolking van de verschijnselen der neurose blijken zooveel belangstelling gewekt te hebben bij den psychoanalyticus, dat hij de andere problemen van de neurosen-leer daar ten naastenbij voor heeft veronachtzaamd.

Wie van u een dergelijk onderzoek mocht ondernemen, zal stellig bizonder getroffen worden door den overvloed van bewijsmateriaal. Maar hij zal ook op een bezwaar stooten. De zin van een verschijnsel staat, zooals wij geleerd hebben, in nauwe betrekking tot het door den patiënt doorleefde.

Hoe meer het symptoom den stempel draagt der individualiteit, des te meer mogen we verwachten

het verband tusschen het verschijnsel en het doorleefde te kunnen herstellen. Wij staan voor de taak om voor een gedachte zonder zin en een handeling zonder doel, die vroegere situatie terug te vinden waarin die idée zin had en de handeling doelmatig bleek. De dwanghandeling van onze patiënte, die naar de tafel liep en om het dienstmeisje schelde, is voor deze soort van verschijnselen een geschikt voorbeeld. Maar er zijn, en dat wel zeer dikwijls, verschijnselen van heel anderen aard. Men moet ze „typische" symptomen van de ziekte noemen, ze zijn in alle gevallen ongeveer hetzelfde, de individueele verschillen verdwijnen hier of schrompelen tenminste zóó ineen, dat het moeielijk valt die verschijnselen met het individueel-door-den-patiënt-doorleefde samen te vatten en met enkele doorleefde situaties in verband te brengen.

Laten wij nu weer onze aandacht wijden aan de dwangneurose. In het slaap-ceremoniëel van onze tweede patiënte vinden wij reeds veel dat men typisch noemen mag, maar daarbij ook genoeg individueele trekken, om de, om zoo te zeggen historische duiding aannemelijk te maken. Maar al deze aan dwang laboreerende patiënten hebben een neiging om te herhalen, om handelingen te rhythmeeren en ze te isoleeren van andere handelingen. De meesten wasschen b.v. te veel. De zieken die aan agoraphobie (topophobie, ruimtevrees) lijden, een ziektetoestand, die naar onze meening niet meer onder de rubriek dwangneurose thuis behoort maar door ons als angst-hysterie wordt gequalificeerd, herhalen in hunne ziektebeelden vaak op eene vermoeiend monotone wijze diezelfde trekken; zij vreezen voor gesloten ruimten, groote open pleinen, lange straten en lanen. Zij voelen zich vei-

lig als zij door bekenden worden begeleid of als een rijtuig hen op den voet volgt, enz. Op dezen gelijksoortigen ondergrond echter brengen de afzonderlijke patiënten hunne individueele voorwaarden, luimen zou men kunnen zeggen, aan, die in de afzonderlijke gevallen direct met elkaar in tegenspraak komen. De eene mijdt alleen nauwe, de andere breede straten; de eene kan slechts op straat loopen als er weinig, de andere als er veel menschen zijn.

Ook de hysterie heeft bij al haar rijkdom aan individueele trekken, een overvloed van gemeenschappelijke typische verschijnselen die zich schijnen te verzetten tegen een gemakkelijke historische regressie. Laat ons niet vergeten dat het deze typische symptomen zijn welke ons helpen moeten om tot een diagnose te geraken. Is het ons nu werkelijk gelukt in een geval van hysterie een typisch verschijnsel terug te brengen tot een door den patiënt doorleefd iets of tot een serie van soortgelijke doorleefde dingen — b.v. een hysterisch braken tot een reeks van walgingwekkende indrukken —, dan raken wij het spoor bijster als de analyse in een ander geval van braken een geheel andere reeks van klaarblijkelijk actieve factoren, die doorleefd zijn, te voorschijn haalt.

Dan heeft het er allen schijn van alsof de hysterischen tot braken gebracht worden krachtens onbekende redenen en alsof de door de analyse aan den dag gebrachte historische aanleidingen daartoe slechts voorwendsels zijn die — als ze zich toevallig voordoen — door dezen inwendigen dwang worden gebezigd.

Zoo komen wij al ras tot de overtuiging dat wij wel is waar den zin der individueele nerveuse symp-

tomen — door de relatie die zij hebben tot het door den patiënt doorleefde — bevredigend kunnen verklaren, maar dat onze kunst ons in den steek laat als het er op aan komt de veel meer voorkomende typische verschijnselen tot duiding te brengen. Daarbij komt nog dat ik u nog volstrekt niet met alle moeielijkheden, die zich voordoen als men op consequente wijze de historische symptoom-verklaring wil vervolgen, in kennis heb gesteld. Ik zal dat ook niet doen, want al ben ik van plan u niets te verbergen of te verhelen, dan mag ik u toch bij den aanvang onzer gezamenlijke studiën niet radeloos maken en in verwarring brengen. Het is volkomen waar dat we pas een begin hebben gemaakt met ons een begrip te vormen van de beteekenis der symptomen; maar we zullen van wat we tot nu toe geleerd hebben uitgaan om verder stap voor stap tot het nog onbegrepene door te dringen. Laat ik u dus zien te troosten met de gedachte dat men toch moeielijk een fundamenteel verschil tusschen de eene en de andere soort van verschijnselen kan aannemen.

Indien ontegenzeggelijk de individueele verschijnselen zoo afhankelijk zijn van wat door den patiënt doorleefd is, dan blijft de mogelijkheid bestaan dat de typische symptomen terug te brengen zijn tot een doorleefd iets, dat op zichzelf typisch is en dat alle menschen gemeen hebben.

Ook kunnen in de neurose zulke geregeld weerkeerende trekken algemeene reacties zijn, die den patiënt door den aard zelf van de ziekelijke verandering worden opgedrongen, zooals de herhaling of het twijfelen in de dwangneurose. Kortom, we hebben geen reden om de zaak overhaast op te geven; wij zullen wel zien hoe het loopt.

Ook in de droomleer staan we voor een geheel overeenkomstige moeielijkheid. Die kon ik niet behandelen tijdens onze vroegere besprekingen over den droom. De manifeste inhoud van den droom is van velerlei en individueel zeer verschillenden aard en wij hebben in den breede aangetoond welk een licht de analyse op dezen inhoud werpen kan. Maar daarnevens zijn er droomen, die men eveneens „typische" noemt, die op analoge wijze bij alle menschen voorkomen. Droomen van gelijkvormigen inhoud, die bij de pogingen tot duiding dezelfde moeielijkheden bezorgen. Het zijn de droomen van vallen, vliegen, zweven, zwemmen, van belemmerd-worden, naakt-zijn en verder nog bepaalde angstdroomen aan welke, naar gelang van de verschillende personen, bij wie ze voorkomen, nu eens deze, dan gene duiding gegeven wordt, zonder dat daarbij de monotonie en het typische waardoor zij zich onderscheiden eene verklaring krijgt.

Ook bij deze droomen zien wij echter dat een aan alle gemeen zijnde ondergrond door bijkomende met het individu wisselende omstandigheden, levendige variaties vertoont, en waarschijnlijk zullen ook deze droomen zich in de kennis van het droomleven, zooals we die ons eigen hebben gemaakt door de studie van andere droomen, zonder dwang maar onder verruiming van onze inzichten laten invoegen.

ACHTTIENDE VOORLEZING

ALGEMEENE LEER DER NEUROSEN

DE FIXEERING AAN HET TRAUMA, HET ONBEWUSTE

Dames en Heeren!

Den vorigen keer zei ik u dat wij bij het vervolgen van onzen arbeid niet wilden aanknoopen aan dingen die onzen twijfel gaande houden, maar aan dingen die we bevonden hebben waar te zijn.

Van twee van de belangwekkendste consequenties, die uit de beide analysen, die ons als voorbeeld hebben gediend, voortvloeien, hebben wij nog in 't geheel niet gewaagd.

Vooreerst geven beide patienten ons den indruk dat ze gefixeerd zijn aan een bepaald brokstuk van haar verleden, dat het haar niet gelukt daarvan bevrijd te worden en zij dientengevolge zoowel van het heden als van het verleden vervreemd zijn. Zij zijn nu in haar ziekte gevangen, zooals men zich in vroeger tijden placht gevangen te geven in een klooster, om binnen zijn muren een zwaar drukkend levenslot uit te leven.

Onze eerste patiënte ondergaat dit noodlot als een consequentie van het in-werkelijkheid-opgeven van haar huwelijk. Door middel harer symptomen zet ze het huwelijk met haar man voort; wij hebben die stemmen leeren begrijpen die voor den echtgenoot pleiten, hem verontschuldigen, hem ophemelen, zich beklagen over zijn verlies. Hoewel zij nog jong en in het oog van andere mannen begeerenswaard is, heeft ze alle reëele en denkbeel-

dige (magische) maatregelen getroffen die dienen moeten om aan haar man trouw te blijven. Zij mijdt gezelschappen, verwaarloost haar uiterlijk; maar ze is ook niet in staat om als ze op een stoel zit daar snel van op te staan en ze weigert onder welk stuk ook haar handteekening te zetten, zij kan er niet toe komen iemand een cadeau te geven en motiveert dit met de bewering dat niemand iets van haar hebben moet.

Bij onze tweede patiënte, het jonge meisje, is het een erotische gehechtheid aan den vader, ontstaan in de jaren vóór de geslachtsrijpheid en die haar voor het leven datzelfde lot bereidt. Zij is ook voor zichzelf tot de overtuiging gekomen dat ze niet trouwen mag zoolang ze zoo ziek is. Naar wij vermoeden is zij zoo ziek geworden om niet tot trouwen genoodzaakt te zijn en dus bij vader te kunnen blijven.

Wij mogen de vraag niet onbeantwoord laten: hoe, op welke wijze en krachtens welke motieven geraakt men in zoo'n zonderlinge en zoo'n ongunstige levenssituatie?

Wij zeggen dit, krachtens de veronderstelling dat deze verhouding een algemeen kenmerk is van de neurose en niet een eigenaardigheid die in het bizonder deze twee patiënten onderscheidt.

De eerste hysterische patiënte van Breuer vertoonde op overeenkomstige wijze een fictie aan den tijd toen zij haar zwaarzieken vader verpleegde. Zij heeft, hoewel zij van haar ziekte genezen is, sindsdien in zeker opzicht afscheid genomen van het leven; zij is wel is waar gezond gebleven, maar heeft zich onttrokken aan het normale levensdoel dat anders door de vrouw wordt nagestreefd. Bij elken patiënt, dien wij analyseeren, blijkt het dat

hij zich in zijn ziekteverschijnselen en door de consequenties, die uit deze voortvloeien, terug verplaatst heeft in een zekere periode van zijn verleden. In het meerendeel der gevallen heeft hij daartoe zelfs een zeer vroegere levensperiode gekozen, een tijdperk zijner kindsheid, ja — hoe belachelijk het ook mag klinken — zelfs een phase van zijn zuigelingsbestaan.

De zoogenaamde traumatische neurosen, de ziektetoestanden, welke juist thans in den oorlog zoo veelvuldig voorkomen, vertoonen de grootste overeenkomst in verschijnselen met de spontane neurosen. Vóór den oorlog waren ons natuurlijk zulke gevallen die zich na spoorwegongelukken en andere schrik-verwekkende, levensgevaarlijke gebeurtenissen voordeden, ook niet onbekend. Toch zijn in realiteit de traumatische neurosen niet hetzelfde als de spontane neurosen, die we gewoon zijn analytisch te onderzoeken en te behandelen; het is ons ook nog niet gelukt ze door onze theorieën te verklaren en, naar ik hoop, zal ik u eenmaal duidelijk kunnen maken waaraan dat toe te schrijven is. Maar op één punt komen zij volkomen met elkander overeen. De traumatische neurosen dragen duidelijk de kenteekenen dat aan haar ontstaan een fixeering ten grondslag ligt aan het oogenblik dat het traumatisch ongeval plaats had. In hunne droomen geven deze patiënten geregeld de traumatische situatie terug; als hysterische toevallen voorkomen, die voor analyse toegankelijk zijn, dan ziet men dat de aanval met een volkomen zich-verplaatsen in de situatie van het ongeval overeenkomt. Het is alsof deze zieken met de traumatische situatie nog niet in het gereede zijn, alsof deze nog als onafgedane actueele taak voor hen

ligt en in allen ernst houden wij deze opvatting van de zaak voor de ware; zij wijst ons den weg tot eene, laat ons zeggen, economische beschouwing van de psychische gebeurtenissen. Ja, de uitdrukking traumatisch, heeft geen anderen dan zulk een economischen zin. Dien naam geven wij aan het voorval dat binnen een korten tijd zulk een sterken prikkel-aanwas aan het zieleleven bezorgt, dat de beantwoording aan en de verwerking van die prikkels op gewone, normale wijze niet tot stand komt, en dientengevolge blijvende stoornissen in de dispensatie der energie moeten ontstaan. Deze analogie maakt het verlokkend om ook die voorvallen, aan welke onze zenuwlijders schijnen gefixeerd te zijn, als traumatische op te vatten. Op die wijze zouden we een enkelvoudige voorwaarde voor het ontstaan der neurose mogen aannemen. De neurose zou dan gelijk te stellen zijn met een traumatische ziekte en haar ontstaan danken aan de ongeschiktheid om een overmatig-sterk met affect beladen voorval te verwerken.

Zoo luidde ook inderdaad de eerste formule, waarin Breuer en ik in 1893/95 de theoretische beschouwing van onze nieuwe waarnemingen hebben vastgelegd. Een geval als dat van onze eerste patiënte, de jonge, van haar man gescheiden vrouw, past wonderwel in die opvatting. Zij heeft het feit dat haar huwelijk onmogelijk voortgezet kon worden niet kunnen verduwen en is aan dat trauma blijven hangen. Maar het tweede geval reeds, van dat meisje dat aan haar vader gefixeerd is. Aan den eenen kant is een dergelijke verliefdheid van een klein meisje op haar vader iets zoo gewoons en dat zoo vaak weêr vanzelf verdwijnt, dat men aarzelen zou haar eene „traumatische” beteekenis

te verleenen; aan den anderen kant leert ons de geschiedenis van de patiënte, dat deze eerste erotische fixeering voorbij gaat zonder — oogenschijnlijk ten minste — te schaden, en eerst verscheidene jaren later weer opduikt in de verschijnselen van de dwangneurose. Hier bestaan dus complicaties, een overvloed van voorwaarden, die bij het ziek-worden in aanmerking komen, zijn aanwezig, terwijl we toch ook vermoeden dat het traumatisch gezichtspunt niet als onjuist behoeft te worden opgegeven; het zal zich op andere wijze laten invoegen en een plaats bekomen. Hier verlaten wij weer den weg dien wij tot nu toe hadden ingeslagen. Hij brengt ons vooreerst niet verder en wij hebben nog allerlei andere ervaring op te doen, alvorens we hem weder kunnen vervolgen. We dienen ook, wat het thema der fixeering aan een bepaalde phase van het verleden aangaat, wel te overwegen, dat zij ook voorkomt buiten het neurose-verband. In elke neurose treft men zulk een fixeering aan, maar niet elke fixeering voert tot een neurose, valt samen met een neurose of stelt zich op den weg der neurose. Een pracht voorbeeld van een gevoels-fixeering aan iets uit het verleden is de rouw, die vanzelf in zich sluit het zich ten volle losmaken van het tegenwoordige en de toekomst. Maar zelfs naar het oordeel van den leek onderscheidt de rouw zich scherp van de neurose. Daarentegen zijn er neurosen die men beschouwen kan als een pathologischen vorm van rouwen.

Het komt ook voor dat menschen door een traumatisch voorval, dat de grondvesten, waarop tot hiertoe hun leven was opgebouwd, verstoord heeft, zoo moreel verlamd worden dat zij alle belangstelling voor het heden en de toekomst hebben op-

gegeven en voortdurend verwikkeld blijven in een psychisch medeleven met het verleden; toch behoeven deze ongelukkigen daarbij niet aan neurose te lijden. Daarom willen wij dezen eenen karaktertrek van de neurose liever niet overschatten, hoe geregeld die zich ook vertoone en van hoeveel beteekenis die ook moge zijn.

Wij willen nu de tweede uitkomst die onze analysen ons gebracht hebben nagaan, een uitkomst, die wij onbeperkt en ten volle kunnen handhaven.

Wij hebben gewezen op het ongerijmde van de dwanghandeling onzer eerste patiënte en hoe zij ons vertelde welke herinnering uit haar intieme leven daarmede verband hield. Later hebben wij de betrekking, die tusschen beide bestaat, onderzocht en de bedoeling der dwanghandeling geraden uit hare relatie tot de herinnering. Maar een moment dat ten volle onze aandacht verdient hebben we daarbij geheel en al onvermeld gelaten. Alhoewel de patiënte langen tijd aaneen de dwanghandeling maar steeds herhaalde, wist zij van de omstandigheid dat zij genoemd voorval aan die daad associeerde, niets. Het verband tusschen die beide bleef voor haar verborgen; als ze aangaf niet te weten onder welken drang zij die handeling verrichtte, was ze volkomen eerlijk. Maar eensklaps, onder den invloed van de kuur, die zij onderging, ontdekte zij den samenhang en kon dien mededeelen. Toch bleef zij nog steeds onkundig van de drijfveer die haar tot de handeling noopte, van het opzet, om een pijnlijk stuk uit haar verleden te corrigeeren en den door haar zoo geliefden echtgenoot te idealiseeren. Het vereischte tamelijk veel tijd en kostte veel moeite voor zij tot het begrip

kwam en mij kon toegeven dat alleen zulk een motief de drijfkracht van haar dwanghandeling moest geweest zijn.

Het verband met de scène na den mislukten eersten huwelijksnacht en het sentimenteele motief der patiënte samen, vormen dat wat wij den „zin" van de dwanghandeling hebben genoemd. Maar terwijl zij de dwanghandeling uitvoerde was haar deze zin naar beide richtingen — zoowel naar die „van waar" als „waartoe" — onbekend gebleven. Er waren dus psychische voorvallen in haar werkzaam en daarvan was de dwanghandeling juist het resultaat; zij had in normalen psychischen toestand de handeling waargenomen maar niets van de psychische voorwaarden, die aan deze werking voorafgingen, was tot haar bewustzijn doorgedrongen. Zij had zich juist zoo gedragen als een gehypnotiseerde persoon, aan wien Bernheim suggereerde dat hij vijf minuten na zijn ontwaken uit de hypnose in de ziekenzaal, waarin hij zich bevond, een parapluie zou opzetten, en die inderdaad, toen hij ontwaakte, deze opdracht nakwam, doch geen reden wist op te geven krachtens welke hij die handeling bedreef.

Als wij spreken van het bestaan van onbewuste psychische voorvallen, dan hebben wij een dergelijken stand van zaken op het oog. Wij dagen de gansche wereld uit, op een meer correcte, meer wetenschappelijke wijze rekenschap te geven van deze zaak-verhouding en zullen dan, als ze daaraan mocht voldoen, gaarne afgezien van de stelling dat onbewuste psychische processen bestaan. Tot zoolang houden wij ons aan die onderstelling vast en halen de schouders op over ieder die zou willen beweren dat het onbewuste hier in

wetenschappelijken zin niets reëels zou zijn, een noodhulp, une façon de parler. Kan er sprake zijn van iets niet-reëels, van waaruit zulke reëel tastbare werkingen uitgaan als een dwanghandeling!?

Bij onze tweede patiënte treffen wij fundamenteel hetzelfde aan. Zij heeft zich een gebod opgelegd dat het kussen den wand van het ledikant niet mag aanraken, en ze moet aan dat gebod gehoorzamen, maar weet niet vanwaar het stamt, wat het beduidt en aan welke motieven het zijn macht ontleent. Of zij het zelf al als onbeduidend beschouwt, of er zich tegen verzet, er zich boos over maakt, zich voorneemt het niet na te komen, dat alles doet er niets toe, zij blijft het opvolgen. Zij moet het doen, en vraagt zich te vergeefs af, waarom?

Men moet toch toegeven dat in deze verschijnselen der dwangneurose, in deze voorstellingen en impulsen, die opduiken, zonder dat men weet vanwaar, die zoo'n weerstand bieden aan alle invloeden van het overigens normale zieleleven, die op de patiënten zelf den indruk maken van overmachtige gasten uit een vreemde wereld, onsterfelijken, die zich inmengen in het gewoel der sterfelijke wezens, wel het duidelijkste bewijs gegeven wordt van het bestaan van een afzonderlijk, van het overige afgesloten gebied van het zieleleven. Van hen uit voert een nooit misleidende weg tot de overtuiging van het bestaan van het onbewuste in de ziel, en juist daarom weet de klinische psychiatrie, die alleen een psychologie van het bewustzijn kent, niet anders met ze aan te vangen dan ze als kenteekenen van een bizondere wijze van ontaarding te beschouwen. Natuurlijk zijn de dwangvoorstellingen en dwang-impulsen niet zelf onbe-

wust, net zoo min als het verrichten van de dwanghandelingen aan de bewuste waarneming ontgaat. Maar de psychische voorwaarden voor haar optreden, die wij door de analyse ontdekken, de samenhang, het verband dat wij bij de duiding bloot leggen, zijn onbewust; tenminste zoolang totdat wij ze bewust hebben weten te maken door middel van de analyse.

Als gij nu hierbij in aanmerking wilt nemen, dat deze stand van zaken, zooals wij die bevonden hebben in onze beide gevallen, zich vertoont bij alle verschijnselen van alle neurotische ziekten, dat de zin der verschijnselen onbekend is, steeds en overal, dat de analyse geregeld aantoont dat deze symptomen door onbewuste voorvallen worden veroorzaakt, die echter tot bewustheid kunnen gebracht worden als de voorwaarden en de omstandigheden daartoe gunstig medewerken, dan zult gij begrijpen dat wij in de psychoanalyse het psychisch onbewuste niet kunnen missen en gewoon zijn daarmede te arbeiden zooals wij met iets zintuigelijk tastbaars zouden opereeren. Wellicht zult gij echter ook begrijpen hoe weinig oordeelkundig in deze kwestie alle anderen zijn, die het onbewuste slechts als begrip kennen, die nooit geanalyseerd, nooit droomen geduid of neurotische verschijnselen naar zin en bedoeling vertolkt hebben. Om het ten behoeve van ons doel nog eens in woorden uit te drukken: de mogelijkheid om door analytische duiding een beteekenis te geven aan de symptomen der neurose is een onwrikbaar bewijs voor het bestaan — of als u liever wilt voor de noodzakelijke erkenning — van onbewuste psychische processen.

Dat is echter niet alles. Dank zij een tweede

ontdekking van Breuer, die mij zelfs toeschijnt aan inhoud rijker te zijn en waarbij hij geen deelgenoot heeft, worden wij nog meer van de betrekking gewaar die er tusschen het onbewuste en de verschijnselen der neurose bestaat. Niet alleen is de zin, dien de symptomen hebben, in den regel onbewust, maar er bestaat ook een vervangings-relatie tusschen dit onbewuste en de bestaans-mogelijkheid der symptomen. Misschien ben ik begrijpelijker voor u als ik met Breuer het volgende beweer: telkenmale als wij op een symptoom stooten, zijn er bij den patiënt bepaalde onbewuste werkingen gaande die juist den zin van het symptoom bevatten. Maar zal het symptoom tot stand komen dan dient de zin, dien het heeft, onbewust te zijn. Symptomen worden niet gevormd door bewuste processen; het symptoom moet verdwijnen zoodra de daarbij betrokken onbewuste gebeurtenissen bewust zijn geworden.

Hier ziet u een toegangspoort zich openen tot de therapie, een weg, die ons leiden kan tot het doen verdwijnen van symptomen. Door dien weg te volgen heeft Breuer zijn hysterische patiënte inderdaad genezen, dat wil zeggen, bevrijd van haar verschijnselen; hij bedacht een techniek, die de onbewuste handelingen, welke den zin van het verschijnsel inhielden, tot patiënte's bewustzijn bracht, waarmede de symptomen verdwenen.

Deze ontdekking van Breuer was niet het gevolg eener bespiegeling, maar van een gelukkige waarneming die door patiënte's medewerking mogelijk was gemaakt. Gij moet nu ook maar geen moeite doen om haar te begrijpen door haar terug te willen brengen tot iets anders dat u reeds bekend is, maar in haar werkelijk een nieuw fun-

damenteel feit erkennen, met welks hulp vele andere dingen zullen kunnen verklaard worden.

Staat mij daarom toe dat ik u deze zelfde zaak nog eens op een andere manier voorleg.

De symptoomvorming is een vervangmiddel voor iets anders dat weggebleven is. Zekere psychische gebeurtenissen zouden in normale omstandigheden zich zoo ver hebben moeten ontwikkelen dat het bewustzijn daarvan kennis had gekregen. Dat nu is niet gebeurd en daarvoor in de plaats is uit de onderbroken, op een of andere wijze gestoorde gebeurtenis het symptoom te voorschijn getreden. Er heeft dus iets als een ruil plaats gevonden; wanneer het gelukt dezen ruil ongedaan te maken, andermaal om te ruilen, dan heeft de therapie der neurotische verschijnselen haar opdracht vervuld.

De vondst, door Breuer gedaan, is nog heden het fundament van de psychoanalytische therapie. De stelling, dat de verschijnselen verdwijnen, als men hunne onbewuste associaties tot bewustheid heeft gebracht, is door alle latere uitkomsten bevestigd geworden, alhoewel men de meest zonderlinge en meest onverwachte complicaties tegenkomt, als men de stelling in praktijk poogt te brengen. Onze therapie bestaat hierin dat zij wat onbewust is omzet in bewust materiaal en zij heeft dan alleen succes wanneer het haar gelukt deze omzetting tot stand te brengen.

Nu dien ik spoedig met u een zijweg in te slaan en moet ik u noodig toelichting geven bij dit hoofdthema om te voorkomen dat u zich dezen therapeutischen arbeid wellicht te gemakkelijk zoudt voorstellen. Op grond van de uiteenzettingen, tot dusverre door ons gegeven, zou de neurose het gevolg zijn van een soort van onwetendheid, een niet-

weten van psychische voorvallen, waarvan men zou moeten weten. Dat zou veel lijken op de leer van Socrates, volgens welke zelfs de ondeugd een uitvloeisel zou zijn van een niet-weten. Nu kan de ervaren analytische geneesheer in den regel zeer gemakkelijk raden welke psychische roerselen bij den patiënt onbewust gebleven zijn. Zoo moest het dan eigenlijk niet moeielijk voor hem zijn om zijn patiënt beter te maken, daar hij door zijn weten dezen van diens eigen onwetendheid bevrijden kan. Het eene deel van den onbewusten zin van de verschijnselen zou op die wijze gemakkelijk afgehandeld zijn; van het andere deel, van den samenhang der symptomen met de lotgevallen van den patiënt kan de geneesheer wel is waar niet veel raden, want hij kent deze lotgevallen niet; hij moet wachten tot de patiënt zich die herinnert en ze hem mededeelt. Maar ook daarover zou in menig geval een plaatsvervangend middel te vinden zijn. De familieleden en vrienden van den patiënt zouden ons informatiën kunnen geven en zullen vaak in de gelegenheid zijn de traumatische voorvallen aan te duiden, misschien zelfs gebeurtenissen mede te deelen uit patiënt's vroegere leven, uit zijn prille jeugd, waarvan hij zelf niemendal weet. Als men dan een en ander samenvoegt, zou men dus in staat zijn aan de onwetendheid van den patiënt ten opzichte van het ontstaan zijner ziekte spoedig een eind te maken.

Ja, als dat zóó ging! We hebben echter een en ander geleerd en ondervonden waarop we aanvankelijk niet voorbereid waren. Weten en weten is niet een en hetzelfde; er zijn verschillende soorten van weten, die psychologisch niet gelijkwaardig zijn. Reeds Molière heeft betoogd: Il y a des fagots

et fagots. Het weten dat den arts eigen is, is niet hetzelfde dat den patiënt toebehoort en heeft niet dezelfde uitwerking. Al deelt de geneesheer zijn weten den patiënt mede, sorteert dat geen effect. Neen, die uitdrukking is minder juist. De mededeeling van wat de dokter weet, aan den patiënt, heeft niet het verdwijnen der verschijnselen ten gevolge, maar heeft een ander gevolg en wel dit: dat ze de analyse op gang brengt en de eerste kenteekenen hiervan zijn dikwijls uitingen van loochenen, van dingen tegenspreken. De patiënt weet dan iets wat hij tot nog toe niet heeft geweten, den zin van een verschijnsel, en toch weet hij die beteekenis ervan al evenmin als te voren. Wij leeren hieruit dat er meer dan één soort van onwetendheid bestaat. Wij zullen onzen rijkdom aan psychologische kennis in zekere mate dienen te vergrooten, willen wij er achter komen waarin dit onderscheid van weten bestaat. Maar toch blijft onze bewering waar dat de verschijnselen verdwijnen als men den zin ervan weet. Het komt er maar op aan dat dat weten dient te berusten op een inwendige verandering die in den patënt plaats heeft en welke alleen verkregen kan worden als gevolg van een doelmatigen psychischen arbeid. Hier staan wij voor vraagstukken die ons weldra zullen leiden tot de conceptie van een Dynamica der symptomenvorming.

Mijne Heeren! Ik voel mij verplicht u nu de vraag te stellen: vindt gij wat ik u gezegd heb niet wat duister en niet te ingewikkeld? Breng ik u niet in de war, door zoo dikwijls te herroepen wat ik betoogd heb en onder voorbehoud iets te beweren, door een gedachtengang in te zetten an dan weer af te breken en te verlaten? Het zou mij spijten indien

dit zoo ware. Ik heb echter een sterken afkeer van vereenvoudigingen die verkregen worden ten koste van de waarheid; ik vind het goed dat u doordrongen wordt van de veelzijdigheid en de ingewikkeldheid van het onderwerp en ik geloof dat het geen kwaad kan als ik u bij elk punt dat behandeld wordt, meer zeg dan u op het oogenblik kunt waardeeren. Ik weet immers dat mijn toehoorders en lezers wat zij aanhooren of lezen naar hun gading verwerken, verkorten, vereenvoudigen, er een uittreksel van maken. Tot een zekere grens is het waar dat er des te meer overblijft hoe meer er aan stof gegeven wordt. Met u wil ik hopen dat u het essentieele uit mijn mededeelingen, — dat wat den zin der verschijnselen, wat het onbewuste en de relatie tusschen deze beide betreft — duidelijk zult begrepen hebben, in weerwil van alle andere zaken die daarbij vermeld waren. Gij hebt ook goed begrepen dat ons verder onderzoek in twee richtingen gaat; in de eerste plaats moeten wij leeren hoe personen in den toestand van zenuwziek-zijn kunnen geraken, wat een klinisch probleem is, en ten tweede hoe de ziekte-symptomen zich ontwikkelen uit de voorwaarden waaronder de neurose ontstaat, wat een vraagstuk der psychische dynamica uitmaakt. Voor die beide problemen moet er ergens ook een punt van aanraking zijn.

Voor vandaag zal ik hier niet verder op ingaan, maar daar onze tijd nog niet verstreken is, wil ik voor een oogenblik beslag leggen op uw aandacht om te wijzen op een ander kenmerk dat onze beide analysen dragen, op de herinneringsleemten of amnesieën, waarvan gij de draagwijdte wederom eerst later ten volle zult kunnen beoordeelen. Gij hebt gehoord dat men de taak van de

behandeling met psycho-analyse kan uitdrukken in de formule dat men al het ziek-makend onbewuste bewust moet maken. Nu zult gij misschien verbaasd zijn te vernemen dat men die formule kan vervangen door deze andere: men moet alle herinnerings-leemten van den patiënt aanvullen, zijn amnesieën wegnemen. Dat zou op hetzelfde neerkomen. De amnesieën van den lijder aan neurose schijnen dus een belangrijken factor te vormen bij het ontstaan der verschijnselen. Als u echter het geval, waarop onze eerste analyse betrekking heeft, nagaat, dan zult u daarin aan de amnesie niet de rol kunnen toekennen die wij beweren dat zij speelt. De patiënte heeft de scène, aan welke haar dwangbehandeling zich koppelt, niet vergeten; zij herinnert zich die integendeel levendig; en bij het ontstaan van dit symptoom speelt ook iets anders, dat zou vergeten zijn, geen rol.

Bij onze tweede patiënte, het meisje met het dwangceremonieel, is de stand van zaken minder duidelijk, alhoewel toch in zijn geheel analoog. Ook zij heeft haar optreden in de kinderjaren, de feiten dat zij de deur tusschen haar eigen slaapkamer en die harer ouders open wou hebben, en dat zij moeder als 't ware verjoeg van haar plaats in het ouderlijk bed, eigenlijk niet vergeten; zij herinnert zich een en ander zeer duidelijk ofschoon ongaarne en aarzelend. Alleen dit mogen wij opvallend achten dat de eerste patiënte, terwijl zij ontelbare keeren de dwanghandeling uitvoerde, geen enkele maal op het idée kwam dat er analogie bestond tusschen die handeling en het gebeurde na den eersten huwelijksnacht en dat zulks ook niet in haar herinnering opdoemde toen men haar aanspoorde om eens in zichzelf na te gaan hoe zij er

toe kwam om die dwanghandeling te doen. Deze zelfde opmerking geldt ook voor het meisje, bij wie het ceremonieel en de aanleidingen daartoe bovendien op dezelfde situatie — die zich iederen avond herhaalde — betrekking hebben.

In beide gevallen is er geen sprake van werkelijke amnesie, van herinnerings-leemte, maar er bestaat onderbreking van een samenhang die de reproductie, het wederopdoemen in de herinnering, zou moeten bezorgen. Een dergelijke stoornis in het geheugen is toereikend voor de dwang-neurose, bij hysterie is de verhouding een andere. Deze laatste neurose kenmerkt zich meestal door zeer belangrijke amnesieën. In den regel voert ons de analyse van elk afzonderlijk hysterisch verschijnsel tot een aaneenschakeling van levensindrukken, die, als zij zich opnieuw vertoonen, uitdrukkelijk gesignaleerd worden als tot nu toe vergeten te zijn. Deze keten van indrukken gaat eenerzijds terug tot in de prilste jeugd, zoodat de hysterische amnesie beschouwd moet worden als de onmiddellijke voortzetting der infantiele amnesie, die bij den normalen mensch de eerste uitingen van zijn zieleleven verbergt. Anderzijds zien wij tot onze verbazing, dat ook de jongste ervaringen der patiënten soms in vergetelheid geraakt zijn, en wel in 't bizonder kunnen de voorvallen, waarbij de ziekte uitgebroken of verergerd is, door de amnesie aangevreten, zooal niet geheel verzwolgen zijn. Geregeld zijn uit het totaalbeeld van zulk een recente herinnering gewichtige gedeelten verloren gegaan of vervangen door memorievervalschingen. Ja, vrij geregeld doet het geval zich voor, dat pas even vóór het beëindigen eener analyse, zekere herinneringen opdoemen van pas-doorleefde voorvallen, die tot dusver waren terugge-

houden en tastbare leemten in den samenhang der feiten hadden veroorzaakt.

Dergelijke herinnerings-fouten zijn, zooals ik u zeide, kenmerkend voor de hysterie; ook komen bij deze neurose als symptomen toestanden voor (de hysterische aanvallen) die geen spoor behoeven achter te laten in de herinnering. Als den „zin" van een symptoom vatten wij twee dingen samen, zijn „vanwaar" of „waar-vandaan" en zijn „waarheen" of „waartoe", met andere woorden, de indrukken en het doorleefde, waarvan het verschijnsel uitgaat, en de bedoelingen die erin besloten liggen. Het „waar vandaan" van een symptoom lost zich dus op in indrukken die van buitenaf gekomen zijn, die noodzakelijkerwijze eenmaal bewust geweest zijn en nadien door vergeten onbewust kunnen zijn geworden. Het „waarheen of waartoe" van het verschijnsel, zijn streven, is echter telkens een endo-psychisch gebeuren dat mogelijkerwijs eerst bewust is geworden, maar evengoed nooit bewust geweest en verder onbewust gebleven is. Het legt dus niet zooveel gewicht in de schaal of de amnesie ook het „vanwaar" — de gebeurtenissen, waarop het symptoom steunt — heeft aangetast, zooals dat het geval is bij de hysterie; het „waarheen", de tendens van het symptoom — die van meet af aan onbewust kan geweest zijn — is het, die haar afhankelijkheid van het onbewuste motiveert en dat even stellig bij de dwangneurose doet als bij de hysterie.

Door aan het onbewuste een zoo groote plaats in het zieleleven toe te kennen, hebben wij de meest venijnige geesten der kritiek tegen de psycho-analyse in het harnas gejaagd. Gij behoeft zich daarover niet te verwonderen en ge moet ook niet gelooven

dat de tegenstand tegen ons alleen in de moeielijkheid schuilt om zich een begrip te maken van het onbewuste of aan het betrekkelijk lastig opdoen van ervaringen die het bestaan ervan bewijzen. De weerstand heeft diepere oorzaken. De menschheid is in den loop der tijden door de wetenschap tweemaal in haar naïeve eigenliefde diep gekrenkt geworden. De eerste van die krenkingen onderging zij toen ze moest vernemen dat onze aarde niet het middelpunt van het heelal is, maar slechts een minimaal deeltje van een wereld-systeem zoo uitgebreid dat zij zich daar geen voorstelling van kan maken. Aan deze ervaring knoopt zich de naam van Copernicus vast, hoewel reeds de wetenschap der Alexandrijnen iets analoogs heeft betoogd.

De tweede vernedering onderging zij toen de biologen de schepping van den mensch loochenden, dezen lieten afstammen van de dierenwereld en duidelijk zijn dierlijke natuur aantoonden. Deze wijziging in de beschouwing omtrent de wording van den mensch heeft zich niet zonder de heftigste tegenkanting van de tijdgenooten in onze dagen voltrokken onder den invloed van Ch. Darwin, Wallace en hunne voorgangers.

Maar de derde en gevoeligste krenking moet de menschelijke ijdelheid ondervinden van de zijde der hedendaagsche psychologen, die aan de „Ikheid" willen betoogen dat zij geen meesteres is in haar eigen huis en dat zij maar een heel klein beetje verneemt van wat er onbewust in haar zieleleven plaats heeft. De psycho-analytici zijn niet de eersten en de eenigen geweest die deze meening verkondigd hebben, maar hun schijnt de rol toebedeeld te zijn om haar met den meesten nadruk te verdedigen en hier-

aan door ervaringsmateriaal, dat voor iedereen open ligt, kracht bij te zetten. Vandaar dat algemeen verzet tegen onze wetenschap, het uit-het-oog-verliezen van alle overwegingen van academische wellevendheid en het laten vieren door de oppositie van alle teugels eener onpartijdige logica. En daarbij komt nog dat wij den wereldvrede nog op andere wijze zijn komen storen, zooals gij spoedig nader zult vernemen.

NEGENTIENDE VOORLEZING

ALGEMEENE LEER DER NEUROSEN

WEERSTAND EN VERDRINGING

Dames en heeren!

Om verder door te kunnen dringen in het begrip der neurosen, hebben wij nieuwe ervaringen van noode en hiervan doen er zich een tweetal aan ons voor. Beide zijn merkwaardig en ieder op haar beurt verrassend. Op beide zijt gij overigens reeds voorbereid door onze besprekingen van het vorige jaar.

Ten eerste: als wij trachten een patiënt te genezen, hem van de verschijnselen van zijn lijden te bevrijden, dan biedt hij taaien, heftigen weerstand aan onze pogingen daartoe en blijft dien bieden tijdens den heelen duur der behandeling. Dit feit lijkt zoo zonderling dat wij moeielijk kunnen verwachten op ons woord geloofd te zullen worden. Het is maar het beste dat wij hier niets van zeggen aan de familieleden en nabestaanden van den patiënt, want zij zouden gewoonweg denken dat het een praatje van ons was om ons van schuld vrij te pleiten in 't geval dat de behandeling wat lang duurde of geen succes had. Voorts worden alle verschijnselen van dien weerstand door den patiënt zelf voortgebracht, zonder dat hij zich daar rekenschap van geeft, en het is reeds een groote overwinning als wij hem er toe hebben kunnen brengen deze opvatting te aanvaarden en er rekening mede te houden. Denkt u toch eens in het geval in.

De patiënt, die zoo onder zijn verschijnselen lijdt, en de personen uit zijn omgeving daardoor eveneens zoo doet mede lijden, die zich zooveel offers aan tijd, geld, moeite en zelfverloochening getroost om van die symptomen bevrijd te worden, die zou, om toch maar ziek te kunnen blijven, zich verzetten tegen de hem geboden hulp! Wel moet die bewering al heel onwaarschijnlijk klinken! En toch is het zoo. En als men ons de onwaarschijnlijkheid daarvan voor de voeten werpt, dan behoeven wij slechts te wijzen op een analogen toestand: ieder, die wel eens een bezoek bij den tandarts gebracht heeft — in de hoop verlost te worden van een onuitstaanbare kiespijn — weet mee te spreken van de aanvechting om, wanneer de operateur de zieke kies met zijn tang tracht te vatten, diens arm tegen te houden.

De weerstand van den patiënt is van velerlei aard, vaak zeer geraffineerd, moeielijk te herkennen; de vorm van het symptoom wisselt af in 't oneindige. Daarom moet de geneesheer wel wantrouwend zijn en op zijn tellen passen. In de psychoanalytische therapie passen wij de techniek toe, die wij bij de droomduiding samen bestudeerd hebben. Wij manen den patiënt aan zich in een toestand te brengen van kalme zelf-observatie zonder daarbij na te denken, en alles uit te spreken wat hij in zijn binnenste waarneemt: gevoelens, gedachten, herinneringen, in de volgorde, waarin ze zich aanmelden. Wij waarschuwen hem uitdrukkelijk om aan geen enkele beweegreden, die hem zou nopen zijn invallen te ziften, toe te geven, m.a.w.: niet deze toe te laten en andere weer terug te houden, onder het voorwendsel dat zoo iets te zeggen onaangenaam of indiscreet, iets anders weer onbe-

duidend of onzinnig of niets-met-de-zaak-uittestaan-hebbend zou zijn of niet gezegd behoeft te worden.

Wij drukken hem op het hart om slechts oppervlakkig te denken, om wat hij vindt aan geen kritiek hoegenaamd te onderwerpen, en verzekeren hem dat de uitslag van de behandeling, vooral ook de duur ervan, afhangt van de nauwgezetheid waarmede hij dezen technischen grondregel van de analyse nakomt. De techniek der droomduiding heeft ons geleerd dat juist die invallen, waartegen de bovengenoemde bedenkingen en tegenwerpingen worden ingebracht, geregeld het materiaal bevatten dat ons de toegangspoort tot het onbewuste ontsluit.

Een eerste gevolg van het stellen van dezen technischen grondregel is dat hij een punt van aanval van den weerstand wordt. Op allerlei manieren poogt de patiënt zich te onttrekken aan zijne bepalingen. Vaak beweert hij dat er hem niets invalt; dan weer dat er zich zooveel gedachten aan hem opdringen dat hij niets vasthouden kan. Dan bespeuren we met een gevoel van teleurstelling en verbazing dat de patiënt nu eens dezen, dan genen inval gecritiseerd heeft; hij verraadt zichzelf door de lange pauzen die hij bij zijn spreken maakt. Hij geeft dan toe, dat hij zich schaamt om een zeker iets te zeggen en vindt dat een geldig motief om van den grondregel, dien hij aanvaard heeft, af te wijken. Of wel, hij beweert dat hem iets inviel dat niet hemzelf maar iemand anders betreft, waarom hij het dan niet mededeelt. Of, wat hem zoo juist inviel zou heelemaad geen gewicht in de schaal leggen, was te mal, te onzinnig; ik kon toch niet verondersteld hebben dat hij zulk een gedachte zou

vervolgen; en zoo gaat het in allerlei schakeeringen voort, waarop men alleen te antwoorden heeft dat alles zeggen inderdaad alles zeggen beteekent.

Het komt bijna nooit voor dat een patiënt niet probeert een of ander gebied voor zich te reserveeren om te voorkomen dat de kuur zou wagen dit te betreden. Een mijner patiënten, een overigens zeer verstandig man, verzweeg zoo weken aaneen voor mij een intieme liefdes-betrekking, en verdedigde deze manier van handelen, het niet-nakomen van den heiligen regel, met het argument dat, naar zijn opvatting, deze liefdeshistorie een privé aangelegenheid was. Het ligt in de rede dat de analytische behandeling zulk een recht van asyl niet toestaan kan. Stelt u eens voor, dat men in een stad als Weenen een plein als de Hohe Markt of wel het gebouw van de Stephanus-kerk als vrijplaats zou decreteeren, waar dus niemand zou mogen worden gevangen genomen, zou een dergelijk decreet dan niet meteen de onmogelijkheid scheppen om een bepaalden misdadiger in hechtenis te nemen? Ik heb eens een man, aan wiens geschiktheid om te werken objectief veel gelegen was, een dergelijk uitzonderingsrecht toegestaan, omdat hij onder dienst-eed stond, waardoor het hem verboden was over bepaalde dingen met anderen te spreken. Hij was tevreden met den gang van zaken, maar ik niet; ik heb me dan ook voorgenomen om onder dergelijke voorwaarden geen behandeling meer te aanvaarden. Lijders aan dwang-neurose weten door de mazen van de wet, die de technische regel heeft gesteld, heen te glippen, dank zij hun overdreven nauwgezetheid van geweten en hun twijfelzucht. Lijders aan angsthysterie kunnen de technische regels tot een absur-

diteit maken, door slechts invallen te brengen die zoo ver verwijderd blijven van het gezochte dat de analyse er niets aan heeft. Maar mijn doel is niet om u op de hoogte te brengen van deze moeielijkheden van de techniek. Laat het genoeg zijn dat het ten slotte gelukt door doorzetten en volharden den weerstand een zekere mate van gehoorzaamheid aan de grondregels der techniek af te dwingen; maar hij vertoont zich daarna weer op ander gebied. Hij treedt dan op als weerstand op intellectueel terrein, strijdt met argumenten, werpt bezwaren op en onwaarschijnlijkheden die het normale maar niet-geschoolde denken in de analytische leerstellingen ontdekt. Wij krijgen dan van deze op zichzelf zich uitende stemmen alle kritieken en tegenwerpingen te hooren die zich in de wetenschappelijke litteratuur in koor om ons verheffen. Vandaar dat ons ook niets onbekend klinkt in wat men ons van buiten toeroept. Het is een storm in een glas water. Maar de patiënt is bereid met ons te praten; hij wil ons gaarne overhalen dat we hem onderrichten, zijn bedenkingen weerleggen, hem een en ander van wat er over het onderwerp geschreven is, laten lezen opdat hij zich beter in die richting zal kunnen opvoeden. Gaarne wil hij aanhanger der psycho-analyse worden, mits deze hem persoonlijk spare. Maar in die begeerte naar meer weten, schemert de weerstand door; wij zien daar een afwijken van onze speciale doeleinden in en geven er niet aan toe.

De weerstand, dien de lijder aan dwangneurose vertoont, volgt een bizondere tactiek. Vaak legt hij de analyse geen hinderpalen in den weg, zoodat zij in staat is steeds meer klaarheid te brengen in de raadselen die de ziekte herbergt; maar ten slotte bespeuren wij tot onze verbazing dat de ophelde-

ring het ziekte-verschijnsel niet in kracht doet afnemen, dat zij ons practisch niet verder brengt. Dan komen wij tot de ontdekking dat de weerstand zich heeft teruggetrokken op den twijfel die kenmerkend is voor de dwangneurose, en ons van deze positie uit met succes bestookt.

De zieke heeft ongeveer zóó met zichzelf geredeneerd: dat is nu allemaal heel mooi en belangrijk. Gaarne wil ik er ook verder naar luisteren. Het zou stellig een goeden invloed op mijn ziekte uitoefenen als het waar was. Maar ik geloof heelemaal niet aan de waarheid daarvan, en zoolang ik het niet geloof, kan het mijn ziekte niet genezen. Zoo kan het lang voortslepen tot men eindelijk de gereserveerde stelling zelf genaderd is en nu tot den beslissenden eindstrijd komt.

De weerstanden op intellectueel gebied zijn niet de ergste, die komt men wel steeds te boven. Maar de patiënt is in staat om, terwijl hij toch binnen de grenzen van de analyse blijft, weerstanden te vormen, die, uit een technisch oogpunt beschouwd, zeer moeielijk te overwinnen zijn. Inplaats van vergeten dingen tot herinnering te brengen, weet hij door middel van de zoogenaamde „overdracht" situaties en gevoelsprikkels uit zijn voorafgaand leven te reproduceeren die even zoovele weerstanden worden tegen den geneesheer en tegen de kuur. Hij ontleent aan dat materiaal, als hij een man is, zijn verhouding tegenover zijn vader en stelt daarbij den geneesheer in de plaats van dezen en zoo vormt hij zich weerstanden uit zijn streven naar persoonlijke zelfstandigheid en naar een zelfstandig oordeel, uit zijn trots waarvan het eerste doelwit was om aan den vader gelijk of hem de baas te zijn, uit zijn onwil om voor de tweede maal in zijn

leven den last der dankbaarheid op zich te laden. Af en toe krijgt men zoo den indruk als zou bij den patiënt de goede bedoeling om beter te worden plaats gemaakt hebben voor het doel om den dokter in het ongelijk te stellen, hem te doen voelen hoe onmachtig hij is om zijn patiënt te genezen, over hem te triomfeeren. De vrouwen verstaan meesterlijk de kunst om met het doel om weerstand op te werpen, een teedere, erotisch-getinte „overdracht" op den arts over te brengen. Als die toeneiging een zekere hoogte heeft bereikt dan gaat alle belangstelling voor de oogenblikkelijke situatie van de kuur verloren, en de nooit-uitblijvende ijverzucht zoowel als de verbittering over de niet te vermijden afwijzing van de positieve gevoelsverhouding — hoe voorzichtig die ook werd ingekleed — zorgen er wel voor om de persoonlijke verstandhouding met den arts te bederven en op die wijze een der machtigste drijfkrachten der analyse uit te schakelen.

Men mag deze soort van weerstanden niet eenzijdig veroordeelen. Zij bevatten zooveel van het gewichtigste materiaal uit het verleden van den patiënt en brengen het op zoo overtuigende wijze naar voren dat, als een goed-geschoolde techniek er de juiste wending aan weet te geven het de beste steun voor de analyse wordt.

Het blijft merkwaardig dat dit materiaal vrijwel steeds in dienst staat van den weerstand en zijn aan de behandeling vijandige façade naar voren brengt. Men zou ook kunnen zeggen dat het karaktereigenschappen, bepalingen van de aan te nemen houdingen van de ikheid zijn die gemobiliseerd worden met het doel om de veranderingen, waarnaar gestreefd wordt, te bekampen. Men kan daar-

bij opmerken hoe deze karakter-eigenschappen gevormd zijn in samenhang met de voorwaarden der neurose en als reactie tegen haar eischen; en men ontdekt trekken in dat karakter die anders niet of niet in die mate kunnen optreden, die men als latent beschouwen kan. Gij moet ook niet meenen dat wij in het zich-opwerpen van zulke weerstanden een onvoorzien gevaar van beïnvloeding der psycho-analyse zien. Neen, wij weten dat zulke weerstanden zich moeten vertoonen; wij zijn slechts ontevreden als we ze niet duidelijk genoeg te voorschijn kunnen roepen en ze dus den patient ook niet duidelijk kunnen maken. Ja, ten slotte begrijpen wij dat het overwinnen van die weerstanden de essentieele prestatie van de analyse is en dat deel van den arbeid dat alleen ons de verzekering geeft dat wij bij den patient iets tot stand hebben gebracht.

Voegt nog hierbij dat de patient van alle toevallige dingen, die zich tijdens de behandeling voordoen, partij trekt om stoornis teweeg te brengen, elke gelegenheid van buitenaf die van het doel afleidt, elke beoordeeling van een der analyse vijandige autoriteit in zijn omgeving, een toevallige of de neurose compliceerende organische aandoening, ja zelfs elke verbetering in zijn toestand uitbuit als motief om zijn medewerking tot het bevorderen van de genezing te staken, dan geeft u dat zoo ongeveer een — maar volstrekt geen volledig — beeld van de wijze waarop en van de middelen waardoor de weerstand — die in elke analyse moet worden bestreden — zich doet kennen.

Ik heb dit punt zoo uitvoerig met u behandeld omdat ik er u op wijzen wil dat deze ervaring van ons omtrent de weerstanden der zenuwlijders

tegen het opheffen hunner verschijnselen de grondslag geworden is van onze dynamische opvatting der neurosen.

Oorspronkelijk hebben B r e u e r en ik de psychotherapie toegepast langs den weg der hypnose; B r e u e r's eerste patiënt werd geheel langs hypnotischen weg behandeld; aanvankelijk heb ik zijn voorbeeld gevolgd. Ik geef toe dat het werk toen aangenamer en gemakkelijker was en veel minder tijd in beslag nam. Maar de uitkomsten waren wisselvallig en hielden geen stand; daarom heb ik de hypnose opgegeven. En toen ben ik gaan begrijpen dat het toepassen van hypnose bij deze gevallen een hinderpaal was om tot het begrip van de dynamica te geraken. De hypnotische toestand was het juist die het bestaan van den weerstand aan de waarneming van den geneesheer onttrok. Hij schoof den weerstand terug, maakte een zeker gebied voor de analyse vrij en stuwde hem — op gelijke wijze als de twijfel dat bij de dwangneurose pleegt te doen — aan de grenzen van het vrijgemaakte gebied zóo op dat hij ondoordringbaar werd. Daarom mocht ik ook zeggen dat de eigenlijke psychoanalyse pas haar intrede heeft gedaan toen ik begonnen ben met van de medehulp der hypnose af te zien.

Als het constateeren van den weerstand zooveel beteekenis heeft verkregen, dan mogen wij wel met alle voorzichtigheid overwegen of we niet met te groote lichtvaardigheid het bestaan van weerstand aannemen. Misschien komen er werkelijk gevallen van neurose voor, waarbij zich om andere redenen geen invallen vertoonen; misschien verdienen de argumenten tegen onze veronderstelling een grondige overweging en zouden wij ongelijk kunnen hebben om de verstandige critiek van de geanaly-

seerden maar op zij te schuiven en als weerstand te beschouwen.

Welnu, mijne heeren, wij zijn niet lichtvaardig tot het aannemen van weerstanden gekomen. Wij hebben van de ons gegeven gelegenheid, die dergelijke patiënten boden, gebruik gemaakt, en hen, bij het opdoemen en na het verdwijnen van een weerstand, met aandacht nagegaan.

In den loop eener behandeling toch zien wij steeds dat de weerstand voortdurend van intensiteit verandert; hij stijgt steeds wanneer men een nieuw thema gaat behandelen, is het sterkst tijdens het hoogtepunt van den arbeid, dien het kost, en daalt weder als het thema besproken en afgehandeld is. Als we geen technische fouten begaan hebben krijgen we ook niet bovenmatig met den weerstand, dien een patiënt bieden kan, te doen. Wij konden ons overtuigen dat dezelfde persoon tallooze malen in den loop der analyse zijn kritische houding laat varen en weer opvat. Als we aanstalten maken een nieuw en voor hem bizonder pijnlijk stuk van het onbewuste materiaal tot bewustzijn te brengen, dan spant hij zijn kritiek tot het uiterste in; al heeft hij van te voren een boel begrepen en aanvaard, dan zijn die aanwinsten nu als 't ware weggevaagd; in zijn streven naar oppositie tot elken prijs kan hij ons volkomen het beeld voor oogen tooveren van den in affect verkeerenden zwakzinnige. Is het ons gelukt hem over dezen nieuwen weerstand heen te helpen, dan komt hij weer tot inzicht en tot bezinning. De kritiek, die hij uitoefent, is dus geen zelfstandige functie die als zoodanig eerbied afdwingt; zij is de handlangster zijner gemoedsaffecten en wordt bestuurd door zijn weerstand. Als iets hem niet bevalt, dan kan hij er zich tegen

te weer stellen met een scherpzinnigheid die den schijn heeft van een gezonde critiek; maar komt het in zijn kraam te pas, dan kan hij zich daarentegen zeer lichtgeloovig voordoen. Misschien zijn wij allen van dezelfde kracht, de analysandus toont alleen daarom zoo duidelijk zulk een ondergeschiktheid aan het gemoedsleven omdat wij hem in de analyse zoo in het nauw brengen.

Op welke manier kunnen wij ons nu rekenschap geven van het feit dat de patiënt zich zoo energisch verweert tegen het wegnemen van zijn symptomen en het herstel van een normalen gang zijner psychische verrichtingen? We komen tot de overtuiging dat we hier op het spoor gekomen zijn van machtige krachten die zich verzetten tegen een wijziging in den bestaanden toestand; het moeten wel dezelfde zijn die destijds dien toestand hebben teweeggebracht.

Bij het zich-vormen der verschijnselen moet er iets hebben plaats gehad dat wij nu, krachtens de ondervinding die wij bij de ontbinding van de symptomen opdoen, kunnen reconstrueeren. Reeds uit de waarneming van Breuer weten wij dat het bestaan van het symptoom de veronderstelling wettigt dat een of ander psychisch gebeuren niet op normale wijze zijn loop ten einde gebracht heeft, zoodat het niet tot bewustheid is kunnen komen. Het symptoom neemt de plaats in van datgene wat niet tot volledigen afloop is kunnen komen. Zoo weten wij op welke plaats wij de krachtwerking, die wij vermoeden, te zoeken hebben. Er moet zich wel een ernstig verzet hebben voorgedaan tegen het in-het-bewustzijn-doordringen van de bedoelde psychische gebeurtenis; zoodoende bleef deze onbewust. In dien onbewusten toestand bezat het het

vermogen om een verschijnsel te vormen. Datzelfde verzet kant zich tijdens de analytische kuur opnieuw tegen de poging om wat onbewust is bewust te maken. Wij nemen dat waar als weerstand. Aan het pathogene gebeuren, waarvan het bestaan ons bewezen wordt door den weerstand, hebben wij den naam van verdringing gegeven.

Wij moeten ons nu duidelijker voorstellingen zien te maken van dit verdringings-proces. Het is een proces dat noodzakelijk aan de symptoom-vorming vooraf moet gaan, maar het is ook een proces waarvan we geen analogon kennen.

Wanneer we als voorbeeld een impuls nemen, een psychisch gebeuren dat ernaar streeft zich in een handeling om te zetten, dan weten wij dat deze door ons onderdrukt kan worden; wij noemen dat verwerpen of veroordeelen. Hierdoor wordt aan het streven de energie, waarover het beschikt, onttrokken; het wordt machteloos, maar kan als herinnering bewaard blijven. Het gansche verloop der beslissing heeft plaats onder den drempel der bewuste ikheid. De gang van zaken zou geheel anders zijn als dezelfde impuls aan verdringing onderworpen ware. Dan zou hij zijn energie behouden maar de herinnering eraan zou verdwijnen; ook zou dan het verdringingsproces zich voltrekken zonder door de ikheid bemerkt te worden. Deze vergelijking brengt ons dus geen stap nader tot het begrip van het wezen der verdringing.

Ik zal u nu mededeelen welke theoretische voorstellingen alleen bruikbaar blijken te zijn om het begrip van verdringing beter te belichamen. Daarvoor is het vooral noodig dat wij van de zuiver-beschrijvende beteekenis van het woord „onbewust" tot den systematischen zin van hetzelfde

woord overgaan, wat zooveel wil zeggen als: wij komen ertoe om te beweren dat de bewustheid of de onbewustheid van een voorval van psychischen aard slechts een van haar eigenschappen is en niet noodzakelijk een eigenschap die niet aan twijfel onderhevig is.

Als zulk een gebeurtenis onbewust is gebleven dan is dat buiten-het-bewustzijn-blijven misschien slechts een kenteeken van het lot dat zij heeft ondergaan, niet het lot zelf. Om onszelf dat lot in beeld te kunnen brengen, nemen wij aan dat elke psychische gebeurtenis — later zullen wij een uitzondering hierop noemen — eerst in een onbewust stadium of phase verkeerd heeft en pas later van hieruit in de bewuste phase overgaat, zooals een photographische opname eerst een negatief is en dan door het verdere proces tot een positief beeld wordt. Nu wordt echter uit elk negatief geen positief beeld vervaardigd en evenmin is het noodzakelijk dat elke onbewuste ziele-gebeurtenis in een bewuste verandert. Nog beter kunnen wij het zóó uitdrukken: de bedoelde gebeurtenis hoort eerst thuis in het psychisch systeem van het onbewuste en kan dan — als de omstandigheden het medebrengen — overgaan in dat van het bewuste.

De grofste voorstelling, die wij ons van die systemen kunnen maken, is ook de gemakkelijkste: dat is de ruimte-voorstelling. Denken wij ons dan het systeem van het onbewuste als een groote voorkamer, waarin de ziele-roerselen, als zelfstandige wezens, zich ophouden. Deze mondt uit in een tweede, kleinere kamer, een soort salon, waarin ook het bewustzijn huist. Maar op den drempel tusschen beide kamers staat een wachter op post, die de ziele-roerselen stuk voor stuk monstert, censu-

reert en ze niet in den salon toelaat als ze hem niet naar den zin zijn. U ziet wel dadelijk in dat het er niet veel toe doet of de wachter een enkel roersel reeds dadelijk bij den drempel den toegang belet, dan wel dat hij het naar het onbewuste terugzendt als het alreeds den dorpel gepasseerd is. Dit is eenvoudig een zaak van meer of mindere waakzaamheid en tijdig herkennen zijnerzijds. Door aan dit beeld vast te houden zijn wij in staat onze nomenclatuur verder uit te breiden. De roerselen in de voorkamer van het onbewuste zijn onttrokken aan het oog van het bewustzijn, dat zich in de andere kamer bevindt; zij blijven voorloopig onbewust. Als zij, tot den drempel genaderd, door den wachter teruggewezen zijn, dan zijn zij niet geschikt om bewust te mogen worden, wij noemen ze v e r d r o n g e n. De roerselen echter, die de wachter over den dorpel heeft laten komen, zijn daarom nog niet noodzakelijk bewust geworden; alleen dàn toch worden zij bewust als het hun gelukt de aandacht van het bewustzijn op zich te richten. Daarom geven wij aan deze tweede kamer terecht den naam van het v o o r b e w u s t e. Zoo behoudt het bewust-worden zijn zuiver-discriptieve beteekenis. Het lot van v e r d r o n g e n te worden treft dus het enkele roersel dat door den wachter niet uit het systeem van het onbewuste tot dat van het voorbewuste wordt toegelaten.

Diezelfde wachter is het, dien wij als den weerstand hebben leeren kennen die zich vertoont als wij in de analyse de verdringing pogen op te heffen.

Nu weet ik wel dat gij mij toevoegen zult dat deze voorstellingen even grof als fantastisch zijn en zij in een wetenschappelijk betoog niet kunnen worden toegelaten. Ik weet dat ze grof zijn; meer

dan dat zelfs; wij weten dat ze onjuist zijn en als we ons niet vergissen hebben wij er wat beters voor in de plaats te geven. Ik weet niet of ze u dan nog zoo fantastisch zullen toeschijnen. Het zijn voorloopige hulpvoorstellingen — evenals het Ampère'sche mannetje dat in den electrischen stroom-cirkel zwemt er een is — en niet te versmaden waar zij dienen kunnen om waarnemingen begrijpelijk te maken. Ik kan u de verzekering geven dat deze grove onderstellingen van de twee kamers, van den wachter op den dorpel tusschen beide in, en het bewustzijn als toeschouwer aan het uiteinde van de tweede kamer, de werkelijke verhouding al zeer nabijkomen. Ook zult u mij moeten toegeven dat onze uitdrukkingen onbewust, voorbewust, bewust, veel minder een vooropgezet oordeel inhouden en lichter te rechtvaardigen zijn dan andere die in gebruik of als zoodanig voorgeslagen zijn, zooals onderbewust, nevenbewust, binnenbewust en dergelijke.

Meer beteekenis wil ik daarom hechten aan den eisch uwerzijds dat een dergelijke inrichting van het psychisch apparaat, zooals ik heb uitgedacht ter verklaring van de verschijnselen der neurose, ook in 't algemeen toepasselijk moet wezen, dus ook de normale functie moet kunnen verklaren. Daar hebt ge volkomen het recht toe. Wij kunnen op deze consequentie nu niet ingaan; maar onze belangstelling voor de psychologie der verschijnselen-vorming moet buitengewoon toenemen als de kans bestaat dat wij, door het onderzoek van pathologische verhoudingen, ook inzicht kunnen krijgen in het zoo goed verborgen normale zieleleven.

Is het u buitendien niet duidelijk waarop onze veronderstellingen van de beide systemen, hunne

verhouding onderling en die tot het bewustzijn, zich grondvesten? De wachter tusschen het onbewuste en het voorbewuste is toch niemand anders dan de censuur die haar invloed uitoefent op de vorming van den manifesten droom. De dagresten die als droomprikkels werkzaam waren, waren voorbewust materiaal dat tijdens den nachtslaap den invloed ondergaan had van onbewuste en verdrongen wensch-prikkels en gezamenlijk met deze, dank zij hun energie, den latenten droom hadden kunnen vormen. Onder de heerschappij van het onbewuste systeem heeft dit materiaal een bewerking ondergaan — de verdichting en verschuiving —, iets dat in het normale zieleleven, dat wil zeggen in het voorbewuste systeem, onbekend is of slechts bij uitzondering voorkomt. Deze verscheidenheid in wijze van werking karakteriseerde voor ons de beide systemen; in de verhouding, waarin het onbewuste staat tot het bewuste zagen wij slechts een teeken van onderhoorigheid van een der beide systemen. De droom is toch geen ziekte-verschijnsel meer; hij kan bij ieder gezond mensch, als deze in slaap-toestand is, optreden. De opvatting omtrent den bouw van het ziele-apparaat, die ons in één klap de vorming van den droom en die der zenuw-verschijnselen doet begrijpen, kan er terecht aanspraak op maken, ook als geldend voor het normale leven in aanmerking te komen.

Dat is alles wat we voorloopig omtrent de verdringing wenschen te zeggen. Zij is slechts de voorwaarde voor de symptoom-vorming. We weten dat het symptoom een vervanging is voor iets dat door de verdringing verhinderd werd tot uiting te komen. Maar er valt nog een langen weg af te leggen voor men van de verdringing tot het begrip

komt van deze plaatsvervangende formatie. Als wij het vraagstuk van den anderen kant beschouwen, dan rijzen er, in verband met de overtuiging dat de verdringing bestaat, deze vragen: welke soort van psychische roerselen zijn aan verdringing onderhevig, welke krachten bevorderen de verdringing en welke zijn de beweegredenen ervoor.

Slechts een ding hieromtrent is ons bekend. Toen wij studie hebben gemaakt van den weerstand, hebben wij vernomen dat deze uitgaat van krachten van de ikheid, van bekende en latente karaktereigenschappen. Deze zijn het dus ook die aan de verdringing het aanzijn gaven, of die tenminste daartoe hebben medegewerkt. Al het verdere dienaangaande is ons nog onbekend.

De tweede ervaring, waarvan ik gewag heb gemaakt, kan ons hier nu verder helpen. In 't algemeen kunnen wij op grond der analyse aangeven wat het doel is van de verschijnselen der neurose. Ook dat zal niets nieuws voor u zijn.

Reeds aan de hand van twee gevallen van neurose heb ik u dat aangetoond. Maar, wat beduiden twee gevallen, zult gij zeggen. Rechtens zoudt gij kunnen verlangen dat ik het u in 200, in ontelbare gevallen aantoonde. Dat nu is me niet mogelijk. Eigen ervaring zal u hierbij te pas komen of het geloof dat zich beroepen kan op de eenstemmige meening in deze van alle psychoanalytici.

U herinnert zich nog wel dat in de twee gevallen, waarvan wij de verschijnselen aan een ernstig onderzoek hebben onderworpen, de analyse ons heeft ingewijd in de intiemste détails van het geslachtsleven dezer patiënten?

Bovendien is het ons — in het eerste geval gelukt het doel of de strekking van het symptoom,

dat wij onderzochten, te erkennen; in het tweede geval bleef die tendens wellicht wat verborgen door een omstandigheid die wij later bespreken zullen.

Welnu, hetzelfde, dat wij in deze beide voorbeelden gezien hebben, zouden wij in alle andere gevallen aantreffen, die wij aan analyse onderwierpen. Telkens zouden wij door de analyse met de sexueele ervaringen en wenschen van den patiënt in kennis gesteld worden, en telkenmale moeten constateeren dat de verschijnselen eenzelfde doel nastreven.

Als dusdanig doel geldt de bevrediging van sexueele verlangens; de verschijnselen zijn dienstbaar aan de sexueele bevrediging der patiënten, zij zijn een vervangings-middel voor de bevrediging van die verlangens, welke zij in het leven niet voldaan zien.

Denkt u maar eens aan die dwanghandeling van onze eerste patiënte. Die vrouw lijdt onder het gemis van haar man, dien zij innig lief heeft, met wien zij niet leven kan wegens zijn onmacht en zwakte. Zij moet hem trouw blijven, zij kan geen ander in zijn plaats stellen. Haar dwangverschijnsel verschaft haar datgene wat zij wenscht, het steekt haar man in de hoogte, verheimelijkt, vergoelijkt zijn tekortkomingen, vooral zijn impotentie. Fundamenteel is dit verschijnsel een wenschvervulling, evenals een droom dat is, en wel een erotische wenschvervulling, wat de droom niet altijd is.

Bij onze tweede patiënte hebt u althans kunnen opmerken dat haar ceremonieel ten doel had het geslachtsverkeer harer ouders te verhinderen, of te voorkomen dat een nieuwe zwangerschap mogelijk werd. Het is u zeker ook niet ontgaan dat patiënte door middel van dat ceremonieel ernaar streeft om

zich in de plaats van de moeder te stellen. Andermaal dus: op-zijde-zetten van beletselen bij de sexueele bevrediging en voldoen aan eigen sexueele verlangens. Straks zullen wij de complicatie, waarvan wij melding maakten, bespreken.

Mijne heeren! Om te voorkomen dat ik later restricties zou moeten maken op de algemeenheid van mijne beweringen, wil ik er u dadelijk op wijzen dat alles wat ik hier over verdringing, symptoom-vorming en symptoom-beteekenis zeg, de vrucht is van onze bestudeering van drie vormen van neurose, van de angst-hysterie, de conversie-hysterie en de dwang-neurose en voorshands ook slechts voor deze vormen geldt.

Deze drie aandoeningen, die wij gewoon zijn in één groep samen te brengen, waaraan wij den naam gegeven hebben van „overdrachts-neurosen", omvatten het gebied waarop de analytische therapie daadwerkelijk kan worden toegepast. De andere neurosen zijn psycho-analytisch veel minder goed bestudeerd geworden; bij een groep ervan heeft daartoe wel als reden gegolden de onmogelijkheid om er eenigen therapeutischen invloed op te kunnen uitoefenen. Gij moogt ook niet vergeten dat de psychoanalyse een nog zeer jonge wetenschap is, dat zij van haar beoefenaars veel inspanning en tijd ter voorbereiding ertoe vordert. Toch zijn wij van alle kanten bezig om deze andere aandoeningen, die niet tot de overdrachts-neurosen behooren, beter te leeren begrijpen. Ik hoop nog in staat te zullen zijn u in kennis te stellen met de verruiming van onze inzichten en ervaringen, verkregen bij de toepassing der analyse op dit nieuwe materiaal en u aan te toonen dat deze verdere onderzoekingen niet tot weersprekingen hebben geleid, maar tot het vor-

men van grootere eenheden. Als dus alles, wat hier gezegd wordt, nu geldt voor de drie overdrachtsneurosen, staat mij dan toe om de waarde, die de symptomen bezitten, ten minste door een nieuwe mededeeling kracht bij te zetten. Een vergelijkende studie omtrent de aanleidingen tot het ziek-worden heeft namelijk tot een uitkomst geleid, die men samenvatten kan in de formule: deze personen worden ziek door o n t b e r i n g op een of andere wijze, als de werkelijkheid hun de bevrediging hunner sexueele wenschen onthoudt. U zult inzien hoe voortreffelijk deze beide uitkomsten met elkander kloppen. Zoo slechts kan men eerst goed begrijpen dat verschijnselen een plaatsvervangende bevrediging zijn voor wat in het leven ontbeerd wordt.

Stellig is het mogelijk om allerlei bezwaren op te werpen tegen de stelling dat de symptomen der neurose vervangingsmiddelen zijn voor sexueele bevrediging. Twee van deze tegenwerpingen wil ik heden nog met u bespreken. Gij zult mij, als gijzelf een aantal zenuwlijders aan analyse hebt onderworpen, wellicht hoofdschuddend toevoegen, dat mijn stelling in een reeks van gevallen niet opgaat; in die gevallen schijnen de symptomen veeleer een tegenovergesteld doel na te streven, de geslachtsbevrediging uit te sluiten of op te heffen.

Ik zal de juistheid van uwe duiding niet bestrijden. De stand van zaken pleegt in de psycho-analyse doorgaans wat ingewikkelder te zijn dan ons wel lief is. Als die zoo eenvoudig ware, behoefden we wel niet tot de psycho-analyse onze toevlucht te nemen, om er licht in te brengen.

Enkele trekken, aan het ceremonieel onzer tweede patiënte eigen, vertoonen inderdaad reeds dit, aan de geslachtelijke bevrediging zoo vijandig, ascetisch

karakter; zoo b.v. als zij de uurwerken wegzet, een handeling die de magische beteekenis inhoudt van nachtelijke erecties te vermijden, of waar zij het vallen en breken van vaatwerk wil voorkomen, een symbolisch analogon voor het beschermen van haar maagdelijkheid. In andere gevallen van bed-ceremonieel, door mij geanalyseerd, was dit negatieve karakter veel duidelijker aangeduid; doorgaans scheen dat ceremonieel uit maatregelen van afweer tegen sexueele herinneringen of verleidingen te bestaan. Wij hebben trouwens reeds zoo vaak in de analyse ons mogen overtuigen dat antagonismen geen weersprekingen beteekenen. Zoo kunnen wij onze meening in dezen zin uitbreiden dat de symptomen òf een sexueele bevrediging òf een verweer tegen deze bedoelen, en dan zal bij de hysterie het positieve, wenschvervullende, bij de dwang-neurose het negatieve, ascetische karakter in 't algemeen overwegend zijn.

Als de verschijnselen dienstig kunnen zijn zoowel aan de geslachts-bevrediging als aan haar antagonist, dan heeft deze tweezijdigheid of polariteit een uitstekenden grond in een deel van hun mechanisme, waarvan we nog niet hebben kunnen gewagen. Zij zijn namelijk, zooals we nader vernemen zullen, compromis-uitkomsten, die ontstaan zijn door interferentie van twee antagonistische tendenzen en stellen zoowel het verdrongene als het verdringende voor dat tot hun ontstaan medegewerkt heeft. De plaatsvervanging kan nu eens meer ten gunste van de eene, dan van de andere zijde uitvallen, slechts zelden is er in het geheel geen sprake van eenigen invloed. Bij de hysterie ziet men meestal dat in hetzelfde symptoom beide doeleinden samentreffen. Bij de dwangneurose vallen beide

deelen vaak uiteen; dan wordt het symptoom tweezijdig, het bestaat uit twee opeenvolgende handelingen die elkander opheffen.

Een tweede bedenking zullen we niet zoo gemakkelijk kunnen beantwoorden. Als gij een grootere reeks van symptoom-verklaringen nauwkeurig nagaat, zult gij waarschijnlijk eerst meenen dat hier het begrip van een plaatsvervangende geslachtsbevrediging tot zijn uiterste grenzen uitgemeten wordt. En gij zult niet nalaten te beweren dat in deze symptomen niets te vinden is dat op een werkelijke bevrediging lijkt, dat zij zich vaak zelfs beperken tot het ontwaren van een gevoel of het vormen eener fantasie uit een sexueel complex.

Voorts, dat de beweerde geslachtsbevrediging zoo dikwijls een kinderlijk en onwaardig karakter vertoont, een masturbatorische handeling nabijkomt, of doet denken aan de vieze verkeerde gewoonten die men kinderen reeds verbiedt en afleert. En daarenboven zult gij nog uwe verbazing te kennen geven dat men den naam van geslachtsbevrediging geven wil aan iets dat misschien als bevrediging van wreede of afzichtelijke, zelfs onnatuurlijk te noemen lusten moet worden beschouwd.

Op deze laatste punten, mijne heeren, zullen wij niet verder ingaan, alvorens wij een grondige studie hebben gemaakt van het geslachtsleven van den mensch en tevens tot de vaststelling zullen gekomen zijn, van wat men rechtens sexueel mag noemen.

TWINTIGSTE VOORLEZING

ALGEMEENE LEER DER NEUROSEN

HET GESLACHTSLEVEN VAN DEN MENSCH

Dames en heeren!

Men zou zoo meenen dat er wel geen twijfel kon bestaan omtrent de kwestie wat men onder het „sexueele" heeft te verstaan. Voor alles toch is het sexueele het onfatsoenlijke, datgene, waarover men niet mag spreken. Naar mij ter oore is gekomen zouden de leerlingen van een beroemd psychiater eens getracht hebben hun leermeester ervan te overtuigen dat de verschijnselen der lijders aan hysterie zoo dikwijls sexueele dingen voorstellen. Met dat doel verzochten zij hem eens aan de legerstede te komen van een hysterische vrouw, wier toevallen ongetwijfeld een verlossing mimeerden. Hij was het echter niet met de meening der jongelieden eens, wat uit zijn opmerking: „nu, een verlossing heeft toch niets met het sexueele uit te staan" op te maken was. Stellig, een verlossing is niet onder alle omstandigheden iets onfatsoenlijks.

U neemt het mij, vrees ik, kwalijk dat ik met zulke ernstige dingen scherts. Maar wat ik zeg is niet zoo geheel en al scherts. In ernst gesproken, het is lang niet gemakkelijk den inhoud van het begrip „sexueel" aan te geven. Het eenig juiste antwoord op de vraag, wat is sexueel, zou misschien dit moeten zijn: alles wat samenhangt met het onderscheid der twee geslachten. Maar dat zou u kleurloos en te veel omvattend vinden. Als u het

feit van de geslachtsdaad als middelpunt van de definitie stelt, dan zal uw uitspraak allicht zijn: sexueel is alles wat zich bezighoudt met het doel lust op te wekken, met behulp van het lichaam, in het bizonder de geslachtsdeelen van de andere sekse en, meer bepaald nog, met wat tot doel heeft het koppelen der geslachtsdeelen en het volvoeren van de geslachtsdaad. Maar dan bent u werkelijk er niet ver van verwijderd om het sexueele op een lijn te stellen met het onfatsoenlijke, en behoort de verlossing ook niet tot het sexueele.

Neemt u echter de voortplantings-functie als kernpunt der sexualiteit aan, dan loopt u het gevaar een massa dingen, die niet de voortplanting tot doel hebben en toch stellig sexueel zijn, uit te sluiten, de masturbatie b.v, of zelfs het zoenen.

Maar wij weten nu eenmaal dat pogingen om definities te geven steeds moeielijkheden opleveren en willen dus liever maar niet langer naar een betere omschrijving zoeken. Wij kunnen ons wel voorstellen, dat er in den ontwikkelingsgang van het begrip „sexueel" iets heeft plaats gegrepen dat, zooals H. Silberer het zoo gelukkig uitdrukte, een „überdeckungs-fehler" „overdekkings-fout" ten gevolge heeft gehad. Over 't algemeen genomen, weet iedereen vrijwel wat de mensch sexueel noemt. Iets wat samengesteld is uit het nauwlettend beschouwen van de tegenstelling der geslachten, van lustgewin, van de voortplantingsfunctie en van het karakter van het onfatsoenlijke dat geheim gehouden moet worden, zal gevoegelijk voor alle practische behoeften in het leven voldoen kunnen.

Maar in de wetenschap kan men daarmede niet volstaan. Want wij zijn door zorgvuldige onderzoekingen — die alleen mogelijk waren dank zij

de offervaardige zelfverloochening van de personen in kwestie — in kennis geraakt met groepen van menschelijke individuen, wier „geslachtsleven" op de meest opvallende wijze afwijkt van het gewoon gemiddelde.

Een deel van deze „perversen" hebben om zoo te zeggen het geslachts-verschil in hun program uitgeschakeld. Hun sexueele verlangens worden slechts beroerd door individuen van hun eigen geslacht; de andere sekse, tenminste wat haar geslachtsdeelen betreft, laat hun onverschillig, in uiterste gevallen zelfs hebben zij er een afschuw van. Daarmede hebben zij natuurlijk alle belangstelling laten varen voor de voortplanting. Dergelijke personen noemen wij „homosexueelen" of geïnverteerden. Er behooren zoowel mannen als vrouwen toe, die overigens vaak — niet steeds echter — wat beschaving, intelligentie, ethische ontwikkeling betreft, onberispelijk, doch alleen met deze enkele noodlottige afwijking bedeeld zijn. Bij monde van hun wetenschappelijke woordvoerders geven zij zich uit voor een afzonderlijke variëteit van de menschen-soort, voor een „derde geslacht" dat met evenveel recht naast de beide andere seksen staat. Wij zullen misschien in de gelegenheid zijn hun aanspraken aan een kritiek te onderwerpen. Natuurlijk zijn zij niet — wat zij zoo gaarne willen doen gelooven — de „keur" der menschheid, in hun rangen toch treft men evenveel minderwaardige en ondeugdelijke individuen aan als in die van de in sexueel opzicht anders geaarden.

Deze perversen gedragen zich ten opzichte van hun sexueel object ten minste nog ongeveer zoo als de normalen zich ten opzichte van het hunne gedragen. Maar daarnevens treft men een lange reeks

van abnormalen aan, wier sexueele handeling zich steeds verder verwijdert van wat een verstandig mensch begeerlijk toeschijnt. In hun menigvuldigheid en zonderlingheid kan men ze slechts bij de groteske misvormde gedaanten vergelijken die P. Breughel ons als de beproeving van den heiligen Antonius geschilderd heeft, of bij de vergeten afgoden en geloovigen, die G. Flaubert in eindelooze processie voor zijn vrome boetelingen laat voorbijtrekken.

Als we niet in de war willen geraken, dienen wij wat orde in hun gewemel te brengen. Wij onderscheiden ze in dezulken bij wie, evenals dat bij de homo-sexueelen plaats gevonden heeft, het geslachtelijk object veranderd is, en in dezulken bij wie in de eerste plaats het geslachtsdoel gewijzigd is geworden. Tot de eerste groep behooren zij die geen belangstelling voelen voor het samenbrengen van de wederzijdsche geslachtsdeelen en bij wie de eene deelgenoot bij de geslachtsdaad het geslachtsdeel door een ander lichaamsdeel of een lichaamsstreek vervangt. Zij zetten zich heen over het walgingwekkende dat er in die handeling gelegen is en getroosten zich het gebrekkige van de verhouding der organen (het bezigen van mond, aars-opening in plaats van de scheede). Dan volgen anderen, die wel is waar het geslachtsdeel zoeken, maar niet wegens de sexueele, doch wegens andere functies, waar het uit anatomische gronden en om redenen van buurtschap mede bedeeld is. Bij hen ontwaren wij dat de functiën der excretie, die in de kinderjaren, wegens haar onfatsoenlijkheid, steeds op verborgen wijze zijn verricht, in staat blijken de volle geslachtelijke belangstelling tot zich te trekken. Anderen weer zijn er die het geslachtsdeel in 't alge-

meen als object prijsgegeven hebben, maar in zijn plaats een ander lichaamsdeel als zoodanig begeeren, de vrouwenborst, de voet, de haarvlecht. Nog anderen weer, voelen geen begeerte naar een lichaamsdeel, maar hun verlangens vinden bevrediging in een kleedingstuk, een schoen, een stuk lijflinnen, de zgn. fetichisten. Tot diezelfde groep behooren ook die personen die wel is waar begeerte hebben naar het gansche object, maar die aan het voorwerp hunner liefde bepaalde zeer vreemde of afschuwelijke voorwaarden stellen, — wat zelfs zoover kan gaan dat het zich als een weerloos lijk laat behandelen —, en die het object op moorddadige wijze daartoe dwingen ten einde aldus geslachtsgenot te kunnen smaken.

Maar genoeg van zulke gruwelijke dingen, wat deze groep aangaat!

De andere groep van perversen heeft tot doelwit voor sexueele begeerten handelingen die bij normale personen slechts tot inleiding en voorbereiding van het geslachtsgenot dienen. Het bezien of betasten dus van de andere persoon of het toeschouwer-zijn bij intieme handelingen door die personen verricht, is hun streven, of wel ze ontblooten bij zichzelf de lichaamsdeelen, die men anders verborgen houdt, in de zoete verwachting van door een analoge tegen-prestatie te zullen beloond worden. Ook behooren daartoe de zoo raadselachtige sadisten, wier innigst verlangen geen ander doel kent dan hun liefdes-object pijn te doen en te kwellen en dit in allerlei schakeeringen van den lichtsten vorm van vernedering tot het aandoen of toebrengen van de ernstigste lichamelijke beleedigingen; en als antagonisten van dezen kent men de masochisten, wier eenige lust hierin bestaat, alle vernederingen en

kwellingen, in symbolischen zoowel als in werkelijken zin, te mogen ondergaan, als die maar uitgaan van het voorwerp hunner liefde. Nog anderen weer zijn er, bij wie men meer van dergelijke abnormale verhoudingen gezamenlijk vertegenwoordigd ziet; en ten slotte ervaart men dat elk dezer groepen dubbel aanwezig is, dat naast degenen die de bevrediging van hun geslachts-lust zoeken in de werkelijkheid, anderen voorkomen die er zich mede vergenoegen zich die bevrediging alleen maar voor te stellen, die overigens geen object van noode hebben maar zich dat door hun fantasie kunnen voortooveren.

Daarbij is het niet aan den minsten twijfel onderhevig dat deze menschen door zulke dwaze, zonderlinge en afschuwelijke handelingen werkelijk tot het bevredigen van hun geslachtsdrift komen. Niet alleen vatten zij het zelf zoo op en zijn zij overtuigd van de waarde van dit vervangingsmiddel, maar wij kunnen er ook zeker van zijn dat dit surrogaat in hun leven dezelfde rol speelt die de normale geslachtsbevrediging in het onze vervult; zij hebben er dezelfde, vaak overgroote offers voor over, en zoowel in de grovere trekken als in de fijnere details kan men zien waar deze abnormale handelingen zich aan het normale aansluiten en waar zij daar van afwijken. Ook kan het u niet ontgaan dat het karakter van het onfatsoenlijke, dat de sexueele daad aankleeft, hier terug te vinden is; meestal echter groeit het aan tot het schandelijke.

Welnu! dames en heeren, welke houding moeten wij nu aannemen tegenover zulk een abnormale wijze van bevrediging van den geslachts-lust? Met het uiten van ons afgrijzen, van onzen persoonlijken afkeer en het geven der verzekering dat wij

die lusten niet deelen, bereiken we natuurlijk niets. Dat wordt ons ook niet gevraagd. Daarbij is dit een verschijnselen-gebied zoo goed als een ander. Een uitvlucht om er ons niet mede te bemoeien omdat het maar zeldzaamheden geldt, kan ons volstrekt niet uit de verlegenheid redden. Het gaat in deze om veelvuldig voorkomende, zeer verbreide phenomenen. Als men echter zou willen beweren dat het niet noodig is dat wij onze opvatting over het geslachtsleven door hen in de war laten sturen, daar zij, zooals ze reilen en zeilen, afdwalingen en buitensporigheden van de geslachtsdrift vertegenwoordigen, dan zou een ernstig antwoord daarop van pas zijn. Als wij deze ziekelijke vormen van het geslachtsleven niet vatten en ze niet met het normale geslachtsleven in verband kunnen brengen, dan kunnen wij ook de normale sexualiteit niet begrijpen. Kortom, het blijft een niet te vermijden taak ons ten volle rekenschap te geven van de mogelijkheid der bedoelde perversies en van haar samenhang met het zoogenaamde normale geslachtsleven.

Een onderzoek en twee nieuwe ervaringen staan ons daarbij ten dienste. Het eerste danken wij aan Iwan Bloch; het wettigt de opvatting dat al deze perversies „ontaardings-verschijnselen" zijn, op grond van het feit dat dergelijke afdwalingen van het geslachts-doel, zulke verslappingen in de verhouding tot het object van den geslachtslust, ten allen tijde, reeds van eeuwen her, bij alle — zoowel de onbeschaafdste als de meest geciviliseerde — volkeren zijn voorgekomen en somwijlen tijden lang geduld en toegelaten zijn.

De beide ervaringen zijn opgedaan bij het psycho-analytisch onderzoek van zenuwlijders; zij

kunnen niet anders dan een ernstigen invloed uitoefenen op onze opvattingen omtrent de sexueele perversies.

Wij hebben gezegd dat de verschijnselen der neurosen plaatsvervangers van bevredigingen van den geslachtslust zijn en ik heb u aangetoond dat het bevestigen van deze stelling door de analyse der verschijnselen op vele bezwaren stooten zou. Eerst dan toch kan dit plaats vinden als wij onder „geslachtelijke bevrediging" ook die van de zoogenaamde perverse geslachtsnooden mede tellen, want zulk een duiding der symptomen dringt zich telkens en telkens weer aan ons op. De aanspraak, die de homo-sexueelen of geïnverteerden willen doen gelden op eene erkenning dat zij een afzonderlijk geslacht uitmaken, valt dadelijk als een kaartenhuis ineen, waar de ervaring uitwijst dat bij geen enkelen neuroticus homo-sexueele gevoelens ontbreken en dat een groot aantal dezer lijders verschijnselen van deze latente inversie vertoont. De personen, die zichzelf homo-sexueel noemen, zijn slechts de bewust- en manifest-geïnverteerden, wier aantal gering is in vergelijk met dat der latent-homo-sexueelen. Wij zijn echter genoodzaakt de objectkeus uit het eigen geslacht rechtstreeks te beschouwen als een regelmatige vertakking van het liefdeleven en steeds meer leeren wij dat hieraan een groote beteekenis toe te kennen is. Stellig is daardoor het onderscheid tusschen de manifeste homosexualiteit en de normale verhouding niet opgeheven; de practische beteekenis ervan blijft bestaan maar de theoretische waarde wordt er belangrijk door verminderd. Wij nemen zelfs aan dat een bepaalde aandoening die wij niet meer tot de overdrachts-neurosen rekenen kunnen, de paranoia,

rechtmatig voortspruit uit de poging bovenmatig sterke homosexueele neigingen af te weren.

Misschien herinnert gij u nog dat een van onze vroeger besproken vrouwelijke patiënten in haar dwanghandeling, een man — haar eigen verlaten echtgenoot — voorstelde; zulk een productie van verschijnselen in de persoon van een man is bij neurotische vrouwen zeer gewoon. Al kan men dit misschien niet geheel op rekening schuiven van de homo-sexualiteit, dan heeft het er toch veel van weg.

Zooals u waarschijnlijk bekend is, kan de hysterische neurose haar verschijnselen in alle orgaansystemen onderbrengen en zoo doende alle verrichtingen storen. De analyse toont aan dat daarbij alle als pervers aangeduide neigingen, die ten doel hebben het geslachtswerktuig door andere organen te vervangen, tot uiting komen. Daarbij gedragen deze organen zich als plaatsvervangende genitaliën; juist de symptomen-leer der hysterie heeft ons tot de opvatting gebracht dat men aan de lichaamsorganen buiten haar functioneele rol een sexueele erogeene-beteekenis moet toekennen en dat zij stoornis ondervinden in de vervulling van die eerste taak als de laatste haar al te zeer bezig houdt. Ontelbare gevoelsgewaarwordingen en wijzigingen in de verhoudingen van het zenuwleven, die wij in organen zien optreden als hysterische symptomen — in organen die oppervlakkig beschouwd niets met het geslachtsleven hebben uit te staan — ontpoppen aldus haar aard als voldoeningen aan perverse geslachts-verlangens, waarbij dan andere organen de beteekenis van geslachts-deelen verkregen hebben. Wij bespeuren dan meteen op welk een ruime schaal de organen, die tot voedsel-opname en tot excretie

dienen, tot dragers kunnen worden van den erotischen prikkel. Hier doet zich dus hetzelfde voor wat wij bij de perversies hebben waargenomen, alleen was het feit bij deze afwijkingen zonder moeite te erkennen en aan geen twijfel onderhevig, terwijl wij bij de hysterie eerst den omweg langs de duiding der symptomen moeten maken en dan de bedoelde vormen van perverse geslachtsdrift niet aan het bewuste leven mogen toedichten, maar ze naar hun onbewuste moeten verplaatsen.

Onder de verschijnselen-beelden, die de dwangneurose vormt, blijken de gewichtigste wel te voorschijn geroepen te zijn door den drang van bizonder sterke sadistische — dus wat haar doel betreft perverse — neigingen van de geslachtsdrift, en staan de symptomen, zooals de bouw eener dwangneurose dat meebrengt, hoofdzakelijk in dienst van den afweer dezer verlangens, of wel zij geven uitdrukking aan den strijd tusschen de bevrediging en den afweer. Maar de bevrediging zelve vischt hierbij niet achter het net; zij weet langs omwegen, door middel van patiënt's gedragingen, haar doel te vervolgen en met voorliefde wendt zij zich tot den eigen persoon en maakt dien tot een voorbeeld van zelfkwelling.

Andere vormen der neurose, die in het teeken staan van tobberij, zwaartillendheid, voelen een groote mate van sexueel genot in handelingen, die anders de taak vervullen van voorbereidsters op den weg naar normale sexueele bevrediging, zooals het zien, willen-aanraken en onderzoeken. De groote beteekenis van de aanrakings-vrees (le délire du toucher) en van den wasch-drang, vindt hier haar verklaring. Een bizonder groot deel van de dwanghandelingen is terug te brengen tot een verkapte

herhaling en wijziging van de masturbatie, die zooals wij weten als op zichzelf-staande, gelijkmatige handeling de meest uiteenloopende vormen van het sexueele fantaseeren begeleidt.

Het zou mij niet veel moeite kosten om u het verband, dat er bestaat tusschen perversie en neurose, nog veel levendiger af te malen, maar ik geloof dat ik voor ons doel met het reeds vermelde kan volstaan. Wij moeten ons er voor wachten om, nu de beteekenis der verschijnselen ons duidelijk is gemaakt, de menigvuldigheid van het optreden en de intensiteit van de perverse neigingen van den mensch niet te overschatten.

Gij hebt vernomen dat men aan neurose kan gaan lijden als men gespeend moet blijven van de normale geslachts-bevrediging. Bij dit in reëelen zin verstoken-blijven van normaal sexueel genot, leidt de behoefte aan bevrediging tot de abnormale wegen der sexueele verlangens. U zult later zien hoe dat toegaat. In elk geval begrijpt u dat, door een dergelijke „collaterale" terugstuwing, de perverse verlangens zich sterker moeten toonen dan het geval geweest zou zijn als aan de normale bevrediging van de geslachtsdrift geen hinderpaal in den weg gesteld ware. De manifeste perversies zijn overigens ook aan een analogen invloed onderworpen. In menig geval worden die perversies te voorschijn geroepen of wordt haar leven ingeblazen doordat — wegens tijdelijke omstandigheden of door blijvende sociale verhoudingen — al te groote moeilijkheden aan een normale bevrediging van de geslachtsdrift in den weg staan.

In andere gevallen echter zijn de perverse neigingen geheel onafhankelijk van dergelijke begunstigende omstandigheden, en vormen dan voor zulke

individuen om zoo te zeggen de normale wijze van hun geslachtsleven.

Misschien hebt gij nu wel den indruk gekregen dat wij meer verwarring gesticht dan wel opheldering gebracht hebben in de verhouding tusschen normale en perverse geslachtsdrift. Weest intusschen van het volgende verzekerd: als het waar is dat de werkelijke bemoeielijking of de ontbering van een normale bevrediging van de geslachtsdrift, perverse neigingen doet ontstaan, bij personen die anders dergelijke neigingen niet getoond hebben, dan moet men bij dergelijke lieden het bestaan veronderstellen van iets dat die perversies in de hand werkt; met andere woorden, die abnormale neigingen moeten bij hen in latente vormen voorhanden zijn. Langs dezen weg komen wij voor een tweede nieuwigheid te staan die ik u reeds vooraf vermeld heb. De psychoanalytische onderzoekings-methode is er noodzakelijkerwijze toe overgegaan om het geslachtsleven van het kind in haar onderzoek te betrekken en wel om reden dat bij de analyse der verschijnselen de herinneringen en invallen geregeld terugvoerden tot in de eerste jaren van de kindsheid. Wat wij daarbij gevonden hebben is voorts door onmiddellijke waarnemingen bij het kind punctueel bevestigd geworden. En zoo zijn wij tot de ontdekking gekomen dat alle perverse neigingen in de kindsheid wortelen; dat de kinderen allen aanleg daartoe hebben en ze binnen zekere — met hun onrijpheid maat houdende — grenzen in praktijk brengen, kortom, dat het perverse geslachtsleven niets anders is dan de vergroote uitgave van de tot haar enkelvoudige componenten herleide infantiele sexualiteit.

Nu zult u de perversies in elk geval in een ander

licht beschouwen en haar samenhang met het geslachtsleven van den mensch niet meer miskennen, maar ten koste van wat voor verrassingen en voor uw gevoel pijnlijke onbetamelijkheden! Stellig zult gij aanvankelijk geneigd zijn alles te bestrijden: het feit dat kinderen iets hebben wat men als geslachtsleven opvatten kan, de juistheid van onze waarnemingen en het recht om in de handelingen van kinderen verwantschap te zien met dat wat later als perversiteit zal veroordeeld worden.

Staat mij daarom toe dat ik u allereerst de beweegredenen van uw verweer tracht duidelijk te maken en u dan in kennis stel met de uitkomst onzer waarnemingen. Dat de kinderen geen geslachts-leven — sexueele opwekkingen, behoeften en een soort bevrediging — hebben, maar dit plotseling tusschen het 12e en 14e jaar deelachtig zouden worden, zou — afgezien van alle waarnemingen dienomtrent — biologisch even onwaarschijnlijk, ja zelfs onzinnig, zijn als dat zij geen geslachtsdeelen mede ter wereld zouden brengen of dat die eerst bij de puberteit te voorschijn zouden komen. Wat bij hen op dat tijdstip ontwaakt, is de voortplantingsfunctie, die voor haar doeleinden van een reeds voorhanden-zijnd lichamelijk en psychisch materiaal gebruik maakt. Gij begaat de vergissing van het geslachtsleven en de voortplanting met elkander te verwarren en daardoor snijdt gij u den weg af om het geslachtsleven, de perversies en de neurosen goed te leeren begrijpen. In deze vergissing schuilt echter een bedoeling. Zij vindt haar aanleiding zonderling genoeg in de omstandigheid dat gij zelf kinderen geweest zijt en als kind den invloed hebt ondergaan van de opvoeding die men u gaf. De maatschappij beschouwt het als een op-

voedingstaak harerzijds van overwegend belang om de geslachtsdrift, als deze zich als voortplantingsneiging gaat uiten, aan banden te leggen, binnen de perken te houden, haar te onderwerpen aan een individueelen wil, die met den eisch van het sociale leven identisch is. Zij heeft er ook belang bij, de volle ontwikkeling van het geslachtsleven tegen te houden tot het kind te eeniger tijd een zekeren trap van verstandelijke rijpheid heeft bereikt; want zoodra de sexualiteit zich ten volle heeft baan gebroken, is het met de mogelijkheid gedaan haar langs opvoedkundigen weg leiding te geven. Anders zou het geslachts-instinct alle dammen doorbreken en het met moeite verricht werk der beschaving te niet doen. De taak, om de geslachtsdrift binnen de perken te houden, is dan ook lang niet gemakkelijk; òf men bereikt op geen stukken na het beoogde doel, òf men streeft het voorbij. In laatste instantie is de beweegreden die de menschelijke maatschappij tot handelen aanzet, van economischen aard; daar er niet genoeg voedsel aanwezig is om haar medeleden, die geen arbeid verrichten, te onderhouden, is de gemeenschap verplicht het aantal dier medeleden te beperken en de krachten, die zij aan het geslachts-verkeer zouden willen geven, aan deze handeling te onthouden en op nuttigen arbeid te richten. De eeuwige, van alle tijden af reeds bestaan hebbende, tot heden toe nog voortgezette levensnood, dus.

De opvoeders zullen, dank zij de ervaringen door hen opgedaan, wel geleerd hebben dat de taak om op den wil van den geslachtszin der nieuwe generatie invloed uit te oefenen, alleen dan tot een goed eind gebracht kan worden als men dien invloed zeer vroegtijdig vermag te doen gelden, als

men, om het euvel te voorkomen, niet met in te grijpen wacht tot den stormachtigen puberteitstijd, maar dit reeds bewerkstelligt tijdens het kinderlijk geslachtsleven.

Met dit doel verbiedt men het kind nagenoeg alle infantiele sexueele handelingen en boezemt het daar een afkeer tegen in; men streeft dan naar het ideale doel, het kinderlijk leven geslachtsvrij te maken, en na verloop van tijd heeft men het eindelijk zoover gebracht dat men het kind werkelijk voor asexueel houdt; en de wetenschap verkondigt dan als haar leer dat geslachtsgevoel aan het leven van het jonge kind geheel vreemd is. Om nu niet in tegenspraak te komen met zijn geloof en met zijn doeleinden, houdt men zich ziendeblind voor de sexueele gedragingen van het kind — wat geen geringe prestatie is — òf men vergenoegt er zich in de wetenschap mede die gedragingen anders op te vatten. Het kind heeft dan den naam van rein, onschuldig te zijn, en wie van een andere meening mocht wezen, wordt gebrandmerkt als iemand die op lasterlijke wijze de teederste en heiligste gevoelens der menschheid met voeten treedt.

De kinderen zijn de eenigen die aan deze conventies niet mededoen; in alle naïveteit geven zij den vrijen teugel aan hun dierlijke rechten en leveren steeds weer het bewijs dat zij terugkeeren moeten om op den weg der reinheid te komen. Het is merkwaardig genoeg dat zij, die het bestaan van de sexualiteit bij het kind ontkennen — wel verre van de uitingen van datgene, waarvan zij het bestaan loochenen niet in de opvoeding te betrekken — deze juist onder den naam van „kinderlijke ondeugden" ten strengste vervolgen. Het is ook van groot theoretisch belang dat de leeftijd die het

schrilst met het vooroordeel eener asexueele kindsheid in tegenspraak komt, — de leeftijd tot het 5e en 6e jaar — met den sluier der amnesie bedekt wordt, die pas door een analytische behandeling deugdelijk wordt verscheurd, maar tevoren reeds door enkele droom-vormingen in haar doorzichtigheid zich aanduidde.

Nu zal ik u in kennis brengen met datgene wat zich in het geslachtsleven van het kind het duidelijkst laat erkennen. Doelmatigheidshalve wil ik u eerst op de hoogte brengen van wat men onder het begrip Libido te verstaan heeft. Libido noemen wij de kracht, die zich uit in het geslachtsinstinct en die vrijwel analoog is aan den honger, de kracht, waarmede het voedings-instinct zich uit. Voor andere begrippen, als geslachtelijke opwinding en bevrediging, behoeven wij wel geen nadere verklaring te geven.

Zelf zult gij van het feit partij trekken om als tegenwerping te benutten, dat, om de sexueele handelingen van den zuigeling als zoodanig te toetsen en te erkennen, wij vooral de duiding ervan behoeven. Deze duidingen worden langs analytischen weg verkregen door, van het symptoom uitgaande, in rugwaartsche richting tot zijn oorzaak op te klimmen. De eerste aanduidingen van het bestaande geslachtsleven vertoonen zich bij den zuigeling in aansluiting aan andere verrichtingen die voor het leven gewichtig zijn. Zooals gij weet stelt het pasgeboren kind hoofdzakelijk belang in de voedselopname; als het, zoo juist verzadigd, aan de borst inslaapt, vertoont het een uitdrukking van zalige bevrediging, een uitdrukking die zich later weer herhalen zal na het doorleven van de geslachtelijke wellust-bevrediging. Dit nu zou niet vol-

doende zijn om daaruit een gevolgtrekking te maken. Maar we bespeuren dat de zuigeling de handeling van de voedsel-opname wil herhalen, zonder te verlangen naar nieuw voedsel; hij wordt daartoe dus niet gedreven door den honger. Hij zuigt eenvoudigweg en slaapt daarbij in met dezelfde gelukzaligheid om het even of hij aan de moederborst of aan de gevulde flesch of eenvoudig aan de fopspeen heeft gezogen. Hierdoor geeft hij het bewijs dat het de handeling van het zuigen op zichzelf is die hem de bevrediging heeft bezorgd. Gelijk wij weten wordt de gewoonte zoo'n tweede natuur dat het kind heel spoedig niet meer in slaap komt of het moet te voren aan de akte van zuigen voldaan hebben.

Een oude kinderarts te Buda-Pesth, Dr. Lindner, heeft het eerst er op gewezen dat deze handelwijze een sexueelen ondergrond heeft. De personen, die het kind verzorgen, en er geen bepaalde theorieën op na houden, of zich om deze niet bekommeren, schijnen de handeling van zuigen toch ook zoo te beoordeelen. Zij zijn er van overtuigd dat het kind zich met het zuigen eenvoudig genot ziet te verschaffen, beschouwen het als een ondeugd en dwingen het kind — zelfs door pijnlijke middelen — het na te laten. Zoo komen wij tot de overtuiging dat de zuigeling handelingen bedrijft die alleen ten doel hebben zich genot te verschaffen. Wij gelooven dat hij dezen lust het eerst gesmaakt heeft bij de voedselopname, maar dat hij spoedig geleerd heeft buiten deze voorwaarde om haar afzonderlijk te genieten. Het lustverwerven langs dezen weg kunnen wij slechts in verband brengen met de prikkeling die de mond en lippenzone ondervindt; wij noemen deze lichaamsdeelen

erogene zonen en hechten aan het door dit zuigen verkregen genot de beteekenis van sexueele lust. Het goed recht dezer benaming zullen wij zeker nog moeten bepleiten.

Indien de zuigeling zijn meening zou kunnen uiten, dan zou hij stellig de handeling van het zuigen aan de moederborst proclameeren tot verreweg de gewichtigste die er in het leven zijn kan. Hij slaat de plank niet zoo heelemaal mis, want hierdoor bevredigt hij in één handeling de beide groote levensbehoeften. De toepassing der psychoanalyse leert ons dan, tot onze niet geringe verbazing, van hoe groote psychische beteekenis deze handeling het gansche leven door blijkt te zijn. Het zuigen aan de moederborst wordt het punt van uitgang van het gansche geslachts-leven, het onbereikte ideaal van elke latere geslachtelijke bevrediging, waarnaar in tijden van nood de fantasie vaak genoeg terugverlangt. Zoo wordt de moederborst tot het eerste object van de geslachtsdrift; ik kan er u niet genoeg op wijzen van hoeveel beteekenis dit eerste object is voor elke latere objectvorsching, welke diep-ingrijpende werkingen het in zijn omvormingen en wisselingen nog tot uiting brengt in de verst-verwijderde gebieden van ons zieleleven. Maar al spoedig vervangt de zuigeling bij deze handeling het eerste object door een deel van zijn eigen lichaam. Het kind zuigt op zijn eigen duim, op zijn eigen tong. Hierdoor maakt het zich, voor zoover het het verkrijgen van dit lustgevoel betreft, onafhankelijk van de toestemming der buitenwereld en versterkt den prikkel meteen door een tweede lichaamszone in het genot te betrekken. De erogene zonen zijn niet in een zelfde mate gevoelig voor den prikkel; daarom is het voor den zuigeling

— zooals Lindner mededeelt — een gewichtige vondst, als hij bij het onderzoek, dat hij aan zijn eigen lichaam instelt, tot de ontdekking komt dat zijn geslachtsdeelen met zeer gevoelige plekken bedeeld zijn, en zoo den weg heeft gevonden die van het zuigen tot onanie leidt.

Door de waarde-schatting van het zuigen zijn wij reeds van het bestaan op de hoogte gekomen van twee kenmerken van de infantiele sexualiteit die van beslissenden aard zijn. Haar ontstaan houdt verband met de bevrediging der groote organische behoeften en haar handeling is een auto-erotische, dat wil zeggen, zij zoekt en vindt haar objecten aan het eigen lichaam.

Wat zich zoo duidelijk vertoond heeft bij de opname van voedsel, vertoont zich ten deele ook bij de uitscheidingen. Wij komen tot de overtuiging dat de zuigeling een aangename gewaarwording ondervindt bij de urine-loozing en drekloozing, en dat hij er zich weldra op toelegt deze handelingen zóó te verrichten dat zij hem door passende prikkelingen van de erogene slijmvlies-zonen, een zoo groot mogelijk genot bezorgen. Op dit punt krijgt hij, zooals de fijngevoelige Lou Andreas uiteengezet heeft, de buitenwereld tegen zich als belemmerende macht die aan dit streven van hem naar genot vijandig is, en kan hij zich op een lateren — zoowel uitwendigen als inwendigen strijd voorbereiden. Hij mag zijn uitscheidings-produkten niet ontlasten als het hem lust, maar pas dan als andere personen er hem toe aanmanen. Om hem er toe te brengen af te zien van deze genietingen, verzekert men hem dat alles wat deze verrichtingen betreft onfatsoenlijk is en alleen in 't geheim mag gedaan worden. Hier is hij voor het

eerst verplicht zijn genot in te ruilen tegen sociale waardigheid. Van den beginne af aan is zijn verhouding ten opzichte zijner excreta een geheel andere. Hij is niet vies van zijn drek, vindt dat het een deel uitmaakt van zijn lichaam; hij scheidt er slechts noode van en wendt het aan als eerste „geschenk", dat hij personen toedenkt die hij hoogschat. Als het aan de opvoeding gelukt is haar doel te bereiken en hem van die neigingen afkeerig te maken, brengt hij de waarde-schatting van zijn excretum over op een „geschenk" en op „geld". Zijn prestaties, wat urineeren betreft, schijnt hij daarentegen met bizondere hoovaardij te beschouwen.

Ik ben ervan overtuigd dat gij mij al lang hebt willen onderbreken en mij toeroepen: Houdt op met al die afschuwelijkheden! Zou de darmontlasting een bron van geslachtelijke bevrediging zijn en dat reeds voor den zuigeling! Zou de drekstof inderdaad hem een waardevolle stof zijn, de aarsopening hem een soort geslachtsdeel worden! Daar gelooven we niets van maar begrijpen nu heel goed waarom kinderartsen en opvoeders de psycho-analyse en haar uitkomsten ver van zich werpen! Neen, mijne heeren! Gij vergeet hier een ding, namelijk dat ik u feiten wilde meedeelen uit het sexueele leven van het kind die verband houden met feiten van sexueele perversies. Waarom moet het voor u verzwegen worden dat bij een groot aantal volwassenen — homosexueelen zoowel als heterosexueelen — de endeldarm werkelijk de rol vervult die aan de scheede toekomt? En waarom, dat er vele personen zijn die de gewaarwording van wellust hun gansche leven lang blijven gevoelen bij den stoelgang, ze zelfs in sterke mate waarnemen?

Wat de kwestie betreft van de belangstelling in de handeling der defaecatie en het genoegen dat het toezien baart als een ander deze handeling doet, daarvan kunt u zich overtuigen bij de kinderen zelf die, als zij ouder geworden zijn, daarvan mededeeling doen. Het spreekt wel vanzelf dat gij bij het ondervragen, die kinderen niet vòoraf systematisch bang moet hebben gemaakt, anders begrijpen ze best dat ze beter doen hun mond te houden. En wat de andere zaken betreft die gij niet wilt gelooven, daarvoor verwijs ik u naar de uitkomsten der analyse en naar die van de directe waarneming bij de kinderen zelf, en ik verzeker u dat het bepaald een kunst is dat alles niet of anders te zien.

Ik heb er ook niets op tegen als de verwantschap, die er is tusschen de kinderlijke sexueele handelingen en de sexueele perversies, u zeer duidelijk opvalt. Het is eigenlijk licht te begrijpen dat als het kind werkelijk een geslachtsleven heeft, dit van perversen aard moet zijn, want het ontbreekt het kind nog — enkele vage aanwijzingen daargelaten — aan gegevens omtrent het verband dat er tusschen de sexualiteit en de voortplantings-verrichting bestaat.

Aan den anderen kant hebben alle perversies dit onderling gemeen, dat zij het voortplantings-doel hebben opgegeven. Wij geven juist den naam van pervers aan de sexueele daad, als deze het voortplantings-doel ter zijde laat en louter bedreven wordt met het doel van lust-gewin. Het keerpunt in de ontwikkeling van het geslachtsleven is dus gelegen in het feit dat het zich al dan niet ondergeschikt maakt aan het voortplantingsdoel. Alles wat zich niet aansluit aan en niet in overeenstemming is met dat doel of er zich aan heeft onttrok-

ken, wordt pervers genoemd en als zoodanig beschouwd.

Staat mij daarom toe dat ik mijn summiere schildering van de infantiele sexualiteit verder voortzet. Wat ik u medegedeeld heb van twee systemen van organen, zou ik kunnen aanvullen door ook de andere in mijn beschouwing op te nemen. Het geslachtsleven van het kind lost zich op in het in-werking-brengen van een reeks afzonderlijke neigingen, die — onafhankelijk van elkaar, deels aan het eigen lichaam, deels reeds aan een object daarbuiten — zich lust pogen te verschaffen. Onder deze organen treden al zeer spoedig de geslachtsorganen op den voorgrond; er zijn menschen bij wie het lustgewin door middel van hun eigen sexueel orgaan zonder medehulp van een ander geslachts-deel of object, zich zonder onderbreking voortzet vanaf de zuigelings-onanie tot aan de nood-onanie der puberteitsjaren en bij wie zich dat nog voor onbepaalden tijd daarna blijft voortzetten. Het onderwerp onanie is een thema waar veel over te zeggen valt, een stof die van alle zijden dient beschouwd te worden.

Niettegenstaande mijn neiging om het thema meer af te korten, moet ik u toch nog het een en ander zeggen omtrent het navorschen dat kinderen eigen is omtrent geslachtszaken. De navorsching is bizonder karakteristiek voor de kinderlijke sexualiteit en zeer belangrijk voor de symptomen-leer van de neurosen. Dit, door het kind ingesteld, onderzoek naar het geslachtsleven begint zeer vroeg, dikwijls reeds voor het derde levensjaar. Het houdt geen verband met het onderscheid der geslachten, daar dit het kind niets zegt. Naar zijn meening — ten minste naar die van de

jongens — hebben beide seksen gelijke (namelijk mannelijke) geslachtsdeelen. Komt het jongetje dan, bij een zusje of vriendinnetje, tot de ontdekking van de scheede, dan vertrouwt het aanvankelijk zijn zintuigen niet, want het kan zich geen op hem gelijkend wezen voorstellen dat niet voorzien zou zijn van het hem zoo belangrijk toeschijnend lichaamsdeel. Later schrikt hij als hij eraan denkt dat voor hem de mogelijkheid zou kunnen bestaan verstoken te worden van dat deel, denkt dan na over bedreigingen die hij vernomen heeft, namelijk dat zoo hij zich te veel met dat geslachtsorgaan mocht bezighouden, het hem afgenomen zou kunnen worden. Zoo komt hij onder de heerschappij van het castratie-complex, en de opvatting hiervan kan, als hij gezond blijft, een belangrijken invloed op de vorming van zijn karakter, als hij ziek wordt, op die van zijn neurose, als hij in analytische behandeling komt, op zijn weerstanden uitoefenen. Voor het meisje, is — naar de ervaring ons geleerd heeft — het ontbreken van een groote, zichtbare penis een gemis, waardoor zij zich zeer benadeeld voelt; zij benijdt den jongen het bezit ervan en vindt daarin het motief voor den wensch een man te mogen zijn; een wensch die later weder opdoemt als zij zenuwziek mocht worden, omdat zij zich misplaatst voelt in haar situatie van vrouw-zijn. De clitoris speelt overigens op den kinderlijken leeftijd bij het meisje gewoonweg de rol van penis; zij is bedeeld met een bizondere gevoeligheid en is de plaats waar de auto-erotische bevrediging haar doel bereikt. Als het kleine meisje tot vrouw gaat rijpen is het voor haar van het grootste belang dat de ingang van de scheede op den behoorlijken tijd en volkomen deze bizondere gevoeligheid van de

clitoris overneme. In de gevallen van zoogenaamde gevoelloosheid voor geslachtsgenot bij vrouwen, heeft de clitoris hardnekkig die bizondere gevoeligheid voor zich behouden.

De belangstelling, die het kind voor het sexueele vraagstuk voelt, richt zich veelal in de eerste plaats op de kwestie waar de kinderen vandaan komen; hetzelfde probleem dus dat aan de vraag ten grondslag lag, die door de Sphinx van Thebe werd gesteld; zij vindt meestal haar oorsprong in de egoïstische vrees die bij de geboorte van een broertje of zusje gewekt wordt. Het antwoord, dat men er in de kinderkamer op nahoudt, namelijk dat de ooievaar de kindertjes brengt, vindt bij kleine kinderen veel minder geloof dan wij wel denken. Het gevoel van door de groote menschen gefopt te worden, maakt het kind eenzelvig en draagt bij tot de ontwikkeling van zijn zelfstandigheid. Maar het kind is niet bij machte het vraagstuk met eigen middelen tot oplossing te brengen. Aan de mogelijkheid om zich een duidelijk begrip ervan te kunnen maken staat in den weg het niet-ontwikkeld-zijn van zijn sexueele constitutie. De eerste opvatting, die het zich van de kwestie vormt, is, dat men iets bizonders met het voedsel in het lichaam binnen voert; het weet ook niet dat alleen vrouwen kinderen krijgen. Later komt het daar achter, laat dan het idee dat het langs den weg van het eten komt, varen, om dat verder aan het sprookje over te laten. Wat grooter geworden, merkt het dat den vader bij het krijgen van kinderen een rol toebedeeld is, maar het is er nog niet achter van welken aard die rol is. Als het bij toeval van een gemeenschappelijke geslachtelijke handeling getuige is, dan beziet het die in het licht van een poging tot gewelddadige

aanranding, van een vechtpartij, het sadistische misverstand ten opzichte van den coïtus. Aanvankelijk weet het geen verband te vinden tusschen genoemde daad en het komen van een kind. Ook dan als het sporen van bloed in bed en in moeder's lijflinnen ontdekt, ziet het die aan voor een bewijs van vader's gewelddaad. Nog ouder geworden, vermoedt het kind wel dat het geslachtsdeel van den man een werkzaam aandeel heeft aan het ontstaan van kinderen, maar het weet toch niet dat genoemd lid nog een andere verrichting toebedeeld is dan die der urineloozing.

Van meet of aan zijn de kinderen het samen hierover eens dat de geboorte van het kind langs den endeldarm plaats heeft, dus op dezelfde wijze geschiedt als de darm-ontlasting. Als die theorie niet houdbaar blijkt wordt ze door deze andere vervangen: dat de geboorte door den navel, die zich daartoe opent, plaats heeft, of ook wel dat de streek van de borst tusschen de beide mammae de plaats is van waaruit de nieuwe wereldburger te voorschijn komt. Op zulk een wijze maakt het leergierige kind kennis met de sexueele feiten of blijft er onwetend van, totdat — meestal in de jaren der voor-puberteit — het een déprécieerende verklaring van de feiten verneemt die onvolledig is en niet zelden schadelijk op het gemoedsleven inwerkt.

Ongetwijfeld zult gij gehoord hebben, mijne heeren, dat men in de psycho-analyse aan het begrip van het sexueele een buitensporige uitbreiding heeft gegeven, met het doel, om aan de stellingen der sexueele aetiologie van de neurosen en van de sexueele beteekenis der symptomen steun te geven. U kunt nu zelf oordeelen of deze uitbreiding gerechtvaardigd is. Wij hebben het begrip van de

sexualiteit slechts zóóver uitgebreid dat het ook het geslachtsleven der perversen en dat van de kinderen kan omvatten. Met andere woorden, wij hebben het zijn juisten omvang weergegeven. Hetgeen men buiten de psycho-analyse sexualiteit noemt, heeft alleen betrekking op een beperkt geslachtsleven dat in den dienst van de voortplanting staat en normaal genoemd wordt.

EEN EN TWINTIGSTE VOORLEZING

ALGEMEENE LEER DER NEUROSEN

ONTWIKKELING DER LIBIDO EN SEXUEELE REGELINGEN

Mijne heeren! Ik heb zoo den indruk gekregen dat het mij niet is mogen gelukken u volkomen van de beteekenis te overtuigen die de perversies voor onze opvatting der sexualiteit hebben. Daarom wil ik trachten zooveel in mijn vermogen is die overtuiging kracht bij te zetten en volledigen steun te geven.

De zaak is niet zóó gelegen dat de perversies alleen ons er toe genoopt hebben om die wijziging in het begrip sexualiteit aan te brengen, waarvan men de noodzakelijkheid zoo heftig heeft ontkend. Veeleer heeft de studie der infantiele sexualiteit daartoe aanleiding gegeven en de overeenkomst die tusschen beide bestaat gaf er voor ons den doorslag aan. Maar waar de uitingen der kinderlijke sexualiteit zich in de latere kinderjaren onmiskenbaar vertoonen, schijnen ze toch in den aanvang der kindsheid steeds moeielijker waargenomen te kunnen worden.

Hij die geen acht wenscht te slaan op ontwikkelingsgeschiedenis en analytisch verband, zal hun het sexueel karakter ontzeggen en hun daarvoor in de plaats een of ander nader aan te geven karakter toekennen. U moet niet vergeten dat wij tot dusverre geen algemeen vaststaand kenteeken bezitten dat het sexueel karakter van een gebeurtenis duidelijk aangeeft, tenzij wij zijn samenhang met de

voortplantings-functie als zoodanig willen beschouwen, een opvatting die wij echter als te eng van de hand moeten wijzen. De biologische criteria, zooals de door W. Fliesz voorgeslagen periodiciteiten van 23 en 28 dagen, zijn nog zeer betwistbaar; de chemische karakteristiek van de geslachtsverrichtingen, waarvan wij het bestaan mogen veronderstellen, wacht nog op haar ontdekking. Iets tastbaars en dat niet aan twijfel onderhevig is, leveren ons de sexueele perversies van de volwassenen. Dat zij ontegenzeggelijk deel uitmaken van de sexualiteit, daarvan levert ons de algemeen erkende naam, dien zij dragen, het bewijs. Al moge men ze niet met den naam van degeneratie-verschijnselen betitelen, dan heeft toch niemand den moed gehad ze ergens anders onder te rangschikken dan onder de verschijnselen van het geslachtsleven. Alleen reeds op grond der perversies hebben wij het recht te verklaren, dat sexualiteit en voortplanting zich niet dekken, want het is algemeen bekend, dat alle perversies het doel der voortplanting verloochenen.

Hier vind ik een niet-onbelangrijke paralel. Terwijl voor de meeste menschen „bewust" en „psychisch" een en hetzelfde is, hebben wij ons genoopt gezien het begrip „psychisch" ruimer op te vatten, en het bestaan van iets psychisch te aanvaarden dat niet bewust is. Geheel analoog hieraan is het als anderen „sexueel" en „tot de voortplanting behoorend" — of korter gezegd „genitaal" — voor identiek verklaren, terwijl wij niet kunnen nalaten iets als „sexueel" te laten gelden al is het niet „genitaal", al heeft het niets met de voortplanting te maken. Het is slechts een analogie in vorm, maar die ook een dieperen grond heeft.

Als nu de sexueele perversies in deze kwestie zulk een gewichtig argument vormen, waarom heeft dit dan niet reeds lang de uitwerking gehad dat deze tot oplossing gebracht zijn? Ik weet werkelijk niet wat ik daarop zeggen moet. Mij dunkt haast dat men het zoeken moet in het feit dat de sexueele perversies in minder goeden reuk staan, dat de veroordeeling, die haar treft, op de theorie overgrijpt en hinderpalen in den weg legt aan een ernstig onderzoek hieromtrent van wetenschappelijke zijde. Vergeet men daarbij niet dat zij niet alleen iets afschuwwekkends, maar ook iets ongemeen gevaarlijks in zich bevatten; dat men ze voor verleidelijk houdt; en geeft dat geen voedsel aan de gedachte dat men eigenlijk een heimelijke afgunst te overwinnen heeft ten opzichte van hen die in die perversies lust oogsten, een gevoel dat in eigen boezem opwellen kan, zooals de landgraaf te kennen geeft in de beroemde parodie op „Tannhäuser":

„Im Venusberg
vergasz er Ehr' und Pflicht!
— Merkwürdig,
unser einem passiert so etwas nicht."

In werkelijkheid zijn de geperverteerden eerder arme duivels die buitengewoon hard moeten boeten voor de bevrediging die zij zich zoo moeielijk kunnen verschaffen.

Wat de perverse handeling, in weerwil van al het vreemde van object en doel, zoo ontegenzeggelijk als sexueel kenmerkt, is de omstandigheid dat de daad der perverse bevrediging meestal eindigt met vol orgasme en ontlading van het geslachts-product. Dat heeft natuurlijk alleen plaats bij volwassen personen; bij het kind kan er eigenlijk geen sprake zijn van orgasmus en uitscheiding van ge-

slachtsproducten; hier worden deze door aanwijzingen daarvan vervangen, die wederom niet met zekerheid als iets sexueels kunnen aangezien worden.

Om het begrip der sexueele perversies vollediger te maken, moet ik hier nog wat bijvoegen. Al staan zij in nog zoo'n kwaden reuk, al stelt men ze nog zoo scherp tegenover de normale sexueele daad, zoo kan men zich toch zeer gemakkelijk overtuigen dat maar zelden het geslachts-leven van den normalen mensch van een of anderen perversen trek vrij blijft. Reeds de kus kan aanspraak maken op den naam van een perverse handeling, daar zij bestaat in de vereeniging van twee erogene mondzonen in plaats van in die van de beide genitaliën. Niemand brandmerkt haar als pervers, terwijl men ze op het tooneel als uitbeelding van de geslachtelijke daad in milderen zin toelaat. Juist het kussen kan gemakkelijk tot volkomen perversie aangroeien, als het met zoo'n vuur geschiedt dat ontlading van het geslachts-product en orgasme zich daar direct aan aansluiten, wat volstrekt niet zoo zelden voorkomt. Overigens weet men dat betasten en bezien van het object voor den een een onontbeerlijke voorwaarde van het geslachtsgenot uitmaakt, dat een ander knijpt of bijt, als hij het hoogste genot bij de geslachts-acte deelachtig wordt, dat de grootste opwinding bij gelieven niet steeds verwekt wordt door beroering van het geslachtsdeel, maar van een andere lichaamsstreek van het object, en dergelijke verschijnselen in allerlei trant. Het gaat volstrekt niet aan om personen, die enkele van zulke trekken vertoonen, uit de rij der normalen te schrappen en ze bij de perversen in te deelen; veeleer bewijst een en ander ons steeds duidelijker

dat het essentieele kenmerk der perversies niet bestaat in het overschrijden van het sexueele doel, niet in de vervanging der geslachtsdeelen, ja niet eens altijd in de wisseling van het object, maar alleen hierin dat deze afwijkingen zich zelfstandig en uitsluitend vertoonen, waardoor zij de geslachtshandeling, die de voortplanting moet dienen, uitschakelen. Als de perverse handelingen tot voorbereiding en als versterkende prikkels dienen bij het tot-stand-komen van de normale sexueele daad, dan zijn zij eigenlijk geen perversies meer. Natuurlijk wordt de kloof, die er tusschen de normale en de perverse sexualiteit bestaat, door soortgelijke feiten veel minder breed. Gemakkelijk kan men hieruit afleiden dat de normale sexualiteit haar oorsprong vindt in iets dat vóór haar heeft bestaan, dat zij enkele trekken van dat materiaal als onbruikbaar loslaat, en de andere samenvat om ze ondergeschikt te maken aan een nieuw doel, dat der voortplanting.

Vóór en aleer wij van onze kennis der perversies gebruik gaan maken en ons opnieuw met helderder inzicht in de studie der infantiele sexualiteit gaan verdiepen, moet ik uwe aandacht vestigen op een gewichtig onderscheid dat tusschen die beide bestaat. In den regel is de perverse sexualiteit bij uitstek gericht op —, is haar heele doen samengedrongen tot een meestal eenig doel; een partieele natuurdrift heeft bij haar de overhand, is de eenig-aantoonbare neiging of wel zij heeft de andere neigingen onderworpen aan haar doeleinden. In dit opzicht bestaat er geen ander onderscheid tusschen de perverse en de normale sexualiteit dan dat de heerschappij-voerende partieele natuurdriften, en met deze de sexueele doeleinden, verschillend zijn.

Zoowel hier als daar bestaat een goed-georganiseerde tirannie; alleen heeft hier de eene, daar een andere familie de heerschappij tot zich getrokken. De infantiele sexualiteit daarentegen is over 't algemeen vrij van een dergelijke centralisatie en organisatie; haar enkelvoudige deel-aandriften hebben alle evenveel recht en elk zoekt op eigen gelegenheid zich genot te verschaffen. De ontstentenis, zoowel als de aanwezigheid der centralisatie kloppen natuurlijk goed met het feit dat beide, de perverse zoowel als de normale sexualiteit, voortgesproten zijn uit het infantiele geslachtsleven. Overigens komen er ook gevallen voor van perverse sexualiteit die veel meer overeenkomst hebben met de infantiele, doordat talrijke deel-aandriften met haar doeleinden zich onafhankelijk van elkander doorgezet, of beter gezegd: voortgezet hebben. In deze gevallen is het dan ook juister te spreken van een infantiel geslachtsleven dan van perversie.

Aldus voorbereid, kunnen wij een voorstel, dat ons zeker niet bespaard zal worden, in overweging nemen. Men zal ons de vraag stellen: waarom staat gij zoo stijf op uw stuk om de, naar uw eigen verklaring, onbestembare handelingen van het kleine kind, waaruit later het sexueele te voorschijn treedt, ook als reeds tot de sexualiteit behoorend op te vatten? Waarom vergenoegt u zich niet liever met de psychologische beschrijving ervan en zegt eenvoudigweg: dat men bij den zuigeling reeds handelingen waarneemt — zooals het zuigen en het terughouden van de excrementen — die voor ons het bewijs zijn dat hij o r g a a n-l u s t tracht te bevredigen? Zoo doende zoudt u de bewering vermeden hebben dat reeds bij het kleinste kind een geslachtsleven bestaat, een bewering die ieder's gevoel belee-

digen moet. — Ja, mijne heeren, ik heb tegen dien orgaan-lust niets in te brengen; ik weet dat de hoogste lust, dien de geslachtsvereeniging bezorgt — ook niets anders is dan een orgaan-lust die gebonden is aan de werkdadigheid der geslachtsdeelen. Maar kunt u mij ook zeggen wanneer deze bij den aanvang indifferente orgaan-lust, het sexueele karakter verkrijgt, dat hem in latere phasen der ontwikkeling stellig eigen is? Weten wij meer van den „orgaan-lust" dan van de sexualiteit?

Gij zult mij antwoorden: het sexueele karakter heeft er zich pas aan toegevoegd toen de geslachtsdeelen hun rol begonnen te spelen; het sexueele dekt zich met het genitale. Zelfs de tegenwerping omtrent de perversies zult gij voorbij zien, en er mij opmerkzaam op maken dat het bij de meeste perservies toch op de verwezenlijking aankomt van het orgasme van het geslachtsdeel, al bewerkt men dat dan ook langs een anderen weg dan door de vereeniging der genitaliën.

Als gij bij de opsomming der caracteristica van het sexueele, zijn relatie tot de voortplanting uitschakelt, — deze toch is onhoudbaar, zooals ons de perversies aantoonen — en gij plaatst de werking der geslachtsorganen vooraan in de rij, dan verbetert gij daardoor inderdaad uw positie aanmerkelijk. Maar dan loopen onze meeningen ook niet meer zoo ver uiteen; dan staan de geslachts-organen eenvoudig tegenover de andere organen.

Wat hebt gij nu echter in te brengen tegen de veelvuldige ervaringen, die er u op wijzen dat, met het oog op lustgewin, de geslachtsdeelen door andere organen vervangen kunnen worden, zooals dat plaats heeft bij den normalen kus, bij de wereldsche

perverse praktijken, in de verschijnselen-wereld der hysterie? Bij de neurose doet zich het feit telkens en telkens voor dat prikkelings-verschijnselen, gevoelens en innervaties — zelfs erectie-verschijnselen die bij de genitaliën thuis behooren — verschoven worden naar en op andere lichaamsstreken (zoo b.v. de verschuiving naar boven naar het hoofd en aangezicht).

Aldus overtuigd dat gij niets hebt waaraan gij u bij de karakteristiek van uw opvatting van het sexueele kunt vasthouden, moet gij wel besluiten mijn voorbeeld te volgen en de beteekenis „sexueel" ook uit te breiden over de naar orgaan-lust strevende handelingen van de prille jeugd.

En nu wilt gij mij nog wel de gelegenheid geven mij met een tweetal opmerkingen te rechtvaardigen. Zooals gij weet, geven wij den naam van sexueel aan de twijfelachtige en onbepaalbare handelingen die bij het jonge kind lust-gewin ten doel hebben, omdat wij bij de analyse, die van de symptomen uitgaat, over materiaal, dat zonder eenigen twijfel sexueel is, onzen weg vervolgen en zoo tot de vroegste kindsheid doordringen. Ik geef toe dat het deswege niet zelf sexueel behoeft te zijn. Maar neemt nu eens een analoog geval. Stelt u zich eens voor dat wij geen kans zagen om, van het zaad uit, de ontwikkeling waar te nemen van twee tweezaadlobbige planten — van den appelboom en van de boon — terwijl het in beide gevallen ons mogelijk zou zijn om haar ontwikkeling van volkomen gevormd planten-individu tot de verste kiem met twee kiemblaren in teruggaande richting te vervolgen. De beide kiemblaadjes zien er uiterlijk indifferent uit; zij zijn in beide gevallen geheel identiek. Moet ik daarom aannemen dat ze werkelijk van

gelijken aard zijn en dat het specifiek onderscheid tusschen appelboom en boon eerst later in de vegetatie optreedt? Of is het biologisch meer correct om te gelooven dat dit verschil reeds in de kiem aanwezig was, niettegenstaande ik geen onderscheid in de kiembladeren kan ontdekken? Datzelfde doen wij echter, als we den naam van sexueel toekennen aan den lust dien de zuigeling door zijn handelingen bij zichzelf opwekt. Ik kan hier niet bediscussieeren in hoeverre elke orgaan-lust sexueel genoemd mag worden en of er soms nevens den sexueelen nog een andere lust bestaat welke dien naam verdient. Ik weet te weinig van den orgaanlust en van de voorwaarden voor zijn ontstaan af, en het zou mij bovendien — rekening houdend met het rugwaartsschrijdend karakter van de psychoanalyse — volstrekt niet verbazen als ik ten langen leste nog staan zou voor momenten die van te voren niet te bepalen zijn.

En nog iets! Gij hebt, alles wel overwogen, zeer weinig veld gewonnen met wat gij wildet betoogen, betreffende de sexueele reinheid van het kleine kind, ook al hadt gij mij kunnen overtuigen dat men beter zou doen met de handelingen, door de zuigelingen verricht, niet op te vatten als van sexueelen aard te zijn. Want reeds vanaf het derde levensjaar lijdt het geen twijfel meer dat het sexueele leven bij het kind tot uiting komt; omstreeks dien tijd worden de genitaliën reeds geprikkeld, vrij geregeld vertoont zich een tijdperk van infantiele masturbatie, bevrediging dus van geslachtslust. De psychische en sociale uitingen van het geslachtsleven behoeven niet meer te ontbreken; objectkeus, overdreven uiting van teeder gevoel voor bepaalde personen, zelfs besliste voorkeur voor een der beide

geslachten, ijverzucht, zijn geconstateerd door waarnemingen van onpartijdigen, onafhankelijk van de psycho-analyse en vóór haar optreden gedaan, en kunnen door iederen waarnemer, die er moeite voor wil doen, bevestigd worden. Gij zult wellicht zeggen dat gij niet getwijfeld hebt aan het vroeg-ontwaken van gevoelens van teederheid; maar wèl daaraan dat deze gevoelens een sexueelen stempel dragen. Zeer zeker hebben kinderen tusschen de drie en acht jaren oud reeds geleerd het sexueele daarin te verbergen, maar als gij goed op hun doen en laten let kunt gij genoeg bewijzen vinden voor de ,zinnelijke" bedoelingen van zulk een teederheid, en wat u dan nog mocht ontgaan zal u door grondig analytisch onderzoek zonder moeite rijkelijk bijgebracht worden. De sexueele doeleinden van dezen leeftijd staan in 't nauwste verband met het navorschen der sexualiteit op dienzelfden leeftijd, waarvan ik u eenige staaltjes heb meegedeeld. Het perverse karakter dat sommigen dezer doeleinden eigen is, hangt natuurlijk samen met de constitutioneele onrijpheid van het kind; dit toch is nog niet op de hoogte van het doel van de handeling van den bijslaap.

Vanaf het zesde tot het achtste levensjaar ongeveer heeft er een stilstand en een teruggang plaats in de ontwikkeling van de sexualiteit, die, in de voor de opvoeding meest gunstige gevallen, den naam van latentie-tijdperk verdient. Dit latentie-tijdperk kan ook wegblijven, het behoeft geen onderbreking in de handelingen van sexueelen aard en in de belangstelling voor geslachtszaken met zich mede te brengen. De meeste voorvallen en psychische opwekkingen, die tot de periode vóór de intrede van het latentie-tijdperk behooren, komen

dan onder den ban der infantiele amnesie, der vergetelheid — waarvan we reeds melding maakten — waardoor onze prille jeugd voor ons verholen en ons onthouden wordt. Elke psychoanalyse legt ons de taak op, deze vergeten periode van het leven in de herinnering terug te roepen; men kan niet nalaten te vermoeden dat de eerste uitingen van het ontwakende geslachtsleven, die binnen dat tijdperk van zich doen blijken, als beweegredenen gegolden hebben voor dit vergeten, dat het vergeten dus een gevolg is van de verdringing.

Vanaf het derde levensjaar vertoont het geslachtsleven van het kind veel overeenkomst met dat van den volwassene; het onderscheidt zich van dit laatste, zooals wij reeds weten, door het ontbreken van een vaste regeling onder het primaat der geslachtsdeelen, door de onvermijdelijke trekken van perversie en natuurlijk ook door een veel geringere intensiteit van het gansche streven. Maar de phasen van de geslachts-, of zooals wij gelieven te zeggen, van de libido-ontwikkeling, gaan aan dit tijdstip vooraf. Deze ontwikkeling wordt zoo snel doorloopen, dat het aan de onmiddellijke waarneming stellig nooit gelukt zou zijn om haar vluchtige beelden te fixeeren. Eerst met behulp van het psychoanalytisch onderzoek is het mogen gelukken om nog verder-terug-liggende phasen der libido-ontwikkeling te raden. Deze zijn wel is waar niets anders dan opbouwsels, maar de praktijk der psychoanalyse zal u leeren dat het noodzakelijke en nuttige constructies zijn. Weldra zult gij begrijpen hoe het komt dat de pathologie ons hier met verhoudingen kan doen kennis maken die ons bij het normaal object moesten ontgaan.

Wij kunnen dus nu zeggen hoe het met het ge-

slachtsleven van het kind staat vóór het primaat der geslachtsdeelen zich ingesteld heeft, het primaat dat zich in het eerste infantiele tijdperk van den tijd der latentie voorbereidt en zich vanaf de puberteit blijvend organiseert. Tijdens dien voortijd bestaat er een soort van lossere regeling, die wij de prégenitale organisatie willen noemen. Het zijn echter niet de genitale deel-aandriften, maar de sadistische en anale die in deze phase op den voorgrond treden. Het antagonisme van mannelijk en vrouwelijk speelt hier nog geen rol; inplaats daarvan komt de tegenstelling tusschen actief en passief naar voren, die men als den voorlooper beschouwen kan van de sexueele polariteit waarmede zij ook later samensmelt. Wat ons mannelijk voorkomt bij die handelingen tijdens deze phase — als wij ze vanuit het standpunt der genitaalphase beschouwen — doet zich kennen als de uiting van een aandrift tot overweldiging, die allicht in wreedheid overgaat.

Strevingen met passief doel vinden aanknoopingen met de op dien tijd zeer belangrijke erogene zone van den endeldarm. De aandrift tot zien en weten begint zich heftig te weren; het geslachtsdeel komt in het geslachtsleven eigenlijk slechts in aanmerking als rolvervuller van het uitscheidingswerktuig van de urine. Het ontbreekt den deel-aandriften dezer phase niet aan objecten, maar deze objecten vallen niet noodzakelijk tot één object samen. De sadistisch-anale organisatie gaat onmiddellijk vooraf aan de phase van het primaat van het geslachtsdeel.

Een nader onderzoek toont aan hoeveel er van haar voor de latere blijvende vorming behouden blijft en op welke wijzen haar deel-aandriften er

toe genoodzaakt worden haar plaats in te nemen in de keten der nieuwe genitaalregeling.

Achter de sadistisch anale phase der libido-ontwikkeling krijgen wij het uitzicht op een vroegeren, nog meer primitieven trap van organisatie, waarop de erogene mond-zone de hoofdrol speelt. Het is gemakkelijk te raden dat de sexueele handeling van het zuigen hiertoe behoort en gij moogt wel in bewondering staan voor het diepe inzicht, waarvan de oude Egyptenaren blijk gaven, waar zij in hun kunst het kind — ook den goddelijken Horus — uitbeeldden met den vinger in den mond. Nog pas kort geleden heeft Dr. Abraham te Berlijn een artikel geschreven waarin hij als onderwerp de vraag behandelt, welke sporen deze primitieve orale phase in het geslachtsleven van de latere jaren achterlaat.

Mijne heeren! ik begin te vermoeden dat die laatste mededeelingen over de organisaties van het geslachtsleven, u, in plaats van leering aan te brengen, eigenlijk bezwaard hebben. Misschien heb ik mij andermaal te veel in détails begeven. Maar hebt geduld; wat ik u verteld heb zal bij latere toepassing toonen van waarde te zijn. Houdt op het oogenblik aan den indruk vast dat het geslachtsleven — de libido-functie, zooals wij zeggen, — niet als iets voltooids optreedt, ook niet ongewijzigd voortgroeit, maar een reeks van phasen doormaakt die niet op elkaar gelijken; dat zij een veelvuldig herhaalde ontwikkeling doorleeft als die van rups tot vlinder. Het zich-rangschikken van alle deel-aandriften onder het primaat van de geslachtsdeelen vormt het keerpunt der ontwikkeling en daarbij onderwerpt zich de sexualiteit aan de functie der voortplanting. Terwijl te voren het geslachtsleven om zoo te zeg-

gen ordeloos was en de naar orgaan-lust strevende deel-aandriften ieder op zichzelf handelend optraden, zien wij deze anarchie mildere vormen aannemen door het zich-instellen van „prégenitale" regelingen; eerst de sadistisch-anale phase, daarna de orale, misschien wel de meest primitieve. Daar voegen zich aan toe de verschillende nog onvoldoend-bekende processen die den eenen regelingstrap naar den lateren en eerstvolgenden overbrengen. Later zal het ons duidelijk worden welke beteekenis voor het begrip der neurosen het feit inhoudt dat de libido zulk een langen en wisselvalligen ontwikkelingsweg moet afleggen.

Vandaag zullen we nog een andere zijde van deze ontwikkeling nagaan, de betrekking namelijk die er bestaat tusschen de sexueele deel-aandriften en het object. We willen ons met een vluchtig overzicht van deze evolutie tevreden stellen om wat langer onze aandacht te wijden aan een tamelijk laat optredend gevolg dier ontwikkeling.

Sommige componenten van de geslachtsdrift hebben dus van meet af aan een object en houden dat vast; zoo doet b.v. de overweldigings-aandrift (sadismus), en de aandrift tot zien en weten. Andere, die duidelijker aan bepaalde erogene lichaamszonen gehecht zijn, zijn aan het object slechts in den beginne gebonden, zoolang zij nog steun ondervinden van de niet-sexueele functies, en geven het op als zij zich van deze verrichtingen vrijmaken. Zoo is de moederborst het eerste object van de orale component der geslachtsdrift, de moederborst die den zuigeling bevredigt als hij behoefte aan voedsel gevoelt. Terwijl de handeling van het zuigen plaats heeft, komt de mede-bevredigde erotische component tot zelfstandigheid, geeft het vreemde object

op en kiest daarvoor in de plaats een deel van zijn eigen lichaam. De orale aandrift wordt auto-erotisch, zooals de anale en de andere erogene aandriften het van meet af aan zijn.

De verdere ontwikkeling heeft, om het zoo kort mogelijk uit te drukken, twee doeleinden: in de eerste plaats: het laten-varen van het auto-erotisme — het object, dat zij aan het eigen lichaam vond, wederom te verruilen tegen een vreemd object —, en ten tweede: de verschillende objecten der enkele aandriften tot één terug te brengen, te vervangen door een enkel object. Dit kan natuurlijk slechts gelukken als dit enkele object een geheel lichaam is dat meer op zijn eigen gelijkt. Dat komt dan ook niet tot stand, tenzij een aantal der auto-erotische aandrift-prikkelingen als onbruikbaar verlaten wordt. De processen van het object-vinden zijn tamelijk ingewikkeld; men heeft ze tot nog toe niet tot onderwerp gemaakt van een systematisch overzicht.

Volgens onze opvatting zal — als het proces in de kinderjaren vóór het tijdperk van latentie een zeker standpunt bereikt heeft — het ontdekte object vrijwel identisch blijken te zijn met het eerste door aanleuning veroverde object van de orale lustaandrift.

Het is, zooal niet de moederborst, dan toch de moeder. Wij noemen de moeder het eerste liefdesobject. Als wij namelijk van liefde spreken, bedoelen wij daarmede dat de psychische zijde van het streven van den geslachts-lust op den voorgrond gesteld wordt en de, op den bodem daarvan schuilende, lichamelijke of „zinnelijke" instinct-begeerten teruggedrongen of voor een oogenblik vergeten worden.

Als de tijd aanbreekt dat de moeder tot liefdes-

object wordt, heeft ook het kind reeds een aanvang gemaakt met het psychische verdringings-werk, waardoor de bekendheid met een deel van zijn sexueele doeleinden hem wordt ontnomen. Aan deze keus, die de moeder tot liefdes-object bestemt, associeert zich nu alles wat bij de duiding der neuroseen in de psycho-analyse onder den naam van ,,Oedipus-complex" zooveel beteekenis erlangd heeft en zooveel heeft bijgedragen om den weerstand tegen de psycho-analyse te vergrooten.

Laat ik, in verband met dien weerstand, een klein voorval mededeelen dat zich in den loop van dezen oorlog heeft afgespeeld: een wakkere jonge man, aanhanger der psychoanalyse, bevindt zich als arts aan het Duitsche front, ergens in Polen, en trekt de aandacht zijner collegae door de onverwachte genezing van een patiënt die hem was toevertrouwd. Hij komt er voor uit dat hij van de psycho-analyse gebruik maakt, en verklaart zich bereid om zijn ambtgenooten in deze wetenschap in te leiden. Iederen avond hebben er samenkomsten plaats, waar de legerartsen, de collegae en chefs aandachtig luisteren naar het uiteenzetten der geheime leerstellingen van de analyse.

Dat gaat een tijdje goed, maar toen hij op een avond het Oedipus-complex had besproken, staat een dirigeerend officier van gezondheid op, verklaart dat hij geen geloof slaat aan spreker's beweringen, meer nog, dat hij slechts afkeuring kan over hebben voor de gemeenheid van den jongen dokter, die aan hen, brave mannen, strijders voor hun vaderland, familievaders, zulke dingen durft te vertellen, en komt er zelfs toe de voortzetting van de vergadering te verbieden. Hiermede was het uit. De analyticus verzocht om en verkreeg overplaatsing

naar een ander deel van het front. Ik geloof echter dat de zaken slecht staan als de Duitsche overwinning behoefte gevoelt aan zulk een „regeling" der wetenschap en dat de Duitsche wetenschap bij die organisatie niet wel kan varen.

Nu zult u benieuwd zijn om te hooren wat voor verschrikkelijks dat Oedipus-complex dan toch wel inhoudt. De naam zegt het u. U kent allen de Grieksche sage van koning Oedipus, die door het noodlot voorbestemd is zijn vader te dooden en zijn moeder tot vrouw te nemen; die alles in het werk stelt om aan het oordeel van het orakel te ontkomen, en zichzelf ten leste de oogen uitsteekt bij wijze van straf, als hij tot de ontdekking komt, buiten zijn weten, toch deze beide misdaden bedreven te hebben. Ik hoop dat velen onder u de verpletterende inwerking van het treurspel — waarin Sophocles deze stof verwerkt heeft — zelf op hun gemoed zullen hebben ondervonden.

Het werk van den Attischen dichter geeft er ons een voorstelling van hoe de daad van Oedipus, lang geleden bedreven, door een kunstmatig vertraagd onderzoek dat door steeds weer vernieuwde aanwijzingen gesteund wordt, geleidelijk aan het licht komt; in zooverre heeft het drama eenige overeenkomst met het verloop eener psycho-analyse. In den loop van den dialoog komt het voor dat de begoochelde moeder-echtgenoote Jocaste zich verzet tegen de voortzetting van het onderzoek. Zij beroept zich op het feit dat vele menschen in den droom met hun moeder huwen, maar dat droomen geen achting verdienen. Wij misprijzen droomen niet, vooral niet de typische droomen die vele menschen droomen en twijfelen er niet aan dat de droom, waarop Jocaste doelt, innig verband houdt

met den zoo vreemd aandoenden en schrik-verwekkenden inhoud van de sage.

Het is verwonderlijk dat Sophocles' treurspel niet meer verontwaardiging wekt bij het auditorium, een reactie die overeenkomstig zou zijn aan — en veel meer gerechtvaardigd dan die welke volgde op de voordracht van onzen eenvoudigen leger-arts. Want wel beschouwd is het een onzedelijk stuk; het heft de zedelijke verantwoordelijkheid van den mensch op, het klaagt de goden aan als de aanleggers van de misdaad en predikt de onmacht der zedelijke roerselen van den mensch die zich tegen het kwaad verzetten. Men zou allicht gelooven dat de inhoud der sage een aanklacht tegen de goden en tegen het noodlot bedoelt en in de handen van den kritiseerenden, met-de-goden-in-onmin-verkeerenden Euripides zou het waarschijnlijk tot zoo'n aanklacht gekomen zijn. Maar de geloovige Sophocles is een andere meening toegedaan; hij ontloopt de moeielijkheid door een vrome spitsvondigheid, n.l.: door te prediken dat de hoogste moraal gebiedt zich te buigen voor den wil der goden, al eischt die ook het plegen van een misdaad. Ik ben de meening niet toegedaan dat deze moraal tot de sterke zijde van het drama behoort, maar zijn uitwerking lijdt er niet onder. De toehoorder reageert niet op de zieleles maar op den geheimen zin en inhoud van de sage. Hij reageert er op alsof hij door auto-analyse het bestaan van het Oedipus-complex in zichzelf erkend had, en in den wil der goden zoowel als in het orakel zijn eigen even onbewuste als verhevene vermommingen ontmaskerde. Het is hem alsof hij zich dien wensch om den vader te doen verdwijnen en in diens plaats de moeder tot vrouw te nemen moet herinneren en over die her-

innering van schrik ontstellen moest. Hij neemt het woord van den dichter op alsof dit hem zeggen wil: gij verzet u te vergeefs tegen uw verantwoordelijkheid en wijst nadrukkelijk op al wat gij gedaan hebt tegen die misdadige bedoelingen. Toch zijt gij schuldig want gij hebt ze niet kunnen vernietigen, onbewust leven ze in u voort. En daar zit psychologische waarheid in. Ook dan als de mensch zijn booze neigingen in het onbewuste heeft verdrongen en zichzelf dan diets zou willen maken dat hij niet verantwoordelijk voor ze is, dan voelt hij zich toch gedwongen deze verantwoordelijkheid in den vorm van een duister schuldgevoel te ontwaren.

Het is aan geen twijfel onderhevig dat men in het Oedipus-complex een der gewichtigste bronnen moet zien van het schuldbewustzijn, dat den zenuwlijder zoo vaak plaagt. Het is nog meer dan dat. In een studie, die ik in 1913 onder den titel: „Totem und Tabu" heb uitgegeven en die de eerste beginselen van den godsdienst en de moraal van den mensch tot onderwerp heeft, ben ik op de gedachte gekomen dat de menschheid in haar geheel haar schuldbewustzijn, de oudste bron van godsdienst en moraal, bij den aanvang harer geschiedenis in het Oedipus-complex verworven heeft. Ik zou gaarne verder hier over uitweiden maar geloof dat het beter is dit na te laten. Het valt moeielijk dit thema vaarwel te zeggen als men het eenmaal opgevat heeft, en we dienen de individueele psychologie verder te vervolgen.

Wat valt er van het Oedipus-complex te bespeuren bij onmiddellijke waarneming van het kind, als dit voor het intreden van het tijdperk van latentie zijn object-keuze doet? Wel, men ziet al spoedig

dat de kleine man voor zich alleen de moeder opeischt, dat hij vader's aanwezigheid lastig vindt, het met leede oogen aanziet als deze moeder genegenheid betoont en het prettig vindt als vader op reis of afwezig is. Dikwijls geeft hij onmiddellijk zijn gevoelen in woorden lucht en belooft moeder dat hij met haar trouwen zal.

Men zal misschien zeggen dat een en ander weinig heeft uit te staan met de daden van Oedipus, maar het is feitelijk genoeg, in den grond is het hetzelfde. Vaak wordt deze waarneming omneveld door de omstandigheid dat datzelfde kind bij andere gelegenheden een groote teederheid voor den vader aan den dag legt; het beteekent alleen dat zulke antagonistische — of beter gezegd: ambivalente — gevoelsverhoudingen, die bij volwassenen zouden leiden tot een conflict, door het kind langen tijd goed naast elkander worden verdragen, evengoed als zij later in het onbewuste blijvend een plaats naast elkander vinden. Men zal waarschijnlijk ook tegenwerpen dat egoïstische beweegredenen aan het optreden van den kleinen jongen ten grondslag liggen, en deze ons niet het recht geven hier het bestaan van een erotisch complex aan te nemen. De moeder bemoeit zich geheel en al met de verzorging van het kind en daarom heeft dit er belang bij dat zij zich met niemand anders bezighoudt. Dat is stellig waar, maar het wordt spoedig duidelijk dat zoowel in deze als in andere situaties het egoïstisch belang slechts de aanleiding is, waaraan zich het erotisch streven associeert. Als het kind op onverholen wijze blijk geeft van zijn sexueele nieuwsgierigheid ten opzichte zijner moeder, 's nachts bij haar slapen wil, dwingt om er bij tegenwoordig te zijn als zij zich aan- of uitkleedt,

soms pogingen doet om haar te verleiden — zooals een moeder dat zoo vaak waarnemen kan en er lachend van weet te verhalen — dan mogen we er toch wel niet aan twijfelen of de gehechtheid aan de moeder is van erotischen aard. Ook mogen we niet vergeten dat de moeder, die aan haar dochtertje dezelfde zorgen besteedt, toch niet dezelfde aanhankelijkheid oogst, en dat vaak de vader met de moeder wedijvert om de liefde van hun jongen, zonder dat het hem gelukt door dezen even hoog geschat te worden als de moeder. Kortom, het valt niet te loochenen dat aan de sexualiteit een rol toebedeeld is in de nuanceering der affectie tusschen ouders en kind.

Beschouwd van het standpunt van zijn egoïstisch belang, zou het slechts van domheid getuigen als de kleine man niet veel liever beide personen dienstplichtig aan zich maakte inplaats van één van de twee.

Zooals u ziet, heb ik mij tot het schilderen van de verhouding van den knaap tot vader en moeder bepaald. Met het aanbrengen van de noodige veranderingen is zij voor het kleine meisje geheel analoog. De teedere aanhankelijkheid aan den vader, de neiging om de moeder als onnoodig ter zijde te stellen en haar plaats in te nemen, een coquetterie die nu reeds gebruik weet te maken van middelen die haar later als ontwikkelde vrouw ten dienste zullen staan, vormen juist bij het meisje een bekoorlijk beeld, dat ons den ernst van deze situatie en de ernstige gevolgen die er mogelijk in verborgen zijn, doen vergeten.

Wij haasten ons hieraan toe te voegen dat de ouders dikwijls zelf een beslissenden invloed uitoefenen op het ontstaan van de Oedipus-verhouding

bij het kind, doordat zij zelf toegeven aan de sexueele aantrekkingskracht en — als er meer kinderen zijn — de vader zeer beslist zijn dochtertje, de moeder haar zoontje — waar het uitingen van teederheid betreft — bevoorrechten, voortrekken. Maar de spontane natuur van het Oedipus-complex bij het kind kan door deze omstandigheden niet ernstig gedeerd worden. Als er verscheidene kinderen in een gezin komen breidt zich het Oedipuscomplex uit tot een familie-complex. Het vindt zijn grond in het aangeboren egoïsme van de eerdergeborenen, dat het later-gekomen kind, broertje of zusje, met tegenzin ontvangen en weggewenscht wordt. Aan deze gevoelens van haat geven de kinderen in den regel eerder in woorden lucht dan aan die, welke hun aanleiding vinden in het ouderencomplex. Als zoo'n wensch in vervulling gaat en de dood het ongewenschte broertje of zusje weder weggenomen heeft, dan kan men uit later ingestelde analyse leeren wat een gewicht die dood in de schaal heeft gelegd voor het kind, alhoewel het niet noodzakelijk in zijn memorie bewaard behoeft te zijn gebleven. Slechts heel moeielijk vergeet het kind — als er een ander kindje na hem geboren wordt — het feit dat het nu maar een tweede plaats inneemt, dat het aanvankelijk bijna van moeder's zorgen gespeend, als achteraf-gezet is; het krijgt gevoelens van verbittering die soms een oorzaak worden van blijvende vervreemding. Dat het onderzoek naar het geslachtsleven met al zijn gevolgen gewoonlijk deze levenservaring van het kind als punt van uitgang heeft, hebben wij reeds gezegd. Als de broertjes en zusjes ouder worden, dan ondergaat de situatie onderling geen aanmerkelijke wijzigingen. Het kan zijn dat de knaap inplaats

van zijn moeder, die hem ontrouw is geworden, zijn zuster kiest als liefdes-object; tusschen broeders, die liefde voelen voor hetzelfde jongere zusje, ontstaat reeds in de kinderkamer de voor het latere leven zoo belangrijke verhouding eener vijandelijke rivaliteit. Een klein meisje vindt in haar ouderen broer een plaatsvervanger voor den vader, die zich niet meer — zooals hij deed, toen ze heel klein was — zooveel aan haar laat gelegen liggen, of wel zij neemt een jonger zusje als plaatsvervangster voor het kindje, waarvan zij tevergeefs gehoopt had door vader's bemiddeling het moederschap te verwerven.

Dergelijke feiten en nog veel meer van overeenkomstigen aard, kunt gij leeren door directe waarneming van de kinderen en door terug te denken aan de nooit verloren gegane duidelijke — nog niet door de analyse beïnvloede — herinneringen uit uw kinderjaren. Onder anderen kunt gij daaruit de gevolgtrekking maken dat de plaats, door een kind in de kinderschaar ingenomen, een allergewichtigst moment daarstelt ten opzichte van de vorming van zijn later leven, een moment waarmede men in elke levensbeschrijving dient rekening te houden. Maar, van grooter gewicht is het, dat gij — met het oog op deze zoo zonder moeite te verkrijgen verklaringen — niet zonder lachen zult kunnen denken aan de manier waarop de wetenschap meent het incest-verbod te moeten verklaren. Welke bedenkselen zijn er door haar uitgevonden? Het samenleven van kindsbeen af zou de sexueele toeneiging van de verschillende ongelijkslachtige leden van eenzelfde familie hebben voorkomen, of een biologische tendens tot vermijding van geslachtsgemeenschap onder de naaste bloedverwanten is de psychische oorzaak

van een aangeboren afschuw voor bloedschande! Bij zulke machtspreuken vergeet men geheel en al dat, als er werkelijk eenigszins vertrouwbare natuurlijke beperkingen tegen de verzoeking tot bloedschande bestonden, men dan door wetten en zeden geen zoo onverbiddelijk gebod zou behoeven uit te vaardigen. Het tegendeel is zelfs waar. De eerste object-keuze van den mensch is van incestueusen aard; bij den man richt zij zich op de moeder en de zuster en de meest ernstige geboden zijn noodig om deze blijvend inwerkende kinderlijke neiging voor verwezenlijking te behoeden. Bij de nu nog levende oervolken, de wilden, heerscht het incestverbod met nog veel meer kracht dan bij ons, en niet lang geleden heeft Th. Reik in een wel-doorwrochten arbeid de beteekenis aangetoond die er gelegen is in de godsdienstige plechtigheden bij de wilden, plechtigheden die plaats hebben als de kinderen tot geslachtsrijpheid komen; deze stellen een wedergeboorte voor en hebben den zin, het incestverband tusschen den knaap en zijn moeder op te heffen en de verzoening met den vader te bewerken.

Uit de Mythologie leeren wij, dat het door de menschen, naar men beweert, zoo verafschuwde incest, den goden zeker vergund was, en uit de oude geschiedenis is het u bekend dat de incestueuse echtverbintenis tusschen broer en zuster, voor den persoon des heerschers als een geheiligd voorschrift gold. (Zoo, bij de oude Pharao's, bij de Inca's van Peru.) Het gaat hier dus om een voorrecht dat den gemeenen man wordt onthouden.

Oedipus beging twee misdaden, de bloedschande met zijn moeder en den moord op zijn vader. Het zijn ook deze beide groote misdaden die door de

eerste sociaal-godsdienstige instelling van den mensch, het totemisme, verboden zijn.

Laat ons nu de directe waarneming bij het kind ter zijde stellen en onze aandacht wijden aan het analytisch onderzoek van den aan neurose lijdenden volwassene. In hoeverre kan de analyse ons dienstig zijn om tot een vollediger begrip van het Oedipus-complex te komen? Dit nu, is in enkele woorden te zeggen. De analyse toont het complex aan zooals de sage het ons verhaalt. Zij doet ons zien dat iedere neuroticus zelf een Oedipus geweest is, of, wat op hetzelfde neerkomt, dat hij in zijn reactie op het complex, een Hamlet is geworden.

De analytische afbeelding van het Oedipus-complex is natuurlijk een vergrooting of een grovere bewerking van de infantiele schets. De haat tegen den vader, de wensch van diens dood, zijn niet meer schroomvallig aangegeven; de teederheid voor de moeder erkent het doel haar als vrouw te willen bezitten. Mogen wij aannemen dat deze schrille en sterk-uitgedrukte gevoels-uitingen werkelijk op dien teeren kinderlijken leeftijd bestaan, of misleidt ons de analyse door een nieuwe omstandigheid in de situatie te betrekken? Het is niet moeielijk om voor een dergelijke onderstelling gronden te vinden. Telkens toch, als iemand over het verleden spreekt, al zou die iemand ook geschiedschrijver zijn, dienen wij er op bedacht te wezen dat hij mogelijkerwijze zonder opzet iets dat zich in het heden afspeelt of zich in de tusschentijden afgespeeld heeft, als in-het-verleden-gebeurd zou kunnen vermelden en op die manier dus een valsche voorstelling van feiten geven. In het geval van den zenuwlijder is het zelfs nog de vraag of deze terug-verplaatsing naar het verleden wel geheel en al onopzettelijk is;

later zullen wij de beweegredenen hiertoe leeren kennen en met het feit van het „terug-fantaseeren" naar een vroeg verleden, rekening houden.

Heel licht kunnen wij er ons ook van overtuigen dat een aantal motieven, die uit latere tijden dagteekenen en door latere verhoudingen ontstaan zijn, den haat tegen den vader hebben doen toenemen, dat de sexueele verlangens naar de moeder in vormen gegoten zijn die het kind nog vreemd moesten zijn. Maar het zou vergeefsche moeite wezen als wij het Oedipus-complex in zijn geheel zouden willen verklaren door retrograde fantasie en het in verband wilden brengen met latere tijden.

De directe waarneming bij het kind is ons een waarborg dat zoowel de infantiele kern als een grooter of geringer aandeel van het bijwerk blijft bestaan. De klinische daadzaak die ons van achter den door de analyse vastgestelden vorm van het Oedipus-complex tegemoet treedt, heeft een groote beteekenis van practischen aard. Wij zien dat tijdens de puberteit, als de geslachtsdrift voor het eerst in volle kracht haar aanspraken doet gelden, de oude familie- en incestueuse objecten weer opgezocht en van nieuwe libido voorzien worden. De infantiele object-keus was slechts een zwak voorspel van de object-keus in de puberteit. Hier spelen zich heftige gebeurtenissen op het gebied van het gevoelsleven af die in de richting verloopen van het Oedipus-complex of daarop reageeren, die echter, omdat haar veronderstellingen ondragelijk zijn geworden, grootendeels voor het bewustzijn verborgen moeten blijven. Van af dezen tijd moet het menschelijk individu zich aan de groote taak wijden die ten doel heeft zich van de ouders onafhankelijk te maken. Pas na het tot-stand-komen van die vrij-wording

kan de mensch ophouden kind te zijn, en als lidmaat optreden van de sociale gemeenschap. De taak van den zoon bestaat hierin dat hij afstand doe van zijn libidineuse wenschen ten opzichte van zijn moeder en deze verlangens overbrenge op een reëel vreemd liefdes-object, en dat hij zich met den vader verzoene als hij nog diens tegenstander is gebleven, of wel, dat hij zich van diens druk ziet te bevrijden indien hij als kind te veel op hem is blijven steunen of te veel aan hem onderworpen bleef. Die taak is voor een ieder weggelegd; het is opvallend hoe zelden ze op ideale wijze volbracht wordt, dat is, hoe zelden zij zoowel psychologisch als maatschappelijk correct voleindigd wordt. Die volbrenging komt bij den zenuwlijder in 't geheel niet tot stand; de zoon blijft zijn leven lang gebukt onder het gezag van den vader en is niet bij machte zijn libido op een vreemd geslachts-object over te brengen. Hetzelfde kan, met een verandering in de verhouding, het lot van de dochter worden. In dezen zin beschouwd, geldt het Oedipus-complex terecht als de kern der neurosen.

U begrijpt natuurlijk, mijne heeren, dat ik vluchtig over een groot aantal van zoowel practisch als theoretisch belangrijke verhoudingen, die met het Oedipus-complex samenhangen, heengestapt ben. Ik zal ook de varianten, die het vertoont, noch zijn mogelijke omkeering, ter sprake brengen. Van zijne verwijderde betrekkingen wil ik alleen dit nog aanstippen, dat het van groote waarde blijkt te zijn voor dichterlijke scheppingen. In een, verdienstelijk door Otto Rank geschreven boek, heeft deze aangetoond dat de dramaturg ten allen tijde hoofdzakelijk uit het Oedipus- en incest-complex, zoomede uit diens varianten en verkappingen zijn stof

geput heeft. Het mag ook niet verzwegen worden dat de beide misdadige wenschen uit het Oedipus-complex, langen tijd voor het bestaan der psycho-analyse, als de ware vertegenwoordigers van het ongebreidelde instinct erkend zijn geworden.

In de geschriften van den encyclopedist Diderot treft men een beroemde samenspraak aan: „Le neveu de Rameau", die door niemand minder dan Goethe in het Duitsch is vertaald. Daarin zijn deze merkwaardige regels vervat: Si le petit sauvage était abandonné à lui-même, qu'il conserva toute son imbécillité et qu'il réunit au peu de raison de l'enfant au berceau la violence des passions de l'homme de trente ans, il tordrait le cou à son père et coucherait avec sa mère.

Maar ik mag iets anders niet onvermeld laten. De moeder-echtgenoote van Oedipus mag niet te vergeefs ons den droom in herinnering gebracht hebben. Roept u nog eens voor den geest de uitkomsten van onze droom-analyse, die ons leeren dat de droomvormende wenschen zoo dikwijls van perversen, incestueusen aard zijn, of een niet-vermoede vijandschap tegenover naaste en geliefde verwanten verraden. Wij hebben het destijds onverklaard gelaten vanwaar deze slechte gemoedsaffecten stammen. Nu kunt u ze zelf verklaren. Zij zijn aanpassingen van de libido en objectbezettingen welke stammen uit de vroegste kindsheid, en voor het bewuste leven reeds lang niet meer gelden, doch zich soms des nachts als bestaande aanmelden, en in zekeren zin nog getuigenis afleggen dat zij prestatie-vermogen blijken te bezitten. Daar echter iedereen zulke perverse droomen, ook incest- en dood-

wenschen heeft, en niet alleen de neuroticus daarmede wordt bezocht, mogen wij daaruit de gevolgtrekking maken dat ook de op 't oogenblik normale mensch den ontwikkelingsweg over de perversies en de object-bezettingen van het Oedipus-complex moet afgelegd hebben, dat die weg de normale weg is die door de ontwikkeling wordt gevolgd; dat de neuroselijders ons slechts vergroot en op grovere wijze doen zien wat de droom-analyse ons ook bij de gezonden verraadt.

En dat is een van de beweegredenen die er ons toe gebracht hebben om het droom-onderzoek aan de studie der neurotische verschijnselen te doen vooraf gaan.

TWEE EN TWINTIGSTE VOORLEZING

ALGEMEENE LEER DER NEUROSEN

GEZICHTSPUNTEN BETREFFENDE DE ONTWIKKELING EN DE REGRESSIE. AETIOLOGIE

Dames en Heeren!

Wij hebben gehoord dat de libido-functie een omslachtige ontwikkeling doormaakt vóór zij op een wijze, die normaal genoemd mag worden, in dienst van de voortplanting kan treden. Heden wil ik met u bespreken welke beteekenis dit feit voor de oorzakenleer der neurosen heeft.

Ik geloof dat wij accoord gaan met de leerstellingen der algemeene ziektekunde, als wij beweren dat een dergelijke ontwikkeling tweeërlei gevaren met zich medebrengt; in de eerste plaats dat der r e m m i n g en in de tweede plaats dat der terugschrijding, of r e g r e s s i e. Wij willen daarmede zeggen dat — gegeven de neiging tot variatie die zich in 't algemeen bij biologische gebeurtenissen voordoet — niet alle phasen, die in voorbereiding verkeerden, even goed doorloopen worden en volkomen tot haar recht komen; brokdeelen der verrichtingen worden blijvend teruggehouden op deze eerste trappen en een zekere mate van ontwikkelings-remming vertoont zich in het algemeene beeld der evolutie.

Wij willen even nagaan of wij geen analogen gang van zaken ook op ander gebied vinden.

Als een geheel volk zijn woonsteden verlaat en nieuwe oorden op gaat zoeken met het doel om

zich daar neer te zetten, zooals dat in vroegere tijdperken der geschiedenis van den mensch vaak gebeurde, dan is de massa wel nooit voltallig in het nieuwe woonoord aangekomen. Afgezien van verliezen van anderen aard, moet het wel geregeld voorgekomen zijn dat kleine groepen van trekkers onderweg halt hielden en zich op deze halteplaatsen nederzetten,, terwijl de hoofdgroep verder toog. Of wel, om van meer voor-de-hand-liggende analogieën gebruik te maken, wil ik uw aandacht vestigen op een ander feit, namelijk dat bij de hoogste orde van de zoogdieren de mannelijke geslachtsklieren, die aanvankelijk diep binnenin de buikholte gelegen zijn, op een bepaald tijdstip van het binnen-baarmoederlijk leven nagenoeg vlak onder de huid van den bekkenuitgang geraken. Als een gevolg dezer verplaatsing ziet men dat bij een aantal mannelijke individuën een dier gepaarde organen in de bekkenholte terug is gebleven, of dat het zich blijvend heeft vastgezet in het zoogenaamd lieskanaal, dat beide bij hun verhuizing moeten doorloopen; of dat ten minste dit kanaal, dat onder normale omstandigheden dient te vergroeien, als de doorzakking der ballen tot stand is gekomen, open is gebleven.

Toen ik, als jong student, onder leiding van von Brücke, mijn eerste stappen zette op wetenschappelijk gebied, hield ik mij met het onderzoek naar den oorsprong der achterste zenuwwortels van het ruggemerg van een kleinen, nog zeer archaïsch-gevormden visch bezig. Ik kwam tot de ontdekking dat de zenuwvezelen dezer wortels uit groote cellen in den achterhoorn der grijze zelfstandigheid voortkwamen, wat bij andere vertebrata niet meer het geval is. Maar spoedig daarna vond ik tevens dat zulke zenuwcellen buiten de grijze zelfstandigheid

in het gansche verloop tot het zoogenaamde spinaalganglion van den achtersten wortel toe, voorkomen, waaruit ik afleidde dat de cellen dezer gangliëngroepen uit het ruggemerg zich naar het wortelgedeelte der zenuwen hebben begeven. De ontwikkelings-geschiedenis bevestigt dat ook; bij dezen kleinen visch was door de teruggebleven cellen de gansche weg der verhuizing te overzien. Bij een dieper-ingaan op deze vergelijking zal het u niet moeielijk vallen haar zwakke punten te ontdekken. Daarom willen wij dadelijk als onze meening te kennen geven dat wij voor elk op zichzelf-staand geslachtelijk streven de mogelijkheid aannemelijk achten dat enkele deelen ervan op jongere ontwikkelingstrappen zijn teruggebleven terwijl andere intusschen het einddoel mochten bereiken. U ziet hierbij in dat wij ons elk streven van dien aard voorstellen als een van den aanvang van het leven af doorloopende strooming, die wij in zekeren zin kunstmatig in afzonderlijke, op elkander volgende opschuivingen verdeelen. Uwe meening dat deze voorstelling van de zaak nadere opheldering verdient, is gerechtvaardigd, maar een poging daartoe zou ons te ver van ons doel afleiden. Veroorlooft mij u te zeggen dat wij een dergelijk hangen-blijven van een deel-streving op een vroegeren trap, een f i x e e r i n g (van de aandrift namelijk) noemen.

Het tweede gevaar, waaraan zulk een trapsgewijze ontwikkeling bloot staat, is hierin gelegen dat ook die deelen, die het verder gebracht hebben, licht in achterwaartsche beweging tot een der vroegere trappen terug kunnen keeren, een proces waaraan wij den naam geven van r e g r e s s i e.

Tot zulk een regressie zal de streving zich genoodzaakt voelen als zij, bij de uitoefening van

haar verrichting, bij het bereiken van haar doel, de bevrediging, in haar lateren of hoogeren ontwikkelingsvorm, op sterke uitwendige hindernissen stoot. We moeten wel aannemen dat fixeering en regressie niet onafhankelijk van elkander zijn. Hoe krachtiger de fixeeringen op den weg der ontwikkeling zijn, des te eerder zal de verrichting door regressie als er zich uitwendige moeielijkheden vertoonen tot aan die fixeeringen terugwijken; des te minder opgewassen tegen de uitwendige hindernissen, die haar volmaking in den weg staan, vertoont zich dus de zich ontwikkelende functie.

Men denke maar eens na hoe het voor de hand ligt dat bij een trekkend volk, dat sterke groepen heeft achtergelaten op de rustplaatsen langs zijn weg, de verder getrokkenen weer naar diezelfde stations zullen terugkeeren, als zij tegenslag ontmoeten of op een te sterken vijand stooten. Daarbij komt nog dat zij des te meer gevaar loopen hun einddoel niet te bereiken, naarmate zij een grooter aantal der hunnen op hun weg hebben achtergelaten.

Voor een goed begrip der neurosen is het van groot gewicht dat gij deze verhouding tusschen fixeering en regressie niet uit het oog verliest. Gij krijgt daardoor een zeker houvast bij de studie van de leer der oorzaken der neurosen die wij spoedig zullen gaan behandelen.

Voorloopig zullen we ons nog met de regressie bezighouden. In aansluiting aan hetgeen u bekend is geworden omtrent de ontwikkeling der libidofunctie, moogt u tweeërlei soort van regressies aannemen: een terugkeer tot de eerste objecten, die door de libido werden bezet, en deze zijn, zooals wij weten, van incestueusen aard; en een terugkeer van de geheele geslachtelijke organisatie tot vroegere

stadia. Beide soorten komen bij de overdrachtsneurosen voor, en spelen in haar mechanisme een groote rol. Vooral de terugkeer tot de eerste incestueuse objecten der libido is een trek die met werkelijk hinderlijke regelmaat bij de neurose-lijders teruggevonden wordt. Veel meer nog valt er over de regressies der libido te zeggen als we een andere groep der neurosen — de zoogenaamde narcistische — mede tot het onderwerp onzer studie willen nemen, wat intusschen voor het oogenblik niet in de bedoeling ligt.

Deze aandoeningen geven ons verder een inzicht in nog andere, tot nog toe niet vermelde, ontwikkelings-processen der libido-functie en brengen ons in verband daarmede met nieuwe vormen der regressie in kennis. Ik geloof echter dat ik u nu vóór alles er voor moet waarschuwen om regressie en verdringing niet met elkaar te verwarren; en verder wil ik trachten u de betrekkingen tusschen die beide processen duidelijk te maken.

Onder verdringing verstaan wij, zooals u zich herinnert, die handeling door welke een daad, die voor het bewustzijn geschikt is, dus een tot het Vbw. systeem behoorende, onbewust gemaakt, dus in het Obw. systeem teruggeschoven wordt. En eveneens spreken wij van verdringing, als de onbewuste psychische daad in 't geheel niet in het naburig voorbewuste systeem toegelaten wordt, maar op den drempel door de censuur wordt afgewezen. Het begrip van verdringing heeft dus niets uit te staan met de sexualiteit; ik verzoek u hierop wèl te letten. De verdringing is een zuiver psychologische gebeurtenis die wij nog beter kunnen karakteriseeren door haar een topische te noemen. Hiermede willen wij zeggen dat ze verband houdt met

de veronderstelde psychische ruimten, of, als we deze grove hulpvoorstelling weder los willen laten, met den opbouw van het psychisch apparaat uit afzonderlijke psychische systemen.

Door de vergelijking, die wij gemaakt hebben, kwamen wij pas op de gedachte dat wij het woord „regressie" tot nog toe niet gebezigd hebben in zijn algemeene, maar in een zeer bizondere beteekenis: Als wij het zijn algemeene beteekenis geven, die van een terugkeeren van een hoogeren tot een lageren ontwikkelingstrap, dan komt ook de verdringing op één lijn met de regressie te staan, want ook zij, de eerstgenoemde, kan worden opgevat als een terugkeer tot een vorigen en lageren trap in de ontwikkeling van een psychische handeling. Alleen komt bij de verdringing die achterwaartsche wending er voor ons niet op aan, want als een psychische handeling op den lageren trap van het onbewuste vastgehouden wordt, dan noemen wij dat ook verdringing in dynamischen zin. Verdringing is juist een topisch-dynamisch, regressie een zuiver descriptief begrip. Wat wij echter tot nu toe regressie genoemd en met fixeering in verband gebracht hebben, daar bedoelden we uitsluitend mede den terugkeer der libido naar voorafgaande tusschentrappen harer ontwikkeling, iets dus, dat in essentie zeer verschillend van verdringing en geheel van haar onafhankelijk is. Wij kunnen de regressie der libido ook geen zuiver-psychische gebeurtenis noemen en weten niet waar wij haar in het psychisch apparaat zouden moeten localiseeren. Al oefent zij ook den krachtigsten invloed op het zieleleven uit, zoo is bij haar de organische factor toch de meest naar voren tredende.

Uiteenzettingen als deze, mijne heeren, zijn uit-

teraard wat dor. Daarom willen wij zien of de practische toepassing in klinische gevallen wat meer tot ons spreken kan. Zooals u weet, zijn hysterie en dwangneurose de beide hoofdvertegenwoordigsters van de groep der overdrachtsneurosen. Bij de hysterie komt er wel een regressie der libido voor tot de primaire incestueuse geslachtsobjecten, en dat wel zeer geregeld, maar zoo goed als nimmer een regressie tot een voorafgaanden trap der geslachtelijke organisatie.

In stede daarvan valt in het mechanisme der hysterie de hoofdrol aan de verdringing ten deel. Als ik mij mag veroorloven onze tot nu toe vastgelegde kennis omtrent deze neurose door een constructie vollediger te maken, dan zou ik den stand van zaken als volgt willen beschrijven: De vereeniging der deel-aandriften onder het primaat der geslachtsdeelen is volbracht; het verkregene stuit echter op den weerstand van het met het bewustzijn in verbinding staande voorbewuste systeem. Zoo is dus voor het onbewuste de geslachtsorganisatie geldend, maar dat is niet het geval voor het voorbewuste, en deze instelling van den kant van het voorbewuste brengt een beeld tot stand dat zekere overeenkomsten heeft met den toestand die aanwezig was vóór dat het primaat der geslachtsdeelen tot heerschappij kwam. Evenwel is het toch heel wat anders.

Van de beide regressies der libido, is die naar een vroegere phase der sexueele organisatie verreweg de meest opvallende. Daar zij bij de hysterie ontbreekt en onze geheele opvatting der neurosen nog te veel onder den invloed van de studie der hysterie staat, welke aan haar vooraf is gegaan, zoo komt het dat ons de beteekenis der libido-regressie veel later dui-

delijk is geworden dan die der verdringing. Laat ons er op bedacht zijn dat onze inzichten nog andere verbreedingen en schattings-wijzigingen zullen ondergaan, als wij, behalve de hysterie en de dwangneurose, ook de andere, de narcistische neurosen aan onze beschouwing gaan onderwerpen.

Bij de dwangneurose daarentegen is de regressie der libido tot den voorafgaanden trap der sadistisch-anale organisatie het meest opvallende feit en hetgene dat voor het zich-uiten in symptomen het meest gewicht in de schaal legt. Dan verschuilt zich de liefdedrang achter het masker van den sadistischen impuls. De dwang-voorstelling: „ik zou je wel willen vermoorden", beteekent dan eigenlijk, als men haar van zekere, niet-toevallige maar niet-toelaatbare bijkomstigheden bevrijd heeft, niets anders dan: „ik zou je van liefde kunnen opeten". Als u daarbij in aanmerking neemt dat er tegelijkertijd een object-regressie heeft plaats gevonden, zoodat deze impulsen slechts personen gelden die het naast aan het hart liggen, en het meest geliefd zijn, dan kunt u zich een voorstelling maken van den afschuw, dien deze dwangvoorstellingen bij den patiënt verwekken, en tegelijk van den vreemden indruk dien zij op zijn bewuste waarneming maken. Maar ook de verdringing heeft aan het mechanisme van deze neurosen een groot aandeel, dat evenwel niet zoo gemakkelijk kan uiteengezet worden in een vluchtige inleiding zooals hier de onze is. Regressie der libido zonder verdringing zou nooit leiden tot het ontstaan eener neurose, maar uitloopen op een perversie. Hier valt uit op te maken dat de verdringing het proces is dat het meest aan de neurose eigen is en haar het beste karakteriseert. Misschien kom ik ook nog eens in de gelegenheid u te vertellen wat

wij omtrent het mechanisme der perversies weten, en dan zult u zien dat ook hier niets zoo eenvoudig verloopt als men zich wel voorstelt.

Mijne heeren! ik denk dat gij het meeste vrede zult hebben met de zoo pas gegeven uiteenzetting over fixeering en regressie der libido als gij ze eenvoudig wilt beschouwen als een voorbereiding voor de studie der oorzakenleer van de neurosen.

Slechts een enkele mededeeling hieromtrent heb ik u gedaan, n.l. dat de menschen aan neurose gaan lijden als hun de gelegenheid wordt benomen om hun libido te bevredigen; zij worden dan ziek als een gevolg van „ontbering" zooals ik dat noemde; en verder, dat hun verschijnselen juist als vervangingsmiddel dienen voor de bevrediging die hun ontzegd is. Het spreekt wel van zelf dat hier niet bedoeld wordt dat elke ontzegging der libidineuse bevrediging hem, die zulks treft, tot een lijder aan neurose zal stempelen, maar alleen, dat het kenmerk van ontbering in alle gevallen van neurose, die men onderzocht, aangetroffen werd. De stelling blijft dus niet van kracht als zij in omgekeerden zin wordt genomen. U zult ook wel begrepen hebben dat die bewering niet bedoelt het gansche geheim van de oorzakenleer der neurosen bloot te leggen, maar slechts de aanwijzing is van een gewichtige en onvermijdelijke voorwaarde voor haar ontstaan.

Men weet nu niet of men als uitgangspunt voor de verdere bespreking van deze steling het karakter der ontbering kiezen zal of de eigenaardigheid van den hierdoor getroffen persoon. De ontbering is toch hoogst zelden een alzijdige en absolute; om als pathogene factor op te treden, moet zij zich wel tot die wijze van bevrediging richten, waarnaar het verlangen van dien persoon alleen uitgaat en waar-

aan alleen door hem voldaan kan worden. In het algemeen bestaan er zeer vele wegen om de ontbering der libidineuse bevrediging te verdragen, zonder daardoor ziek te worden.

Ten eerste kennen wij menschen die in staat zijn een dergelijke ontbering zonder schade te doorstaan; zij voelen zich dan wel niet gelukkig, lijden aan een heftig verlangen, maar worden niet ziek. Dan moeten wij ook in aanmerking nemen dat de sexueele hartstochten juist, als ik me zoo eens mag uitdrukken, in hooge mate plastisch zijn. De eene kan de plaats innemen van den ander; een ervan kan de intensiteit van de andere in zich vereenigen; als de werkelijkheid de bevrediging van den eenen onmogelijk maakt, kan de bevrediging van een anderen volkomen schadeloosstelling bezorgen. Zij verhouden zich onderling als een net van met elkaar in gemeenschap staande, met vloeistof gevulde kanalen, en dat niettegenstaande zij aan de heerschappij van het primaat van het geslachtsdeel onderworpen zijn, wat zich in 't geheel niet zoo gemakkelijk in een voorstelling laat vereenigen. Voorts vertoonen de deel-aandriften van den geslachtslust, wel als de daaruit samengestelde geslachts-streving, een groote geschiktheid om van object te veranderen, om het te verruilen voor een ander, dus ook voor een gemakkelijker te bereiken object; deze vatbaarheid voor verschuiving en bereidwilligheid om surrogaten te aanvaarden moeten de pathogene werking van een ontbering ernstig tegenhouden. Onder deze processen, die beschuttend werken tegen het ziek-worden als gevolg van ontbering, heeft er een een bizondere opvoedkundige beteekenis verkregen. Dit proces komt hierop neer dat de geslachtelijke neiging haar op deellust of

voortplantings-lust gericht doel prijs geeft en een ander doel kiest dat genetisch met het opgegevene samenhangt, en niet meer geslachtelijk maar maatschappelijk genoemd moet worden. Aan dat proces geven wij den naam van „sublimeering”, waarbij wij meegaan met de algemeene waarde-schatting die maatschappelijke doeleinden hooger stelt dan de in den grond zelfzuchtige sexueele. Overigens is de sublimeering slechts een bizonder geval van aanleuning van geslachts-strevingen aan niet-sexueele tendenzen. Wij zullen in verband met andere zaken hier nog op moeten terugkomen.

Gij zult nu den indruk hebben gekregen dat door al deze middelen om de ontbering te leeren dragen, deze haar gansche beteekenis moet verloren hebben. Toch is dat niet het geval. Zij behoudt haar ziekteverwekkende macht. De tegengiften zijn over 't algemeen niet afdoende. Het quantum van onbevredigd blijvende libido, dat de mensch in doorsnede kan verdragen, is beperkt. De plasticiteit of vrije beweeglijkheid der libido is geenszins bij allen ten volle behouden en slechts een bepaald deel der libido kan worden gesublimeerd, afgezien nog van de omstandigheid dat vele menschen slechts in geringe mate geschikt blijken te zijn om te sublimeeren.

De gewichtigste der bedoelde beperkingen is wel gelegen in die van de beweeglijkheid der libido, daar zij de bevrediging van het individu afhankelijk maakt van het bereiken van een zeer gering aantal doeleinden en objecten. Als gij u slechts herinneren wilt dat een onvolkomen ontwikkeling der libido zeer aanzienlijke, eventueel ook meervoudige fixeeringen van deze aan vroegere trappen der organisatie en object-vinding achterlaat, die meest niet

vatbaar zijn voor een werkelijke bevrediging, dan zult u inzien dat de fixeering van de libido een tweede machtige factor is, die met de ontbering samenwerkt om als ziekte-oorzaak op te treden. Schematisch verkort, zoudt u kunnen zeggen dat de fixeering van de libido den voorbeschikkenden, inwendigen — de ontbering den toevalligen, uitwendigen factor van de aetiologie der neurosen vertegenwoordigt.

Ik maak hier van de gelegenheid gebruik u te waarschuwen voor het deelnemen aan een geheel overbodigen strijd. Het is een zeer gebruikelijk iets in de wetenschap om een deel van de waarheid uit te pikken, dit in de plaats van het geheel te stellen en de rest, ten voordeele van het eerste, dat niet minder waar is, te bestrijden. Op die manier hebben zich ook reeds verscheidene richtingen uit de psychoanalytische beweging afgesplitst, waarvan de eene slechts de egoïstische aandrift erkent, daarentegen de sexueele verloochent; de andere slechts waarde hecht aan den invloed der reëele levenstaken, maar geen oog heeft voor het verleden van het individu, en dergelijke meer.

Hier biedt zich nu de gelegenheid aan tot het opwerpen van een overeenkomstige tegenstelling en strijdvraag: zijn de neurosen *exogene* of *endogene* ziekten, de niet te ontkomen gevolgen van een bepaalde constitutie of het product van zekere schade-aanbrengende (traumatische) levensindrukken?, meer speciaal: worden zij te voorschijn gebracht door fixeering der libido (en de overige sexueele constitutie) of onder den druk der ontbering? Dit dilemma komt mij overigens in zijn geheel niet verstandiger voor dan een ander dat ik u in overweging zou kunnen geven: ontstaat het kind

door de teling van den vader of door de ontvangenis van de moeder? Beide voorwaarden zijn in gelijke mate onontbeerlijk, zult u mij, en volkomen terecht, antwoorden. Bij de aanleiding tot het ontstaan der neurosen is de verhouding zooal niet geheel dezelfde, dan toch eene die daar zeer veel overeenkomst mede heeft. Als wij de veroorzaking der neurose nader beschouwen, dan ordenen de gevallen der neurotische ziekten zich tot een reeks, waarin beide momenten — sexueele constitutie en beleven — òf zoo gij wilt: libido-fixeering en ontbering — zóó vertegenwoordigd zijn dat het eene toeneemt als het andere afneemt. Aan het eene einde der reeks staan de uiterste gevallen van welke gij in volle overtuiging zeggen kunt: deze menschen zouden ten gevolge van hun bizondere libido-ontwikkeling in elk geval ziek geworden zijn,. wat zij ook beleefd mochten hebben, al had het leven hen ook nog zoo gespaard. Aan het ander einde staan de gevallen waarvan gij integendeel zoudt moeten getuigen dat zij stellig vrij van ziekte zouden zijn gebleven als het leven hen niet in deze of gene situatie had gebracht. Bij de tusschen die twee uitersten liggende gevallen zal een plus of minus van voorbeschikkende sexueele constitutie samentreffen met een geringer of grooter quantum van schade-aanbrengende levensomstandigheden. Zij zouden niet in de neurose vervallen zijn door hun sexueele constitutie indien ze niet in zulke omstandigheden waren gekomen, en deze omstandigheden zouden niet traumatisch op hen hebben ingewerkt als de libido-verhoudingen anders geweest waren. Misschien kan ik in deze reeks een zekere mate van overwegende beteekenis toekennen aan de voorbeschikkende momenten, maar ook deze

toekenning is afhankelijk van de vraag hoe ver u de grenzen der nervositeit trekken wilt.

Mijne heeren! Ik stel u voor reeksen als deze, ervaringsreeksen te noemen en voorspel u dat wij ons genoopt zullen zien nog andere van dien aard op te stellen.

De taaiheid waarmede de libido zich aan bepaalde richtingen en objecten hecht, de „kleverigheid" der libido om zoo te zeggen, lijkt ons een zelfstandige individueel-variabele factor, afhankelijk van momenten die ons volkomen onbekend zijn en waarvan wij de beteekenis voor de neurosen stellig niet langer mogen onderschatten. De innigheid dier relatie overschatten, mogen wij echter ook niet. Een dergelijke „kleverigheid" der libido — uit oorzaken die onbekend zijn — komt toch bij normale menschen onder tal van omstandigheden voor en wordt als determineerend moment aangetroffen bij die personen die in zekeren zin de tegenstelling van neurose-lijders vormen, bij de perversen.

Reeds vóór den tijd der psychoanalyse was het bekend (Binet) dat in de anamnese der perversen zeer vaak reeds op zeer jongen leeftijd een aanwijzing kon gevonden worden van het bestaan eener abnormale richting van de aandrift of van ongewone objectkeus waaraan sindsdien de libido van zulke personen het gansche leven door gebonden bleef. Men kan dikwijls niet zeggen waaraan deze geringe aanduiding de macht ontleend heeft om zulk een intensieve aantrekking op de libido uit te oefenen. Een geval van dezen aard, door mij zelf waargenomen, laat ik hier volgen.

Het betreft een man die noch voor de genitaliën van de vrouw noch voor andere aantrekkelijkheden

van haar persoon iets gevoelt, die echter in hooge mate, ja onweerstaanbaar geslachtelijk geprikkeld wordt door het kijken naar een geschoeiden voet van bepaalden vorm. In den loop der behandeling herinnert hij zich een voorval dat dagteekent van zijn zesde levensjaar en aanleiding moet gegeven hebben tot de fixeering zijner libido: Hij zat op een houten voetenbankje naast de gouvernante, die hem Engelsche les zou geven. Deze, — een oud, mager, leelijk vrouwspersoon met licht-blauwe oogen en een wipneus — had op dat oogenblik een zieken voet en hield dien daarom — in een fluweelen pantoffel — gestoken — uitgestrekt op een kussen; haar onderbeen was daarbij op de meest décente wijze bedekt. Welnu, die magere peesachtige voet van de gouvernante uit zijn kindertijd is voor den patiënt, sedert hij in zijn puberteitsjaren schroomvallig een poging tot normalen congressus heeft gedaan, tot zijn eenig sexueel object geworden, en als hij aan dien voet nog andere trekken, die hem aan het type dier Engelsche juffrouw deden denken, associeerde, dan kwam hij in een heftige sexueele opwinding, waaraan hij geen weerstand wist te bieden. Door deze fixeering zijner libido werd de man geen neurose-lijder maar een geperverteerde, een voet-fétichist, zooals wij dat noemen.

U ziet dus hoe onontbeerlijk voor het tot-standkomen der neurosen, de krachtige en daarbij op zeer jongen leeftijd reeds ontstane fixeering ook zij, deze laatste haar invloed nog veel verder dan over het gebied der neurosen uitstrekt. Op zichzelf is ook deze voorwaarde evenmin afdoende als de vroeger vermelde der ontbering. Het vraagstuk van de leer der oorzaken der neurosen schijnt dus inge-

wikkelder te worden. Het psychoanalytisch onderzoek brengt ons inderdaad in kennis met een nieuw moment dat in onze aetiologische reeks niet ter sprake gebracht is en dat men het best waarneemt in gevallen waar plotseling een neurose zich ontpopt bij iemand die zich tot dusver volkomen gezond voelde. Bij zulke personen vindt men geregeld de kenteekenen van een strijd die gevoerd wordt tusschen uiteenloopende of antagonistische wenschen, of, zooals wij gewoon zijn te zeggen, van een psychisch c o n f l i c t. Een deel der persoonlijkheid voedt zekere wenschen, een ander deel strijdt ertegen en weert ze af. Zonder een dergelijk conflict komt geen neurose tot stand. Op zich zelf is dat nu niets bizonders. U weet dat ons zieleleven onophoudelijk door conflicten, waarvoor wij een beslissing trachten te bewerken, wordt bewogen. Er moet dus wel aan bepaalde voorwaarden worden voldaan, zal een conflict pathogeen worden. Zoo mogen wij ons de vraag stellen welke die voorwaarden zijn, tusschen welke ziele-krachten deze pathogene conflicten zich afspelen, in welke betrekking het conflict staat tot de andere aetiologische momenten.

Ik hoop u op deze vragen afdoende — alhoewel misschien wat schematisch verkorte — antwoorden te kunnen geven. Het conflict wordt door de ontbering in 't leven geroepen, doordien de libido, die geen bevrediging vindt, nu verplicht is naar andere uitwegen en andere objecten te zoeken. Het conflict wordt uitgelokt door de omstandigheid dat een deel der persoonlijkheid geen vrede heeft met die andere wegen en objecten, zijn veto erover uitspreekt zoodat deze nieuwe wijze van bevrediging belet wordt. Van hier vervolgt zich de weg verder

naar de symptoomvorming, waarop we later terugkomen. De libidineuse strevingen, die afgewezen worden, weten langs bepaalde omwegen toch haar doel te bereiken, wat haar, wegens het verzet dat ze ondervinden, evenwel slechts gelukt ten koste van zekere verminkingen en besnoeiïngen die ze zich moeten laten welgevallen. Die omwegen zijn de wegen der symptoom-vorming; de symptomen zijn de nieuwe of plaatsvervangende bevrediging, die door het feit der ontbering noodzakelijk is geworden.

Men kan de beteekenis van het psychisch conflict ook op een andere manier uitdrukken, b.v. aldus: zal de uiterlijke ontbering een pathogene werking uitoefenen, dan moet zich daar een innerlijke ontbering aan toevoegen. De uiterlijke en innerlijke ontbering hebben dan natuurlijk op verschillende wegen en objecten betrekking. De uiterlijke ontbering maakt den eenen weg om tot bevrediging te komen onmogelijk, de innerlijke zou een ander mogelijkheid willen uitsluiten, waardoor dan het conflict tot uitbarsting komt. Aan deze wijze van voorstelling geef ik bij deze zaak de voorkeur wegens een in haar verborgen waardevollen inhoud. Zij wijst namelijk op de waarschijnlijkheid dat in de voortijden der ontwikkeling van den mensch de innerlijke onthoudingen uit werkelijke uitwendige hindernissen zijn voortgekomen.

Welke zijn nu de machten die het streven der libido tegenwerken, die als tegen-partij optreden in het ziekte-vormend conflict?

In 't algemeen gezegd zijn het de niet-sexueele aandriften. Tezamen genomen zijn het de „Ikheids-aandriften"; de psychoanalyse van de over-

drachts-neurosen kan ons niet voldoende helpen om ze verder in haar ontleding te vervolgen, op zijn hoogst genomen leeren we ze eenigszins door de weerstanden kennen, die zich tegen de analyse verzetten. Het pathogene conflict is er dus een tusschen de Ikheid's- en de sexueele aandriften. In een reeks van gevallen heeft het den schijn alsof het ook een conflict zou kunnen zijn tusschen verschillende zuiver-sexueele strevingen onderling; maar ten slotte is dat hetzelfde, want van de met elkaar in conflict zich bevindende strevingen is een van beide om zoo te zeggen gewettigd als ik-aandrift op te treden, terwijl de andere zich dan tegen de ikheid te weer stelt. Het blijft dus een conflict tusschen de ikheid en de sexualiteit.

Mijne heeren! telkens en telkens weer, als de psychoanalyse een psychisch gebeuren terugbracht tot een prestatie van de geslachtsaandrift, werd haar pretentie afgewezen en verkondigde men met verontwaardiging dat de mensch niet alleen uit sexualiteit bestaat; dat het zieleleven nog wel andere aandriften en belangen herbergt dan de sexueele; dat men niet alles van geslachtsdrift mag afleiden enz. Het is voorzeker erg prettig als men het een enkele maal met zijn tegenstanders eens is. De psycho-analyse heeft er steeds ter dege aan gedacht dat er ook aandriften bestaan die niet sexueel zijn; zij heeft haar gebouw opgetrokken op grondvesten die op de meening steunen dat er een scherpe afscheiding bestaat tusschen de sexueele en de ikheids-aandriften en tegen ieder andersdenkende verdedigd dat de neurosen niet een gevolg zijn van de sexualiteit maar haar oorsprong vinden in het conflict tusschen de ikheid en de sexualiteit.

De analyse heeft dan ook, waar zij zich bezig-

houdt met het bestudeeren van de rol, die de sexueele instincten in de ziekte en het leven spelen, niet de minste reden om het bestaan of de belangrijkheid van de ik-aandriften in twijfel te trekken. Het noodlot alleen heeft gewild dat zij zich in de eerste plaats zou bezighouden met de geslachts-instincten, aangezien de bestudeering der overdrachts-neurosen deze het eerst onder de aandacht bracht en omdat zij zich verplicht heeft gezien datgene te bestudeeren wat anderen bij hun studie verwaarloosden.

De bewering gaat ook niet op dat de psychoanalyse geen nota heeft genomen van het niet-sexueele deel van de persoonlijkheid. Het onderscheid tusschen de ikheid en de sexualiteit heeft ons juist bizonder duidelijk doen zien dat ook de ik-aandriften een ontwikkeling van beteekenis doorloopen, een evolutie die noch geheel onafhankelijk van die der libido verloopt, noch zich van tegenwerking ten opzichte van deze onthoudt. Zonder twijfel kennen wij de ontwikkeling van de ikheid veel minder goed dan die van de libido. Eerst de bestudeering van de narcistische neurosen toch, vermag ons een begrip te geven van den opbouw der ikheid. Intusschen heeft Ferenczi reeds een ernstige studie gemaakt van deze zaak en een verdienstelijke poging gedaan om de ontwikkelingstrappen van de ikheid te construeeren, en op minstens twee plaatsen hebben we vaste steunpunten ter beoordeeling van deze ontwikkeling veroverd. Wij zijn niet van meening dat de libidineuse belangen van een persoon van meet afaan in tegenspraak zijn met die van zijn zelfbehoud; veeleer gelooven wij dat de ikheid op elken stap harer ontwikkeling ernaar zal streven om in overeenstemming te

blijven met de sexueele organisatie van dat tijdstip en zich daaraan ondergeschikt te maken. De afwikkeling van de afzonderlijke phasen der libido-evolutie volgt waarschijnlijk een voorgeschreven program; het is echter onloochenbaar dat de ikheid invloed kan uitoefenen op dat beloop en ook dat men besluiten mag tot het bestaan van een zeker parallelisme, van een overeenkomst der ontwikkelingsphasen van de ikheid en van de libido; ja, de stoornis in die overeenkomst zou een pathogeen moment kunnen vormen. Voor ons is het nu een kwestie van belang hoe zich de ikheid zal gedragen als haar libido op een plaats van haar evolutie een sterke fixeering achterlaat. De ikheid kan die toelaten en wordt dan in overeenkomstige mate pervers òf wat op hetzelfde neerkomt, infantiel. Zij kan die afwijzen en dan ondergaat zij een verdringing daar waar de libido een fixeering heeft ondergaan.

Zoo wordt het ons duidelijk dat de derde factor in de aetiologie der neurosen, de neiging tot conflictvorming, zoowel van de evolutie der ikheid als van die der libido afhankelijk is. Hierdoor is ons begrip van de oorzakenleer der neurosen vollediger geworden. Als meest algemeene voorwaarde hebben wij dus de ontbering in de eerste plaats, dan de fixeering der libido, die haar naar verschillende richtingen heendringt, en in de derde plaats de neiging tot conflict-vorming, uitgaande van de evolutie der ikheid die dergelijke libido-prikkels heeft afgewezen. De stand van zaken is dus niet zoo verward en moeielijk om te doorzien als het u misschien wel gedurende den loop mijner uiteenzettingen heeft toegeschenen. Maar toch zullen wij bespeuren dat wij met deze

kwestie nog niet hebben afgedaan. Iets nieuws moeten wij er nog aan toevoegen en iets nader ontleden dat ons reeds bekend is.

Om u een bewijs te geven van den invloed dien de ontwikkeling der ikheid op het ontstaan van het conflict, en dientengevolge op de aetiologie der neurosen uitoefent, wil ik u een voorbeeld geven dat wel is waar aan de fantasie ontleend, maar in geen enkel opzicht onwaarschijnlijk is. Ik wil mijn voorbeeld betitelen met „Gelijkvloers en op de eerste verdieping" in navolging van Nestroy, die dien naam voor een klucht-spel koos.

Gelijkvloers woont de huisbewaarder; op de eerste verdieping de heer des huizes, een rijk, voornaam man. Beiden hebben zij kinderen en wij willen veronderstellen dat het aan het dochtertje van den huisheer is toegestaan om zonder toezicht met dat van den proletariër te spelen. Al heel licht is het mogelijk dat het kinderspel een onbehoorlijken vorm, laat ons zeggen, een sexueel karakter aanneemt, dat ze „vader en moeder" gaan spelen, dat ze bij elkander afkijken hoe ze intieme verrichtingen doen en de geslachtsdeelen aanraken. Het dochtertje van den huisbewaarder dat, alhoewel pas 5 of 6 jaar oud, al veel ervaring heeft opgedaan van het geslachtsleven bij volwassenen, vervult daarbij de rol van verleidster. Deze handelingen, ook al werden ze niet zoo langen tijd voortgezet, zijn voldoende om bij beide kinderen geslachtelijke neigingen op te wekken die, na het ophouden van het gemeenschappelijk spelen, zich eenige jaren aaneen in den vorm van masturbatie uiten. Deze gemeenschappelijke verkeerdheden zullen een indruk achterlaten; de gevolgen van een en ander zullen echter bij beide kinderen allicht zeer uiteenloopen.

Zoo zal de dochter van den huisbewaarder bij voorbeeld met masturbeeren voortgaan tot het tijdperk der menstruatie zich instelt, die verkeerde gewoonte dan zonder bezwaar opgeven, eenige jaren later een vrijer, misschien weldra een kind krijgen, een of andere loopbaan kiezen, waardoor ze misschien een populaire artiste wordt om als aristocrate te eindigen. Mogelijk ook zal haar lot minder schitterend evolueeren, maar in ieder geval zal zij, zonder schade te ondervinden van het voorbarig-in-activiteit-brengen van haar geslachtsleven, haar leven uitleven zonder tot neurose te vervallen.

Met het dochtertje van den heer des huizes neemt het een anderen keer. Al heel vroeg, als kind nog, zal het beseffen iets verkeerds gedaan te hebben; het zal na korten tijd, misschien na veel strijd, de masturbatie opgeven, maar desondanks iets gedrukts in haar wezen behouden. Als zij op den leeftijd van jong meisje wat komt te hooren omtrent het sexueele verkeer van menschen, dan zal zij, met een niet te verklaren afkeer, zich daar doof voor houden en liever onwetend willen blijven. Mogelijk geeft ze dan aan een opnieuw opkomenden, onweerstaanbaren drang tot zelfbevrediging toe, waarover ze echter met niemand durft te spreken. Breekt nu de tijd aan dat een man werk van haar gaat maken, dan ontpopt zich bij haar de neurose, die haar de gelegenheid om te trouwen ontneemt en haar hoop op een gelukkig leven vernietigt. Als het nu gelukt door toepassing der psychoanalyse een inzicht te krijgen in deze neurose, dan bespeurt men dat dit welopgevoede, intelligente meisje, met haar mooie aspiraties, hare sexueele neigingen totaal heeft verdrongen, doch dat deze, voor haar onbewust, gefixeerd zijn gebleven aan de

armzalige handelingen die zij met haar vriendinnetje uit de kindsheid gemeenschappelijk heeft bedreven.

Het verschil in de lotgevallen van beide meisjes, die toch beiden dezelfde dingen doorleefd hebben, is een gevolg van de omstandigheid dat de ikheid van het eene een ontwikkeling doorloopen heeft, en dat die evolutie bij het andere niet tot voleindiging gekomen is. De dochter van den huisbewaarder stond tegenover de activeering harer sexualiteit in de latere jaren even nuchter en onbekommerd als zij er in haar prille jeugd tegenover stond. De dochter van den heer des huizes had den invloed van haar opvoeding ondergaan en zich aan de eischen ervan onderworpen. Haar ikheid heeft zich door de daarin neergelegde beginselen aangespoord gevoeld om zich idealen van vrouwelijke reinheid te scheppen, die nu eenmaal niet kunnen samengaan met sexueele bevrediging; haar intellectueele ontwikkeling heeft haar belangstelling voor de rol van vrouw, waartoe zij bestemd was, in het ongereede gebracht. Deze hoogere moreele en intellectueele ontwikkeling harer ikheid heeft haar met de aanspraken, die haar sexualiteit wilde doen gelden, in conflict gebracht.

Ik wil nu nog een oogenblik bij een tweede punt in de ontwikkeling van de ikheid stilstaan, zoowel wegens zekere wijdstrekkende vergezichten die zich daarbij openen, alsook omdat het volgende juist geschikt is de door ons geliefkoosde, scherpe en niet-vanzelf-sprekende afscheiding der ik-aandrift van de sexueele aandriften te rechtvaardigen. Bij de beoordeeling van beider ontwikkeling — zoowel van die der ikheid als van die der libido — moeten wij een gezichtspunt vooropstellen dat ons tot nu

toe nog niet vaak heeft bezig gehouden. Welbeschouwd, zijn beide nalatenschappen verkorte herhalingen van den ontwikkelingsgang, dien de gansche menschheid van de oertijden af, door zeer lange tijdruimten heen, heeft afgelegd. Mij dunkt, men behoeft zonder meer wel niet te twijfelen aan deze phylogenetische afkomst van de libido-ontwikkeling. Denkt u maar eens aan het feit dat bij de eene klasse van dieren het geslachts-apparaat in de nauwste verbinding met den mond staat, bij een andere klasse het samenvalt met het excretieorgaan, terwijl bij nog weer een andere het zich met de bewegings-organen verbonden vertoont. Zeer mooi afgebeeld kunt u deze dingen vinden in een belangwekkend boek van W. B ö l s c h e.

Bij de dieren ziet men als het ware alle soorten van perversies, als geslachts-organisatie verstard. Bij den mensch nu, wordt het phylogenetisch gezichtspunt voor een deel bemanteld door de omstandigheid dat hetgeen wat fundamenteel door herediteit verkregen is, toch bij de ontwikkeling van het individu opnieuw wordt verworven, vermoedelijk omdat dezelfde verhoudingen, die destijds tot het verwerven er van hebben genoodzaakt, nog voortbestaan en op elk afzonderlijk individu inwerken. Ik zou kunnen zeggen, zij zijn destijds scheppend opgetreden, nu werken zij te-voorschijn-roepend. Buitendien is het aan geen twijfel onderhevig dat de loop der voorgeschreven ontwikkeling bij ieder individu op zichzelf door recente voorvallen van buiten gestoord en veranderd kan worden. Wij kennen echter de macht die aan de menschheid zulk een ontwikkeling heeft opgedrongen en nu ook haar druk in dezelfde richting doorzet; het is wederom de ontbering van de werkelijkheid, of als wij haar haar

juisten grooten naam willen geven, de levens- n o o d: de *'Ἀνάγκη*.

Hij is een strenge opvoeder geweest en heeft veel van ons gemaakt. De neurotici behooren tot de kinderen, voor wie zulk een strengheid slechte gevolgen na zich gesleept heeft, maar dat is een risico hetwelk men bij elke opvoeding loopen moet. Deze opvatting van den levensnood als drijfveer der ontwikkeling behoeft ons overigens niet in te nemen tegen de beteekenis van innerlijke „ontwikkelings-tendenzen", als wij het bestaan van dergelijke strevingen kunnen bewijzen.

Nu is het zeer merkwaardig dat de sexueele instincten en die van zelfbehoud zich niet op gelijke wijze tegenover den werkelijken nood gedragen. De aandriften tot zelfbehoud en al wat er mede samenhangt, zijn voor opvoeding meer toegankelijk; zij leeren het al vroeg, zich in den nood te schikken en haar ontwikkeling aan te passen aan de wijzigingen die de werkelijkheid ondergaat. Dat is begrijpelijk, want de objecten, die zij noodig hebben, kunnen zij zich niet op een andere wijze verschaffen; zonder die objecten zou het individu te gronde gaan. Moeielijker is de opvoedng ten opzichte van de sexueele aandriften, daar deze aanvankelijk van geen object-nood weten. Daar zij, bij wijze van parasieten, woekerend op andere lichaamsfunctiën steunen, en auto-erotisch bevrediging zoeken op eigen lichaam, zijn zij vrijwel ontwassen aan den opvoedenden invloed van den reëelen nood, en behouden zij dat karakter van eigenzinnigheid, — van zich niet te laten beïnvloeden — datgene wat wij „onverstand" noemen, bij de meeste menschen haar leven lang. Ook houdt de vatbaarheid om opgevoed te worden bij een jongen persoon in den

regel op, als zijne of hare geslachtelijke behoeften krachtig genoeg ontwaakt zijn. De opvoeders weten dat en handelen dienovereenkomstig, maar misschien laten zij, door de uitkomsten der psychoanalyse, zich er toe bewegen, om het hoofdgewicht van de opvoeding over te brengen op de eerste jaren der kindsheid, al te beginnen bij den zuigelingsleeftijd. Dikwijls is de kleine mensch reeds op zijn vierde of vijfde jaar klaar en brengt hij later slechts geleidelijk te voorschijn, wat reeds in hem aanwezig is. Om de volle beteekenis van de aangeduide verschillen tusschen beide groepen van aandriften naar waarde te kunnen schatten, dienen wij een grooten omweg te nemen en gebruik te maken van een dier beschouwingen die men met den naam van e c o n o m i s c h e zou kunnen bestempelen. Daarmede bevinden wij ons op een der belangrijkste, maar helaas ook een der meest duistere gebieden van de psychoanalyse. Wij stellen ons de vraag of wij van de onderstelling mogen uitgaan dat er in den arbeid van ons psychisch apparaat een hoofddoel schuilt en antwoorden daarop dat lust-gewin in de eerste plaats dat doel is. Het lijkt wel of de gansche werkdadigheid onzer psyche gericht is op lust-verwerving en onlust-vermijding, of zij automatisch door het l u s t-p r i n c i p e wordt geregeld. Nu zouden wij zoo gaarne willen weten welke de voorwaarden voor het bestaan van lust en onlust zijn, maar dat is nu juist iets dat wij nièt weten. Intusschen mogen wij wel aannemen dat op de een of andere wijze de lust gebonden is aan de verkleining, de afname of het verdwijnen van het prikkelquantum dat in het ziele-apparaat aanwezig is; de onlust aan een vermeerdering daarvan. Het onderzoek naar den meest intensieven lust,

dien de mensch kan ontwaren, de lust die bij de voltrekking van de geslachtsdaad wordt ondervonden, laat wat dat betreft geen twijfel over. Beschouwingen van dezen aard noemen wij economische omdat het bij dergelijke lust-handelingen gaat om de lotgevallen van hoeveelheden psychische prikkeling of energie. Wij wezen erop dat wij de taak en den arbeid van het ziele-apparaat ook anders en meer in 't algemeen beschrijven kunnen dan door den nadruk te leggen op het lust-gewin. Wij kunnen zeggen, het ziele-apparaat heeft ten doel de van buiten af en van binnen uit op hem aandringende prikkelmassa's, opwekkings-grootheden, te beheerschen en te verwerken. Het ligt natuurlijk meer voor de hand dat — wat de geslachts-aandriften betreft — deze van den aanvang tot het einde harer ontwikkeling op lustgewin ingesteld zijn; aldoor behouden zij deze oorspronkelijke functie zonder eenige wijziging. Ook de andere, de ikheids-aandriften, streven daar aanvankelijk naar. Maar deze leeren spoedig — onder den invloed van den opvoeder, den nood — het lustprincipe door een wijziging te vervangen.

Deze modificatie is de taak om onlust te verhoeden en deze wordt, als gelijkwaardig, gesteld naast die van lustgewin; de ikheid komt tot de ervaring dat zij zich in het onvermijdelijke dient te schikken, dat zij af moet zien van oogenblikkelijke bevrediging, dat zij het lustgewin moet uitstellen, een deel onlust moet verdragen en zekere lustbronnen heelemaal opgeven. De aldus opgevoede „ikheid" is verstandig geworden, zij laat zich niet meer door het lustprincipe beheerschen, maar onderwerpt zich aan het w e r k e l ij k h e i d s-p r i n c i p e, dat ten slotte ook lust-verkrijging

beoogt, maar een lust die, daar zij op de werkelijkheid steunt, een zekere is, zij het ook een uitgestelde en geringere lust.

Een der meest gewichtige vorderingen die de ontwikkeling der ikheid maakt, is de overgang van het lust- naar het werkelijkheids-principe. Wij weten reeds dat de sexueele aandriften laat en slechts met wederstreven dit deel van de ikheids-ontwikkeling medemaken en wij zullen later vernemen welke gevolgen het voor den mensch heeft als zijn sexualiteit genoegen neemt met zulk een losse verhouding tot de uitwendige realiteit.

Tot slot nog deze opmerking, die hier thuis behoort: Wanneer de ikheid van den mensch evenals de libido haar ontwikkelings-geschiedenis heeft, dan zult u wel niet verbaasd zijn te hooren dat er ook „regressies van de ikheid" voorkomen, en zult u ook willen weten welke rol deze regressie der ikheid tot vroegere ontwikkelingsphasen bij de neurosen spelen kan.

DRIE EN TWINTIGSTE VOORLEZING

ALGEMEENE LEER DER NEUROSEN

DE WEGEN DER SYMPTOOMVORMING

Dames en heeren!

Volgens der leeken meening zijn het de verschijnselen die het wezen van de ziekte uitmaken. Voor hen beteekent genezing het wegnemen der symptomen. De geneesheer denkt daar anders over. Voor hem bestaat er een groot onderscheid tusschen symptomen en het wezen van de ziekte zelve. Naar zijne meening beteekent het verdwijnen der verschijnselen geenszins de genezing van de ziekte. Maar wat er na het wegnemen der symptomen voor tastbaars van de ziekte overblijft is slechts de geschiktheid om nieuwe verschijnselen te vormen. Daarom willen wij ons voor het oogenblik op het standpunt van den leek plaatsen en de poging, om de verschijnselen te doorgronden, gelijkwaardig achten met die van zich een begrip te maken van de ziekte.

De symptomen — wij bedoelen hier natuurlijk psychische (psychogene) verschijnselen en psychisch ziek-zijn — zijn voor het leven in zijn geheel schadelijke of minstens genomen onnutte handelingen die zich tegen den wil van den persoon, die ze bedrijft, vertoonen en die voor dezen met onlust en lijden gepaard gaan. De schade, die de verschijnselen in hoofdzaak te weeg brengen, komt neer op de verspilling van psychische kracht, die hun ontstaan vordert, en de verdere uitgave van energie noodig om hen te bestrijden. Als het een symp-

toomvorming van aanbelang geldt, dan kunnen deze beide krachtprestaties op zulk een groot deel van de beschikbare energie beslag leggen, dat dit den persoon ernstig schaadt en een te kort aan kracht doet ontstaan die anders aan alle gewichtige levensdoeleinden ten goede zou gekomen zijn. Daar het met het oog op dit gevolg hoofdzakelijk op de hoeveelheid der aldus in beslag genomen energie aankomt, zoo kunt gij gemakkelijk inzien, dat „ziek-zijn" in zijn wezen een praktisch begrip is. Stelt gij u echter op een theoretisch standpunt, daarbij geen rekening houdende met deze hoeveelheden, dan komt gij er allicht toe om te zeggen dat wij allen ziek, dat is zenuwziek zijn, want ook bij den normalen mensch vertoonen zich de voorwaarden voor de symptoomvorming.

Wij weten reeds dat de verschijnselen der neurose het gevolg zijn van een conflict dat in de streving der libido naar een nieuwe wijze van bevrediging zijn oorzaak vindt. De beide krachten, die met elkaâr in strijd geraakt zijn, komen weder in het verschijnsel samen, zij verzoenen zich als het ware, door het compromis der symptoom-vorming. Daarom vermag het symptoom ook zoo goed weêrstand te bieden; het krijgt steun van weêrskanten. Wij weten ook dat een der beide partners in het conflict, de door de realiteit afgewezen, onbevredigde libido is, die nu langs andere wegen bevrediging tracht te zoeken. Blijft de realiteit onverbiddelijk, ook wanneer de libido bereid is een ander object te aanvaarden in de plaats van het verbodene, dan is deze ten slotte wel genoodzaakt, den weg der regressie in te slaan en de bevrediging te zoeken in een der reeds overwonnen organisaties of door een der vroeger verlaten objecten. Op den

weg der regressie wordt de libido aangetrokken door de fixeeringen die zij op die plaatsen van hare ontwikkeling heeft achtergelaten.

Nu scheidt zich de weg, die naar de perversie leidt, scherp af van dien der neurose. Als de ikheid zich niet verzet tegen deze regressies dan komt het ook niet tot neurose maar tot een of andere werkelijke bevrediging van de libido, al zij het ook dat deze geene normale is. Wanneer echter de ikheid, die niet alleen over het bewustzijn, maar ook over de toegangen tot de motorische innervatie en daarmede tot de verwerkelijking van de psychische strevingen beschikt, zich niet meer kan verstaan met deze regressies, dan is het conflict geboren. De libido is als het ware afgesneden en moet een goed heenkomen trachten te zoeken, waar zij naar den eisch, haar door het lust-principe gesteld, een toevlucht voor haar energiebezetting vinden kan. Zij moet zich aan de ikheid onttrekken. De fixeeringen op haar ontwikkelingsweg, dien zij nu regressief beschrijdt, geven haar zoo de gelegenheid om aldus de wijk te nemen, eene handeling waartegen de ikheid harerzijds zich door verdringingen heeft verdedigd. Terwijl de in regressie verkeerende libido deze verdrongen posities bezet, heeft zij zich los gemaakt van de ikheid en van hare wetten, daarbij tevens ook afstand gedaan van alles wat zij onder den invloed der ikheid geleerd had. Zij was buigzaam, zoolang zij bevrediging vond; zij werd ongezeggelijk toen zij onder den dubbelen druk kwam van de uitwendige en inwendige onthouding en dacht terug aan de goede tijden van weleer. In hoofdzaak is dit zoo haar onveranderlijk karakter. De voorstellingen, waarop de libido nu haar energie als bezetting overdraagt, behooren tot het

systeem van het onbewuste en zijn onderworpen aan de processen die daar mogelijk zijn, speciaal aan de verdichting en verschuiving. Hierdoor nu werden verhoudingen geschapen die volkomen analoog zijn aan die bij de droomvorming. Evenals de, in het onbewuste tot stand gekomen, eigenlijke droom, die de vervulling is eener onbewuste wenschfantasie, een stuk (voor)bewuste handeling ontmoet, die censuur uitoefent en die, nadat aan dezen eisch voldaan is, de vorming van een manifesten droom als compromis toelaat, zoo heeft de libido-vertegenwoordiging in het onbewuste ook nog rekening te houden met de macht van de voorbewuste ikheid. Het protest, dat zich tegen haar in de ikheid heeft doen hooren, volgt haar na als „tegenbezetting" en noodzaakt haar die uitdrukking te kiezen, die tegelijkertijd de eigen uitdrukking der ikheid kan worden. Zoo komt dan het symptoom tot stand als veelvuldig verminkte nakomeling van de onbewuste wenschvervulling der libido, een kunstig uitgezochte dubbelzinnigheid, die twee elkander geheel tegensprekende beteekenissen heeft. Alleen ten opzichte van dit laatste punt is er een verschil waar te nemen tusschen droom- en symptoomvorming, want bij de droomvorming streeft het voorbewuste doel er alleen naar om den slaap te behouden om niets in het bewustzijn toe te laten wat hem storen kan; het staat er echter niet op om een vinnig „neen integendeel" toe te roepen aan den onbewusten wenschprikkel. Het kan meer tolerant zijn, dewijl de situatie van den slaper minder gevaar aanbiedt. De uitweg naar de realiteit is door den slaaptoestand alleen reeds versperd.

U ziet, dat het voorhanden zijn der fixeeringen het aan de libido mogelijk maakt om, als het con-

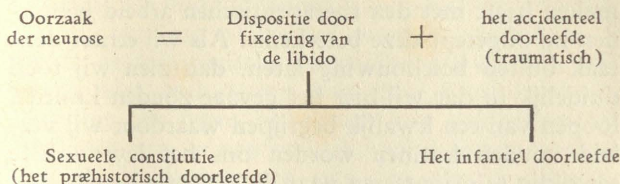
flict dreigt uit te kunnen wijken. De regressieve bezetting van deze fixeeringen leidt tot het vermijden der verdringing en tot een afvoer — of bevrediging — der libido, waarbij aan de eischen, die het compromis stelt, moet voldaan worden. Langs den omweg over het onbewuste en de oude fixeeringen, is het eindelijk aan de libido gelukt om tot eene — in elk geval ten zeerste beperkte en bijna niet meer herkenbare — werkelijke bevrediging te komen. Staat mij toe om, wat dien einduitgang betreft, twee opmerkingen te maken. In de eerste plaats wil ik er u op wijzen hoe zich hier eenerzijds de libido en het onbewuste, anderzijds de ikheid, het bewustzijn en de werkelijkheid, nauw verbonden toonen, niettegenstaande zij oorspronkelijk volstrekt niet bij elkaar behooren; en gelieft daarbij in aanmerking te nemen dat al wat ik u hier heb gezegd en wat verder volgen gaat slechts slaat op de symptoomvorming bij de hysterische neurose.

Waar vindt de libido nu de fixeeringen die zij noodig heeft om de verdringingen te doorbreken? Zij vindt die in de handelingen en doorleefde dingen tijdens de kinderlijke sexualiteit, in de verlaten deelstrevingen en opgegeven objecten van den kindertijd. Tot dezen keert dus de libido weder terug. De beteekenis van dezen kindertijd is tweeërlei; eenerzijds hebben zich in dezen tijd het eerst de richtingen van het instinct geopenbaard die het kind als hereditairen aanleg met zich ter wereld bracht en anderzijds door inwerkingen van buitenaf, door toevallig doorleefde dingen, andere aandriften voor het eerst in hem wakker geschud. Naar mijne meening hebben wij ontwijfelbaar het recht het bestaan dezer tweeledigheid aan te nemen. Het zich openbaren van den aangeboren aanleg is

wel niet aan kritische bedenking onderhevig, maar de ervaring der analytische praktijk dwingt ons rondweg aan te nemen, dat zuiver toevallig tijdens de kindsheid doorleefde dingen in staat zijn om fixeering der libido achter te laten. Ik zie ook niet in dat hier een theoretisch bezwaar tegen in te brengen zoude zijn. De constitutioneele aanleg moet zeker wel teruggebracht worden tot de nawerking van door de voorouders doorleefde dingen; ook die is eens verkregen geworden; als dat niet zoo was zou er van herediteit geen sprake kunnen zijn. En zou het denkbaar wezen, dat zulk eene tot herediteit voerende verwerving juist zou ophouden bij de generatie die wij nu beschouwen? Maar men moet zich wachten om — zooals het maar al te vaak geschiedt — de beteekenis van het in den kindertijd doorleefde, geheel achter te stellen bij hetgeen de voorouders hebben doorgemaakt en bij dat wat op eigen rijpen leeftijd werd ondervonden; integendeel men moet daar groote waarde aan toekennen. De naweeën dier jeugd-ervaringen zijn des te ernstiger, omdat zij opgedaan zijn in het tijdperk der nog niet voleindigde ontwikkeling, daaraan juist ontleenen zij hare geschiktheid om traumatisch in te werken. De onderzoekingen van R o u x en anderen, betreffende het mechanisme der ontwikkeling, hebben aangetoond dat een prikje met de punt van een naald in het tot celdeeling overgaand kiem-beginsel een ernstige stoornis te weeg brengt in de ontwikkeling. Diezelfde naaldsteek zou, als hij toegebracht werd aan de larve of aan het ontwikkeld dier, aan deze minder kwaad veroorzaken.

Zoo splitst zich dus de fixeering der libido van den volwassen mensch — die wij als vertegenwoordigster van den constitutioneelen factor bij de ge-

lijkstelling der neurosen, wat haar aetiologie betreft, hebben aangenomen — voor ons in twee verdere momenten, in den hereditairen aanleg en in den, in de prille jeugd, verworven aanleg. Wetende bij ervaring dat een student veel voor een schema voelt, willen wij de genoemde verhoudingen in zulk een schema samenvatten:

De erfelijke sexueele constitutie biedt ons verscheidenheid in aanleg aan van velerlei aard, naar mate deze of gene partieele aandrift, voor zich alleen of in vereeniging met andere, bizonder krachtig aangelegd is. De sexueele constitutie vormt met den factor van het in den kindertijd doorleefde, ook weer een „aanvullingsreeks", die geheel analoog is aan die waarmede wij het eerst hebben kennis gemaakt, namelijk die tusschen dispositie en het toevallig doorleefde van volwassenen. Zoowel hier als daar ontmoeten wij dezelfde uiterste gevallen en dezelfde verhoudingen der plaatsvervanging. Het ligt voor de hand hier de vraag te stellen of de meest opvallende der libido-regressies, die tot vroegere trappen der sexueele organisaties terugging, niet hoofdzakelijk veroorzaakt wordt door het erfelijk constitutioneel moment; maar het antwoord op deze vraag kan best uitgesteld worden totdat men de gelegenheid zal hebben om een grootere reeks van de vormen der neurose in oogenschouw te nemen.

Laat ons nu stilstaan bij het feit, dat het analytisch onderzoek aantoont dat de libido der neurotici gebonden is aan het door hen in den kindertijd op het gebied der sexualiteit doorleefde. Deze doorleefde gebeurtenissen krijgen zoo den schijn van een enorme beteekenis te hebben voor het leven en het ziek-zijn van den mensch. Voor zooverre dit te maken heeft met den therapeutischen arbeid behouden zij ongerept deze beteekenis. Als wij echter deze taak buiten beschouwing laten, dan zien wij toch duidelijk in dat wij hier het gevaar zouden kunnen loopen van een kwalijk begrijpen waardoor wij verleid zouden kunnen worden om het leven al te eenzijdig te oriënteeren naar de neurotische situatie. Bij het wegen der beteekenis, die de in de kindsheid doorleefde gebeurtenissen hebben, dient men toch de omstandigheid in aanmerking te nemen, dat de libido regressief tot haar teruggekeerd is, na uit hare latere stellingen verdreven te zijn geworden, waardoor die beteekenis geringer wordt. Dan komt men licht tot de tegenovergestelde slotsom dat de libido-ervaringen destijds in 't geheel geen beteekenis gehad maar die pas bij de regressie verkregen hebben. U herinnert zich nog wel, dat wij reeds bij de bespreking van het Oedipus-complex ten opzichte van zulk een alternatief ons standpunt aangeduid hebben.

De keus zal ons ook ditmaal niet moeielijk vallen. De opmerking, dat de libido-bezetting — en derhalve de pathogene beteekenis — van het in de kindsheid doorleefde voor een groot deel door de libido-regressie versterkt is geworden, is zonder twijfel juist, maar zij zou ons het spoor bijster doen worden, als wij haar als de uitsluitend dendoorslaggevende gingen beschouwen. Nog andere

overwegingen moeten hier in aanmerking komen. In de eerste plaats leert de waarneming ons — op eene wijze die allen twijfel uitsluit — dat de in de kindsheid doorleefde voorvallen hun bizondere beteekenis hebben en daarvan ook reeds in de kinderjaren blijk geven. Er komen toch ook kinder-neurosen voor, waarbij de faktor van het terugschuiven naar een voorafgaanden tijd vanzelf zeer aan beteekenis verliest of geheel wegvalt, doordien de ziekte de traumatische voorvallen als op den voet volgt. Het bestudeeren van deze kinderneurosen beveiligt ons tegen het gevaar van menig kwalijk begrijpen van de neurosen der volwassenen, evenals ook de kinderdroomen ons den sleutel gebracht hebben tot het goed begrijpen van de droomen van volwassen personen. Kinder-neurosen nu, komen veel voor, en meer dan men wel denkt. Vaak heeft men ze over het hoofd gezien en ze beschouwd als uitingen van verdorvenheid of stoutheid; ze werden door hen, die in de kinderkamer den scepter voeren, verdoezeld, maar niet zelden gelukt het, als men zich later in het verleden van den patiënt terugdenkt, ze in haar waren aard te herkennen. Zij treden meestal op in den vorm van een angsthysterie. Wat deze beteekent zullen wij nog bij een andere gelegenheid waarnemen. Als op lateren leeftijd zich eene neurose ontpopt, toont de analyse geregeld aan dat zij eene voortzetting is van die, wellicht slechts nevelachtig — slechts oppervlakkig — aangeduide, infantiele ziekte. Er komen echter, zooals ik u gezegd heb, gevallen voor waarin deze zenuwachtigheid van het kind zich zonder onderbreking in een levenslang ziekzijn voortzet. Enkele gevallen van kinderneurosen hebben wij nog bij het kind zelf — tijdens zijn ziek-zijn — kun-

nen analyseeren; vaker hebben wij ons moeten vergenoegen om, bij de behandeling van een zenuwlijder van rijperen leeftijd, later inzicht te krijgen in de kinderneurose waaraan hij destijds geleden had; in zulke gevallen dient men in zijne gevolgtrekkingen voorzichtig te zijn en mag men niet vergeten zekere correcties aan te brengen.

In de tweede plaats dient toch gezegd dat men het onbegrijpelijk zou moeten achten, de libido zoo geregeld regressies te zien vertoonen naar den kinderlijken leeftijd als daar niets ware dat aantrekking op haar zou kunnen uitoefenen. De fixeering, waarvan wij het bestaan op de afzonderlijke plaatsen van den ontwikkelingsweg aannemen, heeft dan slechts waarde, als wij mogen onderstellen dat deze bestaat in het vastleggen van een bepaalde hoeveelheid libido-energie. Ten slotte kan ik er u op wijzen dat hier, tusschen de intensiteit en de pathogene beteekenis van de op kinderlijken- en van de op lateren leeftijd doorleefde gebeurtenissen, een overeenkomstige aanvullingsverhouding bestaat als in de vroeger door ons bestudeerde reeksen. Er doen zich gevallen voor, waarin het gansche zwaartepunt der aetiologie valt op de sexueele ervaringen der kindsheid, waar deze indrukken een bepaald traumatische werking openbaren en daarnaast geen anderen steun behoeven dan dien de gemiddelde sexueele constitutie en dezer onvolkomenheid bieden kan. Maar ook andere gevallen komen voor, waarbij het accent op de latere conflicten valt en waarbij de door de analyse naar voren gebrachte, op kinderlijken leeftijd verkregen indrukken ons toeschijnen het werk der regressie te zijn; er komen dus uitersten voor van „ontwikkelingsremming" en van „regressie", terwijl tusschen deze beide in, alle tus-

schen-grootheden van samenwerking der beide momenten voorkomen.

Deze verhoudingen hebben voor de paedagogie, die zich het voorkómen van de neurosen door een vroegtijdig ingrijpen in de ontwikkeling der sexualiteit van het kind ten doel stelt, een zeker belang. Zoolang als men hoofdzakelijk zijn aandacht blijft bepalen op de sexueele ervaringen die het kind opdoet, kan het niet anders of men moet wel gelooven alles voor de prophylaxis van nerveuse ziekten gedaan te hebben, als men maar gezorgd heeft deze sexueele evolutie vertraagd en het kind gespaard te hebben voor het doorleven van zulke voorvallen. Maar wij weten al dat de aetiologie der neurosen meer gecompliceerd is en zich niet tot één oorzaak bepaalt. De strenge bewaking der kindsheid verliest aan waarde daar zij geen vat heeft op den constitutioneelen factor; bovendien is zij moeielijker uit te voeren, dan de opvoeders wel meenen, en zij brengt twee nieuwe gevaren met zich mede, waar niet meê te spotten valt, zij bereikt te veel door een voor het vervolg hinderlijke, overmatige sexueele verdringing in de hand te werken en doordien zij het kind zonder weerstandsvermogen tegen de sexueele verleidingen, die op hem aan stormen, het leven in laat gaan. Zoo blijft het nog zeer twijfelachtig, in hoever de prophylaxis op den kinderlijken leeftijd nut aanbrengen kan, en of wij niet meer mogen verwachten ter voorkoming van de neurosen door anders op te treden tegen die aktueele ziekte zelf.

Wij willen nu terugkeeren tot de symptomen. Zij vormen dus een vervangmiddel voor de ontbeerde bevrediging door een regressie der libido naar vroegere tijden, waarmede de terugkeer naar vroe-

gere ontwikkelingstrappen der objectkeus of de organisatie onafscheidelijk verbonden is. Wij weten reeds lang dat de neurose-lijder ergens aan zijn verleden vast zit; wij weten nu, dat het een periode van zijn verleden geldt, waarin zijn libido bevrediging vond, waarin hij zich gelukkig voelde. Hij gaat zijn levensgeschiedenis na, net zoo lang tot hij zulk een tijdperk heeft gevonden, al zou hij ook terug moeten gaan tot zijn zuigelingstijd, zooals hij zich dien herinnert, of zich dien op grond van latere ervaringen voorstelt. Het symptoom reproduceert op een of andere manier die kinderlijke wijze van bevrediging, verminkt door de uit het conflict voortspruitende censuur; in den regel gaat het met een gewaarwording van lijden gepaard en bevat elementen, ontleend aan hetgeen aanleiding gaf tot ziek worden. De wijze van bevrediging, die het symptoom biedt, lijkt heel vreemd. Wij zullen daar laten, dat zij onkenbaar blijft voor den persoon, die de zoogenaamde bevrediging veeleer als lijden ontwaart en erover klaagt. Deze gedaante-verwisseling behoort tot het psychisch conflict onder den druk waarvan het symptoom zich heeft moeten vormen. Wat vroeger het individu bevrediging bracht, moet nu juist zijn weerstand of zijn afkeer wekken. Voor een dergelijke verandering van beteekenis kunnen wij een schijnbaar nietig maar leerrijk voorbeeld aanvoeren. Hetzelfde kind, dat eens met genot zich laafde aan de moederborst, kan jaren later grooten tegenzin hebben tegen het drinken van melk, een weerzin die der opvoedster vaak veel moeite kost als ze dien bij het kind wil overwinnen. Die weerzin kan tot afkeer stijgen als er zich op de melk of op den met melk toebereiden drank een velletje mocht vertoonen. Het is volstrekt niet

onmogelijk dat genoemd velletje de herinnering wekt aan de vroeger zoo vurig begeerde moederborst. De als trauma ingewerkt hebbende spening van het kind ligt in elk geval tusschen die twee periodes.

Nog iets anders is er, dat ons de symptomen vreemd doet toeschijnen en het onbegrijpelijk maakt dat zij als middelen kunnen dienen ter bevrediging van de libido. Zij doen ons zoo in 't geheel niet denken aan dat alles waarvan wij op normale wijze bevrediging zouden verwachten. Meestal zien zij af van het object en geven daarmede de verhouding prijs waarin zij tot de werkelijkheid staan. Wij vatten dat op als een gevolg van het verlaten van het werkelijkheids- en van den terugkeer tot het lust-principe. Het is echter ook een terugkeer tot een soort van verbreed auto-erotisme, zooals het de eerste bevredigingen schonk aan het geslachtsinstinct. In plaats van een verandering van de wereld buiten ons, stellen zij een lichamelijke verandering; een inwendige actie dus in de plaats van een uitwendige; een aanpassing in de plaats van eene handeling, wat weer overeenkomt met een, uit het phylogenetisch oogpunt beschouwd, zeer belangrijke „regressie". Een en ander zullen wij pas leeren begrijpen in verband met iets nieuws dat de analytische onderzoekingen over de symptoomvorming ons nog moeten leeren kennen. Voorts herinneren wij ons, dat bij de symptoomvorming dezelfde processen van het onbewuste hebben medegewerkt als bij de droomvorming, de verdichting en de verschuiving. Het symptoom stelt iets als vervuld voor, zooals de droom dat ook doet, een bevrediging in den trant van de infantiele, maar deze kan door een tot het uiterste doorgezette verdich-

ting tot een enkelvoudige sensatie of innervatie samengedrongen, door voortgezette verschuiving tot een klein enkelvoud van het gansche libidocomplex ingekrompen zijn. Het is geen wonder dat het ook ons vaak moeite kost om in het symptoom de daarin door ons vermoedde bevrediging van de libido te erkennen, een vermoeden dat we telkenmale bewaarheid zien.

Ik heb u gezegd dat we nog met iets nieuws kennis moeten maken, met iets inderdaad verrassends en dat ons in de war brengt. U weet dat we aan de hand der analyse van de symptomen tot de kennis geraken van het door het kind doorleefde, waaraan de libido gefixeerd is en waaruit de verschijnselen voortspruiten. Het verrassende zit nu hierin dat die infantiele voorvallen niet altijd reëel zijn. In het meerendeel der gevallen zijn het geen ware gebeurtenissen, en in enkele gevallen komen zij in directe tegenstelling met de historische waarheid. U begrijpt wel, dat deze bevinding, meer dan welke andere ook, in staat is òf wel om de analyse die tot zulk een ontdekking voert, in discrediet te brengen, of wel om de zieken in een slecht daglicht te plaatsen, aangezien toch de analyse zoowel als het gansche begrip der neurosen op hunne getuigenissen gegrond is. Bovendien is hier nog iets bij, dat de verwarring nog erger maakt. Als de door de analyse aan het licht gekomen dingen uit het kinderleven altijd reëel gebeurde feiten waren, dan zouden wij het veilige gevoel hebben van op een vasten bodem te staan; als die dingen steeds onwaar, valsch zouden zijn, als zij zich zouden ontpoppen als bedenksels, verdichtsels van de patiënten, dan zouden we ons genoopt voelen dien onbetrouwbaren bodem vaarwel te zeggen om ons

heil te zoeken op anderen bodem. Maar noch het een noch het ander is zoo. De zaak komt hierop neer dat de in de analyse geconstrueerde of tot herinnering gebrachte kindererervaringen soms bepaald valsch, maar andere keeren even stellig juist zijn, terwijl in het meerendeel der gevallen waar en onwaar dooreengemengd is. De symptomen dus, zijn nu eens het product van werkelijk plaats gehad hebbende feiten, waarvan men mag verwachten dat zij invloed gehad hebben op de fixeering van de libido, dan weer het product van fantasieën der patiënten, die natuurlijk in geenen deele geschikt zijn om een rol in de aetiologie te vervullen. Het is moeielijk om hierin den weg te vinden. Een eerste aanknoopingspunt vinden we mischien in een analoge ontdekking, namelijk dat de afgezonderde herinneringen uit de kinderjaren, die de menschen van dien vroegsten tijd af en buiten alle analyse om bewust in zich omgedragen hebben, eveneens vervalscht kunnen zijn of ten minste in ruime mate waar en valsch dooreengemengd inhouden. Het is zelden moeielijk om hier de onjuistheden in aan te wijzen en dat bezorgt ons ten minste dezen eenen troost, dat, wat deze onverwachte ontgoocheling aangaat, niet de analyse de schuld draagt, maar dat deze op een of andere wijze op rekening van den patiënt komt.

Bij kalm nadenken, zien wij weldra in wat ons in deze kwestie zoo in dwaling brengt. Wij schatten de werkelijkheid te gering en vergeten een onderscheid te maken tusschen deze en de fantasie. We zijn geneigd ons boos te maken als we den patiënt betrappen dat hij ons verzinsels op den mouw tracht te spelden. De werkelijkheid lijkt ons toe hemelsbreed te verschillen van de verzonnen

dingen; zij is in onze schatting heel anders. De patiënt, in zijn normalen toestand verkeerend, stelt zich overigens op hetzelfde standpunt. Als hij het materiaal, dat achter de symptomen tot de wenschsituaties voert, die een copie van de in de kindsheid doorleefde dingen vormen, dan verkeeren we aanvankelijk bepaald in twijfel òf het om de werkelijkheid dan wel om de fantasieën gaat. Later stellen zekere kenteekenen ons in staat om een uitspraak te doen en staan wij voor de taak om die ook tot kennis van den patiënt te brengen. Dat gaat nooit zonder bezwaren. Zeggen we hem dadelijk bij den aanvang dat hij nu bezig is fantasieën op te disschen waarmede hij de geschiedenis van zijn jeugd heeft versluierd, zooals elk volk zijn vergeten oertijd door het samenstellen van sagen, dan merken we tot onze schade dat zijn belangstelling om zijn thema nader te ontwikkelen sterk gaat afnemen. Hij wil ook realiteiten doorleven en veracht alle „verbeelding". Laten wij hem echter, tot hij bij tijd en wijle dat stuk arbeid tot een goed eind heeft gebracht, in het goed geloof dat wij ons bezig houden met het instellen van een onderzoek naar de, in zijn kinderjaren werkelijk plaats gehad hebbende gebeurtenissen, dan loopen wij de kans dat hij ons later deze dwaling onzerzijds voor de voeten werpt en ons om onze quasi-goedgeloovigheid uitlacht. Het duurt een heelen tijd voor men inziet dat men het verstandigst handelt met fantasie en werkelijkheid te meten naar een zelfde maat en er zich althans niet om te bekommeren of de door het kind doorleefde dingen, die men tot klaarheid wenscht te brengen, reëel dan wel denkbeeldig zijn.

Toch is het innemen van dit standpunt zeker het eenig juiste ten opzichte van deze voortbrengselen

der psyche. Ook zij bezitten een soort van werkelijkheid; het blijft een feit dat de patiënt zich zulke fantasieën heeft gevormd en dat heeft ternauwernood minder beteekenis voor zijn neurose dan wanneer hij werkelijk den inhoud dezer fantasieën doorleefd had. Die fantasieën bezitten een psychische realiteit in tegenstelling tot een materieele, en gaandeweg leeren wij inzien dat in de wereld der neurosen de psychische realiteit den doorslag geeft.

Onder de voorvallen, die in de geschiedenis der kinderjaren van neuroselijders steeds wederkeeren, die bijna nooit schijnen te ontbreken, zijn er enkele die bizonder gewichtig zijn, waarom ik het ook van belang acht er de aandacht op te vestigen. Als voorbeelden hiervan noem ik u: het waarnemen door het kind van den congressus der ouders, het verleid-worden door een ouderen persoon en de bedreiging met castratie. Ten zeerste zou men zich vergissen als men meende dat in werkelijkheid deze voorvallen nooit zouden plaats vinden; het tegendeel is waar en vaak heeft men zich door navraag bij andere familieleden van die waarheid kunnen vergewissen. Zoo is het bij voorbeeld volstrekt geen zeldzaamheid, dat men den kleinen jongen, die de onhebbelijkheid vertoont van met zijn geslachtsdeel te spelen en nog niet weet dat hij dergelijke gedoe dient te verbergen voor zijn ouders of voor de personen die hem verzorgen, bedreigt met hem hetzij het lid of wel de hand, waarmede hij zondigt, te zullen afsnijden. Bespreekt men die zaak met de ouders, dan betuigen dezen vaak dat zij meenden doelmatig te hebben gehandeld door het uiten van die dreigementen; vele menschen herinneren zich best die bedreiging te hebben ondergaan, vooral als

deze tegen hen geuit was geworden in de latere jaren van de jeugd. Als een moeder of een andere verzorgster die bedreiging uit, dan pleegt zij er bij te zeggen dat vader of de dokter zich met het beulswerk zal belasten. Men vindt in het bekende boekje „Struwelpeter" van den Frankforter kinderarts Hoffman, dat zijn populariteit juist dankt aan het goede inzicht in de sexueele en andere complexen van den kinderleeftijd, de castratie, maar in milderen zin, aangeduid en gewijzigd of vervangen door de bedreiging met het afsnijden van den duim als straf voor het hardnekkig „duimpje-zuigen".

Ik acht het echter zeer onwaarschijnlijk dat kinderen zóó vaak met castratie worden bedreigd, als men dat wel op grond van het materiaal uit de analyse bij zenuwlijders zou mogen afleiden. Wij kunnen ons ook zeer goed voorstellen dat het kind zelf zich zulk een bedreiging fantaseert op grond van toespelingen en krachtens de wetenschap, dat de auto-erotische bevrediging verboden is, en ook onder den indruk van zijn ontdekking van het vrouwelijk geslachtsdeel. Het is ook volstrekt niet onmogelijk dat het kleine kind — verstoken als men het vaak acht van de faculteit van begrijpen en onthouden — ook in andere dan arme lui's gezinnen getuige zijn kan van een sexueelen congressus tusschen ouders of andere volwassenen; en niet te loochenen valt het dat het kind later, dezen vroeger ontvangen indruk kan begrijpen en daarop reageeren. Maar wordt dit feit beschreven met uitvoerige détails, die anders niet zoo gemakkelijk waargenomen kunnen worden, of als een verkeer uitgebeeld wordt dat *more ferarum* plaats had, dan is wel geen twijfel mogelijk of de fantasie vindt haar grond in de waarneming van het paren van

dieren (honden) en de motiveering er van in de onbevredigde nieuwsgierigheid van het kind in zijn puberteitsjaren. De tot het uiterste opgevoerde prestatie van dezen aard is zeker wel de fantasie der waarneming van den coïtus der ouders, terwijl de waarnemer nog als ongeboren vrucht in de baarmoeder vertoefde. De fantasie der verleiding is van bizonder belang, daar zij maar al te dikwijls geen fantasie maar een werkelijke herinnering is. Gelukkig echter komt de realiteit er van niet zoo vaak voor als men aanvankelijk, op grond van aan de analyse ontleende gegevens, heeft gemeend. De verleiding, door oudere kinderen of door zulken van gelijken leeftijd, komt altijd nog meer voor dan die door volwassenen; en als door het meisje, dat van een dergelijk voorval uit haar jeugd weet te verhalen, vrij geregeld aan den vader de rol van verleider toebedeeld wordt, behoeft men er niet aan te twijfelen of de beschuldiging is een product der fantasie en het valt niet moeielijk het motief te begrijpen dat het kind tot die verbeelding drijft. Geregeld maakt het kind gebruik van de verleidingsfantasie om er de auto-erotische periode van zijn geslachtsleven meê te bemantelen, terwijl er dan van verleiding geen sprake is geweest. Het bespaart zich aldus de noodzakelijkheid om zich te moeten schamen over het bedrijven van masturbatie en fantaseert onderwijl een object van zijn begeerte uit die vroegste tijden terug. Toch behoeft gij niet te denken dat sexueele schending van het kind door de naaste mannelijke aanverwanten geheel en al thuis behoort in het rijk der fantasie. De analytici, voor het meerendeel, zullen gevallen hebben gezien waarin een dergelijke schanddaad werkelijk een rol heeft gespeeld en het plegen daarvan onweerlegbaar be-

wezen is kunnen worden; zij werd dan gepleegd in de latere kinderjaren, maar was als het ware reeds in de prille jeugd voorbereid.

Men krijgt den inrduk, dat zulke voorvallen bij het kind op de een of andere wijze een noodzakelijke eisch blijken te zijn, dat zij deel uitmaken van den blijvenden inventaris van de neurose. Zijn ze werkelijk gebeurd, dan is het goed; kwamen ze in de realiteit niet voor, dan worden ze door toespelingen geconstrueerd en door de fantasie aangevuld. Het feit blijft hetzelfde, en het is ons nog niet gelukt om eenig verschil te vinden in de consequenties ervan, onverschillig of de fantasie dan wel de realiteit in het door het kind doorleefde het grootste aandeel heeft genomen. Het betreft hier wederom slechts een der zoo vaak besproken aanvullingsverhoudingen; deze is intusschen wel de vreemdste van alle die wij hebben leeren kennen. Van waar stamt de behoefte aan die fantasieën en van waar komt het materiaal dat zij noodig hebben? Omtrent de bronnen van de aandrift kan wel geen twijfel bestaan, maar wat wel verklaring van noode heeft, is het feit dat telkens weêr diezelfde fantasieën met dienzelfden inhoud opdoemen. Hierop heb ik een antwoord gereed dat, naar ik vermoed, u gewaagd zal toeschijnen. Ik beweer dan dat deze oer-phantasieën — dien naam zou ik ze willen geven en stellig ook aan zekere andere — een phylogenetisch bezit daarstellen. Waar het door het individu zelf doorleefde hem al te weinig belangrijks gebracht heeft, beschikt hij door middel van die oerphantasieën over het in den oertijd doorleefde boven en buiten hetgeen hij zelf heeft doorleefd. Het komt mij voor zeer goed mogelijk te zijn, dat alles, wat ons in de analyse als fantasie wordt

medegedeeld, de verleiding van het kind, het opwekken van de geslachtsdrift bij het waarnemen van het sexueele verkeer der ouders, de bedreiging met castratie — of veeleer nog de castratie zelve — in de oertijden van de menschelijke familie eens werkelijkheid geweest is, en dat het fantaseerende kind eenvoudig slechts de leemten der individueele waarheid met historische waarheid aanvult. Herhaaldelijk zijn wij op de gedachte gekomen, dat de psychologie der neurosen meer dan alle andere bronnen van de oudheden der menschelijke ontwikkeling heeft bewaard.

Mijne heeren, de laatst medegedeelde dingen nopen ons om nader in te gaan op het ontstaan en de beteekenis van die geestesprestatie die men „fantasie" noemt. In 't algemeen wordt zij, gelijk gij weet, hoog gewaardeerd, niet tegenstaande men het nog niet eens is over de plaats die haar in het zieleleven toekomt. Ik kan er u het volgende van zeggen: Zooals u weet wordt de ikheid van den mensch onder den drang van de uiterste noodzakelijkheid er langzamerhand toe gebracht om de realiteit naar waarde te schatten en om het realiteits-principe te volgen en moet zij daarbij tijdelijk of duurzaam afzien van haar streven naar lust — niet alleen naar dat van sexueel genot —. Maar steeds is het afzien van het streven naar lust den mensch moeielijk gevallen; hij brengt dat offer niet zonder daar een soort van schadeloosstelling voor te eischen. Daartoe heeft hij zich een psychische werkdadigheid voorbehouden, die hem in staat stelt om aan al die lustbronnen, waarvan hij heeft afgezien, en aan alle wegen tot lustverkrijging, die hij heeft verlaten, een voortbestaan te verzekeren, een vorm van bestaan, waarin die bronnen en wegen op realiteit

geen aanspraak maken en niet als reëel worden opgevat. Elk streven erlangt spoedig den vorm van een vervullings-voorstelling; het lijdt geen twijfel of het zich-bezighouden met de wenschvervullingen der fantasie brengt een bevrediging met zich mede, niettegenstaande beseft wordt dat deze geen werkelijkheid is. Dank zij de werkzaamheid der fantasie geniet de mensch dus van het gevoel bevrijd te zijn van den dwang van buiten, een vrijheid waarvan hij in werkelijkheid al lang had afgezien. Het is hem gelukt beurtelings nog lust-dier te zijn en dan weer een wezen met verstand bedeeld. Met de karige bevrediging, die de werkelijkheid hem biedt, kan hij geen genoegen nemen. ,,Over het geheel kan men het niet stellen zonder hulp-constructies", heeft eens Th. Fontane gezegd. De schepping van het psychisch rijk der fantasie vindt een volledig pendant in de instelling van ,,behoedmiddelen", instellingen tot behoud van natuurmonumenten, daar, waar de eischen van den akkerbouw, van het verkeer, van de industrie het oorspronkelijk aanzijn van de aarde spoedig geheel onkenbaar zouden dreigen te maken. Het natuur-monument laat den ouden toestand blijven ,dien men anders overal met leedwezen aan de noodzakelijkheid zou opgeofferd hebben. Daarin mag alles vrij groeien en woekeren, ook het nuttelooze, het schadelijke zelfs. Zulk een behoedmiddel nu dat buiten het realiteits-principe staat is het psychisch rijk der fantasie.

De meest bekende producten der fantasie zijn de zoogenaamde ,,dagdroomen", die wij reeds kennen als denkbeeldige bevredigingen van eerzuchtige, megalomanische, erotische wenschen, die des te weliger tieren naar mate de werkelijkheid meer aanleiding geeft om bescheiden te zijn en geduld te oefenen.

In hen valt niet te miskennen het wezen van het denkbeeldig geluk, dat is de wensch om het lustgevoel weder onafhankelijk te maken van het goedvinden der realiteit. Wij weten, dat zulke dagdroomen de kern bevatten en de voorbeelden zijn van de nachtdroomen. De nachtdroom is ten slotte slechts een, door de tijdens den slaap ontketende natuurdriften bruikbaar gemaakte en door de slaapfantasie verminkte dagdroom. Wij hebben ons reeds vertrouwd gemaakt met het denkbeeld dat ook een dagdroom niet noodzakelijk bewust behoeft te zijn, dat er ook onbewuste dagdroomen voorkomen. Zulke onbewuste dagdroomen zijn dus even goed de bron van nachtdroomen als de symptomen der neurose dat zijn.

De volgende mededeeling zal u duidelijk maken van hoeveel belang de fantasie is voor de symptoomvorming. Wij hebben gezegd, dat als ontbering ontstaat, de libido regressief de door haar verlaten stellingen, waaraan zij nog gehecht is gebleven, door het afgeven van zekere bijdragen, bezet. Wij zullen dat gezegde noch terugnemen, noch verbeteren, maar wij willen er een tusschenstuk inlasschen. Hoe vindt de libido haar weg naar die fixatieplaatsen? De zaak is deze: alle verlaten objecten en opgegeven richtingen der libido, zijn nog niet in elk opzicht losgelaten of opgegeven. Zij of hunne afstammelingen worden nog met zekere intensiteit vastgehouden in de fantasie-voorstellingen. Zoo behoeft de libido zich dus slechts op de fantasieën terug te trekken om van deze uit, zich den weg geopend te zien tot alle in verdringing verkeerende fixeeringen. Deze fantasieën werden in zekere mate geduld, het kwam tusschen haar en de Ikheid, hoe scherp de tegenstellingen ook mochten zijn, niet

tot een conflict, zoolang aan een bepaalde voorwaarde werd voldaan; een voorwaarde van quantitatieven aard, die nu door het terugvloeien der libido op de fantasieën, in de war wordt gebracht. Door deze toevloeiïng wordt de bezetting met energie van de fantasieën zóó verhoogd dat deze veeleischend worden, een drang ontwikkelen in de richting der realisatie. Hierdoor wordt echter het conflict tusschen haar en de Ikheid onvermijdelijk. Of ze vroeger al voorbewust of onbewust waren, nu worden ze door de Ikheid verdrongen en prijsgegeven aan het onbewuste dat haar aantrekt. Van de nu onbewuste fantasieën gaat de libido terug naar haar punten van oorsprong in het onbewuste tot aan haar eigen fixeerings-plaatsen.

Deze regressie van de libido op de fantasie is een tusschentrap op den weg naar de symptoomvorming die wel een bizondere bespreking waard is. C. G. Jung heeft haar bestempeld met den zeer passenden naam introversie, maar op ondoelmatige wijze dezen naam ook in andere beteekenis gebruikt. Wij willen ons houden aan de stelling dat introversie beteekent: het afkeeren van de libido van de mogelijkheden om tot reëele bevrediging te komen en de overbezetting van de tot dusverre wegens haar gevaarloosheid gedulde fantasieën. Een geïntroverteerde is nog geen neurose-lijder, maar hij bevindt zich in labiel evenwicht; als hij voor zijn opgestuwde libido niet nog andere uitwegen vindt, moet hij, bij de eerstvolgende krachtsverschuiving, symptomen ontwikkelen. Het irreëele karakter der neurotische bevrediging en de veronachtzaming van het verschil, dat tusschen fantasie en werkelijkheid bestaat, verraden zich reeds door het verwijlen op den trap der introversie.

Gij hebt zeker opgemerkt, dat ik bij de laatste besprekingen een nieuwen factor in den samenhang van de aetiologische keten ingebracht heb, de hoeveelheid namelijk, de grootte der in aanmerking komende energieën; wij moeten met dezen factor overal rekening houden. Wij komen niet uit met een zuiver qualitatieve analyse der aetiologische momenten. Anders uitgedrukt nog: een uitsluitend dynamisch gezichtspunt der psychische gebeurtenissen is onvoldoende, het economische is ook van noode. Wij moeten ons de zaak zóó voorstellen, dat het conflict tusschen twee strevingen niet tot een uitbarsting komt, voor en aleer zekere bezettings-intensiteiten zijn bereikt al zou ook al lang aan de voorwaarde van bezettings-inhoud voldaan zijn. De pathogéne beteekenis der constitutioneele factoren regelt zich eveneens naar de omstandigheid, hoeveel meer er van de eene dan wel van de andere partieel-aandrift in den aanleg schuilt; men kan zich zelfs voorstellen dat bij alle menschen de aanleg qualitatief denzelfden aard vertoont en dat het verschil tusschen de eene en de andere dispositie slechts een verschil is van quantitatieve verhoudingen. Van niet minder beslissenden invloed is het quantitatieve moment voor het weêrstands-vermogen ten opzichte van het zenuwziek-worden. Het komt hierop neêr, hoe groot het bedrag is van onverbruikte libido dat een persoon behoeft om in evenwicht te blijven en hoe groot het deel van zijn libido dat hij vermag te onttrekken aan het sexueele doel om dat te gebruiken voor sublimeerings-doeleinden. Uit een oogpunt van hoedanigheid kan men het einddoel der psychische werkdadigheid omschrijven als een streven naar lusttoename en tot vermijding van onlust; van een econo-

misch standpunt uit beschouwd, stelt het zich tot taak om de in het ziele-apparaat werkzame prikkelquanta zich toe te eigenen en hunne stuwing, die onlust baart, te beletten.

Een en ander wilde ik u dus meêdeelen omtrent de symptoom-vorming bij de neurosen. Maar laat ik niet verzuimen er u nogmaals nadrukkelijk op te wijzen: dat alles wat ik hier gezegd heb uitsluitend betrekking heeft op de symptoom-vorming bij de hysterie. Veel vindt men reeds heel anders bij de dwang-neurose, al blijft het grond-idee geldend. De tegenbezettingen tegen de eischen, door de aandriften gesteld, waarvan wij ook bij de hysterie gesproken hebben, dringen zich bij de dwang-neurose naar voren en beheerschen het klinische beeld door zoogenaamde „reactievormingen". Bij de andere neurosen, bij welke de onderzoekingen naar de mechanismen der symptoomvorming nog in geen enkel opzicht ten einde zijn gebracht, worden dergelijke en nog verder strekkende afwijkingen waargenomen.

Voor wij heden scheiden, zou ik nog gaarne een oogenblik uw aandacht willen verzoeken voor eene zijde van het fantasie-leven, die van het allergrootste belang is. Er bestaat namelijk een weg die van de fantasie naar de realiteit terugvoert, en deze is de kunst. De kunstenaar is in aanleg ook een geïntroverteerde, die van de neurose niet zoo ver afstaat. Hij voelt in zich den drang van oversterke aandriften; hij zou eer, macht, rijkdom, roem en vrouwenliefde willen verwerven; maar het ontbreekt hem aan de middelen daartoe. Evenals een ander die zijn wenschen onbevredigd ziet, wendt hij zich dan van de werkelijkheid af en brengt al zijn belangstelling, ook zijn libido, op de wenschvormingen van zijn fantasie-leven over, van waar uit de weg

zou kunnen voeren naar de neurose. Om te voorkomen dat zijn evolutie niet ten volle dezen weg neme, mogen wel vele omstandigheden samenvallen; het is toch bekend hoe vaak het prestatie-vermogen van kunstenaars voor een deel door neurosen belemmering ondervindt. Waarschijnlijk bezit hun constitutie een sterk sublimeerings-vermogen en een zekere losheid der verdringingen die het conflict tot oplossing brengen. Maar op de volgende manier vindt de kunstenaar den terugweg naar de realiteit. Hij is toch niet de eenige die een fantasieleven leidt. In het algemeen komen de menschen hierin overeen dat zij waardeering hebben voor het tusschenrijk der fantasie, en ieder die ontbering lijdt, verwacht van dat rijk der verbeelding, troost en verzachting van zijn leed. Maar de lust die de niet-kunstenaars uit de bronnen der fantasie verwachten mogen, is zeer beperkt. Hun verdringingen noodzaken hen onverbiddelijk zich te vergenoegen met de luttele dagdroomen die nog tot bewustheid kunnen komen. Een echt kunstenaar kan over veel meer beschikken. Hij weet in de eerste plaats zijn dagdroomen zoo te bewerken, dat zij het al te persoonlijke, dat vreemden aanstoot geeft, verliezen en zoo voor anderen genietbaar worden. Hij weet ze ook zooveel te verzachten, dat zij niet licht hun afkomst uit verboden bronnen verraden. Dan ook bezit hij het eigenaardig vermogen om een gegeven materiaal zoo om te vormen dat het tot een getrouw evenbeeld van de voorstelling zijner fantasie is geworden; eindelijk weet hij dan nog aan dit product zijner fantasie zooveel lust te associeeren dat daardoor, ten minste tijdelijk, de verdringingen overstemd of opgeheven worden. Als hij dat alles vermag te presteeren, dan maakt hij het aan

andere menschen mogelijk om uit de eigene ontoegankelijk geworden lustbronnen van hun onbewuste wederom troost en leniging te putten; hij oogst hunne dankbaarheid en bewondering en heeft nu door middel zijner fantasie bereikt, wat hij aanvankelijk alleen in zijn verbeelding had verworven: eer, macht en vrouwenliefde.

VIER EN TWINTIGSTE VOORLEZING

ALGEMEENE LEER DER NEUROSEN

DE GEWONE ZENUWACHTIGHEID

Dames en Heeren!

Nadat wij zoo ijverig samen in onze laatste besprekingen een moeielijk stuk arbeid hebben afgedaan, laat ik het onderwerp een tijd rusten om mij tot u zelf te richten.

Ik ben namelijk overtuigd dat gij ontevreden moet zijn. Gij hebt u, naar ik mij zoo denken kan, een andere voorstelling gemaakt van een „Inleiding tot de psycho-analyse". Gij hadt geen theorie verwacht maar wel levensrijke voorbeelden. Wellicht zult gij zeggen dien eenen keer dat gij ons de vergelijking hebt verhaald: „Gelijkvloers en op de eerste verdieping", toen hebben wij iets kunnen begrijpen omtrent de oorzaken die tot neurose leiden; alleen hadden het toen reëele waarnemingen moeten zijn. Of wel, toen ik in den beginne twee verschijnselen — ditmaal geen gefingeerde — met u besprak, toen ik ze u aantoonde en verklaarde in hunne verhouding tot het leven der patiënten, toen hebt gij een begrip gekregen van den „zin" der symptomen; en hooptet gij dat ik in denzelfden trant voort zou gaan. Maar in plaats daarvan heb ik u onthaald op breedvoerige, moeielijk overzienbare theorieën; op theorieën, die niet volledig waren, waar aldoor wat nieuws aan werd toegevoegd; heb ik geschermd met begrippen waarover ik u nog niet gesproken had; voorts verviel ik van de beschrij-

vende uiteenzetting in de dynamische opvatting, van deze in een zoogenaamd economische, en maakte ik het u lastig met u te willen leeren begrijpen, hoeveel van de gebezigde kunsttermen hetzelfde beteekenen en slechts welwillendheidshalve met elkaar afwisselen, liet dan zulke zoo-ver-om-zich-heengrijpende gezichtspunten als het lust- en realiteitsprincipe en het phylogenetisch-geërfd-bezit voor u opduiken, en in plaats van u in iets in te leiden, liet ik iets, wat zich steeds verder van u verwijderde, voor uwe oogen voorbijtrekken.

Waarom ben ik bij de „Inleiding in de leer der neurosen" niet met dat begonnen wat u zelf van de nerveusheid weet en wat zoo langen tijd uw belangstelling gewekt heeft? Namelijk, met het eigenaardige wezen der zenuwlijders, hun onbegrijpelijke wijze van reageeren in den omgang met hunne medemenschen en op uitwendige invloeden, hun prikkelbaarheid, onberekenbaarheid en ondeugdelijkheid? Waarom heb ik u niet schrede voor schrede geleid van af het begrip der meer eenvoudige alledaagsche vormen tot de vraagstukken der raadselachtige extreme vormen der nervositeit?

Ja, Mijne Heeren, ik kan niet eens u ongelijk geven. Ik ben niet zóó ingenomen met mijne wijze van uiteenzetting dat ik zelf alle fouten, waar u mij op wijst, zou willen doen beschouwd zien als even zoovele voordeelen. Zelf geloof ik dat uwe belangen beter gediend hadden kunnen worden, als ik het anders had ingericht; zoo was ook mijn voornemen geweest. Maar niet altijd gelukt het om onze goede voornemens tot uitvoering te brengen. In de stof zelf is er dikwijls iets dat ons leidt en ons van die eerste voornemens afbrengt. Reeds een zoo onbeduidende handeling als het rangschikken van een

goed bekend materiaal, laat zich niet geheel en al door de willekeur van den auteur beheerschen; het volgt zijn eigen weg en pas als het werk verricht is, vraagt men zich af: waarom is die regeling op die wijze en niet anders getroffen?

Een van de redenen is waarschijnlijk hierin te vinden dat de titel „Inleiding tot de psycho-analyse" voor deze, de neurosen behandelende, afdeeling, niet meer passend is. De inleiding tot de psycho-analyse is de studie der vergissingen en die van den droom; de leer der neurosen is de psychoanalyse zelf. Ik geloof niet dat ik u in zoo'n korten tijd, op een andere manier en in zoo geconcentreerden vorm had kunnen doen kennis maken met den inhoud van de leer der neurosen. De bedoeling was, om u den zin en de beteekenis der verschijnselen, de uitwendige en inwendige voorwaarden en het mechanisme der symptoomvorming in verband met elkaar uiteen te zetten. Dat heb ik gepoogd te doen; het is vrijwel de kern van datgene wat op het oogenblik de psychoanalyse te leeren geeft. Dan was er veel te zeggen over de libido en haar ontwikkeling, een en ander ook over de evolutie van de Ikheid. Door middel van de inleiding waart u reeds voorbereid op de vooronderstellingen van onze techniek, op de groote gezichtspunten van het onbewuste en van de verdringing (van den weerstand). In een der eerstvolgende voorlezingen zult u vernemen, op welke plaatsen de psycho-analytische arbeid zijn organische voortzetting neemt. Intusschen heb ik u er op gewezen dat al onze uitkomsten alleen verkregen zijn uit de navorsching van een enkele groep van zenuwaandoeningen, de zoogenaamde overdrachtsneurosen. Het mechanisme der symptoom-vorming heb ik zelfs alleen be-

studeerd bij de hysterische neurose, Mocht uw weten al geen aanspraak kunnen maken op volledigheid, en mocht gij nog niet alles goed in uw brein hebben kunnen vastleggen, dan hebt u zich toch — naar ik hoop — een beeld kunnen vormen hoe en met welke middelen de psycho-analyse werkt, welke kwesties zij behandelt en welke uitkomsten zij heeft verkregen.

Bij u heb ik den wensch verondersteld dat ik bij de uitbeelding der neurosen een aanvang zou gemaakt hebben met het schetsen van het doen en laten der zenuwlijders, met de schildering van de manier hoe zij lijden onder hunne neurose, hoe zij zich er tegen verweren en er tegen optreden. Zeer stellig is deze stof belangwekkend en wetenswaard, ook niet moeilijk om te behandelen, maar daarmede te beginnen is niet ontbloot van gevaar. Men loopt zoodoende de kans om niet tot de ontdekking te komen van het onbewuste, voorts om de groote beteekenis, die de libido heeft, over het hoofd te zien en alle verhoudingen af te meten naar den maatstaf waarmede de Ikheid van den zenuwlijder ze afmeet. Dat deze Ikheid geen onpartijdig iemand is op wien men zich verlaten kan, is duidelijk. De Ikheid toch, is de macht, die het onbewuste verloochend en tot verdringing gebracht heeft; zou men het dan aan haar kunnen toevertrouwen om recht te doen wedervaren aan dat onbewuste? Onder die verdrongen zaken komen de afgewezen eischen der sexualiteit in de eerste plaats in aanmerking; het spreekt wel van zelf dat we den omvang en de beteekenis daarvan niet kunnen raden uit de opvattingen van de Ikheid. Van het oogenblik afaan dat het gezichtspunt der verdringing voor ons opdoemt, dienen wij er ook voor op onze

hoede te zijn dat wij niet een van de strijdende partijen, en dan nog wel de overwinnende, tot rechter aanstellen. Wij zijn er op voorbereid, dat de uitspraken der Ikheid ons op een dwaalspoor zouden brengen. De Ikheid zou ons willen doen gelooven dat elke handeling van haar uitgaat, dat zij zelf hare verschijnselen gewild en gevormd heeft. Wij weten dat zij zich voor een groot deel passief heeft gehouden en deze omstandigheid dan verbergen wil en goedpraten. Stellig is zij niet altijd daartoe in staat; bij de verschijnselen der dwang-neurose moet zij toegeven dat iets vreemds zich tegenover haar heeft gesteld waartegen zij zich slechts met moeite kan verdedigen.

Wie er zich, ondanks deze waarschuwingen, niet van laat afhouden om de vervalschingen der Ikheid als goede munt op te nemen, drijft een licht spel en neemt geen notitie van al de weerstanden die zich voordoen tegen de psychoanalytische karakteriseering van het onbewuste, de sexualiteit en de passiviteit der Ikheid. Die kan met Alfred Adler beweren dat „het nerveuse karakter" wel oorzaak maar niet gevolg der neurose is, maar die zal ook niet vermogen een enkel détail der symptoom-vorming of een enkelen droom te verklaren.

Gij zult mij de vraag stellen: Is het dan niet mogelijk het aandeel te leeren kennen dat de Ikheid neemt aan het ontstaan der nervositeit en aan de symptoom-vorming, zonder daarbij ernstig het aandeel te besnoeien dat toekomt aan de door de psychoanalyse gevonden momenten? Mijn antwoord daarop is: zeker is dat mogelijk en zal ook weleens gebeuren; maar het ligt niet in het werkplan van de psychoanalyse haar arbeid juist daar-

mede te beginnen. Men kan wel voorspellen wanneer deze taak voor de psychoanalyse aan de beurt zal komen. Er komen neurosen voor, waarbij de Ikheid een veel grootere rol speelt, dan die welke haar toebedeeld is bij die vormen die wij tot dusverre bestudeerd hebben; ik bedoel bij de „narcistische neurosen". De analytische bewerking dezer aandoeningen zal ons in staat stellen om op meer onpartijdige en geschikte wijze het aandeel, dat de Ikheid in het ontstaan der neurose neemt, te beoordeelen.

Een van de verhoudingen, waarin de Ikheid tot hare neurose staat, is echter zoo opvallend dat het de moeite waard is al dadelijk aan deze onze belangstelling te wijden. In geen enkel geval schijnt zij te ontbreken; men erkent haar echter het duidelijkst bij een aandoening die tot heden nog niet zoo gemakkelijk wordt begrepen, namelijk bij de traumatische neurose. Het is noodig te weten dat steeds weer dezelfde momenten, in de aetiologie en het mechanisme van alle mogelijke neurosen, in actie komen; alleen moet men hier aan het eene, daar aan het andere moment de hoofdbeteekenis bij de symptoom-vorming toekennen. Het is daarmede gesteld als met de acteurs van een tooneelgezelschap, waarvan ieder zijn vaste rol wordt toebedeeld: als held, vertrouweling, valschaard enz.; bij zijn benefiet-voorstelling zal ieder hunner zijn keus laten vallen op een verschillend stuk. Zoo zijn de zich in symptomen omzettende fantasieën nergens duidelijker te herkennen dan bij de hysterie; bij de dwangneurose zijn het de tegenbezettingen of de reactie-vormingen van de ikheid die het ziektebeeld beheerschen; wat wij secundaire bewerking genoemd hebben bij den droom vormt

het analogon van de waanvoorstellingen bij de paranoia.

Zoo treedt bij de traumatische neurosen — in 't bizonder in die gevallen die door een schrik ontstaan zijn — een Ikheids-motief op den voorgrond dat zelfzuchtig streeft naar bescherming en voordeel, dat niet alleen in staat is de ziekte in haar geheel te scheppen, maar deze te verergeren en in stand te houden als ze eenmaal is ontstaan. Dit motief wil de Ikheid vrijwaren voor een herhaling van het bedreigd-worden-met-het-gevaar dat aanleiding tot de ziekte heeft gegeven, en zal niet toelaten dat deze geneest voor en aleer een herhaling van de gevaars-bedreiging onmogelijk schijnt of een schadevergoeding verzekerd is voor het uitgestane gevaar.

Maar een zelfde belangstelling toont de Ikheid in alle andere gevallen, betreffend het ontstaan en het voortduren der neurose. Wij hebben al gezegd dat de Ikheid het symptoom in stand houdt omdat dit eene zijde vertoont waarmede het bevrediging schenkt aan de verdringende Ikheids-tendens. Bovendien is de gemakkelijkste oplossing van het conflict die der symptoom-vorming, eene oplossing waarmede het lust-principe zich het liefst vereenigt; zij bespaart aan de Ikheid zonder twijfel een groot en pijnlijk stuk inwendigen arbeid. Ja, er komen gevallen voor, waarin zelfs de geneesheer erkennen moet, dat het overgaan van een conflict in de neurose de meest onschadelijke oplossing is en eene die sociaal het gemakkelijkste, het best te verdragen is. Verbaast u er zich niet over dat dus zelfs de geneesheer nu en dan partij kiest voor de ziekte die hij bestrijdt. Hij voelt er niet voor, om zich in alle omstandigheden van het leven te be-

palen tot de vervulling van zijn rol als geneesheer coûte que coûte; hij is er van overtuigd dat er in de wereld nog grootere ellende bestaat dan zenuwzwak te zijn, namelijk reëel, onafwendbaar lijden; dat de noodzakelijkheid een mensch ertoe kan dwingen zijn gezondheid ten offer te brengen; en hij ondervindt, dat door zulk een offer van den enkeling vaak onnoemelijk veel ongeluk, dat vele anderen dreigde, voorkomen wordt. Als men dus zou kunnen zeggen, dat de zenuwlijder steeds, om aan een conflict te ontkomen, wegvlucht in de ziekte, dan dient men te erkennen dat die vlucht in menig geval volkomen gerechtvaardigd is, en de geneesheer, die dezen stand van zaken juist inziet, zal zich daar zwijgend en meêdoogend bij neerleggen.

Maar laat ons deze uitzonderingen op den regel ter zijde laten om onze verdere besprekingen voort te zetten. In 't algemeen gezegd mogen we aannemen dat de vlucht in de neurose een zeker inwendig ziektevoordeel aan de Ikheid aanbrengt. In menige levenssituatie voegt er zich een tastbaar uitwendig voordeel aan toe dat in realiteit van meer of minder groote waarde is. Laat ons eens een geval van dien aard, zooals zich dat veel voordoet, ten voorbeeld nemen. Een vrouw, die door haar man onheusch behandeld en meêdoogenloos geëxploiteerd wordt, vindt vrij geregeld een toevlucht in de neurose, als haar aanleg haar dat mogelijk maakt, als zij te laf is of zedelijk te hoog staat om heimelijk haar troost te zoeken bij een anderen man, als zij geen kracht genoeg bezit in zichzelve om, tegen alle bezwaren in, van haar man te scheiden, als zij niet bij machte is zelf in haar onderhoud te voorzien en als zij daarbij nog door haar

sexueel gevoel zich aan dien ruwen man gebonden blijft voelen. Dan wordt de ziekte haar een wapen in den strijd tegen den oversterken man, een wapen dat zij ter harer verdediging gebruiken en in dienst van haar wraak misbruiken kan. Over haar ziekte durfde zij te klagen, terwijl zij dat waarschijnlijk over haar huwelijk niet durfde te doen. Zij vindt in den geneesheer een helper, noodzaakt den man, die haar anders verwaarloost, zich opofferingen voor haar te getroosten, haar toe te staan het huis te verlaten en zich dus te onttrekken aan den druk van het huwelijksjuk. Waar zulk een uitwendig of toevallig voordeel gelegen is in het ziek-zijn en waar dat niet op reëele wijze kan worden vervangen, daar moet u zich maar niet voorstellen eenig succes te zullen behalen bij uwe pogingen om de neurose tot genezing te brengen.

Nu zult gij mij tegenwerpen dat wat ik u daar van het profijt heb verteld, dat men uit de ziekte trekken kan, geheel en al ten voordeele pleit van de door mij verworpen theorie dat de Ikheid zelf de neurose begeert en ze schept. Zacht wat, mijne heeren, mischien beteekent het niets anders, dan dat de Ikheid zich de neurose laat welgevallen omdat ze geen kans ziet deze te keeren, dat zij er zich in schikt omdat ze niet anders kan. Dat is slechts de eene zijde van de kwestie, stellig de aangename. De Ikheid heeft vrede met de neurose zoolang zij bij het bestaan er van voordeel heeft, maar het ziekzijn brengt nog iets anders dan voordeel met zich mede. In den regel blijkt het spoedig, dat door de neurose te aanvaarden, de Ikheid een kwaden koop gesloten heeft. Een verzachting van het conflict heeft zij te duur gekocht en het leed, dat de symptomen met zich medebrengen, stelt misschien een

evenwaardig vervangingsmiddel daar voor de kwelling die het conflict bezorgt, maar brengt waarschijnlijk een hoogere mate van onlust mede. De Ikheid zou de onlust der symptomen gaarne kwijt zijn, tevens echter het voordeel, dat de ziekte haar bezorgt, willen behouden, maar dat speelt zij niet klaar. Daarbij blijkt dan, dat zij volstrekt niet zoo actief was, als zij meende te zijn, en daar willen wij goed nota van nemen.

Mijne Heeren, als u in uw hoedanigheid van geneesheer met zenuwlijders te doen zult krijgen, dan zult u spoedig bedrogen uitkomen indien u mocht meenen dat zij die het meest jammeren en klagen over hunne ziekte, ook het meest toeschietelijk zouden zijn om u tegemoet te komen bij uwe pogingen om hen te helpen en u stellig in uwe bemoeïingen niet zullen tegenstreven. Het tegendeel is waar. Maar gemakkelijk zult u zich kunnen voorstellen dat alles wat medewerkt om het voordeel, dat een patiënt uit zijne ziekte trekt, te vergrooten, den weerstand, door de verdringing gewekt, zal verhoogen en de moeielijkheden doen toenemen die de genezing in den weg staan. Aan het deel ziektebaat, dat om zoo te zeggen met de symptoomvorming hand aan hand gaat, voegt zich nog een ander deel toe dat zich later vertoont. Als een psychische organisatie, gelijk de ziekte er een is, langeren tijd bestaan heeft, dan gedraagt zij zich ten langen leste als een zelfstandig wezen; zij schijnt zoo iets als een instinct van zelfbehoud te bezitten; zij vormt een soort van modus vivendi tusschen zichzelf en de andere deelstukken van het zieleleven, zelfs stukken die haar in den grond vijandig zijn, en het kan bijna niet missen, of er zullen zich gelegenheden voordoen, waarbij die organisatie zich

weer nuttig weet te maken en bruikbaar wordt, dat zij eene secundaire functie deelachtig wordt welke nieuw voedsel geeft aan haar bestaan. Laat ons in plaats van eene verklaring in de pathologie te zoeken een sprekend voorbeeld aan het dagelijksch leven ontleenen. Een flink werkman, die goed zijn kost verdient, wordt door een ongeluk ongeschikt voor zijn werk; hij kan van nu afaan zijn arbeid niet meer doen, maar mettertijd krijgt de invalide een kleine rente uitbetaald van de maatschappij tot verzekering van ongevallen en trekt voordeel uit zijn invaliditeit door te pogen al bedelend aan den kost te komen. Zijn nieuw, weliswaar minderwaardig bestaan, is nu gegrondvest juist op het ongeluk, dat hem zijn eerste positie heeft doen verliezen. Als gij hem van zijn invaliditeit kondt verlossen, dan zoudt gij hem ongeschikt maken om in zijn oogenblikkelijk onderhoud te voorzien, daar het nog erg de vraag zou blijven, of hij nu nog geschikt zou wezen om zijn vroegeren arbeid weêr op te vatten. Wat bij de neurose beantwoordt aan zulk een secundair voordeel-trekken van de ziekte, kunnen wij als secundair ziektebaat toevoegen aan het primaire.

In het algemeen zou ik u willen zeggen, wacht u er voor om de practische beteekenis van de ziekte-baat te gering te schatten en laat u er, van een theoretisch standpunt uit beschouwd, niet door imponeeren. Afgezien van de uitzonderingen die we vroeger hebben gemaakt, doet ons het ziektevoordeel denken aan de voorbeelden „van het verstand der dieren" door Oberländer van illustraties voorzien en in de „Fliegende Blätter" gepubliceerd. Een op een kameel gezeten Arabier rijdt op een smal pad dat uitgehouwen is in den steilen

bergwand. Bij een draai van den weg ziet hij vlak voor zich een leeuw die hem dreigt te bespringen. Een uitweg is er niet; aan den eenen kant heeft hij den loodrechten bergwand, aan den anderen kant gaapt hem de afgrond tegen, omkeeren en vluchten zijn ten eenenmale onmogelijk; hij acht zich verloren. Maar de kameel denkt er anders over. Het dier springt met zijn berijder in den afgrond — en de leeuw mist zijn prooi. In den regel heeft de hulp, die de neurose kan bieden, geen beter resultaat dan wat de ruiter verkreeg. Dat kan hieraan liggen, dat de oplossing van een conflict door symptoom-vorming toch een automatisch proces is dat blijken kan zich niet aan te kunnen passen aan de eischen die het leven stelt en waarbij de mensch heeft afgezien van het gebruiken zijner beste en hoogste krachten. Als men kiezen kon, dan zou men er de voorkeur aan geven om het onderspit te delven in een eerlijken kamp tegen het noodlot.

Mijne Heeren, ik moet u nog de verdere redenen mededeelen die mij genoopt hebben om bij mijn uiteenzetting van de leer der neurosen de gewone nervositeit niet als uitgangspunt te kiezen. Misschien meent u wel dat ik dat niet deed omdat het mij dan meer moeite zou gekost hebben om de sexueele oorzaak der neurose aan te toonen. Maar dan zoudt u zich toch vergissen. Bij de overdrachtsneurosen moet men zich eerst goed op de hoogte stellen van de duiding der symptomen, wil men die aandoeningen leeren begrijpen. Bij de meestvoorkomende vormen van de zoogenaamde actueele neurosen, leert de waarneming ons dat de aetiologische beteekenis van het geslachtsleven een in 't oog springend feit is. Meer dan twintig jaren geleden stootte ik reeds op dat feit, toen ik

mij eens afvroeg, waarom men bij het onderzoek van zenuwlijders zoo geregeld nalaat acht te slaan op hunne sexueele prestaties. Sedert ik mijn onderzoek van zenuwlijders completeerde, heb ik de ondervinding opgedaan dat die aanvulling van mijn onderzoek mij in mijn praktijk materieel schade bezorgde, maar dat ik, dank zij het brengen van dat offer aan de wetenschap, reeds vrij spoedig in staat was de stelling te mogen verkondigen: dat bij een normaal geslachtsleven geen neurose, en speciaal geen actueele neurose te vinden is. Het is waar, dat die stelling zich te gemakkelijk afmaakt van de individueele verschillen die de menschen vertoonen; dat zij ook te onbepaald is, daar zij geen rekening houdt met wat men al of niet normaal gelieft te noemen; maar, over het algemeen beschouwd, heeft zij ook nu nog haar waarde behouden. Destijds ben ik met mijn onderzoek zoover gevorderd dat ik bepaalde verhoudingen wist aan te geven tusschen zekere vormen van nerveusheid en speciale geslachtelijke verkeerdheden en ik twijfel er geen oogenblik aan of ik zou ook nu tot dezelfde uitkomsten komen als ik andermaal over eenzelfde ziekte-materiaal als destijds te beschikken had. Dikwijls genoeg nam ik waar, dat een man, die zich tevreden stelde met een zekere wijze van onvolkomen geslachtsgenot — met de manueele onanie, bij voorbeeld — een bepaalden vorm van actueele neurosen vertoonde, en dat deze neurose al spoedig voor een andere plaats maakte, als hij een ander evenzeer afkeuringswaard regime daarvoor in de plaats had gesteld. Uit de verandering in patiënt's toestand vermocht ik dan ook den ommekeer, dien hij in zijn sexueele levenswijze had gebracht, af te leiden. Ik heb toen ook geleerd te

vertrouwen op de bij mij gewekte vermoedens en niet te rusten voor het mij gelukt was om patiënt's onoprechtheid aan den dag te brengen en hem tot de bekentenis te noodzaken. Dat patiënten in een dergelijk geval er de voorkeur aan gaven om naar een geneesheer te gaan die zich minder ijverig bemoeide met hun geslachtsleven, is intusschen eveneens waar.

Het kon destijds aan mijn aandacht ook niet ontgaan dat niet steeds de oorzaak van de ziekte in het geslachtsleven gelegen was. De eene patiënt was wel ziek geworden in directe aansluiting aan een sexueele verkeerdheid, de andere evenwel, werd ziek nadat hij zijn geldelijk vermogen had verloren of had geleden aan een uitputtende organische ziekte. De verklaring voor deze verscheidenheid van oorzaken vonden wij later toen wij de veronderstelde wederzijdsche betrekking tusschen Ikheid en libido werkelijk leerden kennen, en deze ons steeds duidelijker werd naar gelang ons inzicht in die relatie dieper werd. Eerst dan wordt iemand zenuwziek, als zijne Ikheid ophoudt bij machte te zijn om zijn libido hier of daar onder te brengen. Hoe krachtiger de Ikheid is, des te gemakkelijker valt het haar om die taak te vervullen; elke verzwakking van de Ikheid — door welke oorzaak ook — moet leiden tot hetzelfde gevolg als waartoe een bovenmatige verhooging van de eischen der libido leidt, dat is tot het mogelijk maken van het optreden van de neurose. Nog andere en meer intieme relaties zijn er tusschen de Ikheid en de libido, maar ze zijn nog niet door ons besproken en daarom wil ik er hier geen gebruik van maken om mijn meening te ondersteunen. Essentieel en duidelijk blijkt het in elk geval voor ons, dat altijd — onverschillig langs

welken weg de ziekte zich heeft ontpopt — de symptomen der neurose door de libido worden bestreden, zoodat deze derhalve op abnormale wijze wordt gebruikt.

Nu moet ik u echter opmerkzaam maken op het kenmerkend verschil dat er bestaat tusschen de verschijnselen van de actueele- en van de psychoneurosen, van welke de eerste groep, die der overdrachts-neurosen, ons tot nog toe zoo heeft bezig gehouden. Bij beide vormen komen de symptomen uit de libido voort, zij zijn dus abnormale aanwendingen er van, een vervangingsmiddel voor haar bevrediging. Maar de verschijnselen van de actueele neurosen, zooals drukking in het hoofd, pijngewaarwording, prikkelbaarheid van een orgaan, verzwakking of belemmering eener functie, vertoonen geen „zin", hebben geen beteekenis. Zij uiten zich niet alleen hoofdzakelijk lichamelijk, zooals hysterische verschijnselen dat bij voorbeeld ook wel doen, maar zij zijn zelf ook geheel en al lichamelijke processen, met het ontstaan waarvan alle de gecompliceerde psychische mechanismen, die wij hebben leeren kennen, niets te maken hebben. Zij zijn dus werkelijk datgene, waarvoor men zoo lang de psychoneurotische symptomen heeft gehouden. Maar hoe kunnen ze dan verband houden met aanwendingen van de libido die wij hebben leeren kennen als een in het psychisch domein werkende kracht? Welnu, mijne heeren, dat is zeer eenvoudig. Staat mij toe u te herinneren aan een der eerste tegenwerpingen die men tegen de psychoanalyse heeft te berde gebracht. Men beweerde dan dat zij zich met een zuiver psychologische theorie van de verschijnselen der neurose bezighield en dat dit een arbeid

was die geen kans van slagen kon hebben, omdat psychologische theorieën nimmer een ziekte zouden kunnen verklaren. Men vond het toen maar het best om te vergeten dat de geslachtsfunctie evenmin een zuiver psychische als een zuiver somatische verrichting is. Zij oefent invloed uit zoowel op het lichamelijk- als op het zieleven. Als wij in de symptomen der psychoneurosen de uitingen door de stoornis voortgebracht in hare psychische werkingen leeren kennen, dan kunnen we ook niet verbaasd zijn als wij in de actueele neurosen de directe somatische gevolgen der sexueele storingen vinden.

De medische kliniek geeft ons, ten opzichte van deze laatste zienswijze, een belangrijke, door vele onderzoekers ook gewaardeerde vingerwijzing. De actueele neurosen vertoonen, in de détails van haar verschijnselenleer evenals in de eigenaardigheid dat zij invloed uitoefenen op alle orgaan-systemen en op alle functiën, een niet te miskennen overeenkomst met de ziektetoestanden die hun ontstaan vinden in de voortdurende inwerking op het lichaam van vreemde gifstoffen en de acute onthouding dierzelfde stoffen, met de intoxicaties en de abstinentie-toestanden. Nog duidelijker wordt het verband tusschen deze beide groepen van aandoeningen door het in aanmerking nemen van toestanden die, zooals de Basedow'sche ziekte, gelijk wij weten, eveneens verband houden met gifstoffen, maar met vergiften die niet ingevoerd worden als vreemde lichamen maar die in de stofwisseling van den persoon zelf ontstaan. Ik meen dat wij moeielijk anders doen kunnen dan de neurosen, op grond dezer analogieën, als gevolgen te beschouwen van stoornissen in een stofwisseling van

sexueelen aard, hetzij dat er meer wordt geproduceerd van deze sexueele toxinen dan de persoon kan verdragen, hetzij dat inwendige en zelfs psychische verhoudingen het geschikte gebruik dezer stoffen in den weg staan. De volksziel heeft van oudsher dergelijke begrippen omtrent den aard van het geslachtelijk verlangen gehuldigd, zij noemt liefde een ,,roes" en verwacht van liefdedranken dat zij verliefdheid zullen opwekken, daarbij in zekere mate het werkend agens naar buiten verleggend. Voor ons zouden wij hierin nu een aanleiding kunnen vinden om aan de erotische ,,zonen" te denken en aan de bewering dat de prikkel tot geslachtsgenot in de meest verschillende organen kan ontstaan. Voor het overige is ons het woord ,,sexueele stofwisseling" of ,,chemisme der sexualiteit" als een bergplaats zonder inhoud; wij weten er niets van en vermogen niet eens uit te maken of we twee soorten van sexueele stoffen moeten aannemen, die dan ,,mannelijk" en ,,vrouwelijk" zouden moeten genoemd worden, of dat wij ons tevreden kunnen stellen met het aannemen van een sexueele toxine, waarin we de draagster zouden moeten zien van alle prikkelwerkingen der libido. Het leerstelsel der psychoanalyse is in waarheid een gebouw, dat eenmaal op zijn organisch fundament zal komen te rusten; alleen wij kennen die grondvesten nog niet.

De psychoanalyse wordt als wetenschap niet door de stof, die zij behandelt, gekarakteriseerd, maar door de techniek waarmede zij werkt. Men kan haar evengoed toepassen op beschavingsgeschiedenis, godsdienst, wetenschap en mythologie als op de neurosenleer, zonder haar in haar wezen geweld aan te doen. Zij kent geen ander doel en presteert

ook niets anders dan het bloot leggen van het onbewuste in het zieleleven. De vraagstukken der actueele neurosen, waarvan de verschijnselen waarschijnlijk veroorzaakt worden door directe schadelijke inwerking van toxinen, bieden der psychoanalyse geen aangrijpingspunten aan; deze kan slechts weinig presteeren om die vraagstukken tot oplossing te brengen en moet ze overlaten aan het biologisch-medisch onderzoek. Nu is het u misschien duidelijker waarom ik mijn stof niet in andere volgorde heb behandeld. Indien ik u beloofd had een „Inleiding tot de leer der neurosen" te geven, dan zou stellig de juiste weg die geweest zijn welke van de eenvoudige vormen der actueele neurosen uitgaat en dan verder leidt naar de meer samengestelde psychische ziekten die door stoornis in de libido worden veroorzaakt. Ik zou dan bij de eenvoudige vormen een overzicht hebben kunnen geven van hetgeen wij door ervaring hebben geleerd of meenen te weten, en dan zou bij de psychoneurosen, de psychoanalyse ter sprake gekomen zijn als zijnde het gewichtigste hulpmiddel om deze toestanden tot opheldering te brengen. Mijn plan was echter, en ik had dat ook aangekondigd, om een „Inleiding tot de psychoanalyse" te geven; er was mij meer aan gelegen om u een begrip te geven van de psychoanalyse, dan u zekere kennis bij te brengen van de neurosen en daarom leek het mij verstandig de actueele neurosen, die voor de analyse geen vruchtbaar veld opleveren, niet meer op den voorgrond te plaatsen. Ik geloof ook in uw belang te hebben gehandeld en voor u de beste keus gedaan te hebben. Door haar diep ingrijpende vooronderstellingen en veelomvattende relaties toch, heeft de psychoanayse zich een plaats ver-

overd in de belangstelling van elk beschaafd mensch, terwijl de leer der neurosen eenvoudig een hoofdstuk der geneeskunde vormt als ieder ander.

Intusschen moogt u met recht verwachten dat wij ook eenige belangstelling zullen toonen voor de actueele neurosen. Reeds het nauw klinisch verband dat zij met de psychoneurosen toonen zou ons daartoe nopen. Zoo wil ik u dan zeggen dat wij drie zuivere vormen van actueele neurosen onderscheiden: de neurasthenie, de angstneurose en de hypochondrie. Ook deze onderscheiding heeft tegenspraak uitgelokt. De namen zijn weliswaar alle in gebruik maar hun inhoud is onbestemd en wisselend. Er zijn ook geneesheeren, die elke indeeling in de verwarde wereld van zenuwverschijnselen, elke vorming van klinische eenheden, van ziekte-individualiteiten afkeuren en zelfs geen onderscheid aannemen tusschen actueele en psychoneurosen. Ik geloof dat zij te ver gaan en niet den weg volgen die naar vooruitgang leidt. Soms doen zich de genoemde vormen van neurose zuiver voor, vaak echter zijn zij onderling — en al of niet met een psychoneurotische aandoening — gemengd, wat niet wegneemt dat wij hun afzonderlijk voorkomen en bestaan handhaven. Denkt u eens aan het onderscheid dat in de mineralogie bestaat tusschen de kennis der mineralen en die der gesteenten. De mineralen worden beschreven als individuen, zeker in verband met het feit dat zij zich vaak vertoonen als duidelijk van hunne omgeving afgescheiden kristallen. De gesteenten zijn mengsels van minerale stoffen die bij elkander zijn gekomen; niet toevallig.

Wij weten nog te weinig af van den ontwikkelingsgang in de neurosenleer om daarin iets ana-

loogs aan de leer der gesteenten te scheppen. Stellig handelen wij verstandig met uit de massa de duidelijk te onderscheiden klinische eenheden, die we met de mineralen vergelijken kunnen, te isoleeren.

Een belangrijke bijdrage tot de kennis der symptoomvorming bij de psychoneurosen wordt ons geleverd door een bizonder de aandacht verdienende relatie die tusschen de actueele- en de psycho-neurosen bestaat; het symptoom der actueele neurose namelijk vormt vaak de kern en het voorstadium van het psychoneurotisch symptoom. Het duidelijkst kan men een dergelijke verhouding waarnemen tusschen de neurasthenie en de overdrachts-neurose die men conversie-hysterie noemt; tusschen de angst-neurose en de angst-hysterie, maar ook tusschen de hypochondrie en de later als paraphrénie (dementia praecox en paranoia) te vermelden vormen. Laat ons als voorbeeld het geval van hysterische hoofdpijn of pijn in het kruis nemen. De analyse leert ons dat dat verschijnsel door verdichting en verschuiving een vervangingsmiddel is geworden voor bevrediging van een groote reeks van libidineuse fantasieën of herinneringen. Eens echter is de pijn een reëele pijn geweest en was toen een direct sexueel toxisch verschijnsel, de somatische uitdrukking van een libidineusen prikkel. Wij willen volstrekt niet beweren, dat alle hysterische verschijnselen zulk een kern bevatten, maar vast staat het, dat zulks zeer dikwijls het geval is, en dat alle — normale of pathologische — invloeden, die het lichaam ondergaat, door den libidineusen prikkel juist bij voorkeur voor de symptoom-vorming bij hysterie worden gebezigd. Zij vervullen dan de rol van de zandkorrel, die dienst doet in de mosselschelp als kern bij de vorming van paarlen. Op

analoge wijze worden de voorbijgaande verschijnselen van sexueele opwinding, die de geslachtshandeling begeleiden, gebezigd door de psychoneurose als het gemakkelijkst en meest geschikt materiaal voor de symptoomvorming.

Van bizonder diagnostisch en therapeutisch belang is een analoog proces. Bij personen, die aanleg tot neurose hebben, zonder bepaald aan een werkelijke neurose te lijden, doet zich niet zelden het geval voor, dat een lichamelijk ziekzijn — door ontsteking of beleediging veroorzaakt — tot symptoom-vorming aanleiding geeft, en wel zoodanig dat deze vorming zoo snel mogelijk het haar door de realiteit geboden verschijnsel tot representant maakt van al die onbewuste fantasieën die alleen maar op een gelegenheid hebben gewacht om zich meester te maken van een middel om zich te uiten.

In zulk een geval zal de geneesheer dan den eenen, dan weer den anderen weg om te genezen inslaan, hij zal of wel de organische oorzaak zien op te ruimen zonder zich om de neurotische klachten of bezwaren te bekommeren, òf van den organischen grondslag der ziekte geen notitie nemen en zijn genezingspogingen richten op de ontstane neurose.

De uitkomst zal dan terecht of ten onrechte aan deze of gene behandeling worden toegeschreven; men kan moeielijk algemeene voorschriften geven voor de behandeling van dergelijke gemengde ziekte-toestanden.

VIJF EN TWINTIGSTE VOORLEZING

ALGEMEENE LEER DER NEUROSEN

DE ANGST

Dames en Heeren,

Wat ik u in onze vorige bijeenkomst omtrent de nervositeit in het algemeen medegedeeld heb, moet u al zeer onvolledig en vrijwel onvoldoende hebben toegeschenen.

Eenerzijds kan ik mij dat gevoel best begrijpen en denk zoo dat het u vooral verwonderd moet hebben dat ik over angst zelfs geen woord gerept heb, een verschijnsel toch waarover de meeste zenuwlijders klagen en dat hen zoo pijnigen kan. Maar al te waar is het dat angst een vreeselijke kwelling is en deze de zieken soms tot de meest onzinnige handelingen drijven kan. Toch heb ik u in niets te kort willen doen. Integendeel, het was mijn oprecht voornemen om dit thema grondig en uitvoerig met u te behandelen.

Ik behoef u wel niet te zeggen wat men onder angst te verstaan heeft; ieder onzer kent dat gevoel of juister gezegd heeft deze gemoedsaandoening wel eens zelf doorleefd. Maar ik geloof dat men zich niet ernstig genoeg heeft afgevraagd waarom zenuwachtige menschen juist zooveel meer en zooveel erger angst ontwaren dan anderen. Mogelijk meent men dat dàt iets is dat vanzelf spreekt; gewoonlijk toch bezigt men de woorden „zenuwachtig" en „angstig" zoo door en voor elkaâr, dat

het is alsof zij hetzelfde beteekenen. Daartoe heeft men echter niet het recht; het komt voor dat menschen angstig maar overigens volstrekt niet nerveus zijn en ook dat nerveuse lieden allerlei verschijnselen vertoonen behalve juist dat van angst.

Hoe dat alles nu ook moge zijn, een ding staat vast, dat het angstvraagstuk een brandpunt vormt waarin de meest uiteenloopende en gewichtigste vragen samenkomen, een probleem, waarvan de oplossing een macht van licht verspreiden kan over ons gansche zieleleven. Ik zal niet beweren, dat ik u ten volle de oplossing brengen kan, maar toch moogt u verwachten, dat de psychoanalyse dit thema geheel anders aanvatten zal dan de schoolsche geneeskunde het doet. De laatste schijnt haar belangstelling vooral te schenken aan de vraag langs welke anatomische wegen de toestand van angst wordt voortgebracht. Het verlengde merg zou een prikkel ondergaan en de patient ervaren dat hij lijdt aan een vagus-neurose. Het verlengde merg is een interessant en mooi object. Zeer goed kan ik mij nog herinneren hoe ik voor jaren veel tijd en moeite aan de studie der medulla oblongata heb besteed. Maar ik moet bekennen dat, waar het te doen is om zich een psychologisch begrip te vormen van angst, voor het oogenblik niets mij zoo onverschillig laat als de kennis van de zenuwbaan langs welke de prikkels, die angst veroorzaken, worden geleid.

Men kan overigens angst hebben zonder dat deze iets met nerveusheid in 't algemeen heeft uit te staan. Zonder een nadere uitlegging te behoeven, begrijpt gij dat ik hier spreek van een angst dien ik een reëelen angst noem ter onderscheiding van een neurotischen angst. De reëele angst komt ons dan voor als iets rationeels en volkomen

begrijpelijks. Wij kunnen van hem zeggen dat hij een reactie is op de waarneming van een uitwendig gevaar, dat wil zeggen van een onverwachte, onvoorziene dreigende benadeeling; hij houdt verband met den vlucht-reflex, en men kan hem beschouwen als een uiting van het instinct van zelfbehoud. Bij welke gelegenheden, voor welke voorwerpen en in welke situaties de angst zich vertoont, hangt voor een groot deel natuurlijk af van den toestand van ons weten en van ons machtsgevoel tegenover de buitenwereld. Wij vinden het zeer begrijpelijk dat een wilde bang is voor een kanon en bij gelegenheid van een zons-verduistering door vrees bevangen wordt, terwijl een blanke, die met bovengenoemd oorlogswapen weet om te gaan en die bij machte is om de zon-eclips te voorspellen, noch voor het eene, noch voor het andere vrees koestert. Maar het kan ook gebeuren dat dat beter weten den angst bevordert omdat dit het gevaar vroegtijdig ontdekt. Zoo zal de wilde vrees hebben om het woud in te gaan als zijn speurzin hem waarschuwt dat een verscheurend dier hem daar dreigt, terwijl de persoon die onbekend is met de geheimen, die de wildernis herbergt, van dien angst bevrijd blijft; zoo zal ook de ondervindingrijke schipper angst kunnen ontwaren bij het ontdekken van een wolkje aan de lucht, — dat den passagier onbewogen laat — omdat het den ervaren zeeman het naderen van een orkaan voorspelt. Bij nadere overweging, zouden wij hieruit besluiten dat ons oordeel over den reëelen angst — hij moge dan rationeel en doelmatig wezen — toch noodig een grondige herziening verdient te ondergaan. De eenige doelmatige houding, die den mensch passen zou om aan te nemen bij dreigend gevaar, zou

namelijk dienen te bestaan in het rustig schatten van zijn eigen kracht en om dan deze te vergelijken met de hoeveelheid van de hem bedreigende kracht, ten einde te beslissen of vlucht dan wel verdediging of mogelijkerwijze een aanval de beste kans zal aanbieden om het gevaar te bezweren. Maar voor den angst is in dat verband geen plaats; alles wat gebeurt zou even goed en waarschijnlijk beter geschieden, als het niet tot angstvorming kwam. U ziet ook heel goed in, dat als angst zich in hooge mate vertoont, hij verre van doelmatig blijkt te zijn, dat hij elke handeling verlamt, ook de vlucht onmogelijk maakt. De reactie op gevaar is gewoonlijk een mengeling van een angst-gewaarwording en een afweerhandeling. Het dier, dat schrikt, maakt zich bang en vlucht, maar hierbij is de „vlucht" het doelmatige, niet het „angstig-zijn". Zoo zou men in de verleiding komen om nooit doelmatigheid te zien in het zich-voordoen van angst. Als men de angst-situatie zorgvuldiger gaat ontleden komt men misschien tot een beter begrip van de zaak. Het eerste wat ons bij die situatie opvalt, is het bedacht-zijn op naderend gevaar, hetgeen zich uit in een grootere oplettendheid der zintuigen en een verhoogde motorische spanning. Dat op-zijn-hoede-zijn-voor-gevaar, komt zonder twijfel het individu ten goede, ja, nalatigheid in dit opzicht kan zich ernstig wreken. Deze situatie heeft eenerzijds tot gevolg de motorische actie, straks de vlucht of beter nog krachtdadigen afweer, anderzijds dàt, wat wij als angsttoestand gewaarworden. Hoe meer de angstontwikkeling zich beperkt tot een eenvoudigen schijn van angst, tot een waarschuwing, des te minder stoornis ondervindt de overgang naar het op-zijn-hoede-zijn-voor-angst, des te doelmatiger

verloopt in daadwerkelijkheid het gansche proces. Het komt mij dus voor dat het op-zijn-hoede-zijn-voor-angst het doelmatige daarstelt en de angstontwikkeling het ondoelmatige afbeeldt in dat, wat wij angst noemen.

Ik zal niet nader ingaan op de vraag, of ons spraakgebruik met angst, vrees, schrik, eenzelfde iets uitdrukken wil of een bepaald verschillend iets bedoelt. Naar mijn meening, heeft angst betrekking op den toestand en slaat niet op het object, terwijl vrees de aandacht juist op het object richt. Schrik daarentegen schijnt werkelijk een speciale beteekenis te hebben, namelijk die van de gemoedsaandoening uit te drukken van iemand die zonder voorafgaand gevoel van dreigend gevaar plotseling door dat gevaar overvallen wordt. Men zou dus kunnen zeggen dat de mensch zich door den angst voor schrik behoedt.

Het zal u wel niet ontgaan zijn hoeveel verwarring er heerscht in het gebruik van het woord „angst" en hoeveel beteekenissen men het heeft verleend. Meestal verstaat men onder angst den subjectieven toestand waarin men geraakt bij de gewaarwording van „het zich ontwikkelen van angst" en geeft daar den naam aan van een affect. Wat is nu in dynamischen zin een affect? In elk geval een zeer samengesteld iets. In de eerste plaats omvat een affect bepaalde motorische innervaties of afvoergelegenheden, in de tweede plaats zekere gewaarwordingen van de plaats-gehad-hebbende motorische handelingen en de onmiddellijke lust- en onlust-gevoelens die, zooals men zegt, aan het affect den grondtoon verleenen. Toch geloof ik niet dat met deze opsomming het wezen van het affect voldoende weergegeven is. Bij eenige affec-

ten meent men meer te onderscheiden en te erkennen, dat de kern, die bovengenoemd geheel samenhoudt, de herhaling is van een speciale, belangrijke doorleefde gebeurtenis. Deze gebeurtenis zou slechts een lang geleden verkregen indruk van zeer algemeenen aard kunnen zijn, die thuis te brengen is niet in de voorgeschiedenis van het individu maar in die van de soort. Om me duidelijker uit te drukken, zou ik, wat zijne constructie aangaat, den toestand van affect willen vergelijken met dien van een hysterischen aanval; beide zijn de neêrslag van een herinnering. Den hysterischen aanval kan men dus vergelijken met een pas ontstaan individueel affect, het normale affect met de uiting van een algemeene, erfelijk geworden hysterie.

Gij moogt niet denken, dat wat ik u hier over affecten gezegd heb, door de normale psychologie als waar aangenomen wordt. Het zijn integendeel meeningen die gewassen zijn op den bodem der psychoanalyse, alleen daar thuis behooren. Wat u in de psychologie leeren kunt over affecten, de theorie bijvoorbeeld van James Lange, is voor ons, psychoanalytici, ten eenenmale onbegrijpelijk en niet voor bespreking vatbaar. Onze kennis van de affecten beschouwen wij ook niet als een vast-verzekerde, maar als een eerste poging om ons te oriënteeren op dit duister gebied.

Ik ga nu verder: wat het angst-affect betreft, meenen wij te weten van welke lang geleden ontvangen impressie het de herhaling weêrgeeft. Wij meenen dat het die is van „het proces van geboren worden", waarbij die groepeering van onlustgevoelens, afvoerprikkels en lichamelijke gewaarwordingen tot stand komt, die als voorbeeld heeft gediend van het-in-levensgevaar-verkeeren en

sindsdien door ons als angst-toestand gereproduceerd wordt. De enorme prikkel-verhooging, gevolg van de onderbreking van de bloeds-ververshing (van de inwendige ademhaling) tijdens de baring, was destijds oorzaak van het doorleven van angst; de eerste angst was dus van toxischen aard. De naam angst — angustiae, nauwte — doet het karakteristieke uitkomen van de adembeklemming, een angst, die destijds zich voordeed als een gevolg der werkelijke situatie en nu op het oogenblik in het affect nagenoeg geregeld gereproduceerd wordt. Wij beschouwen het ook als een omstandigheid van groote beteekenis dat die eerste angsttoestand plaats had ten gevolge van het van de moeder gescheiden worden. Natuurlijk huldigen wij de overtuiging dat de dispositie tot herhaling van den eersten angsttoestand door de reeks van ontelbare generaties zoo innig saâmgegroeid is met het organisme, dat niemand aan het angstaffect kan ontkomen, al zou hij — zooals de sage luidt — gelijk Macduff uit moeders lijf gesneden zijn. Wat bij de dieren die niet tot de klasse der zoogdieren behooren voor den angst-toestand als voorbeeld gediend heeft, kunnen wij niet zeggen. Daarom weten wij ook niet welk complex van gewaarwordingen bij deze schepselen aan onzen angst aequivalent is.

Misschien interesseert het u te weten hoe men op dat denkbeeld komen kan dat de oorsprong in het voorbeeld van het angst-affect tijdens de baringsakte zou gelegen zijn. Slechts voor een gering deel is deze idee een vrucht der bespiegeling; veeleer heb ik haar ontleend aan het naïeve denken van het volk. Toen ik ettelijke jaren geleden met eenige andere jonge geneesheeren van het ziekenhuis, waaraan ik destijds verbonden was, in een restaurant

aan het middagmaal zat, vertelde een assistent van de verloskundige kliniek wat voor een grappig voorval bij het jongste vroedvrouwen-examen had plaats gehad. Men had aan een examinanda de vraag gesteld, wat het beduidde als er zich bij de baring, meconium (excrementen) vertoonde in het afvloeiend vruchtwater, en deze had onmiddellijk geantwoord: „Dat beteekent dat het kind in angst zit". Zij werd uitgelachen en afgewezen voor haar examen. Maar in stilte gaf ik haar gelijk en begon te vermoeden, dat deze arme vrouw uit de volksklasse op nuchtere wijze gewezen had op het bestaan van een zeer gewichtig verband.

We willen ons nu gaan bezighouden met den nerveusen angst en nagaan welke nieuwe vormen van symptomen en verhoudingen de angst bij nerveuse personen ons biedt. Hier komt velerlei in aanmerking. In de eerste plaats doet zich een angst in 't algemeen voor, een zoogenaamde vlottende angst, die als in gereedheid staat zich te hechten aan elken ook maar eenigszins daarvoor geschikten voorstellingsinhoud, die op het oordeel invloed uitoefent, partij trekt van verwachtingen, op elke gelegenheid loert en daarvan gebruik maakt om zich te rechtvaardigen. Aan dezen toestand geven wij den naam van „verwachtings-angst" of „angstig-afwachten". Door zulk een angst bezochte menschen, zien steeds den somberen kant van alles wat gebeuren kan, elke toevallige gebeurtenis wordt hun tot een voorteeken van naderend onheil; zij leggen alles in hun nadeel uit. Bij vele lieden, die men overigens niet als zieken zou beschouwen, vindt men als karaktertrek een dergelijke neiging om steeds onheil te duchten, men noemt hen pessimisten; geregeld vertoont zich die verwachtingsangst in hooge mate bij lijders

aan „angst-neurose", een aldus door mij genoemde nerveuse aandoening, en die ik rangschik in de rubriek der actueele neurosen.

Een tweede vorm van angst die, in tegenstelling met den zooeven beschrevenen, veel meer psychisch gebonden en aan zekere objecten en situaties geassocieerd is, karakteriseert de zoo menigvuldig voorkomende en vaak zoo zonderlinge „phobieën".

De welbekende Amerikaansche psycholoog Stanley Hall heeft nog niet lang geleden zich de moeite gegeven om deze gansche reeks van phobieën van mooie Grieksche namen te voorzien. Dat klinkt als de opsomming van de tien plagen van Egypte, alleen met dit onderscheid dat het getal hier verre overtroffen wordt. Laat ik alles wat voorwerp of inhoud eener phobie worden kan eens de revue laten passeeren, dan defileeren voor mijn geest: duisternis, vrije lucht, open pleinen, katten, spinnen, rupsen, slangen, muizen, onweêr, scherpe voorwerpen, bloed, besloten ruimten, gedrang van menschen, eenzaamheid, een brug overgaan, varen, rijden, enz. Bij een eerste poging om wegwijs te worden in dit gewemel, doet men goed met er drie groepen in te onderscheiden. Vele van de gevreesde situaties of voorwerpen hebben ook voor ons, normale menschen, iets onbehagelijks, kunnen ons doen huiveren, vermogen ons het gevoel van gevaar in te boezemen, vandaar dat deze phobieën ons niet zoozeer onbegrijpelijk, maar eerder erg overdreven voorkomen. Zoo voelen de meesten van ons weerzin bij het zien van een slang. Men kan wel zeggen dat de slangen-phobie een algemeen menschelijke is. In een zijner geschriften geeft Charles Darwin den naren angstigen indruk weer, door een slang op hem gemaakt, toen deze op hem afkwam,

niettegenstaande hij zich tegelijk rekenschap gaf voor den aanval van het dier beveiligd te zijn, daar hij zich in de diergaarde in een ruimte bevond, waar een dik glas het reptiel van de buitenwereld afsloot.

Bij een tweede groep brengen wij die gevallen onder, waarin nog wel een relatie tot gevaar bestaat, maar tot een gevaar, waarmede wij vertrouwd geworden zijn, dat wij hebben leeren gering schatten, waarvoor wij geen vrees meer gevoelen. De meeste situatie-phobieën behooren hiertoe. Wij zijn er ons van bewust dat als we reizen in den spoortrein, wij meer kans hebben om een ongeluk te krijgen dan als we rustig thuis op onzen stoel blijven zitten; wij weten ook dat een schip vergaan kan en dat we, aan boord zijnde, meer kans van verdrinken zullen hebben dan als we aan den wal blijven; toch denken we niet aan die gevaren en rijden met den trein of varen met het schip. Men kan ook niet ontkennen dat er kans bestaat om in de rivier of het kanaal te verdrinken als men een brug overgaat juist op het oogenblik dat deze instort, maar aangezien dit laatste zoo hoogst zelden gebeurt, kan dat gevaar buiten berekening blijven. Ook de eenzaamheid heeft hare bezwaren en er kunnen zich omstandigheden voordoen dat wij liever niet alleen blijven, maar dat mag toch geen reden zijn die ons zou noodzaken onder geen beding ooit maar een oogenblik alleen te kunnen zijn. Hetzelfde geldt ten opzichte van het verkeeren in menschengedrang, het zich bevinden in een besloten ruimte, het onweêr, enz. Wat ons vreemd voorkomt bij dergelijke phobieën van zenuwlijders is niet zoozeer haar inhoud als wel haar intensiteit. De angst der phobieën is waarlijk

onberekenbaar. En dikwijls krijgen wij den indruk dat de zenuwlijders zich heelemaal niet benauwd maken voor dezelfde dingen en situaties, die onder bepaalde omstandigheden ook bij ons angst wekken kunnen, en die zij met denzelfden naam aanduiden.

Nu rest ons ter bespreking nog een derde groep van phobieën, en wel een waar wij met ons verstand heelemaal niet meer bij kunnen. Als een sterke volwassen man door angst weêrhouden wordt door een straat of over een plein in de plaast zijner inwoning te gaan; als een gezonde, goed ontwikkelde vrouw, door een waanzinnigen angst wordt aangegrepen, eenvoudig omdat een kat langs den zoom van haar japon strijkt of omdat een muisje door de kamer loopt, hoe moeten wij daar een verband zoeken met gevaar, dat kennelijk voor die met phobie-behepten schijnt te bestaan?

Het kan, wat de dier-phobie aangaat, niet op rekening worden gesteld van een verhoogde antipathie die de mensch in 't algemeen tegen dieren hebben zou; wij hebben toch bewijzen genoeg om eerder een voorliefde voor dieren bij den mensch aan te nemen; tal van menschen bij voorbeeld, kunnen geen kat voorbij laten gaan zonder haar aan te halen of te streelen. De naam van de door de vrouwen zoo gevreesde muis, is tegelijk ook een geliefdkoosd teederheidsnaampje; menig meisje dat zich gaarne zoo door haar minnaar hoort noemen, schreeuwt het uit van angst als ze het bevallige diertje dat dien naam voert, ziet. De eenige verklaring die zich aan ons opdringt voor de houding van den aan pleinvrees en straatangst lijdenden man is dat hij zich als een kind gedraagt. De opvoeding leert het kind dat het voorzichtig moet

zijn en gevaren te duchten heeft als het zich op straat begeeft, of een druk marktplein over moet; en werkelijk raakt onze lijder aan plein-vrees zijn angst kwijt als men hem bij het oversteken van een plein vergezelt.

Beide hier beschreven angst-vormen, de vrij vlottende verwachtings-angst en de met phobieën samenhangende zijn onafhankelijk van elkaar. Men moet niet denken dat de een hooger staat dan de ander, zij komen ook slechts bij uitzondering en dan nog maar bij toeval in één persoon vereenigd met elkander samen voor. Een gevoel van algemeenen angst, hoe sterk die ook wezen moge, behoeft zich niet in phobieën te uiten; personen die hun gansche leven lang geplaagd zijn geworden door plaatsangst, kunnen volkomen vrij zijn van elke inmenging van den pessimistischen verwachtingsangst. Vele phobieën, de plaats-angst, de spoorwegangst, komen opvallend meer voor op rijperen leeftijd, andere als de vrees voor duister, voor onweêr, voor dieren, schijnen van jongs af aan bestaan te hebben. Die van de eerste soort hebben de beteekenis van zware ziekten; de laatste doen meer denken aan zonderlingheden, aan luimen. Als iemand phobieën vertoont van laatstgenoemden aard, dan kan men bij hem of haar in den regel het voorhanden zijn van nog andere, analoge vermoeden. Ik moet hieraan toevoegen, dat wij deze phobieën gezamenlijk onderbrengen onder het begrip angst-hysterie, dat wil dus zeggen dat wij haar als een aandoening beschouwen die zeer nauw verwant is aan de conversie-hysterie.

De derde vorm van nerveusen angst stelt ons voor het probleem dat hier in 't geheel geen verband meer te zien is tusschen angst en dreigend

gevaar. Deze angst doet zich bij voorbeeld voor bij de hysterie, als begeleider van de hysterische verschijnselen of onder een of andere aanleiding tot opwinding die ons weliswaar een uitbarsting van een gemoeds-aandoening zou doen verwachten, maar juist allerminst een angstaffect, of die, geheel en al bevrijd van alle bijomstandigheden, zich als een vrijen angst-aanval voordoet en zoowel ons als den patiënt onbegrijpelijk voorkomt. Van een gevaar of een kans voor gevaar, zooals een overdreven fantasie zich dat zou kunnen voorstellen, is dan in geen geval sprake. Bij zulke spontane aanvallen zien wij dan dat het complex, dat wij angsttoestand noemen, de vatbaarheid vertoont om uit elkaar te spatten. De aanval in zijn geheel kan zich voordoen als een enkelvoudig, zeer sterk uitgebeeld verschijnsel, door beven, een duizeling, hartkloppingen, ademnood, en het algemeen gevoel, waaraan wij den angst zouden kunnen herkennen, kan daarbij ontbreken of onduidelijk zijn. En toch moeten wij deze toestanden die wij als angst-aequivalenten beschrijven, in alle klinische en aetiologische verhoudingen met angst gelijkstellen.

Nu doen zich twee vragen voor. Mag men, waar de reëele angst doorgaans een reactie op gevaar is, dezen en den neurotischen angst, waarbij het gevaar geen of bijna geen rol speelt, met elkaar in verband brengen. En hoe moeten wij den neurotischen angst opvatten? We mogen toch verwachten: dat waar angst is, er ook iets moet bestaan waarvoor men zich angstig maakt.

De klinische waarneming geeft ons verschillende aanduidingen die ik u hier wil mededeelen en die leiden kunnen tot het begrip van den neurotischen angst.

a. Het is niet moeielijk om te constateeren, dat de verwachtings-angst of het angstgevoel in het algemeen nauw verband houdt met zekere voorvallen in het geslachts-leven, of anders gezegd met zekere aanwendingen van de libido. Het eenvoudigste en leerrijkste geval doet zich bij die personen voor die zich blootstellen aan sexueele opwekking van intensieven aard, maar daarbij niet komen tot voldoende ontlading, die niet tot bevrediging komen. Dat is bij voorbeeld het geval bij mannen tijdens hun verloving, bij vrouwen wier mannen over een onvoldoende potentie beschikken, of die uit voorzorg, om zwangerschap te voorkomen, de geslachtsgemeenschap onvolledig uitoefenen of opschorten. Onder dergelijke omstandigheden verdwijnt de libidineuse opgewektheid en treedt in haar plaats angst, zoowel in den vorm van afwachtings-angst als in dien van angstaanvallen of angstaequivalenten. Zoo wordt de coitus interruptus, als deze tot een gewoonte is geworden om zwangerschap te voorkomen, geregeld bij mannen maar vooral ook bij vrouwen, een oorzaak van angstneurose en is het in de practijk wenschelijk om, waar deze verschijnselen zich voordoen, te onderzoeken of in de eerste plaats die oorzaak niet in het spel is. Telkens en telkens weêr kan men zich vergewissen dat inderdaad de angstneurose verdwijnt, als de sexueele verkeerdheid ophoudt.

Voor zoover mij bekend is, wordt aan een verband tusschen sexueele beperking en angsttoestanden ook door artsen, die zich niet met psychoanalyse bezighouden, niet meer getwijfeld. Alleen begrijp ik best dat men niet zal nalaten een poging te doen om de relatie om te keeren door te beweren

dat het in bovenbeschreven gevallen personen betreft die reeds voor dien tijd angst vertoonden en zich daarom beperken in hun sexueele handelingen. De verhouding der vrouwen, wier medewerking in de sexueele daad in essentie van passieven aard is, dat is, welke bepaald wordt door de behandeling van de zijde van den man, komt daarmede in directe tegenspraak. Hoe meer temperament een vrouw vertoont, dat is, hoe grooter hare geneigdheid is voor den congressus en hoe grooter hare behoefte is aan sexueele bevrediging, des te zekerder zal zij reageeren met angstverschijnselen als de man impotent is of coitus interruptus doet, terwijl die tekortkomingen van den man bij anästhetische en weinig-libidineuse vrouwen een veel geringere rol spelen.

De sexueele onthouding, die tegenwoordig door de geneesheeren zoo warm wordt aanbevolen, heeft natuurlijk alleen dan dezelfde beteekenis voor het ontstaan van angst-toestanden, als de in hare bevrediging gedwarsboomde libido krachtig genoeg is en niet voor het aanzienlijkste deel voor sublimeeringsdoeleinden wordt aangewend. De vraag of deze factoren zullen blijken in staat te zijn om ziekte te verwekken is er een van quantitatieven aard. Ook daar waar het niet ziekte betreft maar karaktervorming, ziet men spoedig dat sexueele beperking hand aan hand gaat met een zekeren toestand van vreesachtigheid en zwaartillendheid, terwijl onverschrokkenheid en vrijmoedigheid zich veeleer vertoonen als eigenschappen van hen die aan den sexueelen drang geen hindernissen in den weg leggen. Alhoewel deze omstandigheden verband houden met, en complicaties ondergaan door, opvoeding en conventie, zoo kan men toch in 't alge-

meen wel aannemen dat angst en sexuëele beperking hand aan hand gaan.

Ik heb u nog bij lange na niet alle waarnemingen medegedeeld die aan de beweerde betrekking van oorzaak en gevolg tusschen libido en angst steun geven. Daartoe behoort bij voorbeeld nog de invloed die zekere periodes van het leven op de ontwikkeling van angsttoestanden hebben, zooals de puberteits-tijd en die van de meno-pause, tijdens welke de libido-voortbrenging mag verondersteld worden aanmerkelijk verhoogd te zijn. In vele toestanden van opwinding kan men duidelijk waarnemen dat libido en angst gemengd voorkomen en ten slotte constateeren dat angst in de plaats treedt van libido. Den indruk, dien al deze feiten op ons maken is van tweeërlei aard; in de eerste plaats ontwaart men dat er een stuwing van libido is die belemmering ondervindt om op normale wijze te worden aangewend en in de tweede plaats bespeurt men dat men zich daarbij geheel en al bevindt op het gebied der somatische voorvallen. Hoe de angst ontstaat uit de libido is niet onmiddellijk na te gaan; men kan alleen vaststellen dat er libido wordt vermist en dat er in haar plaats angst wordt waargenomen.

b. Een tweede vingerwijzing geeft ons de analyse der psychoneurosen, in 't bizonder die van de hysterie. Wij hebben vernomen dat bij deze aandoening de verschijnselen dikwijls vergezeld worden door angst, maar ook door vlottenden angst die zich aanvalsgewijze voordoet of blijvend zich vertoont. De patiënten kunnen er zich geen rekenschap van geven waarvoor zij angst hebben en associeeren dien angst, door een onmiskenbare secundaire verwerking, met de het meest voor de

hand liggende phobieën, als: die van dood-gaan, gek-worden, een beroerte krijgen. Als wij de situatie, waaruit de angst of van-angst-vergezeld-gaande verschijnselen zijn voortgekomen, aan een analyse onderwerpen, dan kunnen we geregeld aangeven welke normale afloop van een psychisch proces belemmerd is geworden en welk angst-verschijnsel daarvoor in de plaats getreden is. Anders gezegd, dan bouwen wij in onze gedachten het onbewust verloop van het proces zoo op, alsof dit geen verdringing ondergaan heeft en zich ongehinderd tot in het bewustzijn heeft kunnen voortzetten. Dit proces moet ook door een bepaald affect begeleid geweest zijn, en nu zien wij tot onze verbazing, dat dit affect, dat den normalen afloop begeleidt na de verdringing in elk geval, door angst wordt vervangen, onverschillig wat zijn eigen hoedanigheid is. Als wij dus een hysterischen angsttoestand voor ons hebben, dan kan zijn onbewust correlaat een aandoening van analogen aard zijn, dus van angst, schaamte, verlegenheid maar ook evengoed een positief libidineuse opwekking of een vijandelijk agressief gevoel, als woede, en ergernis. De angst is derhalve de algemeen gangbare munt, waarvoor alle gemoedsaandoeningen kunnen ingewisseld of omgeruild worden als de daartoe behoorende voorstellings-inhoud aan verdringing onderhevig is.

c. Een derde ervaring doen wij op bij patiënten met dwanghandelingen die, wat merkwaardig is, van angst verschoond schijnen te blijven. Als wij hen pogen te verhinderen om aan hun dwanghandeling toe te geven, aan hun neiging tot wasschen, tot uitvoeren van een ceremonieel, of, als zij zelf pogen geen gevolg te geven aan een dwang-neiging,

dan worden zij door een ontzettenden angst genoodzaakt aan den dwang toe te geven. Wij maken hieruit op dat de angst achter de dwang-handeling dekking vond, en dat aan den dwang werd toegegeven om den angst te voorkomen. De angst, die zich anders vertoonen zou, wordt dus bij de dwanghandeling vervangen door symptoom-vorming en als wij bij de hysterie den gang van zaken nagaan, dan vinden wij bij deze neurose een analoge verhouding, als een gevolg van het verdringings-proces hetzij zuivere ontwikkeling van angst, hetzij angst met symptoomvorming, of wel meer volledige symptoomvorming zonder angst.

Het zou dus, in abstracten zin, niet onjuist zijn om te zeggen dat symptomen in 't algemeen slechts gevormd worden om te ontkomen aan den anders onvermijdelijk zich ontwikkelenden angst. Deze opvatting brengt om zoo te zeggen den angst in het brandpunt onzer belangstelling in de neurose-vraagstukken.

Door hetgeen wij bij angstneurose geobserveerd hadden, waren wij tot de slotsom gekomen dat het afleiden der libido van hare normale aanwending, hetgeen den angst doet ontstaan, geschiedt op grond van de somatische processen. De analysen der hysterie en der dwangneurosen doen ons zien dat, als er aan de psychische eischen niet voldaan wordt, diezelfde afleiding van de libido hetzelfde gevolg kan hebben. Zooveel weten wij dus omtrent het ontstaan van den nerveuzen angst; dat alles heeft nog veel onbestemds in zich. Voorloopig zie ik echter geen weg die ons verder kan brengen. De tweede taak, die wij ons gesteld hebben, het aanbrengen van een verband tusschen den nerveuzen angst, die abnormaal aangewende libido is, en den

reëelen angst, die een reactie is op gevaar, schijnt nog moeielijker te volbrengen te zijn. Men zou kunnen meenen dat werkelijke en nerveuse angst twee dingen zijn die lijnrecht tegenover elkander staan en toch bezitten wij geen middel om ze op 't gevoel van elkander te onderscheiden.

Ten slotte wordt het gezocht verband gevonden als wij de vaak vermoede tegenstelling tusschen de ikheid en de libido in aanmerking nemen. Gelijk wij weten, is het ontstaan van angst de reactie van de Ikheid op het gevaar en het sein dat de vlucht moet worden genomen; het komt ons dan waarschijnlijk voor dat bij den nerveusen angst, de Ikheid een dergelijke poging doet om voor de eischen die haar libido haar stelt op de vlucht te slaan, dat zij dat inwendig gevaar op gelijke wijze behandelt alsof het een uitwendig gevaar gold. Hiermede zou aan de voorwaarde voldaan zijn dat daar, waar angst zich vertoont, er ook iets zijn moet, waarvoor men zich beangst maakt. Nog verder zou de analogie kunnen getrokken worden. Zooals men een poging tot vluchten voor uitwendig gevaar in haar geboorte stuit door standhouden en het nemen van doelmatige verdedigingsmaatregelen, zoo komt ook de ontwikkeling van nerveusen angst tot staan door de vorming van symptomen, hetgeen den angst bindt.

De moeielijkheid om een en ander te begrijpen ligt hem nu elders. De angst die een vlucht van de Ikheid voor haar libido voorstelt, moet toch uit die libido zelf zijn voortgekomen. Dat is niet duidelijk en herinnert ons er aan dat wij niet mogen vergeten, dat de libido van een persoon toch ten slotte hem zelf toebehoort en zich niet als iets uitwendigs in oppositie tegen hem kan stellen. Het is

de topische dynamica der angstontwikkeling, die ons nog duister is, de vraag wat voor psychische energieën daarbij worden aangewend en van welke psychische systemen zij afkomstig zijn. Ik kan u niet beloven, ook deze vraag te beantwoorden, maar om onze bespiegeling ter hulp te komen willen wij niet nalaten, twee andere sporen te volgen en daarbij weêr gebruik maken van de directe waarneming en van het analytisch onderzoek. Wij willen nagaan hoe bij het kind de angst ontstaat en waar de aan de phobieën gebonden nerveuse angst vandaan komt.

Angst bij kinderen is iets zeer gewoons en zeer moeielijk schijnt het te zijn om uit te maken of die van nerveusen of reëelen aard is. Ja, de manier van zich gedragen van het kind kan het moeielijk maken om te onderscheiden of zijn angst nerveus of reëel is. Aan den eenen kant baart het ons geen verwondering als het kind angst vertoont voor alle vreemde personen, nieuwe situaties en voorwerpen en schrijven we allicht de reactie toe aan zijn zwakheid en onwetendheid. Wij dichten het kind dus een sterke neiging tot werkelijken angst toe en zouden het zeer begrijpelijk vinden als het deze neiging tot angst als erfenis had medegekregen. Het kind zou zoodoende slechts de verhouding reproduceeren waarin de oermensch en de nog levende wilde volksstammen staan, waar zij — als gevolg van hunne onwetendheid en hulpeloosheid — angst hadden en hebben voor alle nieuwigheden en voor zoovele dingen die wij kennen en ons geen vrees veroorzaken. Ook zou dat geheel strooken met onze verwachting dat de phobieën van het kind, ten minste voor een deel, nog dezelfde zouden zijn die, naar wij veronderstellen, in die

oertijden der menschelijke ontwikkeling voorkwamen.

Aan den anderen kant mogen we niet vergeten, dat niet alle kinderen even angstig zijn, en dat juist die kinderen die bizonderen angst vertoonen voor alle mogelijke voorwerpen en situaties, zich later ontpoppen als nerveuse lieden. De nerveuse voorbeschiktheid verraadt zich dus ook door een duidelijk uitgedrukte neiging tot reëelen angst; het angstgevoel schijnt het primaire te zijn en men komt tot de slotsom dat het kind en de opgroeiende jonge man zich bevreesd maken voor de hoegrootheid hunner libido, juist omdat ze zich nu eenmaal voor alles bevreesd maken. Hiermede zou dus het ontstaan van den angst uit de libido van de baan zijn geschoven en als men de oorzaken bestudeerde die leiden tot reëelen angst, zou men, consequent zijnde, tot de opvatting komen, dat men de naaste oorzaak der neurosen zoeken moet in het zich-bewust-zijn van eigen zwakte en hulpeloosheid — in 's menschen minderwaardigheid volgens de terminologie van A. Adler — zooals zich dat van de kinderjaren uit doorzetten kan tot op rijperen leeftijd.

Dat klinkt zoo eenvoudig en verleidelijk, dat het rechtens op onze aandacht aanspraak heeft. In elk geval zou het een verschuiving met zich brengen van het raadsel der nervositeit. Het voortbestaan van het minderwaardigheidsgevoel — en daarmede van de voorwaarde van angst te voelen en van symptoomvorming — schijnt op zoo goede gronden te berusten, dat het eigenlijk vreemd zou zijn als toevalligerwijze zoo iets als gezondheid zich kon voordoen. Wat zien wij echter als wij den angst bij kinderen aan een degelijk onderzoek

onderwerpen? Allereerst maakt het kind zich bang voor vreemde menschen; eerst dan krijgen situaties beteekenis in zijn oog als er personen in voorkomen; voorwerpen komen pas later in aanmerking. Het kind maakt zich echter niet bang voor die vreemde lieden, omdat het meent dat deze wat tegen hem in 't schild voeren en het zijn zwakte inziet tegenover hun kracht, hen dus als een gevaar beschouwt voor zijn bestaan, voor zijn veiligheid en voor zijn vrij blijven van pijn. Zulk een kind vol argwaan en bevangen door vrees voor gevaar van alle kanten is een theoretisch bouwsel dat van nul en geener waarde is. Neen, het kind schrikt voor de vreemde gedaante, omdat het gewoon is zijn blik op de vertrouwde en geliefde persoon, laat ons zeggen op de moeder, te laten rusten. Het is zijn ontgoocheling en zielsverlangen die zich omzetten in angst, dus in libido die niet kan aangewend worden, die dan niet vlottend gehouden kan worden, maar als angst wordt ontladen. Het kan ook bezwaarlijk toeval zijn, dat in deze situatie, die ons als voorbeeld van kinderangst dient, zich de omstandigheden weder voordoen die het proces beheerschten tijdens het terwereld-komen van het kind, de scheiding namelijk van de moeder.

De eerste door de situatie beheerscht wordende kinderphobieën zijn die voor het duister en voor de eenzaamheid; de eerste blijft dikwijls het leven lang voortbestaan; aan beide gemeen is het verstoken zijn van de zorgdragende persoon, van de moeder dus. Eens was ik getuige van het volgend tooneeltje dat zich afspeelde in een aangrenzende kamer. Een kind, dat zich daar in het duister bevond, hoorde ik roepen: ,,Tante praat toch tegen

me, ik ben zoo bang!" — „Maar wat heb je daaraan, je kunt me toch niet zien!" zegt tante, waarop het kind liet volgen: „Als iemand praat wordt het lichter!" Het heimwee bij het verkeeren in het duister wordt dus omgezet in angst voor de duisternis. Wel verre daarvan dat de nerveuse angst alleen secundair zou zijn en een bizonder geval daarstellen van den reëelen angst, zien wij veeleer bij het kleine kind, dat iets zich voordoet als reëelen angst dat met den nerveusen angst den essentieelen karaktertrek gemeen heeft van te ontstaan uit niet-aangewende libido. Het kind schijnt weinig reëel angstgevoel met zich mede te hebben gebracht; het geeft geen blijk angst te gevoelen in al die situaties die later aanleiding tot phobieën geven: het zichbevinden op hoogten, het gaan over smalle vondertjes over het water, het rijden in een spoorwagen, het varen op een schip; en des te minder angst toont het naarmate het onwetender is. Het zou zeer te wenschen zijn dat het meer van zulke levensbehoedende instincten door overerving had medegebracht, stellig zou dat de taak om te waken tegen het zich blootstellen aan allerlei gevaren zeer vergemakkelijken. In werkelijkheid overschat echter het kind in den beginne zijn krachten en kent geen angst doordat het de gevaren niet kent. Zoo zal het dicht aan den waterkant loopen, uit een open raam hangen, met scherpe voorwerpen spelen of met vuur, kortom alles doen wat hem schaden en zijn verzorgers angst aanjagen kan. Het is aan de opvoeding te wijten, als ten leste bij het kind de reëele angst ontwaakt, daar zij aan het wicht toch niet toestaan kan om door ervaring zelf wijs te worden.

Als er nu kinderen voorkomen, bij wie deze

aankweeking van en aansporing tot angstig-zijn maar in al te goede aarde valt en die dan ook zelfs gevaar ontdekken, waarvoor men hen niet gewaarschuwd heeft, dan kan men dat zoo verklaren dat zij in hun constitutie een grootere libidineuse behoefte hebben medegebracht of op zeer jongen leeftijd gewend zijn aan bevrediging hunner libido. Geen wonder, als uit deze kinderen ook de latere zenuwlijders voortkomen; wij weten toch, dat de ongeschiktheid om een aanzienlijke stuwing van de libido langeren tijd te verdragen, bizonder het ontstaan eener neurose begunstigt. Zooals u ziet komt hier het constitutioneel moment ook tot zijn recht, het moment, waarvan wij de rechten stellig niet willen bestrijden. Alleen verzetten wij ons er tegen als iemand de rechten van alle andere momenten zou willen te kort doen ten voordeele van de aanspraken van dat moment en aan dit ook daar een plaats inruimen waar het, volgens de ervaring die ons de waarneming en de analyse bezorgen, niet thuis behoort of die het niet dan als laatste in de rij toekomt.

Uit hetgeen de waarnemingen omtrent de vreesachtigheid van kinderen ons hebben geleerd mogen wij het besluit trekken: dat de kinderangst weinig met den reëelen angst heeft uit te staan maar daarentegen nauw verwant is aan den nerveuzen angst der volwassenen. Evenals deze ontstond zij uit nietaangewende libido en ruilde het liefdesobject, dat zij moest derven, voor een of ander voorwerp uit de omgeving of voor een situatie.

Nu zult u het aangenaam vinden te vernemen dat de analyse der phobieën ons niet veel nieuws ter leering meer biedt. Bij haar heeft namelijk hetzelfde plaats als bij den angst der kinderen; aldoor

wordt niet-aanwendbare libido in een schijnbaar reëelen angst omgezet en aldus wordt een onbeduidend uitwendig gebaar in de plaats geschoven van de eischen die de libido stelt. De overeenstemming heeft niets bevreemdends, want de infantiele phobieën zijn niet alleen het voorbeeld voor de latere, die wij tot de „angst-hysterie" rekenen, maar de directe voorwaarde voor haar ontstaan en het voorspel er van. Elke hysterische phobie kan zich beroepen op daaraan voorafgeganen kinderangst en zet dezen voort ook dan als de angst een anderen inhoud heeft en derhalve anders genoemd moet worden.

Het onderscheid tusschen beide aandoeningen is gelegen in het mechanisme. Voor de omzetting van den angst in libido is het bij den volwassene niet meer voldoende dat de libido in den vorm van verlangen voor het oogenblik onbruikbaar is geworden. Hij heeft al lang geleerd dergelijke libido vlottend te houden of anders aan te wenden. Maar als de libido tot een psychische prikkeling behoort die verdrongen is geworden, dan zijn weêr overeenkomstige verhoudingen hersteld als die welke zich bij het kind vertoonen dat nog geen onderscheid tusschen bewust en onbewust kent, en dan is door de regressie op de infantiele phobie tevens de weg gebaand, langs welken de omzetting van de libido in angst zich gemakkelijk kan voltrekken. Wij hebben, weliswaar, zooals u zich zult herinneren, veel over de verdringing gesproken, maar daarbij steeds slechts de lotgevallen van de voorstelling, die verdrongen moest worden, nagegaan, natuurlijk omdat deze gemakkelijker te herkennen en te vormen was. Maar steeds hebben we gezwegen over hetgeen er gebeurt met het affect dat met de verdron-

gen voorstelling samenhing, en nu eerst ervaren wij dat het lot dat hem wacht daarin bestaat dat het in angst wordt omgezet, onverschillig welke hoedanigheid het affect zou vertoond hebben als het tot normale uiting had kunnen komen.

Deze omzetting van het affect nu, is verreweg het belangrijkste stuk van het verdringingsproces. Er over te redeneeren is niet zoo gemakkelijk, daar wij het bestaan van onbewuste affecten niet in denzelfden zin als dien van de onbewuste voorstellingen als vaststaande kunnen aannemen. Een voorstelling — deze moge bewust of onbewust zijn — blijft, op eenig verschil na, een en hetzelfde; wat met een onbewuste voorstelling gelijk staat vermogen wij aan te duiden. Een affect echter is een afvoerproces dat anders beoordeeld dient te worden dan zooals dat het geval is met een voorstelling; het is niet te zeggen waar het in het onbewuste meê overeenkomt zonder diepgaand nadenken en het ophelderen van onze vooropzettingen betreffende de psychische processen. Dat kunnen wij hier niet doen. Maar wij willen den indruk, dien wij verkregen hebben, namelijk dat het ontstaan van angst innig met het systeem van het onbewuste is verbonden, vasthouden.

Ik zeide, dat de omzetting in angst, of liever de afvoer in den vorm van angst, het te verwachten lot is van de libido die zich in verdringing bevindt. Ik moet hier bij zeggen: dat het niet het eenige, onvermijdelijke is. Bij de neurosen zijn processen in werking die ten doel hebben deze angstontwikkeling tegen te gaan, een doel dat door hen langs verschillende wegen wordt bereikt. Duidelijk kunnen wij bij voorbeeld bij de phobieën twee phasen in het neurotisch proces onderscheiden. Tijdens de eerste

phase houdt het proces zich bezig met verdringing en omzetting van de libido in angst die gebonden wordt aan een uitwendig gevaar. Tijdens de tweede phase worden alle voorzichtigheids- en voorbehoedmaatregelen getroffen die dienen om te voorkomen dat er eenige aanraking plaats hebbe met dit gevaar dat als van buiten komend beschouwd wordt. De verdringing komt overeen met een poging van de Ikheid om te vluchten voor de libido die als gevaar wordt ontwaard. De phobie kan men vergelijken bij een verschansing tegen dat uitwendig gevaar dat nu in de plaats staat voor de gevreesde libido. Het zwakke punt in het verdedigingssysteem bij de phobieën bestaat natuurlijk hierin, dat de naar buiten zoo goed versterkte vesting, aan den binnenkant onverdedigd blijft. De projectie naar buiten van het libido-gevaar kan niet goed tot stand komen. Bij de andere neurosen zijn daarom andere verdedigings-systemen tegen de mogelijkheid van angst-ontwikkeling in gebruik. Dit is een zeer belangrijk stuk van de psychologie der neurosen; het zou ons echter, jammer genoeg, te ver voeren hierop nader in te gaan; daarbij eischt het een meer deugdelijke, speciale kennis van zaken. Nog een ding wil ik hieraan toevoegen. Ik heb u toch al gesproken van de „tegenbezetting", die bij de verdringing de Ikheid in de weêr brengt en welke zij voortdurend onderhouden moet om de verdringing in stand te doen blijven. Aan deze tegenbezetting is de taak opgedragen om de verschillende verdedigingswijzen tegen de angstontwikkeling na de verdringing te regelen.

Laat ons nu tot de phobieën terugkeeren. Ik durf wel zeggen dat gij nu inziet hoe weinig afdoende het is als men alleen volstaan wil met haar

inhoud te verklaren, als men zich voor niets anders interesseert dan hoe het komt, dat dit of dat object of deze of gene situatie tot het onderwerp eener phobie wordt gemaakt. De inhoud eener phobie heeft voor deze ongeveer dezelfde beteekenis die de manifeste droomfaçade heeft voor den droom. Met voorbehoud van de noodige beperkingen, mag men toegeven, dat er onder de phobieën vele voorkomen, waarvan de inhoud volgens Stanley Hall, op grond van phylogenetische herediteit, geschikt is om tot angst-objecten te worden. Ja, dat komt overeen met het feit, dat vele dingen, die angst verwekken, hun samenhang met het gevaar slechts door een symbolische betrekking kunnen aanwijzen.

Zoo zijn wij tot de overtuiging gekomen, dat het angst-vraagstuk ongetwijfeld een centrale plaats onder de vraagpunten der psychologie van de neurose inneemt. Wij hebben een sterken indruk gekregen dat de ontwikkeling van den angst verbonden is met de lotgevallen van de libido en met het systeem van het onbewuste. Slechts een punt vonden we dat er als het ware geen verband mede hield, dat als een leemte in onze opvatting bestaan bleef, dat eene, zoo moeielijk bestrijdbare feit, dat de reëele angst moet opgevat worden als een instinct van zelfbehoud van de Ikheid.

ZES EN TWINTIGSTE VOORLEZING

ALGEMEENE LEER DER NEUROSEN

DE LIBIDO-THEORIE EN HET NARCISMUS

Dames en Heeren!

Herhaalde malen en nu onlangs weêr hebben wij het verschil behandeld dat er tusschen het Ikheids-instinkt en de geslachts-aandrift bestaat. De verdringing heeft ons in de eerste plaats aangetoond, dat deze beide met elkander in tegenstelling kunnen komen, dat dan de geslachts-aandriften volkomen het onderspit delven en genoodzaakt zijn om langs den omweg der regressie bevrediging te zoeken, waarbij zij aldus in hare ongebondenheid schadevergoeding vinden voor haar nederlaag. Voorts hebben wij geleerd, dat die beide van meet af aan in een andere verhouding tot haar opvoedster, de noodzakelijkheid, staan, zoodat zij dan ook niet dezelfde ontwikkeling doorloopen en niet in dezelfde verhouding ten opzichte van het realiteits-principe komen te staan. Eindelijk houden wij ons overtuigd dat de geslachts-aandriften met den affect-toestand angst, door veel inniger banden verbonden zijn dan dit met het ikheids-instinkt het geval is, een resultaat dat nog slechts, wat een gewichtig punt betreft, onvolledig mag worden genoemd. Om aan dat punt nog meer kracht bij te zetten, willen wij wijzen op het merkwaardig feit dat wanneer twee zoo elementaire aandriften tot zelfbehoud als honger en dorst zijn, geen bevrediging vinden, nooit

angst hiervan een gevolg is, terwijl toch — zooals wij weten — het zich-omzetten van niet tot bevrediging gekomen libido, in angst, tot een der meest bekende en veelvuldigst waargenomen verschijnselen behoort.

Toch kan niets worden afgedongen van ons goed recht om de Ikheids- en geslachts-instincten als van elkaar afgezonderd te beschouwen. Die afzondering teekent zich reeds af in het bestaan van de geslachts-neiging als een speciale prestatie van het individu. Het kan alleen de vraag zijn welke beteekenis wij aan die afzondering toekennen, hoe vèr-strekkend wij die wel achten. De beantwoording dier vraag dient te worden voorafgegaan door een onderzoek, in hoeverre de geslachts-aandriften zich in hunne somatische en psychische uitingen anders gedragen dan de andere, die wij er tegenover stellen, en hoe groot de beteekenis is van de gevolgen die uit deze verschillen voortvloeien. Te beweren dat de beide groepen van instincten een, overigens niet goed te begrijpen, verscheidenheid van wezen zouden vertoonen, daarvoor ontbreekt ons natuurlijk elke beweeggrond. Zij doen zich beide slechts aan ons voor als bronnen van energie van het individu en het twistpunt — of zij ten slotte één of verschillend in wezen zijn en, als zij één mochten zijn, wanneer zij zich van elkaâr gescheiden hebben — kan niet door theoretische redeneering worden uitgemaakt, maar moet opgelost worden met behulp van daar aan ten gronde liggende biologische feiten. Nu weten wij voorshands daar te weinig van, maar al zouden wij er meer van weten, dan kwam het voor onze analytische taak nog niet in aanmerking.

Wij hebben er klaarblijkelijk ook al heel weinig

aan, of wij, naar Jung's voorbeeld, uitgaan van de stelling dat alle aandriften bij den aanvang één zijn, en den naam van „libido" geven aan de zich in alle uitende energie. Daar geen enkele kunstgreep de geslachts-functie uit het zieleleven vermag te elimineeren, zouden wij ons dan alleen genoodzaakt zien van sexueele en asexueele libido te spreken. Terecht echter behouden wij ons voor den naam „libido" te geven, uitsluitend aan de drijfkrachten van het geslachtsleven zooals wij dat tot dusverre hebben gedaan.

Ik ben dus van meening, dat de vraag hoever wij de stellig oorbare scheiding tusschen de sexueele aandriften en die van zelfbehoud mogen doorvoeren, voor de psychoanalyse van niet veel belang is; zij is ook niet competent om die vraag op te lossen. Van biologisch standpunt uit bezien, wijzen allerlei gegevens er op dat de scheiding iets gewichtigs beteekent. De sexualiteit toch is de eenge functie van het levende organisme, die zich niet bepaalt tot het individu maar zich tot in de soort voortzet. Het is onmiskenbaar dat de sexueele prestatie niet altijd ten voordeele leidt van het individu, zooals zijne andere prestaties dat vermogen te doen maar ter wille van het gewin van bovenmatig genot een gevaar voor hem oplevert dat zijn leven bedreigen kan, dat hem vaak ook het leven kan doen verliezen. Waarschijnlijk zijn er ook zeer bizondere, van alle andere afwijkende stofwisselingsprocessen van noode om een deel van het individueele leven als voorbeschiktheid voor de nakomelingschap te bewaren. En ten slotte is het enkel wezen, dat zich zelf als hoofdzaak en zijn geslachtsleven als een middel gelijk andere middelen voor zijn bevrediging beschouwt. in biologisch opzicht slechts een episo-

de in een reeks van generaties, een met een kort leven beschoren aanhangsel van een met virtueele onsterfelijkheid begaafd kiem-plasma, en figureert hij als degeen die tijdelijk een hem overlevende post van vertrouwen bekleedt.

Intusschen heeft men zulke vèrreikende gezichtspunten voor de psychoanalytische verklaring van de neurosen niet noodig. Dank zij de studie, die wij van de sexueele en de Ikheids-aandriften elk op zichzelf hebben gemaakt, zijn wij in het bezit gekomen van den sleutel tot de kennis van de groep der overdrachts-neurosen. Wij hebben haar kunnen terugbrengen tot de situatie die er aan ten grondslag ligt, namelijk dat de sexueele instincten in oppositie komen met die van het zelfbehoud, of, biologisch gesproken — alhoewel dan onjuist uitgedrukt — dat de eene positie, door de ikheid ingenomen, als zelfstandig enkel wezen, met de andere als lid van een generatie-reeks, in conflict komt. Tot zulk een tweedracht komt het misschien alleen bij den mensch en daarom mag hij de neurose beschouwen als een voorrecht dat hij boven de dieren heeft. De zeer sterke ontwikkeling zijner libido en de, daardoor juist misschien mogelijk geworden, formatie van een rijk bewerktuigd zieleleven, schijnen de voorwaarden aangebracht te hebben voor het ontstaan van zulk een conflict. Het is zonder meer begrijpelijk, dat dit ook de voorwaarden zijn voor de groote vorderingen die de mensch heeft gemaakt, waar hij zich heeft verheven boven wat hij met de dieren gemeen heeft, zoodat zijn vatbaarheid om zenuwziek te worden slechts de keerzijde uitmaakt van zijn meerdere geestes-begaafdheid. Maar ook dit zijn slechts bespiegelingen, die ons afleiden van de voor ons liggende taak.

Tot dusverre zijn wij bij onzen arbeid uitgegaan van de veronderstelling dat wij, door de wijze waarop zij zich uiten, de ikheids- en de sexueele aandriften van elkaar zouden kunnen onderscheiden. Bij de overdrachts-neurosen leverde zulks geen bezwaar op. Wij gaven den naam „libido" aan de energie-bezettingen die de ikheid toezond aan de objecten zijner sexueele strevingen, aan alle andere, die door de instincten van zelfbehoud werden uitgezonden, die van „belang" (Interesse") en konden — door de lotgevallen na te gaan van de libido-bezettingen —, van hare vormveranderingen en hare eindbestemmingen ons een eerste inzicht verschaffen in het drijfwerk der psychische krachten. Hiertoe boden de overdrachts-neurosen ons het beste materiaal. Maar ons bleef de ikheid verborgen, haar samenstelling uit verschillende organisaties, haar opbouw en haar wijze van verrichting en wij begonnen te vermoeden dat eerst de analyse van andere nerveuse stoornissen ons deze begrippen zou bij kunnen brengen.

Reeds zeer vroeg zijn wij er mede begonnen om de psychoanalytische opvattingen over deze andere aandoeningen uit te breiden. Reeds in 1908 sprak K. Abraham, na een met mij gevoerde gedachtenwisseling, de stelling uit, dat het hoofdkenmerk van de (tot de psychosen gerekend wordende) dementia praecox, hierin bestond: dat zij de libido-bezetting der objecten laat varen. („Die psycho-sexuellen Differenzen der Hysterie und der Dementia praecox".) Dan deed zich de vraag voor, wat er met de libido geschiedt die bij de dementen van de objecten vrij is gekomen? Abraham aarzelde niet hierop te antwoorden: die wordt weer overgebracht op de ik-

heid en deze reflexieve terugvoer is de bron van den grootheidswaan der Dementia praecox. De grootheidswaan is volkomen te vergelijken met de — in het liefdeleven — welbekende sexueele overschatting van het object. Aldus hebben wij voor de eerste maal een trek, die aan een psychotische aandoening eigen is, leeren kennen door de relatie die zij heeft met het normale liefdeleven.

Ik zal u maar meteen zeggen dat deze eerste meeningen van Abraham in de psychoanalyse behouden zijn gebleven en den grondslag hebben gelegd voor de stelling die wij innemen in het vraagstuk der psychosen. Zoo maakte men zich langzamerhand vertrouwd met de voorstelling dat de aan de objecten gehechte libido, die de expressie is van een streven om zich aan deze objecten te bevredigen, deze ook loslaten en de eigen ikheid in haar plaats stellen kan; geleidelijk werkte men deze voorstelling steeds consequenter uit. Den naam voor deze onderbrenging van de libido — Narcismus — ontleenden wij aan een door P. Näcke beschreven perversie, waarbij het volwassen individu het eigen lichaam met alle teederheden koost, die men anders slechts aan een vreemd sexueel object toebedeelt.

Al spoedig associeerde zich hieraan de gedachte: als er zulk een fixeering van de libido aan het eigen lichaam van den persoon in plaats van aan een vreemd object voorkomt, dan kan dat geen uitzonderings-geval en ook geen onbeduidend voorval zijn. Veel waarschijnlijker is het dat dit Narcisme de algemeene en oorspronkelijke toestand is, van waaruit zich eerst later de liefde tot het object ontwikkelde, zonder dat daarom het Narcisme behoef-

de te verdwijnen. Aan de hand van de ontwikkelings-geschiedenis der object-libido, diende men zich toch ook voor oogen te houden dat aanvankelijk vele sexueele aandriften auto-erotisch, zooals wij dat noemen bevrediging vonden aan het eigen lichaam en dat deze geschiktheid tot auto-erotisme bij de opvoeding het achterlijk blijven van het sexueele leven, als realiteits-principe grondvest. Zoo is het auto-erotisme dus de sexueele handeling geweest tijdens het narcistisch stadium van de libido-onderbrenging.

Om kort te gaan, wij maakten ons van de verhouding, die er tusschen de ikheids-libido en de objects-libido bestaat, een voorstelling, die ik u aanschouwelijk wil maken door middel van een vergelijking ontleend aan de zoölogie. Denkt eens aan die eenvoudigste levende wezentjes die uit een weinig gedifferentieerd klompje protoplasma bestaan. Zij strekken uitloopers uit, pseudopodiën genaamd, waarin ze hun lichaamszelfstandigheid doen overvloeien. Die uitloopers kunnen ze ook weêr intrekken en zich tot een klompje samenballen. Het uitstrekken der pseudopodiën vergelijken wij bij het uitzenden der libido aan de objecten, terwijl de hoofdmassa der libido in de ikheid kan blijven, en nemen aan dat de ikheids-libido onder normale omstandigheden ongehinderd kan omgezet worden in object-libido en deze weder in de ikheid kan worden opgenomen.

Met behulp van deze voorstellingen kunnen wij nu een groot aantal psychische toestanden verklaren of, op meer bescheiden wijze uitgedrukt: in de taal der libido-theorie toestanden afschilderen die mogen gerekend worden tot het leven van den normalen mensch te behooren, zooals de psychische toestand

tijdens de verliefdheid, die bij organisch lijden, die in den slaap. Wat den slaaptoestand betreft hebben wij de meening geopperd, dat deze op het zich-afsluiten-van-de-buitenwereld berust en het zich-instellen van den wensch om te slapen. Wat in den droom des nachts als werkdadigheid van de psyche tot uiting kwam stond, naar wij bevonden, in dienst van den slaapwensch en werd bovendien beheerscht door drijfveeren van zelfzuchtigen aard. In den geest van de libido-theorie nemen wij nu aan, dat de slaap een toestand is, waarin alle object-bezettingen, zoowel de libidineuse als de egoïstische, opgegeven en in de ikheid teruggetrokken zijn. Zou hiermede niet een nieuw licht geworpen zijn op het feit dat de slaap verkwikking brengt en op het wezen van de vermoeidheid in het algemeen? Zoo wordt ook naar de psychische zijde het beeld meer volkomen van het zalige isolement waarin de vrucht tijdens het binnenbaarmoederlijk leven verkeert en dat de slapende elken nacht weder oproept. Bij den slaper reproduceert zich de oertoestand van de libido-verdeeling, het volledig narcisme, waarbij de libido en de ikheids-interesse nog vereenigd, niet van elkaar te onderscheiden, samenwonen in de zichzelf genoegzame ikheid.

Hier zijn twee opmerkingen van pas. Welk onderscheid maken wij, in de eerste plaats tusschen de twee begrippen: narcisme en egoïsme? Naar mijn meening is narcisme het libidineuse complement van het egoïsme. Met egoïsme bedoelt men alleen alles wat het individu voordeel aanbrengt; bij narcisme is diens libidineuse bevrediging in het spel. Als motieven van practischen aard kan men beide begrippen voor een groot deel afzonderlijk volgen. Men kan op ende op egoïst zijn en toch sterke

libidineuse objectbezettingen onderhouden, voor zoover de ikheid behoefte gevoelt haar libido aan het object te bevredigen. Het egoïsme zal dan zorg dragen dat het streven naar het object aan de ikheid geen nadeel berokkent. Men kan absoluut egoïst en daarbij ook bovenmatig sterk narcist zijn dat is: een zeer geringe behoefte voor het object voelen en dit weêr zoowel wat de directe sexueele bevrediging betreft als ten opzichte van die hoogere strevingen die van geslachtelijke behoefte afgeleid zijn, die wij „liefde" plegen te noemen, in tegenstelling met wat wij onder „zinnelijkheid" verstaan. In al deze verhoudingen is het egoïsme het vanzelfsprekende, constante, het narcisme het variabele moment. De tegenhanger van egoïsme, het altruïsme, dekt zich niet, zooals men begrijpt, met libidineuze objectbezetting, het onderscheidt zich van het eerste doordat hier het streven naar sexueele bevrediging wegvalt. Als evenwel de verliefdheid ten top stijgt valt het altruïsme met de libidineuse objectbezetting samen. In den regel trekt het sexueel object een deel van het narcisme der ikheid tot zich, dat zich uit in de zoogenaamde „sexueele overschatting" van het object. Voegt zich de altruïstische overbrenging van het egoïsme op het geslachtsobject hier nog aan toe, dan krijgt dit laatste de overmacht; het heeft dan als het ware de ikheid opgezogen.

Het kan niet anders dan u welkom zijn, dunkt mij, als ik u na de dorre wetenschappelijke fantasie, een dichterlijke uitbeelding van de economische tegenstelling van narcisme en verliefdheid voorleg. Ik ontleen haar aan Goethe's „Westöstlichen Divan":

„Suleika:

Volk und Knecht und Ueberwinder,
Sie gestehn zu jeder Zeit:
Höchstes Glück der Erdenkinder
Sei nur die Persönlichkeit.
Jedes Leben sei zu führen,
Wenn man sich nicht selbst vermisst;
Alles könne man verlieren,
Wenn man bleibe was man ist.

„Hatem:

Kann wohl sein! so wird gemeinet;
Doch ich bin auf andrer Spur:
Alles Erdenglück vereinet
Find' ich in Suleika nur.
Wie sie sich an mich verschwendet,
Bin ich mir ein wertes Ich;
Hätte sie sich weggewendet,
Augenblick's verlör' ich mich.
Nur mit Hatem wär's zu Ende,
Doch schon hab' ich umgelost;
Ich verkörpere mich behende
In den Holden, den sie kost."

De tweede opmerking is een aanvulling van de droomtheorie. Van het ontstaan van den droom kunnen wij ons geen begrip maken, als wij er de onderstelling niet aan toevoegen, dat het verdrongen onbewuste een zekere onafhankelijkheid heeft verkregen van de Ikheid, zoodat het zich in den slaapwensch schikt en zijn bezettingen behoudt, ook dan als alle van de ikheid afhankelijke objectbezettingen ter wille van den slaap teruggetrokken zijn. Dan eerst wordt het begrijpelijk dat dit onbe-

wust partij kan trekken van de opheffing of de verslapping van de censuur tijdens den nacht en dat het zich meester weet te maken van de dagresten, om met dit materiaal een verboden droomwensch te vormen. Aan den anderen kant kan het zijn dat de dagresten reeds een deel van haar weêrstand tegen de door den slaapwensch beschikte libido-intrekking aan een reeds bestaande verbinding met dit verdrongen onbewuste danken. Dit in dynamisch opzicht gewichtig kenmerk willen wij dus nog inlasschen in onze theorie van de droomvorming.

Organisch lijden, pijn-ontwaring, ontsteking van organen doet een toestand geboren worden die — dat is duidelijk genoeg — loslating der libido van hare objecten ten gevolge heeft. De teruggetrokken libido is weer teruggekeerd in de ikheid als versterkte bezetting van het lijdende lichaamsdeel. Ja, men kan zelfs beweren dat onder deze omstandigheden de terugtrekking der libido van hare objecten opvallender is dan de afwending van de egoïstische belangstelling van de buitenwereld. Van hieruit schijnt zich een weg te openen die tot het begrip leidt van de hypochondrie, bij welke ziektetoestand een orgaan de ikheid op analoge wijze bezighoudt zonder dat het — voor zoover wij het beoordeelen kunnen — ziek is. Maar ik wil niet aan de verzoeking toegeven om hierop verder in te gaan of andere situaties te behandelen die ons, door de onderstelling eener verhuizing van de objectlibido naar de ikheid, begrijpelijk of mogelijk voorkomen, omdat ik haast heb om twee tegenwerpingen te bespreken die ik weet dat u op de tong branden. U wilt mij in de eerste plaats ter verantwoording roepen over de kwestie, waarom ik in slaap-

en ziekte-toestanden en in overeenkomstige situaties onderscheid wil maken tusschen libido en interesse, geslachtsdrift en ikheids-aandrift, waar men voor een goed begrip der waarnemingen best kan volstaan met het aannemen van een enkele en enkelvoudige energie, die vrij, beweeglijk, nu het object, dan de ikheid bezet, die zoowel in dienst staat van de eene als van de andere aandrift. En in de tweede plaats vraagt u zich af hoe ik mij durf vermeten het zich losmaken der libido van het object als oorzaak op te vatten van een pathologischen toestand, wanneer zulk een omzetting van de object- in de ikheids-libido of algemeene ikheids-energie behoort tot de normale, dagelijksche, elken nacht zich herhalende processen der psychische dynamica.

Hierop is het volgende te antwoorden: uw eerste tegenwerping klinkt goed. Nooit zou het behandelen van den slaaptoestand, van dien van ziek-zijn, van verliefdheid, er ons waarschijnlijk toe hebben gebracht om een onderscheid te maken tusschen een ikheids- en een object-libido, tusschen libido en interesse. Maar gij verzuimt daarbij rekening te houden met de onderzoekingen, die mijn punt van uitgang hebben gevormd en in het licht waarvan wij de bedoelde situaties nu beschouwen. Een verschil te maken tusschen libido en interesse, zoowel als tusschen geslachts-instinct en instinct van zelfbehoud drong zich aan ons op, toen wij een inzicht kregen in het conflict waaruit de overdrachtsneurosen voortspruiten. Sindsdien kunnen wij dat niet meer opgeven. De meening dat object-libido zich in ikheids-libido kan omzetten, dat men dus rekening te houden heeft met een ikheids-libido, schijnt ons de eenige toe die het raadsel van de zoogenaamde narcistische neurosen, van de dementia

praecox bij voorbeeld, tot oplossing vermag te brengen, de eenige die rekenschap kan geven van haar analogieën en verschillen met hysterie en dwang. Wij passen op ziekte, slaap en verliefdheid slechts toe, wat ons elders volstrekt proefhoudend bleek en willen zien hoever wij daarmede kunnen komen. De eenige bewering, die niet direct op onze door analyse verkregen ervaring berust, houdt in, dat libido libido blijft, of ze zich wendt tot de objecten of tot de eigen ikheid en dat zij zich nooit omzet in egoïstisch belang en omgekeerd. Deze bewering is echter gelijkwaardig met het reeds kritisch beoordeeld verschil tusschen sexueele en ikheids-aandriften, waaraan wij om heuristische motieven willen blijven vasthouden totdat zij blijken mocht onhoudbaar te zijn.

Ook uw tweede tegenwerping brengt een gerechtvaardigde vraag ter sprake, maar zij zoekt haar doel in de verkeerde richting. Stellig is het terugtrekken van de object-libido in de ikheid niet direct pathogeen; wij zien toch, dat dit telkenmale voor het inslapen plaats heeft, terwijl bij het ontwaken de libido weer naar het object teruggaat. Het protoplasma-diertje trekt zijn uitsteeksels in, om ze bij de volgende gelegenheid weêr uit te zenden. Maar heel iets anders is het, als een bepaald zeer-energisch proces dwingt tot het terugtrekken der libido van de objecten. Dan kan de narcistisch geworden libido den terugweg naar de objecten niet meer terugvinden en deze belemmering van de libido in haar beweeglijkheid wordt zonder twijfel pathogeen. Het schijnt dat als de stuwing van de narcistische libido een zekere maat overschrijdt, deze niet wordt verdragen. Wij kunnen ons ook best voorstellen dat het juist daarom tot objectbezetting is

gekomen, omdat de ikheid libido moest uitzenden ten einde ziek-worden door dreigende libido-stuwing te voorkomen. Als het met onze plannen overeen te brengen ware om ons meer te verdiepen in de studie van de dementia praecox, dan zou ik u aantoonen, dat dit proces, hetwelk de libido van de objecten losmaakt en haar verhindert den terugweg ernaar te hernemen, zeer nauw verwant is met het proces van verdringing en als een pendant van laatstgenoemd mag worden opgevat. Maar vooral zoudt u vasten grond onder uwe voeten voelen als u zaagt dat de voorwaarden van dat proces nagenoeg identisch met die van de verdringing zijn, voor zoover wij die tot nu toe kennen. Het conflict schijnt eender te zijn, en zich tusschen dezelfde machten af te spelen. Als de afloop zoo heel anders is dan die bij de hysterie bij voorbeeld, zoo kan de reden daarvan alleen in een verschil van aanleg liggen. De libido-ontwikkeling heeft bij deze zieken haar zwakke punt in een andere phase; de toonaangevende fixeering, die, zooals u zich zult herinneren, den doorslag tot symptoomvorming toelaat, is ergens anders gelegen, waarschijnlijk in het stadium van het primitieve narcisme, waartoe de dementia praecox in haar laatste periode teruggaat. Het is zeer merkwaardig dat wij voor alle narcistische neurosen fixeeringsplaatsen der libido moeten aannemen die tot in veel vroegere ontwikkelings-phasen terugreiken dan dit bij hysterie en dwangneurose het geval is. U hebt echter gehoord, dat de begrippen die wij door de studie der overdrachts-neurosen verworven hebben, ons ook kunnen dienen om den weg te vinden in de narcistische neurosen die praktisch zooveel meer moeielijkheden oplevert. U kunt zich echter ook voorstellen hoe

weinig kans men heeft deze, reeds tot het gebied der psychiatrie behoorende, aandoeningen te verklaren, als men voor die taak niet met de noodige analytische kennis van de overdrachts-neurosen is toegerust.

Het verschijnselen-beeld der dementia praecox, dat overigens zeer veel afwisseling biedt, wordt niet uitsluitend bepaald door de verschijnselen die uit de van de objecten weggedrongen libido voortkomen en uit de opeenhooping daarvan, als narcistische libido, in de ikheid. Veeleer wordt een groote plaats ingeruimd aan verschijnselen die door het streven van de libido om weêr tot de objecten terug te keeren, worden teweeggebracht; die dus overeenkomen met een poging tot restitutie, tot genezing. Deze verschijnselen zijn zelfs de meer opvallende, de meer geruchtmakende; zij vertoonen ontegenzeggelijk veel overeenkomst met die der hysterie of zeldzamer, met die der dwangneurose; maar toch zijn zij in elk opzicht anders. Het schijnt dat de libido, bij de dementia praecox, in haar streven om tot de objecten terug te keeren, dat is tot de voorstellingen der objecten, werkelijk iets van hen weet te naasten, maar iets dat eigenlijk maar een afschaduwing van hen is, ik bedoel hun eigendommelijke woordvoorstellingen. Meer kan ik daarover hier niet zeggen, maar naar mijn meening heeft deze wijze van optreden der terugstroomende libido ons de gelegenheid gegeven om eenig inzicht te krijgen in datgeen, wat werkelijk het verschil uitmaakt tusschen een bewuste en een onbewuste voorstelling.

Ik heb u nu in het gebied binnen geleid waarop de eerstvolgende vorderingen van den analytischen arbeid te verwachten zijn. Sedert wij, naar onze

meening, de ikheids-libido goed hebben leeren begrijpen, hebben wij ook inzicht gekregen in de narcistische neurosen; nu wacht ons de taak om te geraken tot een dynamische verklaring van deze aandoeningen en daarbij tevens, door het begrijpen van de ikheid, onze kennis van het zieleleven volledig te maken. De psychologie der ikheid, die wij willen leeren kennen, moet niet op de gegevens gegrond zijn die wij uit de waarnemingen van ons zelve putten, maar evenals bij de libido, steunen op de analyse van hare afwijkingen en verbrokkelingen. Waarschijnlijk zullen wij een poveren dunk hebben van onze kennis aangaande de lotgevallen der libido voorzoover wij die verkregen hebben uit de studie der overdrachts-neurosen, als wij dien grooteren arbeid ten einde zullen gebracht hebben. Maar in dat opzicht zijn wij ook nog niet ver gevorderd. De techniek, die ons bij de overdrachtsneurosen gediend heeft, vindt bij de narcistische neurosen nagenoeg geen punten van overeenkomst. Spoedig zult u vernemen waarom dit zoo is. In zulke gevallen gaat het ons steeds zoo, dat wij na een korten tijd van voorwaarts dringen, voor een muur komen te staan, die ons tot stilstand brengt. U weet dat wij bij de overdrachtsneurosen ook op zulke weêrstanden gestooten zijn, maar dat wij die stuk voor stuk hebben kunnen overwinnen. Bij de narcistische neurosen is de weêrstand niet te overwinnen; wij vermogen hoogstens een nieuwsgierigen blik over de hooge muren te werpen, om te bespieden wat zich aan de andere zijde afspeelt. Het is dus noodzakelijk, dat wij uitzien naar andere methoden der techniek; wij weten nog niet of het ons gelukken zal die te vinden. In elk geval hebben wij, ook wat deze zieken betreft, aan materiaal geen

gebrek. Op allerlei wijzen uiten zij zich, maar wel is waar zijn die uitingen niet even zoovele antwoorden op onze vragen; en voorloopig zijn wij er dan ook op aangewezen om ze te verklaren met behulp van hetgeen de verschijnselen der overdrachtsneurosen ons geleerd hebben. De overeenkomst is groot genoeg om ons aanvankelijk op den weg te helpen. Hoever deze techniek ons brengen kan, dienen we af te wachten. Andere moeielijkheden, die onzen vooruitgang vertragen, voegen zich hieraan toe. De narcistische aandoeningen en de psychosen die zich daaraan aansluiten, kunnen slechts ontraadseld worden door onderzoekers die in het analytisch bestudeeren van de overdrachts-neurosen geschoold zijn. Maar onze psychiaters bestudeeren geen psychoanalyse en wij psychoanalysten komen te weinig met psychiatrische gevallen in aanraking. Eerst zal er een generatie van psychiaters moeten verrijzen, die de school der psycho-analyse, als voorbereiding, heeft doorgemaakt. In Amerika wordt daarmede tegenwoordig een begin gemaakt; vele psychiaters van naam houden daar voor hunne studenten voordrachten over psychoanalyse en directeuren van krankzinnigengestichten geven zich daar de moeite om hunne zieken analytisch te onderzoeken. Intusschen is het ook hier eenige malen gelukt, om een blik te slaan aan den anderen kant van den narcistischen muur en in wat ik nu laat volgen wil ik u een en ander mededeelen wat wij naar onze meening hebben leeren begrijpen.

De ziektevorm Paranoia, de chronische systematische krankzinnigheid, neemt bij de pogingen tot classificatie in de hedendaagsche psychiatrie een wankelbare plaats in. Zij is zonder twijfel na ver-

want aan de dementia praecox. Ik heb mij eens veroorloofd voor te stellen om paranoia en dementia praecox samen te vatten onder den gemeenschappelijken naam p a r a p h r é n i e. Naar gelang van hun inhoud worden de paranoia-vormen beschreven als: grootheids-, vervolgings-, verliefdheids- (Erotomanie), ijverzuchtswaan, enz. Pogingen tot duiding van die toestanden, hebben wij van den kant der psychiaters niet te verwachten. Als voorbeeld eener dergelijke duidingsproeve, een weliswaar verouderd voorbeeld en dat weinig waarde heeft, haal ik aan, de poging van een verschijnsel van een ander verschijnsel af te leiden, langs den weg van een verstandelijke rationaliseering: de patiënt die voor zichzelf het idee heeft dat hij vervolgd wordt, zou krachtens die meening tot een besluit komen dat hij wel een voornaam persoon moet zijn en aldus tot grootheidswaan vervallen. Naar onze analytische opvatting is de grootheidswaan het onmiddellijk gevolg van de vergrooting van de ikheid door de terugvloeiïng van de libido uit hare object-bezettingen, een secundair narcisme als herhaling van het oorspronkelijke vroeg-infantiele. Wij hebben nu iets ontdekt in de gevallen van vervolgingswaanzin, dat ons er toe bracht een bepaald spoor te volgen. Allereerst viel het ons op, dat de vervolger, in verreweg de meeste gevallen, van hetzelfde geslacht is als de vervolgde. Dat kon altijd nog op vrij onschuldige wijze worden uitgelegd, maar in enkele goed onderzochte gevallen bleek het duidelijk, dat de persoon, die in normale tijden het meest door den patiënt geliefd werd en tot hetzelfde geslacht behoorde, zich sedert diens ziekworden ontpopt had als vervolger. Het geval kan ingewikkelder worden doordat de geliefde per-

soon volgens bekende affiniteiten door een ander wordt vervangen, door den vader, den leeraar, den patroon, bijvoorbeeld. Met dergelijke meer en meer in getal toenemende ervaringen besloten wij dat de paranoia persecutoria die vorm is, waarin de patiënt zich verweert tegen een overmachtig geworden homosexueelen prikkel. De ommekeer van teederheid in haat die, zooals bekend is, het leven van het gehate en geliefde object ernstig kan bedreigen, beantwoordt dan aan de omzettingen van libido-prikkels in angst, wat een normale uiting van het verdringings-proces is. Een onlangs door mij waargenomen geval van dien aard wil ik u mededeelen.

Een jong geneesheer moest uit de plaats zijner inwoning worden verwijderd omdat hij zijn besten vriend, den zoon van een daar wonenden hoogleeraar van de universiteit, naar het leven had gestaan. Hij verdacht zijn voormaligen vriend van een werkelijk duivelsch opzet ten zijnen nadeele en schreef hem het bezit van een demonische macht over hem toe. Hij zou de schuld zijn van al het ongeluk dat patiënt's familie de laatste jaren had getroffen, van alle huiselijk en sociaal leed door dezen ondervonden. Maar de maat was daarmede nog niet vol gemeten; de slechte vriend en diens vader, de professor, waren oorzaak geweest van den oorlog en hadden de Russen in het land gebracht. Door hem was zijn leven op duizenderlei manier vergald en onze patiënt was overtuigd dat alle ellende eindigen zou, als de misdadiger zijn gedane kwaad met den dood zou hebben geboet. En toch was de oude teederheid die hij voor hem voelde nog zoo sterk dat deze zijne hand met onmacht had geslagen, toen hij eens in de gelegenheid

was geweest, zijn vijand van een korten afstand af neêr te schieten. Uit de korte gesprekken die ik met den patiënt heb gevoerd, kwam ik te weten, dat de vriendschappelijke verhouding tusschen beide jongelieden reeds dagteekende van den eersten tijd van hun samenzijn op het gymnasium. Het is minstens eenmaal voorgekomen dat hun relatie de grenzen der vriendschap heeft overschreden; tijdens een nacht dat zij dezelfde kamer deelden hebben zij met elkaar sexueel verkeer gehad. Onze patiënt heeft voor vrouwen nooit zoo gevoeld, als zijn leeftijd en zijn innemende persoonlijkheid dat zouden kunnen doen verwachten. Hij is eens verloofd geweest met een mooi meisje uit den gegoeden stand, maar deze brak haar engagement af, omdat zij niet die teederheid van haar verloofde ondervond die zij recht meende te hebben van hem te mogen verwachten. Vele jaren daarna kwam zijn ziekte tot uiting op het oogenblik dat hij voor het eerst van zijn leven er in was geslaagd om een vrouw ten volle te bevredigen. Toen die vrouw hem dankbaar en hartstochtelijk kustte, kreeg hij opeens een vreemde pijn, alsof hem met een scherp mes een cirkelvormige snede in de huid van den schedel werd toegebracht. Die gewaarwording deed hem daarna denken dat het was alsof men op hem de kringsgewijze snede van de peescalot deed, die aan een sectie van de hersenen voorafgaat, en daar zijn vriend patholoog-anatoom was geworden, gaf hij schoorvoetend als zijn meening te kennen dat het alleen die vriend kan geweest zijn die hem die laatste vrouw had toegezonden, met het doel hem in verzoeking te brengen. Vanaf dat oogenblik gingen hem de oogen open betreffende de andere vervolgingen waarvan hij het offer moest worden door

de handelingen van zijn voormaligen vriend.

Hoe nu moet men die gevallen opvatten waarin de vervolger niet van hetzelfde geslacht als de vervolgde is, gevallen die dus in tegenspraak schijnen te komen met onze verklaring dat hier een afweêr van homosexueele libido in het spel is. Eenigen tijd geleden was ik in de gelegenheid zulk een geval te bestudeeren en vond er in plaats van een tegenspraak een bevestiging in van onze verklaring. Een jong meisje, dat meende vervolgd te worden door den man met wien zij twee malen intiem verkeer had gehad, had in realiteit eerst een waan-idee gevormd ten opzichte van een vrouw, die men als de vervangster van de moeder kan beschouwen. Eerst na het tweede rendez-vous met dien man kwam zij er toe om die vervolgings-idee van de vrouw los te maken en op den man over te brengen. Aan de voorwaarde van tot een gelijk geslacht te behooren was dus, ook in dat geval, oorspronkelijk voldaan. In haar klacht aan haar advocaat en aan den geneesheer had zij van dat voorstadium van haar waan niet gerept en zoo den schijn gewekt dat haar geval in tegenspraak zou zijn met onze opvatting van de paranoia.

De homosexueele objectkeus ligt oorspronkelijk meer in de lijn van het narcisme dan de heterosexueele. Komt het dan tot terugwijzing van een ongewenscht sterken homosexueelen prikkel, dan is de regressie tot het narcisme voor de libido gemakkelijker te bewerkstelligen. Ik heb tot nog toe zeer weinig gelegenheid gehad u te spreken over den grondslag van het liefdeleven, voor zoover we die hebben leeren kennen, en ik kan dat verzuim ook nu niet inhalen. Slechts dit wil ik hieromtrent aanstippen, dat de objectkeus, de voortgang van de

libido-ontwikkeling, die volgt op het narcistisch stadium, twee verschillende typen kan volgen. Dit kan de narcistische typus zijn, waarbij voor de eigen ikheid een zooveel mogelijk er op gelijkende ikheid in de plaats treedt, of wel het aanleuningstype, doordien de personen, die beteekenis erlangd hebben door bevredinging van de andere levensbehoeften, door de libido ook tot objecten worden verkozen. Daar waar dispositie tot manifeste homosexualiteit bestaat, vertoont zich ook een sterke fixeering van de libido aan het narcistisch type van de objectkeus.

U herinnert zich stellig nog, dat ik bij onze eerste samenkomst van dit semester eens gesproken heb over een geval van ijverzuchts-waan bij een vrouwelijke patiënte. Nu wij het einde van onze voorlezingen vrij nabij zijn, zoudt u zeker gaarne weten, hoe wij een waan-idée langs psycho-analytischen weg verklaren. Helaas kan ik aan de verwachting, die u hieromtrent koestert, niet in die mate voldoen als ik dat wel gaarne zou willen. De onaantastbaarheid van het waandenkbeeld voor logische argumenten en voor de werkelijkheid laat zich verklaren op gelijke wijze als die van een dwang-denkbeeld, door de relatie tot het onbewuste dat door de waan- of de dwang-idée vertegenwoordigd en belet wordt tot bewustheid te komen. Het onderscheid tusschen beide vindt zijn grond in de verschillende topica en dynamica van de beide aandoeningen.

Evenals bij de paranoia, hebben wij ook bij de melancholie, — die overigens klinisch onder allerlei vormen beschreven wordt, — een plaats gevonden die ons toestaat een blik te slaan in den bouw dezer aandoening. Wij zijn tot het inzicht ge-

komen, dat de zelfbeschuldigingen, waarmede deze melancholici zichzelf meêdoogenloos kwellen, eigenlijk een anderen persoon gelden, het sexueele object dat zij verloren hebben of dat door diens schuld zijn waarde voor hen heeft verloren. Daaruit mogen wij besluiten dat de melancholicus weliswaar aan het object zijn libido onttrokken heeft, maar dat door een proces, dat men „narcistische identificatie" moet noemen, het object zich in de ikheid zelf gevestigd heeft, op de ikheid als het ware geprojecteerd is geworden. Ik kan u hier slechts een afschildering in beeldvorm, geen topisch-dynamisch geordende beschrijving geven. Zoo wordt dan de eigen ikheid als het verlaten object behandeld en ondergaat al de aanvallen en de uitingen van de aan het object toegedachte wraakzucht. De overweging dat de verbittering van den patiënt in eenzelfden slag de eigen ikheid en het zoowel geliefd als gehaat object treft, maakt ook den zelfmoord-drang, dien de melancholicus vertoont, begrijpelijker. Een trek van het gevoels-leven, dien wij, in navolging van Bleuler, gewoon zijn ambivalentie te noemen, wordt in sterke mate waargenomen zoowel bij de melancholie als bij de andere narcistische aandoeningen. Wij bedoelen het richten van tegenovergestelde, — teedere en vijandige — gevoelens tot denzelfden persoon. In den loop van onze besprekingen ben ik helaas niet in de gelegenheid gekomen, u meer van de gevoelsambivalentie te vertellen.

Behalve de narcistische identificatie bestaat er ook een hysterische, die wij reeds kennen van vroeger. Gaarne zou ik, indien dit nu reeds mogelijk ware, u de tusschen deze beide bestaande verschillen door eenige goed begrijpelijke definities willen toelich-

ten. Van de periodische en cyclische vormen der melancholie kan ik u wat mededeelen dat gij stellig gaarne zult vernemen. Als de omstandigheden gunstig zijn, is het namelijk mogelijk — twee malen ben ik er in geslaagd — om door analytische behandeling, ingesteld in de vrije intervallen, het terugvallen van den patiënt in den toestand van depressie of in dien van manie te voorkomen. Wij hebben dus, gelijk men ziet, bij de melancholie en de manie met de oplossing te doen van een conflict, waarvan de vooropstellingen volkomen overeenstemmen met die der andere neurosen. Gij kunt begrijpen hoeveel er op dit gebied nog voor de psychoanalyse te leeren valt. Ik heb u ook gezegd, dat wij door de analyse der narcistische aandoeningen kennis hopen te vergaren omtrent de samenstelling van onze ikheid en van haar opbouw uit instanties. Op één plaats hebben wij daarmede een aanvang gemaakt. Uit de analyse van den vervolgingswaan trokken wij de slotsom dat er in de ikheid werkelijk een instantie voorkomt, die voortdurend waarneemt, critiek uitoefent, vergelijkt en op die wijze tegenover het andere deel van de ikheid staat. Wij willen daarmede zeggen dat als de patiënt zich beklaagt, dat elk zijner schreden bewaakt en nagegaan wordt, dat elk zijner gedachten overgebracht en gecritiseerd wordt, hij ons een waarheid openbaart die nog niet genoeg begrepen is geworden. Hij dwaalt alleen in dit opzicht, dat hij die hinderlijke macht — als iets dat hem vreemd is — naar buiten projecteert. Hij geeft er zich rekenschap van dat in zijn ikheid een instantie heerschappij voert, die zijn aktueele ikheid en elk harer verrichtingen beoordeelt naar den maatstaf eener ideëele ikheid die zij zich gevormd heeft in den loop harer ontwikke-

ling. Wij gelooven ook, dat deze schepping geschied is met het doel om die ingenomenheid met zichzelf die aan het primair infantiel narcisme eigen was — maar die sinds dien tijd zooveel stoornissen ondervonden en krenkingen ondergaan heeft — weder te herstellen. Wij hebben de zich-zelf-waarnemende instantie als den Ikheids-censor, het geweten, leeren kennen; zij is dezelfde die des nachts de droom-censuur uitoefent, die de verdringingen bezorgt tegen niet toelaatbare wensch-prikkels. Als die bij den beschouwings-waan (Beobachtungs-Wahn) vervalt, verraadt zij ons daardoor haar afkomst uit den invloed van ouders, opvoeders en sociale omgeving, uit de identificatie met eenige dezer zich tot voorbeeld stellende personen.

Dit waren enkele der uitkomsten die de toepassing der analyse op de narcistische aandoeningen ons tot dusverre heeft geleverd. Zeer zeker zijn zij in aantal nog te gering en missen nog dien graad van nauwkeurigheid die pas kan verkregen worden als men op een nieuw gebied zich meer vertrouwd heeft gemaakt. Wij danken ze alle aan het zoo-goed-mogelijk-partij-trekken van het begrip der ikheids-libido of narcistische libido, met behulp waarvan wij de opvattingen, die bij de overdrachtsneurosen proefhoudend gebleken zijn, ook hebben uitgebreid over de narcistische neurosen. Nu zult u mij de vraag stellen: is het mogelijk om alle stoornissen, die bij de narcistische aandoeningen en bij de psychosen voorkomen, door de libido-theorie te verklaren; mogen en kunnen we overal den libidineusen factor van het zieleleven als den schuldige beschouwen die de ziekte verwekt en mogen wij nooit de verantwoordelijkheid op rekening brengen van een functiewijziging van het instinct tot zelf-

behoud? Wel, dames en heeren! bepaald noodzakelijk schijnt het mij niet hierin uitspraak te doen, vooral omdat zulks niet op afdoende gronden zou kunnen geschieden. Rustig dienen wij daartoe den tijd en de vorderingen der wetenschap af te wachten. Het zou mij werkelijk niet verbazen als het mocht blijken dat de ziek-makende-kracht werkelijk een aan de libido-aandrift eigen voorrecht zou zijn, zoodat de libido-theorie haar triomfen zou kunnen vieren over de gansche lijn van af de eenvoudigste actueele neurose tot de zwaarste psychose waaraan een patiënt lijden kan. Laat ons toch bedenken dat het een karaktertrek van de libido is om zich te verzetten tegen het ondergeschikt-worden aan 's werelds realiteit, de anangkè. Maar ik houd het voor zeer waarschijnlijk, dat de ikheidsaandriften door de ziek-makende prikkels der libido secundair medegesleept en er toe gebracht worden om functie-stoornissen te weeg te brengen. En ik zie niet in dat wij onze methode van onderzoek een mislukking zouden moeten achten, al zouden we eenmaal dienen te erkennen, dat bij de zware psychosen, de ik-aandriften zelve primair gestoord zijn; de toekomst zal het, U ten minste, leeren. Staat mij echter toe, nog een oogenblik terug te komen op het onderwerp angst, om een laatste punt toe te lichten dat daarin nog duister is gebleven. Wij zeiden dat wij het met de als werkelijk bestaand vastgestelde relatie tusschen angst en libido, niet goed konden rijmen dat de reëele angst, die zich bij een dreigend gevaar vertoont, de uiting zou zijn van het instinct van zelfbehoud, iets dat toch moeielijk valt tegen te spreken. Maar hoe zou het zijn als de angst-aandoening niet werd bestreden door de egoïstische ikheids-aandriften maar door de

ikheids-libido? Ondoelmatig is de angsttoestand in ieder geval en als hij heel erg wordt springt die ondoelmatigheid sterk in het oog. Dan belemmert hij de handeling, hetzij deze bestaat in de vlucht dan wel in het verweer dat alleen doeltreffend is en aan het zelfbehoud ten goede komt.

Een theoretisch bezwaar wordt dus weggenomen, als wij aan de ikheids-libido het deel affect toeschrijven dat met reëelen angst gepaard gaat en aan het instinct van zelfbehoud de handeling die er het gevolg van is. Overigens zult u toch niet in ernst gelooven, dat men vlucht o m d a t men angst heeft? Neen, men v o e l t angst e n men slaat op de vlucht om de gemeenschappelijke reden dat door middel van de waarneming de angst gewekt wordt. Menschen, die in groot levensgevaar hebben verkeerd, vertellen, dat zij zich heelemaal niet angstig gemaakt, dat zij alleen gehandeld hebben, het geweer aangelegd, op het roofdier bij voorbeeld, en dat was stellig het doelmatigst.

ZEVEN EN TWINTIGSTE VOORLEZING

ALGEMEENE LEER DER NEUROSE

DE OVERDRACHT

Dames en heeren!

Nu onze besprekingen weldra haar einde naderen, zult gij wel begrijpen dat ik niet wensch te scheiden van u — die ik bij de behandeling van het onderwerp der psychoanalyse door dik en dun heb mogen heenvoeren — alvorens u ook wat van de therapie te hebben verteld, waarvan gij toch wat dient te weten zoo gij de psychoanalyse wilt kunnen toepassen. Ik voel mij zelf verplicht dat thema met u te behandelen, omdat gij daarbij kennis zult maken met een nieuw feit dat gij noodig hebt te weten, want zonder dat, zou het begrijpen van de door ons bestudeerde ziektetoestanden noodzakelijk onvolledig blijven.

Gij verwacht van mij geen uiteenzetting van de psychoanalytische techniek voor therapeutische doeleinden, dat weet ik. Maar gij wenscht in den meest algemeenen zin te weten op welke wijze de psychoanalytische therapie werkt en wat zij zoo ongeveer presteert. En daar hebt ge ontegenzeggelijk recht op. Toch wil ik het u niet mededeelen, maar ben er op gesteld dat gij het zelf zult raden.

Denkt eens rustig na! Het essentieele van de voorwaarden, die tot ziek worden aanleiding geven, zoomede als alle factoren, die op den patiënt inwerken, hebt gij leeren kennen. Waar zult gij nu

een aangrijpingspunt vinden waarvan gij u bedienen moogt om therapeutisch in te kunnen werken? Denken wij in de eerste plaats eens aan den erfelijken aanleg; wij komen er niet vaak toe om dien te bespreken, daar er van andere zijde met nadruk op gewezen wordt en wij daar niets nieuws aan kunnen toevoegen. Maar gelooft niet dat wij deze dispositie geringschatten; juist in de therapie toch toont zij hoe groot haar macht is. Maar hoe dit ook zij, aan haar kunnen we niets veranderen. Ook voor ons blijft zij een vast gegeven dat zich tegen onze bemoeiïngen verzet.

Dan komt de invloed ter sprake van het door het kind in zijn prille jeugd doorleefde, een factor, waaraan we gewoon zijn bij de analyse een eerste plaats toe te kennen in de reeks der oorzaken; dit behoort tot het verleden, ongedaan kunnen wij het niet maken. Daarop volgen als oorzakelijke momenten al de factoren die wij onder de rubriek „reëele ontbering" samengevat hebben, als het ongeluk des levens waaruit het gemis aan liefde voortspruit, armoede, tweedracht in het gezin, ongelukkige huwelijkskeus, ongunstige maatschappelijke verhoudingen en gestrengheid der zedelijke wetten onder den druk waarvan de mensch staat. Mij dunkt, hier hebben wij aangrijpingspunten te over waarvan wij een krachtig gebruik kunnen maken bij ons therapeutisch optreden en ze zouden dienst kunnen doen, indien we maar in de mogelijkheid waren van een geneeswijze gebruik te maken, die, naar luid van de volkssage, toegepast werd door wijlen keizer Joseph; ik bedoel het weldadig ingrijpen door een machtige der aarde, voor wiens wil de menschen buigen en op wiens bevel moeielijkheden als door een tooverslag uit den weg geruimd kunnen wor-

den. Maar wie zijn wij, om een dergelijk weldoen als therapeutisch middel toe te kunnen passen? Zelf arm en sociaal onmachtig, genoodzaakt om door onzen arbeid als geneesheer in ons onderhoud te voorzien, zijn we niet bij machte onze hulp ook tot onbemiddelden uit te strekken, zooals andere geneesheeren, die andere geneesmethoden toepassen, dat vermogen. Onze therapie toch is te tijdroovend en van te langen duur. Maar misschien houdt gij het oog gevestigd op een der andere opgesomde momenten en meent gij daarin een geschikt aangrijpingspunt gevonden te hebben voor onze therapie. Als de moreele beperking, die de maatschappij van den mensch vergt, haar aandeel heeft aan de ingetogenheid die de zieke in acht neemt, aan de ontbering die hij lijdt, dan kan de behandeling deze aanmoedigen of ze kan onmiddellijk den patiënt aanraden zich niet langer aan de beperking te houden, zijn lusten maar te bevredigen en te zien op die manier beter te worden, zonder zich verder te bekommeren over het voldoen aan een door de maatschappij zoo hoog geprezen, doch zoo vaak niet nagekomen ideaal. Men zou dus beter kunnen worden door zich „sexueel uit te leven”. Indien dit inderdaad zoo ware, dan zou op de analytische behandeling zeer zeker de smet rusten dat zij de algemeene zedelijkheid niet dient. Wat zij den enkeling zou toestaan, zou zij der gemeenschap onthouden!

Maar, dames en heeren, wie heeft u toch zulke verkeerde inlichtingen gegeven? Er is geen sprake van, dat de analytische geneeskunde aan den patiënt den raad zou kunnen geven om zijn geslachtslust maar vrij bot te vieren. Alleen al daarom kan zij dat niet, omdat wij zelf gevonden hebben, dat er bij den lijder een ernstig conflikt bestaat tusschen

het streven van de libido en de verdringing van het sexueele gevoel, tusschen de zinnelijke en de ascetische richting. Dit conflikt wordt niet opgelost door een der richtingen te bevoordeelen en, als noodzakelijk gevolg daarvan, de andere tegen te werken. Wij zien toch dat bij de zenuwlijders de ascetische richting de bovenhand heeft behouden. Het gevolg daarvan is juist dat de onderdrukte sexueele neiging zich in symptomen lucht verschaft. Als wij nu in tegenovergestelden zin zouden handelen en der zinnelijkheid de overwinning gemakkelijk maken, dan zou de terzijde geschoven, verdrongen ascese zich in symptomen uiten. Geen van deze beide oplossingen kan het conflikt doen ophouden, telkens zou één partij onbevredigd blijven: Er komen weinig gevallen voor waarin het conflikt zoo labiel is, dat een omstandigheid zooals het partij kiezen van den geneesheer, den uitslag zou kunnen brengen, en die gevallen behoeven eigenlijk niet door analyse behandeld te worden. Personen, op wie de arts zoo'n invloed zou kunnen uitoefenen, zouden den weg ter genezing ook zeer goed zonder den dokter hebben gevonden. U zult het toch wel met mij eens zijn dat als een jonge man, die zich sexueel heeft onthouden, er toe komt om op onwettige wijze geslachtelijk verkeer te zoeken, of als een gehuwde vrouw, die bij haar man geen bevrediging vindt, er toe overgaat te trachten zich bij een anderen man schadeloos te stellen, zij — in den regel — wel niet op de toestemming van den geneesheer of speciaal van den analyticus zullen gewacht hebben.

Maar al te vaak verliest men, bij het beoordeelen van die zaak, het essentiëele, waar het op aan komt, uit het oog, namelijk dat het ziek-makend

conflikt der neurose-lijders heel iets anders is dan een normale strijd van psychische krachten die op eenzelfden psychologischen grondslag staan. Het is een tweestrijd tusschen machten, waarvan de eene het tot den trap van het voorbewuste en het bewuste heeft gebracht, terwijl de andere op dien van het onbewuste is achtergebleven. Daarom kan het conflict niet tot een beslissing komen; de lijders blijven even ver van elkaar verwijderd als zulks het geval was in het bekende voorbeeld van den ijsbeer en den walvisch. Eerst dan kan het tot een werkelijke beslissing komen als beide kampioenen strijden op gelijken bodem. Dit mogelijk te maken, is naar mijn oordeel, de eenige taak die de therapie zich heeft te stellen.

Bovendien kan ik u de verzekering geven, dat gij al heel slecht zijt ingelicht als gij meenen mocht dat het raad en leiding geven in de levensvraagstukken een integreerend deel zou uitmaken van de taak die de psychoanalyticus zich stelt. Het tegendeel is waar, wij ontzeilen zooveel mogelijk het vervullen van zulk een mentor-rol, en streven er liefst naar den patiënt zoodanig op te voeden, dat hij in staat geraakt om zelfstandig voor zichzelf een besluit te nemen. Met het oog daarop eischen wij ook, dat hij, zoolang de behandeling duurt, alle besluiten die voor het verdere leven van gewicht zijn — als daar zijn het doen van een beroepskeus, het overgaan tot economische ondernemingen, het besluiten tot een huwelijk of een echtscheiding — uitstelle totdat te eeniger tijd de behandeling zal zijn afgeloopen. Bekent u maar eerlijk dat dit een en ander niet overeenkomt, met wat u zich in deze hadt voorgesteld. Slechts voor zeer jonge personen of voor geheel hulpeloozen die aan zich zelf geen

houvast hebben, kan men een uitzondering maken op dezen regel van zich te onthouden van het geven van raad en leiding. Bij deze lieden dienen wij de prestaties van den arts met die van den opvoeder te combineeren; wij dienen ons dan wel bewust te zijn van de op ons genomen verantwoordelijkheid en hebben de noodige voorzichtigheid in acht te nemen.

Uit den ijver, dien ik aan den dag leg, om mij tegen het verwijt te verdedigen dat de zenuwpatiënt er door de analytische kuur toe gebracht zou kunnen worden om aan zijn sexueele lusten maar vrij toe te geven, moogt u echter niet afleiden dat wij onzen invloed op hem zouden gebruiken om hem de ingetogenheid te prediken die de maatschappij van hem eischt. Die bedoeling ligt evenmin op onzen weg. Wij zijn weliswaar geen hervormer, eenvoudig slechts waarnemer, maar kunnen het toch niet nalaten om met kritische oogen toe te zien en wij hebben het niet doenlijk gevonden om voor de heerschende conventioneele moraal partij te kiezen, om achting te gevoelen voor de wijze waarop de maatschappij de vraagstukken van het geslachtsleven practisch poogt op te lossen. Het valt niet moeielijk om te bewijzen dat de moraal, door de maatschappij gepredikt, meer offers eischt dan zij waard is, en dat die zedeleer geenszins op waarheid steunt en ook niet verstandig geacht kan worden. Wij onthouden onzen patiënten die kritische beschouwingen niet, wij leeren hun om onbevooroordeeld te spreken over sexueele dingen, evenals zij dat over andere zaken doen; en mochten zij na het beëindigen van hun kuur zelfstandig geworden zijn en uit eigen vrijen wil besluiten tot het aannemen eener houding die het midden houdt tusschen het

vrij uitleven hunner sexualiteit en de onvoorwaardelijke askese, dan zullen wij ons geweten door geen enkel dezer besluiten bezwaard gevoelen. Wij zijn de meening toegedaan, dat zij hun voordeel hebben getrokken uit de verkregen opvoeding die hun zichzelf naar waarheid heeft leeren kennen; dat zij voor altijd gepantserd zijn tegen het gevaar van onzedelijkheid en dat zij met een anderen maatstaf de zedelijkheid meten mogen, ook dan als deze eenigszins mocht afwijken van den in de maatschappij gebruikelijken. Overigens wachten wij er ons voor, om den invloed, dien de sexueele onthouding op de neurose uitoefent, te hoog aan te slaan. Slechts in de minderheid der gevallen kan aan de pathogene situatie der ontbering met de daaruit voortvloeiende libido-stuwing een eind worden gemaakt door de wijze van geslachtsverkeer die met geringe moeite te realiseeren is.

Onjuist is dus de verklaring dat de therapeutische waarde der psychoanalyse zou gelegen zijn in het nopen van den patiënt om maar aan zijne sexueele lusten toe te geven. U zult naar een andere verklaring moeten omzien. Ik stel mij voor dat, terwijl ik mij bezighield met u de onjuistheid uwer veronstelling aan te toonen, gij op het juiste spoor dier verklaring gebracht zijt door een opmerking die ik gemaakt heb. Het nuttige effect der psychoanalyse moet wel gezocht worden in de omstandigheid dat zij het onbewuste door het bewuste vervangt en het eerste in het laatste overbrengt. Dat is dan inderdaad het geval. Als wij hetgeen onbewust was, bewust maken, dan heffen wij de verdringing op, ruimen de aanleidingen tot symptoomvorming uit den weg en veranderen het pathogeen in een normaal conflikt dat op een of andere manier een op-

lossing vindt. Geen ander doel, dan zulk een verandering in patiënt's psyche voort te brengen, wordt nagestreefd; de hulp, door ons geboden, reikt niet verder. Als er geen verdringing noch eenig analoog proces behoeft te worden opgeheven, dan is ook onze therapie niet van noode.

Het doel onzer bemoeiïngen kunnen wij in verschillende formules uitdrukken: het bewust maken van wat onbewust is, het opheffen van verdringingen, het aanvullen van door amnesie ontstane leemten; een en ander komt op hetzelfde neer. Nu is het best mogelijk dat deze erkenning u niet voldoet. Gij hebt u wellicht een gansch andere voorstelling van het genezingsproces gevormd; bij voorbeeld, dat de zenuwlijder, na zich aan den inspannenden arbeid eener analyse te hebben onderworpen, een heel ander mensch zou zijn geworden, en nu zijt gij niet tevreden als gij te hooren krijgt dat de heele zaak eenvoudig neerkomt op de kwestie dat er bij den patiënt iets minder onbewust en iets meer bewust is geworden. Waarschijnlijk schat gij de beteekenis, die zulk een inwendige verandering heeft, te gering. De genezen zenuwlijder is werkelijk een ander mensch geworden, in facto is hij echter natuurlijk dezelfde gebleven; laat ons zeggen dat hij zóó geworden is, als hij in het gunstigste geval, onder de meest geschikte voorwaarden had kunnen worden. En dat nu is heel wat. Als gij eens in aanmerking neemt wat men zooal doen moet en welk een inspanning het iemand kost om die schijnbaar geringe wijziging in zijn zielstoestand getrouw te blijven; dan zult gij wel willen aannemen dat de beteekenis van het aanbrengen van zulk een wijziging in het psychisch niveau zeer groot is.

Voor een oogenblik veroorloof ik mij nu het

thema los te laten om u de vraag te stellen of gij wel weet wat men een causale therapie noemt? Dien naam geeft men aan een geneesmethode die haar aanval niet richt op de verschijnselen eener ziekte maar veeleer op het wegruimen der ziekteoorzaken. Is nu onze psychoanalytische therapie een causale geneeswijze, ja of neen? Het antwoord op deze vraag is niet zoo gemakkelijk, maar schenkt allicht de gelegenheid om ons van de overtuiging te doordringen hoe weinig waarde het stellen van zulk een vraag heeft. Voorzoover de analytische therapie zich niet tot taak stelt de onmiddellijke verwijdering der verschijnselen, gedraagt zij zich als een causale geneeswijze. Van een anderen kant beschouwd kunt gij zeggen dat zij geen oorzakelijke therapie is. We hebben toch de keten der oorzaken over de verdringingen heen gevolgd en zijn doorgedrongen tot aan de natuurdriften, hare relatieve intensiteiten in de constitutie en tot de afwijkingen die zich in haar ontwikkelingsgang vertoonen. Veronderstelt u nu eens, dat het mogelijk zou zijn om langs chemischen weg in dit raderwerk in te grijpen, om het quantum van de oogenblikkelijk aanwezige libido te vermeerderen of te verminderen of de eene aandrift ten koste van de andere te versterken, dan zou dat in werkelijken zin een causale therapie zijn, waarvan dan onze analyse den onontbeerlijken voorbereidenden pioniersarbeid zou hebben verricht. Zooals gij weet is er voor het oogenblik geen sprake van dat wij op die wijze invloed kunnen uitoefenen op de libido-processen; onze psychotherapie zoekt ter anderer plaatse haar aangrijpingspunt in den samenhang van het ziekteproces; niet rechtsstreeks richt zij zich tot de voor ons zichtbare oorzaken der verschijnselen, maar

toch tot een plaats die, ver genoeg verwijderd van deze, — dank zij zeer merkwaardige verhoudingen — voor ons toegankelijk is geworden.

Wat staat ons nu te doen om bij onze patiënten het onbewuste te vervangen door bewust materiaal? Eens dachten wij dat die zaak heel eenvoudig was, dat wij slechts behoefden te raden wat voor den patiënt onbewust was en hem dat dan eenvoudig te zeggen. Maar nu weten wij dat die meening onjuist is en getuigt van kortzichtigheid. Ons weten aangaande dat onbewuste bij den patiënt is niet gelijkwaardig met het weten van hemzelf; als wij hem ons weten mededeelen, dan bereikt dat niet de *plaats* van zijn onbewuste maar komt daarneven te land, en zijn weten blijkt zeer weinig veranderd. Dat onbewuste moeten we ons veeleer *topisch* voorstellen; wij moeten dat opzoeken in zijn herinnering, waar het ontstaan is door een verdringing. Deze laatste moet worden opgeruimd, daarna kan wat onbewust was gemakkelijk door bewust materiaal worden vervangen. Hoe ruimt men den weerstand weg? Op dezelfde manier: men poogt den weerstand te raden en hem den patient aan te wijzen. Het is toch uit een verdringing dat de weêrstand voortspruit, uit dezelfde verdringing die we trachten op te heffen of uit een vroeger bestaande. Hij wordt gevormd door de tegenbezetting die kwam opzetten om den aanstoot gevenden prikkel te verdringen. Wij doen nu dus hetzelfde, wat wij reeds bij den aanvang wilden doen: duiden, raden en het meedeelen, maar we doen het nu op de plaats waar het behoort. De tegenbezetting of de weerstand behoort niet tot het onbewuste, maar tot de Ikheid, die onze medewerker is en dat zelfs ook dàn is als ze niet

bewust mocht zijn. Wij weten dat het woord „onbewust" hier in de dubbele beteekenis van verschijnsel en van systeem staat. Dat lijkt erg moeilijk en duister; maar het is toch slechts een herhaling niet waar? Wij zijn daar allang op voorbereid. Wij verwachten, dat deze weerstand opgeheven, de tegenbezetting ingetrokken zal worden, als wij de ikheid door onze duiding in staat gesteld hebben deze te erkennen. Met welke drijfkrachten werken wij dan in zulk een geval? In de eerste plaats met patiënt's streven om gezond te worden, wat hem de noodzakelijkheid heeft doen voelen om tot dat doel met ons mede te werken, en in de tweede plaats met diens verstand aan hetwelk wij tegemoet komen met onze duiding. Er is wel geen twijfel aan of het zal aan het intellekt van den zieke gemakkelijker vallen om den weerstand te erkennen en de geschikte wijze te vinden om het verdrongene van het onbewuste in het bewuste over te brengen, als wij het de daartoe benoodigde verwachtings-voorstellingen hebben bijgebracht. Als ik tot u zeg; Kijkt eens naar de lucht, daar drijft een luchtballon! dan zult u het luchtgevaarte veel spoediger ontdekken, dan wanneer ik u eenvoudig verzoek eens naar boven te kijken, of daar ook iets bizonders te zien is. Als een student voor de eerste maal leert omgaan met het microscoop, dient de leeraar hem opmerkzaam te maken op wat hij zal te zien krijgen, anders is er veel kans dat de beginneling niets ziet, niettegenstaande het voorwerp dat hij moet zien, aanwezig en zichtbaar is.

En nu ter zake. Bij een groot aantal van verschillende zenuwziekten, bij de hysteriën, angsttoestanden, dwangneurosen, gaat onze vooropgezette stelling op. Door een dergelijk zoeken naar

de verdringing, door het blootleggen van de weerstanden, door opmerkzaam te maken op het verdrongene gelukt het werkelijk, de taak te volbrengen, dus de weerstanden te overwinnen, de verdringingen op te heffen en het onbewuste bewust te maken. Daarbij worden wij ten volle gewaar hoe bij het overwinnen van elken weerstand zich een hevige strijd afspeelt in het zieleleven van den patiënt, een normale zielestrijd op gelijken psychologischen bodem tusschen de motieven, die de tegenbezetting willen schragen, en die, welke bereid zijn haar prijs te geven. De eerste zijn de oude motieven die destijds de verdringing hebben doorgezet; onder de laatste bevinden zich de pas toegetredenen, die naar wij hopen het oude conflict naar onzen zin zullen oplossen. Het is ons gelukt, het oude conflict van verdringing weder voor den dag te halen, het destijds afgehandelde proces weder ter revisie aan te bieden. Als nieuw materiaal laten wij in de eerste plaats de overweging gelden dat het vroeger genomen besluit, het ziek-worden ten gevolge gehad heeft en de belofte dat als een andere weg gevolgd wordt deze tot genezing zal voeren; in de tweede plaats geldt als zoodanig de enorme verandering die in alle verhoudingen heeft plaats gegrepen sedert het tijdstip van die eerste afwijzing.

Destijds was de ikheid vrij zwak, infantiel, en misschien had zij er reden toe om den door de libido gestelden eisch gevaarlijk te achten. Nu is de ikheid krachtiger geworden, heeft ondervinding opgedaan en vindt den arts als helper aan haar zijde. Dus mogen wij de verwachting koesteren dat aan het opnieuw naar voren gebracht conflikt een betere oplossing te beurt valle dan die welke tot verdringing leidde, en zooals ik zeide stelt het bij

de hysteriën, angst- en dwangneurosen verkregen succes ons principieel in het gelijk.

Nu doen zich echter andere ziektevormen voor, bij welke in weerwil van de gelijkheid der verhoudingen ons therapeutisch streven nooit succes heeft. Ook hier bestond aanvankelijk een conflict tusschen de ikheid en de libido, dat tot verdringing heeft gevoerd — al moge deze topisch ook anders te karakteriseeren zijn —; ook hier is het mogelijk, de plaatsen op te sporen waar in den loop van patiënt's leven de verdringingen hebben plaats gevonden; wij passen dezelfde methode toe, zijn bereid dezelfde beloften te doen, verleenen dezelfde hulp door — wat wij verwachten dat gebeuren zal — mede te deelen en andermaal loopt het verschil in tijd tusschen het heden en die verdringingen uit ten voordeele van een andere oplossing van het conflikt. En toch gelukt het ons niet een weerstand op te heffen of een verdringing uit den weg te ruimen. Deze patiënten, lijders aan paranoia, melancholie, dementia praecox, blijven over het algemeen onverschillig voor de behandeling en schijnen als gepantserd tegen de psychoanalyse. Waar kan dat aan liggen? Niet aan een tekort aan verstand; natuurlijk is een zekere graad van verstandelijke ontwikkeling bij onze patiënten noodig, maar daaraan mangelt het bij voorbeeld den zoo scherpzinnig combineerenden paranoïcus stellig niet. Wij kunnen ook geen enkele der andere drijfkrachten missen. De melancholici, bij voorbeeld, zijn zich zelf bewust van hun ziek-zijn en dat zij juist daarom zoo zwaar lijden, een overtuiging die de paranoialijder heelemaal niet deelt, maar desalniettemin niet toegankelijker maakt voor de therapie. Hier staan wij voor een feit dat wij niet

begrijpen en dat doet bij ons de twijfel rijzen of wij het mogelijk succes bij de andere neurosen werkelijk in alle voorwaarden die het stelt wel hebben begrepen.

De behandeling in het bizonder van lijders aan hysterie en dwangneurose laat ons kennis maken met een feit waarop wij in het geheel niet bedacht waren. Al heel spoedig bespeuren wij namelijk dat deze zieken zich op zeer bizondere wijze tegen ons gedragen. Aanvankelijk verkeerden wij in de meening vrij wel op de hoogte te zijn van alle drijfkrachten die bij de kuur een rol spelen, wij dachten ten volle de situatie tusschen ons en de patiënten te hebben begrepen, zoodat we haar als een rekenkundig vraagstuk konden overzien en ziet, daar sluipt schijnbaar iets binnen waarop wij niet hadden gerekend. Dit onverwacht nieuwe neemt zelfs velerlei vormen aan; zoo goed mogelijk zal ik u de meest voorkomende en meest begrijpelijke der vormen waaronder het zich voordoet beschrijven.

Zoo zien wij dat de patiënt, wiens eenige doel hierin moet bestaan om een uitweg te vinden uit zijn ziekteconflikten, een bizondere belangstelling voor den persoon van den geneesheer aan den dag legt. Alles wat dezen aanbelangt schijnt hem meer te interesseeren dan zijn eigen aangelegenheden en hem van zijn ziek-zijn af te leiden. Een tijdlang is de omgang met hem zoo aangenaam mogelijk; patiënt is uiterst beleefd, tracht waar hij maar kan den arts te toonen, hoe dankbaar hij hem is, hij bewijst hem attenties en spreidt een beminnelijkheid ten toon die we misschien nooit van hem verwacht noch bij hem gezocht hadden. De dokter krijgt dan ook een gunstigen indruk van zijn zieke en looft het toeval, dat hem in de gelegenheid heeft gesteld

om aan een zoo beminnelijk persoon hulp te mogen bieden. Komt de dokter in de gelegenheid om met patiënt's omgeving kennis te maken dan verneemt hij met genoegen dat de verkregen goede indruk wederkeerig is. Thuis steekt patiënt voortdurend de loftrompet over den geneesheer, hij heeft geen woorden genoeg om hem te prijzen. Eenstemmig verklaart de omgeving: „hij dweept met u, stelt in u zijn volle vertrouwen, alles wat u zegt is hem als een openbaring". Sommigen mompelen zelfs dat het een beetje vervelend wordt zooals hij over niets anders weet te praten dan over den dokter en maar steeds diens naam op de lippen heeft. Wij willen voor laatstgenoemde hopen dat zijn bescheidenheid hem die hoogschatting alleen op rekening zal doen schuiven van de hoop op genezing, die hij bij den patiënt heeft weten te wekken en van de verruiming van diens verstandelijken horizont door de verrassende en bevrediging-wekkende openbaringen door de kuur teweeg gebracht. De analyse maakt, dank zij deze omstandigheden, goede vorderingen, de patiënt begrijpt wat men hem duidelijk maakt, hij spant zich in voor den arbeid dien de kuur van hem vergt, het materiaal van herinneringen en invallen vloeit hem rijkelijk toe, hij verbaast den geneesheer door de zekerheid en zakelijkheid zijner verklaringen en deze kan slechts tevreden zijn over de bereidwilligheid waarmede een patiënt al die psychologische nieuwigheden aanvaardt die bij gezonde buitenstaanders gewoonlijk slechts bitterheid en tegenspraak verwekken. Het goed-begrijpen tijdens den analytischen arbeid gaat hand aan hand met een objectieve, ook voor de omgeving merkbare verbetering van den ziektetoestand.

Maar niet altijd kan het zulk mooi weêr blij-

ven. Moeielijkheden gaan er zich voordoen bij de behandeling; er valt den patiënt niets meer in. Men krijgt duidelijk den indruk dat zijn belangstelling bij den analytischen arbeid verflauwt en dat hij ontrouw wordt aan het voorschrift om alles wat hem voor den geest komt te zeggen, zonder zich door de kritiek te laten verleiden om dat voor zich te houden. Hij gedraagt zich nu, zooals hij dat voor de kuur placht te doen, alsof hij met den dokter geen afspraak gemaakt had; het is duidelijk dat zijn gedachten zich met iets bezighouden dat hij niet uiten wil. Deze situatie levert voor de behandeling gevaar op. Het is duidelijk dat men op een geweldigen weêrstand stuit. Wat is er dan toch gebeurd?

Als het ons gelukt de situatie weer tot klaarheid te brengen, dan merkt men dat de oorzaak van de stoornis gelegen is in de omstandigheid dat de patiënt ernstige gevoelens van teederen aard is gaan koesteren voor den arts (op dezen heeft overgebracht, overgedragen), waarvoor noch het optreden van den geneesheer zijnerzijds, noch de verhouding, die tijdens de kuur tusschen beiden ontstaan is, aansprakelijk kan gesteld worden. Het hangt natuurlijk van de persoonlijke verhoudingen van de beide in het spel zijnde personen af, in welken vorm die teederheid zich openbaart en welke doeleinden zij nastreeft. Zijn de beide handelende personen een jong meisje en een jonge man, dan zullen wij den indruk krijgen van een gewone verliefdheid, dan zullen wij het natuurlijk vinden dat een meisje verliefd wordt op een man waarmede zij veel alleen verkeert en met wien zij intieme dingen bespreekt, op een man die tot haar staat in de voordeelige positie van den verstandelijk meer ontwikkelden

helper en daarbij zal men waarschijnlijk de omstandigheid over het hoofd zien, dat bij het aan neurose lijdende meisje veeleer het bestaan van een stoornis in het vermogen om lief te hebben mag worden verwacht. Hoe verder nu de persoonlijke verhoudingen tusschen dokter en patiënte afwijken van dit veronderstelde geval, des te meer moet het ons bevreemden als wij desniettegenstaande toch steeds weer diezelfde gevoels-verhouding aantreffen. Men zou het nog kunnen begrijpen, als de jonge vrouw, ongelukkig getrouwd zijnde, een ernstige toeneiging zou vertoonen voor haar nog ongehuwden geneesheer, als zij zou willen scheiden om hem te kunnen huwen, of zoo zij — voor het geval dat er sociale beletselen zijn — er niet tegen op zou zien een stille liefdesverhouding met hem aan te knoopen. Overigens doen zich dergelijke dingen ook wel voor buiten de psychoanalyse. Maar nu komt men tot zijn verbazing onder zulke omstandigheden uitingen te hooren van vrouwen en meisjes die getuigenis afleggen van het innemen van een bizondere positie tegenover het therapeutisch vraagstuk: het was haar altijd duidelijk geweest, dat alleen liefde haar genezen kon en van den aanvang der behandeling af hadden zij verwacht, dat het omgaan met den dokter haar eindelijk zou gebracht hebben wat tot dusver het leven haar had onthouden. Alleen omdat zij die hoop koesterden, hadden zij zich zooveel moeite in de kuur gegeven en al de bezwaren overwonnen die hare mededeelingen met zich brachten en er zich in getroost. Wij voegen hieraan toe: en alles wat anders zoo moeielijk valt om te gelooven, zoo gemakkelijk begrepen. Een dergelijke bekentenis nu verbaast ons en gooit al onze berekeningen omver.

Zou het kunnen zijn dat wij bij onze berekeningen den gewichtigsten post over het hoofd hadden gezien?

Ja waarlijk, hoe grooter onze ondervinding wordt, des te minder kunnen wij er aan twijfelen zulk een fout gemaakt te hebben, een fout die heusch niet pleit voor ons wetenschappelijk inzicht. De eerste keeren zou men zich nog diets kunnen maken dat de analytische kuur door een toevallige, niet door haar gewilde en niet door haar veroorzaakte omstandigheid schipbreuk moet geleden hebben. Maar als men bij elk volgend geval telkens weer het zich vormen van een dergelijke teederheid tusschen patiënt en geneesheer constateeren kan, als die zich steeds weer vertoont, zelfs onder de ongunstigste voorwaarden, onder zelfs dwaze verhoudingen, ook bij de vrouw van rijperen leeftijd, ook tegenover den ouderen man, ook dan als naar onze overtuiging geen verlokkingen van welken aard ook aanwezig zijn, dan moeten wij het denkbeeld van een toevallige stoornis wel opgeven en erkennen, dat zich hier een verschijnsel vertoont, dat tot het wezen der ziekte in de nauwste betrekking moet staan.

Het nieuwe feit, dat wij dus tegen onzen wil als waar moeten erkennen, noemen wij de overdracht (Uebertragung). Wij bedoelen daarmede een overdracht van gevoelens op den persoon van den geneesheer, omdat wij niet gelooven, dat de situatie der kuur een ontstaan van zulke gevoelens zou kunnen rechtvaardigen. Wij vermoeden veeleer, dat de gereedheid tot gevoelsuiting van anderen oorsprong is, dat zij als voorbereid in de zieken voorhanden was en van de gelegenheid, door de analytische behandeling geboden, gebruik maakt

om de overdracht op den persoon van den geneesheer te doen plaats hebben. De overdracht kan zich vertoonen in den vorm van een stormachtig liefde-eischen of wel ze kan meer gematigde vormen kiezen; in plaats van den wensch in te houden om de minnares te zijn, kan tusschen het jonge meisje en den ouden man de overdracht hierin bestaan: de rol van de geliefde dochter te willen vervullen; het streven der libido kan zich hullen in het kleed eener onverbrekelijke, maar ideale, niet-zinnelijke vriendschap. Vele vrouwen verstaan de kunst, de overdracht te sublimeeren en haar zoo te kneden en te vormen dat zij zekere geschiktheid erlangt om voort te leven; anderen voelen in zich den dwang om ze te uiten in haar ruwe, origineele, meest onmogelijke gedaante. Maar ten slotte blijft dit allemaal hetzelfde en laat de oorsprong uit een en dezelfde bron zich niet loochenen.

Alvorens ons de vraag te stellen, waar wij het nieuwe feit der overdracht een plaats moeten inruimen, willen wij haar beschrijving voleindigen. Hoe is het met die zaak gesteld waar het mannelijke patiënten betreft? Het is te hopen dat men de lastige inmenging van het verschil in geslacht en de aantrekkingskracht, die hiervan uitgaat, daar kan uitschakelen. Het antwoord hierop luidt dat het daarmede al niet veel anders gesteld is dan bij het vrouwelijk geslacht. Men ziet daar dezelfde verknochtheid aan den geneesheer, dezelfde overschatting van diens eigenschappen, hetzelfde opgaan in zijn belangen, denzelfden naijver tegen allen die zijn naaste omgeving vormen. Tusschen man en man, doen zich de vormen van sublimeering van de overdracht veelvuldiger, de onmiddellijk sexueel getinte, zeldzamer voor; in het laatste geval blijft

de manifeste homosexualiteit in de minderheid tegenover de andere uitingen van deze aandriftcomponent. Vaker dan bij de vrouwelijke, neemt de arts bij zijn mannelijke patiënten ook een vorm van overdracht waar, die op het eerste gezicht in tegenspraak schijnt met al het tot nu toe beschrevene, n.l. de vijandelijke of negatieve overdracht.

Laat ons het feit goed onder de oogen zien, dat reeds bij het begin van de behandeling de overdracht zich vormt en een tijdlang de krachtigste drijfveer van den arbeid is. Men merkt van haar niets en behoeft zich niet om haar te bekommeren, zoolang zij ten goede komt aan de gemeenschappelijk verrichte analyse. Zet zij zich dan om in weerstand, dan dient men haar wel zijn aandacht te wijden en ontdekt men dat zij haar verhouding tot de kuur in twee verschillende, aan elkaar tegenovergestelde opzichten heeft gewijzigd; in de eerste plaats wanneer de teedere neiging zoo sterk is geworden, zoo duidelijk staat in het teeken van sexueelen nood, dat zij inwendig een tegenstreven moet opwekken; en in de tweede plaats als zij uit vijandelijke in plaats van teedere aandoeningen bestaat. In den regel komen de vijandige gevoelens later dan de teedere en na deze te voorschijn; vertoonen zij zich gelijktijdig dan geven zij een goed beeld van de gevoels-ambivalentie die zich voordoet in de meeste van onze intieme betrekkingen tot andere menschen. Evenzeer als de teedere, duiden ook de vijandige gevoelens op een gevoelsband, zooals het verzet en de gehoorzaamheid beide blijk geven van het bestaan eener zelfde afhankelijkheid, hoezeer de uitingen er van ook tegenovergesteld zijn. Dat de tegen den arts gerichte vijandelijke gevoelens den

naam van „overdracht" verdienen is aan geen twijfel onderhevig, stellig geeft de situatie van de kuur geen voldoende aanleiding tot haar ontstaan; de opvatting van de negatieve overdracht als een noodzakelijk iets geeft ons dus de overtuiging dat wij ons in het beoordeelen van de positieve of teedere overdracht niet vergist hebben.

Waaruit de overdracht voortkomt, welke moeielijkheden zij ons baart, hoe wij haar overwinnen en welk voordeel wij ten slotte van haar trekken, zijn even zoovele punten die een uitvoerige uiteenzetting vereischen in een speciale studie van de analytische techniek, een onderwerp dat hier door mij slechts oppervlakkig kan worden behandeld. Er is natuurlijk geen sprake van dat wij bij onze patiënten op de eischen, die de overdracht poogt te stellen, kunnen ingaan, maar het zou van slecht inzicht getuigen als we die op onheusche wijze of met een pose van verontwaardiging zouden afwijzen; wij neutraliseeren de overdracht en lossen haar op door den patiënt er op te wijzen, dat zijne gevoelens niet uit de situatie van d i t oogenblik voortvloeien en deze niet den persoon van den arts gelden, maar dat zij een herhaling zijn van analoge, reeds eenmaal door hem (of haar) ontwaarde gevoelens. Op die wijze brengen wij hem(haar) er toe, om zulk een herhaling in herinnering om te zetten. Aldus kan de overdracht, die — hetzij dan teeder of vijandig —, in elk geval de kuur zeer ernstig dreigde te schaden, tot een uitstekend ontsluitingsmiddel worden voor de meest afgesloten schuilhoekjes van het zieleleven.

Eenige woorden wil ik hier nog aan toevoegen ten einde den vreemden indruk, dien het optreden van dit onverwachte verschijnsel op u heeft gemaakt, weg te nemen. Wij mogen namelijk niet

vergeten dat de ziekte van den patiënt dien wij analyseeren, geen afgesloten, verstard geheel vormt doch iets is dat voortgroeit, zich als een levend wezen verder ontwikkelt. Het begin van de behandeling brengt die ontwikkeling niet tot stilstand, maar zoodra de kuur haar invloed goed op patiënt doet gelden concentreert zich al het door de zieke nieuw geproduceerd materiaal op *een* punt, namelijk op de verhouding tot den geneesheer. Men zou de overdracht dus kunnen vergelijken bij de cambium-laag die zich tusschen het hout en de schors van den boom bevindt, en vanwaar de nieuwvorming van weefsel en het groeien-in-de-dikte van den stam uitgaat. Zoodra de overdracht zoo'n grooten invloed heeft verworven, komt de analytische arbeid, die zich bezighield met patiënt's herinneringen, sterk op den achtergrond. Men kan dan terecht zeggen dat men niet langer te doen heeft met het vroeger lijden van den patiënt maar met een nieuw ontstane, gemetamorphoseerde neurose die in de plaats van de eerste is getreden. Deze nieuwe uitgave van de eerste aandoening heeft men van haar oorsprong af gevolgd; men heeft haar zien ontstaan en opgroeien en voelt zich bizonder goed in haar thuis, omdat men zelf als object in haar middenpunt staat. Alle verschijnselen der ziekte hebben hun oorspronkelijke beteekenis laten varen en een nieuwen zin gekregen die gelegen is in hun betrekking tot de overdracht; of er zijn alleen zulke verschijnselen blijven bestaan die geschikt bleken te zijn voor een dergelijke omvorming. Het genezen van deze nieuwe kunstmatige neurose nu, vormt één geheel met de genezing van de ziekte, waarvoor wij de kuur zijn begonnen, met de oplossing van ons therapeutisch vraagstuk. De

mensch, die in zijn verhouding tot den geneesheer normaal is geworden en bevrijd van de inwerking der verdrongen affecten, zal ook normaal en vrij blijven als de kuur beeindigd is en de arts zich heeft uitgeschakeld.

Zulk een buitengewone, voor de kuur bepaald capitale, beteekenis heeft de overdracht bij de hysteriën, angst-hysteriën en dwang-neurosen, die daarom terecht samengevat zijn onder één hoofd: „Overdrachts-neurosen". Hij, die aan de hand van de analyse zich heeft kunnen overtuigen van de groote beteekenis die de overdracht heeft, die zal zich wel niet meer kunnen vergissen in den aard der onderdrukte affecten die tot uiting komen in de neurotische aandoeningen en heeft wel geen nader bewijs noodig dat zij van libidineuse natuur zijn. Wij durven beweren dat eerst het grondig begrijpen van de overdracht een vast fundament bezorgd heeft aan onze overtuiging, dat men in de symptomen plaatsvervangende bevredigingen van de libido heeft te zien.

Nu hebben wij echter het volle recht erlangd om onze vroegere dynamische opvatting van het genezings-proces te verbeteren en met dit nieuwe begrip in overeenstemming te brengen. Als de patiënt het normale conflikt met de weerstanden, die wij hem door de analyse hebben leeren kennen, moet uitvechten, dan is daartoe een machtige drijfveer noodig, waarvan de invloed de beslissing in den zin door ons gewenscht, de genezing, bewerkstelligt. Het zou anders kunnen gebeuren, dat de beslissing in den trant eener herhaling van een vroegeren afloop uitviel en het aldus in het bewustzijn gebrachte weder terug gleed in de verdringing. De uitslag van dezen strijd wordt dan niet verkregen

door patiënt's begrijpen, door zijn intelligentie — die voor een dergelijke prestatie noch groot, noch onbevangen genoeg is — maar enkel en alleen door zijn verhouding tot den geneesheer. Voor zoover zijn overdracht van positieven aard is, komt ze het gezag van den arts ten goede, zet zij zich om in vertrouwen op zijn mededeelingen en opvattingen. Bij gebrek aan een positieve overdracht en voor 't geval dat de overdracht negatief is, mist de geneesheer den noodigen invloed op zijn patiënt en dan luistert deze niet eens naar diens argumenten. Het geloof spruit voort uit de liefde en kan het aanvankelijk stellen buiten bewijsgronden. Eerst later heeft het de argumenten gewogen en getoetst als zij kwamen uit den mond van een geliefd persoon. Betoogen, die zulk een steun missen, blijven krachteloos, hebben op het leven van de meeste menschen niet den minsten invloed. De mensch is dus in het algemeen, ook aan den intellectueelen kant, slechts in zooverre toegankelijk als hij vatbaar blijkt te zijn voor de libidineuse bezetting van het object, en wij hebben goede gronden om aan te nemen en te vreezen dat de groote mate van zijn narcisme, belemmerend werken moet op de goede uitkomsten van zelfs de beste analytische techniek.

Wij mogen aannemen dat alle normale menschen de geschiktheid bezitten om libidineuse object-bezettingen ook op personen te richten. De neiging tot overdracht die genoemde zenuwlijders eigen is, is slechts een buitengewone verhooging van die algemeene eigenschap. Nu zou het toch al heel vreemd zijn als een menschelijke karaktertrek, die zoo veel voorkomt en van zoo'n beteekenis is, onopgemerkt zou gebleven zijn en dat men er geen nuttig gebruik van zou hebben gemaakt. Bern-

heim heeft met groote scherpzinnigheid zijn leer der hypnotische verschijnselen op de stelling gegrond, dat alle menschen meer of minder vatbaar voor suggestie, „suggestiebel" zijn. Zijn suggestibiliteit is niets anders dan de neiging tot overdracht, een weinig te eng opgevat, zoodat de negatieve overdracht daarin geen plaats vond. Maar Bernheim kon niet zeggen, wat suggestie eigenlijk is en hoe zij tot stand komt. Voor hem was zij een fundamenteel feit, van welks oorsprong hij zich geen rekenschap kon geven. Hij is niet tot de erkenning gekomen dat de „suggestibilité" afhankelijk is van de sexualiteit, van de werkdadigheid der libido. En zoo kwamen wij dus tot de ontdekking, dat wij in onze techniek de hypnose slechts hebben laten varen, om de suggestie in den vorm van de overdracht weder terug te vinden.

Nu wil ik het echter hierbij laten en aan u het woord verleenen. Ik geloof dat gij een u op de lippen brandende tegenwerping aan mijn adres terughoudt en dat gij doof zoudt blijven voor mijn verder betoog als ik u niet aan het woord liet komen: „Dus geeft gij eindelijk toe dat gij u, evenals de hypnotiseurs, bedient van de suggestie als hulpmiddel. Dat hadden wij allang gedacht. Maar waarom hebt gij dan zoo'n omweg gemaakt langs de herinneringen van het verleden, de ontdekking van het onbewuste, de duiding en herstelling der verminkingen, de ongehoorde opoffering van moeite, tijd en geld, als het eenige wat afdoend werkt toch slechts de suggestie is? Waarom bedient gij u maar niet direct van de suggestie-therapie en praat de verschijnselen weg, zooals de anderen, de eerlijke hypnotiseurs het doen? En bovendien, als gij, om u zelf vrij te pleiten van schuld, beweert — dank

zij den genomen omweg — talrijke psychologische vondsten gedaan te hebben, die verborgen zouden zijn gebleven bij de aanwending der directe suggestie: wie waarborgt ons dan nog dat die vondsten werkelijk waarde hebben? Zijn ook die niet een resultaat van de suggestie, van de indirecte namelijk; kunt u dan den patiënt op dat gebied niet opdringen wat u wilt en wat u waar toeschijnt?" Wat u mij daar tegenwerpt is bizonder belangwekkend en verdient een antwoord. Maar daarvoor rest mij nu geen tijd meer. De volgende maal zal ik u daarop van antwoord dienen. Voor heden moet ik het onderwerp, dat aan de orde is, nog afhandelen. Ik heb beloofd met behulp van het feit der overdracht u begrijpelijk te maken waarom onze therapie bij de narcistische neurosen schipbreuk lijdt.

Ik kan dat in enkele woorden doen, en u zult zien, hoe eenvoudig dat raadsel zich laat oplossen en hoe goed alles overeenstemt. De waarneming leert ons, dat de lijders aan narcistische neurosen de geschiktheid voor overdracht missen of daarvan slechts ontoereikende aanduidingen vertoonen. Zij willen met den geneesheer niet te maken hebben, zij zijn hem niet bepaald vijandig gezind, maar hij is hun onverschillig. Daarom zijn zij ontoegankelijk voor zijn invloed; wat hij beweert laat hen onverschillig, maakt op hen geen indruk, daarom kan het therapeutisch mechanisme, dat wij bij anderen toepassen, bij hen de wederopwekking van het pathogeen conflict en het overwinnen van den weerstand van het verdrongene niet bezorgen. Die patiënten blijven zooals zij zijn. Reeds dikwijls hebben zij op eigen hand pogingen tot genezing gewaagd maar deze hebben tot pathologische gevolgen geleid; wij kunnen daar niets aan veranderen.

Door onze klinische ervaring met zulke patiënten opgedaan, hadden wij het vermoeden gekregen, dat de object-bezetting door hen zou opgegeven zijn en de ikheids-libido in de plaats gesteld van de object-libido. Op grond van dit karakter hadden wij ze afgescheiden van de eerste groep van neurose-lijders (hysterie, angst- en dwang-neurose). Onze therapeutische bevindingen nu, bevestigen dit vermoeden. Zij vertoonen geen overdracht en zijn daarom ook ontoegankelijk voor onze therapie, dus door ons niet te genezen.

ACHT EN TWINTIGSTE VOORLEZING

ALGEMEENE LEER DER NEUROSEN

DE ANALYTISCHE THERAPIE

Dames en heeren!

Het is u bekend waarover wij heden zullen spreken: Gij hebt mij gevraagd om welke reden wij in de psychoanalytische therapie geen gebruik maken van de directe suggestie, terwijl wij toch toegeven dat onze invloed op patiënten werkelijk op overdracht berust, op suggestie dus, en daarbij hebt gij twijfel te kennen gegeven omtrent de objectiviteit onzer vondsten op psychologisch gebied, waar wij zoo'n overheerschende rol aan de suggestie toebedeelen. Ik heb beloofd, u hierop uitvoerig te antwoorden.

Directe suggestie wil zeggen, suggestie gericht tegen de uiting van symptomen, strijd tusschen het gezag der suggestie en de motieven der ziekte. Daarbij bekommert men zich niet om deze motieven; men eischt slechts van den patiënt dat hij die uiting in den vorm van verschijnselen onderdrukke. Principieel komt het er dan niet op aan of men den patiënt al of niet in toestand van hypnose brengt. Bernheim heeft met de hem eigen scherpzinnigheid ook beweerd dat de suggestie het essentiëele der verschijnselen van het hypnotisme, de hypnose zelf reeds een uiting van de suggestie, een gesuggereerde toestand zou zijn, en heeft bij voorkeur de suggestie-in-wakenden-toestand toegepast, daar

deze hetzelfde presteeren kan wat de suggestie in toestand van hypnose vermag te doen.

Wat zal ik in deze kwestie nu het eerst met u behandelen, de uitkomsten der verkregen ervaringen of theoretische beschouwingen?

Laat ons aanvragen met de eerste. Ik ben een leerling van Bernheim geweest, dien ik in 1889 in Nancy bezocht en wiens boek over suggestie ik in 't Duitsch heb vertaald. Jarenlang heb ik mij van de hypnotische suggestie als geneeswijze bediend, heb aanvankelijk de suggestie, die de verschijnselen eenvoudig wegpraat, toegepast en later van deze, in combinatie met het door Breuer ingevoerde uithooren-van-de-patiënten, gebruik gemaakt. Uit ervaring kan ik dus over de resultaten der hypnotische of suggestie-therapie spreken. Als volgens de uitspraak van een geneesheer der oudheid, een ideale therapie kort van duur, betrouwbaar en niet bezwaarlijk voor den patiënt *cito, tuto et jucunde* moet zijn, dan voldeed Bernheim's methode zeer zeker aan twee van deze voorwaarden. Zij eischte minder, ongelooflijk veel minder tijd dan de analytische behandeling en bezorgde den patiënt noch moeite noch bezwaren. Voor den geneesheer was die therapie op den duur eentonig; zij kwam hierop neer, dat bij elk geval op dezelfde wijze, met het zelfde ceremoniëel de meest uiteenloopende verschijnselen werden weggepraat, zonder dat men iets van hun zin of beteekenis leerde begrijpen. Het was een handlangerswerk, geen wetenschappelijke arbeid en deed erg denken aan tooverij, bezwering en hocus pocus, maar dat zou niet zoo erg gedeerd hebben als patiënt's belang er maar mede gediend ware geweest. Aan de derde voorwaarde echter werd niet voldaan; veilig, betrouwbaar was de

methode in geenen deele. Bij den eenen patiënt kon men haar toepassen, bij den anderen niet; hier zag men goed resultaat, daar bereikte men bitter weinig en men wist niet waarom. Maar erger dan de grilligheid van de methode was het weinig duurzame der verkregen uitkomsten. Als men na eenigen tijd weer wat van den patiënt vernam, dan was de oude kwaal teruggekeerd of in haar plaats had zich een nieuw euvel vertoond. Dan moest men weer opnieuw aan het hypnotiseeren tijgen. Menschen van ervaring ontrieden het om de hypnose langeren tijd toe te passen en veelvuldig te herhalen, uit vrees dat de patiënt daardoor zich te afhankelijk zou gaan voelen en aan de therapie zou wennen, er aan verslaafd geraken als aan een narcoticum. Wij moeten bekennen dat de behandeling dikwijls naar wensch slaagde; na enkele séances bereikte men vaak een goed en duurzaam resultaat. Maar men kende de voorwaarden niet waaraan voldaan moest worden om die goede resultaten te verkrijgen. Het is mij eens gebeurd dat een ernstige toestand, dien ik door een korte hypnotische behandeling had zien beter worden, met dezelfde hevigheid terugkeerde, nadat patiënte buiten mijn schuld boos op mij was geworden; en ook dat ik — toen de vrede tusschen ons hersteld was — den toestand opnieuw en beter nog tot zijn recht wist te brengen maar dat de ziekte toch weer recidiveerde nadat patiënte andermaal zich van mij vervreemd had. Een anderen keer is het mij voorgekomen, dat een zieke, die ik herhaalde malen door middel van hypnose van zenuwstoornissen bevrijd had, tijdens de behandeling van een bizonder hardnekkig toeval plotseling haar armen om mijn hals sloeg. Dat deed mij nadenken en bracht er mij toe naar een oplos-

sing te zoeken van het vraagstuk betreffende het wezen en den oorsprong van het gezag van den suggereerenden persoon.

Tot zoover de ervaringen. Zij geven ons het bewijs, dat wij met het opgeven der directe suggestie als geneesmethode niets hebben prijs gegeven dat onvervangbaar zou zijn. Wij zullen hier eenige beschouwingen aan vastknoopen. De uitoefening van de hypnotische geneeswijze eischt van den lijder zoowel als van den geneesheer slechts een zeer geringe arbeids-prestatie. Deze therapie stemt prachtig overeen met de beschouwing der neurosen zooals die nog door de meeste geneesheeren wordt gehuldigd. De dokter zegt tot den zenuwlijder: er scheelt u niets, u bent alleen wat nerveus en daarom kan ik uwe bezwaren ook met enkele woorden, in enkele minuten wegnemen. Maar ons energetisch denken komt in opstand tegen de meening dat men met een nietige krachts-inspanning een grooten last direkt zou kunnen in beweging brengen zonder behulp van daartoe geëigende middelen. Voor zoover deze verhoudingen voor vergelijking vatbaar zijn, leert ons de ondervinding, dat ook bij de neurosen dat kunststuk niet gelukt. Ik weet echter dat dit argument niet geheel steekhoudend is; er zijn gevallen waarin het „niet opgaat".

Het licht, door de psychoanalyse ontstoken, stelt ons in staat goed het verschil te zien dat er is tusschen de hypnotische en de psychoanalytische suggestie. Wij zouden dat als volgt willen omschrijven: de hypnotische therapie tracht in het zieleleven wat te versluieren en te bemantelen, de analytische poogt iets tot openbaarheid te brengen en iets uit te schakelen. De eerste werkt als kosmetiek, de laatste grijpt chirurgisch in. De eerste gebruikt

de suggestie om de symptomen tot zwijgen te brengen, zij maakt de verdringingen nog sterker, maar laat voor het overige alle processen, die tot symptoom-vorming hebben geleid, onveranderd. De analytische therapie grijpt aldoor dieper in, zoekt de wortels van het conflikt, waaruit de symptomen zijn geboren, op en maakt van de suggestie gebruik om een andere oplossing van den strijd te verkrijgen. De hypnotische therapie laat de patiënten passief blijven, verandert hen niet, zoodat ook hun weerstand tegen een nieuwe aanleiding tot ziek-worden vrijwel nul is. De analytische kuur, vergt èn van den geneesheer èn van den patiënt een zwaren arbeid die dient om weerstanden op te heffen. Door het opheffen van die weerstanden wordt patiënt's zieleleven duurzaam veranderd, gebracht tot een hoogeren ontwikkelingstrap en gepantserd tegen een opnieuw-ziek-worden. Deze arbeid, die de weerstanden overwint, is de essentiëele verrichting van de analytische kuur; de patiënt moet dit presteeren en de geneesheer stelt hem daartoe in staat door zijn medehulp, door zijn suggestie die hier werkt in den trant eener opvoeding. Men heeft daarom terecht gezegd dat de psychoanalytische behandeling een soort van h e r-o p v o e d i n g is.

Ik hoop dat ik u nu duidelijk heb gemaakt in welk opzicht de wijze, waarop wij ons van de suggestie bedienen, zich van die, welke alleen bij de hypnotische therapie bruikbaar is, onderscheidt. Door het verband dat er bestaat tusschen suggestie en overdracht, begrijpt u ook het grillige dat ons bij de hypnotische therapie opviel, in tegenstelling met de analytische geneeswijze, die binnen haar grenzen betrouwbaar blijft. Als wij gebruik maken van hypnose dan zijn wij van den toestand der

suggestibiliteit (van de vatbaarheid voor overdracht) van den patiënt afhankelijk, zonder dat wij op deze zelf invloed kunnen uitoefenen. De overdracht van den te hypnotiseeren patiënt mag negatief, òf zooals meestal het geval is, ambivalent zijn — patiënt kan zich door bizondere tegen-suggesties tegen zijn overdracht hebben gewapend — wij weten daar niets van. Bij de toepassing der psychoanalyse behoort de overdracht zelf tot ons arbeidsveld, wat haar in den weg staat dat ruimen wij op, wij maken het instrument, waarmede wij willen werken, voor zijn doel geschikt. Op die manier wordt het ons mogelijk op gansch andere wijze nut te trekken van de suggestie; wij bedienen ons van haar naar ons welgevallen; niet langer, is het de patiënt die zich zelf suggereert zooals het hem lust, maar wij leiden zijn suggestie, voorzooverre hij over het geheel voor haar invloed toegankelijk is.

Nu zult gij zeggen, het doet er weinig toe of wij de drijfkracht onzer analyse overdracht of suggestie noemen, toch bestaat het gevaar dat het beinvloeden van den patiënt twijfel doet rijzen omtrent de objectieve zekerheid van onze uitkomsten. Wat aan de therapie ten goede komt, doet afbreuk aan het onderzoek. Het is deze bedenking die in de meeste gevallen tegen de psychoanalyse wordt opgeworpen en men moet toegeven, dat, alhoewel zij niet opgaat, men haar toch niet ongerijmd mag noemen. Ware de bedenking gerechtvaardigd, dan toch zou de psychoanalyse niets anders zijn dan een bij uitstek goed verkapte, bizonder krachtdadige soort van suggestie-therapie en behoefde men al hare beweringen omtrent den invloed, dien zij op het leven uitoefent, omtrent psychische dynamiek,

omtrent het onbewuste, niet ernstig op te nemen. Dit is ook de meening die door de tegenstanders wordt gehuldigd; bovenal zouden wij al wat op sexueele ervaringen betrekking heeft, sterker nog, die ervaringen zelf, den patiënten „ingepraat" hebben, ervaringen die louter combinaties zouden daarstellen, voortgebracht in onze eigen verdorven fantasie. Gemakkelijker dan met theoretische hulp, gelukt het weerleggen dezer aantijgingen door een beroep te doen op de ervaring. Wie zelf heeft geanalyseerd, heeft zich telkens en telkens weer kunnen overtuigen van de onmogelijkheid om op die manier de patiënten te suggereeren. Natuurlijk zal het niet moeilijk zijn om den analysandus te winnen voor een bepaalde theorie en hem aldus te doen deelen in een mogelijk dwaalgeloof van den geneesheer. Daarin zou hij het voorbeeld van iederen schooljongen volgen, maar daarmede heeft men slechts invloed op zijn verstand uitgeoefend, niet op zijn ziekte. Alleen dan toch kan men slagen in het oplossen van zijn conflikten en het overwinnen van zijn weerstanden, als men hem suggesties bijgebracht heeft die strooken met de in hem levende realiteit. Als er in de onderstellingen, door den geneesheer geuit, onjuistheden zijn geslopen dan wijst zich dat vanzelf uit in den loop der analyse, dan worden zij teruggenomen en door betere vervangen. Door het volgen eener nauwgezette techniek tracht men voorloopige suggestie-successen te voorkomen; maar mochten ze zich bijgeval voordoen, dan behoeven ze geen gevaar op te leveren, aangezien men zich toch met het eerste succes niet tevreden stelt. Men rekent dat de analyse niet afgeloopen is, alvorens elke in het geval aanwezige duisterheid opgehelderd, de herinneringsleemten aangevuld, de ge-

legenheden tot verdringing aangetoond zijn. Men beschouwt voorbarige successen eerder als belemmeringen dan als vorderingen van den analytischen arbeid en men geeft ze weder prijs, door den patiënt te wijzen op het feit dat zij op overdracht berusten, welk proces men hem daarna verklaart. In den grond der zaak is het dit laatste kenteeken dat de behandeling door analyse van de zuiver suggestieve therapie onderscheidt en dat de uitkomsten, langs analytischen weg verkregen, van de verdenking vrijpleit dat ze producten der suggestie zouden zijn. Bij elke andere suggestie-therapie wordt de overdracht zorgvuldig ontzien, zij blijft onaangeroerd; bij de analytische wordt zij zelf onderwerp van de behandeling, moet de overdracht als zoodanig begrepen worden, opgelost zijn, en als dan het resultaat gunstig blijft, de genezing verkregen wordt, duurzaam is, dan berust deze niet op suggestie maar op de — met haar medehulp — behaalde overwinning van de weerstanden, op de verandering teweeggebracht in het innerlijk wezen van den patiënt.

Het geven van op zichzelf staande suggesties is noodig om te beletten dat wij tijdens de kuur voortdurend weerstanden zouden moeten bevechten, die zich zoo licht in negatieve (vijandige) suggesties weten om te zetten. Wij mogen ook niet nalaten er op te wijzen dat een groot deel der door analyse verkregen uitkomsten, die men anders zou kunnen verdenken van suggestie-produkten te zijn, van andere volkomen vertrouwbare zijde erkend worden als werkelijk echt. Onze zegsmannen in deze zijn de lijders aan dementia en paranoia, die natuurlijk boven de verdenking staan van onder den invloed van suggestie te verkeeren. Wat zulke

patiënten ons vertellen van symbool-duidingen en fantasieën, die tot hun bewustzijn zijn doorgedrongen, komt volkomen overeen met de uitkomsten van onze onderzoekingen van het onbewuste bij de lijders aan overdrachtsneurosen en zet aldus aan de objectieve juistheid van onze zoo vaak in twijfel getrokken duidingen kracht bij. Ik geloof niet dat gij verkeerd zult handelen door, wat deze punten betreft, in de analyse vertrouwen te stellen.

Wij willen nu onze uiteenzetting van het mechanisme der genezing volledig maken door haar in het taaleigen der libido-theorie uit te drukken. De neuroselijder is niet in staat om genot te smaken en evenmin om te handelen; hij kan niet genieten omdat zijn libido niet op een reëel object gericht is, hij is niet bij machte om te handelen omdat hij zeer veel van de anders tot zijn beschikking staande energie gebruiken moet, om de libido in verdringing te houden en om zich tegen een aanval harerzijds te verdedigen. Hij zou genezen, als het conflikt tusschen zijn ikheid en zijn libido ophield en zijn ikheid de beschikking over zijn libido terug kreeg. De taak der therapie bestaat dus hierin, dat zij de libido tracht vrij te maken uit de aan de ikheid onttrokken verbindingen, waarin zij zich tot dusverre bevond en zij deze weder in dienst der ikheid stelt. Waar houdt zich nu de libido van den lijder aan neurose schuil? Dat is gemakkelijk te zeggen; zij is gebonden aan de verschijnselen die haar de eenige voor 't oogenblik mogelijke plaatsvervangende bevrediging schenken. Men moet dus pogen om die verschijnselen de baas te worden, om ze tot oplossing te brengen, juist dàt doen derhalve wat de patiënt van ons verlangt. Om de symptomen tot resolutie te brengen is het noodig om tot

de oorzaken van hun ontstaan op te klimmen, om het conflikt, waaruit zij zijn voortgekomen, weer op te rakelen en dit tot een andere oplossing te brengen met behulp van zoodanige drijfkrachten als destijds niet ter beschikking waren. Deze herziening van het verdringings-proces laat zich slechts ten deele voltrekken met de brokstukken herinneringen der voorvallen die tot het ontstaan van verdringing aanleiding hebben gegeven. Het deel arbeid, dat tot de beslissing voert, bestaat hierin, dat men, door de verhouding tot den geneesheer in de overdracht, nieuwe uitgaven van die oude conflicten bezorgt waarin de patiënt zich gedraagt, zooals hij zich destijds heeft gedragen, terwijl men hem dan door het oproepen van alle ten dienste staande psychische krachten tot het nemen van een andere beslissing aanspoort. Zoo wordt de overdracht tot een slagveld gemaakt waarop alle met elkander worstelende krachten tegenover elkaar staan.

Al de libido zoowel als de tegen haar in de weer gebrachte kracht wordt op die verhouding tot den geneesheer samengetrokken; als onvermijdelijk gevolg worden daardoor de symptomen van de libido ontbloot. In de plaats van de eigenlijke ziekte van den patiënt stelt zich de kunstmatig-aangebrachte, die van de overdracht, de overdrachtsziekte; in plaats van de onwezenlijke verschillend-geaarde libido-objekten, komt het enkele, wederom fantastische objekt van de persoonlijkheid des geneesheers. De nieuwe strijd om dat objekt wordt met behulp van de suggestie van den arts opgevoerd tot de hoogste psychische trede en verloopt als normaal psychisch conflict. Door het voorkomen van een nieuwe verdringing wordt aan de vervreemding

tusschen de ikheid en de libido een eind gemaakt en herstelt zich de psychische eenheid van den persoon. Als de libido weer losgemaakt wordt van den persoon des geneesheers, het tijdelijk object, dan kan zij niet tot hare vroegere objecten terugkeeren, maar staat ter beschikking van de ikheid. De machten, die men bestreden heeft tijdens den therapeutischen arbeid, zijn eenerzijds de afkeer van de ikheid voor bepaalde richtingen van de libido die zich als neiging tot verdringing geuit heeft, en anderzijds de taaiheid of kleverigheid van de libido, die nu eenmaal niet gaarne de eens door haar bezette objecten verlaat.

Dus kan men de taak, die de therapie zich stelt, in twee phasen verdeelen; in de eerste wordt al de libido van uit de verschijnselen in de overdracht gedrongen en daar geconcentreerd; in de tweede phase wordt de strijd om dit nieuwe object doorgevoerd en de libido hiervan vrijgemaakt. De verandering, die den goeden afloop van de kuur waarborgt, is de uitschakeling der verdringing bij dit hernieuwd conflikt, zoodat de libido zich niet door de vlucht in het onbewuste opnieuw aan de ikheid onttrekken kan. Zij wordt mogelijk gemaakt door de suggestie van den geneesheer. De ikheid wordt door den arbeid van de duiding, die onbewust in bewust omzet, op kosten van dit onbewuste, vergroot. Zij wordt, door onderricht, verzoeningsgezind gemaakt tegenover de libido en er toe gebracht om aan deze een of andere bevrediging toe te staan, en de vrees voor de aanspraken, die de libido zou kunnen doen gelden, wordt grootendeels weggenomen door de mogelijkheid om een deel daarvan door sublimeering te binden. Hoe meer de processen gedurende de behandeling in den

geest dezer ideëele beschrijving verloopen, des te beter zal het resultaat zijn door de psychoanalytische therapie verkregen. De goede uitslag der kuur wordt belemmerd als een te kort aan beweeglijkheid van de libido vertraging veroorzaakt in dezer scheiding van hare objecten en als de stroefheid van het narcisme de overdracht op het object verder dan tot een zekere grens tegenhoudt. Misschien werpen wij wat meer licht op de dynamiek van het genezingsproces door te doen opmerken dat wij het geheel van de aan de heerschappij der ikheid onttrokken libido machtig worden als wij door de overdracht een deel ervan tot ons trekken.

Het is ook der vermelding waard dat wij uit de verdeelingen, die de libido ondergaat gedurende en door de behandeling, niet onmiddellijk kunnen afleiden waar de libido tijdens het ziek-zijn is ondergebracht. Gesteld eens dat het ons gelukt ware het geval tot genezing te brengen door het verkrijgen — gevolgd door de duiding — van een sterke vader-overdracht op den geneesheer, dan zou de gevolgtrekking dat de patiënt vroeger aan een dergelijke binding zijner libido aan den vader heeft geleden, niet gewettigd zijn. De vader-overdracht is enkel het slagveld, waarop wij ons van de libido meester maken; de libido van den patiënt is uit andere stellingen, waar zij zich bevond, derwaarts geleid. Dat slagveld behoeft niet tevens een der sterke vestingen van den vijand te zijn. De verdediging van de vijandelijke hoofdstad behoeft niet juist plaats te hebben voor hare poorten. Eerst nadat men de overdracht weer tot oplossing heeft gebracht kan men de libido-verdeeling, zooals die gedurende het ziek-zijn bestaan heeft, in gedachte reconstrueeren.

Van uit het standpunt der libido-theorie beschouwd, kunnen wij ook nog een laatste woord over den droom zeggen. De droomen der lijders aan neurosen zijn ons van even veel nut als hunne vergissingen en hunne vrije invallen dat zijn, om den zin der symptomen te raden en om te ontdekken waar de libido zich verborgen houdt. Zij toonen ons aan, in den vorm van de wenschvervulling, welke opdoemende wenschen in verdringing zijn gebracht en aan welke objekten de aan de ikheid onttrokken libido zich heeft gehecht. Daarom speelt de droom-duiding in de psychoanalytische behandeling een groote rol en is langen tijd aaneen, in vele gevallen, het gewichtigst hulpmiddel bij den arbeid. Wij weten reeds dat de slaaptoestand als zoodanig een zekere mate van opheffing der verdringingen teweeg brengt. Door deze verlichting van den op hen rustenden druk wordt het den verdrongenen, opkomenden wenschen in den droom mogelijk, veel duidelijker tot uiting te geraken dan dit over dag aan het symptoom mogelijk zou kunnen zijn. Zoo ontsluit de droomvorsching de gemakkelijkste toegangspoort tot de kennis van het in verdringing verkeerend onbewuste, waaraan de aan de ikheid onttrokken libido toebehoort.

De droomen der lijders aan neurose verschillen echter in werkelijkheid in geen enkel opzicht van die der normale personen, misschien zijn ze er zelfs niet van te onderscheiden. Het zou dwaas zijn een anderen maatstaf aan te leggen voor de droomen van zenuwlijders dan voor die van gezonde lieden. Wij kunnen dus aannemen dat het onderscheid tusschen neurose en gezondheid slechts geldig is voor het dagleven en zich niet over het droomleven uitstrekt. Wij zijn genoodzaakt, om een aantal onder-

stellingen die voortvloeien uit het verband, dat er bestaat tusschen de droomen van den lijder aan neurose en de verschijnselen door hen vertoond, ook geldig te achten voor den gezonden mensch. Wij kunnen er niet aan twijfelen of de gezonde bezit in zijn zieleleven ook dat, wat alleen de droomvorming zoowel als de verschijnselenvorming mogelijk maakt, en daaruit moet wel de gevolgtrekking voortvloeien dat ook hij tot verdringing is gekomen, dat ook hij zekere moeite doet om deze te onderhouden, dat zijn onbewust systeem verdrongen is en nog aan-energie-rijke aandoeningen herbergt en dat een deel zijner libido aan de beschikking zijner ikheid onttrokken is. Zoo is, in virtueelen zin, ook de gezonde mensch een zenuwlijder, maar de droom schijnt het eenige symptoom te zijn dat hij in staat is te vormen. Als men zijn wakend leven nauwkeuriger navorscht, dan komt men ontegenzeggelijk tot de ontdekking, die dezen schijn logenstraft, dat het voor ons oog gezonde leven krioelt van een overgroot getal nietige, practisch onbeteekenende symptoom-vormingen.

Het verschil dat er bestaat tusschen den bezitter van een gezond zenuwgestel en den lijder aan neurose, is dus een kwestie van praktischen aard en hangt af van het feit of de persoon kan beschikken over een voldoend vermogen om te kunnen genieten en te kunnen handelen. Het komt waarschijnlijk neer op de relatieve verhouding tusschen de vrij gebleven en de door verdringing gebonden hoeveelheden energie en is van quantitatieven, niet van qualitatieven aard. Ik behoef er u niet op te wijzen dat deze opvatting theoretisch de overtuiging grondvest van de principiëele geneeselijkheid der

neurosen, in weerwil van het feit dat haar fundament berust in den constitutioneelen aanleg.

Dit is dus wat wij ons, voor de karakteristiek van de gezondheid, verstouten af te leiden uit het feit, dat de droomen van gezonden en van lijders aan neurose identisch zijn. Maar voor den droom zelf komen wij tot de verdere gevolgtrekking, dat wij hem niet mogen scheiden uit zijn verhouding tot de symptomen der neurosen, dat wij niet moeten gelooven dat zijn wezen niet méér zou zijn dan de formule eener overbrenging van gedachten in den vorm eener archaïsche uitdrukking, dat wij moeten aannemen dat hij werkelijk libido-verbergingen en object-bezettingen toont.

Wij zijn nu vrijwel gevorderd tot het einde van onze taak. Misschien is het u tegengevallen dat ik u, wat de therapie der psychoanalyse betreft, alleen theoretische dingen heb verteld, niets gezegd heb van de voorwaarden die het welslagen eener kuur bevorderen en van de resultaten die zij oplevert. Van een en ander onthoud ik mij intusschen. Vooreerst omdat het niet in mijn bedoeling heeft gelegen u een praktischen leiddraad te bezorgen tot de uitoefening der psychoanalyse en in de tweede plaats omdat verschillende beweegredenen mij daarvan afhouden. Bij den aanvang onzer besprekingen heb ik uiteengezet dat wij — als de omstandigheden gunstig zijn — genezingen teweeg brengen die niet achterstaan bij de schoonste successen waarop de interne therapie vermag te bogen, en ik kan er nog bijvoegen dat zij door geen andere geneesmethode zouden kunnen verkregen worden. Zou ik hier meer aan toevoegen, dan zou ik de verdenking kunnen wekken van een poging mijnerzijds om door reclame de afbrekers van de psychoanalyse te wil-

len overstemmen. Herhaalde malen, ook op openbare congressen, hebben collegae-artsen, de geneesheeren, die de psychoanalyse in hunne praktijk toepassen, bedreigd, dat men de patiënten omtrent de nietswaardigheid dezer nieuwe behandeling zou inlichten door een verzameling van misslagen en schadelijke gevolgen, die zij veroorzaakt heeft, te publiceeren. Een dergelijke verzameling echter zou — daargelaten nog den stempel van hatelijkheid en verklikking dien deze maatregel zou dragen — in 't geheel niet geschikt zijn, om een juist oordeel over de therapeutische werkzaamheid der psychoanalyse mogelijk te maken. De analytische therapie is, zooals u weet, jong; het heeft veel tijd gekost alvorens men tot het vaststellen harer techniek vermocht te komen en dat kon slechts geschieden al arbeidende en steeds meer ervaring verzamelende. De geneesheer, die zijn eerste schreden waagt op den weg van de praktische toepassing der analyse, is, ten gevolge van de bezwaren die het onderricht in deze materie in heeft, indien hij vorderingen wil maken in grootere mate aangewezen op eigen krachten, dan het geval is voor iederen anderen specialist in zijn bizonderen tak van de geneeskunst, en de uitkomsten die door hem in zijn aanvangsjaren worden verkregen, geven niet het recht om over de waarde der prestaties van de analytische therapie een oordeel te vellen.

Vele pogingen tot behandeling mislukten in den eersten tijd der analyse, doordien gevallen in behandeling werden genomen die zich ten eenenmale niet leenden voor deze therapie en die tegenwoordig dan ook gecontra-indiceerd zijn. Maar de ondervinding moest den weg tot die tegenaanwijzing banen. Men wist destijds niet van tevoren dat echte gevallen

van paranoia en dementia praecox ongeschikt voor de behandeling zijn; men had toen nog het recht, de methode bij allerlei aandoeningen te beproeven. De meeste mislukkingen in die eerste jaren zijn echter niet aan den geneesheer te wijten noch aan de ongeschikte keus van gevallen, maar aan de ongunstige uitwendige omstandigheden. Wij hebben slechts van de inwendige weerstanden gesproken, die de patiënt vertoont, van zulke die noodzakelijk en die te overwinnen zijn. De uitwendige weerstanden, die tegen de analyse geboden worden door de verhoudingen waarin de patiënt zich ten opzichte zijner omgeving bevindt, hebben, van een theoretisch standpunt beschouwd, weinig belang, maar zijn van zeer groot praktisch gewicht. Men kan de psychoanalytische behandeling vergelijken bij een chirurgisch ingrijpen en dient voor haar de gunstigste voorwaarden te bedingen om de kansen tot welslagen te verzekeren. U weet welke maatregelen de chirurg gewoon is te nemen: doelmatig vertrek, goed licht, assistentie, het verwijderd houden van familie en vrienden, enz. U kunt zelf beseffen hoeveel er terecht zou komen van deze operaties als zij plaats zouden moeten vinden in tegenwoordigheid van al de familieleden, die hun neus zouden steken in het operatie-gebied en het hard uitgillen bij elke messnede, door den operateur verricht. Bij de behandeling door psychoanalyse is het tusschenbeide komen der verwanten bepaald een gevaar, en wel van dien aard dat men er niet tegen op kan. Tegen de inwendige weerstanden die men als van zelf sprekend aanvaardt, is men gewapend, maar hoe kan men zich verweren tegen die uitwendige weerstanden? Men kan aan de verwanten van den patiënt geen inlichtingen van welken aard

ook geven, men kan hen er niet toe bewegen om zich met het geval niet in te laten en men mag met hen geen gemeene zaak maken, daar men dan het gevaar loopt patiënt's vertrouwen te verliezen; deze toch moet er zeker van kunnen zijn dat de geneesheer, dien hij zijn vertrouwen schenkt, ook zijn partij kieze. Als men bovendien in aanmerking neemt, hoe verdeeld een familie vaak is, dan kan het ons, als analyticus, ook niet vreemd voorkomen, dat de naastbestaanden van den zieke menigmaal er minder verlangend naar zijn dat hij beter worde dan wel dat hij blijve zooals hij is. Waar de neurose, zooals niet zelden voorkomt, samenhang vertoont met conflikten tusschen familieleden, daar weifelt de gezonde niet lang bij de keus tusschen zijn eigen belang en dat van patiënt's herstel. Het is niets wonderbaarlijks, als de echtgenoot met leede oogen een behandeling ziet instellen, waarbij, gelijk hij met recht mag vermoeden, zijn zondenregister onder handen wordt genomen; daarover verwonderen wij ons ook niet; maar wij kunnen er ons dan ook geen verwijt van maken, als onze pogingen tot genezing falen en te vroeg worden gestaakt, omdat de weerstand van den man zich toevoegt aan de weerstanden van de zieke vrouw. Wij hebben dan iets ondernomen dat onder de bestaande verhoudingen onuitvoerbaar was.

In plaats van ettelijke voorbeelden aan te halen, wil ik u slechts een enkel geval meedeelen, waarin ik door omstandigheden, die samenhingen met mijn ambt als geneesheer, tot het vervullen van een passieve rol gedwongen werd. Vele jaren geleden ondernam ik de analytische behandeling van een jong meisje dat reeds sinds langeren tijd wegens angst zich niet op straat dorst te begeven en niet alleen

thuis durfde te blijven. Geleidelijk kwam ik van haar te weten dat haar fantasie werd bezig gehouden door toevallige waarnemingen die haar op het spoor hadden gebracht van een omgang van teederen aard tusschen haar moeder en een vermogend huisvriend. Zij was echter zoo dom of zoo geslepen om moeder een wenk te geven van hetgeen in het analyse-uur besproken werd, terwijl zij haar houding ten opzichte van haar moeder zoo wijzigde, dat zij eischte dat niemand anders dan deze haar gezelschap mocht houden om haar te behoeden voor den angst van alleen te zijn, waardoor zij moeder belette om het huis te verlaten. De moeder was vroeger ook zenuwlijdend geweest maar jaren geleden in een sanatorium genezen. Laat ons voor bovengemelde lezing van dit feit deze andere in de plaats stellen, dat zij in die ziekeninrichting kennis heeft gemaakt met den man tot wien zij sindsdien in een geheime verhouding staat die beide partijen bevrediging brengt. De opgewonden eischen, die de dochter haar stelde, wekten moeder's argwaan en plotseling begreep deze wat haar dochter's angst beteekende. Zij zocht haar heil in ziek-worden om haar moeder tot gevangene te maken en deze te berooven van haar vrijheid van handelen. Onmiddellijk besloot toen de moeder om een einde te maken aan de hinderlijke behandeling. Het meisje werd naar een sanatorium overgebracht en lange jaren daar verpleegd en versleten voor een „arm slachtoffer van de psychoanalyse". Al dien tijd werd mij dat slechte resultaat van de behandeling nagehouden. Ik deed er het zwijgen toe daar ik mij door mijn ambtseed gebonden, daartoe verplicht voelde. Geruimen tijd nadien vernam ik van een collega, die het bedoelde sanatorium bezocht en

daar het aan agoraphobie lijdend meisje gezien had, dat de verhouding tusschen moeder en huisvriend een publiek geheim was en hoogstwaarschijnlijk met medeweten en goedkeuring van den vader werd voortgezet. De behandeling is dus aan de geheimhouding ten offer gebracht.

In de jaren vóór het uitbreken van den wereldoorlog, toen de toevloed van patiënten van heinde en ver, uit alle landen van de wereld, mij onafhankelijk maakte van de gunst of wangunst van mijn vaderstad, hield ik mij aan den regel, dien ik mij had gesteld, om geen patiënt in behandeling te nemen, die niet sui juris, wat zijn levensonderhoud betreft van anderen onafhankelijk was. Niet elk geneesheer, die de analyse toepast, kan zich die weelde veroorloven. Misschien komt u door mijn waarschuwing om zich te wachten voor de verwanten tot de gevolgtrekking, dat men de patiënten, die men psychoanalytisch wenscht te behandelen, uit den familiekring dient te verwijderen en men er zich dus toe zou moeten bepalen om deze geneeswijze alleen toe te passen bij patiënten die in inrichtingen voor zenuwlijders vertoeven. Maar dan zoudt u zich ten zeerste vergissen; het is veel meer in het belang van de patiënten, tenzij zij zich in een toestand van ernstige uitputting mochten bevinden, dat zij tijdens de behandeling onder dezelfde voorwaarden blijven verkeeren, waaronder zij te voren leefden, en dat zij voor dezelfde moeielijkheden staan die zij moeten overwinnen. Alleen wensch ik dat de verwanten door hun optreden dit voordeel niet illusoir maken en dat zij geen vijandelijke stelling innemen tegenover den behandelenden geneesheer. Maar hoe wilt u die voor ons ontoegankelijke factoren daartoe brengen? Natuurlijk

vat u wel dat de kansen van slagen bij een behandeling ook zeer afhankelijk zijn van de maatschappelijke verhoudingen eener familie en van het ontwikkelingspeil waarop zij staat.

U zult mij toegeven dat een en ander een troosteloos vooruitzicht geeft voor de resultaten der psychoanalyse als geneeswijze, zelfs als wij het overgroote deel onzer mislukkingen op rekening zouden mogen stellen van die storende invloeden van uitwendige factoren. Vrienden, die de analyse een goed hart toedragen, hebben ons wel den raad gegeven een statistiek op te maken van mislukkingen en successen. Ik ben niet op dat voorstel ingegaan. Ik beweerde dat een dergelijke statistiek geen waarde heeft daar de naast-elkander gevoegde eenheden te uiteenloopend van aard zijn en omdat de gevallen van neurose die men in behandeling krijgt, werkelijk in de meest verschillende richtingen ongelijkwaardig zijn. Bovendien zou de tijdruimte, die men te overzien kreeg, te kort zijn om daaruit een oordeel over de duurzaamheid van de genezingen te kunnen vellen en dan ook zou men van vele gevallen in 't geheel geen melding kunnen maken. Zij zouden personen betreffen, die hunne ziekte en hunne behandeling geheim wenschten te houden en wier genezing dus insgelijks geheim moest blijven. De grootste tegenaanwijzing voor het ontwerpen van zulk een statistiek is echter gelegen in het feit, dat de menschen zich in zaken, die de therapie aangaan, zeer onredelijk gedragen, zoodat de kans nul is om bij hen met verstandige middelen iets gedaan te krijgen. Een noviteit op geneeskundig gebied wordt òf met geestdriftige opwinding begroet — zooals bijvoorbeeld destijds, toen Koch zijn eerste vinding van tuberculine als middel tegen de tuber-

culose bekend maakte — of wel met het grootste wantrouwen bejegend, zooals het geval was met de werkelijk zoo waardevolle, heilzame koepok-inenting van Jenner die zelfs heden nog haar onverzoenlijke tegenstanders heeft. Tegen de psychoanalyse was duidelijk een vooroordeel in het spel. Als men een ernstig geval tot genezing had gebracht, dan kreeg men te hooren: die genezing bewijst niemendal, dat geval zou wel vanzelf genezen zijn. Toen een patiënte, die reeds vier malen een cyclus had doorloopen van depressie en manie, onder mijn behandeling was gekomen in een pauze na de melancholie, en na drie weken weer in het stadium van manie kwam, waren al de verwanten, mitsgaders de ter hulpe geroepen medische autoriteit overtuigd, dat deze nieuwe aanval slechts het gevolg kon zijn van de analyse die men op haar had beproefd. Tegen vooroordeelen kan men niets uitrichten; u ziet het nu weder aan de vooroordeelen die de eene groep van oorlogvoerende volken tegen de andere uitspeelt. Het verstandigst is om den tijd af te wachten, die vooroordeelen oplost. Den eenen dag denken dezelfde menschen over dezelfde dingen weer heel anders dan den anderen dag; waarom ze de andere maal dan niet even zoo gedacht hebben als nu, blijft ons duister.

Het is niet onmogelijk dat nu reeds het vooroordeel tegen de psychoanalytische therapie aan het afnemen is. De steeds toenemende verbreiding der analytische leerstellingen, het stijgend aantal geneesheeren die in vele landen psychoanalyse toepassen, schijnt daarop te wijzen. Toen ik nog jong geneesheer was heb ik juist zoo'n storm van verontwaardiging van de geneesheeren — het gold toen hypnotische therapie — medegemaakt, als die,

welke nu is losgebroken over de analyse van de zijde der „nuchter-geblevenen". Als therapeutisch agens heeft het hypnotisme zijn belofte niet ten volle mogen vervullen; wij, psychoanalytici, mogen ons echter uitgeven voor zijn rechtmatige erfgenamen en blijven dankbaar voor de aansporing en theoretische opheldering die wij aan die geneeswijze danken. De nadeelen, die de psychoanalyse zou aangebracht hebben, bepalen zich in werkelijkheid tot voorbijgaande teekenen van verergering van een conflict, als de analyse onhandig toegepast is of in 't midden van een behandeling wordt afgebroken. Ik heb u rekening en verantwoording gedaan van hetgeen wij met de patiënten doen en u kunt zelf oordeelen, of ons optreden aanleiding geeft om daaruit een blijvende benadeeling van den patiënt te verwachten. Misbruik van de analyse maken is mogelijk in verschillende opzichten; vooral is de overdracht een gevaarlijk middel in handen van een gewetenloos geneesheer. Maar er bestaat geen enkel geneesmiddel of eenige geneeswijze waarvan men geen misbruik zou kunnen maken; als een mes niet scherp is, kan het ook niet met succes worden gebruikt.

Ik ben nu aan het einde gekomen van mijn taak, mijne dames en heeren. Het is meer dan het gebruikelijke praatje, als ik erken mij zeer bezwaard te gevoelen over de vele tekortkomingen die aan de volledigheid mijner voordrachten afbreuk doen. Vooral spijt het mij, dat ik zoo dikwijls beloofd heb, ter andere plaatse te zullen terugkomen op een thema dat ik slechts vluchtig had behandeld, en er dan door omstandigheden niet toe heb kunnen komen mijn woord gestand te doen. Ik heb het op mij genomen u op de hoogte te brengen van een

zaak die nog niet voldongen af is, die nog verkeert in een staat van ontwikkeling en daarbij komt nog dat mijn beknopte samenvatting zelfs onvolkomen is gebleven. Op verscheidene plaatsen had ik de stof gereed liggen die mij wettigde daaruit een gevolgtrekking te maken, maar ik ben niet tot het trekken van de slotsom gekomen. Mijn doel echter was niet om u tot deskundigen te vormen; het bepaalde zich tot de poging om u de stof duidelijk te maken en u tot de studie er van aan te moedigen.

INHOUD

EERSTE DEEL

TWEEDE DEEL

PROF. DR.
SIGM. FREUD

PSYCHO-
ANALYSE

PROF. DR. SIGMUND FREUD

PSYCHOANALYSE

VERTAALD EN INGELEID DOOR
DR. A. W. VAN RENTERGHEM

ENCYCLOPÆDIE VAN DE
WERELDBIBLIOTHEEK

